

ORDU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: 11 (3) | KASIM 2021

ORDU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: 11 (3) | KASIM 2021

ISSN: 1309-9302

ORDU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: 11 (3) | KASIM 2021

**ODÜSOBİAD yılda 3 kez (Mart-Temmuz-Kasım)
yayımlanan uluslararası hakemli dergidir.**

ODUSOBIAD is a international peer-reviewed
journal published three times a year.
(March-July-November).

**ODÜSOBİAD; Index Copernicuc, OAJI,
Sindex, Türk Eğitim İndeksi, SOBİAD,
Journal Factor, Acarindex, CiteFactor,
ResearchBib, GoogleScholar, ISAM, ROAD,
TÜBİTAK Aperta, OJOP tarafından taranıp
indexlenmektedir.**

ODU Journal of Social Sciences Research
currently indexed by Index Copernicuc, OAJI,
Sindex, Türk Eğitim İndeksi, SOBİAD, Journal Factor,
Acarindex, CiteFactor, ResearchBib, CiteFactor and
GoogleScholar, ISAM, ROAD, TÜBİTAK Aperta,
OJOP.

**Dergimize gelen makaleler iThenticatie intihal
incelemesinden geçirilerek araştırma ve yayın etiğine
uygun hazırlanmıştır.*

SAHİBİ

Ordu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Mehmet Kenan ŞAHİN
(SBE Müdürü V.)

EDİTÖR

Doç. Dr. Fevziye EKER

EDİTÖR YARDIMCISI

Arş. Gör. İbrahim Furkan GÜVEN / Arş. Gör. Raziye SAYAR

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Erol TAŞ	Eğitim Bilimleri
Prof. Dr. Cavit YAVUZ	Turizm, Halkla İlişkiler Tanıtım
Prof. Dr. Sebiha KABLAY	Sosyal Politika, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Prof. Dr. Simon GRIMA	İktisat, Finans
Doç. Dr. Turgay HAN	Dil Bilim, Yabancı Dil
Doç. Dr. Önder YAĞMUR	Güzel Sanatlar, Plastik Sanatlar, Çevresel Sanat, Heykel
Doç. Dr. Mehmet Fatih YELMEN	Güzel Sanatlar, Plastik Sanatlar, Fotoğraf
Doç. Dr. Süleyman UYGUN	Avrupa Tarihi, Siyasal Coğrafya
Doç. Dr. Ufuk UĞUR	Güzel Sanatlar, Sinema
Doç. Dr. Erkan HİRİK	Dilbilimi, Türk Dili, Yeni Türk Dili, Biçimbilimi, Bilişsel Dilbilimi
Doç. Dr. Derya ÖZTÜRK	Teknoloji Yönetimi ve İş Modelleri, Pazarlama
Doç. Dr. Üzeyir SÜĞÜMLÜ	Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi
Doç. Dr. Asım DURAN	Felsefe ve Din Bilimleri
Dr. Öğr. Üyesi Aytaç ÖZMUTLU	Grafik Tasarımı, Görsel Sanatlar, Web Tasarımı
Dr. Öğr. Üyesi Seçkin EVCİM	Sanat Tarihi
Dr. Öğr. Üyesi Gonca G. KILIÇ	Güzel Sanatlar, Müzik
Dr. Öğr. Üyesi Figen TAŞKIN	Siyaset Bilimleri ve Uluslararası İlişkiler, Kamu Yönetimi
Dr. Öğr. Üyesi J. Asya KAHRAMAN ÖZYILMAZ	Disiplinler Arası Sanat, Resim Sanatı
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN	Bilgi ve Belge Yönetimi
Dr. Öğr. Üyesi Elif ÖZHANCI	Sahne Tasarımı, Tiyatro Kuramı
Dr. Öğr. Üyesi Elif GÜRSOY	Sanat Tarihi
Dr. Öğr. Üyesi Şenel ÇITAK	Eğitim Psikolojisi, Psikolojik Danışmanlığı, Okul Öncesi Eğt.
Öğr. Gör. Dr. Zafer ÖZKAN	Sosyal Psikoloji, PDR

YABANCI DİL DANIŞMANLARI

Öğr. Gör. Fevzi Umut ÖZÇELİK / Öğr. Gör. Ece ÖZPINAR / Arş. Gör. Nurgül BEKDEMİR

MİZANPAJ EDİTÖRÜ

Sezer AYDIN

SEKRETER

Muhammed Emin AYDIN

2021 KASIM SAYISI HAKEM LİSTESİ

Prof. Dr. Adem ESEN (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Alpaslan ALIĞAOĞLU (Balıkesir Üni.)
Prof. Dr. Birgül ÇİFTÇİ (Muğla Sıtkı Koçman Üni.)
Prof. Dr. Candan ÜLKÜ (Mersin Üni.)
Prof. Dr. Ergin AYAN (Ordu Üni.)
Prof. Dr. Erkan GÖKSU (Dokuz Eylül Üni.)
Prof. Dr. Halim ÖZTURHAN (Erciyes Üni.)
Prof. Dr. Halit ÇAL (Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)
Prof. Dr. Nilüfer ÖNDİN (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üni.)
Prof. Dr. Salim KÜÇÜK (Ordu Üni.)
Prof. Dr. Şaban ESEN (Bartın Üni.)
Prof. Dr. Zekai ERDAL (Mardin Artuklu Üni.)
Doç. Dr. Adem YÜCEL (Tokat Gaziosmanpaşa Üni.)
Doç. Dr. Atila KARAHAN (Selçuk Üni.)
Doç. Dr. Ayhan Nuri YILMAZ (samsun Üni.)
Doç. Dr. Bünyamin AYDEMİR (Atatürk Üni.)
Doç. Dr. Cafer ÖZDEMİR (Ondokuz Mayıs Üni.)
Doç. Dr. Çiğdem ŞAHİN (Kırşehir Ahi Evran Üni.)
Doç. Dr. Gazanfer İLTAR (Giresun Üni.)
Doç. Dr. Mehmet Emre ÜNSAL (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ (Pamukkale Üni.)
Doç. Dr. Mert EKŞİ (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Metin KILIÇ (Düzce Üni.)
Doç. Dr. Murat ÇETİNKAYA (Ordu Üni.)
Doç. Dr. Murat ÖZKAN (Ordu Üni.)
Doç. Dr. Murat SERDAR (Tokat Gaziosmanpaşa Üni.)
Doç. Dr. Muzaffer YILMAZ (Necmettin Erbakan Üni.)
Doç. Dr. Süleyman UYGUN (Ordu Üni.)
Doç. Dr. Taner AKPINAR (Akdeniz Üni.)
Doç. Dr. Turgay HAN (Ordu Üni.)
Doç. Dr. Umut ULUKAN (Ordu Üni.)
Doç. Engin ÜMER (Ordu Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan ÇELEN (Ordu Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Aslı ERCİYEŞ TOSUN (Van Yüzüncüyıl Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Azize Reva BOYNUKALIN (Sinop Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Caner YEDİKARDEŞ (Atatürk Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Elif HACISALİHOĞLU (Trakya Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Emre CAN (Bilecik Şeyh Edebali Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Erol BULUT (Ordu Üni.)

Dr. Öğr. Üyesi Işın ERSAN ÖZTÜRK (Dokuz Eylül Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi İkbal BOZKURT AVCI (Samsun Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Murat BİROL (Giresun Üni.)
Öğr. Gör. Dr. Fatih ŞAL (Ordu Üni.)
Arş. Gör. Dr. İbrahim KARAGÖL (Ordu Üni.)
Dr. Abdullah KUŞÇUOĞLU (N.Hacı Bektaş Veli Üni.)
Dr. Duygu İLKHAN SÖYLEMEZ (Selçuk Üni.)

EDİTÖRDEN

Değerli okurlarımız,

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün online dergisi olan ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi'nin bilime katkısı olacağını düşündüğümüz bir sayısı ile yine sislerleyiz...

Kasım 2021 sayımızda 15 adet Araştırma Makalesi, 2 adet Derleme ve 1 adet Kitap incelemesi ile siz değerli okurlarımız için titizlikle hazırlanmıştır. Yazarlarımıza Dergimize gösterdikleri ilgiden ve Dergimizin kalitesinin artmasına yönelik yapmış oldukları değerli katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Bu çalışmaların değerlendirilme sürecinde bilgi birikimleri ile her zaman yanımızda olduğunu bildiğimiz saygıdeğer hakemlerimiz ve editöryal ekibimize teşekkürlerimi sunuyorum.

Yeni bir yıla yaklaştığımız bu dönemde uzun zamandır ülkemizi etkisi altına alan Covid 19 salgınının biran önce bitmesi ve sağlıklı günlerimize kavuşabilmemizi temenni ediyor ve tüm insanlığa sağlık dileklerimi iletiyor ve diyorum ki;

Bilginin ışığında aydınlanmak ümidi ile.

Doç. Dr. Fevziye EKER

EDITOR'S NOTE...

Dear readers,

We are here again with an issue of the ODU Social Sciences Institute Journal of Social Sciences Research, the online journal of the Ordu University Social Sciences Institute, which we think will contribute to science...

Our November 2021 issue has been meticulously prepared for you, our esteemed readers, with 15 Research Articles, 2 Compilations and 1 Book Review. We would like to thank our authors for their interest in our Journal and their valuable contributions to increase the quality of our Journal.

I would like to thank our esteemed referees and editorial team, who we know are always with us with their knowledge in the evaluation process of these studies.

In this period when we are approaching a new year, I hope that the Covid 19 epidemic, which has been affecting our country for a long time, will end as soon as possible and we can have healthy days, and I convey my wishes for health to all humanity and say;

Hoping to be enlightened in the light of knowledge.

Assoc. Prof. Dr. Fevziye EKER

ARAŞTIRMA MAKALESİ

- 745 | **Türk Kültüründe Kuşburnu**
762 | *Rose Hip in Turkish Culture*
Özlem ÜNALAN
- 763 | **Ordu İlindeki Mahalle Adlarının Doğal ve Kültürel Peyzaj Öğeleri Bağlamında İncelenmesi**
776 | *Evaluation of Neighborhood Names in Ordu Province in the Context of Natural and Cultural Landscape Elements*
Mesut GÜZEL - Pervin YEŞİL
- 777 | **Türkiye’de Ve Avrupa Birliği’nde Çiftçi Hareketlerinin Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi: Çiftçi Hareketleri mi**
790 | **Çiftçi Hareketsizliği mi?**
A Comparative Analysis Of Rural Movements In The European Union And Turkey: Farmer Movements Or Farmers' Inactivity?
Mustafa DENİZLİOĞLU
- 791 | **Berlin Gendarmenmarkt Meydanı’nda Bulunan Üç Tarihi Binanın Cephe Düzenlemeleri ve Bezemeleri**
816 | *Facade Arrangements and Ornaments of Three Historical Buildings in Berlin Gendarmenmarkt Square**
Gülferi AKIN ERTEK
- 817 | **Bilgisayar Destekli Tasarım Programı Rhinoceros ile Ses Dosyalarının Forma Dönüştürülmesi**
836 | *Converting Audio Files to Form with Computer Aided Design Program Rhinoceros*
Merve Nil KÜÇÜKERBAŞ
- 837 | **Göstergebilimsel Çözümlenmelerle Realist Sanat Eserlerinin Sosyolojik Anlatıları Üzerine İncelemeler**
852 | *Examinations on Sociological Narratives of Realist Works of Art with Semiotic Analysis*
Uğur YILMAZ
- 853 | **Samsun/Alaçam’da Geleneksel Bir Konut: Naile Öz Evi**
876 | *A House in Samsun/Alaçam: Naile Öz’s House*
Nadire Tuba YİĞİTPAŞA - Fatma YILMAZ
- 877 | **Bir Politik Yozlaşma Türü Olarak Rüşvet**
892 | *Bribery as a Type of Political Corruption*
Ömer AYTAÇ - Mevlüt YILMAZ
- 893 | **Tarafe’nin Şiirlerinde Hiciv**
928 | *Satire in Tarafah’s Poetry*
Sedat TUNA
- 929 | **Kadına Şiddet Teması Üzerinden “Halam Geldi” Filminin İçerik Analizi**
950 | *Content Analysis of The Film "My Aunt Came" on the Theme of Violence Against Women*
Tuncay YILDIZ
- 951 | **Pandemi Döneminde Tiyatro ve İstanbul’daki Özel Tiyatroların Dijital Açılımlarına Genel Bir Bakış**
964 | *A General Overview of Theater and Digital Initiatives of Private Theatres in Istanbul During the Pandemic*
Derya AYDOĞAN - Özge AYDOĞAN
- 965 | **Feminizm Bağlamında Lilith Efsanesi ve 9 Kere Leyla Filmi**
980 | *The Lillith Legend in the Context of Feminism and the Film 9 Kere Leyla*
Pınar BASMACI
- 981 | **Türkiye’de Para Politikası-Döviz Kuru-Enflasyon İlişkisinin Ampirik Analizi**
994 | *Empirical Analysis of Monetary Policy-Exchange Rate-Inflation Relations in Turkey*
Hatice BOZKURT

995 | **Güney Kore'de Sendikal Örgütlenmeye Karşı Tutumlar: Samsung, Hyundai, LG Grup Örnekleri Üzerinden Bir Değerlendirme**
1010 | *Attitudes Towards Union Organization in South Korea: An Evaluation of Samsung, Hyundai, LG Group Examples*
Aslı KAVURMACI

1011 | **Giresun/Tirebolu Merkezindeki Geç Osmanlı Dönemi Su Yapıları**
1034 | *Water Structures Of Late Ottoman period in The Centre of Tirebolu in Giresun*
Ahmet Ali BAYHAN - Özgül YILDIRIM GÜNEŞ

DERLEME

1035 | **Örgütsel Başarısızlık: İşletme Fonksiyonları Açısından Bir Değerlendirme**
1052 | *Organizational Failure: An Evaluation in Terms of Business Functions*
Rabia Kübra TÜNEL - Yasemin HANCIOĞLU - Derya ÖZTÜRK

1053 | **Galton'dan Günümüze Zekâ ve Zekâ Kuramları**
1068 | *From Galton to the Present: Intelligence and Intelligence Theories*
Gamze İNCİ

KİTAP İNCELEMESİ

1069 | **Tolgahan Karaimamoğlu, Ortaçağ Avrupa'sında Salgın Hastalıklar**
1072 | *Mustafa YILDIRIM*

Türk Kültüründe Kuşburnu

Rose Hip in Turkish Culture

Özlem ÜNALAN¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 04. 02. 2021

Kabul Tarihi / *Accepted*: 13. 09. 2021

Doi: 10.48146/odusobiad.874152

Atıf / Citation: Ünalın, Ö., (2021). "Türk Kültüründe Kuşburnu" ODÜSOBİAD 11(3), 745-762, Doi: 10.48146/odusobiad.874152

Öz

Kültür bir toplumun sahip olduğu maddi ve manevi değerler bütünüdür. Bir toplumun gelenekleri ve görenekleri, halk inanışları, mani, masal, türkü, efsane, destan vb. ürünleri, yemekleri, halk hekimliği uygulamaları o toplumun kültürünü oluşturur. Kuşburnu, halk edebiyatı ürünlerindeki kullanımıyla, çevresinde gelişen halk inanışlarıyla ve bir besin kaynağı olarak Türk kültürü içinde kendine bir yer edinmiştir.

Anadolu'nun birçok yerinde çoğu zaman kendiliğinden yetişen kuşburnu, soğuğa karşı dayanıklı ve pek çok rahatsızlığa şifa olarak görülen bir bitkidir. Kuşburnu mitolojik bir ağaç olmasının yanı sıra çeşitli halk anlatılarına konu olan, etrafında pek çok inanış ve ritüelin gerçekleştiği bir meyvedir. Hidirellez'e, nazara, cine, büyüye, türbelere ve çocuk yetiştirmeye dair halk inanışlarında sıkça karşımıza çıkar. Anadolu'nun birçok yerinde kuşburnu üzerine türküler yakılıp maniler söylenir. Aynı zamanda dallarına bez, kurdele, çamaşır, ip vb. nesnelere bağlanarak dilek ağacı fonksiyonu görür.

Kuşburnu günümüzde çayı, reçeli, meyve suyu, marmelatı, çorbası, pestili, kompostosu ile Türk mutfağının eşsiz lezzetlerinden birini oluşturur. Mucizevi bir bitki olarak görülen kuşburnu bu yönüyle halk hekimliğinde sıklıkla kullanılır. Bugün besin ve ilaç sanayisi için de önemli bir hammaddedir.

Bu çalışmada kuşburnu kültürel yönden değerlendirilecektir. Mitolojik yönü ele alındıktan sonra geçmişten günümüze kuşburnuya dair inanış ve uygulamalardan söz edilecek ardından halk hekimliğindeki yeri ve önemi üzerinde durulacaktır. Kuşburnuya dair halk edebiyatı ürünlerinden örnekler verilip Türk mutfağında kuşburnu ile hazırlanan lezzetler anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Halk Bilimi, Kuşburnu, Halk İnanışları, Ritüel, Türk Kültürü.

Abstract

Culture is the whole material and spiritual values that a society has. Traditions and customs of a society, folk beliefs, mania, fairy tale, folk song, legend, epic etc. products, dishes, folk medicine practices form the culture of that society. Rosehip has gained a place in Turkish culture with its use in folk literature products, with the folk beliefs that have developed around it, and as a source of food.

Rosehip, which grows spontaneously in many parts of Anatolia, is a plant that is resistant to cold and seen as healing for many ailments. Rosehip is a fruit which is the topic of many folkloric narrations and which has many beliefs and rituals around it as well as being a mythological tree. It can be seen in many folkloric beliefs such as hidirellez, bad evil, gin, magic, tombs and growing up children. There are a lot of folkloric songs about rose hips in Anatolia. At the same time, branches of cloth ribbon washing rope and so on. objects are connected to see the wish tree function.

Rosehip is one of the most unique tastes of Turkish cuisine with its tea, jams, juice, marmalade, soup, churchkhela and composte. Rosehip, which is seen as a miraculous plant, is also used in public health. Today, it is an important raw material for the food and medicine industry.

In this study, the rosehip will be studied from cultural perspectives. First its mythological way will be handled, then beliefs and practices about rosehip from past to now present will be presented, then its place for public health will be handled. Examples from folkloric literature about rosehip will be given and flavors prepared with rosehip in Turkish cuisine will be explained.

Keywords: Folklore, Rose Hip, Folk Belief, Rituals, Turkish Culture

¹Arş. Gör., Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ozlemunalan@bayburt.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5345-6499.

Giriş

Ağacın Türk kültürü içinde önemli bir yeri vardır. "Ağaç kozmik eksendir, hayat verendir, boy ağacı merkez fikrinin bir parçasıdır." (Lvova, Oktyabrskaya, vd. , 2013: 43) Ağaçlara atfedilen kutsallığın, onlara duyulan saygının ve ağaçlar çevresinde gelişen inanışların kaynağı Şamanizm'e ve eski Türk inanç sistemine dayanır. Şamanlar, hasta kişilerin kaçan ruhlarını yer altında ve gökyüzünde ararken gökyüzüne ulaşmak için çeşitli ağaçları kullanmıştır. (Eliade, 1999: 318). Ayrıca şaman davulları kayın ve sedir ağacından yapılmış, bu ağaçlar özenle seçilmiş, şaman davulu üzerine kayın ağacı motifleri işlenmiş ve davulun yapımı bittikten sonra davul ardıc dalıyla tütsülenmiştir. (İnan, 1986: 96). Göktürk Kitabeleri'nde Ötüken Ormanı mukaddes bir yer olarak nitelendirilmiştir. (Ögel, 2014: 26) Oğuz Kağan destanında Oğuz Kağan'ın ikinci karısı göl ortasındaki ağaç kovuğundan ortaya çıkmıştır. (Ögel, 2010: 88) Oğuz Kağan'ın İt Barak kavmi ile savaşması esnasında askerinden biri vefat etmiş ve vefat eden askerın karısı bir ağaç kovuğunda erkek çocuğu doğurmuştur. Oğuz Han, çocuğa ağaç kovuğu anlamına gelen Kıpçak ismini koymuş ve onu evlat edinmiştir. (Roux, 1994: 165)

Dede Korkut hikâyelerinden "Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Hikâye"de, Kazan Bey'in oğlu Uruz ağaçla söyleşirken "er olsun, avrat olsun korkusu ağaç" diyerek herkesin ağaçtan çekindiğini dile getirmiştir. Ayrıca "başını alıp bakacak olsam başsız ağaç, dibini alıp bakacak olsam dipsiz ağaç" diyerek ağacın yer altı ve yer üstündeki sonsuzluğunu ifade etmiştir. (Gökay, 2006: 63)

Benzer bir inanış da Güney Sibirya Türkleri'nde görülür. Güney Sibirya Türkleri'nde ağaç, neslin devamının yanı sıra soyun yaşam güvencesini ifade eder ve bu sebepten ağacın kökünü koparmak aralarında akrabalık bağı olan kişileri ölüme terk etmek olarak görülmüştür. (Lvova, Oktyabrskaya vd. , 2013: 42) Bugün Altaylar'da, Azerbaycan'da, Balkanlar'da, Anadolu'da ve Orta Asya'da ağaca bez, beşik, bebek, kurdele ve tülbent bağlanması en önemli sebebi ağaçların soy kökü ile olan ilişkisi ve ağacın doğurganlık fonksiyonudur. (Bayat, 2018: 179)

Türk kültüründe genel manada ağaçlar çevresinde gelişen inanış ve ritüellerin yanı sıra bazı ağaç türlerine dair de olumlu, olumsuz bir takım inanışlar ve bu tür ağaçlar çevresinde yapılan uygulamalar mevcuttur. Örneğin Türk dünyasında kayın ağacı kutlu, mübarek bir ağaç olarak nitelendirilmiş, kerametinin olduğuna inanılmış ve kayın ağacı yanında adaklar adanıp dualar edilmiştir. Ayrıca kayın ağacından yapılmış eşyalara saygı gösterilmiştir. (Tanyu, 1975: 132-134) Kavak ağacı göğün direği olarak nitelendirilmiş ve dünya ağacı olarak görülmüştür. Ayrıca kavak ağacı bayrağın ve bağımsızlığın da bir simgesi haline gelmiştir. (Ergun, 2012: 271) Anadolu'nun birçok yerinde ardıc, selvi ve çınar ağacı gibi büyük ve eski ağaçlar koca ağaç olarak isimlendirilmiş ve bu ağaçlar kutlu sayılmıştır. Bunlar kesilmemiş, çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılmış, ip, bez vb. bir takım nesnelere bu ağaçlara bağlanmıştır. (Roux, 1994: 144) Selvi ağacı uzun boyu ve sürekli yeşil kalması sebebi ile ebedi hayatı sembolize etmiş ve genellikle mezarlıklara dikilmiştir. (Ergun, 2012: 294)

Çevresinde birtakım inanışların geliştiği ve ritüellerin görüldüğü ağaçlardan biri de kuşburnu ağacıdır. Kuşburnu her türlü iklime uyum sağlayabilen soğuğa karşı dayanıklı ve kolay yetişen bir bitkidir. Çok hızlı büyür ve gelişir. Bugün Türkiye'nin birçok yerinde, çoğunlukla da Doğu Anadolu ve İç Anadolu bölgesinde sıklıkla görülür. Cinsine göre değişmekle birlikte boyu genellikle 1-3 metredir. Çiçeği, dikenli, meyvesi ve yaprakları bulunur. Yaprakları iklimine göre mart, mayıs gibi açar, sonbahar kış gibi de dökülür. Yaprakları yeşil, çiçekleri ise pembe veya beyaz renklidir. Görünümü farklılık göstermekle birlikte meyvesi genellikle oval, kırmızı veya turuncudur ve meyvenin içinde tüylü çekirdekleri vardır. (Duman, 2014: 1-2) Yaban gülü, şillan, deli gül, gül burnu, gül elması, öküz göbeği, it burnu, fukara portakalı, kış gülü, asker gülü, it gülü, mayıs dikenli, köpek gülü olarak da isimlendirilen kuşburnu, Türk mitolojinde önemli bir yer ihtiva eder. (Öz, Baltacı, Deniz, 2018: 285-286)

Kuşburnu dikenli bir ağaçtır ve Türk kültüründe erlik, şeytan, cin vb. kötü ruhların dikenli ağaçlara gelmeyeceğine dair bir inanış bulunur. Bu surette evleri şeytan ve kötü ruhlardan korumak için evlerin kapılarına kuşburnu, böğürtlen, kızıl diken vb. bitkiler asılır. Aynı şekilde nazardan korunmak için çaltı, iğde, kuşburnu gibi ağaçların dalları nazardan korunmak için takılır. Altay kahramanı Ak Tayçı'nın yaptığı gibi kahraman kişiler erlikle veya şeytanla mücadele ederken dikenli çalılar veya çubuklar kullanmaktadır. (Ergun, 2012: 401)

Kuşburnu, Altaylar'da insanlara ve hayvanlara hastalık ve felaket getiren kötü ruh *Erlık*'in adıyla bağdaştırılır. Altaylar gelecekte *Erlık*'in aç gözlülüğünü azaltmak için *tayıga* adını verdikleri kurbanı,

onun korktuğu kuşburnu ağacının (*togonok*) ya da *akdikenin* (*pele*) yanında sunarlar. (Potapov, 2012: 32)

Eski Prusya'daki Çingeneler de çam ağacını ya da kuşburnu çalısını kutsal kabul ederler. (Berger, 2000: 27) Sibirya'nın bazı kesimlerinde kötü ruhların dikenli ağaçlardan korktuğu düşünülerek evlerin önüne kuşburnu çalıları asılır. (Ergun, 2012: 402) Bilinen ilk Türkçe sözlük olan *Dîvânü Lugâ'tit Türk'te* de kuşların kötüsü saksagan, ağaçların kötüsü kuşburnu (yaban gülü), yerin kötüsü bataklık, halkın kötüsü de Barsganlılar olarak verilmiştir:

"Kuş yawuzı sazıgan

Yıgaç yawuzı azgan

Yer yawuzı kazgan

Budun yawuzı Barsgan" (Kâşgarlı Mahmut, 1985: 439)

Halk İnanışlarında Kuşburnu

Türk halk inanışları, Türk kültürünün önemli mevzularından biridir. *"İnanç, sözlük anlamı ile kişice, ya da toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesidir."* (Boratav, 1984: 7)

Halk inanışları toplum içinde kabul gören, halkın arasında yaygın şekilde varlığını sürdüren, nesilden nesile aktarılan din dışındaki inanışlardır. İnanışlar, bireylerin karşılıklarına çıkan çeşitli olaylar ve durumlar karşısındaki tutumlarını ve davranışlarını belirler. Bugün varlığını sürdüren pek çok inanışın kökü çok eskilere dayanır ve birçok inanış karşılaşılan kültürlerden izler taşır. (Sever, 2016: 45-51) Türk kültüründe genel manada ağaçlara ve ağaç türlerine dair çeşitli inanışlar gelişmiştir.

"Varlığın başlangıcı ve devamında hava, su ve toprak kadar önemli bir yere sahip olan ağaç, kişiöğlunun inanış ve düşünüş dünyasında türeyiş, beslenme, Tanrı ile irtibat kurma, cennete ulaşma, şifa, dilek vs. aracı rolünü üstlenmiştir. Ağacı tanrısal bir varlık olarak kabul eden insanlık onu neredeyse bütün inanma ve pratiklerinde ana eksene oturtmuştur. Ağaç dünya kültürlerinde yağmur yağdırma, güneş açtırma, sürüleri ve sığırları çoğaltma ve kadınları kolayca doğurtma gücüne sahip bir varlık olarak görülmüştür." (Ergun, 2012: 25)

Doğumdan ölüme insan yaşamının pek çok sahasında kuşburnuya dair inanışlar ve uygulamalar mevcuttur. Hamilelik ve nazarla ilgili inanışlardan, köstek kesme ve aydaşlık uygulamalarına, halk takvimine bağlı çeşitli hususlarda kuşburnu önemli bir yer ihtiva eder. Doğum ve çocukla ilgili inanışlarda kuşburnu çevresinde gelişen uygulamalara örnek olarak şunlar verebilir:

Çuvaşlar'da çocukların hastalığı çoğu zaman *iye* adı verilen kötü bir ruha bağlanır. Sürekli ağlayan zayıf ve çelimsiz çocuktaki iyeyi yok etmek için *yumsı* adı verilen kişi çağrılır. *Yumsı* çocuğun hastalığını iyeye bağlarsa çocuğu evin ortasına getirir ve üzerine bir örtü örter. Üzerinde bir tutam keten yakar ve kuşburnu çubuğuyla bir taraftan örtüye vururken diğer taraftan da dua okur. En son ki işlemden de çocuğu su ile yıkar. (Aça, 2008: 29)

Anadolu'nun birçok yerinde yapılan kırklama adetlerinde bebeğin doğumunun kırkinci günü anne ve bebeğe kırk banyosu yaptırılır. Hazırlanan yıkama suyunun içine okunmuş kırk taş, kırk fasulye veya nohut, altın, para vb. nesnelere atılır. Anne ve bebek bu su ile yıkanır ve yıkamadan artan su, el ayak değmedik bir yere veya bir ağaç dibine dökülür. Suyun döküldüğü ağaç cinsi de çeşitlilik gösterir ve kırklama suyu her ağacın dibine dökülmez. Bingöl'de bebeği kırklama işleminden artan su kuşburnu ağacının dibine serpilir. (Kalafat, 2017: 422)

Anadolu'nun birçok yerinde aydaş çocuğun kuşburnu dallarından geçirilirse iyileşeceğine inanılır. (Sever, 2004: 105) Bu doğrultuda *Osmaniye*'de kuşburnu ağacından kesilen uzun bir dalın arası bıçak yardımıyla açılır. Büyümeyen çelimsiz çocuklar iki parçaya ayrılıp çember haline getirilen dalın içinden arka arkaya üç kez geçirilir. Bu işlem üç çarşamba aynı şekilde uygulanır. (Karakas, 2015: 161) *Elazığ*'da kuşburnu ağacından uzun bir dal kesilir ve dalların iki ucu ip ile bağlanır. Çember halindeki kuşburnu dalı içinden çocuğu olmayan kadınlar, kırklı çocuk ve kadınlar geçirilir. (Doğan, 2013: 124)

Erzurum'da çocuk doğduğu zaman çocuğun doğduğu evin kapısının üzerine kuşburnu çalısı asılır. Ayrıca Anadolu'da bazı yerlerde çocuğu ölen kişiler evin kapısının önüne kuşburnu çalısı asar. (Kesgin ve Özcebe, 2004: 50)

Kuşburnuna dair bir başka inanış da kuşburnu ağacının olduğu yerde cinlerin evinin olduğuna ve cinlerin kuşburnu ağacı çevresinde toplandığına dairdir. Şebinkarahisar'da kuşburnu ağacının dibinde cinlerin yattığına inanılır ve bu sebepten geceleri bunların altında abdest bozmanın ve buralara çöp atmanın iyi olmayacağı düşünülür. (Çelik ve Kuruca, 2000: 350) Ayrıca Bingöl'de kuşburnu ağacının olduğu yerlerde cinlerin bulunduğuna inanılır. (Kalafat, 2017: 418) Pülümür'de mart ayının kara çarşamba olarak adlandırılan gününde siyah bir ip bağlanır ve bu ip kuşburnu ağacı dibine gömülür. İpe atılan her bir düğüm için dua edilir. Her sene insan ve hayvanları kötülükten korumak amacıyla bu ritüel gerçekleştirilir. İpe atılan her bir düğüm gibi karşılaşılabilecek her bir kötülüğün de bağlanacağına inanılır. (Dikme, 2018: 110)

İç Anadolu'daki bazı şehirlerde kuşburnunun dua edilerek evin eşğine gömülmesi halinde eve bolluk bereket geleceği düşünülür.

"Zile'de Hıdırellez günü yedi adet arpa tanesine üç İhlâs, bir Fatıha suresi okunarak bir bez parçasına konular ve kuşburnu ağacının dibine gömülür. Arpa yeşerirse o yıl bolluk ve bereket olacağı söylenir." (Yardımcı, 1999, 339)

Kuşburnu ağacı çevresinde gelişen inanışlardan bir diğeri kuşburnu dalının nazarı önlemesidir. Evlerin, ahırların ve iş yerlerinin kapılarına nazarı önlemesi için kuşburnu dalı asılır. Kuşburnunun nazarı önlediğine dair görüşlerden biri de Pervin Ergun'a aittir:

Defne, mazi, meşe, menengeç, narçiçeği, dağdağan, çitlembik, alıç, kuşburnu, iğde, akdiken, kızıl diken, karaağaç (üvez), çitlik, böğürtlen, çıra ağacı, gül dalı; dut ağacı gibi dikenli çalılar ve ağaçların Tanrı kutu taşıdığına inanılmaktadır... Onlardan yapılan nazarlıkların da kutlu olduğu, bulunduğu yeri veya kişiyi kötülükten, kem gözlerden koruduğu inancı yaygındır. (Ergun, 2012: 399-400)

Artvin'de arpa, kömür, kiraz ağacının kabuğu ve kuşburnu dikenini üçgen biçiminde birbirine bağlanır. Bunun dışına bir parça demir ve mavi boncuk dikilerek nazar değen hayvanların alınına takılır. Ayrıca kuşburnu dikeninin kabuğu soyulur, halka şeklinde sarılır ve nazar değen kişiye verilir. (Gökçimen, 2005: 200)

Türk kültüründe ağaç, türbelerle ilgili yapılan uygulamalarda bir araç vazifesi görür. Tarih boyunca türbe kenarında bulunan ağaçlar ziyaret yeri ile ilişkilendirilmiş bazen ağaçtan türbeye bazen de türbeden ağaca bir mana yüklenmiştir. Türbelerde ağaca bez bağlanarak orada yattığı inanılan evliyanın adına dua edilmesi Şamanlık döneminden kalan kültürün izlerinden biridir. Bu bağlamda Şamanlık döneminden kalma soy ağaçları ve büyük ataların kabirleri İslamiyet'in etkisi ile makam ve türbelere dönüştürülmüştür. (Bayat, 2018: 180)

Ahmet Yaşar Ocak, ağaç yanlarında bulunan mezarlıklar ve evliyalar arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır:

"Bazı ağaçların yalnızca bir türbe yanında bulunmaları onlara kutsallık verilmesine neden olmuştur. Bu durumda ağaç yanındaki türbe gerçektir. Ağacın yanındaki mezar, zaten eskiden beri kutsal olarak kabul edilen ağacın kutsallığı ile birleşerek türbe kimliğine girebilir. Oysa başlangıçta hiçbir özelliği olmayan bir mezardır. Bazı ağaçların yanında hiç türbe olmamasına rağmen kutsal sayıldıkları görülmektedir. O halde bu durum, şöyle yorumlanabilir: ya orada eskiden bir türbe vardır ya da bir evliyanın ruhunun ağaçta yaşadığı düşünülebilir." (Ocak, 1983: 93)

Sivas Gölöva'daki "Bakır Baba" türbesine giden bekâr kızlar bahtının açılması için kuşburnu ağacına herhangi bir eşyasını asarlar. (Kaya, 2002: 280) Aynı şekilde evlenmek isteyen kızlar Sivas'ın Bayırüstü Köyü ile Uzunbağ Köyleri arasındaki Yel Hüseyin ziyaretinde bulunan kuşburnu ağacına mendil bağlarlar. (Ergun, 2012: 656) Divriği'nin Kavaklısı Köyü'nde taşlarla çevrilmiş bir mezarın üzerinde çaputların bağlandığı kuşburnu ağacı bulur. (Ergun, 2012: 669) Aynı şekilde Sivas'ın Sarkışla İlçesi'ndeki "Abdal Baba" ve "Tülüce Baba" türbelerinin bahçesinde kuşburnu ağacı yer almaktadır. Gelen ziyaretçiler buradaki kuşburnu ağaçlarına bez bağlayıp dilekte bulunurlar. (Gökbel, 2002: 3) Şebinkarahisar Akçakoca Mevkii'ndeki ziyarete gelen ziyaretçiler mezarın yanındaki kuşburnu ağacına ip ve çaput bağlarlar. (Bayar, 2014: 184) Erzurum'un Pasinler İlçesi Baldızı Köyü'nde bulunan Baldızı ziyaretinde ziyaretçiler mezarın yanındaki kuşburnu çalısına bez asarlar. (Ergun, 2012: 631) Sivas'ın soğuk çermik yakınlarındaki Ahmed-i Turan mezarının ön tarafında bir kuşburnu çalısı yer alır. Ziyarete gelenler bu kuşburnu çalısına dileklerine göre bez, çamaşır, saç, kurdele, ip vb. nesnelere adak olarak bağlarlar. (Bulut, 2011: 132) Yıldızeli İlçesi'nin

Banaz Köyü'nde Pir Sultan Abdal heykelinin olduğu yer kutsal olarak nitelendirilir, heykelin sağında ve solunda yer alan kuşburnu ağaçları dilek ağacı vazifesi görür. Ayrıca bu köyde Pir Sultan'ın küçük oğlu Seyyid Ali'nin yatır olduğu inandırılmaktadır. Bu yatırın çevresinde de çaputların bağlandığı bir kuşburnu ağacı bulunmaktadır. (Ergun, 2012: 979).

Kuşburnu ile ilgili bir başka inanış halk takvimlerinde görülmektedir. Ankara'nın Türkmen Köyü'nde kuşburnunun çok olduğu seneler kışın uzun süreceğine inanılır. (Arslan, 2006: 7) Aynı inanış Pülümür ve çevresinde de mevcuttur. (Dikme, 2018: 106). Bayburt'ta kuşburnunun çok olduğu sene o yıl kışın sert geçeceğine ve karın çok yağacağına dair bir inanış vardır (KK.7) Zile'de kuşburnunun bol olduğu sene kışın çetin geçeceğine inanılır. (Sezmiş, 2018: 75)

Halk Hekimliğinde Kuşburnu

Halk hekimliği ve geleneksel tıp doğa olayları karşısında ilk insanın takındığı tavırlardan oluşmuştur. İnsanoğlu ortaya çıktığı ilk günden itibaren ruhsal ve bedensel bir takım hastalıklarla karşı karşıya kalmış, ilk insanlar bedenlerinde ve ruhlarında beliren hastalıkların ortaya çıkış sebeplerini ve bunlara çare olacak tedavi yöntemlerini aramaya çalışmıştır. Tabiat olaylarından kaynaklanan hastalıkların tedavisinde yine tabiatın istifade etmişler çeşitli ağaç ve bitkileri kullanmışlardır. Hastalıkların bitkilerle olan tedavisi antik çağlara dayanmaktadır. Aynı şekilde Anadolu'da bitkilerin çeşitli hastalıklarda kullanımı Hititlere uzanmaktadır. (Avcıoğlu, 2017: 13, 17) Halk hekimliği, "halkın olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince hastalıklarını tanıma ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüdür." (Boratav, 1984: 113).

Ağaçlar ve bitkiler halk inanışları ve halk hekimliği çerçevesinde farklı şekillerde kullanılır. Ağacın kendisi kadar yaprakları, tohumu, meyvesi, dalı hatta kökü bile önemlidir. Şifa verdiğine inanılan ağaçların kökü, dalı, yaprakları ve meyveleri kaynatılır veya demlenir. Bunlar şifa amaçlı, dâhili ve harici olarak kullanılır. Kuşburnu ağacı tek başına çok sayıda inanışı yansıttmasının yanı sıra kuşburnu; meyveleri, dikenli, dalı ve çiçeği ile de Türk kültüründe farklı anlamlar taşımaktadır. Ayrıca kuşburnunun meyveleri kaynatılarak veya ezilerek halk hekimliği sağaltmalarında kullanılır.

Kuşburnu Hipokrat zamanında iltihaplara karşı, Orta Çağ'da da kan tükürmelerine, diş eti kanamalarına, tenyaya, ishale ve yılancağa karşı kullanılmıştır. (Akçiçek, 1997: 173)

İbn-i Sina, kuşburnuyu *köpek böğürtleni* olarak isimlendirmiş ve kabız etkisi yaratmasından dolayı kanlı basurda ve ishalde, yapraklarından hazırlanan çayın ise kızarıklık ve kaşıntılarda kullanıldığını belirtmiştir. Kuşburnu, Osmanlı döneminde idrar sökücü olarak kullanılmıştır. İlk ilaç formül kitaplarından olan Düstur al-Edviye'de de kuşburnu yer almıştır. (Şar, 2011: 5) Günümüzde şifa veren yanı sıra dikkatleri çeken ve aktarların özellikle soğuk kış günlerinde çokça sattıkları kuşburnu rengi, tadı ve kokusuyla pek çok kişi tarafından tercih edilmektedir.

Kuşburnu halk hekimliğinde ishal tedavisinde, mesane ve safra taşlarının düşürülmesinde, diş eti kanamalarında, kan şekerinin düşürülmesinde ve hemoroid (basur) rahatsızlıklarında kullanılır. Kaynatılıp içildiğinde mayası da iyi geldiği söylenmektedir. (Sever, 2004: 105) Ayrıca soğuk algınlığı, öksürük, nefes darlığı, grip gibi solunum yolları hastalıklarında alternatif tedavi olarak sıklıkla tercih edilir. Hastalığın çeşidine göre kullanımı değişir. Kimi durumlarda dâhili kimi durumlarda ise harici biçimde kullanılır. Örneğin ishal durumunda kuşburnunun suyu içilir, ezmesi ve reçeli yenir. Hemoroid durumunda ise hem dâhili hem de harici olarak kullanılır. Kuşburnu kaynatılıp suyu içildiği gibi kuşburnu ezmesi hemoroidli bölgeye sürülür. (Akçiçek, 1997: 175)

Bingöl'de kuşburnu, soğuk algınlığının tedavisinde kullanılır. Dokulardaki sertliklere ve kemik erimesine iyi gelir. Ateşi düşürür, yorgunluğu geçirir ve bağışıklık sistemini güçlendirir. Bağırsak hastalıklarını iyileştirir. Safra kesesinde taş oluşumu engeller. Karaciğer iltihabını giderdiği ve tansiyonu düzenlediği de söylenmektedir. (İrmak, 2018: 60)

Kuşburnu yağı Hatay ve çevresinde romatizma için kullanılır. Ağrıyan bölgeye masaj yapılarak kuşburnu yağı sürülür. Ayrıca Zona hastalığı için de kuşburnundan yararlanır. Dört bardak suya dört kaşık ezilmiş kuşburnu konulur, otuz dakika kadar kaynatılır ve günde üç defa içilir. (Arı ve Top, 2017: 62-63)

Sivas'ta kısır olan kişiler için kuşburnu ve fındık yağlarından bir karışım hazırlanır. Kastamonu'da kuşburnunun tohumu her türlü iç hastalıklarının tedavisinde kullanılır. Sivas'ta kuşburnunun kökü bakır kap içinde yakılır ve külü cilt hastalıklarında kullanılır. Ayrıca demre veya derma olarak bilinen

yaraların üzerine kuşburnu suyu sürülür. Malatya'da mantar ve saçkıran gibi rahatsızlıklarda kuşburnunun bir dalı yakılır, bundan damlayan sıvıyla yaraya merhem yapılır. Van'da vücuttaki kaşıntıları gidermek için kuşburnunun çiçeği ezilir ve kaşınan bölgeye sürülür. (Akçiçek, 1997: 174)

Şebinkarahisar'da da kuşburnu suyu kısırlık tedavisinde kullanılır. (Avcıoğlu, 2017: 141) Ayrıca kan dolaşımını düzenlemek, böbrek taşıyı düşürmek, basur şikâyetlerini azaltmak, kabızlıktan kurtulmak, ödem atmak, saçkıranı tedavi etmek, nezle ve gripten kurtulmak için de kuşburnu meyvesinden yararlanılır. (Avcıoğlu, 2017: 51, 64, 70, 93, 97, 137) Mersin'de astım ve bronşit tedavisinde, böbrek hastalıklarında kuşburnu kullanılır. (Sever, 2016: 171,184) Kayseri'de kuşburnu yaban gülü olarak isimlendirilir ve ishali durdurmak için kuşburnu tohumu ezilir, kaynatılır ve aç karnına içilir. Aynı tedavi safra kesesi taşları ve iltihapları için de uygulanmaktadır. (Yağmur, 1996: 132, 146) Trabzon'da soğuk algınlığı ve nezle tedavisinde, mide ağrılarında, bağırsak rahatsızlıklarında kuşburnu çeşitli şekillerde dâhili ve harici olarak kullanılır. (Baysal, 2014: 146, 148, 154, 163,) Kars ve Iğdır'da baş ve böbrek ağrılarını, idrar yolları enfeksiyonunu, öksürüğü ve bronşiti geçirmek için kuşburnu meyvesi kaynatılıp içilir. Ayrıca hemoroid için kırmızı kuşburnu çayı tüketilir veya kuşburnu meyvesi ezilip içine zeytinyağı konulur. Hazırlanan karışım hemoroidli bölgeye sürülür. (Öncül, 2011: 15, 24, 47,57, 59) Pülümür'de öksürüğü azaltmak için kuşburnunun kökü çıkarılır, kaynatılarak içilir. (Dikme, 2018: 115) Niğde halk hekimliğinde kansızlığa karşı kuşburnu tüketilir. (Çolak, 2015: 58)

Bayburt'ta lohusa kadınlara sütünün artması için kuşburnu suyu içirilir. (KK.7) Tosya'da yeni doğum yapan kadınların sütünü artırmak için kuşburnu haşlanıp elekten geçirilir ve unla pişirilir. Tıraş adı verilen bu lohusa tatlısı ile lohusa kadınların sütü çoğalır. (Karabüber, 2017: 57)

Ankara Kazan'da da siğil ocakları bulunur. Burada siğil üzerine kuşburnu ve iğde çalısından bir dal koparılır. Onun dikenini ile siğilin üzeri üç İhlas okuyarak çizilir. Bu dallar güneş görmeyen bir yerde saklanır. Dallar kuruyunca siğilin de kuruyacağına inanılır. (Begiç, 2013: 290) Aynı şekilde Kızılcahamam'ın Süleler Köyü'nde siğili tedavi ettiği inanılan bir kuşburnu ağacı bulunmaktadır. Vücudunda siğil olanlar buradaki kuşburnu ağacına giderken ve dönerken kimseyle konuşmaz ardından kuşburnu dallarından kırar ve arkasına bakmadan oradan ayrılır. Dalların kurudukça siğilin de kuruyacağına inanılır. (Ergun, 2012, 943) Çubuk'ta da siğil ocakları siğili tedavi etmek için kuşburnu ağacından yararlanılır. Bazı ocaklar kuşburnu dalını kırıp üzerine taş koyar. Dala birlikte siğilin de kuruyacağı düşünülür. Bazı ocaklar da kesilen kuşburnu dalına siğil sayısınca dua okuyarak ve dala çentik atarak siğili tedavi etmektedir. (Özkan, 2012: 141) Aynı şekilde Zile'de siğili yok etmek için kuşburnu dalından koparılır kimse görmeden siğil sayısı kadar dala çizik atılır, dal kururken siğillerin de kuruyacağı söylenir. (Sezmiş, 2018: 86) Siğilin kuşburnu ağacı ile tedavi edilmesinin sebebi kuşburnu meyvesi ile siğil arasındaki benzerlik ilişkisidir. Siğil sayısı kadar kuşburnu dalına çizik veya çentik atılması gerçekleştirilmesi arzulanan olayın temsili içindir. (Özkan, 2012: 144) Sivas Divriği Uluçayır Köyü'nde de kuşburnu çalılarında oluşan bir ziyaret yeri vardır. Buraya siğili olan çocuklar getirilir, çocuğun siğili sayısınca dal bükülür. (Ergun, 2012: 360)

Pülümür'de bazı hastalıkları tedavi etmek için kuşburnuna çekme adı verilen bir tedavi yöntemi uygulanır. Buna göre biri hasta olduğunda topluluktaki yaşlı veya keramet ehli kişi kuşburnu ağacından bir dal koparır. Bu dalı ortadan ayırarak bir çember haline getirir. Hastanın kafasından geçirilen çember vücudunda dolaştırıldıktan sonra sağ ayağından çıkarılır. Bu işlem üç kez üst üste tekrarlanır. İşlem sonunda dal kırılıp siyah bir ipe bağlanır ve ahıra asılır. Bu tedavi yöntemine kuşburnuna çekme adı verilir. (Dikme, 2018: 113-114)

Sivas'ın Eğnir (Kadriye) Köyü'ndeki sarılık pınarında hasta kişi yıkandıktan sonra elbisesinden koparılan bir parça oradaki kuşburnu çalısına bağlanır, böylece kişi hastalıktan arınır. (Akçiçek, 1997: 174) Ayrıca kuşburnunun içinde bulunan bileşenler vücuttaki yağın erimesine yardımcı olduğu için kuşburnu diyet programlarında yer almakta ve zayıflamak amacıyla da kullanılmaktadır.

Yozgat Akdağmadeni'nde "Koca Faki" olarak adlandırılan yerde gür bir şekilde çıkmış kuşburnu ağacı bulunmaktadır, bu ağaç da yine dilek ağacı olarak kullanılmaktadır. Bu ağaca çocukları ölenler, çocuklarının yaşaması için yeni doğmuş bebeklerini getirip bu yeri sözde satarlar. Bunu yaparken de "ya al, ya ver" derler ve adakta bulunurlar. Ayrıca felç olmuşları, konuşamayanları şifa bulması için kuşburnu ağacına getirirler ve buradaki ağaca mutlaka bez asarlar. (Tanyu, 1973: 71)

Ankara'nın Haymana İlçesi'nde Seyran Hamamı'nın bulunduğu yerde bir ziyaret yer alır. Hamama gelen kişiler hastalıklarından kurtulmak için buradaki kuşburnu çalısına bez bağlar. (Ergun, 2012: 1023) Çocuğu olmayan kadınlar Kayseri'nin Ulupınar Köyü'ndeki Meryem Ana ziyaretine giderler. Ziyaretin önünde bulunan sudan içtikten suyun yanındaki kuşburnu ağacına bez bağlarlar. (Ergun, 2012: 344) Çocuk sahibi olmak isteyenler sütü gelmeyen kadınlar „Çoban Baba” ve “Bakır Baba” mezarları yanındaki kuşburnu ağacına çaput asarlar. (Kaya, 2002: 280)

Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kuşburnu

Kuşburnu çeşitli şekillerde halk edebiyatı ürünlerinde kullanılmıştır. Kuşburnu üzerine türküler söylenmiş, maniler yakılmış, efsaneler anlatılmıştır. Halk şairleri kuşburnunu ve kuşburnundan yapılan yiyecekleri şiirlerinde dile getirmiştir. Bayburt'ta kuşburnu püresi *kokoç* olarak adlandırılır. Kokoçtan *tatlı çorba* veya *kokoç çorbası* olarak adlandırılan çorba yapılır. (KK.1) Kuşburnu ve bundan yapılan yiyecekler Bayburtlu halk şairlerinin şiirlerinde sıkça yer almıştır.

Kokoç Çorbası (Mustafa Kayalı)

*Bayburt'umda tatlı çorba adına,
Namı diğer, denir kokoç çorbası.
Her gelen misafir bayram tadına,
Varsın diye, konur kokoç çorbası.*

*Soğuşa bire bir, mahalli icat
Doktora, ilaca gayri ne hacet!
Desem! Her illete olursun necat
Buna, kim inanır? Kokoç çorbası.*

*Kayalı bunu her türlü mikroba,
Karşı içip; aslan varı kükre be.
Hoşafıla bağı var. Her hal akraba,
Aşureyle dünür, kokoç çorbası. (KK.1)*

Yemek Destanı (Bayburtlu Celali)

...
*Erişte çorbası, kadı dolması
Kokoç reçeliyle, emül dolması
Yine imam olmuş kelem dolması
El göğüste kalktık divan eyledik (Dursun, 2008: 209)*

Bayburt'un Kışları (Mahmut Kırtan)

...
*Sarmusag, aşotu, reyhanın hani?
Dadlı çorba için kokoçun hani?
Erişten, lazutun, iç yağın hani?
Gadaşım güz geldi külür aldın mı? (Dursun, 2008: 263)*

Bu Sofrada (Şaşkuni Baba)

...

Kokoç çorba derde deva

İçenlere olsun şifa

Azimet bey eyle dua

Kurduğumuz bu sofrada (Aker, ty. : 68)

...

Atışma (Mustafa Kayalı)

...

Kokoç çorbasıyla doldur tasını

Her derde deva iç, gör şifasını

Çekildiyse getir tel helvasını

Besmeyleyle biri dilse de yesek. (KK.1)

...

Bayburtluca (Mahmut Kırtan)

...

Lazut da mısırdur, pürcüklü havuç,

Lahana kelemdür, koşalar avuç

Kuşburnu toplanır yapılır kokoç

Galburi, kasnağı, dibegi tani. (Kırtan, 1991: 14)

...

Türküler, anonim halk edebiyatı nazım türlerinin biridir. Aşk, gurbet, ayrılık, memleket sevgisi ve birçok konuda ve belli bir ezgi ile söylenir. Türküler Anadolu insanının acılarını, sevinçlerini, özlemlerini yansıtır. Ait olduğu coğrafyanın ve kültürün izlerini taşır. Kuşburnu üzerine tespit ettiğimiz beş türkü mevcuttur. Bunlardan ikisi Bayburt'a, diğerleri Sinop, Yozgat ve Sivas'a aittir.

Kuşburnunun kurusu tarinnam

Geçti kızlar sürüsü tarinnam

Sürüsünde fayda yok tarinnam

İçlerinden birisi tarinnam

...

Kuşburnunun alından tarinnam

Koparırlar dalından tarinnam

Kızlar zekat vermiyor tarinnam

Babasının malından tarinnam

...

Kuşburnu çiçek açtı tarinnam

Köyünden bir kız kaçtı tarinnam

Bir daha var kaçacak tarinnam

Ne aralar açacak tarinnam (Tan ve Turhan, 1997: 64)

...

Bayburt'a özgü diğer bir türkü de "Kuşburnu Derde Derman" türküsüdür:

Kuşburnu derde derman

*Çok geldi geçti kervan
Az verdim çok yalvardım
Olmadı derman haydi*

*Aşam haydi paşam haydi
Kunduram taştan kaydı
Elin bir tanesine de
Nasıl diyeyim haydi*

*Kuşburnu pürülenir mi?
Dibi süpürülenir mi?
Bayburt'tan yâr sevenin
Yakası kirlenir mi?*

*Aşam haydi paşam haydi
Kunduram taştan kaydı
Elin bir tanesine de
Nasıl diyeyim haydi (URL-1)*

Yozgat Akdağmadeni yöresinde “*Kuşburnuyu Budarlar*” türküsü söylenir:

*Kuşburnuyu budarlar
(Hoydah) Işkın sürmesin deyi
Bizi burdan koğarlar
(Hoydah) Güzel sevmesin deyi (Akçiçek, 1997: 176)*

...

Sinop Boyabat yöresinde “*Derelerde Kuşburnu*” türküsü bilinir:

*Derelerde kuşburnu
Kuşburnuyu kuş yir mi?
Nirinna nirinah nirinna niya ha ha
Nirinna nirinah nirinna niya ha ha (TRT, 2006: 274)*

...

Sivas çevresinde de kuşburnu türküsü söylenmektedir:

*Kuşburnular bayırlarda gül gibi
Hevenk olmuş çiçekleri kor gibi
Türlü otlar sofradaki nar gibi
Nane bizim reyhan bizim har bizim
Karpuz nane sofradaki bal bizim (Kuzucular, 1978: 24)*

Türk halk edebiyatında meyveler, çiçekler ve ağaçlar üzerine söylenmiş çok sayıda mani vardır. Kuşburnu da bu mani örnekleri içinde yer alır:

Kuşburnu çiçeklendi

Bar verdi gerçekleşti

Biz ayrılık bilmezdik

Ayrılık gerçekleşti (Emir, 1987: 11)

***

Bahçelerde kuşburnu

Oldum sevda düşkünü

Kalmışım kapınızda

Yalın ayak kış günü (Emir, 1987: 17)

***

Ay doğmuş sini gibi

İkindi günü gibi

Ne olmuş bu yârime

Kuşburnu gülü gibi (KK.1)

***

Kuşburnu güllenir mi?

Dibi gübürlenir mi?

Sevdiğim oğlanın

Mendili kirlenir mi? (KK.1)

***

Kuşburnun kurusu

Geçti güzel sürüsü

Sürüsünden fayda yok

Yaktı beni birisi (Akçiçek, 1997: 176)

Karşı dağda kuşburnu

Meyve verir kış günü

Hiç ayrılık olur mu?

Zemheri ayı, kış günü (KK.2)

Kuşburnu kurutmadım

Yar seni unutmadım

Yar askere giderken

Gözyaşı kurutmadım (KK.2)

Kuşburnu dikeniyim

Dibine döküleyim

Güzel gelsin koklasın

Çirkine tükeneyim (KK.3)

Kuşburnu kurutmadım

Yar seni unutmadım

Saydım gül hatırını

Üstünde yâr tutmadım (Demiray, 1976: 16)

Kuşburnu pürlenir mi?

Dibi gübürlenir mi?

Keskin'den kız alanın

Mendili kirlenir mi? (Karakuş, 2006: 21)

İt burnunun alına

Mendil serdim dalına

Öyle yâr kurban olsun

Ayağımın yoluna (Karakuş, 2006: 47)

Sivik ucu kuşburni

Oldum yârin düşküni

Baş açık yahnayak

Yola düştüm kış günü (Kılıç, 2012: 27)

Kuşburnunun bilmece türünde verilmiş örnekleri de mevcuttur:

*Ağaç başında kırmızı mendil. (Kurtuluş, 2010: 22)

*Dışı kadife içi diken (Balcıoğlu, 1951: 414)

*Küçücük küpecik

Ağzı kapacık (Sevindirici, 1986: 74)

*Aldır abası

Yeşildir küpesi

Bunu bilmeyen

Eşek sıpası (Acar, 1976: 20)

*Vurdum indirdim harka, içi kavurga (Okutan, 1949: 344)

Kuşburnu Anadolu'da *yaban gülü* olarak da bilinir ve *yaban gülü*, bülbül ile güle dair anlatılarda sıkça karşımıza çıkar. Kuşburnu ve yaban gülü efsaneleri dilden dile nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar gelmiştir:

Bundan yıllar önce bir köyde zengin bir kız, fakir bir oğlana sevdalanmış. Oğlan da onu sevmiş. Ailesini kız istemeye göndermiş fakat kızın babası vermemiş. Oğlanla kız gizlice görüşüp kaçmaya karar vermişler. Kız:

-Ben babamın atlarından ve parasından alırım. Sen beni bizim tarlanın orada bekle, tamam mı? demiş. Oğlan da:

- Tamam, demiş.

Kız bir gece babasından bin kuruş ve iki at çalarak yola koyulmuş. Tarlaya geldiğinde oğlan tarla sürüyormuş. Kız ile ilgilenmemiş. Bunu gören kız şöyle demiş:

Gel gidelim ağam oğlan

Kolum yastık saçım yorgan

Gel gidelim ağam oğlan

Oğlan cevap vermiş:

Tohumu attım tarlaya

Başladım tarla sürmeye

Git gelemem Türkmen kızı

Kız üzölmüş, kırılmış oğlana:

Tohumunu kuşlar yesin

Sapanını kurtlar kırsın

Gel gidelim ağam oğlan

Bu sırada oğlanın içine bir korku düşmüş. O da atına binip kızın ardı sıra gitmiş. Bakmış ki kız kendini uçurumdan atmış. Dayanamamış, oğlan da kendini aşağıya atmış. Bunları bulanlar onları oldukları yere defnetmiş. O güne kadar yeryüzünde olmayan kuşburnu, bu iki sevdalının mezarı arasında büyümüş ve yeryüzüne yayılmış. (Emir, 2009: 98-99)

Söz konusunu efsanede kuşburnu ağacının yeryüzünde ortaya çıkması anlatılır. Kuşburnu ağacı efsanede kavuşamayan iki genci temsil eder. Zengin kız ile fakir oğlan birbirine sevdalanır. Oğlan kızı ailesinden istetir fakat kızın babası kızı vermez. İki sevdalı kaçmaya karar verir. Kız babasının atını ve bir miktar parasını da alarak oğlanın yanına gelir. Oğlan, kız ile ilgilenmez. Kız bu duruma çok üzölür ve kendini uçurumdan atar. Oğlan da arkasından atlar. İkisinin mezarının olduğu yerde bir kuşburnu ağacı çıkar. Böylece kuşburnu ağacı yeryüzünde yayılmaya başlar.

Diğer bir efsane örneği de kuşburnunun dikenli olmasına dairdir. Söz konusu efsanede kuşburnu *yaban gülü* olarak geçmektedir:

"Günlerden bir gün dünyada bitkiler ve hayvanlar yaratılmış. Sonraki gün onlara giyim kuşam verilmiş. Bütün bitkiler kendileri için gerekli olan çiçek, yaprak ve yün giysileri almışlar. Her türlü kurt-kuş çeşitli renklerde tüylere bürünmüşler. Gün geceye dönünce de bütün hayvanlar mevcut renklerini almışlar. Yalnızca yaban gülü ve bülbül bir şey almamış. Sonrasında da ikisine tek bir şık kıyafet kalmış. Giysi çok güzelmiş fakat geceyi kim uyumadan geçirirse elbiseyi o alacaktı. Bülbül:

-Dünyada en güzel sesli kuş benim, en güzel elbise de benim olmalı, demiş.

Yaban gülü onun böbürlenmesinden hoşlanmamış ve tepki vermiş:

-Hangimiz olur belli olmaz, belki bana senden daha çok yakışır.

Bülbül de:

-Sen bütün gece uyursun ama ben uyumam tüm gece öterim. Böylece elbiseyi ben alırım diye övünmüş.

Ardından gece olmuş, bülbül tüm gece ötmüş. Kıskaçlığından gözünü kırpmadan sabaha kadar beklemiş fakat güneş doğmaya yakın bir yel ona dokunmuş ve çok yorulan bülbülün gözleri kapanıvermiş. Gözlerini açtığında ise yaban gülünün hoş kokulu pembe çiçeklere büründüğünü görmüş. Yaban gülüne olan kını artmış ve ona olan öfkesini göstermiş:

-Yaban gülü ne kadar güzel ve hoş kokulu olsan da hiçbir zaman sana konmam. Gülün dökölünce de seni it çubuğu diye adlandırsınlar, demiş.

Bülbülün yaban gülüne kını o kadar çokmuş ki bütün kinini bir şarkıyla yaban gülüne dökmüş. Onun her kını yaban gülünün dallarına iğne olarak batarmış. Bir süre sonra yaban gülünün tüm çiçekleri dökölünmüş, baştan aşağı dikenle kalıvermiş. Bülbül de o zamandan sonra geceleri acı acı ötüp uyumaz, yabangölünün elbisesini giyinmek için her yaz onun çiçek açmasını beklermiş. Tüm gece ne kadar uyumasa da tatlı bir yel gelince dayanamaz, gözleri kapanıverirmiş.

Bundan dolayı insanlık tan vaktinden önceki uykuya ve çok çabuk uykuya dalan çocuğun uykusuna bülbül uykusu der. Bülbülün bu uykusunu fırsat bilen yaban gülü altı güllü elbisesini giyermiş. Onun bu güzelliği karşısında bülbül ona hayran olmaktan kendini alamazmış ama diğer taraftan da yaban gülüne konmama sözünü ve ona olan kinini hatırlarmış. Bu sebepten de bülbül ona uzaktan aşıkılmış.

O vakitten sonra yabangölünün çalıısı da kendisi de çok dikenli kalmış. Günümüzde çocukların elma bahçesine girmemesi için bahçenin kenarına yabangölü dikilir. Estetik

görünümü yanında dikenleri ile de tel görevi görür. O sadece bir yaban gülü değil aynı zamanda bir it çubuğudur.” (Atnur, 2002: 703-705)

Bu efsane Gülhan Atnur’un “Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması” isimli doktora tezinden alınmış bir Tatar efsanesidir. Atnur bu efsaneyi etiolojik ve eskatolojik efsaneler başlığı altında incelemiştir. Efsanede dünyadaki canlılar yaratıldıktan sonra onlara giysi verilir. Herkes kıyafetini alır fakat yaban gülü ve bülbül bekledikleri için onlara sadece bir tane elbise kalır. Bülbül ile yaban gülü “*kim geceyi uyumadan geçirirse elbise onun olacak*” diye bir aralarında anlaşılır ve bu konuda iddialaşır. Bülbül güneş ağarınca kadar öter fakat dayanamaz ve uyuya kalır. Böylece giysi yaban gülünün olur. Bülbül yaban gülünün güzelliğini görünce onu kıskanır. Bülbülün kini birer diken olup yabangülünün üzerine batar ve yaban gülü artık dikenli olur. Bülbül ötmekten sararıp solar. Her yaz giysinin kendine geçmesini bekler fakat her seferinde uyuyakaldığı için bir türlü elbiseye kavuşmaz. (Atnur, 2002: 86) Buradaki efsane gülün menşesine dairdir. Efsanede yaban gülü sabaha kadar uykusuz kalıp en güzel elbiseleri giyer fakat bülbülün kıskançlığı ve kini yaban gülünün dikenli olmasına neden olur. (Atnur, 2002: 196)

Mutfak Kültüründe Kuşburnu

Kuşburnu çok amaçlı kullanım alanı olan bir meyvedir. Şifa verici özelliğinin yanı sıra mayhoş tadı ve aromatik lezzeti ile mutfaklarda yerini almıştır. Kuşburnundan yapılan birçok yiyecek mevcuttur. Özellikle kışın soğuk günlerinde çayı tüketilir. Bunun dışında meyve suyu, konsantresi, kompostası içecek olarak yapılır. Ezmesi, marmelatı ve reçeli sabah kahvaltılarında tüketilir.

Kuşburnu içerikli yiyecekler farklı şekillerde isimlendirilir. Çorum’da kuşburnu marmelatına “*pevrede*” denir. Samsun’un Havza İlçesi’nde kuşburnunun ezmesi yapılır. (Özdemir, 2009: 199) Halk hekimliği bölümünde söz edildiği gibi bazı şehirlerde kuşburnunun yağı çıkarılır ve çeşitli amaçlarla kullanılır. Kuşburnundan elde edilen ürünlerden biri de kuşburnu sirkesidir. Sivas’ta “*karas*” adı verilen ve kuşburnu dışında vişne ve karamuktan yapılan bir çeşit tatlı vardır. (KK.5)

Kuşburnu Bayburt’ta tüketilen önemli besinlerden biridir. Sonbahar ayı geldiğinde Bayburt’ta kuşburnu toplama işi başlar. Pazarlarda kuşburnu satılır, çeşit çeşit kuşburnu marmelatı ve püreleri yapılır, şarküterilerin raflarını süsler. Kadınlar bin bir zahmetle kuşburnunu toplar, bunları kurutur. *Kokoç* adı verilen tekerlek biçiminde pestiller yapılır. Yapılan bu işlemler kış ve özel günler için bir hazırlıktır. (KK.7)

Bayburt ve Erzurum’da kuşburnundan kokoç çorbası pişirilir. Kokoç çorbası özellikle Bayburt mutfağının en önemli tatlarından biridir. Çorba deyince ilk olarak sıcak ve tuzlu içecek gelir fakat Bayburt’a özgü olan kuşburnu çorbası klasik anlamdaki çorbalardan biraz daha farklıdır. Soğuk olarak ve üzerine bolca fındık eklenerek servis edilir. Temel malzemesini kuşburnudur. Bununla birlikte içine gendime (yarma), üzüm, kayısı, erik veya incir kurusu katılır. (KK.3, KK.5, KK.7)

Bayburt halkının tatlı çorba veya kokoç çorbası olarak isimlendirdikleri bu yemek, bir çeşit aşureye benzer. Bayburt’a memur olarak veya çeşitli sebeplerden gelen insanlar tatlı çorbayı duyunca ilk etapta şaşırırlar fakat onun eşsiz lezzetini tadınca birçok kişi için vazgeçilmez olur.

Tatlı çorba genellikle bayram, düğün, aşure günlerinde ve ramazan ayında yapılmaktadır. Özellikle sıcak Ramazan günlerinde, iftar sonrasında müthiş bir serinlik ve enerji vermektedir. Kuşburnu çorbası Bayburt’da bayramların olmazsa olmazıdır. Bu adet öylesine içselleşmiştir ki aileler çeşitli sebeplerden Bayburt dışına yerleşseler bile kuşburnu çorbası bayramlarda baş ikramdır. Bayramlarda yaprak sarmasının, kıymalı tarhunlu böreğin yanında kuşburnu çorbası da ikram edilir. Bayburtlu kadınlar aşure gününde klasik aşure dışında tatlı çorba yapıp komşularına dağıtırlar. (KK.7)

Erzurum’da kuşburnunun tiridi yapılır. Haşlanan kuşburnu ezilir ve süzgeçten geçirilir. Kuru kayısı ve kuru üzüm konulur ve birlikte kaynatılır. Kaynayan karışıma şeker ilave edilir. Servis tabağına eklemek doğranır. Kuşburnu karışımı ekmeğin üzerine dökülür. Üzerine de tereyağı eritilip servis edilir. (KK.5)

Kuşburnu bu fonksiyonlarını dışında günümüzde besin ve ilaç sektöründeki birçok ürünün yapımında da kullanılmaktadır. Poşet çayından marmelatına, meyve suyundan meyve jölelerine, bebek gıdalarından, pasta ve şekerleme sanayisine kadar birçok alanda kuşburnu yer alır. Bu

doğrultuda Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum gibi şehirlerde kuşburnu fabrikaları bulunmaktadır. Ayrıca kök boyacılıkta kırmızı rengi vermek için de kuşburnundan yararlanır. (Akçiçek, 1997: 173)

Kültür Turizm Bakanlığı arşivine Gümüşhane adına tescil ettirilmiş bir de kuşburnu düdüğü bulunmaktadır. Mahmut Polat, kuşburnu ağacından bir tür nefesli çalgı aleti yaparak Gümüşhane Kelkit'te bir asır önce bilinen ve unutulmuş olan kuşburnu düdüğünü 2010 yılında Türk kültürüne yeniden kazandırmıştır. Kuşburnu pek çok alanda sağladığı faydaları ile her geçen gün kıymetini artırmaktadır. Gümüşhane'de her yıl ağustos ayı içerisinde Kuşburnu-Pestil Kültür ve Turizm Festivali düzenlenmektedir. (KK.6)

Sonuç

Kuşburnu, Anadolu coğrafyası ve Türk dünyasında olumlu ve olumsuz yönleriyle karşımıza çıkan bir ağaç türüdür. Dîvânü Lugât'it Türk'te ağaçların kötüsü olarak nitelendirilmiştir. Dikenli bir ağaçtır ve Türk mitolojisinde dikenli ağaçlara yüklenen bir fonksiyon vardır. Altaylar'da ve Sibiry'a da kötü ruhları korkutmada kuşburnu çalısı kullanılır.

Kuşburnu özellikle İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgesinde çok yetişen bir ağaç türüdür. Söz konusu bu bölgelerin iklim ve bitki örtüsü türü kuşburnu ağacının yetişmesine elverişlidir. Buna bağlı olarak bu bölgelerde halk arasındaki inanışları ve işlevleri de çok fazladır. Nazara ve kötü ruhların zararlarına karşı kuşburnu ağacı çevresinde ritüeller gelişirken bolluk ve bereketi artırmak, halk takvimini belirlemek, aydaş çocukları yürütmek için de kuşburnuna dair çeşitli uygulamalar gerçekleşmektedir. O aroması ve tadı ile bir taraftan Türk mutfağını süslerken diğer taraftan çayı, püresi, yağı ve sirkesi ile çeşitli hastalıklara şifa vererek alternatif tıpta yerini almıştır.

Kuşburnu sözlü halk edebiyatı ürünlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Kuşburnu ağacı, meyvesi ve ürünleri hakkında âşıklar şiirler icra etmişlerdir. Bu konuda türküler söylemiş ve maniler düzülmüştür. Ayrıca kuşburnu üzerine tespit edebildiğimiz iki tane efsane bulunmaktadır.

Kuşburnunun çeşitli sektörlerde kullanımı her geçen gün artmaktadır. Kuşburnu genellikle kendi kendine yetişen, özel bir emek gerektirmeyen bir ağaç türü olduğu için kolaylıkla yetiştirilebilir. Günümüzde çok çeşitli sektörlerde kullanılan kuşburnunun ürün çeşitliliği artırılabilir. Bu sayede milli servete katkı sağlamanın yanı sıra açılacak fabrikalarda çok sayıda insan istihdam edilir.

Kaynakça

- Acar, İ. H. (1976). *Bilmece bildirmece*, Sivas: Emek Matbaası.
- Aça, M. (2008). Trabzon-Şalpazarı Çepnileri ile Çuvaş Türklerinin doğum sonrası etrafındaki inanış ve uygulamaları üzerine bir karşılaştırma denemesi. *Karadeniz*, Y: 1, S. 1, 21-34.
- Akçiçek, E. (1997). *Eren'ce halk bilim yazıları*. İzmir: Güneşim Ofset.
- Aker, A. U. (Tarihsiz). *Hicranı anlayan şehir*, Bayburt: Özer Ofset.
- Arı, B. ve Top M. B. (2017). Hatay'da sağlık sorunlarını gidermek için başvurulmuş başlıca halk hekimliği uygulamaları. *Karadeniz*, S.33, 55-67.
- Arslan, A. (2006). Ankara Türkmen Köyü'nde halk İnanışları, büyüler, kargışlar, yakarışlar: Kavaközü derlemesi, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S. 10, 1-19.
- Atnur, G. (2002). *Başkurt ve Tatar efsaneleri üzerine karşılaştırmalı motif çalışması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Avcıoğlu, İ. (2017). *Şebinkarahisar halk hekimliği uygulamaları*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Balcıoğlu, N. R. (1951). Ardahan havalisinde halk hekimliğinin kullandığı ilaçlar. *Türk Folklor Araştırmaları*, 2 (26), 414.
- Bayar, M. (2014). Şebinkarahisar yöresinde ziyaret yerleri ile ilgili inanç ve uygulamalar. *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 41, 180-207.
- Bayat, F. (2018). *Türk mitolojik sistemi 2*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Baysal, N. (2014). *Geleneksel ve değişim ekseninde Trabzon halk hekimliği üzerine bir araştırma*. Ankara: Gece Kitaplığı.

doğrultuda Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum gibi şehirlerde kuşburnu fabrikaları bulunmaktadır. Ayrıca kök boyacılıkta kırmızı rengi vermek için de kuşburnundan yararlanır. (Akçiçek, 1997: 173)

Kültür Turizm Bakanlığı arşivine Gümüşhane adına tescil ettirilmiş bir de kuşburnu düdüğü bulunmaktadır. Mahmut Polat, kuşburnu ağacından bir tür nefesli çalgı aleti yaparak Gümüşhane Kelkit'te bir asır önce bilinen ve unutulmuş olan kuşburnu düdüğünü 2010 yılında Türk kültürüne yeniden kazandırmıştır. Kuşburnu pek çok alanda sağladığı faydaları ile her geçen gün kıymetini artırmaktadır. Gümüşhane'de her yıl ağustos ayı içerisinde Kuşburnu-Pestil Kültür ve Turizm Festivali düzenlenmektedir. (KK.6)

Sonuç

Kuşburnu, Anadolu coğrafyası ve Türk dünyasında olumlu ve olumsuz yönleriyle karşımıza çıkan bir ağaç türüdür. Dîvânü Lugât'it Türk'te ağaçların kötüsü olarak nitelendirilmiştir. Dikenli bir ağaçtır ve Türk mitolojisinde dikenli ağaçlara yüklenen bir fonksiyon vardır. Altaylar'da ve Sibiry'a'da kötü ruhları korkutmada kuşburnu çalısı kullanılır.

Kuşburnu özellikle İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgesinde çok yetişen bir ağaç türüdür. Söz konusu bu bölgelerin iklim ve bitki örtüsü türü kuşburnu ağacının yetişmesine elverişlidir. Buna bağlı olarak bu bölgelerde halk arasındaki inanışları ve işlevleri de çok fazladır. Nazara ve kötü ruhların zararlarına karşı kuşburnu ağacı çevresinde ritüeller gelişirken bolluk ve bereketi artırmak, halk takvimini belirlemek, aydaş çocukları yürütmek için de kuşburnuna dair çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmektedir. O aroması ve tadı ile bir taraftan Türk mutfağını süslerken diğer taraftan çayı, püresi, yağı ve sirkesi ile çeşitli hastalıklara şifa vererek alternatif tıpta yerini almıştır.

Kuşburnu sözlü halk edebiyatı ürünlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Kuşburnu ağacı, meyvesi ve ürünleri hakkında âşıklar şiirler icra etmişlerdir. Bu konuda türküler söylemiş ve maniler düzülmüştür. Ayrıca kuşburnu üzerine tespit edebildiğimiz iki tane efsane bulunmaktadır.

Kuşburnunun çeşitli sektörlerde kullanımı her geçen gün artmaktadır. Kuşburnu genellikle kendi kendine yetişen, özel bir emek gerektirmeyen bir ağaç türü olduğu için kolaylıkla yetiştirilebilir. Günümüzde çok çeşitli sektörlerde kullanılan kuşburnunun ürün çeşitliliği artırılabilir. Bu sayede milli servete katkı sağlamanın yanı sıra açılacak fabrikalarda çok sayıda insan istihdam edilir.

Kaynakça

- Acar, İ. H. (1976). *Bilmece bildirmece*, Sivas: Emek Matbaası.
- Aça, M. (2008). Trabzon-Şalpazarı Çepnileri ile Çuvaş Türklerinin doğum sonrası etrafındaki inanış ve uygulamaları üzerine bir karşılaştırma denemesi. *Karadeniz*, Y: 1, S. 1, 21-34.
- Akçiçek, E. (1997). *Eren'ce halk bilim yazıları*. İzmir: Güneşim Ofset.
- Aker, A. U. (Tarihsiz). *Hicranı anlayan şehir*, Bayburt: Özer Ofset.
- Arı, B. ve Top M. B. (2017). Hatay'da sağlık sorunlarını gidermek için başvurulmuş başlıca halk hekimliği uygulamaları. *Karadeniz*, S.33, 55-67.
- Arslan, A. (2006). Ankara Türkmen Köyü'nde halk İnanışları, büyüler, kargışlar, yakarışlar: Kavaközü derlemesi, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S. 10, 1-19.
- Atnur, G. (2002). *Başkurt ve Tatar efsaneleri üzerine karşılaştırmalı motif çalışması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Avcıoğlu, İ. (2017). *Şebinkarahisar halk hekimliği uygulamaları*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Balcıoğlu, N. R. (1951). Ardahan havalisinde halk hekimliğinin kullandığı ilâçlar. *Türk Folklor Araştırmaları*, 2 (26), 414.
- Bayar, M. (2014). Şebinkarahisar yöresinde ziyaret yerleri ile ilgili inanç ve uygulamalar. *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 41, 180-207.
- Bayat, F. (2018). *Türk mitolojik sistemi 2*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Baysal, N. (2014). *Geleneksel ve değişim ekseninde Trabzon halk hekimliği üzerine bir araştırma*. Ankara: Gece Kitaplığı.

- Begic, H. N. (2013). Ankara Kazan ve çevresinde halk hekimliği. 2. *Uluslararası Ankara-Kazan ve Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu ve Uluslararası Sanat Çalıştayı*, 288-293.
- Berger, H. (2000). *Çingene mitolojisi*. (Çev. M. Yaşar Sağlam), Ankara: Ayraç Yayınları.
- Boratav, P. N. (1984). *100 soruda Türk folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bulut, İ. (2011). Anadolu'da inanışların ve geleneklerin doğa korunması açısından önemi üzerine örnekler. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.11, S.46, 119-134.
- Çelik, A. Kuruca, N. (2000). Şebinkarahisar'da halk inanmaları. *Şebinkarahisar I. Tarih ve Kültür Sempozyumu 30 Haziran-1 Temmuz 2000*. İstanbul: Şebinkarahisar Belediyesi Yayınları, 333-354.
- Çolak, F.(2015). *Yazılı ve sözlü belgeler ışığında Niğde halk hekimliği*. Konya: Kömen Yayınları.
- Demiray, M. G. (1976). Zile'den maniler ve Gemerek'ten birkaç deyim ve kelime. *Sivas Folkloru*, Y. 4, S.46, 16.
- Dikme, N. (2018). *Pülümür ve çevresindeki halk inanışları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doğan, Ş. (2013). *Elazığ İli Keban İlçesi halk inanışları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Duman, T. (2014). *Kuşburnu (Rosa Canina) nektarında toplam fenolik madde ve suda çözülen vitaminlerin ısı parçalanma kinetiği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Dursun, S. (2008). *Kuzeydoğu'da mizah ve duyu esintileri*. Ankara: İsmat Yayınları.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm*. (Çev.: İsmet Birkan), Ankara: İmge Kitapevi.
- Emir, D. A. (1987). *Bayburt manileri- bilmeceleri*, İstanbul: Eğitim Yayınları.
- Emir, D. A. (2009). *Bayburt efsaneleri*. İstanbul: Nef Yayıncılık.
- Ergun, P. (2012). *Türk Kültüründe ağaç kültü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Gökbel, A. (2002). Şarkışla yöresinde ziyaret yerleri ile ilgili inanç ve uygulamalar. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/1, Sivas, 1-16.
- Gökyay, O. Ş. (2006). *Dede Korkut hikâyeleri*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Gökçimen, A. (2005). Artvin İlinin Sanbudak Köyünde nazarla ilgili inanışlar. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.27, Erzurum, 197-201.
- Irmak, Y. (2018). Bingöl halk hekimliği. *Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.1, 49-75.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kalafat, Y. (2017). Karir Zaza-Türk halk inançları, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, C.75, 407-426.
- Karabüber, T. (2017). *Tosya halk inanışları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı.
- Karakaş, A. (2015). Osmaniye ve çevresi halk hekimliğinde dinsel-büyüsel uygulamalar. *Sosyal Bilimler Dergisi*, Y: 2, S:5, 156-166
- Karakuş, İ. (2006). *Keskin manileri*. Ankara: Yüce Erek Yayınevi.
- Kâşgarlı Mahmut. (2006). *Dîvânü Lügat'it-Türk I*. (Çev. B. Atalay), Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, D. (2002). Sivas'ta yatmakta olan Horasan merkezli Anadolu erenleri. *Halkbilim Araştırmaları*. Kitabevi Yayınları: İstanbul, 261-285.

- Kesgin, T, M. Özcebe H. (2004). Türkiye’de çocuk bakımındaki geleneksel inanç ve uygulamalar. *Türkiyat Araştırmaları*, S.1.43-56.
- Kılıç, S. (2012). *Sivas İli Ulaş İlçesi halk inanışları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Kırtan, M. (1991). Bayburtluca. *Gazi Bayburt Aylık Yerel Dergi*, S. 5, Bayburt, 14.
- Kurtuluş, İ. (2010). *Güney Azerbaycan ve Kıbrıs bilmecelerinin karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yakın Doğu Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, , Lefkoşa.
- Kuzucular, E. (1978). Şarkışla’da yabancı bitkilerden yapılan yiyecekler. *Sivas Folkloru*, Yıl 6, S.66, 24.
- Lvova, E. L. , Oktyabrskaya İ. V. , vd. (2013). *Güney Sibiryâ Türklerinin geleneksel dünya görüşleri (kâinat ve zaman. nesnelere dünyası)*. (Çev. Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları.
- Potapov L.P. (2012). *Altay Şamanizmi*. Konya: Kömen Yayınları.
- Roux, J.P. (1994). *Türklerin ve Moğolların eski dini*. (Çev: Aykut Kazancıgil). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Okutan, H. T. (1949). *Şebinkarahisar ve civarı*. Giresun: Yeşil Giresun Matbaası.
- Ocak, A. Y. (1983). *Bektaşî menakıplarında İslâm öncesi inanç motifleri*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2014). *Türk mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öncül, K. (2011). *Kuzey Doğu Anadolu bölgesi halk hekimliği (Kars-İğdir)*. Kafkas Üniversitesi Türk Halkbilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları: 2, E-Kitap <https://docplayer.biz.tr/976845-Kuzeydogu-anadolu-bolgesi-halk-hekimligi-kars-igdir.html>.
- Öz M., Baltacı C., Deniz İ. (2018). Gümüşhane yöresi kuşburnu (*Rosa canina* L.) ve siyah kuşburnu (*Rosa pimpinellifolia* L.) meyvelerinin C vitamini ve şeker analizleri, *GÜFBED/GUSTIJ*, 8 (2), 284-292.
- Özdemir, C. (2009). Havza İlçesinin genel folklorik yapısı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2/7, Spring, 185-206.
- Özkan, T. (2012). *Geleneksel tıptan modern Tıbbı Ocaklık Kurumu: Ankara İli Çubuk İlçesi Örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sever, M. (2004). Türk halk inançlarında ve halk hekimliği uygulamalarında meyve. *TÜBAR-XVI*, 95-109.
- Sever, M. (2016). *Mersin ve yakın çevresinde halk inançları ve halk hekimliği*. Ankara: Barış Kitap.
- Sevindirci R. ve Sevindirci İ. (1986). *Halk bilmeceleri*. Ankara: Evrensel İletişim Yayınları.
- Sezmiş, M.E. (2018). *Kültürel değişim bağlamında Zile İlçesinde Türk halk inanışları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Şar, S. (2011). Bazı üzüksü meyvelerin kullanımlarının eczacılık ve tıp tarihi açısından incelenmesi. *Lokman Hekim Journal*, 1 (2), 1-6.
- Tanyu, H. (1973). *Dinler tarihi araştırmaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Tanyu, H. (1975). Türklerde ağaçla ilgili inançlar. *Folklor Araştırmaları Yıllığı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- TRT. (2006). *Türk halk müziği sözlü eserler antolojisi 1-2*. (2.Baskı), Ankara: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Müzik Dairesi Başkanlığı, TRT Müzik Dairesi Yayınları, No:98.
- Yağmur, M. A. (1996). Kayseri İli halk hekimliği. *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, HAGEM: 236, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 111-115.
- Yardımcı, M. (1999). *Türk halk bilimi ve edebiyat araştırmaları*. Ürün Yayınları: Ankara.

URL-1: http://www.turkuler.com/sozler/turku_kusburnu_derde_derman.html. (28.04.2017)

*Bu derlemeler 2017 yılında yapılmıştır.

Kaynak Kişi 1: Mustafa Kayalı, 1967 doğumlu, hizmetli, lise mezunu, Bayburt/ Merkez

Kaynak Kişi 2: Gülten Galacoş: 1972 doğumlu, ev hanımı, ilkokul mezunu, Bayburt Çiğdemtepe Köyü.

Kaynak Kişi 3: Emine Gürer: 1968 doğumlu, ev hanımı, ilkokul mezunu, Gümüşhane/ Merkez.

Kaynak Kişi 4: Gül Kaymak, 1983 doğumlu, ev hanımı, ortaokul mezunu, Bayburt/ Merkez.

Kaynak Kişi 5: Esra Özbey, 1982 doğumlu, ev hanımı, üniversite mezunu, Erzurum/ Merkez.

Kaynak Kişi 6: Turan Gürer: 1966 doğumlu, imam, üniversite mezunu, Gümüşhane/Merkez.

Kaynak Kişi 7: Dilek Sağlam: 1979 doğumlu, ev hanımı, ortaokul mezunu, Bayburt/Merkez.

Extended Abstract

There are various beliefs and practices regarding trees and tree species in the Turkish world. These beliefs, which still live vividly today, are based on the pre-Islamic period. The pre-Islamic belief system and the cult of trees have blessed some trees in Turkish culture. Juniper, beech, sycamore and birch tree are mythological trees considered sacred according to ancient Turkish beliefs. Likewise, the rosehip tree is a type of tree on which various legends are told in mythological narratives.

The rosehip tree, known by different names in various parts of Anatolia, also has an important place in Turkish beliefs and practices. It also shows the peculiarity of a mythological plant. It has been described as the worst of the trees in Divan-ı Lugât'it Türk. This function, which is attributed to the rosehip tree, continues to exist in some cities today. Rosehip tree is considered the habitat of evil beings such as gin, etc. In Şebinkarahisar, rosehip is described as a haunt of uncanny beings. Rosehip appears with various functions in rituals of transition from birth to death. Rosehip branch is used in applications the made for "aydaş (sick, weak) children". People who have no children or die their children hang a rosehip branches in front of their homes. There are sacred tombs where various rituals are practiced around some rosehip trees. In this context, cloth, ribbons or laundry are attached to the rosehip trees around the tomb. At the same time, the rosehip tree is thought to bring abundance and fertility. For this purpose, rosehip is buried on the threshold of the house in some cities in the Central Anatolia region. It is believed that when rosehip is very much in the folk calendar, the winter will last long. Rosehip branch and thorn are also used to protect against the evil eye. While the branch, tree and thorn of rosehip appear in various ways in public beliefs, especially the fruit of rosehip has been one of the healing methods in folk medicine. Rosehip fruit, which contains very useful vitamins, especially vitamin C, is used in the treatment of various diseases. Tea made from rosehip fruit is consumed in cases of flu, colds, chills and coughs. In disorders such as hemorrhoids, diarrhea, yeast; rosehip tea as well as rosehip paste or puree are consumed. While the oil obtained from rosehip tree is good for rheumatism, in Sivas this rosehip and hazelnut oil is mixed and used to treat infertility.

Rosehip has also been the subject of folk literature products such as folk songs, manis, riddles and legends. In many parts of Anatolia, folk songs were sung and manis were told on rosehip. In this study, two legends about rosehip are included. In one of these legends, rosehip is called a wild rose.

Besides all these functions, rosehip has also been food in a culinary culture where different flavors are made. Marmalade and jam are made from the extract obtained by boiling rosehip fruit. Rosehip soup is also made in Bayburt, Gümüşhane and Erzurum regions. This soup, which is called Kokoc or Sweet soup in Bayburt and contains wheat, grapes and plums, resembles a kind of ashura. Rosehip soup, which also has an important place in the cultural sense, is served as a treat especially during the holidays and is distributed as ashura in Muharrem.

Rosehip is known as an important tree and fruit in Turkish mythology, Turkish folk beliefs, folk medicine, culinary culture. Rosehip's tree, branch, fruit are used for many purposes and today, rosehip is used in different fields. Products containing rosehip are increasing day by day. In addition to being used in the pharmaceutical industry, rosehip is used in baby foods, pastry sauces and jellies. Rosehip, which is processed in factories for various purposes, thus contributes to the country's economy. Rosehip is extremely important especially in the cities of Gümüşhane and Bayburt. With rosehip collected in autumn, a wheel-shaped dried fruit roll-up called kokoc is made. In 2010, the forgotten rosehip whistle was reintroduced to the Gümüşhane culture by a citizen of Gümüşhane with a wind instrument made from a rosehip branch.

Ordu İlindeki Mahalle Adlarının Doğal ve Kültürel Peyzaj Öğeleri Bağlamında İncelenmesi

Evaluation of Neighborhood Names in Ordu Province in the Context of Natural and Cultural Landscape Elements

Mesut GÜZEL¹
Pervin YEŞİL²

Araştırma Makalesi / *Research Article*
Geliş Tarihi / *Received*: 09.04.2021
Kabul Tarihi / *Accepted*: 14.05.2021
Doi: 10.48146/odusobiad.912404

Atf / Citation: Güzel, M., ve Yeşil, P., (2021). "Ordu İlindeki Mahalle Adlarının Doğal ve Kültürel Peyzaj Öğeleri Bağlamında İncelenmesi" ODÜSOBİAD 11(3), 763-776, Doi: 10.48146/odusobiad.912404

Öz

İnsanoğlu tarihsel süreçte çeşitli yerleşimler kurmuş ve bu yerleşimleri adlandırmıştır. Bu adlandırmaların yapılmasında yerleşimlere ve yakın çevrelerine ilişkin topoğrafik özellikler, vejetasyon yapısı, hidrografik özellikler, ekonomik uğraşlar, inanç öğeleri gibi pek çok etken rol oynamıştır. Bu etkenleri "doğal" ve "kültürel" peyzaj öğeleri olmak üzere temelde iki alt başlığa ayırmak mümkündür. Bu bağlamda; Ordu ilindeki mahallelerin adlandırılmasında, doğal ve kültürel peyzaj öğelerinin yansıma ve etkilerini ortaya koymak çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında, ildeki 19 ilçeye bağlı toplam 772 mahallenin adı değerlendirilmiştir. Literatürdeki diğer sınıflandırmalar ışığında, Ordu ili için yedisi doğal peyzaj öğesi ve yedisi kültürel peyzaj öğesi olmak üzere 14 kategori belirlenmiştir. Ardından mahalleler belirlenen bu kategorilere göre sınıflandırılmıştır. Sonuç olarak, 542 mahalle adının en az bir doğal ya da kültürel peyzaj öğesi içerdiği tespit edilmiştir. Mahalle adlarındaki doğal peyzaj öğeleri içerisinde en fazla rastlanan sözcükler; topoğrafya, vejetasyon ve hidrografya ile ilgili sözcükler olurken kültürel peyzaj öğesi kategorisinde en fazla rastlanan sözcükler ise özel isim ve tarihi kişiliklerin adları ile meslek grupları ve tarımla ilgili sözcüklerdir.

Anahtar Kelimeler Ordu ili, Toponimi, Yer adları, Peyzaj öğesi, Peyzaj mimarlığı

Abstract

Throughout history, people have established and named various settlements. Many factors such as topographic features of the settlements and their surroundings, vegetation structure, hydrographic features, economic activities, and belief elements played a role in establishing these names. It is possible to list these factors under two subheadings: "natural" and "cultural" landscape elements. In this context, the main purpose of this study is to reveal the reflection and effects of natural and cultural landscape elements in naming the neighborhoods in Ordu. Within the scope of the study, the names of 772 neighborhoods in 19 districts of the province were evaluated. In the light of other classifications in the literature, 14 categories have been determined for Ordu, seven of which are natural landscape elements, and the other seven are cultural landscape elements. Subsequently, the neighborhoods were classified according to these specified categories. As a result, it was determined that 542 neighborhood names contain at least one natural or cultural landscape element. The most common words in the natural landscape elements in the neighborhood names are the words related to topography, vegetation and hydrography. However, the most common words in the category of cultural landscape elements are special names and names of historical figures, and words related to occupational groups and agriculture.

Keywords Ordu province, Toponymy, Location names, Landscape element, Landscape architecture.

Giriş

İnsanoğlu; barınma ihtiyacı, yaban hayvanları gibi doğal risklerden korunma içgüdüğü, mal ve hizmetlere kolay erişim sağlama ve bir arada yaşama arzusu gibi nedenlerle tarih boyunca çeşitli yerleşimler kurmuş, bu yerleşimleri kullanım amacı ve işlevlerine göre adlandırmıştır (Yavuz ve Şenel, 2013). Tesadüfi ve sıradan bir adlandırmanın ötesinde, genellikle halkın gözlem ve tecrübesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan yer adları, onomastik (adbilim) biliminin yer adları ile

¹ Sorumlu Yazar, Arş. Gör., Ordu Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Ordu, e-mail: mesutguzel@odu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6172-5812

² Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Ordu, e-mail: perviny48@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4395-6881

uğraşan kolu olan "toponimi" tarafından incelenmektedir (Çakar, 2000; Şahin, 2013; Yavuz ve Şenel, 2013; Alkan, 2017; Şahin, 2019). İnsan ve çevre arasındaki dinamik ilişkinin bir ürünü olarak ifade edilen yer adları yani toponimler; bir yerin topoğrafyası, iklimi, flora ve faunası, doğal kaynakları gibi doğal öğeler ile dil, sosyolojik yapı, tarih, halkın uğraş alanları gibi kültürel öğeler hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır (Yavuz ve Şenel, 2013; Yusufov ve Kerimov, 2017; Çıldam, 2019).

Türkiye'de yer adbilim çalışmaları 1920'lerden itibaren başlamış ve coğrafya, tarih, dilbilimi, sosyoloji, antropoloji gibi çok farklı disiplinlerden araştırmacı bu konulara eğilmiştir (Özüpekçe ve Gümüş, 2020). Yer adlarının sınıflandırılması konusunda farklı yerleşim birimleri özelinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Cadde ve sokak adları (Aliğaoğlu ve Yiğit, 2013; Aliğaoğlu ve Uğur, 2018; Ekşi ve Türk, 2020), mahalle adları (Aliğaoğlu, 2013), köy adları (Özüpekçe ve Gümüş, 2020; Türkan, 2020) ve yayla-oba adları (Tekin ve Cantürk, 2019) bu yerleşim birimlerine örnek olarak verilebilir. Peyzaj mimarlığı alanında ise yer adlarını inceleyen iki önemli çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmaların ilki; Kanabakan (2013) tarafından hazırlanan "Antalya-Serik Bölgesi Peyzaj Toponimlerinin İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezidir. Çalışmada yer adları ile yörenin peyzaj karakterlerinin arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Çalışma sonucunda; yörenin doğal yapı özelliklerini, alan kullanımlarını, görsel özelliklerini ve sosyo-kültürel yapısını yansıtan 1243 yer adı tespit edilmiştir. Bir diğer çalışma ise Ekşi ve Türk (2020) tarafından, İstanbul-Beşiktaş ilçesindeki sokak adları özelinde yapılan çalışmadır. Bu çalışmada peyzajın doğal ve kültürel bileşenleri, "peyzaj terimi" olarak kavramsallaştırılmış, peyzaj terimleri sekiz sınıf (arazi örtüsü, bitki, doğa, donatı, kültürel, mevsim, su, topoğrafya) altında toplanmış ve bunlar kullanılarak oluşturulan sokak adlarının Beşiktaş ilçesindeki mahallelere dağılımı değerlendirilmiştir.

Ordu ili ve çevresini içerisine alan bölge, tarih boyunca çok çeşitli kavim ve toplumlara ev sahipliği yapmıştır. Ünye-Cevizdere Mevkii ve Yüceler Köyü'nde yapılan kazılara göre kentte ilk yerleşimler Paleolitik Çağ'ın sonlarında, M.Ö. 15.000 yılı civarında kurulmuştur (Yanmaz, 2018). M.Ö. 2000'li yıllara gelindiğinde Halipler ya da Kalipler olarak bilinen topluluk bölgeye gelerek yörenin yüksek kesimlerini yurt edinmiştir. Bölgedeki varlığını uzun yıllar sürdüren topluluğun, demircilik ve silah yapımında ileri olduğu bilinmektedir. Yörenin iklimsel şartlarına uygun olarak ahşap malzeme ile inşa edilen yapılar günümüze dek ulaşmamıştır. İlin bulunduğu bölge; M.Ö. 1000 yıllarında Hitit hâkimiyetine, daha sonra Med ve Perslerin bölgeye gelmesi ile bir dönem bu toplulukların hâkimiyetine girmiştir. Bölgede sonrasında Roma ve Bizans imparatorlukları egemen olmuştur. 13. yüzyılda Selçuklu Devleti sınırlarına dâhil edilen Ordu yöresi, Yıldırım Beyazıt'ın 14. yüzyılda Samsun'u alması sonucu Emirzâde Süleyman Bey tarafından Osmanlılara bırakılmıştır (Anonim, 2012). Ordu, daha önce Trabzon iline bağlı bir yerleşim iken 1920 yılında çıkarılan bir kanun ile müstakil bir "il" olmuştur (Anonim, 2012). 2012 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı kanun ile nüfusu 750.000'in üzerinde olan iller "büyükşehir" olarak tanımlanmıştır. Aynı düzenleme ile bu illerdeki köy tüzel kişilikleri ve belde belediyeleri kaldırılarak bu alanlara "mahalle" statüsü verilmiştir. 2013 yılında çıkarılan 6447 sayılı kanun ile büyükşehir statüsü verilen Ordu ilinde öncesinde; 18 ilçe, 53 belde belediyesi ve 481 köy bulunuyorken, büyükşehir olmasının ardından 19 ilçe ve 767 mahalle birimi oluşmuştur. Bu mahallelerin 480'i köyden ve 53'ü belde belediyesinden mahalleye dönüşen kırsal karakterdeki yerleşimlerdir (Şenol, 2019). Güncel durumda ise, Ordu ilinin 19 ilçesine bağlı toplam 772 mahalle bulunmaktadır (URL-1).

Bir bölgenin farklı bir medeniyet ve dolayısıyla farklı bir kültürün egemenliği altına girmesi zaman içerisinde yer adlarının da kısmen ya da bütünüyle değişmesine neden olmaktadır (Çakar, 2000). Her medeniyet kendinden öncekilerin bıraktığı kültürel mirasın üzerine kendi kültürünü inşa etmektedir. Bu olgu göz önünde bulundurulduğunda, tarihsel süreçte birçok medeniyete ev sahipliği ve yurtluk yapmış olan Ordu yöresindeki yerleşimlerin adlandırılmasında da farklı değişim süreçlerinin yaşandığı söylenebilir. Ancak bu çalışma bir etimoloji ya da toponimi araştırması olma iddiası taşımadığından; 2013 yılına kadar çoğunluğu "köy" statüsünde olan 772 mahallenin adı yalnızca günümüzdeki kullanımları esas alınarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel amacı; Ekşi ve Türk'ün (2020) "peyzaj terimleri" olarak ifade ettiği, doğal ve kültürel peyzaj öğelerinin Ordu ilindeki mahalle adlandırmaları üzerindeki yansıma ve etkilerini ortaya koymaktır.

Materyal ve Yöntem

Çalışmanın materyalini oluşturan mahallelerin bağlı olduğu Ordu ili; Karadeniz Bölgesi'nde yer almaktadır (Görsel 1). İlin yüzölçümü yaklaşık 5.952 km²'dir. Ordu ilinde en fazla alanı dağlık araziler kaplamaktadır. Çeşitli büyüklüklerdeki dağ ve tepeler ile bunların oluşturduğu ova ve yaylalar ilin genel topoğrafyasını oluşturmaktadır. Kuzeyden güneye ve batıdan doğuya doğru

gidildikçe yükseltinin arttığı görülmektedir. İlde kaynağını dağlardan alan, çeşitli büyüklükte toplam 34 adet akarsu bulunmaktadır. İldeki en uzun akarsu 161 km uzunluğu ile Melet Irmağı'dır. Diğer büyük ölçekli ırmaklar arasında Bolaman, Turnasuyu, Elekçi Deresi sayılabilir (Anonim, 2018). 1959-2019 arasındaki 60 yıllık iklim verilerine göre ildeki yıllık ortalama sıcaklık 14.4 °C, yıllık ortalama yağış miktarı ise 1045.2 mm'dir. İlde ortalama sıcaklıkların en düşük olduğu aylar Ocak ve Şubat (6.9 °C) iken, en yüksek olduğu ay Ağustos'tur (23.4 °C). Toplam yağış miktarı ortalamalarının en düşük olduğu ay Mayıs (56.1 mm), yağışın en fazla olduğu ay ise Ekim'dir (132.8 mm). İlde bugüne kadar görülen en yüksek sıcaklık 37.3 °C, en düşük sıcaklık ise -7.2 °C olarak kaydedilmiştir (MGM, 2021).

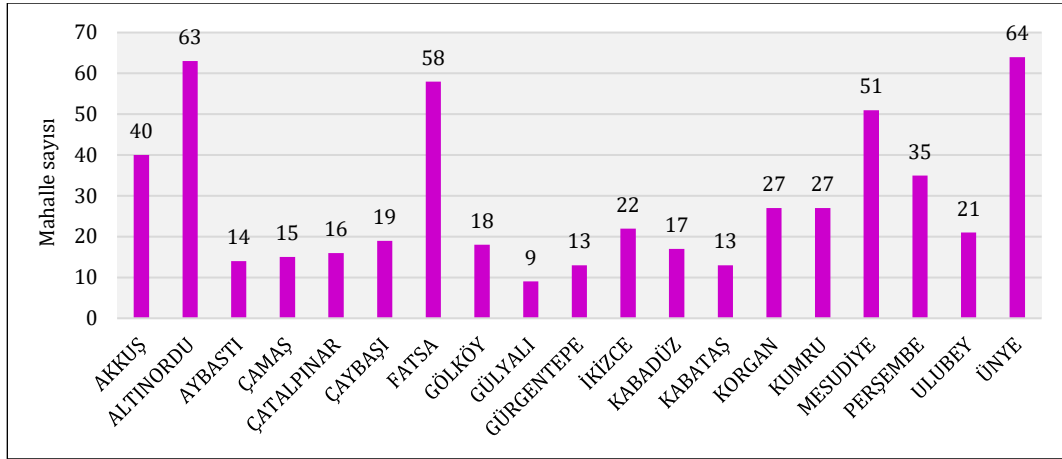

Görsel 1. Çalışma alanının konumu

Ordu ili bitki coğrafyası yönünden Avrupa-Sibirya floristik bölgesindedir (Özbucak vd., 2006). Bu bölgenin flora sektörleri olan Öksin ve Kolşik flora bölgelerinin doğal sınırını oluşturan Melet Irmağı'nın büyük bir bölümü de il sınırları içerisinde. İlde doğal olarak yayılış gösteren 22'si endemik olmak üzere toplam 309 bitki taksonu tespit edilmiştir (TÜBİVES, 2021). İldeki değişken topoğrafya ve iklim koşullarına bağlı olarak bitki örtüsü ve bitki türlerinin dağılımı farklılaşmaktadır. Doğu ladini, gürgen, kayın, kestane, meşe, karaçam ve kızılğaç gibi ağaç türleri ormanlık arazilerde büyüklü küçüklü meşcereler oluştururken, orman vasfını kaybetmiş alanlarda ise Karadeniz maki formunda bitki gruplarına rastlamak mümkündür (Anonim, 2020).

Ordu ilinde halkın geçim kaynağı büyük oranda meyveciliğe ve kısmen ticarete dayanmaktadır (TÜİK, 2020). Bunlar dışında balıkçılık, arıcılık, hayvancılık ve ormancılık da halkın uğraş alanlarındandır. Ordu ilinde üretilen bitkisel ürünler içerisinde en önemlisi, Türkiye üretiminin %25'ini oluşturan fındıktır (Anonim, 2018).

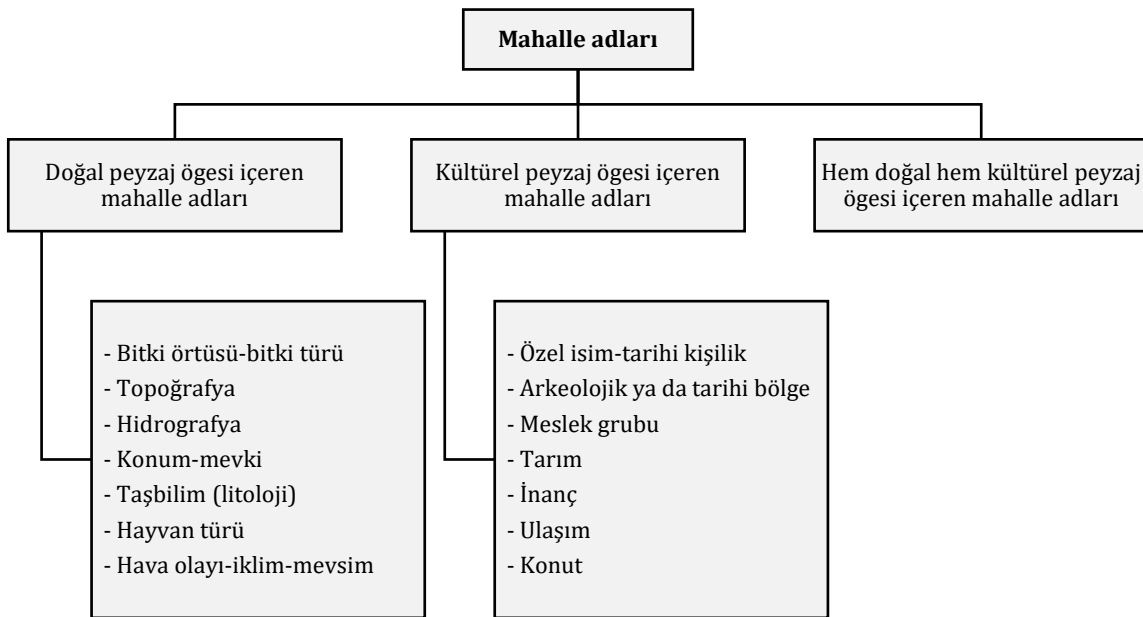
Çalışma kapsamında incelenen 772 mahallenin ilçelere göre dağılımı Görsel 2'deki grafikte görülmektedir. İlde en fazla mahalle Ünye (64 mahalle), Altınordu (63 mahalle) ve Fatsa (58 mahalle) ilçelerinde bulunurken en az mahalle ise Gülyalı (9 mahalle), Kabataş (13 mahalle) ve Gürgentepe (13 mahalle) ilçelerindedir.

Görsel 2. Mahalle sayılarının ilçelere göre dağılımı

Ordu ilindeki mahalle adlarının doğal ve kültürel peyzaj öğeleri bağlamında değerlendirilmesi amacıyla, ildeki tüm mahallelerin listesine İçişleri Bakanlığı'nın çevrimiçi olarak yayınladığı "Türkiye Mülki İdare Bölümleri Envanteri" üzerinden ulaşılmıştır (URL-1). Ardından mahalle adları, literatürdeki benzer çalışmalarda yapılan yer adı sınıflandırmalarından yola çıkılarak 3 sınıfa ayrılmıştır (Koca ve Yazıcı, 2011; Aliğaçoğlu, 2013; Aliğaçoğlu ve Uğur, 2018; Tekin ve Cantürk, 2019; Ekşi ve Türk, 2020; Özüpekçe ve Gümüş, 2020; Türkan, 2020). Bunlar; "doğal peyzaj öğesi içeren mahalle adları", "kültürel peyzaj öğesi içeren mahalle adları" ve "hem doğal hem kültürel peyzaj öğesi içeren mahalle adları" sınıflarıdır (Görsel 3). Bir mahalle, adındaki sözcüklerin durumuna göre bu üç sınıftan birine dâhil edilmiştir.

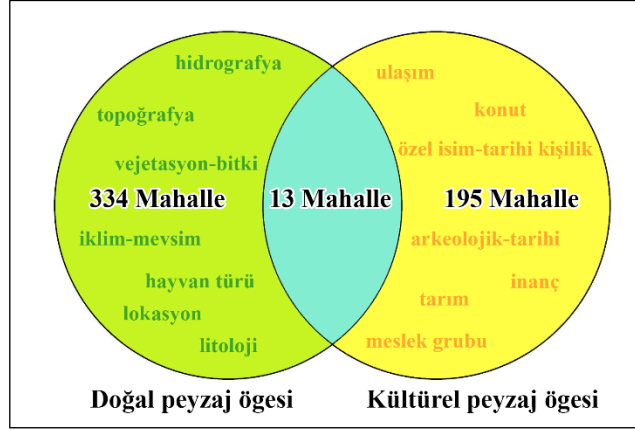
Mahalle adlarında geçen doğal peyzaj öğeleri, "hayvan türü", "hava olayı-iklim-mevsim", "taşbilim (litoloji)", "konum-mevki", "topoğrafya", "hidroğrafya" ve "bitki örtüsü-bitki türü" olarak belirlenen yedi alt sınıfa ayrılmıştır. Mahalle adlarında rastlanan kültürel peyzaj öğeleri ise, "özel isim-tarihi kişilik", "meslek grubu", "tarım", "inanç", "arkeolojik ya da tarihi bölge", "konut" ve "ulaşım" olmak üzere yedi alt sınıfa ayrılmıştır. Mahalle adları birden çok doğal ya da kültürel peyzaj öğesi içerebildiği gibi üçüncü bir sınıf olarak belirtilen "hem doğal hem kültürel peyzaj öğelerini" de içerebilmektedir. Herhangi bir peyzaj öğesi içermediğinden dolayı bu üç sınıfa dâhil edilemeyen mahalle adları değerlendirme dışı tutulmuştur.

Görsel 3. Mahalle adlarında bulunan peyzaj öğelerine göre yapılan sınıflandırma

Bulgular

Ordu ilindeki 19 ilçede toplam 772 mahalle yer almaktadır. Mahalle adlarının içerdiği peyzaj öğelerine göre yapılan sınıflandırmaya göre; 542 mahallenin adında en az bir doğal ya da kültürel peyzaj öğesi bulunmaktadır. 334 mahallenin adında yalnızca doğal peyzaj öğeleri bulunurken, 195 mahallenin adında yalnızca kültürel peyzaj öğeleri bulunmaktadır. 13 mahallede ise doğal ve kültürel peyzaj öğelerinin birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir (**Görsel 4**).

Görsel 4. Adında doğal ve kültürel peyzaj öğesi içeren mahalle sayıları

Ordu ilindeki mahalle adlarında kullanılan ancak yazarlar tarafından açıklama yapılması ihtiyacı duyulan bazı sözcükler **Görsel 5**'de verilmiştir. Sözcüklerin açıklamalarına ulaşmada Türk Dili Kurumu'nun çevrimiçi olarak yayınlamış olduğu Güncel Türkçe Sözlük'ten ve "Ordu Ağzı Söz Varlığı" adlı yerel ağız sözlüğünden yararlanılmıştır (Küçük ve Ateş, 2017; TDK, 2021). Ayrıca bu sözcükler, belirlenen doğal ve kültürel peyzaj öğeleri ile ilişkilendirilerek sınıflandırılmıştır. Ordu ilindeki bazı mahalle adları bu sözcüklerin türetilmesi ya da başka sözcükler ile birlikte kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Örneğin; içerisinde "alan" sözcüğü geçen 16 mahalle, "bel ya da belen" sözcüğü geçen 7 mahalle bulunmaktadır.

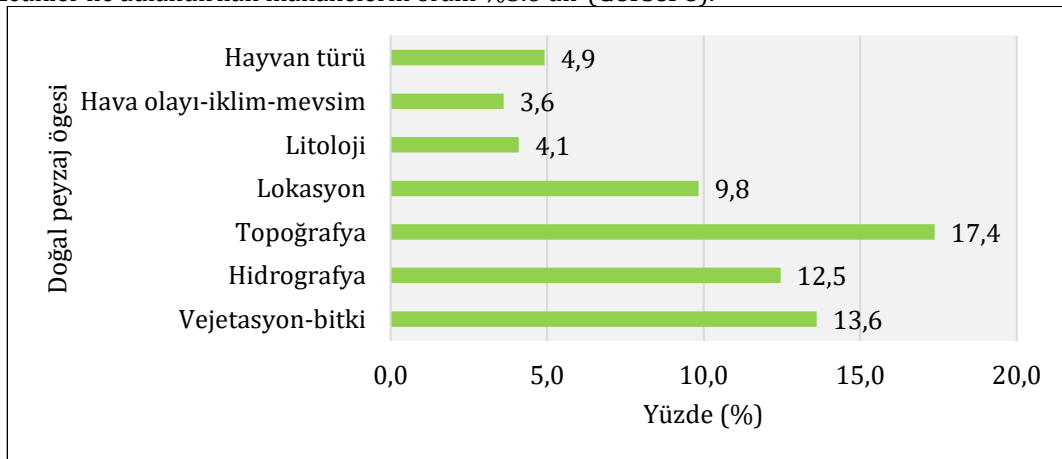
Sözcük	Açıklama	Kaynak	Kategori
Alan	Orman içinde düz ve ağaçsız yer, düzlük, kayran.	TDK, 2021	Topoğrafya
Bel, belen	Dağ sırtlarında geçit veren çukur yer.	TDK, 2021	Topoğrafya
Bük	Akarsu kıyılarındaki verimli tarlalar, bükçük. Ovada veya dere kıyısında çalı ve diken topluluğu.	TDK, 2021	Bitki örtüsü, tarım
Çal	Taşlık yer, çıplak tepe.	TDK, 2021	Topoğrafya
Çat, çatak	İki dere veya iki yolun birleştiği yer.	Küçük ve Ateş, 2017	Lokasyon
Çökek	Çukur yer, bataklık, sazlık.	TDK, 2021	Topoğrafya
Derbent	Geçit.	TDK, 2021	Topoğrafya
Düvenci, düğenci	Harmanda ekinlerin sapı ve tanelerini ayırmak için kullanılan, önüne koşulan hayvanlarla çekilen, alt yüzünde keskin çakmak taşları dikine çakılı bulunan, kızak biçiminde aracı imal eden kişi.	TDK, 2021	Meslek grubu
Emen	Bağ çubuğu, ağaç veya sebze dikmek için açılan çukur.	TDK, 2021	Topoğrafya
Gedik	Dağ geçidi.	TDK, 2021	Topoğrafya
Geriş	Sırt.	TDK, 2021	Topoğrafya
Kese, kise	Kestirme, kısa yol.	Küçük ve Ateş, 2017	Ulaşım

Kıran	Dağ sırtı, tepe, bayır, kıraç toprak, birbirine paralel olarak uzanan iki akarsu arasında kalmış dağ sırtı.	TDK, 2021	Topoğrafya
Kuy, kuytak	Çukur, kuytu yer.	Küçük ve Ateş, 2017	Topoğrafya
Kuz	Fazla güneş görmeyen yer.	Küçük ve Ateş, 2017	Hava olayı-iklim
Külekçi	Bal, yağ, yoğurt vb. şeyler koymaya yarar tahta kovaları imal eden kişi.	TDK, 2021	Meslek grubu
Ören	Kalıntı.	TDK, 2021	Arkeolojik ya da tarihi bölge
Pelit	Meşe ağacı ve bu ağacın meyvesi, palamut.	TDK, 2021	Bitki türü
Sayvan	Evlere bitişik, önü açık, direkler üzerine oturtulmuş, üzeri örtülü yer.	TDK, 2021	Konut
Töngel, döngel	Muşmula.	TDK, 2021	Bitki türü
Üvez	Gülgiller familyasından, orta boylu bir ağaç (<i>Sorbus domestica</i>) ve bu ağacın muşmulaya benzeyen meyvesidir.	TDK, 2021	Bitki türü
Yazı, yazu	Ova, düzlük.	Küçük ve Ateş, 2017	Topoğrafya

Görsel 5. Ordu ilindeki mahalle adlarında kullanılan bazı sözcükler

Doğal Peyzaj Öğesi İçeren Mahalle Adları

Mahalle adlarında geçen doğal peyzaj öğeleri, "hayvan türü", "hava olayı-iklim-mevsim", "taşbilim", "lokasyon", "topoğrafya", "hidroğrafya" ve "bitki örtüsü-bitki türü" olarak belirlenen yedi alt sınıfa ayrılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen 772 mahallenin 347'sinin adlandırılmasında en az bir doğal peyzaj öğesinden yararlandığı tespit edilmiştir. Mahalle adlarındaki doğal peyzaj öğelerinin oransal dağılımı **Görsel 6**'te verilmiştir. Buna göre; adında topoğrafik yapıya dair bir sözcük bulunan mahallelerin tüm mahalleler içerisindeki oranı %17.4'tür. Bunu sırasıyla; adında vejetasyona dair sözcükler içeren mahalleler (%13.6), su ile bağlantılı ve hidrografik yapıya atıfta bulunan sözcükler içeren mahalleler (%12.5) ve "yukarı, aşağı, merkez, orta" gibi yön tarif eden sözcükler içeren mahalleler (%9.8) izlemektedir. Adında herhangi bir hayvan türü geçen mahallelerin oranı %4.9 iken "taş, kaya" gibi litolojik oluşumlara atıfta bulunan mahallelerin oranı %4.1 ve hava olaylarına dair sözcükler ile adlandırılan mahallelerin oranı %3.6'dır (**Görsel 6**).

Görsel 6. Mahalle adlarındaki doğal peyzaj öğelerinin dağılımı

Topoğrafya

Yerleşimlerin kurulduğu bölgenin topoğrafik yapısı, o yeri adlandıran insanlar için önemli oranda belirleyici olmuştur. "Alan, bel, belen, bayır, boğaz, çukur, düz, dağ, geriş, tepe, yokuş" gibi yeryüzü

şekilleri, eğim durumu ve genel topoğrafya hakkında ipuçları veren sözcüklerin kullanıldığı 106 mahallenin adı bu sınıf kapsamında değerlendirilmiştir.

Ordu ilinde topoğrafik yapısının bir sonucu olarak, “dağ, tepe” gibi yüksek rakımlı yerleşimleri ifade eden çok sayıda mahalle bulunmaktadır (Tepeli, Tepecik, Tepeköy, Akçatepe, Yeşiltepe, Kayatepe, Boztepe, Kiraztepe, Gültepe, Şentepe, Işıktepe, Bozdağı, İslamdağ, Kabakdağı). Bununla birlikte “düz, bayır, yokuş” gibi yerleşimin eğim durumu hakkında bilgi veren adlandırmalar da yapılmıştır (Düz, Düzköy, Kabadüz, Kestaneyokuşu, Bayıralan, Bayırköy). Çevresine göre daha alçakta bulunan yerleşimler için “Çukur, Çukurköy, Çökek” gibi adlandırmalar yapılmıştır. Ayrıca iki topoğrafik ögenin bir arada kullanıldığı mahalle adlarını görmek mümkündür (Bayıralan, Çukuralan, Belalan). Yine “sırt” anlamına gelen “geriş” sözcüğü ile oluşturulan “Kemikgeriş, Sakargeriş” mahalleleri, “ova, düzlük” anlamındaki “yazı” sözcüğü ile oluşturulan “Akyazı” adı yerleşimlerin kurulduğu topoğrafya hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Bitki Örtüsü-Bitki Türü

Otsu ve odunsu bitki çeşitliliği yönünden oldukça zengin olan Karadeniz coğrafyasında, doğal vejetasyondaki bitki türlerinin yerleşim adlarına yansımaları oldukça önemlidir. İlde vejetasyon ve bitki türleri ile ilişkili bir ada sahip olan mahalle sayısı 83’tür. Doğrudan “çam, meşe, kestane, alıç, gürgen, ceviz, ardıç” gibi bitki türleri ile oluşturulan mahalle adları (Çamlı, Çamalan, Çamlıca, Topçam, Çamarası, Gürgenliyatak, Kestaneyokuşu, Cevizliyatak, Yukarıardıç, Oyungürgen) bulunduğu gibi “yaprak, pelit, diken” gibi bitkilerin vejetatif organlarını ifade eden sözcüklerin türetilmesi yoluyla da kullanıldığı örnekler (Pelitli, Pelitözü, Dikence, Yapraklı) rastlamak mümkündür. Bitki isimlerine ek olarak “çayır, mera, orman” gibi farklı vejetasyon örtüsü türü içeren mahalle isimleri (Ormancık, Çayır, Çayıralan, Çayırkent) ve bitki örtüsü yönünden “yeşil” ifadesini içeren mahalleler de (Yeşilköy, Yeşiltepe, Yeşilce) bu sınıf kapsamında değerlendirilmiştir.

Hidrografya

Canlı yaşamın kaynağı olarak kabul edilen su, hiç şüphesiz insanlar için de vazgeçilmez olmuştur. Bu nedenle, eski çağlardan beri insanlar daima su kaynaklarına yakın lokasyondaki alanlara yerleşimler kurmuştur. Yerleşimlerin kurulduğu doğal peyzajların önemli bir bileşeni olan hidrografik öğeler, yerleşim adlandırmalarında kullanılmaktadır (Türkan, 2020). Karadeniz Bölgesi’nde, değişken ve dinamik topoğrafyanın bir sonucu olarak çok sayıda dere, çay ve nehir gibi farklı büyüklüklerde akarsular bulunmaktadır. Bu durum Ordu ilindeki insan-doğa etkileşiminde suyu çok önemli bir yere taşımıştır. İlde “dere, pınar, oluk, çay, göl” gibi su ögesi içeren ve yerleşimlerin kurulduğu alanın hidrografisi hakkında bilgi veren 76 mahalle adına rastlanmıştır.

Mahalle adlandırmalarında “dere” sözcüğü yalnız başına kullanıldığı gibi önüne ya da sonuna bir sıfat ya da ismin getirildiği kullanımlar da yaygındır (Dere, Çaldere, Ketendere, Uzundere, Akçadere, Kavaklıdere, Yardere, Ağidere, Cevizdere, Gümüşdere, Kirazdere, Yeşildere, Kurudere, Sudere, Dereköy, Dereyurt, Derebaşı, Dereiçi). Hidrografya hakkında bilgi veren önemli sözcüklerden biri de “su kaynağı” anlamına gelen “pınar” sözcüğüdür. İlde bu kelimenin kullanıldığı çok sayıda mahalle adı bulunmaktadır (Pınarlı, Akpınar, Karapınar, Dumlupınar, Beypınarı, Soğukpınar, Yenipınar, Üçpınar, Beşpınar, Çatalpınar, Paşapınar, Özpınar, Gülpınar). Bu kategori kapsamında değerlendirilen diğer mahalle adlarına örnek olarak; “su” sözcüğü ile oluşturulan “Subaşı, Turnasuyu, Göksu” mahalleleri, “göl” sözcüğü ile oluşturulan “Durugöl, Göller, Gölköy, Gölbaşı” mahalleleri, “oluk” sözcüğü ile oluşturulan “Oluklu, Karaoluk, Yoğunoluk, Şekeroluk” mahalleleri ve “çay” sözcüğü ile oluşturulan “Çay, Taşlıçay, Derinçay” mahalleleri verilebilir.

Konum-Mevki (Lokasyon)

“Yukarı, aşağı, orta, merkez, yaka, köşe, kuzey, güney” gibi yön, konum ya da doğrultu ifade eden sözcükleri içeren mahalle adları (Merkez, Ortabölme, Ortaköy, Karşıyaka, Aşağıardıç, Yukarıbahçeler, Güneyce) bu sınıfa alınmıştır. Ordu ilinde herhangi bir şekilde lokasyon bildiren mahalle adı sayısı 60’tır. Ayrıca bir lokasyonu tarif etmek amacıyla çevresindeki diğer öğelerden faydalanan mahalle adları (Hanyanı, Kaledibi, Burunucu) da lokasyon kategorisindedir.

Hayvan Türü

İnsan-hayvan ilişkisi, insan-doğa etkileşimlerinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. İnsanoğlu tarih boyunca çeşitli hayvan türleri ile etkileşim halinde olmuştur. Avlama, terbiye etme, evcilleştirme gibi

süreçler ile gıda sağlama, taşımacılıkta kullanma gibi amaçlar doğrultusunda hayvanlardan faydalanılmıştır. Bu süreçte yörenin faunasında bulunan ve insanların çok sık olarak rastladığı hayvan türleri yerleşimlerin adlandırılmasında kullanılmıştır. Ordu ilinde özellikle bazı kuş türlerinin mahallelere adını verdiği çok sayıda örnek bulunmaktadır.

Bu kategorideki mahalle isimleri incelendiğinde; bazı mahallelere doğrudan bir hayvan türünün adının verildiği (Toygar, Akbaba, Bülbül, Büyükkoç, Küçükkoç) bazılarında ise bir hayvan türünün bulunduğu yer anlamındaki "-li" eki verilerek kullanıldığı (Keçili, Kargalı, Kuşlu, Geyikçeli, Karacalı, Balıklı, Kumrulu) görülmüştür. "Şahinköy, Kuşdoğan, Turnasuyu, Turnalık, Güvercinlik, Kurtköy, Kurtluca, Karacalar" bu sınıfa dâhil edilen diğer bazı mahalle adlarıdır.

Taşbilim (Litoloji)

Ordu ilinde "taş" ve "kaya" gibi litolojik oluşumları ifade eden sözcüklerin türetilmesi ile oluşturulan 25 mahalle adı bulunmaktadır. Bunlar genellikle litolojik ifadenin önüne bir sıfat ya da isim getirilmesi ile oluşturulmuşlardır. Bu şekilde oluşturulan mahalle adlarına "Delikkaya, Dişkaya, Gelinkaya, Şahinkaya, Yassıtaş, Yumrutaş, Karataş" mahalleleri örnek olarak verilebilir. Buna ek olarak litolojik ifadelerin; lokasyon belirten bir ifade ile (Kayabaşı, Taşbaşı, Kayadibi) ya da bir topoğrafya ögesi ile (Kayatepe) birlikte kullanıldığı örnekler de mevcuttur.

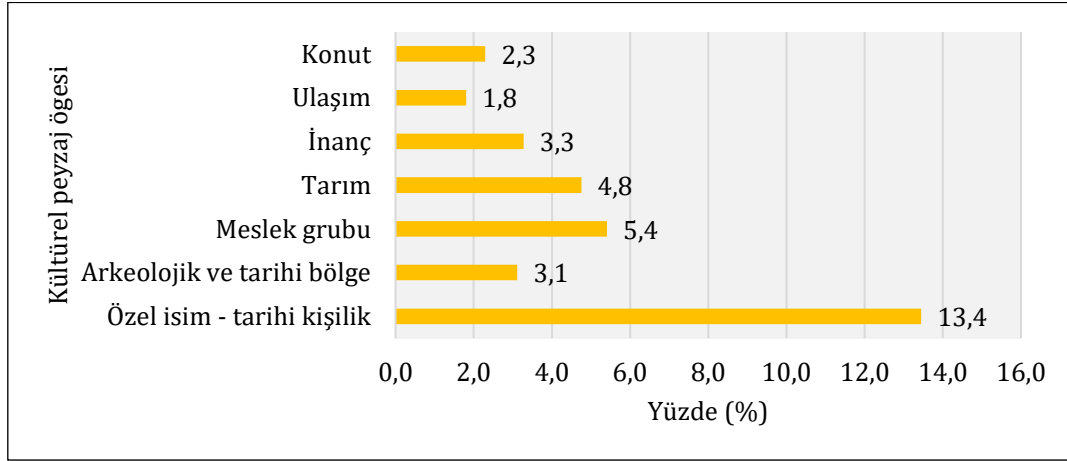
Hava Olayı-İklim-Mevsim

Yerleşimleri yoğun olarak etkileyen hava olayları, yerleşimlerdeki mikro ve makro iklimsel dinamikler, mevsimsel süreçler gibi faktörler yerleşimlerin adlandırılması ve tarif edilmesinde sıkça kullanılmaktadır. Ordu ilinde herhangi bir hava olayı, iklim ya da mevsimlerle ilişkili bir adı bulunan mahalle sayısı 22'dir. Örneğin; yoğun rüzgâr etkisi altındaki yerleşimlere, genellikle içerisinde "esen" ifadesinin olduğu adlar verildiği görülmektedir (Esentepe, Esenli, Esenyurt, Esenkale, Esence). İlin yüksek kesimlerinde sıkça rastlanan sis olayının yerel ağzındaki karşılığı olan "duman" sözcüğü ile oluşturulan "Duman, Dumantepe" gibi mahalleler bulunmaktadır.

Bazı yerleşimlerin çok güneş aldığına tarif etmek için "Işıklı, Aydınlık" gibi adlar verilmiştir. Tersine şekilde pek fazla güneş görmeyen, genellikle kuzey bakılarda kurulan yerleşimlere de "fazla güneş görmeyen yer" anlamındaki "kuz" sözcüğü (Küçük ve Ateş, 2017) kullanılarak adlandırma yapılmıştır (Kuzköy gibi). "Ayazlı, Bahariye, Bulut, Karlıtepe, Yazlık, Yağmurlar" adlı mahalleler bu kategorideki diğer bazı yerleşimlere örnek olarak verilebilir.

Kültürel Peyzaj Ögesi İçeren Mahalle Adları

Ordu ilindeki mahallelerin adlandırılması kullanılan kültürel peyzaj ögeleri, "özel isim-tarihi kişilik", "meslek grubu", "tarım", "inanç", "arkeolojik ve tarihi bölge", "konut" ve "ulaşım" olarak belirlenen yedi alt sınıfa ayrılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen 772 mahallenin 208'inin adlandırılmasında en az bir kültürel peyzaj ögesi bulunmaktadır. Mahalle adlarındaki kültürel peyzaj ögelerinin oransal dağılımı **Görsel 7**'de görülmektedir. Buna göre; adında özel isim ya da tarihi bir kişiliğin adı bulunan mahallelerin tüm mahalleler içerisindeki oranı %13.4'tür. Bunu sırasıyla; adında meslek grubu içeren mahalleler (%5.4), tarımsal faaliyetler ile bağlantılı sözcükler içeren mahalleler (%4.8) ve halkın inanç değerlerine ait sözcükler içeren mahalleler (%3.3) izlemektedir. Adında arkeolojik ve tarihi bölge geçen mahallelerin oranı %3.1 iken konut yapılarına atıfta bulunan mahallelerin oranı %2.3 ve ulaşım dair sözcükler ile adlandırılan mahallelerin oranı %1.8'dir (**Görsel 7**).

Görsel 7. Mahalle adlarındaki kültürel peyzaj öğelerinin dağılımı

Özel İsim-Tarihi Kişilik

Önemli görülen ve değer verilen kişilerin adlarının cadde, sokak, park gibi kamusal alanlara verilmesi bilinen bir olgudur. Benzer bir durum mahalle ve köy adlandırmalarında da karşımıza çıkmaktadır. Ordu ilindeki 82 mahallenin adlandırılmasında özel bir isim ya da tarihi bir kişinin adından yararlanılmıştır. “Mustafakemalpaşa, Kemal Paşa, Atatürk, İnönü, Mehmetakif, Fevzi Çakmak, Yunus Emre” mahalleleri bu duruma örnek verilebilir. “Aziziye, Osmaniye, Orhaniye, Selimiye” gibi mahallelerde ise muhtemelen padişah adlarına dayanan bir adlandırmaya gidilmiştir. Benzer şekilde tarihte önemli bir yere sahip olduğu düşünülen bazı “bey” adları da mahallelere verilmiştir (Alembey, Hisarbey, Alibey, Ürübey, Elbeyi, Göçbeyi, Hıdırbeyli).

Tarihi bir kişilik olmayan fakat bir yerleşimi kuran ya da ilk yerleşen kişilerin adlarının verildiği mahalleler de bulunmaktadır. Bunlar genellikle özel bir isme eklenen “-li” eki ile birlikte kullanılmıştır (Muratlı, Bayramlı, Eyüplü, Salihli, Yusufçu, Ahmetli, Mustafalı, Musalı, Bekirli, Esatlı, Hamzalı, Dursunlu, Abdili). Bazı mahalle adlandırmaları ise, özel isimlerin önüne zikredilen kişinin fiziksel özelliklerini tanımlayan “uzun, kısa, kara” gibi bir sıfatın getirilmesi ile yapılmıştır (Uzunisa, Uzunmusa, Uzunali, Uzunmahmut, Sarıyakup, Sarıhalil, Karahamza, Karahasan, Gökömer).

Meslek Grubu

Ordu ilinde meslek grubu ve halkın geçim kaynakları ile ilişkili olan 33 mahalle adı bulunmaktadır. Bunları tarımla ilişkili meslek adları (Düğencili, Külekçili, Ambarcılı, Ekincili), arıcılıkla ilişkili adlar (Kovancı, Arıcılar), hayvancılıkla ilgili adlar (Koyunculu, Kuşçulu) ve çeşitli zanaat kollarına ait adlar (Terzili, Saraçlı, Demirci, Okçulu, Yayı) olarak alt sınıflara ayırmak mümkündür.

Tarım

Ordu halkının en önemli geçim kaynağı tarım ve meyveciliktir. Bu durum yerleşim adlandırmalarına da yansımıştır. İlde, içerisinde “bağ, bahçe, tarla” sözcükleri geçen 29 mahalle bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak, “Bağlarca, Bahçe, Bahçeler, Yukarıbahçeler, Tarlacık” mahalleleri verilebilir. Ayrıca doğrudan meyve ismi içeren mahalleler (Elmalı, İncirli, Ayvalı, Erikçeli, Erikköy, Kirazlık, Tekkiraz) ve tarımla ilişkili olarak “değirmen” kavramının kullanıldığı mahalleler (Eskiçokdeğirmen, Ortaçokdeğirmen) bulunmaktadır.

İnanç

Yerleşimlere verilen adlar; yöre halkının benimsediği inanç sisteminin ve mensup oldukları millî kimliklerinin kayıt altına alındığı ve gelecek nesillere aktarıldığı bir araç olarak görülmüştür (Kadioğlu, 2019). Bu nedenle tüm Anadolu coğrafyasında olduğu gibi, Ordu’da da yerleşimlerin inanç öğeleri ile adlandırıldığı örneklere rastlamak mümkündür. Ordu ilinde adları inanç öğeleri ile ilişkili mahalle sayısı 20’dir. Bunlar içerisinde genellikle “hacı, eren, sofı, dede, baba, molla, şıh” gibi halkın inanç yönünden önder kabul ettiği kişilerin adından türetilmiş sözcükler (Hacılar, Hacıköy, Erenli, Erenyurt, Dedeli, Babalı, Mollalı, Sofutepesi, Şıhlar) ve bazı dini yapı ya da ritüelleri ifade eden sözcükler (Aslancami, Akmesic, Tekke, Tekkeköy, Duayeri, Namazlı) kullanılmıştır.

Arkeolojik ya da Tarihi Bölge

Adında arkeolojik ve tarihi bölgelere atıf yapılan mahalle sayısı 19'dur. Ordu ili sınırları içerisinde geçmişi eski medeniyetlere kadar uzanan çok sayıda tarihi kale bulunmaktadır. Bu kalelerin çevresinde kurulan yerleşimler de genellikle "kale" sözcüğünden türetilen adlar ile adlandırılmıştır (Kale, Kaleönü, Güzelkale, Esenkale, Kaledere, Kaledibi). Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü'ne göre "kalıntı" anlamına gelen "ören" sözcüğü de eski yerleşimlerin kalıntıları üzerine kurulan yeni yerleşimlerin adlandırılmasında kullanılmıştır (Ören, Örencik, Kozören, Akören, Günören, Karacaören). Yine aynı sözlüğe (TDK, 2021) göre "yüksek duvarlı ve kuleli, çevresinde hendekler bulunan küçük kale" anlamına gelen "hisar" sözcüğünün kullanıldığı bazı mahalle adlarına rastlamak mümkündür (Kızılhisar, Hisarcık).

Konut

Kültürel peyzajların önemli öğelerinden biri de konutlardır. İster geleneksel ister modern mimari tekniklerle inşa edilmiş olsun; tüm konutlar içerisinde yaşayan insanların dünyayı algılama biçimlerini, ideal ve amaçlarını, sosyal düzen ve ekonomik uğraşlarını yansıtmaktadır (Bulut vd., 2017). Özellikler kırsal peyzajlarda, insanlar büyük çoğunlukla konut ve konutun çevresindeki bağ, bahçe ve tarla gibi alanlarda zaman geçirmektedir. Bu derece önemli olan konut ve konutla ilişkili sözcükler, kültürel peyzajın bir yansıması olarak yerleşim adlandırmalarında da kendisine yer bulmuştur. Ordu ilinde "konak, dam, ev, ocak" gibi konut yapısını ifade eden sözcüklerin geçtiği mahallelerin sayısı 14 olup, bunlar kültürel peyzaj kapsamında değerlendirilmiştir. Bu sınıfa dâhil edilen mahallere "Damyeri, Yalnızdam, Alisayvan, Bahçelievler, Şirinevler, Şenocak, Konak, Konaklı, Konakbaşı, Yazkonağı" örnek verilebilir.

Ulaşım

Kültürel peyzajın bir ögesi olarak ulaşım ile ilişkili bazı adlandırmalar yapılmıştır. İncelenen mahalleler içerisinde ulaşım ile ilişkili bir adı bulunan mahalle sayısı 11'dir. Bunlara örnek olarak; doğrudan "yol" sözcüğü ile oluşturulmuş "Üçyol, Beşyol, Yolbaşı, Dağyolu", "iki yolun kesişimi" anlamına gelen "Çatak" mahallesi, "kestirme yol" anlamına gelen "kese, kise" sözcüğü ile oluşturulan "Akkise, Yenikızılcake, Küçükakçakese, Büyükakçakese" mahalleleri verilebilir.

Hem Doğal Hem Kültürel Peyzaj Ögesi İçeren Mahalle Adları

Çalışmada değerlendirilen ve en az bir peyzaj ögesi içeren 542 mahallenin yalnızca 13'ünde doğal ve kültürel peyzaj ögeleri bir arada kullanılmıştır (**Görsel 8**). Örneğin; "tahıl ürünlerinin depolandığı yer" anlamına gelen "ambar" sözcüğünü içeren mahalle adları tarım kategorisine girmektedir. "Gürgen" ise yörede doğal olarak yetişen bir ağaç türü olduğundan vejetasyon ile ilişkilendirilmiştir. Ancak bu iki kelimenin bir araya gelerek oluşturduğu "Ambargürgen" mahallesi hem tarım (kültürel peyzaj ögesi) hem de vejetasyon (doğal peyzaj ögesi) kategorisine girmektedir. Bu nedenle benzer özellikteki diğer mahalle adları da ayrı bir sınıfta belirtilerek bir tablo şeklinde sunulmuştur (**Görsel 8**).

No	İlçe	Mahalle Adı	Oluşturulma Biçimi
1	Akkuş	<i>Ambargürgen</i>	Tarım + Bitki örtüsü
2	Akkuş	<i>Dağyolu</i>	Topoğrafya + Ulaşım
3	Akkuş	<i>Yukarıdüğencili</i>	Lokasyon + Meslek grubu
4	Çaybaşı	<i>İçeribükü</i>	Bitki örtüsü + Tarım
5	Fatsa	<i>Meşebükü</i>	Bitki örtüsü + Tarım
6	Fatsa	<i>Yukarıbahçeler</i>	Lokasyon + Tarım
7	Gölköy	<i>Kozören</i>	Bitki örtüsü + Arkeolojik-tarihi bölge
8	Mesudiye	<i>Arpaalan</i>	Tarım + Topoğrafya
9	Ünye	<i>Esenkale</i>	Hava olayı-iklim + Arkeolojik-tarihi bölge
10	Ünye	<i>Kaledere</i>	Arkeolojik-tarihi bölge + Hidroğrafya
11	Ünye	<i>Kaledibi</i>	Arkeolojik-tarihi bölge + Lokasyon
12	Ünye	<i>Orta Yılmazlar</i>	Lokasyon + Özel isim-tarihi kişilik

Görsel 8. Adında doğal ve kültürel peyzaj öğelerinin bir arada bulunduğu mahalleler**Tartışma ve Sonuç**

Anadolu; coğrafi konumu gereği doğu ve batı kültürleri arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Bu özelliğiyle tarihsel süreç içerisinde birçok medeniyete ev sahipliği yaptığından, yer adları yönünden de oldukça zengindir (Alkan, 2017). Bu bağlamda, çalışma kapsamında doğal ve kültürel peyzaj öğelerinin yer adlarının oluşması üzerindeki etkisi Ordu ilindeki mahalleler özelinde ele alınmıştır. Çalışma sonucunda; topoğrafya, hidroğrafya, vejetasyon, hava olayları-iklim, hayvan türleri ve litolojik oluşumlar gibi doğal peyzaj öğeleri ile özel isimler-tarihi kişilikler, meslek grupları, arkeolojik kalıntılar, tarımsal öğeler ve inanç öğeleri gibi kültürel peyzaj öğelerinin mahalle adları üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur.

Peyzaj öğelerine göre yapılan sınıflandırmada; 772 mahalle içerisinde 542 mahallenin adında en az bir doğal ya da kültürel peyzaj öğesi bulunduğu belirlenmiştir. 334 mahallenin adında yalnızca doğal peyzaj öğeleri bulunurken, 195 mahallenin adında yalnızca kültürel peyzaj öğeleri bulunmaktadır. Bu durum, Ordu ilindeki mahalle adlarının oluşmasında doğal peyzaj öğelerinin kültürel peyzaj öğelerine göre daha etkili olduğunu göstermektedir. Doğal peyzaj öğeleri içerisinde ise en fazla ön plana çıkan sözcükler, yerleşimlerin kurulu olduğu alanların topoğrafik yapısına dair sözcüklerdir.

Ordu ilinin de içerisinde yer aldığı Karadeniz Bölgesi zengin bir bitki varlığına ve topoğrafik yapısından kaynaklanan akarsu çeşitliliğine sahiptir. Bu nedenle ilde vejetasyon ve hidroğrafyaya atıfta bulunan çok sayıda yerleşim adına rastlamak mümkündür. Vejetasyon yapısına bağlı olarak yapılan adlandırmalarda, doğrudan bir bitki türünün adı (Çamlıca, Gürgenliyatağ, Kestaneyokuşu, Cevizliyatağ vb.) ya da bitkilerin vejetatif kısımlarını ifade eden sözcükler (yaprak, dal, diken) kullanılabildiği gibi bitki örtüsüne atıfta bulunan (Ormancık, Çayır, Çayıralan vb.) yerleşim adları da bulunmaktadır. Yerleşimlerin kurulduğu doğal peyzajların önemli bir bileşeni olan hidrografik öğeler, yerleşim adlandırmalarında eski çağlardan beri kullanılmaktadır (Türkan, 2020). Ordu ilinde, değişken topoğrafyanın bir sonucu olarak pek çok dere, çay ve nehir gibi farklı büyüklüklerde akarsu yer almaktadır. Bu durum; doğal olarak Ordu ilindeki insan-doğa etkileşiminde suyu çok önemli bir yere taşımış ve “dere, pınar, oluk, çay, göl” gibi su öğesi içeren çok sayıda adlandırma yapılmasına neden olmuştur.

Yer adlandırmalarında doğal öğeler kadar kültürel peyzaja dair öğeler de etkili olmaktadır. Örneğin; bir bölgeye gelerek yerleşen ilk topluluğun adını ya da o bölgenin tarihinde önemli sayılan şahısların adını taşıyabilmektedir. Ordu ilindeki “Alembey, Hisarbey, Ürumbey, Muratlı, Bayramlı, Eyüplü, Uzunisa, Uzunmusa” gibi mahalle adları bu duruma örnek olarak verilebilir. Yine yöre insanının uğraş alanları ve bölgede ön plana çıkan çeşitli meslek grupları yerleşimlerin adlandırılmasında kullanılmıştır. Tarımla ilgili meslek gruplarını içeren mahalle adları (Düğencili, Külekçili, Ambarcılı, Ekincili), arıcılıkla ilişkili adlar (Kovancı, Arıcılar), hayvancılıkla ilgili adlar (Koyunculu, Kuşçulu) ve çeşitli zanaat kollarına ait adlar (Terzili, Saraçlı, Demirci, Okçulu, Yayıcı) bu kapsamda değerlendirilebilir.

Ordu ilinde, sayıları az olmakla birlikte doğal ve kültürel peyzaj öğelerinin harmanlandığı yerleşim adları da bulunmaktadır. Bu tip adlandırmalar esasında doğa-insan-kültür üçlemesinin karşılıklı etkileşiminin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin; arkeolojik bir yapıyı ve bu yapının çevresindeki tarihi önemi olan bir bölgeyi ifade eden “kale” sözcüğü kültürel peyzaj bağlamında ele alınmaktadır. Bu sözcük yerleşimlerin adlandırılmasında kullanılırken, önüne ya da ardına; hidroğrafya, topoğrafya ya da hava olayları gibi doğal peyzaj öğelerinden bir başka sözcük alabilmektedir. Esenkale, Kaledere ve Kaledibi gibi mahalle adları, bu şekilde oluşturulan yerleşim adlarına örnek olarak verilebilir. Yine bu şekilde oluşturulan bir başka mahalle adı olarak Sofutepesi, içerisinde hem bir inanç öğesi olan “sofu” sözcüğünü hem de bir yeryüzü şekli olan “tepe” sözcüğünü barındırmaktadır. Görüldüğü gibi, Ordu ilindeki yerleşim adlandırmalarında doğal ve kültürel peyzaj öğelerinin bir arada bulunduğu örnekleri görmek mümkündür.

Aliğaoğlu (2013) şehrsel toponimi kapsamında Balıkesir ili örneğinde yaptığı çalışmada mahalle adlarını on sınıf altında toplamıştır. Bunlardan bazıları bu çalışmada esas alınan sınıflandırmaya benzer özellikler taşımaktadır. Örneğin; “dini yapıya bağlı olarak adlandırılan mahalleler”, “yerlerin fiziksel ve beşerî özelliklerine ya da konumuna bağlı olarak adlandırılan mahalleler”, “çeşitli meslek gruplarına göre adlandırılan mahalleler” ve “şahıs isimleri taşıyan mahalleler” bu çalışma kapsamında yapılan sınıflandırmanın bazı bileşenleridir. Ancak Aliğaoğlu’nun (2013) yaptığı sınıflandırmada yer alan “mahkeme mahalleleri”, “göçmen mahalleleri”, “cumhuriyet mahalleleri”,

"siyasi mahalleler" ve "şehirleşme mahalleleri" sınıflarına Ordu ili özelinde ve peyzaj ögeleri bağlamında yapılan bu çalışmada yer verilmemiştir. Bir başka örnek olarak; Çildam (2019) tarafından Siirt ilindeki mahalle adları üzerinden yapılan çalışmada "aşiret isimlerini içeren mahalle adları" kategorisi bulunmaktadır. Görüldüğü gibi örneklerine tüm yerleşimlerde rastlanabilen mahalle adlandırmaları olduğu gibi incelenen bölgenin doğal ve kültürel özelliklerine göre spesifik sınıflandırmalara da gidilebilmektedir.

Yer adları, yerleşimlerin bulunduğu bölgenin tarihini ve kültürünü yansıtmaları ile esasında o bölgenin kimliğini oluşturmaktadır (Durbilmez ve Tekin, 2014). Yer adlandırmalarında yansımaları görülen kültürel ögeler ile doğal peyzaj ögelerinin belirlenmesi, bu kimliğin anlaşılması noktasında önem arz etmektedir. Etimoloji ya da toponimi araştırması olma iddiası taşımayan bu çalışma ile Ordu ilindeki mahalle adları yalnızca doğal ve kültürel peyzaj ögeleri bağlamında değerlendirilmiştir. Ancak yer adlarında zaman içerisinde yaşanan değişimlerin ve özellikle il ve ilçe merkezlerindeki cadde ve sokak adlandırmalarının incelenmesi, ildeki yer adlarının ardına gizlenen doğal, tarihi ve kültürel değerlerin açığa çıkarılmasına olanak tanıyacaktır.

Teşekkür

Bu çalışma; 15-17 Mart 2021 tarihinde gerçekleştirilen, 5. Uluslararası Bilimsel Çalışmalar Kongresi'nde (UBCAK) sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya; Yazar 1: % 50, Yazar 2: % 50 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Aliağaoğlu, A. (2013). Şehrsel Toponimi: Balıkesir İlinde Mahalle Adları, Bir Sınıflandırma Denemesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(29), 45-62.
- Aliağaoğlu, A. ve Uğur, A. (2018). Şehrsel Toponimi: Erzurum'da Cadde Adları. *Balıkesir University Journal of Social Sciences Institute*, 21(40), 1-26.
- Aliağaoğlu, A. ve Yiğit, Y. (2013). Balıkesir'de Şehrsel Toponimi: Cadde Adları. *Eastern Geographical Review*, 18(30), 311-330.
- Alkan, A. (2017). Siirt İlinin Eski Köy Adları Üzerine Coğrafi Bir İnceleme. *Türk Coğrafya Dergisi*, (68), 63-76.
- Anonim (2012). *Ordu İli Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023*, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, XI. Bölge Müdürlüğü, Ordu Şube Müdürlüğü.
- Anonim (2018). *Ordu İli 2017 Yılı Çevre Durum Raporu*, Ordu Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü.
- Anonim (2020). *Ordu İli 2019 Yılı Çevre Durum Raporu*, Ordu Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü.
- Bulut, İ., Değişgeç, C., Güney, H., ve Uzun, O. (2017). Kültürel Peyzaj Açısından Geleneksel Ağlasun Evleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(4), 1703-1719.
- Bulut, S., Albayrak, O., Oral, M. ve Bıçakçı, C. (2018). Giresun İli Tirebolu İlçesi Meskûn Yer Adları Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Studies (Elektronik)*, 13(28), 1065-1101.
- Çakar, E. (2000). *Halep Sancağında Türkçe Yer Adları*. Ankara: OTAM Yayınları.
- Çildam, S.Y. (2019). Toponomi (Yer Adları) Açısından Siirt'te Mahalle Adları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 1443-1458.
- Durbilmez, B. ve Tekin, F. (2014). Nevşehir Yöresi Yerleşim Adları Üzerine Bir Değerlendirme. *Folklor/Edebiyat*, 20(77), 113-132.
- Ekşi, M. ve Türk, E. (2020). Beşiktaş İlçesi Sokak Adlarının Peyzaj Terimleri Açısından İncelenmesi. *Avrasya Terim Dergisi*, 8(3), 131-136.
- Kadioğlu, H. (2019). Erzurum Yerleşim Adlarında Yaşayan Türk İnanç Kodları. *Doğu Esintileri*, (10), 103-130.
- Kanabakan, A. (2013). *Antalya-Serik Bölgesi Peyzaj Toponimlerinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Koca, N. ve Yazıcı, H. (2011). Afyonkarahisar İlindeki İdari Yerleşmelerin Toponimik Sınıflandırılması. *Türk Coğrafya Dergisi*, (56), 1-10.
- Küçük, S. ve Ateş, M. (2017). *Ordu Ağız Söz Varlığı*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Özbucağ, T.B., Kutbay, H.G. ve Özbucağ, S. (2006). Ordu İli Boztepe Piknik Alanının Florası. *Ekoloji*, 15(59), 37-42.

- Özüpekke, S. ve Gümüş, N. (2020). Bir Toponimi Araştırması: Besni (Adıyaman) İlçesi Köy Adlarının Coğrafi Sınıflandırması. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(44), 151-162.
- Şahin, İ. (2013). Türkiye Yeradiliminde Terim ve Tür Sınıflandırması Sorunları. *Avrasya Terim Dergisi*, 1(1), 46-58.
- Şahin, İ. (2019). *Adbilim*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Şenol, E. (2019). Büyükşehir Statüsündeki İllerde Kırsal Nüfusun Tespiti: Ordu İli Örneği. *Türk Coğrafya Dergisi*, (72), 53-63.
- TDK (2021). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri- Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim adresi <https://sozluk.gov.tr>.
- Tekin, F. ve Cantürk, S. (2019). Giresun Yöresi Yayla-Oba Adları Üzerine Bir İnceleme. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 5(4), 835-860.
- TÜBİVES (2021). *Türkiye Bitkileri Veri Servisi*. Erişim adresi <http://www.tubives.com>.
- TÜİK (2020). *Türkiye İstatistik Kurumu*. Erişim adresi <http://www.tuik.gov.tr>.
- Türkan, O. (2020). Kırşehir İlinde Köy Adlarının Coğrafi Açından Değerlendirilmesi. *Coğrafya Dergisi*, (41), 61-75.
- URL-1 (2021). *Türkiye Mülki İdare Bölümleri Envanteri*. Erişim adresi <https://www.e-icisleri.gov.tr/anasayfa/mulkiidaribolumleri.aspx>.
- Yanmaz, H.K. (2018). Ordu İli Ünye İlçesi Kaya Mezarları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(5), 106-129.
- Yavuz, S. ve Şenel, M. (2013). Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü. *Electronic Turkish Studies*, 8(8), 2239-2254.
- Yediöldüz, B. (2018). *Ordu Tarihinden İzler*. Ordu: Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Kültür Yayınları.

Extended Abstract

Mankind has established and named settlements throughout history. In this process, many factors such as the topographic features of the settlements, vegetation structure, hydrographic features and belief elements played a significant role. We can list these factors under two sub-headings as "natural" and "cultural" landscape elements. The region, which includes the province of Ordu and its surroundings, has hosted a wide variety of tribes and societies throughout history. It can be said that different processes of change have been experienced in naming the settlements in the Ordu province. However, this study does not claim to be an etymology or toponym research. For this reason, the names of 772 neighborhoods, most of which were in the status of "villages" until 2013, were evaluated only on the basis of their current use. In terms of the classification made according to the landscape elements included in the neighborhood names; there is at least one natural or cultural landscape element in the names of 542 neighborhoods. While 334 neighborhoods have only natural landscape elements in their names, 195 neighborhoods have only cultural landscape elements. It was determined that natural and cultural landscape elements were used together in 13 neighborhood names. This situation shows that natural landscape elements are more common than cultural landscape elements in the formation of neighborhood names in Ordu.

The natural landscape elements in the neighborhood names are divided into seven sub-classes determined as "animal species", "climatology", "lithology", "location", "topography", "hydrography" and "vegetation-plant species". It was determined that at least one natural landscape element was used in the names of 347 of the 772 neighborhoods examined within the scope of the study. Among the natural landscape elements, the most prominent words are the words about the topographic structure of the areas where settlements are established. The cultural landscape elements used to name the neighborhoods in Ordu are divided into seven sub-classes identified as "private name-historical figure", "occupational group", "agriculture", "faith and religion", "archaeological and historical region", "residence" and "transportation". There is at least one cultural landscape element in the names of 208 of the 772 neighborhoods examined within the scope of the study. The most common words in the category of cultural landscape element are special names and names of historical personalities, and words related to occupational groups and agriculture.

Due to its geographical location, the Anatolian region acts as a bridge between eastern and western cultures. With this feature, it is very rich in terms of place names, as it has hosted many civilizations in the historical process. In this context, the effect of natural and cultural landscape elements on the place names has been evaluated on the scale of the neighborhoods in Ordu. It has been revealed through the results of the study that the effects of natural landscape elements such as topography, hydrography, vegetation, climatology, animal species and lithological formations and cultural landscape elements such as special names-historical personalities, professional groups, archaeological remains, agricultural elements and religious elements on the neighborhood names have been revealed.

Türkiye’de Ve Avrupa Birliği’nde Çiftçi Hareketlerinin Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi: Çiftçi Hareketleri mi Çiftçi Hareketsizliği mi?

A Comparative Analysis Of Rural Movements In The European Union And Turkey: Farmer Movements Or *Farmers' Inactivity*?

Mustafa DENİZLİOĞLU¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 07.09.2021

Kabul Tarihi / *Accepted*: 10.11.2021

Doi: 10.48146/odusobiad.1007477

Atıf / Citation: Denizlioğlu, M., (2021). “Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Çiftçi Hareketlerinin Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi: Çiftçi Hareketleri mi Çiftçi Hareketsizliği mi? *ODÜSOBİAD*, 11(3), 777-790, Doi:10.48146/odusobiad.1007477

Öz

Tarım işçileri ve üreticileri, içinde buldukları yaşam ve çalışma koşullarının olumsuz olması nedeniyle zaman zaman kamu otoritesine karşı harekete geçebilmektedir. Türkiye’deki ve Avrupa Birliği’ndeki(AB) çiftçilerin genel görünümünün ve çiftçi hareketlerinin karşılaştırılarak ele alınması, kırsal hareketleri anlamak için önemlidir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki ve AB’deki çiftçilerin ekonomik durumunu ve yaşam standartlarını inceleyip bu kriterlerin söz konusu ülkelerdeki çiftçi hareketleri üzerindeki etkisini mukayeseli olarak çözümlenerek literatüre katkıda bulunmaktır. AB ülkelerinde yaşamını sürdüren tarım işçilerinin ve üreticilerinin Türkiye’dekilere nazaran daha olumlu koşullara sahip oldukları hâlde, hak talep eden örgütlü hareketler bağlamında daha etkin olmaları, Türkiye’deki çiftçi hareketlerini göreceli olarak bir *çiftçi hareketsizliği* durumu şeklinde tanımlamayı mümkün kılmaktadır. Üstelik, 2019 yılının sonlarında başlayan Covid-19 pandemisi, Türkiye’deki ve AB’deki tarım işçilerini ve üreticilerini zor bir duruma sokmuştur. AB ülkelerindeki üreticiler, pandemiden kaynaklanan sorunların çözülmesi için birçok eylem düzenlemiştir. Buna karşın Türkiye’deki kırsal hareketler, AB ülkelerindeki çiftçi hareketlerine göre daha edilgen kalmıştır. Bu durumu gösterebilmek için tarımsal gelişmişlik düzeyleri ve çiftçi profilleri farklı olan iki aktör olarak Türkiye ve AB incelenmiştir. AB tarafından uygulanan tarım politikalarının Türkiye’ye göre daha destekleyici olmasına rağmen AB çiftçilerinin kırsal hareketlere daha fazla katıldığı görülmüştür. Bu çalışmada, gazete haberleri ve akademik makaleler başta olmak üzere yazılı belgelerin incelenmesi şeklinde nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Covid-19 ve Tarım, Çiftçi Hareketleri, Çiftçi Hareketsizliği, Türkiye’nin Çiftçi Profili, AB’nin Çiftçi Profili, Türkiye’de ve AB’de Kırsal Hareketler

Abstract

Agricultural workers and producers are capable of organizing demonstrations against the public authorities from time to time due to the unfavorable living and working conditions they are in. Considering comparatively the general outlook and farmer movements in Turkey and the European Union (the EU) is significant for understanding the rural movements. The aim of this study is to contribute to the literature by examining economical conditions and living standards of the farmers in Turkey and the EU and relatively analyzing the impact of these criteria on rural movements in these countries. Resident farmers of EU countries live in much better conditions than Turkey’s. Despite that fact, European farmers are much more active than Turkish farmers in claiming their rights. This situation leads to relative inactivity of farmers movement in Turkey compared to the actions of European farmers. Furthermore, the COVID-19 pandemic that started in late 2019 has put the agricultural workers and producers in Turkey and the EU in a difficult situation. Farmers in the EU countries have organized many demonstrations to demand the problems caused by the pandemic to be solved. However, rural movements in Turkey have remained relatively weak than the farmer movements in the EU countries. In order to illustrate that situation, both Turkey and the EU are examined as two actors that have got different levels of agricultural development and farmer profile. It seems that although the agricultural policies applied by the EU are more supportive than the ones in Turkey, the EU farmers tend to participate in rural movements more. In this study, qualitative research methods were used in the form of examining written documents, especially newspaper reports and academic articles.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, e-mail: mustafadenizlioglu7@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7752-7279

Keywords: COVID-19 and Agriculture, Farmer Movements, Farmers' Inactivity, Turkey Farmers' Profile, The EU Farmers' Profile, Rural Movements in Turkey and the EU

Giriş

Çiftçi hareketleri, neoliberal paradigmanın hâkim olduğu mevcut küresel sistemde, bu paradigmanın toplumsal formasyona nasıl yansıdığını anlamak açısından önemlidir. Devletlerin tarım politikaları ve kırsaldaki halkın genel durumu çiftçi hareketlerini etkiler. Dünya Ticaret Örgütü(DTÖ), Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu(IMF) neoliberal politikalar izlenmesini teşvik eden başlıca uluslararası kuruluşlardır. Bu kuruluşların taraf devletlerle yaptıkları anlaşmalar, o devletlerin vatandaşlarını da etkiler. Tarım özelinde bakıldığında, neoliberal politikaların çiftçiler üzerinde olumsuz etkilerinin olabildiği görülmektedir. AB, önde gelen bir ekonomik entegrasyon modeli olarak bünyesindeki çiftçilerin neoliberal sistem karşısında, piyasadan ve üretimden kopmasına karşı daha yapıcı politikalar geliştirirken Türkiye'de izlenen tarım siyasetinin bu kadar olumlu olduğunu iddia etmek güçtür.

Türkiye'nin tarımdaki potansiyelinin yüksekliği ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) raporlarına dahi yansımıştır (Kıyanç, 2019: 263). Bu zenginliğe rağmen, Türkiye'deki tarım üreticilerinin durumu AB'dekiler kadar parlak değildir. Üstelik, Covid-19 pandemisinde yaşananlar, Türkiye'deki ve AB ülkelerindeki çiftçiler arasındaki bu eşitsizliği daha da artırmıştır. Buna karşın, Türkiye'deki çiftçi hareketleri AB'dekine kıyasla daha sınırlı kalmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de yaşayan çiftçilerin AB ülkelerindeki çiftçilere göre daha olumsuz koşullarda yaşamasına rağmen, buradaki çiftçi hareketlerinin AB'deki çiftçi hareketlerine göre neden daha kısıtlı olduğu sorusuna bir cevap geliştirmektir.

Türkiye, çiftçilerin maruz kaldığı çeşitli olumsuzluklara rağmen kırsal hareketlerin çok yoğun görülmediği bir ülkedir. AB ülkeleri ise çiftçilerine nispi olarak daha iyi şartlar sunduğu hâlde buradaki kırsal hareketler daha yoğundur. Türkiye ve AB arasındaki bu farklılıklar nedeniyle, bu iki aktörün mensubu olan çiftçilerin genel görünümünü ve çiftçi hareketlerini karşılaştırmak iyi bir kıyas için elverişli bir seçenektir.

Bu çalışma, literatüre, *çiftçi hareketsizliği* kavramını Türkiye-AB karşılaştırması üzerinden katmayı hedeflemektedir. Söz konusu kavram, literatürde yer alan ve genel kabul görmüş bir mefhum olmamakla birlikte ilk kez bu makalede yer alacaktır. AB ülkelerindeki çiftçiler, Türkiye'dekilerden daha iyi şartlarda yaşamlarını ve tarımsal üretimlerini sürdürdükleri hâlde, Türkiye'deki çiftçilere göre daha örgütlü ve etkili bir mücadele biçimi benimsemiş durumdadır. Bu nedenle, AB'de hayatını idame ettiren çiftçilerden daha kötü şartlarda yaşamakta olan Türkiye'deki çiftçilerin kırsal hareketler düzenlemekteki çekinik tavrını *çiftçi hareketsizliği* olarak ifade etmek mümkündür. Üstelik, 2019 yılında başlayan Covid-19 pandemisi, tarım üreticilerini de doğrudan etkilemiş ve çiftçi hareketleri açısından önemli veriler sunmuştur. Pandemi, Türkiye'deki tarım üreticilerinin AB'dekilere göre zaten daha olumsuz olan durumunu daha da kötüleştirmiştir.

Çalışma, iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Türkiye'de ve AB ülkelerinde çiftçilerin genel görünümü incelenip karşılaştırılacaktır. İkinci bölümde ise Türkiye'deki ve AB ülkelerindeki çiftçi hareketleri ele alınıp birbiriyle kıyaslanacaktır.

Türkiye'de Çiftçilerin Genel Görünümü

Anadolu'daki tarımsal faaliyetlerin binlerce yıllık bir geçmişi vardır. Türkiye, sahip olduğu iklim ve coğrafi özellikleri sayesinde çok sayıda endemik tür dâhil olmak üzere pek çok zirai ürünün yetiştirilmesine elverişli bir sahaya sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti özelinde bakmak gerekirse, tarım sektörü cumhuriyetin erken dönemlerinde devletin gündemine gelmiştir ve bu alanda bazı çalışmalar yapılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk döneminde, 1930'lu yıllarda, Almanya'dan Türkiye'ye getirilen Ekonomi Profesörü Fritz Baade, Türkiye'nin kendisine ait kaynaklarıyla kalkınabileceğini söylemiştir (Bolat, 2019). Bu tespit, cumhuriyetin ilk yıllarında hem tarıma önem verildiğini göstermekte hem de Türkiye'nin kırsaldaki potansiyelinin ehemmiyetine dikkat çekmektedir.

Türkiye'de tarıma ilişkin en keskin dönüşümlerden birisi 1980'den itibaren Türkiye yönetiminde söz sahibi olmaya başlayan Turgut Özal'ın başbakanlık ve daha sonra cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemde(1983-1993) yaşanmıştır. Türkiye'nin geliştirilmesi mümkün olan bu gücünü-tarım sektörünü- özellikle 1980'lerden itibaren yeteri kadar öne çıkaramadığını ve bunun da etkisiyle özellikle küçük arazilere sahip olan tarım üreticisinin ülkedeki zenginlikten yeterli payı alamadığını söylemek mümkündür. Türkiye'nin küreselleşme

sürecine entegre olmaya başlaması ve neoliberal sisteme dâhil olması 1980 yılından itibaren gerçekleşmiş ve bu köklü değişimin tarıma ve çiftçilere çeşitli yansımaları olmuştur. Dünya Bankası, Türkiye'deki tarımsal faaliyetler açısından on yıllardır önemli bir aktör olarak öne çıkmaktadır ve IMF ile birlikte, Türkiye'nin kapitalist sisteme dâhil olmasını, neoliberal ekonomi modelini yerleştirmesini desteklemiştir (Döner, 2015). 1980'de Turgut Özal'ın öncülüğünde alınan 24 Ocak Kararları, IMF ve Dünya Bankası gibi neoliberal politikalar uygulanmasını öneren küresel kurumların talepleriyle uyumuştur ve Türkiye'de kırsal bölge mensuplarının istikrar programlarına direkt olarak dâhil olması bu süreçte başlamış olup çiftçilere yönelik devlet desteğinde azalma görülmüştür (Kandemir, 2011: 105). Neoliberalizm, kamu hizmetlerinin sınırlandırılmasını ve sektörlere kamu kurumlarının değil, özel şirketlerin yön vermesini uygun görmüştür. Özal döneminin ilk yıllarında dış yardımlarla ve para arzının artırılmasıyla yapay görünümüne bir gelişme yaşayan Türkiye, enflasyonun artmaya başlamasıyla birlikte kamu harcamalarını kısmanın yollarını aramaya başlamıştır. Halkın dönemin iktidarına verdiği desteğin azalması üzerine popülizme yönelen Özal yönetimi, çiftçiye yönelik desteği zaman zaman artırmıştır. Ancak 1980-1993 dönemine genel olarak bakıldığında, devletin destekleyici müdahalelerinin azalma eğiliminde olduğunu görmek mümkündür. Türkiye'nin neoliberal politikaların başat uygulayıcılarından olan küresel örgütlerle ilişkisi daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir.

Türkiye'nin IMF, Dünya Bankası ve DTÖ ile kurduğu ilişkiler, 1994'te DTÖ Tarım Antlaşması'na taraf olması, 1995'te AB ile görüşmeler yapması tarım politikalarında çeşitli değişiklikler yaratmış ve bu kapsamda, 2000'li yılların başlarından itibaren fiyat ve girdi sübvansiyonları tedricen kaldırılmıştır (Yavuz ve Karaman, 2012). 1990'larda koalisyon yönetimlerinin ve krizlerin hâkim olduğu Türkiye'de çiftçilerin genel durumunun devlet desteği özelinde olumlu seyrettiğini söylemek güçtür. Piyasa üzerinde, küçük çiftçilerden ziyade büyük şirketler etkili olmuştur. Kriz süreçleri dövize uygun zamanlarda büyük yatırım yapan belirli tüccarları çok zenginleştirirken bu krizlerin yükünü taşımak geniş arazilere sahip olmayan halka düşmüştür. Görüldüğü üzere, bu uygulamalar da neoliberal dünya düzeninin gerekleriyle paraleldir.

Neoliberal siyasetin tarım üzerindeki etkisiyle ilişkilendirilebilecek bir iç hukuk düzenlemesi olan Tarım Kanunu 2006'da kabul edilmiştir. Bu kanuna göre "Tarımsal destekleme programlarının finansmanı, bütçe kaynaklarından ve dış kaynaklardan sağlanır. Bütçeden ayrılacak kaynak, gayrisafi millî hasılanın yüzde birinden az olamaz" (Tarım Kanunu, madde 21). Ancak devleti bağlayan bu hükme rağmen tarım için ayrılan bütçe, kanunda emredilen orana son yıllarda ulaşamamıştır (Doğrulupayı, 2017; Anadolu Ajansı, 2019). Bu durum, ülkedeki tarım üreticisinin devletten gerekli desteği alamadığını gösteren etkenlerden birisidir.

Devletin doğrudan gelir sübvansiyonlarının üretime değil, tarım alanlarının boyutlarına bağlanmış olması, çok geniş arazilere sahip üreticiyi zenginleştirirken küçük tarım arazilerine sahip olan çiftçilerin üretimden kopmalarına, çiftçiliği bırakmalarına, kente göç etmelerine neden olmuştur ve Türkiye'de tarım, sanayi ve hizmet sektörleri arasında yoksulluk oranının en yüksek olduğu bölüm tarımdır. (Kandemir, 2011). Burada, neoliberal sistemin yapısal bir paradoksu ortaya çıkmaktadır: İzlenen politikalar özellikle gelişmekte olan ülkelerde yoksul kesiminin maddi sorunlarını daha da derinleştirirken zengin üreticinin parasal girdilerini daha fazla yükseltmektedir.

Tarım sektörünün vazgeçilmez ürünleri arasında yer alan yem ve gübre fiyatlarının artması, gübrenin ithal edilmekte olması, tarım arazilerinin inşaat sahalarına dönüştürülmesi, tarım teknolojilerinin eskiye göre gelişmesi nedeniyle insan gücüne duyulan ihtiyacın azalması gibi faktörler çiftçilerin üretimi bırakması gibi sonuçlar doğurmaktadır (Kara, 2019). Üstelik, son yıllarda Türk Lirası'nın diğer para birimlerine karşı yüksek oranda değer kaybetmesi ithal edilen zirai ürünlerin de fiyatlarının yükselmesine sebep olmuştur. Tarım üreticilerinin katlanarak artma eğilimindeki borçları, onların bu meşgaleden uzaklaşmalarına ve topraklarını satmalarına neden olmaktadır (Döner, 2016: 71). Bu açıdan bakıldığında, tarım üreticileri bugün sadece para desteği konusunda değil, küresel konjonktürden kaynaklanan meselelerden bölgesel dinamiklerdeki değişimlere kadar çok farklı hususta bir dizi sorunla yüzleşmekte ve bu sorunlar karşısında kırılğan yapısını hâlen muhafaza etmektedir. İklim gibi doğal unsurlarla birlikte beşeri faktörler de çiftçileri etkilemektedir.

Tarımanın doğal şartlara çok bağlı olması, tarım ürünlerinin esnekliğinin iktisadi olarak yüksek olması, üretimin mevsimsel olması, tarımda iş ve aile hayatlarının bir arada olması, çiftçilerin ürün fiyatları üzerinde belirleyici etkisinin olmaması gibi etkenlerden dolayı tarımla uğraşanlar devlet desteğine ihtiyaç duymaktadır (Günay ve Tunçer, 2017). İhtiyaç duyulan bu desteğin gerektiği gibi sağlanmamasında neoliberalizmin yarattığı, özel sektörü ön plana alan kültürün ve siyasetin etkisinin olduğunu söylemek

mümkündür. Türkiye gibi gelişmekte olan ve demokrasi standartlarının çok yüksek olmadığı ülkelerde hükümet mensuplarının devlet desteğini kendilerine siyasi ve -zaman zaman- ailevi olarak yakın olan şirketlere yönlendirmesi kırsalın kalkınmasını ve büyük şirketler karşısında rekabet etme şansı bulmasını engellemektedir. Serbest piyasa ekonomisi koşullarında rekabet gücüne sahip olmayan unsurların piyasada özne konumunda olması pek mümkün olmamaktadır. Adil rekabet olmadığına, üreticiler yoksulluk sınırının altında kalan bir gelir elde edebilmekte ve aylık bazda ülkedeki asgari ücretin de daha aşağısında bir getiri kazanabilmektedir. Türkiye'nin -fındık gibi- üretimde dünya çapında oldukça kuvvetli olduğu tarım ürünlerinin üretiminde dahi üreticilerin bu güçten yeterli payı alamadığı ve geçinmek için ek iş yapmak zorunda kaldığı durumlar söz konusudur.

Tüm unsurlar dikkate alındığında, görülebildiği üzere küreselleşme trendinin Türkiye'deki küçük tarım üreticileri üzerine birtakım olumsuz yansımaları olmuş ve üretici, gerekli kamusal desteği edinememiştir. Kapitalist piyasa düzeninde güçlü şirketlerin belirleyici noktada olması çiftçilerin hareket sahasını daraltmıştır. Türkiye'de tarım üreticisi uzun yıllardır artık kemikleşmiş bir niteliğe bürünen birçok sorundan kurtulmakta zorlanmaktadır.

AB Ülkelerinde Çiftçilerin Genel Görünümü

Avrupa toprakları için tarımın ve tarıma yönelik eylemlerin geçmişi AB'nin kurulmasının çok öncesine dayanmaktadır. Örneğin, kooperatif faaliyetlerinin yaklaşık yüz elli senelik bir geçmişinin olduğu Fransa'da, bu faaliyetler, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından tarım sektöründeki kalkınmayı destekleyen bir etken olarak görülmeye başlanmış ve kooperatiflerin büyük başarısı iki dünya savaşı arası dönemde, üyelerin spesifik alanlara (şarap üretimi, mandıracılık gibi) yönelmesiyle sağlanmıştır (Gutiérrez, Atela ve Dueñas, 2005). Tarım, günümüzde AB ülkelerinin vatandaşlarının temel geçim kaynaklarından birisi olmasa da geçmişte, tarımsal faaliyetler o dönemin toplumları için önemli bir konumdaydı. Özellikle sanayi sektörünün bugünkü kadar gelişmiş olmadığı tarihlerde, dünyadaki birçok bölgede olduğu gibi Avrupa'da da kırsal bölgelerin yürüttüğü üretim faaliyetleri ekonomi için büyük önem arz etmekteydi. Avrupa özelinde bakıldığında, bu coğrafyanın çiftçilerinin tarım ürünü arzının çeşitli aşamalarında örgütlülük sergilediği söylenebilir. Tarımda örgütlenmeye geçmişte verilmiş olan bu önem, bugünün AB ülkelerinin kırsal kesimine yol göstermeye ve fayda sağlamaya devam etmektedir. Çiftçilerin bu tavrı, devletlerin ve dahi devlet üstü unsurların siyasetini etkilemiştir. Baker'ın Avrupa'da tarımı ve sanayileşmeyi incelediği 1979 tarihli çalışmasında (sf. 313), "modernleşmenin, saniyede olduğu kadar tarımda da gerçekleştiği" ileri sürülmektedir. Söz konusu çalışmanın kırk seneden daha uzun bir süre önce yayımlandığı da dikkate alındığında, tarım sektörünün süregelen bir nitelikte olduğu ve bu devrim içerisinde söz konusu sektörün düzenlemelere ihtiyaç duyduğu yorumu yapılabilir.

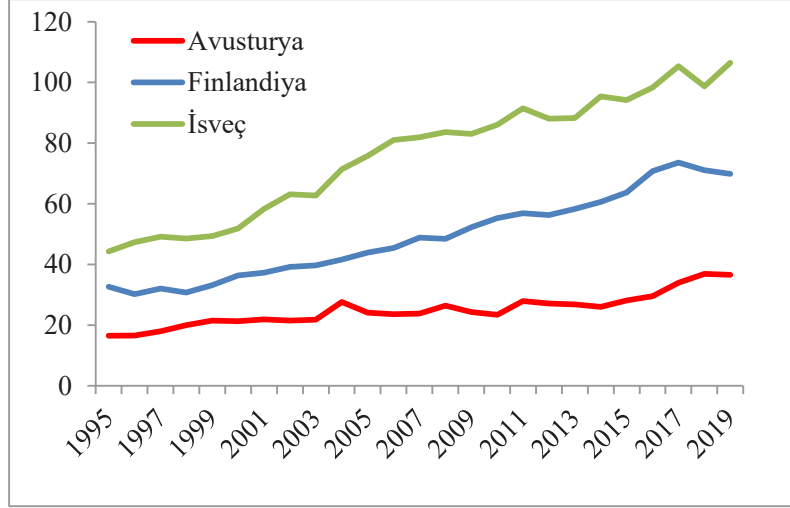
AB ülkelerinde tarım konusundaki politikalarda öne çıkan unsur, Ortak Tarım Politikası (OTP)'dir. OTP, İkinci Dünya Savaşı'nın bitişini takip eden yıllarda temellenmeye başlamıştır (Arslan Olcay, 2015). OTP'nin tarım üreticisi üzerindeki etkinliği günümüzde de mevcuttur. AB bünyesinde de tarımla alakalı zorluklar yaşanabilmektedir. Örneğin, geçmişte, arz fazlasının yaşandığı dönemler olmuştur. Ancak bu zorluklar çözülmeye çalışılırken çiftçilerin hakları tamamen göz ardı edilmemiştir. 1980'ler, dünya çapında bir iktisadi değişim dalgasına ve küreselleşme eğilimine sahne olmuş ve tarım politikaları bunların da etkisiyle dönüşmüştür. (Yavuz ve Karaman, 2012: 172). 1980'li yıllardan itibaren etkisini hissettiren bu değişim unsurlarının AB ülkelerinin tarımına ve çiftçilerine de çeşitli yansımaları olmuştur. AB ülkeleri, serbest ticaret anlayışının gittikçe güçlendiği bu süreçte çiftçilerin, söz konusu gelişmelerden daha az etkilenmesi için çeşitli çalışmalar yapmıştır. 1947'de kurulan GATT, ticareti serbestleştirmeyi hedeflemekteydi. Onun ardılı olan DTÖ bünyesinde yapılan anlaşmalar kapsamında, üye devletlerin tarım üreticisine yönelik kamusal desteklerinin ve ihracat sübvansiyonlarının tedrici olarak kaldırılması öngörülmektedir (Gültekin, 2012: 66). 1992 tarihli MacSharry reformları, üreticilerin, küresel örgütler ile AB üyeleri arasında yapılan anlaşmalardan olumsuz etkilenmesini önlemek amacıyla yapılmıştır. OTP'deki 1992 ve 1999 düzenlemeleri, daha tertipli ve daha az çarpık bir tarım siyaseti sunmayı hedeflemiştir (Haniotis, 2020).

AB bünyesinde uygulanan OTP, birlik mensuplarını küresel etkilerden, fiyat dalgalanmalarından, piyasa koşullarından korumak gibi işlevlere sahiptir. Bu noktada, AB'nin bu işlevinin öne çıktığı üç ülkeden bahsetmek mümkündür; Avusturya, Finlandiya ve İsveç.

Bilindiği üzere DTÖ, 1995'te kurulmuş bir uluslararası örgüttür. Bu örgütün izlediği politikalar, ülkelerin tarım üretimine karşı olumsuz sonuçlar doğabilmektedir. AB, bu durumu daha olumlu bir boyuta taşımak için bazı politikalar yürütmektedir. Bu noktada DTÖ'nün kurulduğu yıl olan 1995'te, AB'ye katılan üç

ülkeyi(Avusturya, Finlandiya, İsveç) ele almak DTÖ'nün ve AB'nin tarım üzerindeki etkisini bir arada inceleyebilmek için spesifik bir fırsat sunabilecektir.

Verilere göre İsveç'te, işçi başına düşen tarım üretimi geliri,1995'ten 2019'a kadar genel olarak artmıştır (Görsel 1). 2011'den sonra daha dalgalı bir çizgisel yapı oluşmuş olsa da 1995-2011 arasında birkaç istisnai durum dışında söz konusu değer istikrarlı olarak yükselmiştir.

Görsel 1. Üç AB Ülkesinde(Avusturya, Finlandiya, İsveç) 1995-2019 Yılları İçin İşçi Başına Düşen Tarım Geliri (Bin USD) Kaynak: Dünya Bankası (2021)

Not: Dolar kuru 2010 yılındaki seviyeye sabitlenmiştir.

Finlandiya'ya ilişkin veriler ışığında, bu ülkenin girdilerinde ciddi bir dalgalanmanın söz konusu olmadığı görülmektedir. Finlandiya'nın işçilerinin kişi başına düşen tarım gelirlerinin ivmeli bir şekilde arttığı ve 2019'a gelindiğinde 1995'e göre yüzde 100'ün üzerinde bir artış sağlandığı grafiğe yansımaktadır.

Avusturya, Finlandiya'ya benzer bir grafik çizmiştir. Bu ülkenin girdileri de başlangıç konumuna göre artmıştır. Avusturya, ele alınan üç ülke arasında işçi başına düşen tarım geliri açısından en zayıf konumdaki ülkedir. Analiz edilen bu üç ülke, DTÖ'nün kurulduğu 1995 yılında AB'ye üye olmuştur. Bir ülkenin işçi başına düşen tarımsal gelirinin artmasında çok sayıda farklı dinamikler etkili olabilir.

Meseleye, uluslararası örgütler bazında bakmak gerekirse, Avusturya, Finlandiya ve İsveç ülkelerinin tarımsal gelirlerinde ciddi olumsuzluklar görüldüğü söylenemez. Bu bağlamda, çok genel bir ifadeyle DTÖ üyeliğinin yaratmış olabileceği olumsuzlukların, AB üyeliği sayesinde dengelendiği yorumunu bu üç ülkenin verileri üzerinden yapmak mümkündür.

Türkiye'deki ve AB'deki Çiftçilerin Genel Görünümünün Karşılaştırılması

Küresel çapta etki sahibi ve küreselleşmenin taşıyıcılarından birisi olan DTÖ, tarım üzerinde de tüm uluslararası sistemi ilgilendirebilecek kararlar alabilme gücüne sahiptir ve bu niteliğini uluslararası ticareti serbestleştirme, sektörleri özel şirketlerin hâkimiyetinde yürütme, kamu harcamalarını kısma gibi amaçlar için kullanmaktadır. Bu hedefi gerçekleştirmeye yönelik eylem ve işlemlerin hem Türkiye'deki hem AB ülkelerindeki tarım üreticilerine doğal olarak etkisi vardır. Ancak bu etki, bu iki aktörün vatandaşlarına farklı düzeyde yansımaktadır.

AB ülkelerinde tarımla uğraşan nüfus Türkiye'ye nazaran çok daha az olduğu hâlde AB'nin tarım için ayırdığı bütçe Türkiye'nin ayırdığı bütçeden daha fazladır (Özkan ve Karaköy, 2018). Burada ikili bir durum ortaya çıkmaktadır. Türkiye gibi fazla sayıda çiftçi barındıran bir ülkede tarımın yeterince desteklenmemesi, bu sektördeki istihdamın yüksek olması nedeniyle geniş bir kitle üzerinde olumsuz sonuçlar yaratacaktır. Birçok kişinin yer aldığı tarım sektörüne yönelik devlet desteğinin artırılması ise kamu açığını artıracaktır. Burada Türkiye Cumhuriyeti devleti, tarım işçilerinin yoksullaşması ile kamu harcamalarının artması arasında bir seçim yapmak durumunda kalmakta ve özellikle son yıllarda neoliberal bir tercihte bulunarak küçük üreticiyi piyasa koşullarıyla karşı karşıya bırakmaktadır. Türkiye'de tarım

sektörüne yönelik kamusal destekler, miktar olarak artsa da bütçedeki pay açısından azalmaktadır (Özkan ve Karaköy, 2018: 154). Bu bilgiler ışığında, AB'li çiftçilerin küresel gelişmelerin olumsuz etkilerine karşı daha avantajlı bir durumda olduğu çıkarımı yapılabilir.

Genel bir bakışla, AB ülkelerinde tarımın istihdamdaki payı azalma eğilimindedir ve tarımın toplam istihdama oranı düşüktür. Türkiye'de ise bu oran yüzde yirmi civarındadır (Özkan ve Karaköy, 2018). Türkiye'de nüfus giderek artsa da tarım üreticisinin sayısı azalmakta ve özellikle 1980'lerden itibaren köyden şehre göç artmaktadır (Alpagu, 2019: 43). Türkiye'de kırdan kente doğru göç artsa bile tarım üretiminde yer alan kitlenin geniş olması, Türkiye'nin tarıma daha fazla önem vermesini gerektirmektedir. Kırsaldaki halkın toprağını terk etmesi, tarım politikalarında eksiklikler olduğunu göstermektedir. Türkiye'de çiftçilerin tarımdan vazgeçmesinin önemli bir nedeni, üreticinin kapitalist sistem içinde güçlü bir konuma erişememesidir.

Türkiye'nin zirai ham madde ürünlerine ilişkin ihracat girdileri son yıllarda artsa da ithalat miktarı daha fazla olduğu için tarımsal ham madde üzerindeki dış ticaret dengesi Türkiye aleyhinedir. (Aydın ve Aydın, 2018). Son dönemlerde tarımda üretimin düşmesi bu durumda önemli bir etkidir. Avrupa Birliği üyelerinin tarımsal ürün ihracatından elde ettikleri gelir 2002'den 2019'a kadar her yıl tarım ürünleri ithalat giderlerinden fazla olmuştur ve bu bağlamda, dış ticaret dengesi pozitif yöndedir (Eurostat, 2020).

Aksoy ve Yavuz (2012), Doğu Anadolu'da yaptıkları saha çalışmasında, küçükbaş hayvan sayısının azalma eğiliminde olduğunu, bu durumun temel nedeninin gelir düşüklüğü olarak öne çıktığını, üreticinin küçükbaş hayvan yetiştiriciliğini bırakmasında gelir yetersizliği faktörünün terörden bile daha büyük bir etken şeklinde süregeldiğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla, Türkiye'deki çiftçiler için gelir yetersizliği problemi, bazı bölgeler özelinde silahlı tehdit unsurlarından daha büyük bir sorun teşkil etmektedir. Buna karşın AB ülkelerinde Türkiye'deki kadar ciddi bir gelir düşüklüğü veya terör sorunu yoktur.

AB'nin Kasım 2021 itibarıyla resmen yirmi yedi üyesinin olduğu göz önüne alındığında, bu kadar geniş bir bölgesel örgüt temelinde ortak bir tarım siyaseti belirlemek kolay değildir. Türkiye, tek bir meclisle, hükümetle yönetilen bir ulus devlet olarak kendi içerisinde belirlediği politikalar açısından yaklaşık otuz farklı ulus devletten oluşan bölgesel bir entegrasyon kadar etkin bir tarım siyaseti ortaya koyamamaktadır. Uluslararası sistemde devletler temel aktörlerdir ve bölgesel örgütler, devletlerin üzerinde mutlak/tartışmasız bir egemenliğe sahip değildir. Buna karşın devletler, kendi iç siyasetlerinde kamuoyu üzerinde egemendir, kural koyucudur, iç hukuku düzenleme konusunda meşru bir yetkiye sahiptir. Bu minvalde, bir devletin tarımsal politikaları tasarlama hususunda bir uluslararası örgütten daha geniş bir hareket sahasına sahip olduğu söylenebilir. AB, bu duruma rağmen Türkiye Cumhuriyeti devletinden daha kurumsal bir tarım yapısı ortaya koymaktadır.

Bu bölümde ele alınan bütün faktörler göz önünde bulundurulduğunda, AB'nin tarıma yaklaşımında küçük üreticinin çıkarlarının da dikkate alındığını, ancak Türkiye'de durumun AB'deki kadar önemsenmediğini ileri sürmek mümkündür. Politika yapımcıların kırsal kesimin taleplerine verdiği önem, bu bölgelerdeki insanların refahını, genel mutluluğunu, buldukları yerdeki kalıcılıklarını etkilemektedir. Tarım politikaları, çiftçi hareketlerine de tesir etmektedir.

Türkiye'de Çiftçi Hareketleri

Türkiye'deki çiftçi hareketlerinin ülkesel düzeyde bir boyut kazandığına dair fazla sayıda örnek yoktur. Kırsal hareketler genellikle katılımın geniş olmadığı, eylemlerin uzun süre devam etmediği, güçlü bir örgütlenme görünümü sergilemeyen, tepkisel niteliktedir. Bu durumun çeşitli nedenleri olabilir. Her şeyden önce Türkiye'nin kırsal nüfusu, muhafazakâr bir profildedir ve bu bağlamda, siyasi seçim süreçlerinde dini/milliyetçi duygularını kendi ekonomik sorunlarının önüne alarak reyini ortaya koyabilmektedir. Bu nedenle, çiftçi nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde –bilhassa Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgelerinde- çok uzun yıllardır çoğunlukla ANAP, DYP, AKP gibi merkez sağ partiler seçimleri kazanmaktadır. Söz konusu partiler, neoliberal çizgide hareket etmektedir ve bu partilerin tarım politikaları da bu çizgidedir. Bölgedeki yoksul halkın her şeye rağmen sağcı partileri desteklemesi ve bu tutumdan uzun senelerdir vazgeçmemesi sağcı iktidarların bu bölge halkının sorunlarıyla ilgilenmemesindeki önemli faktörlerden birisidir. Bu şartlar üzerine düşünüldüğünde, Türkiye'deki muhalif kırsal eylemlerin çiftçilerin yaşadıkları sorunlara rağmen çok sınırlı kalması, halkın din ve milliyetçilik temelli duygularla hareket ederek kendi refahını arka planda tutmasına bağlanabilir.

Tüm bu faktörlere rağmen nadiren de olsa ülkenin önemli bir bölümünü etkileyen kırsal hareketler de gözlemlenebilmektedir. 2019 yılında, Kanadalı bir özel şirket olan *Alamos Gold*'un Kaz Dağları yakınındaki bir bölgede altın madeni işletmek için yaptığı hükümet destekli girişimler toplumun birçok kesiminden büyük tepki almış ve çok sayıda insan, söz konusu bölgeye giderek orada uzun süre boyunca şirketin faaliyetlerini engellemek için direnmiştir. Şirketin icra kurulu başkanı John McClusky, "Türkiye'den hiçbir izin alamayacağımızı sanıyorduk, ama hepsini aldık" ifadelerini kullanmıştır (Greenpeace, 2019). İşbu kırsal harekete yönelik katılım günden güne artmış ve süreç içerisinde, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Grup Başkan Vekilliği görevini yürüten, aynı zamanda Çanakkale Milletvekili olan Bülent Turan, "Kaz Dağları meselesine ilişkin yapılan eylemlerin tarıma ve turizme zarar verdiğini, eylemcilerin amacının yeşili korumak olmadığını, Çanakkale'de *Gezi Parkı'ndakine benzer* olayların planlandığını" iddia etmiştir (Sözcü, 2019). Görüldüğü üzere hükümet ve Alamos Gold şirketi bu olaylar esnasında ilk aşamada birlikte hareket etmiş ve halkın talepleri yeterince dikkate alınmamıştır. Daha sonra, şirketin izninin iptal edildiği ve iş makinelerinin bölgeden tahliye edildiği açıklanmıştır (Ataş, 2021). Kaz Dağları'ndaki madencilik faaliyetlerine karşı yapılan bu eylemlerin çevreci bir nitelikte olduğu görülmektedir. Kırsal hareketler, doğası itibarıyla, çiftçilerin ekonomik sorunlarıyla ilgili olarak gelişebilse de bazı durumlarda çevresel kaygılarla da bu türden eylemler icra edilebilmektedir. Doğaya zarar verilmesi sadece çiftçilerin değil, temelde tüm insanların bir sorunu olduğu için daha geniş kitleleri ilgilendiren sorunlar, büyük toplulukların süreçlere müdahil olmasıyla sonuçlanabilmektedir. Bu nedenle, Türkiye'de -genel bir bakışla ifade etmek gerekirse- kitlesel kırsal hareketler, çevrecilik ile temellendirilebilir. Sadece çiftçileri doğrudan ilgilendiren konularda çok geniş bir taban bulan kırsal hareketlere sık sık rastlamak kolay değildir. Özetle, Türkiye'de geniş kitlelerin katıldığı çiftçi hareketlerinin varlığından söz etmek zordur.

Bilhassa Karadeniz Bölgesi özelinde bakıldığında, zaman zaman yapılan çeşitli eylemler genelde uzun sürmemekte ve küçük çaplı kalmaktadır. Örneğin, hidroelektrik santrali(HES) yapımına karşı eylemlerde bulunan Karadeniz'de son yıllarda iki yüzden fazla HES yapılmıştır (Hürriyet, 2018). Bunun yanı sıra, bireysel olarak eylem yapılabilirdiği de görülebilmektedir ve Türkiye'deki çiftçi hareketleri genelde birey/grup boyutundadır. Buna dair çeşitli örnekler mevcuttur. İlk olarak, Ankara, Haymana'da süt üreticisi olan Zafer Özyiğit adlı bir çiftçi, Ziraat Bankası'ndan aldığı borçları ödeyemediği için kendisine haciz yaptırımını uygulandığını, saman ve yem alacak parayı bulamadığını söyleyerek hayvanlarından elde ettiği sütü, Ziraat Bankası'nın önünde yere dökerek eylem yapmıştır (Karasaban, 2019). Tarım üreticilerinin saman fiyatlarına ilişkin şikâyetlerinden doğan eylemlere dair örnekler geçmiş yıllarda da görülmüştür. 2013 yılında Kocaeli, Gölcük'te tarımsal faaliyetlerle meşgul olan bir grup köylü, artan saman fiyatları nedeniyle borçlarını ödeyemediklerini söyleyerek bir protesto eylemi gerçekleştirmişlerdir (Karasaban, 2013). Bursa, Yenişehir'de geçimini sağlamakta zorluk çeken çiftçiler, meyve ağaçlarını keserek üretimi sonlandırmıştır (DHA, 2019).

Türkiye'nin farklı coğrafyalarında yer alan çiftçilerin benzer sorunları vardır. Ancak bu çiftçiler, birbirinden çok farklı olmayan problemler yaşasalar da bir araya gelerek örgütlü bir çiftçi hareketi ortaya koymamaktadır. Çiftçilerin şikâyetlerini yetkililer genelde gidermemektedir. Kendi ürünlerini yok ederek eylem yapan çiftçiler, karşılarında bir muhatap dahi bulamamaktadır. Katılımın sınırlı olduğu bu eylemler çiftçilerin sorunlarını çözmediği gibi onların ellerindeki ürünlerin de yok olmasına neden olmaktadır.

AB Ülkelerinde Çiftçi Hareketleri

AB, temelleri 2. Dünya Savaşı'nın ardından atıldığı için köklü bir geçmişe sahip olan ve günümüzde dünyadaki en uç ekonomik entegrasyon olma özelliğini elinde tutan bir uluslararası örgüt olarak doğası gereği korumacılık politikasının dışında bir model tahayyül etmektedir. Korumacı politikaların bu nedenlerle tatbik edilmemesi AB'de ülkeler bazında çiftçi hareketlerine neden olabilmektedir. Bazı çiftçi grupları AB ülkelerinden yapılacak tarımsal ürün ithalatına bile karşı çıkan bir korumacılık yaklaşımı talep eden eylemler yapmıştır (Yıldırım, 2015). Korumacılık, AB'nin doğasına/felsefesine aykırıdır, çünkü AB, ekonomik bir entegrasyon kurma hedefindedir ve taraf ülkelerin korumacı politikalar uygulaması entegrasyon kurma amacı ile tezat oluşturmaktadır. Bu nedenle, AB ülkelerindeki bazı çiftçi hareketleri, korumacılığı yaygınlaştırmak isterken AB'nin temel dinamiklerine karşı bir talep ileri sürmüş olmaktadır.

Neoliberal ekonomi düzeninin en temel kaidelerinden bir tanesi de arzdaki artışın fiyatları düşürmesi meselesidir. Bu durum, tarım ürünleri için de geçerlidir. Bu bağlamda, tarım ürünleri arzının artması, söz konusu metaların fiyatının düşmesiyle sonuçlanacaktır. Bu genel kural göz önünde bulundurulduğunda, AB ülkelerinin tarım ürünleri ithal etmesi, fiyatların düşmesi nedeniyle çiftçileri olumsuz etkilemektedir. AB'de

gözlemlenen çiftçi hareketlerinin sebeplerinden birisi de arzın, ithalat yoluyla artırılarak iç piyasada fiyatların çiftçiler aleyhine düşürülmesidir (Yıldırım, 2015). Genel bir yorum yapmak gerekirse, AB, üretici ve tüketici talepleri arasındaki dengeyi korumak durumundadır. Bu bağlamda, tarım ürünlerinin dışarıdan alınması, üreticileri hoşnut etmese de fiyatlar düştüğü için tüketicilerin lehine olan bir durum olarak görülebilir. Ancak, tarımla uğraşan kesim, kendi maddi durumunu göz önünde bulundurarak söz konusu ithalat uygulamalarına karşı rahatsızlığını eyleme dökülmektedir.

AB'deki çiftçi hareketlerinin örgütlü bir görünümü vardır. Örneğin, Almanya'da kırk bin çiftçi traktörlerini kullanarak başkent Berlin'de bir araya gelmiş, burada trafik oluşturmuş ve hükümetin çevre hassasiyetini artıran önlemlerinin yarattığı sorunlar ile fiyatların düşmesini protesto etmiştir (Schulz, 2019). On binlerce çiftçinin bu şekilde organize olması, başkentte toplanması ve hükümete karşı ortak bir sesle gösteride bulunarak taleplerini iletmesi, söz konusu çiftçi hareketinin oldukça demokratik bir zeminde gerçekleştiğini ve burada bir örgütlülük sergilediğini ortaya koymaktadır. Almanya'daki çiftçilerin bu örgütlü tavrı, birliğin bir diğer üyesi olan Fransa'daki çiftçileri de harekete geçirmiştir. Fransa'daki çiftçiler, Almanya'dakilerin taleplerine benzer istekler sunarak eylem başlatmış ve Fransa'da bazı noktalarda trafik durdurulmuştur (İHA, 2019). AB'de *traktörlü eylem* örnekleri bununla sınırlı değildir. Bu hususta bir başka örneği, Yunanistan'daki çiftçiler teşkil etmiştir. 2016 yılında çok sayıda çiftçi bir araya gelerek şehirler arası yolları traktörleriyle trafığe kapatmış, polis müdahalesine karşı taş, yumurta gibi materyallerle karşılık vermiş; Tarım, Kalkınma ve Gıda Bakanı Vangelis Apostolu'nun, bulunduğu binadan çıkmasını engellemişlerdir (Hürriyet, 2016). Görüldüğü üzere ek vergi ve sosyal güvenlik konularında yapılması planlanan düzenlemelere karşı icra edilen bu eylem, aktif olarak ülke içindeki işleyişi aksatmaya dönük bir nitelik de taşımıştır. Şubat, 2020'de İspanya'da on binlerce çiftçi bir araya gelerek fiyatların düşmesi, ABD'nin uyguladığı tarifeler ve Brexit gibi meselelerin kendileri üzerinde yarattığı olumsuzlukları protesto etmek için Valencia şehrinde traktörlü eylem yapmıştır (Penty ve Neuman, 2020). Bu bağlamda, AB'deki bazı çiftçi hareketlerinin daha ilımlı, bazılarının ise daha sert nitelikte olduğunu söylemek mümkündür.

AB'de görülen tarımsal eylemlerin farklı türevleri de mevcuttur. 2019 yılında, AB'ye ait parlamento binası yakınlarında sürdürülebilir bir tarım için eylem yapılmıştır (Euronews, 2019). Bunun, AB Parlamentosu yakınlarında yapılan bir eylem olması, çiftçi hareketlerinin sadece ulusal hükümetlere karşı değil, aynı zamanda doğrudan AB politikalarına da karşı olabildiğini göstermesi açısından özgündür.

AB'deki çiftçi hareketleri, verilen örneklerde de görüldüğü gibi güçlü sendikalar ve kooperatifler tarafından desteklenen, hükümetler üzerinde baskı oluşturabilen oldukça teşkilatlı bir özelliktedir. Söz konusu kırsal hareketlerin, çiftçilerin refah düzeyinin göreceli olarak yüksek olduğu AB ülkelerinde gerçekleşmesi, varılan bu refah seviyesinde küçük üreticilerin kendi haklarını gerek ulusal düzeyde gerek AB düzeyinde yıllardır sürdürmesi faktörünün de etkili olduğunu düşündürmektedir. AB'deki çiftçilerin eylemlerinin zaman zaman barışçıl/demokratik bir çizgide bazı durumlarda ise kolluk kuvvetleriyle çatışmaya girmekle sonuçlanan sert bir profilde seyrettiği söylenebilir.

AB, yirmi yedi farklı devletten oluşan bir uluslararası entegrasyon olduğu için bu örgütte yer alan tüm aktörlerin kendilerine has bir tarım profili vardır. OTP, genel bir siyaset ortaya koysa da devletlerin kendi ulusal tarım politikaları da mevcuttur. Bu nedenle, tarımsal yapıları birbiriyle tamamen aynı olmayan bu ülkelerdeki çiftçi hareketlerinin nedenleri, demokratik düzeyleri, sonuçları daima aynı değildir.

Türkiye'deki ve AB'deki Çiftçi Hareketlerinin Karşılaştırılması

Türkiye ve AB ülkeleri arasında tarım politikaları açısından farklılıklar mevcuttur. Her şeyden önce iki aktörün de neoliberal politikalar uygulanmasını öngören küresel organizasyonlarla iştirak hâlinde oldukları bilinmektedir. Bunun yanı sıra, bu iştiraklerin taraflar üzerindeki etkilerinin farklı olduğunu söylemek mümkündür. AB, kendi kırsal kesimini Türkiye'ye nazaran daha fazla desteklemektedir. Bu noktada, kabataslak olarak düşünüldüğünde, Türkiye'deki çiftçi hareketlerinin AB'dekilerden daha yoğun, daha çok katılımlı olması beklenebilecektir. Ancak bu makalenin önceki bölümlerinde ele alınan veriler, durum böyle olmadığını, AB'deki çiftçi hareketlerinin Türkiye'dekilere göre çok daha fazla sayıda eylemci içerdiğini, Türkiye'ye kıyasla daha müreffeh durumda olan AB'li çiftçilerin, haklarını arama açısından çok daha aktif olduğunu göstermektedir.

AB'de on binlerce çiftçinin katılımıyla gerçekleşen çok sayıda eylem vardır. AB çiftçileri var olan haklarını korumak ve yeni haklar elde etmek için fiili olarak mücadele vermektedir. AB'nin demokratik yapısının Türkiye'ye göre daha gelişmiş, daha kurumsal durumda olması buradaki çiftçilerin hareket sahasını

genişletmektedir. Türkiye’de ise belirli düzeyde kitlesellik kazanan kırsal hareketler, çoğu zaman asayiş birimlerinin sert müdahalesi ile bastırılabilir. AB’de, halkın talepleri siyasetçilerin harekete geçmesini sağlayabilmektedir. Ancak Türkiye’de bu türden talepleri içeren kitlesel hareketlere AB’deki kadar sık rastlamak mümkün değildir. Hâlbuki Türkiye’deki çiftçilerin yaşam şartları AB’dekilerden daha düşüktür.

AB’de sendikalar ve kooperatifler genel olarak çiftçi hareketlerini desteklerken Türkiye’deki sendikal faaliyetler ile kooperatifler aracılığıyla yürütülen mücadeleler AB’ye göre daha sınırlıdır. Türkiye’deki tarım kooperatifleri ve sendikalar üzerinde hükûmetin etkisi vardır.

Covid-19 pandemisi Türkiye’de ve AB’de çiftçi hareketleri üzerine farklı etkiler doğurmuştur. Pandeminin etkisini sürdürdüğü Haziran, 2020 tarihinde, Konya’da tarım işçilerini taşıyan bir minibüsün karıştığı trafik kazasında tarım işçilerinin ve yanlarındaki çocukların bir kısmı yaralanmış, bir kısmı ise hayatını kaybetmiştir (Sönmez ve Yanık, 2020). Bu vaka, çeşitli açılardan bazı sorunların olduğuna işaret etmektedir. Her şeyden önce, dönemin Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, pandemi sürecinde halkın birbirine karşı fiziksel aralığı belirli bir düzeyde tutmasını öngören *sosyal mesafe* uygulamasının gerekliliğini bu kazanın yaşanmasından önceki tarihlerde çeşitli beyanlarında açıkça ifade etmiştir (Hürriyet, 2020; Çalık Göçümlü, 2020). Söz konusu trafik kazasında ondan fazla tarım işçisinin bebek, çocuk, kadın/erkek ayrımı gözetilmeksizin bir minibüsün içerisinde seyahat etmesi resmî makamların sıklıkla dile getirdiği *sosyal mesafe* prensibinin yerine getirilmediğini göstermektedir. Bu bağlamda, tarım işçilerinin pandemi şartlarında temel bir gereklilik olan bir meselede dahi uygun şartlar altında çalışmadığı ve para kazanamamak ile salgın hastalığa yakalanma tehlikesini göze almak arasında bir tercih yapmak zorunda kaldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, tarım işçilerinin seyahatleri esnasında çocuklarının da onların yanında bulunması *çocuk işçiler* sorununun tarım sektöründe de görülebildiğini düşündürmektedir. Karatabanoğlu (2020), tarım işçileriyle yaptığı görüşmeler sonucunda, işçilerin çalışma sahası olan tarlalarda *sosyal mesafe* kuralının uygulanmadığını, dezenfektan ve maske ihtiyacının diğer temel gereksinimler karşısında ciddi ölçüde arka planda kaldığını, üretimin devam etmesi için salgın koşullarında gerekli önlemlerin alınmadığını aktarmıştır. Özetle, Türkiye’deki tarım işçileri, pandemi sürecinde geçim sorunlarının ötesinde, daha hayati nitelik taşıyan sağlık tehlikesi ile karşı karşıya kalmış ve bu hususta da gerekli tedbirlere muhatap olamamıştır. Tarım işçilerinin yaşadığı bu sorunlara karşı önlem alınması gerektiğine dair çeşitli söylemler muhalefet tarafından dile getirilmiştir (Toruntay, 2020). Ancak, salgın süreci özelinde bu olumsuzluklara karşı ciddi bir çiftçi hareketi gözlemlenmemiştir. Bu durumda, önceki örnekler de göz önünde bulundurulduğunda, salgın sürecinden kaynaklı bir tepkisizlik değil, genel bir durum hâline gelmiş bir hareketsizlik hem çiftçi tabanında hem muhalefette gözlemlenmektedir.

Türkiye’de bu tarz gelişmelerin yaşandığı pandemi sürecinde Almanya’daki çiftçiler hükûmetin azot kirliliğini azaltmak için uygulamak istediği plana karşı yol kapatma eylemi yapmıştır (DutchNews, 2020). Tarım işçiliği yaparak geçimini sağlamak üzere yüzlerce kilometre yol katetmek durumunda kalan ve bu yolculuk esnasında çocukların dahi hayatını kaybedebildiği Türkiye’de bu duruma karşı ciddi bir muhalif hareketlilik gözlemlenmez iken Almanya’daki çiftçiler henüz uygulamaya koyulmamış, plan aşamasında olan bir düzenlemeye karşı harekete geçmiştir. Ek olarak Almanya’daki bu gösterilerin ardından yolu kapatan bazı çiftçilerin polis tarafından gözaltına alındığı gerçeği de dikkate alınmalıdır (Meijer, 2020). Buradan yola çıkarak çiftçi hareketlerinin zaman zaman kolluk kuvvetlerinin müdahalesini de beraberinde getirebildiğini söylemek mümkündür. Ancak buradaki temel husus, çiftçilerin bir şekilde hak arayışına girebilmesi ve kamu otoritesine karşı bir eyleme girişebilmesidir. AB ülkelerinde, pandemi sürecinde, salgın koşullarının tarım üzerindeki kötü etkileri ile doğrudan alakalı eylemler de görülmüştür. Pandeminin yarattığı olumsuz ortamda, yedi AB ülkesinin çiftçileri, süt fiyatlarının artırılmasını sağlamak üzere bir dizi eylemde bulunmuştur (Clarke, 2020).

AB, Temmuz 2020’de, pandemiyi ekonomiyi olumsuz etkilerine karşı bir kurtarma paketi üzerinde anlaşmıştır (HaberTürk, 2020). Dünya genelinde birçok hükûmet, pandemiye karşı iktisadi mücadele kapsamında çeşitli paketler açıklamıştır. Ancak AB’nin bir entegrasyon olarak uzun süren tartışmalar ve çalışmalar sonucunda böyle bir paket ilan etmesi, bu entegrasyonun ciddiyetini ve açıklanan paketin gerçekçi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, AB, karar alma aşamasında zaman zaman hantal bir profil çizebilse de alınan kararların uygulanması açısından güvenilir bir izlenim vermektedir. Bu durumun, tüm AB vatandaşları için olduğu gibi ilgili sahadaki çiftçiler açısından da avantajlı olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Bu veriler dikkate alındığında, Covid-19 pandemisinin hem Türkiye hem AB tarımını olumsuz etkilediği görülmektedir. Türkiye'deki durum, sadece tarımsal üretimin düşmesi, çiftçilerin ekonomik parametrelerinin olumsuz bir seyre yönelmesi gibi iktisadi sorunsal şeklinde gerçekleşmemekte, doğrudan insan sağlığına karşı elverişsiz bir fiziksel yakınlığın oluştuğu, salgın hastalığa karşı gerekli koruyucu ekipmanların temin edilemediği bir menfiliğin biçiminde tezahür etmektedir. Pandemi, Türkiye'deki çiftçi hareketlerinin karakterini değiştirmemiştir. AB ülkelerindeki çiftçiler ise sağlık sorunlarından daha çok ekonomik problemlerle karşılaşmaktadır. Türkiye'de son dönemlerde yaşananlara karşı ciddi bir tepki oluşmazken AB'nin çeşitli ülkelerinde çiftçi hareketleri gözlemlenmektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında, Türkiye'deki çiftçilerin AB'li çiftçilere göre daha olumsuz şartlarda yaşadıkları hâlde harekete geçmediklerini, bunun yanı sıra neoliberal politikalar uygulayan merkez sağ partilere siyasi seçim süreçlerinde genel olarak yoğun bir şekilde destek verdiklerini düşünerek Türkiye'de çiftçi hareketlerinden ziyade bir *çiftçi hareketsizliği* durumunun olduğunu iddia etmek mümkündür. *Çiftçi hareketsizliği* ifadesi, daha zorlu koşullar altında yaşamalarına rağmen, ele alınan diğer devletlerdeki çiftçilere göre daha az harekete geçen, daha az muhalefet eden, daha sınırlı eylem yapan çiftçilerin bu tepkisizliğini tanımlamak için kullanılabilir. AB'deki çiftçilerin Türkiye'dekilerden daha iyi standartlara sahip oldukları hâlde Türkiye'deki çiftçilerden daha çok muhalif eylemler yapması, Türkiye'deki çiftçilerin durumunu *çiftçi hareketsizliği* şeklinde tanımlamayı mümkün kılmaktadır.

Sonuç

AB'deki çiftçiler Türkiye'dekilere kıyasla daha müreffektir. Bununla birlikte, AB'deki kırsal hareketlerin daha güçlü ve köklü olduğu görülmektedir. Türkiye'de, kırsal kesimi neoliberal siyaset anlayışı ile piyasa şartlarında yeterince desteklemeyen merkez sağ partiler yine bu kırsal kesim tarafından desteklediği için paradoksal bir durum oluşmakta ve bu yoksunluk yeniden üretilmektedir. Türkiye'deki çiftçilerin bu duruma karşı eylemsizliğini *çiftçi hareketsizliği* olarak ifade etmek mümkündür. Bu çalışma, kısaca, tarım sektöründe yer alan başka ülkelerdeki gruplara göre daha kötü şartlar altında yaşayan ve üretimini devam ettirmeye çalışan çiftçilerin kamu otoritesine karşı itaatkâr tutumunu sürdürmesi, örgütlü olarak harekete geçmemesi, hatta mevcut yönetici kadroyu desteklemeye devam etmesi durumunu çiftçi hareketsizliği şeklinde tanımlamayı önermektedir.

Bu hususta yapılabilecek başka bir çalışmada, güncel bir mesele olan Covid-19 pandemisinin Türkiye'deki ve AB'deki çiftçilerin genel durumuna ve çiftçi hareketlerine etkisi daha kapsamlı araştırılabilir. Ayrıca, Türkiye'deki çiftçi hareketsizliği durumunun nedenleri daha detaylı incelenebilir. Bu çalışma ile literatüre dahil edilmek istenen çiftçi hareketsizliği hipotezi başka veri setleri değerlendirilerek test edilebilir.

Özellikle Türkiye'de çiftçi hareketleri konusunda detaylı çalışmalara rastlanılamaması, AB'nin tarım politikalarının tüm üye devletlerde mutlak bir şekilde uygulanmayıp ülkelerin kendi ulusal düzenlemelerinin de tarım üzerinde etkili olması nedeniyle birlik üyelerinde tarım hususunda heterojen bir düzlem oluşması ve bu sebeple tüm AB ülkelerindeki çiftçilerin genel durumu ve çiftçi hareketleri için ortak yorumlar yapılamaması çalışmanın kısıtlı yanlarını oluşturan unsurlardır.

Kaynakça

- Aksoy, A., Yavuz, F. (2012). Çiftçilerin Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğini Bırakma Nedenlerinin Analizi: Doğu Anadolu Bölgesi Örneği. *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 27 (2), 76-79.
- Alpagu, H. (2019). Karşılaştırmalı Bir Analizle Türkiye'de Tarım Politikası. A. G. Saygın ve M. Saygın içinde, *Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (37-53). Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Anadolu Ajansı, (2019). Tarımsal desteklerde yüzde 37 artış. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/tarimsal-desteklerde-yuzde-37-artis/1618180>, (Erişim: 05.03.2021).
- Arslan Olcay, S.C. (2015). 2014-2020 Mali Politikası Kapsamında Ortak Tarım Politikasının Geleceğinin Değerlendirilmesi (Doktora Tezi). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı*,

- <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/35737/tez.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (Erişim: 05.03.2021).
- Ataş, H. (2021). Kazdağları'nda Kanadalı şirketin izni iptali edildi". <https://www.sozcu.com.tr/2021/gundem/kazdaglarinda-kanadali-sirketin-izni-iptali-edildi-6299661/>, (Erişim: 10.03.2021).
- Aydın, M., Aydın, B. (2018). Gıda Rejimi Çerçevesinde Türkiye'nin Tarımsal Dış Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme/An Evaluation on Turkish Agricultural Foreign Trade within the Framework of Food Regime. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 2 (1), 111-130 .
- Baker, A. (1979). Agriculture and Industrialization in Europe. *The Journal of Economic History*, 39(1), 313-315.
- Bolat, M. (2019). Prof. Dr. Fritz Baade'nin Türkiye'nin Tarımsal Sorunlarına İlişkin Görüşleri ve Çözüm Önerileri. A. G. Saygın ve M. Saygın içinde, *Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (231-243). Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Clarke, P. (2020). Coronavirus: EU dairy farmers spraying milk powder in protest. <https://www.fwi.co.uk/business/markets-and-trends/dairy-markets/coronavirus-eu-dairy-farmers-spraying-milk-powder-in-protest>, (Erişim: 05.03.2021).
- Çalık Göçümlü, B. (2020). Sağlık Bakanı Koca'dan 'sosyal mesafe' uyarısı. <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/saglik-bakani-kocadan-sosyal-mesafe-uyarisi/1867947>, (Erişim: 05.03.2021).
- DHA, (2019). Çiftçiler, meyve ağaçlarını kesti. <https://www.dha.com.tr/son-dakika/ciftciler-meyve-agaclarini-kesti/haber-1664629>, (Erişim: 05.03.2021).
- Doğrulukpayı, (2017). Tarıma Destekler Kanundaki Miktardan Daha mı Az?. <https://www.dogrulukpayi.com/iddia-kontrolu/kemal-kilicdaroglu/tarim-kanunu-21-madde-diyor-ki-milli-gelirin-en-az-yuzde-1-i-oraninda-ciftciye-destek-verilir-milli-gelir-ne-kadar-800-milyar-dolar-yuzde-bir-8-milyar-dolar-ciftciye-verildi-mi-hayir>, (Erişim: 05.03.2021).
- Döner, F.N. (2015). Rethinking Agricultural Policy in Turkey: International Context And Domestic Developments. *Eurasian Journal of Social Sciences*, 3(3), 30-51.
- Döner, F.N. (2016). Tarımdan Mega Projelere El Değiştiren Topraklar. *Toplum ve Bilim*, 138 (139), 67-84.
- DutchNews, (2020). Farmers blockade roads in protest against latest nitrogen rules. <https://www.dutchnews.nl/news/2020/07/farmers-blockade-roads-in-protest-against-latest-nitrogen-rules/>, (Erişim: 05.03.2021).
- Dünya Bankası Web Sitesi, (2021). Dünya Kalkınma Göstergeleri Veritabanı. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, (Erişim: 05.03.2021).
- Euronews, (2019). Farmers protest near EU parliament for more sustainable agriculture. <https://www.euronews.com/2019/10/22/farmers-protest-near-european-parliament-for-more-sustainable-agriculture>, (Erişim: 05.03.2021).
- Eurostat, (2020). Extra-EU trade in agricultural goods. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Extra-EU_trade_in_agricultural_goods, (Erişim: 05.03.2021).
- Greenpeace, (2019). Kaz Dağları'nın Üstü Altından Değerlidir. <https://www.greenpeace.org/turkey/blog/kaz-daglarinin-ustu-altindan-degerlidir/>, (Erişim: 05.03.2021).
- Gutiérrez, A.C.M., Atela, T.R., Dueñas D.M. (2005). A Comparative Synthesis of 20th Century Agricultural Cooperative Movements in Europe. *Journal of Rural Cooperation*, 33 (1), 47-65.
- Gültekin, S. (2012). Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği Ve Türkiye'nin Tarım Politikaları: Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 9, 56-70.

- Günay, H.F., Tunçer, M. (2017). Türkiye'de Tarıma Yönelik Desteklerin Avrupa Birliği Perspektifinden Değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4, 15-30.
- HaberTürk, (2020). Son dakika haberi AB kurtarma paketinde uzlaştı!. <https://www.haberturk.com/son-dakika-haberi-ab-kurtarma-paketinde-uzlasti-2750311>, (Erişim: 05.03.2021).
- Haniotis, T. (2000). Agriculture in the WTO: A European Union Perspective. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 32(2), 197-202.
- Hürriyet, (2016). Traktörlerle yolları kapattılar. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/traktorlerle-yollari-kapattilar-40043162>, (Erişim: 05.03.2021).
- Hürriyet, (2018). Karadeniz, HES denizi oldu... 10 yılda 203 HES yapıldı, 143'ü yolda. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/karadeniz-hes-denizi-oldu-10-yilda-203-hes-yapildi-143u-yolda-40711636>, (Erişim: 05.03.2021).
- Hürriyet, (2020). Bakan Koca'dan maske, sosyal mesafe ve seyahat uyarıları. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bakan-kocadan-maske-sosyal-mesafe-ve-seyahat-uyarilari-41536860>, (Erişim: 05.03.2021).
- IHA, (2019). Almanya'nın ardından Fransa'da çiftçilerden traktörlü eylem. <https://www.ih.com.tr/haber-almanyanin-ardindan-fransada-ciftcilerden-traktorlu-eylem-814032/>, (Erişim: 05.03.2021).
- Kandemir, O. (2011). Tarımsal Destekleme Politikalarının Kırsal Kalkınmaya Etkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3 (1), 103-113.
- Kara, M.K. (2019). Tarımda Temel Meseleler ve Çözüm Önerileri. A. G. Saygın ve M.Saygın içinde, *Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (303-315). Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Karasaban, (2013). Çiftçilerden saman fiyatlarına protesto. <https://www.karasaban.net/ciftcilerden-saman-fiyatlarina-protesto/>, (Erişim: 02.11.2021).
- Karasaban, (2019). Ziraat Bankası'nın önünde sütlerini döken çiftçi şimdi kamyon şoförü oldu. <https://www.karasaban.net/ziraat-bankasinin-onunde-sutlerini-doken-ciftci-simdi-kamyon-soforu-oldu/>, (Erişim: 02.11.2021).
- Karatabanoğlu, S. (2020). Mevsimlik tarım işçileri: Tarlada sosyal mesafe yok. <https://www.dw.com/tr/mevsimlik-tarim-isçileri-tarlada-sosyal-mesafe-yok/a-53900367>, (Erişim: 05.03.2021).
- Kıyanç, S. (2019). Amerika Birleşik Devletleri Merkezi İstihbarat Teşkilatı(CIA) Arşivinde Türkiye Cumhuriyeti Tarımı. A. G. Saygın ve M. Saygın içinde, *Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (261-273). Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Meijer, B. (2020). Dutch police detain about 50 farmers protesting over pollution rules. <https://www.independent.ie/business/farming/news/world-news/dutch-police-detain-about-50-farmers-protesting-over-pollution-rules-39351163.html>, (Erişim: 05.03.2021).
- Özkan, G., Karaköy, F. (2018). Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Tarımsal Desteklerin Değerlendirilmesi. *İktisadi, İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3 (6), 139-157.
- Penty, C., Neumann, J. (2020). Europe Farmers' Revolt Hits Spain Where Sanchez Has No Easy Fix. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-02-19/spain-tractor-protests-leave-sanchez-facing-first-bout-of-unrest>, (Erişim: 05.03.2021).
- Resmî Gazete, (2006). 5488 Sayılı Tarım Kanunu. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/04/20060425-1.htm>, (Erişim: 05.03.2021).

- Schulz, F. (2019). 40,000 farmers on tractors block Berlin in protest at new agricultural policy. (ECK, D. Çev.). <https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/40-000-farmers-on-tractors-block-berlin-in-protest-at-new-agricultural-policy/>, (Erişim: 05.03.2021).
- Sönmez, H., Yanık, T. (2020). Tarım işçilerinin taşındığı minibüs ile TIR çarpıştı: 7 ölü, 11 yaralı. <https://www.dha.com.tr/yurt/konyada-feci-kaza-olu-ve-yaralilar-var/haber-1778953>, (Erişim: 05.03.2021).
- Sözcü, (2019). AKP'li Turan'dan Kaz Dağları çıkışı!. <https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/akpli-turandan-kaz-daglari-cikisi-5279563/>, (Erişim: 05.03.2021).
- Toruntay, M.A. (2020). CHP Genel Başkan Yardımcısı Ağbaba: Mevsimlik tarım işçileri için yasal düzenleme yapılmalı. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/chp-genel-baskan-yardimcisi-agbaba-mevsimlik-tarim-iscileri-icin-yasal-duzenleme-yapilmali/1892637>, (Erişim: 05.03.2021).
- Yavuz, F., Karaman, C. (2012). Dünyadaki Eğilimler Işığında Türkiye Tarımsal Destekleme Politikalarının Değerlendirilmesi. *10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Konya*.
- Yıldırım, A.E. (2015). Avrupa'da çiftçi eylemleri.... <https://www.dunya.com/kose-yazisi/avrupa039da-ciftci-eylemleri/24945>, (Erişim: 05.03.2021).

Extended Abstract

In this paper, we tried to investigate farmer movements in Turkey and the European Union countries. As we know, agricultural workers and producers could sometimes organize demonstrations against governments. In Turkey, we do not see such demonstrations as often as in the EU. In the light of our literature review, we suggest that it is possible to call this situation as farmers' inactivity. Suppose that there are two countries as A and B. The farmers of A are more prosperous than the farmers of B. Then, assume that although the farmers of A live in better conditions, they are more likely to protest the government and the farmers of B are more obedient to the government. We could name this action or nonaction as farmers' inactivity.

When we consider the agricultural policies of Turkey, we could say that neoliberalism has highly affected the farmers since 1980. Neoliberalism as an economic paradigm suggests that it is a useful choice to apply capitalism. That means governments are ought not to interfere in economic process. Hence, we could basically say that Turkey has become a capitalist state. In Turkey, most of the agricultural producers or workers have not been supported enough by government. In general, big companies benefit from government subsidies, while farmers need it. Moreover, there are various international organizations which were established to apply neoliberalism. IMF, WTO and World Bank are that kind of organizations, and Turkey is a member of them. These organizations want member governments not support the farmers. This is one of the most significant reasons why farmers of Turkey could not be supported enough by governments. The Covid-19 pandemic has made their working and living conditions worse.

The EU as an example of economic integration follows different agricultural policies than Turkey's. Our literature review shows that the EU improve various policies to protect their farmers. Because of agricultural subsidies, EU's farmers could live in better conditions than Turkey's farmers. Although EU's farmers are supported by their national governments and the EU, they often protest the authority. During the pandemic process, European farmers have organized well-attended demonstrations against the EU and national governments. They can get good results by this actions.

When we compare the behaviours of Turkey's farmers and the EU's farmers, we consider that the farmers of Turkey hardly ever protest the authority, while the farmers of the EU often do that. In fact, civilians who try to make a protest, they usually face intervention of police officers. We must add that sometimes the farmers of the EU can also face this problem. Additionally, the EU farmers' demonstrations are generally more well-attended than Turkey farmers'. When there is a demonstration in a European country, we can see thousands of tractors in cities.

When everything is taken into consideration, the EU farmers are richer and happier than the farmers of Turkey. Ironically, Turkey's farmers prefer to support centre-right, neoliberal political parties, however these parties do not prefer to support them. Thus, Turkey's farmers reconstruct their economic problems. They do not easily try to claim their right. In this article, we suggest calling this as farmers' inactivity.

Facade Arrangements and Ornaments of Three Historical Buildings in Berlin Gendarmenmarkt Square*

Berlin Gendarmenmarkt Meydanı'nda Bulunan Üç Tarihi Binanın Cephe Düzenlemeleri ve Bezemeleri

Gülferi AKIN ERTEK¹

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 25.09.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 17.11.2021

Doi: 10.48146/odusobiad.1000698

Atıf / Citation: Akın Ertek, G., (2021). "Facade Arrangements and Ornaments of Three Historical Buildings in Berlin Gendarmenmarkt Square" ODÜSOBİAD 11(3), 791-816, Doi: 10.48146/odusobiad.1000698

Abstract

The most important elements that reflect the spirit of a city are undoubtedly the historical buildings. These are sometimes built individually and sometimes in a complex manner. When examined in terms of urban space integrity, it is seen that some historical buildings have gained an effective identity in the formation of squares. Squares are areas in cities where roads intersect, people gather and socialize, and are surrounded by components such as historical buildings and trees. These components are the essential elements that reveal the charm of the square. In many stages of history, square arrangements have been made in different forms depending on various reasons. Squares that were the center of a city in the early periods were replaced by squares belonging to a neighborhood in cities that expanded due to the Industrial Revolution with multiple districts. Today, researchers examining square designs group them under names such as historical, architectural, and official squares. In this context, the subject of our article is the facade arrangements and ornaments of the buildings that are the components of the Berlin Gendarmenmarkt Square, which was designed with historical buildings.

Keywords: square, historical buildings, architecture, design, Berlin.

Öz

Bir şehrin ruhunu yansıtan en önemli öğeler şüphesiz tarihi binalardır. Bu binalar kimi zaman tekil, kimi zaman kompleks şekilde inşa edilirler. Kentsel mekân bütünlüğü içerisinde incelendiğinde ise bazı tarihi binaların meydanların oluşumunda etkili bir kimlik kazandıkları görülmektedir. Meydanlar şehirlerde yolların kesiştiği, insanların toplandığı ve kaynaştığı, tarihi bina ve ağaç gibi bileşenlerle çevrili olan alanlardır. Bu bileşenler meydanın albenisini ortaya koyan en önemli öğelerdir. Tarihin birçok evresinde çeşitli nedenlere bağlı olarak değişik formda meydan düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir. Erken dönemlerde şehrin merkezi durumundaki meydanlar Endüstri Devrimi'ne bağlı olarak büyüyen çok mahalleli kentlerde yerini mahalleye ait meydanlara bırakmıştır. Günümüzde meydan tasarımı açısından inceleme yapan araştırmacılar bunları tarihi, mimari, resmi meydanlar gibi isimlendirmelerin altında gruplamaktadır. Bu bağlamda makalemizin konusunu tarihi binalarla tasarlanan Berlin Gendarmenmarkt Meydanı'nın bileşeni olan yapıların cephe düzenlemeleri ve bezemeleri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: meydan, tarihi binalar, mimari, tasarım, Berlin.

* This article was produced from the master's thesis with the record "XIII. – XIX. Yüzyıl Berlin Mimarisinde Neoklasik Üslup / Neoclassical Style in the XVIIIth – XIXth Centuries Berlin Architecture, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Samsun 2019.", conducted under the supervision of Asst. Prof. Dr. Nadire Tuba YİĞİTPAŞA. The thesis study was supported by the Ondokuz Mayıs University Scientific Research Project Directorate with the code PYO.FEN.1904.18.005. The literature review and field study was carried out by making use of the Erasmus + Program of Ondokuz Mayıs University. Literature studies on the subject were carried out at the Department of Architectural History Library at the Technical University of Berlin, Kunstbibliothek Berlin, Humboldt, and Freie Universities Central Libraries. We would like to thank the officials of the mentioned units and Prof. Dr. Kerstin WITMANN-ENGLERT, Faculty Member at the Technical University Of Berlin, for her help in both literature review and field research.

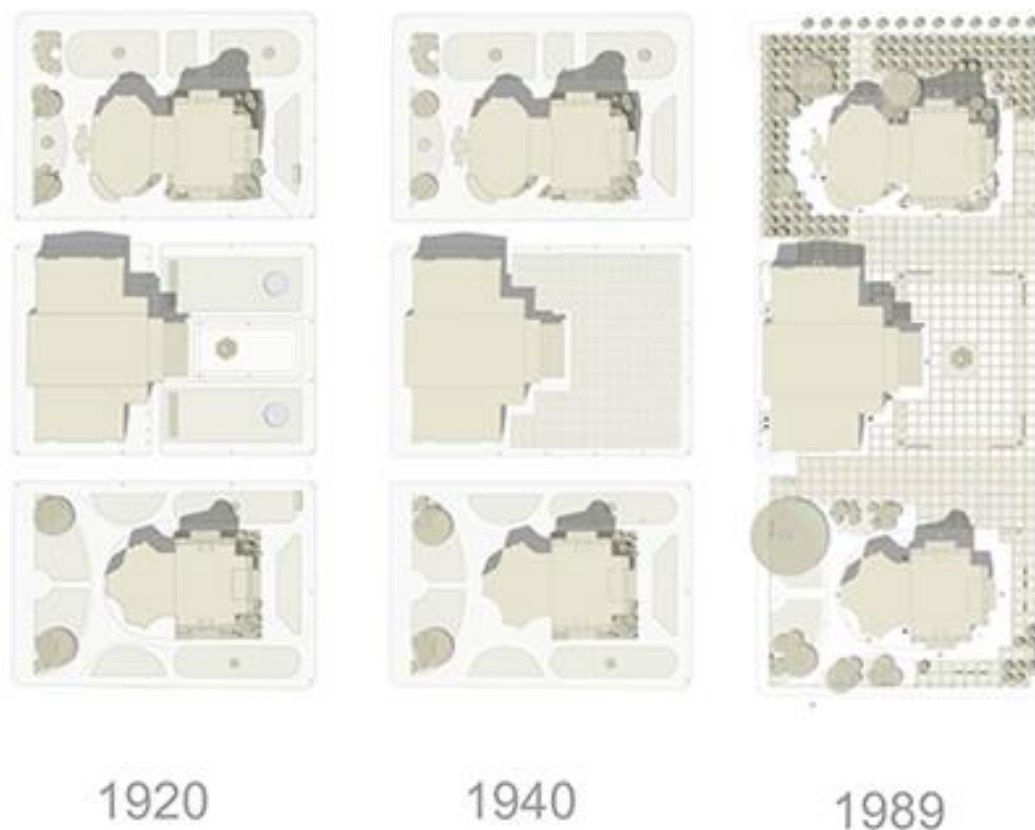
¹ Res. Asst. (MA), Ordu University, Faculty of Science and Letters, Department of Art History/Western Art and Contemporary Art, gulferiakin@gmail.com, Orcid no: 0000-0002-8753-9206.

Introduction

Gendarmenmarkt Square, located in the center of Berlin and surrounded by the streets Französische to the north, Charlotten to the west, Mohren to the south and Markgrafen to the east, was designed by Johann Arnold Nering in 1688. The name of the square was known as Linden-markt (Linden square) until 1701 after the first arrangement (Urban, 2016, p. 215-217; Fraser, 1996, p. 10; Zitzlsperger, 2021, p. 120; Lewis, 2016, p. 88). Between 1701 and 1786, the area was called Friedrichstadter Square, inspired by the neighborhood it was in, until 1799 it was called Neuermarkt (New Square). From 1799 until today, it is called "Gendarmenmarkt" from 1799 until today, referring to the "Gens d'armes" cavalry regiment, which was in charge in the region and whose headquarters was removed in 1773 for the purpose of reorganizing the square (Bade, 2009, p. 22) (Image 1).

Many of the French (Huguenot) immigrants who had freedom of belief and some rights with the Edict of Potsdam in 1685 were settled around this square. As of 1701, the Französische Friedrichstadt Church was built for these French immigrants on the north side of the square, which had a rectangular plan in the north-south direction, and the Deutsche Dom (German Cathedral) was built directly opposite (on the south side of the square). A small French theater was located on the western edge of the area between the two churches until 1818. After this date, Schauspielhaus was built here by Karl Friedrich Schinkel. Between 1780 and 1785, the structure called Französischer Dom (French Cathedral) was added to the Französische Friedrichstadt Church and a symmetrical square arrangement was created (Demps, 1987, p. 237; Zitzlsperger, 2021, p. 120; Akin, 2019; Yiğitpaşa and Akin Ertek, 2020, p. 219-258).

Image 1: Development of the Berlin Gendarmenmarkt,
(<https://www.rehwalddt.de/projekt.php?lang=en&proj=GEN>).

In this context, the subject of our study is the facade design and decoration of the Deutscher Dom (German Cathedral), Französischer Dom (French Cathedral) and Schauspielhaus buildings, which are located in the square and built in Neoclassical style.

Buildings in Gendarmenmarkt Square

1) *Deutsche Dom*

Restoration Inscription: It is located above the entrance gate on the west side of the cathedral (Image 2).

Image 2: Inscription of Deutsche Dom.

Inscription text

“Erbaut Unter König Friedrich I.

In den Jahren 1701-1708

Umgebaut Unter Kaiser Wilhelm I.

In den Jahren 1881-1882”

Translation

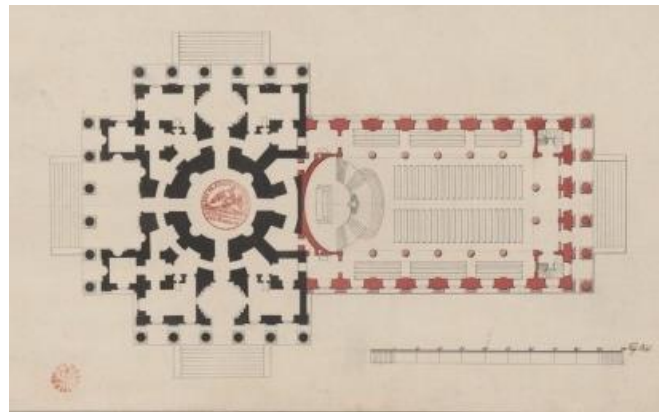
“Built under King Friedrich I

in the years 1701-1708

Rebuilt under Emperor Wilhelm I

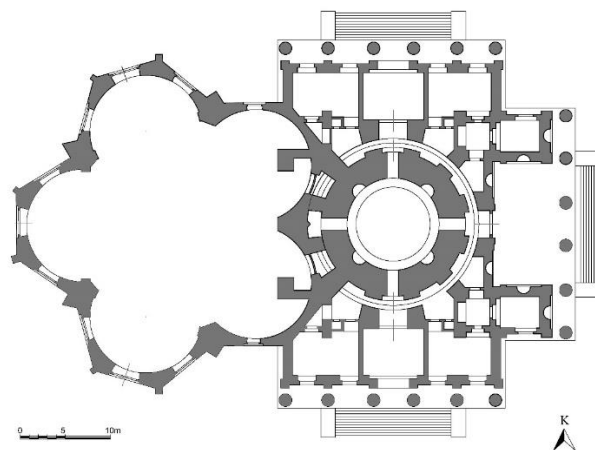
in the years 1881-1882”

Deutsche Dom (German Cathedral) was built under King Friedrich I between 1701 and 1708 according to the restoration inscription (Borrmann, 1893, p. 155). It is stated in the references that it was built according to the designs of Martin Grünberg (1655-1707) (Badstübner, 1987, p. 77). During the construction of the bell tower added by Carl von Gontard, the building was completely demolished on 28 July 1781 under King Friedrich Wilhelm II (Mertens, Lorenz, 1997, p. 357). Its reconstruction was continued by Architect Christian Unger by order of Emperor Wilhelm I. The demolished building was in Neoclassical style according to the references (Borrmann, 1893, p. 155). The place of worship of the Church belonging to the Protestant community was demolished again at an indeterminable date. A new place of worship was built by the Hude & Hennicke Architectural Office between 1881 and 1882 (Borrmann, 1893, p. 155; Badstübner, 1987, p. 78). The cathedral was damaged during the air raids in 1943 (Badstübner, 1987: 82). It was renovated between 1983-1996 and started to be used as the exhibition hall of the German Bundestag as of October 2, 1996 (https://www.berlin-die-hauptstadt.de/deutscher_dom.html) (Image 3).

Image 3: Deutscher Dom's first plan, (Kupferstichkabinett Staatliche Museen zu Berlin).

Deutsche Dom (German Cathedral) consists of two main parts, the main place of worship and the bell tower. However, the main place of worship was completely destroyed in 1781 and was rebuilt in 1881-1882 and is covered with a dome with a diameter of 25.82 meters from the inside as it is used today. Exedrae support its dome in five directions. The exedrae, which are semi-circular from the inside, are projected outward as triangular. There are windows and entrance openings on each facade (Image 4).

Image 4: Deutscher Dom's Plan.

As determined from the references, the layout of the main place of worship before it was demolished had a basilical plan with three naves in the east-west direction.

The bell tower, on the other hand, has a central dome with a diameter of 19 meters, a two-storey high drum and ends in the form of a tower. This tower has entrances in the form of a portico measuring 8.76 x 25.8 meters in the south and north directions, and 9.6 x 26.8 meters in the east direction. The porticos, each of which sits on six columns, can be reached by stairs with ten steps.

Porticos and entrance areas in the north and south directions are arranged symmetrically. The entrance spaces are in the form of three rectangular sections. The middle one of the spaces is arranged in the form of an iwan. There are doors in each section of these iwans that provide access to the central section. There are

two rectangular rooms on each side of the middle iwans. Two windows were opened on the facade walls of the rooms.

The main entrance door in the east direction is located in the north-south oriented rectangular section on the facade axis, arranged in the form of an iwan. On the sides of the middle iwan, there are rectangular rooms. There is a niche on each of the inner facades of the middle iwan and on the eastern facades of the side rooms.

In general, all the facades of the Cathedral were built in the Neoclassical style (Yiğitpaşa and Akın Ertek, 2020, p. 219-258).

All facades of the main place of worship have similar features, except for some differences in the entrances and window openings. The facades are bordered vertically by pilasters placed at the corners. These pilasters with stepped pedestals end with Corinthian capitals. On the floors of these facades, outwardly stepped pedestals (dados) resting on pilasters are located. The facade ends with the Corinthian entablature resting on the pilasters and the cornices on top (Image 5).

Image 5: Deutscher Dom's west facade.

There are entrance doors on the axes of the north, south, and west facades. The one in the west of these entrances is the main entrance. Half-round small columns border the door, which protrudes from the facade and is arranged as a portal. The perimeter of the portal is surrounded by rectangular moldings arranged gradually inwards. There is a round arched pediment above the portal. There is entablature on the small columns bordering the portal. The portal ends with a triangular pediment resting on the entablature. There is a construction inscription on the rectangular panel above the pediment.

The facades of the building end with the roof moldings. Its dome and luminous lantern, which is held higher than the facade walls, are perceived from the outside.

On the other facades of the building, there are round-arched windows placed on the axes. There is a thin strip with floral and geometric ornaments on the arch surfaces. The triangular pediments of the windows are visible above the strip. The pediment rests on consoles arranged in the form of volute, located at the level of the jambs of the arches.

The western facade of the bell tower is adjacent to the main place of worship, and the other facades are designed in the form of an iwan with a portico (Image 6).

Image 6: General view of the steeple section of the Deutscher Dom.

The eastern facade is in Corinthian order, has a triangular pediment and is arranged in the form of a portico. The floor of the portico is the same as the pedestal level in the lower part of the facades. The columns forming the portico have stepped pedestals and Corinthian capitals. There are entablature and triangular pediments designed in Corinthian order on the capitals, as on the other facades. There are figured decorations on the pediment (Image 7).

Image 7: Deutscher Dom east facade and illustration (<https://www.alamy.com>).

The facade surface is divided into five sections with vertical pilasters placed in line with the columns. The sections on the axis and both sides of the axis are arranged in the form of an iwan. Among these sections, there is an entrance opening in the middle section corresponding to the main axis. There is a thin strip and a triangular pediment on the door, which is surrounded by stepped flat moldings. The thin strip is adorned with geometric and floral motifs. The pediment section is left blank. Half-round niches were opened on the axes of the other sections on both sides of the door, and a standing human statue was placed inside each. Niches have semi-circular archings. There is a pediment on the niches, arranged in the same way as on the door. There are rectangular panels on the pediments of the door openings and niches. On these panels, figurative decorations are seen in which the events related to the figures in the statues are chosen as the subject.

The south facade has common with the eastern facade in terms of its general features. One of the different elements on this facade is that instead of the niche on the other facade and the panels on it, this facade has rectangular windows with pediments at the bottom and horizontal rectangular windows at the top. Another factor is that only the one on the axis is arranged in the form of an iwan of the five sections bounded by the pilasters on the facade (Image 8).

Image 8: Deutscher Dom south and north facade.

The north facade is symmetrical with the south facade and has the same arrangement in terms of portico layout and facade design (Image 8).

The dome of the bell tower has a very high, two-story drum. The floors are separated from each other by entablature sitting on twelve columns with Corinthian capitals surrounding the lower floor. Both floors of the drum are in the form of dodecagons. The floors are divided into two parts with gradual moldings. In the lower sections, a rectangular window is positioned on the facades corresponding to the main directions. On the other surfaces, half-round niches with archings were opened. The edges of the niches and windows are surrounded by moldings, and the triangular pediments placed on them are seated on volute-shaped consoles on both sides. In the upper sections, niches in the form of horizontal quadrilaterals can be seen. The second floor is surrounded by a balustrade placed on the eaves. A round window is positioned on each surface. There is a ribbed dodecagonal dome on the drum.

The decorations in the cathedral can be seen on the western portal, windows, facade pediments, the niches opened on the eastern facade of the bell tower, the panels on the same facade, the dome drum and the dome surface. Floral and geometric motifs, sculptures and figured reliefs were preferred in the decorations.

The windows of all facades are surrounded by moldings. The triangular pediments on it sit on volute-shaped consoles placed parallel to the wall on both sides. An acanthus leaf is carved on the main fold of the volute. Under the consoles, there is an arrangement consisting of a gradually shrinking pearl and a rose nail. The upper enframements of the windows are decorated with a rosette-shaped border placed in seven round cartouches. Leaf motifs are engraved on the lower and upper cavities of the smaller cartouches that connect the cartouches. A section similar to the regula seen in rectangular entablatures has been added to the lower

corners of the window enframements. Beneath these, three tassel motifs are seen, the larger one being in the middle.

There is a depiction of Jesus on the throne in the middle of the door pediment on the western portal. Jesus, whose body is given frontally, caresses the head of the child standing on his right with his right hand, while his left hand is in the palms of the kneeling female figure on his left. His face is turned towards the female figure on his left. Behind the child on his right is a kneeling male figure holding the child by the waist. The subject of the relief is not known exactly (Image 9).²

Image 9: The pediment on the west facade of the Deutscher Dom.

There is a face mask of a child on the keystone of the pediment arch. The circumference of the mask is surrounded by intertwined wings from above and below.³

On the frieze above the architrave, which sits on columns with volute capitals on both sides of the door, there is the expression "Selig Sind die Gottes Wort Hören und Bewahren".⁴

In the pediment on the eastern facade, a relief depicting the "Paul's Sermon in Athens" can be seen (Acts of the Apostles, 17: 16-34) (Image 10).

"The Question of Sacrifice" is embroidered inside the pediment on the northern facade (Acts of the Apostles, 14: 11-15) (Image 10).

Inside the pediment on the south facade, there is a relief on "Paul's Farewell to Ephesian Elders" (Acts of the Apostles, 18: 18-23) (Image 10).

² The bowed heads of the kneeling male and female figures, the woman holding Jesus' hand in gratitude, and the inclusion of a child figure in the composition bring to mind the event of Jesus healing the demonized child in Mark 9: 14-29. However, there is no detail about the child's mother being present in the incident. It is also thought that the figures may be the king, queen and prince of the period.

³ The figure is thought to belong to a child angel.

⁴ Meaning; "Blessed are those who hear the word of God and obey it." See: Luke, 11:28.

Image 10: The pediments on the north, south and east facades of the Deutscher Dom.

Sculptures of some prophets mentioned in the Bible can be seen in the niches on the eastern facade. On the panels above the niches, there are reliefs in which the events related to each prophet in the niche are processed (Image 11).

Image 11: Niche and panels on the east facade of the Deutscher Dom.

The Statue of Abraham is located in the first niche from south to north. On the panel above the niche, "Abraham's Agreement with the King of Sodom" is engraved (Genesis, 14: 1-14).

The Statue of Moses can be seen inside the niche on the south facade of a deep niche-shaped recess on the east facade. He explains the laws to the believers by showing the tablet on which the ten commandments are written (Exodus, 20: 1-17).

The Statue of David is positioned in the niche to the right of the main entrance door. The panel above the niche depicts "David's Return to Jerusalem after His Victories" (Samuel I, 18: 6-7).

The incident on the "Donation of the Widow" is depicted on the panel above the door (Markos, 12: 41-44).

The Statue of John the Baptist can be seen in the niche to the left of the door. He is depicted preaching on the board above the niche (Matthew, 3: 1-12).

The Statue of St. Stephanus was placed in the niche on the northern facade of the entrance iwan. On the panel above the niche, King St. Stephanus is depicted giving alms to the people (Borrmann, 1893, p. 156).

The Statue of Paul is positioned in the last niche. The theme of "Paul before the Altar of the Unknown Gods" is depicted on the panel above it (Acts of the Apostles, 17: 16-23).

There are various statues of saints on the roof of the church section. Sculpture compositions on the four corners of the rectangular platform on which the tower sits symbolize the virtues of Christianity. These depict loyalty and benevolence in the east, chastity and serenity in the north, humility and prudence in the south.

There are statues of the apostles on the surfaces of the large drum of the dome opening to the first floor. Thomas is depicted with his dagger, Jacob with his cross, John with his chalice, Peter with his two keys, and Andrew with his cross. The round-shaped golden panels on each slice of the dome covering the rotunda are in the form of a flower motif. At the top of the dome, the gilded figure made of copper material symbolizes virtue with the palm branch in his hand.

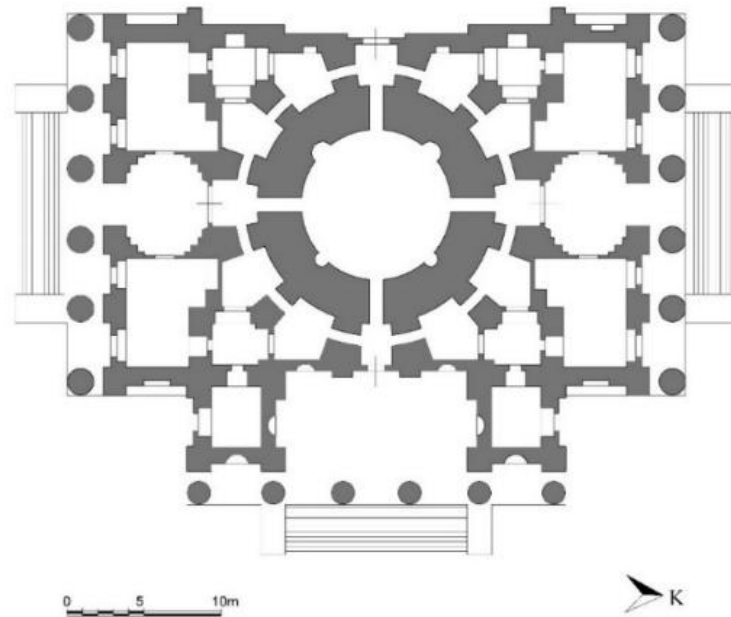
The walls of the cathedral were generally built in masonry infill technique with bricks. The brick material is plastered and painted. Sculptures and reliefs are made of sandstone. Its dome is copper.

2) *Französischer Dom*

Französischer Dom (French Cathedral) was added to the French Friedrichstadt Church between 1780 and 1785. The cathedral was used as the Huguenot Museum from 1935 to 1956 (Mertens and Lorenz, 1997, p. 357). With the demolition of the Friedrichstadt Church in 1944, it became a church for a short time (Mertens and Lorenz, 1997, p. 357; Fischer, 1985, p. 62). It was destroyed during World War II (Fischer, 1985, p. 62) and was repaired between 1977-1981 (Bartmann-Kompa et al. 1984, p. 218). Its facades were repaired between 2004-2006 (Mertens and Lorenz, 1997, p. 357).

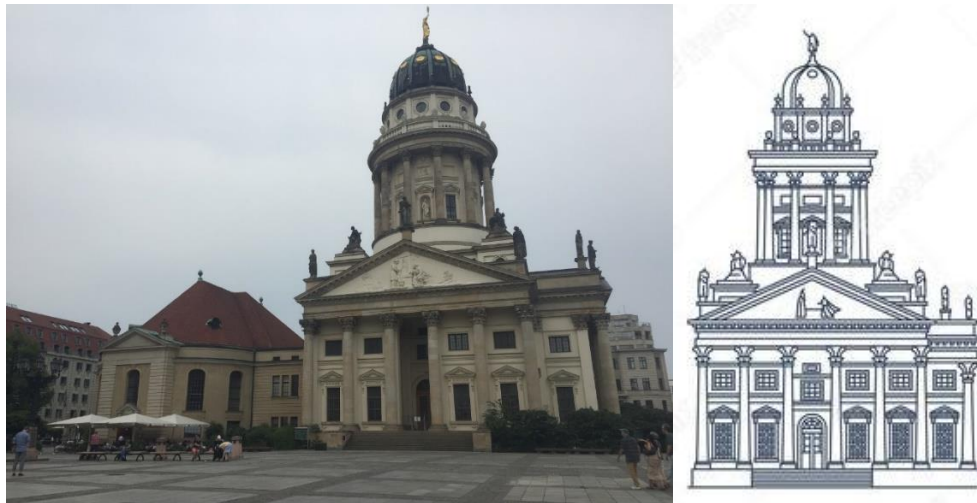
It is known that the French Cathedral, located in Gendarmenmarkt Square, was added to the Friedrichstadt Church between 1780 and 1785 in order to create symmetry with the German Cathedral built earlier in the same square. Therefore, when looking at the structure from a plan perspective;

Französischer Dom (French Cathedral) has the same features as the bell tower of the Deutsche Dom (German Cathedral) in terms of plan, except that the corner sections of the entrance iwans on the north and south facades are arranged gradually. It is connected to the church by a courtyard and surrounding rooms (Image 12).

Image 12: Französischer Dom's plan.

The facades of the Cathedral are designed exactly the same as the facades of the bell tower section of the German Cathedral. On the axes of the facades arranged in the form of a portico, there are doors that provide access to the interior. Porticos are designed in Corinthian order and are formed with six columns each and end with a triangular pediment (Image 13).

Image 13: General view of Französischer Dom and illustration (<https://tr.depositphotos.com/vector-images/wilhelm.html>).

The decorations are seen on the triangular pediments, on the panels on the same facade with the niches opened on the east facade, and on the dome surface with the dome drum. Floral and geometric motifs, sculptures and figured reliefs were generally preferred in the decorations.

In the pediment on the south facade, the event "The Encounter of the Samaritan Woman and Jesus" is depicted (John, 4: 13-42) (Image 14).

In the pediment on the eastern facade, one of the sermons of Jesus is treated as the subject (Image 14).⁵

In the pediment located on the northern facade of the building, the event "Two Students on the Emmaus Road" was processed (Luke, 24: 13-35; Mark, 16: 12-13) (Image 14).

---

⁵ It is known that Jesus traveled from city to city and gave sermons. Therefore, it would not be appropriate to refer to a specific chapter of Bible in the descriptions of the sermon scenes.

Image 14: The pediments of the Französischer Dom.

There are statues of the prophets mentioned in the Bible in the niches on the eastern facade, and reliefs about the life of Jesus on the panels above the niches (Image 15).

Image 15: Niches and panels on the east facade of the Französischer Dom.

The Statue of Jeremiah can be seen in the first niche from south to north (Jeremiah, 28: 10). On the panel above the niche, the event of the "Baptism of Jesus" is depicted (Matthew, 3: 13-17; Mark, 1: 9-11; Luke, 3: 21-22).

The Ezekiel Statue is located in the niche on the south facade of the iwan-shaped recess on the east facade (Ezekiel, 1: 1-28). The incident of "Adoration of Magistrates" is depicted on the panel above the niche (Matthew, 2: 1-12).

There is a Statue of Yusuf from Arimathea in the niche to the left of the door (John, 19: 38-42; Matthew, 27: 57-61; Mark, 15: 42-47; Luke, 23: 50-56). The subject of "The Crucifixion of Jesus" was handled on the panel above the niche (John, 19: 17-27; Matthew, 27: 32-44; Mark, 15: 21-32; Luke, 23: 26-43).

The "Resurrection of Jesus" is engraved in the panel above the entrance door on the eastern facade (Mark, 16: 1-14; Matthew, 28: 1-8; Luke, 24: 1-12; John, 20: 1-10).

In the niche to the right of the door is the Statue of Daniel (Daniel, 6: 1-28). On the panel above this niche, "Ascension of Jesus to Heaven" is depicted (Luke, 24: 50-53; Mark, 16: 19-20; Acts of the Apostles, 1: 9-11).

There is a Statue of Samuel I in the niche on the north facade of the iwan-shaped recess on the east facade (Samuel I, 8: 1-22; Samuel I, 9: 1-27). "The Descent of the Holy Spirit on the Apostles" is depicted on the panel above this niche (Acts of the Apostles, 2: 1-13).

In the last niche placed in the north-south direction is the Isaiah Statue. "Last Supper" is depicted on the panel above the niche (Luke, 22: 7-38; Matthew, 26: 17-35; Mark, 14: 12-31; John, 13: 21-30).

The dome drum and the sculptures on its surface belong to the same people as the sculptures in the same sections of the German Cathedral.

In general, the walls are built of brick material. The brick material was covered by plastering and painting. The sculptures and reliefs in the building are made of sandstone. Its dome is copper.

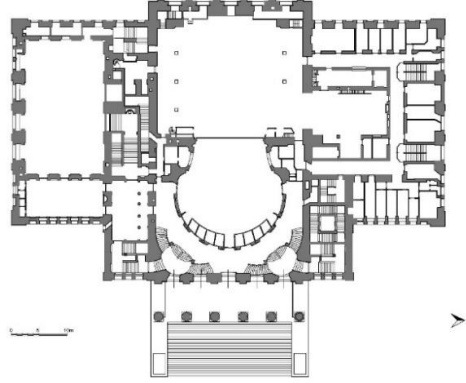
3) Schauspielhaus

Schauspielhaus, one of Karl Friedrich Schinkel's masterpieces, was built between 1818 and 1821 (Börsch-Supan and Grisebach, 1981, p. 138; Cramer et al., 2007, p. 32). Only the exterior facades of Schinkel's original structure have survived. While the auditorium had a multicolored appearance dominated by white and gold when it was first built, the colors were changed to lime green in 1852-1853. Sandstone was used in 1883-1884 to provide a natural stone look instead of pale stucco. The stage of the theater was renovated many times and strengthened with steel construction in 1888-1889 (Cramer et al., 2007, p. 36).

In 1904-1905, the interior was redesigned in Neobaroque style under the direction of Felix Genzmer (1859-1929). In 1935 the stage was modernized by Gustave Gründgnes (1899-1963). The entrance hall of the concert hall was also included in the auditorium in the same period (Cramer et al., 2007, p. 36; Börsch-Supan, Grisebach, 1981, p. 138).

It was heavily damaged as a result of the bombardments during World War II and the fires started by the SS. It remained derelict until 1979. In 1976, as a result of the idea of transforming the Gendarmenmarkt Region into an intellectual and cultural center, the creation of a new central concert hall came to the fore. East Berlin Municipality and government leaders decided to repair it, in accordance with the recommendation of Chief Architect Roland Korn (1930-...) and the responsible institutes. Repair was completed in 1984 (Cramer et al., 2007, pp. 36-37; Steffens, 2016, p. 34). Today, restoration work continues in the interior.

Located in Gendarmenmarkt Square, between the German Cathedral and the French Cathedral, the Schauspielhaus has a "T"-shaped plan placed in the north-south direction. The middle arm measures 44.25 x 58.27 meters and the side arms measure 36.28 x 16.12 meters (Image 16).

Image 16: Schauspielhaus's plan.

The entrance to the building is provided from the portico, which is reached by a staircase with twenty-eight steps in front of the eastern facade. The portico sits on six equally spaced columns. The interior is entered through the doors bounded by the pilasters placed across the columns. The interior has completely lost its originality. The "U" shaped entrance is accessed from the entrance doors on the eastern facade. Doors placed on the north and south walls of the middle wing of the space covered with a flat ceiling provide access to the side spaces. The concert hall is accessed through three doors on the western wall. The concert hall has a rectangular plan in the east-west direction. This is the main space of the building. There are balconies in the form of two floors on its three sides.

The facades of the Schauspielhaus, which end with triangular pediments, were built in the Neoclassical style with their portico and classical block-shaped arrangements.

Image 17: General view of the Schauspielhaus.

The east facade, together with the basement, rests on a high foundation wall. The basement floor is accessed by rectangular doors opening to the north and south of the stairwell (Image 17).

Image 18: East facade of the Schauspielhaus and illustration (<https://tr.depositphotos.com/vector-images/wilhelm.html>).

The eastern facade has a three-stage arrangement with the side wings of the building facing this direction. The portico, which is the first level from the outside to the inside, is shaped in the Ionic order with its pediment. The floor of the portico is reached by a staircase in front of the facade. There are handrails on the right and left of the stairs. The portico, consisting of six equally spaced Ionic capital columns with stepped bases, is covered with a cassette ceiling. The portico is finished with the entablature and triangular pediment designed in Ionic order. In the parts bounded by pilasters; there are rectangular shaped iron mesh door openings at the bottom and rectangular window openings at the top. The facades of the level continue on the upper part. In this part, there are eleven rectangular window openings in a single row divided by pilasters. The facade is finished with entablature and triangular pediment. There are acroteres on the pediment (Image 18).

There are rectangular windows on the foundation wall of the basement floor of the second level on the sides. The main floor has a double window arrangement separated by moldings. There are three windows in each of the lower and upper rows, and the lower ones are kept higher. The stages end with entablature, cantilevered eaves and roof molding.

The third level of the facade is arranged similarly to the second. However, at this level, there are two rows of five windows and one niche application.

The north and south facades are arranged in the form of a classical block that ends with a triangular pediment. The basement floor is also perceived from these facades, with three door openings on their axis and rectangular windows on the sides. The facades and the basement floors are separated by a gradual molding. The facade is divided into five sections, with pilasters being wider on the sides. There is a two-story window system in the sections. The facade is finished with entablature and triangular pediment. There are acroteres on the pediment (Image 19).

Image 19: The north and south facades of the Schauspielhaus.

The west facade has the same design as the east facade, with a few differences. One of these differences is that it has a two-stage arrangement since there are no porticos and stairs on the facade. In the section on the axis of the facade, a window opening in the same form is positioned in the areas where the doors are located. There is a niche in place of the door opening on the axis and the window above it. Another difference is that in the dual arrangement seen on the side surfaces, a sequential system is followed as a window and an empty surface.

Sculptures and figured reliefs on the triangular pediments, acroteres and balustrades on the facades are the decoration elements of the building.

Inside the triangular pediment of the portico, there is an iconographic scene with the drama "The Killing of Niobe's Children" (Can, 2020, p. 87) (Image 20).

Image 20: The pediments on the east facade of the Schauspielhaus.

Inside the pediment on the facade, there is a relief depicting the allegory of tragedy and comedy (Image 20).

Bacchus and Ariadne are seen on the chariot at the focal point of the composition of the triumphal procession, which represents comedy in the pediment of the northern façade (Image 21).

In the pediment on the south facade, "Orpheus' Departure to Hades to Resurrect His Beloved Euridice" is depicted (Yörükan, 2000, pp. 92-100) (Image 21).

Image 21: The pediments on the north and south facades of the Schauspielhaus.

Acroteres have a central iconography originating from Ancient Greek mythology. The focal point is the figure of Apollo on the chariot drawn by the gryphons on the pediment of the eastern facade. As depicted, Apollo is the head of nine muses, each of which carries its symbol in the acroteres of the triangular pediments. He is standing on a car drawn by two gryphons.

The only ornamental element on the western facade is the bronze Pegasus rising at the end of the pediment.

On the northern railing of the stairs leading to the portico, there is a panther placed in the east-west direction and the figure of Eros on it. The figure is sitting sideways on the panther and playing the lyre.

The composition with the figure of Eros on a lion is positioned on the southern railing. The figure is depicted as playing an aulos.

The basement level of the Schauspielhaus is covered with bossage stone material on all facades. The remaining floor surfaces are made of smooth cut stone material. The reliefs and acroteres on the facade are made of sandstone, and the compositions on the railings are made of copper.

Conclusions

The squares that are part of social life, especially those surrounded by historical buildings, are a bridge to the past. Many other square designs such as Plaza Mayor (Madrid) built in the XVIIth century (Escobar, 2009), St. Pietro Square as Vatican's symbol (Hibbert, 1985) and Grote Markt (Brussels) (Chiarenza and Paelinck, 2013) are important points in terms of their design combining the old with the new through the time they rise and the present (Image 22).

Image 22: Plaza Mayor (Madrid) (https://en.wikipedia.org/wiki/Plaza_Mayor,_Madrid), St. Pietro Square (Vatican) (https://tr.wikipedia.org/wiki/Aziz_Petrus_Meydan%C4%B1) and Grote Markt (Brussels) (<https://www.lonelyplanet.com/belgium/flanders/antwerp/attractions>).

Gendarmenmarkt Square, which was created in the city center of Berlin during the design of Friedrichstadt, has an important quality both in terms of the fact that French immigrants were settled here and a church was built for them in the context of freedom of worship, and a place of worship for Germans was built right across it. In fact, the construction of the tower, which was added to the Friedrichstadt Church and called the "Französischer Dom (French Cathedral)" so that both structures could be perceived in a harmonious manner in the historical development, can actually be perceived as a design that symbolizes the unity and equality of two different nations. The old French theater placed between the two churches is also an indication of the respect for the French living here (Image 23).

Image 23: Satellite view of Gendarmenmarkt (Google maps).

Both the churches and their towers are reminiscent of the Piazza del Popola in Rome (Ashby and Pierce, 1924, pp. 75-96) and the Twin Churches on Piazza St Carlo in Turin (Dal Bianco and di Santarosa, 2001, p. 18) in terms of their design in the square arrangement.

Both the church and the towers and the Schauspielhaus placed between them are in Neoclassical style and in harmony with each other (Image 24).

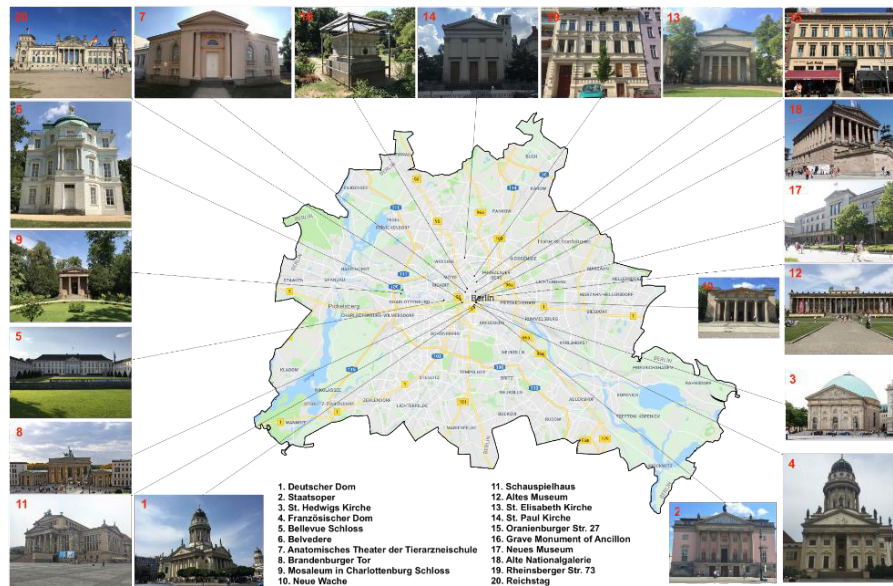

Image 24: Neoclassical style buildings in Berlin.

The most important parts of the structures built in the neoclassical style, reflecting this style, are their facades. There are three types of planning. One of these types of planning is based on Andrea Palladio's design. There are portico and entrance areas on one or more facades of the buildings. In addition to the buildings within the scope of our subject, the Altes Museum, St. Elisabeth Church and Staatsoper are the representatives of this type of planning in Berlin architecture (Image 25).

Image 25: Porticos of Altes Museum, St. Elisabeth Church and Staatsoper.

Porticos of Deutscher Dom (German Cathedral) and Französischer Dom (French Cathedral) are designed in Corinthian style. The single-aisle porticos are formed by six columns. The portico on the west facade of the Staatsoper, which was built in the Neoclassical style, is arranged in the same manner as the porticos seen in Deutscher Dom (German Cathedral), Französischer Dom (French Cathedral), except for one difference. The difference is that the porticos of the cathedrals continue along the facade, while the portico of the Staatsoper is located only on the axis.

In the triangular pediments of the Deutscher Dom (German Cathedral), three incidents of St. Paul's experience are inscribed. The focal point of the compositions is St. Paul. Around him, there are figures and objects parallel to the subject. On the panels on the east facade, the subjects related to the statues of the prophets and religious figures appearing in the niches below are covered. The tradition of positioning statues in the niche was also applied to the dome drum. In addition, there are sculptures symbolizing various abstract and religious concepts at the four corners of the acroteres and the dome drum. In the Französischer Dom (French Cathedral), on the other hand, there are some reliefs on the sermons and teachings of Jesus in the pediments. On the panels of the Französischer Dom (French Cathedral), unlike the Deutsche Dom (German Cathedral), only some events related to the life of Jesus were chosen as the subject. The parallelism between the prophets in the niches and the subjects covered in the panels was not preferred in this structure. However, acroteres, dome drum corners and hoop niches were arranged in the same way. There are some depictions on the life of Jesus, as in the Französischer Dom (French Cathedral), on the panels through the west facade of the St. Hedwigs Church built in the Neoclassical style in Berlin. In particular, the events of "The Resurrection of Jesus" and "Ascension of Christ" are featured on the panels of both buildings. Both are designed on a triangular plane and Jesus is seen at the focal point of the composition. However, since the panels of the Französischer Dom (French Cathedral) are horizontal rectangular, the other figures are on the horizontal axis, since the panels of St. Hedwigs Church are in vertical rectangular form, the figures are placed in the vertical plane (Image 26).

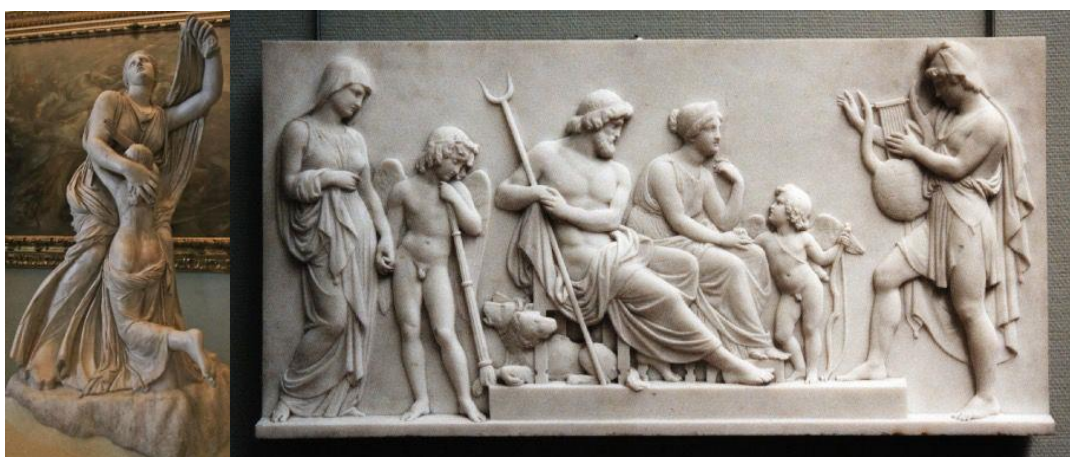

Image 26: Französischer Dom (French Cathedral) (above) and St. Hedwigs Church (below).

The depictions inside the panels of the Französischer Dom (French Cathedral) have sharper lines. The poses of the figures are dull, unlike the ancient depictions. In the depictions in the Saint Hedwigs Church, the figures are more mobile and curved lines and postures are seen, as in the Baroque period depictions. However, the nudity that dominates the reliefs reflects the ideal view of the ancient depictions.

In the pediment of the portico of the Schauspielhaus, there is a relief with the theme "The Death of Niobe's Children". The figures of Niobe and her little daughter at the focal point, with their poses and clothes, bring to mind the sculpture composition "Niobe and Her Youngest Daughter" in the Uffizi Gallery in Florence. Inside the pediment on the south façade of the Schauspielhaus, there is a pediment on which the legend of "Orpheus' Departure to Hades to Resurrect his Beloved Euridice" is the subject. The poses of the figures and the subject are reminiscent of the plate made by Herman Wilhelm Bissen in 1831 (Image 27).

Image 27: Niobe and Her Little Daughter, (38 BC), Uffizi Gallery, (<https://quintessentialruminations.files.wordpress.com>) and Orpheus' Departure to Hades to Resurrect his Beloved Euridice, (1831), Hermann Wilhelm Bissen, Carlsberg Glyptotek, (<https://i.pinimg.com>).

References

- Akın, G. (2019). XVIII.-XIX. Yüzyıl Berlin Mimarisinde Neoklasik Üslup. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ashby, T. Pierce, R. S. (1924). The Piazza Del Popolo: Rome Its History and Development. The Town Planning Review. 11/2, 75-96.
- Bade, J. N. (2009). Fontane's Landscapes. Würzburg: Fontaneana Königshausen&Neumann.
- Badstübner, E. (1987). Kirchen in Berlin. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt.
- Bartmann-Kompa, I., Büttner, H., Drescher, H., Fait, J., Flügge, M., Herrmann, G., Schröder, I., Spielmann, H., Stepansky, C., Trost, H. (1984). Die Bau ve Kunstdenkmale in der DDR: Hauptstadt Berlin: II. Berlin: Henschelverlag Kunst und Gesellschaft.
- Borrmann, R. (1893). Die Bau und Kunstdenkmaler von Berlin. Berlin: Verlag von Julius Springer.
- Borsch-Supan, H., Grisebach, L. (1981). Karl Freidrich Schinkel Architektur Malerei Kunstgewerbe. Berlin: Nicolai Verlag.
- Can, Ş. (2020). Klasik Yunan Mitolojisi. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Chiarenza, P. D. L., Paelinck, V. (2013). De Grote Markt van Brussel Belicht, Editions Queen II.
- Cramer, J. L., Laible, U., Hans-Dieter, N. (2007). Berlin and Potsdam. Karl Friedrich Schinkel Guide to His Building. Berlin: Deutscher Kunstverlag.
- Dal Bianco, M. P., di Santarosa, C. M. (2001). Piazza San Carlo a Torino: Cronaca di un Restauro. Lybra immagine.
- Demps, L. (1987). Der Gensd'armen-Markt Gesicht und Geschichte eins Berliner Platzes. Berlin.
- Escobar, J. (2009). The Plaza Mayor and Shaping of Baroque Madrid. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fischer, G. (1985). Die Hugenotten in Berlin. Berlin: Hentrich & Hentrich.
- Fraser, D. (1996). The Buildings of Europe: Berlin. Manchester: Manchester University Press.
- Hibbert, C. (1985). Rome: The biography of a City. London: Penguin.
- Lewis, M. J. (2016). City of Refuge: Separatists and Utopian Town Planning. Princeton: Princeton University Press.
- Mertens, M., Lorenz, H. (1997). Kirchen zwischen 1648 und 1780. Berlin und Seine Bauten IV., Berlin: Ernst & Sohn. 351-357.
- Steffens, M. (2016). Schinkel. Cologne: Taschen book.
- Urban, F. (2016). Neo-historical East Berlin: Architecture and Urban Design in the German Democratic Republic 1970-1990. Studies in Architecture. London: Routledge.
- Yiğitpaşa, N. T., Akın Ertek, G. (2020). XVIII. Yüzyıl Berlin Kiliselerinde Neoklasik Üslup. Amisos Dergisi, 5/8, 219-258.
- Yörükán, T. (2000). Yunan Mitolojisinde Aşk. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zitzlsperger, U. (2021). Historical Dictionary of Berlin. London: Rowman&Littlefield.
- <https://www.gendarmenmarkt.de/geschichte-des-gendarmenmarktes-berlin-mitte.html>.

Genişletilmiş Özet

Toplumsal hayatın parçası olan meydanlardan özellikle tarihi binalarla çevrili olanları geçmişe kurulan bir köprü niteliği taşımaktadır. Berlin'in merkezinde yer alan ve kuzeyden Französische, batıdan Charlotten, güneyden Mohren, doğudan ise Markgrafen caddeleriyle çevrili Gendarmenmarkt Meydanı da tarihi binalarla çevrili meydan düzenlemelerine örnektir. 1688 yılında Johann Arnold Nering tarafından tasarlanan meydanın adı ilk düzenleme sonrası 1701 tarihine kadar Ihlamur Meydanı (Lindenmarkt) olarak anılmıştır. 1701-1786 yılları arasında bulunduğu mahalleden ihlamları

Friedrichstadter Meydanı olarak anılan bölge 1799 yılına kadar Yeni Meydan (Neuermarkt) ismini taşımıştır. 1799 yılından günümüze kadar ise bölgede görevli olan ve karargâhı 1773 yılında meydanın yeniden düzenlenmesi amacıyla kaldırılan "Gens d'armes" süvari alayına hitaben "Gendarmenmarkt" olarak isimlendirilmektedir.

1685 yılında Potsdam Fermanı ile inanç özgürlüğü ve bazı haklara sahip olan Fransız (Huguenot) göçmenlerin birçoğu bu meydanın çevresine yerleştirilmiştir. 1701 yılı itibarıyla kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahip olan meydanın kuzey yönüne bu Fransız göçmenler için Französische Friedrichstadt Kilisesi ve tam karşısına (meydanın güney tarafına) Deutsche Dom (Alman Katedrali) inşa edilmiştir. 1818 yılına kadar iki kilisenin arasında kalan alanın batı kenarında küçük bir Fransız tiyatrosu yer almıştır. Bu tarihten sonra Karl Friedrich Schinkel tarafından buraya Schauspielhaus inşa edilmiştir. 1780-1785 yılları arasında ise Französische Friedrichstadt Kilisesi'ne Französischer Dom (Fransız Katedrali) isimli yapı eklenerek simetrik bir meydan düzenlemesi oluşturulmuştur. Bu bağlamda çalışmamızda meydan düzenlemesi içerisinde yer alan Deutsche Dom (Alman Katedrali), Französischer Dom (Fransız Katedrali) ve Schauspielhaus binalarının cephe tasarımları ve bezemeleri üzerinde durulmuştur.

Deutsche Dom (Alman Katedrali) onarım kitabesine göre Kral I. Friedrich'in emri ile 1701-1708 yılları arasında inşa edilmiştir. Kaynaklarda Martin Grünberg (1655-1707)'in tasarımlarına göre yapıldığı belirtilmektedir. Kral II. Friedrich Wilhelm'in emri ile Carl von Gontard tarafından eklenen çan kulesinin inşası sırasında, 28 Temmuz 1781 tarihinde bina tamamen yıkılmıştır. Yeniden inşasına, İmparator I. Wilhelm'in emri ile Mimar Christian Unger devam etmiştir. Kaynaklarda yıkılan yapının Neoklasik tarzda olduğu belirtilmektedir. Protestan cemaate ait olan Kilise'nin ibadet mekânı, tespit edilemeyen bir tarihte tekrar yıkılmıştır. 1881-1882 yılları arasında Hude & Henricke Mimarlık Ofisi tarafından yeni bir ibadet mekânı inşa edilmiştir.

Yapı ibadet mekânı ve çan kulesinden meydana gelen iki ana bölümden oluşmaktadır. Ancak, asıl ibadet mekânı 1781 yılında tamamen yıkılmış olup 1881-1882 yılında yeniden inşa edilmiş ve günümüzde kullanım şekliyle içten 25,82 metre çapında kubbeyle örtülmüştür. Kubbesi beş yöndeki eksedalarla desteklenmiştir. İçten yarı dairesel formlu olan eksedalar, dışarıya üç köşeli olarak yansıtılmıştır. Her bir cephesinde pencere ve giriş açıklıkları yer almaktadır.

Çan kulesi ise 19 metre çapında merkezi kubbeli olup iki katlı yüksek kasnağa sahip ve kule şeklinde son bulmaktadır. Bu kulenin; güney ile kuzey yönlerinde 8,76 x 25,8 metre, doğu yönünde ise 9,6 x 26,8 metre ölçülerinde giriş mekânları ve portikoları mevcuttur. Altışar sütun üzerine oturan portikolara onar basamaklı merdivenlerle çıkılmaktadır.

Tüm cepheleri neoklasik tarzda inşa edilen yapıda süsleme olarak; batı portal, pencereler, cephe alınlıkları, çan kulesinin doğu cephesine açılmış nişler ile aynı cephedeki panolar ve kubbe kasnağı ile kubbe yüzeyinde görülmektedir. Bezemelerde yoğun olarak bitkisel ve geometrik motifler ile heykel ve figürlü kabartmalar tercih edilmiştir.

Französischer Dom (Fransız Katedrali) Fransız Friedrichstadt Kilisesi'ne 1780-1785 yılları arasında eklenmiştir. Katedral 1935 yılından 1956 yılına kadar Huguenot Müzesi olarak kullanılmıştır. 1944 tarihinde Friedrichstadt Kilisesi'nin yıkılmasıyla kısa süreli olarak kilise işlevi kazanmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında yıkılmış ve 1977-1981 yılları arasında onarılmıştır. Cephe 2004-2006 yılları arasında onarılmıştır.

Gendarmenmarkt Meydanı içerisinde yer alan Fransız Katedrali'nin, aynı meydana daha önceden inşa edilen Alman Katedrali ile simetri oluşturmak adına Friedrichstadt Kilisesi'ne 1780-1785 yılları arasında eklendiği bilinmektedir. Bu nedenle yapıya plansal açıdan bakıldığında:

Französischer Dom (Fransız Katedrali) kuzey ve güney cephelerinde yer alan giriş eyvanlarının köşe bölümlerinin, kademeli olarak düzenlenmeleri dışında plan açısından Deutsche Dom (Alman Katedrali)'un çan kulesiyle aynı özelliklere sahiptir. Kilise'ye ise bir avlu ve çevresindeki odalar ile bağlanmaktadır.

Katedral'in cepheleri, Alman Katedrali'nin çan kulesi bölümünün cepheleri ile birebir aynı şekilde tasarlanmıştır. Portiko şeklinde düzenlenen cephelerin eksenlerinde iç mekâna girişi sağlayan kapılar mevcuttur. Portikolar; korint düzende tasarlanmış olup, altışar sütunla oluşturulmakta ve üçgen alınlıkla sonlanmaktadır.

Katedral'de süsleme üçgen alınlıklarda, doğu cepheye açılmış nişler ile aynı cephedeki panolarda ve kubbe kasnağı ile kubbe yüzeyinde görülmektedir. Bezemelerde genellikle bitkisel ve geometrik motifler ile heykel ve figürlü kabartmalar tercih edilmiştir.

Karl Friedrich Schinkel'in başyapıtlarından biri olan Schauspielhaus 1818-1821 yılları arasında inşa edilmiştir. Schinkel'in orijinal yapısından günümüze yalnızca dış cepheleri gelebilmiştir. Oditoryum ilk inşa edildiğinde beyaz ve altın renklerin hâkim olduğu çok renkli görünüme sahipken, 1852-1853 yıllarında renkler misket limonu yeşili ile değiştirilmiştir. 1883-1884 yıllarında soluk stukolar yerine doğal taş görünümü sağlayacak şekilde kum taşı kullanılmıştır. Tiyatronun sahnesi birçok kez yenilenmiş ve 1888-1889 yıllarında çelik konstrüksiyon ile güçlendirilmiştir.

Gendarmenmarkt Meydanı'nda Alman Katedrali ile Fransız Katedrali arasına konumlandırılan Schauspielhaus, kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiş "T" şekline benzer bir plana sahiptir. Orta kol 44,25 x 58,27 metre, yan kollar ise 36,28 x 16,12 metre ölçülerindedir.

Schauspielhaus'ın üçgen alınlıklarla sonlanan cepheleri portikolu ve klasik blok şeklindeki düzenlemeleriyle Neoklasik üslupta inşa edilmiştir. Cephelerinde üçgen alınlıklarında, akroterlerinde ve trabzanların üzerinde yer alan heykeller ve figürlü kabartmalar yapının bezeme unsurlarıdır.

Üslupsal olarak değerlendirildiğinde ise hem kilise ve kuleler hem de aralarına konumlandırılan Schauspielhaus Neoklasik üslupta ve birbiriyle uyumlu biçimdedir.

Bilgisayar Destekli Tasarım Programı Rhinoceros ile Ses Dosyalarının Forma Dönüştürülmesi

Converting Audio Files to Form with Computer Aided Design Program Rhinoceros

Merve Nil KÜÇÜKERBAŞ¹

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11.10.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 26.10.2021

Doi: 10.48146/odusobiad.994274

Atıf/Citation: Küçükerbaş, M. N., (2021) "Bilgisayar Destekli Tasarım Programı Rhinoceros ile Ses Dosyalarının Forma Dönüştürülmesi" *ODÜSOBİAD* 11(3), 817-836, Doi: 10.48146/odusobiad.994274

Öz

Üç boyutlu yazıcılar 1970'li yılların başında keşfedildikleri günden beri teknolojik gelişmelerini sürdürmektedirler. Bu gelişim üç boyutlu yazıcılara her geçen gün yeni kullanım alanları açmaktadır. Günümüzde pek çok farklı alanda üç boyutlu yazıcı teknolojilerinin sağladığı avantajlardan yararlanılmaktadır. Kullanıldıkları her alanda yenilikler yaratmayı mümkün kılan üç boyutlu yazıcılar sanat ve tasarım alanında da kullanımını her geçen gün sağlamlaştırmaktadır. Bilgisayar destekli tasarım programları da üç boyutlu yazıcı teknolojilerine paralel olarak gelişim göstermektedir. Bu iki teknolojinin hızla ilerleyişi sanat ve tasarım alanına yenilikçi bir bakış açısı getirmektedir. Bilgisayar destekli tasarım programları ve üç boyutlu yazıcı teknolojileri birbirine doğrudan bağlantılıdır. Üç boyutlu yazıcılar ile üretim yapabilmenin ilk kuralı, üretilmek istenen modelin bilgisayar destekli tasarım programlarından (CAD: Conmputer Aided Design) biriyle tasarlanmasıdır. Bu alanda en sık kullanılan bilgisayar destekli tasarım programlarından bazıları AutoCAD, Autodesk 3Ds Max, Solidworks, Maya ve Rhinoceros gibi programlardır. Bu bilgisayar destekli tasarım programlarının her biri kullanıcıya farklı avantajlar sağlamaktadır. Bu makalede, bilgisayar destekli tasarım programı Rhinoceros'un Grasshopper eklentisinin Firefly uzantısı kullanılarak ses dosyalarının bilgisayar ortamına kaydedilmesi anlatılmaktadır. Çalışmalar sonucunda kaydedilen ses dosyaları Rhinoceros programında yüzeye dönüştürülmüş ve ilgili bulgular okuyucuya aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Üç boyutlu yazıcı, Bilgisayar destekli tasarım, Yeni nesil seramik, Ses, Form.

Abstract

Three-dimensional printers have continued their technological development since they were discovered in the early 1970s. This development opens up new areas of use for three-dimensional printers every day. Today, the advantages of three-dimensional printer technologies are used in many different areas. Three-dimensional printers, which make it possible to create innovations in every field they are used, are strengthening their use in the field of art and design day by day. Computer-aided design programs are also developing in parallel with three-dimensional printer technologies. The rapid progress of these two technologies brings an innovative perspective to the field of art and design. Computer-aided design programs and three-dimensional printer technologies are directly linked to each other. The first rule of production with three-dimensional printers is to design the desired model with one of the computer-aided design programs (CAD: Conmputer Aided Design). Some of the most frequently used computer aided design programs in this field are programs such as AutoCAD, Autodesk 3Ds Max, Solidwords, Maya and Rhinoceros. Each of these computer aided design programs provides different advantages to its users. This article describes the recording of audio files over computer media using the Firefly extension of the Grasshopper plug-in of the computer aided design program Rhinoceros. As a result of the studies, the recorded sound files were converted to the surface in the Rhinoceros program and the relevant findings were transferred to the reader.

Keywords: Three dimensional printer, Computer aided design, New generation ceramics, Sound, Form.

¹ Sanatta Yeterlilik Mezunu, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Seramik ve Cam Tasarımı Bölümü, İzmir, e-mail: nilkucukerbas@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3051-5489

Giriş

Üç boyutlu yazıcılar bilgisayar destekli tasarım programları aracılığıyla tasarlanmış formları veya üç boyutlu tarayıcılar ile taranmış hazır nesnelere üretmek için kullanılan makinalardır. Üç boyutlu yazıcıların çalışma prensipleri genellikle eklemeli üretim sistemine dayanır. Yazıcılar üretimde kullanılacak olan sarf malzemesini üst üste ekleyerek, üretilmek istenilen formu oluştururlar. Üç boyutlu yazıcılarla üretim alanında kullanılabilecek sarf malzemeleri camdan çikolataya, seramikten gerçek insan hücrelerine kadar farklılık göstermektedir (Demirbaş & Arlı, 2017, s. 2). Günümüzde hemen hemen her alanda kullanılmakta olan bilgisayar destekli tasarım programları ve üç boyutlu yazıcı teknolojileri kullanıcılarına farklı malzemelerle çalışma imkânı sunmalarının yanı sıra, ölçekli ve hızlı bir üretim süreci sağlarlar (Aslan, 2017, s. 2).

Bilgisayarlar, bilişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak zaman içinde tasarım ve üretim sürecinin hemen hemen her aşamasında kullanılmıştır. Başlangıçta, bilgisayar destekli tasarım (CAD- Computer Aided Design) ve bilgisayar destekli üretim (CAM- Computer Aided Manufacturing) ile endüstriyel üretim sürecine dahil olan bilgisayarlar, gelişen teknoloji ile birlikte üretim ile tasarım arasındaki bağlantıyı sağlamak ve üretim aşamalarını planlamak gibi alanlarda da aktif rol almaya başlamıştır (Demirel & Karaağaç, 2014, s. 51).

Üç boyutlu yazıcılar ile üretimin ilk aşaması, üretilmek istenen formun bilgisayar destekli tasarım programlarından biriyle tasarlanmış olmasıdır. Bilgisayar destekli tasarım programları; üretilmek istenilen formların koordinatsal veya matematiksel ifadeler yardımıyla hacimsel bir şekilde ifade edilmesini sağlarlar. Günümüzde bilgisayar destekli tasarım programlarının neredeyse tamamı üç boyutlu yazıcılara yönelik güncellemelerini yapmakta ve kullanıcılarına gerekli ara yüzler sunmaktadır (Aslan, 2017, s. 54).

Sarf malzemesi olarak, seramik malzeme kullanarak üretim yapabilen üç boyutlu yazıcı teknolojileri üçe ayrılmaktadır. Bunlar; seçici lazer sinterleme teknolojisi (Selective Laser Sintering -SLS), harç yığıma teknolojisi (Fused Deposition Modeling -FDM) ve yapıştırıcıyla toz bağlama teknolojisi (Inkjet Powder Printing) olarak sınıflandırılabilir. Seramik malzemeyle çalışan üç boyutlu yazıcı teknolojilerinin her biri kendi içinde avantajlar ve dezavantajlar barındırmaktadır. Üretim aşamasında bu üretim teknolojilerinin avantajları ve dezavantajları ayrı ayrı göz önünde bulundurularak, baskısı alınacak olan formun tasarımına en uygun olan teknoloji seçilmelidir. (Küçükerbaş, 2019, s. 1).

Üretim aşamasında kullanılmak istenilen üç boyutlu yazıcıların çalışma prensiplerine uygun şekilde tasarlanan formların sonraki aşamada bilgisayar destekli üretim (CAM: Computer Aided Manufacturing) yazılımlarıyla tekrar gözden geçirilerek baskıya hazır hale getirilmesi ve yazıcının algılayabileceği bir dilde yeniden kodlanması gerekir.

Tasarımı tamamlanan formlar öncelikle hızlı prototipleme uygulamaları için geliştirilmiş bir dosya formatı olan STL (Stereolithography) formatında kaydedilmelidir. Sonraki adımda bu formlar Slic3r gibi bir takım dilimleyici yazılımlar ile katmanlarına ayrılmalı ve yazıcının anlayacağı tek dil olan G-code formatına dönüştürülerek kaydedilmelidir. Tüm bu aşamalardan sonra tasarımlar üç boyutlu yazıcıyla üretime hazır hale gelmiş olur.

Bu çalışmada; üretilmek istenilen formun yapısı göz önünde bulundurularak üretim aşamasında harç yığıma teknolojisi ile çalışan delta tipi bir üç boyutlu seramik yazıcı kullanılmıştır.

Grasshopper Eklentisi

Grasshopper, bir bilgisayar destekli tasarım programı olan Rhinoceros 'un üzerinde çalışan bir eklentidir. Grasshopper eklentisi genelde gerçek zamanlı parametrik modelleme ve algoritmik form araştırmaları için kullanılır.

Rhinoceros programında; eğriler, noktalar, yüzeyler ve bunların birleştirilmesiyle oluşturulan katı yüzeyler ile modelleme yapılırken, Grasshopper eklentisi ile modelleme prensibinin temelinde veri akış diyagramları yatar. Veri akış diyagramları (dataflow diagrams) geometrik nesnelere, koordinatlar

ve sayılar gibi verilerin komutlar arasındaki akış yönünü gösteren diyagramlardır. Bu tür diyagramlarla amaçlanan; modelleme sürecinde, veri akış diyagramına eklenen her işlemin sonucunu birbirine bağlayarak birbiriyle ilişkili yapılar elde etmektir. Veri akış diyagramlarında kabul edilen dil; verinin bir komutun sol tarafından işleme sokulması ve komuttan elde edilen sonucun komutun sağ tarafından tasarım sürecine katılmasıdır. Bu sebeple veri akış diyagramları soldan sağa yazılır ve okunurlar (Yazar & Uysal, 2016, s. 3-5).

Grasshopper eklentisinin ana ekranı, menü çubuğu, bileşen sekmeleri ve panelleri, kanvas araç çubuğu, kanvas gibi bölümlerden oluşur. Menü çubuğunda, Grasshopper'ın çalışma sistemiyle ilgili genel ayarlar bulunmaktadır. Kanvas çubuğundan ise veri akış diyagramı oluşturma esnasında sıkça kullanılan, görüntüyü yakınlaştırma, görüntü ayarlarını değiştirme ve dosya kaydetme gibi işlemler yapılabilir. Grasshopper'ın ana ekranı üzerinde, menü ve kanvas çubuklarının hemen altındaki boş ekran alanına ise kanvas ismi verilir. Kanvas, veri akış diyagramlarını oluşturacak bileşenlerin bir araya getirilerek birbirine bağlanacağı boş alandır. Sekmeler ve paneller alanı Grasshopper'ın kapsadığı tüm bileşenlerin guruplara ayrılarak yerleştirildiği menü alanı olarak tanımlanabilir. Bu alanda bulunan sekmelerin içindeki paneller, sekmelerin üzerine gelinip farenin sol tuşuyla tıkladığında görünür hale gelirler. Panellerin üzerlerine gelinip yine farenin sol tuşuyla tıkladığında ise panellerin içerdikleri bileşenler açık bir şekilde görüntülenebilir. Bileşenlerin üzerinde farenin imleci biraz bekletildiğinde, bileşenin adına ve kısa açıklamasına erişilebilmesi mümkündür. Bunun yanı sıra, veri akış diyagramlarını oluştururken kullanılmak istenilen bileşenlere, kanvas üzerindeki herhangi bir boş alanda farenin sol tuşuna çift tıkladığında açılan bileşen arama kutucuğu üzerinden de erişilebilir. Bu teknikle açılan bileşen arama kutucuğuna, kullanılmak istenilen bileşenin adı yazılarak aranılan bileşene kolayca ulaşmak mümkündür. Sol tıkla seçilen bileşenler yine sol tıkla kanvasa yerleştirilerek birbirine bağlanır (Yazar & Uysal, 2016, s. 9-10)

Veri akış diyagramları oluşturulduktan ve nihai tasarıma ulaşıldıktan sonra, oluşturulan dosyaların hem Grasshopper hem de Rhinoceros üzerinden ayrı ayrı kaydedilmesi gerekmektedir. Hem Grasshopper uzantısı hem de Rhinoceros programı sadece kendilerine ait objeleri ve verileri kaydederler. Yani Rhinoceros programı veri akış diyagramlarını, Grasshopper uzantısı ise Rhinoceros ana ekranında oluşmuş olan objeleri kendi bünyesine kaydetmez. Tasarımı tamamlanmış olan dosyaların her iki program üzerinde de kaydedilmiş olması, gerektiğinde çalışmaya kalındığı yerden devam edilip tasarım üzerinde birtakım değişiklikler yapılmasına olanak sağlar (Yazar & Uysal, 2016, s. 27).

Veri akış diyagramıyla geliştirilen modeller üzerindeki verilerle oynanarak hızla yeni alternatifler üretilebilir veya diyagramdaki komutlar ve bağlantılar arasında değişiklikler yapıp farklı geometrik ilişkiler kurulabilir. Tüm bu özellikleri sebebiyle Grasshopper eklentisi aracılığı ile veri akış diyagramları üzerinden modelleme yapmak her geçen gün daha da popülerleşmekte ve kullanım yaygınlığını arttırmaktadır (Yazar & Uysal, 2016, s. 3-5).

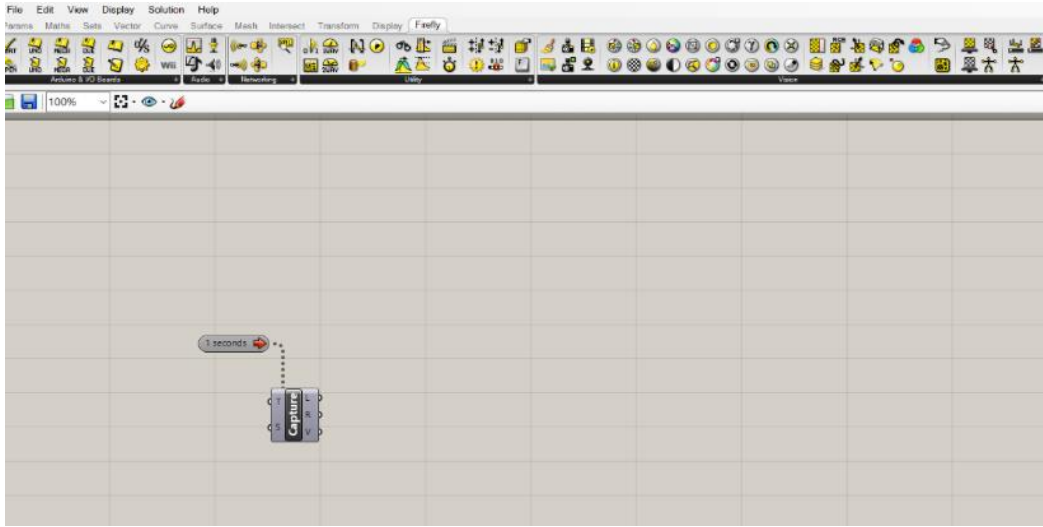
Firefly Uzantısı Kullanılarak Bilgisayar Ortamları Üzerinden Yakalanan Ses Dosyalarının Veri Olarak Kaydedilmesini Sağlayacak Veri Akış Diyagramının Çizim Aşamaları

Grasshopper eklentisine bağlı olarak çalışan Firefly uzantısı; veri akış diyagramlarını zenginleştirmek için kullanılan birtakım yazılımlar içeren bir araç seti olarak tanımlanabilir. Firefly uzantısı, bilgisayardaki klavye mikrofon ve ekran gibi ortamlar aracılığıyla okunan sayısal verilerin Grasshopper üzerinden anlık olarak Rhinoceros ekranına yansıtılarak kullanılabilmesini sağlamaktadır. Bu uzantı kurulu olduğu bilgisayarda bulunan tüm bu aygıtların (klavye, mikrofon, vb.) haricinde farklı sensörler ile de iletişim kurabilmektedir.

Bilgisayara bağlı bulunan klavye mikrofon ve web kamerası gibi öğelerle iletişime geçip ses ve görüntü gibi öğeleri dijital verilere dönüştürebilen Firefly uzantısının bu özellikleri tasarım açısından pek çok şekilde kullanılıp değerlendirilebilmektedir.

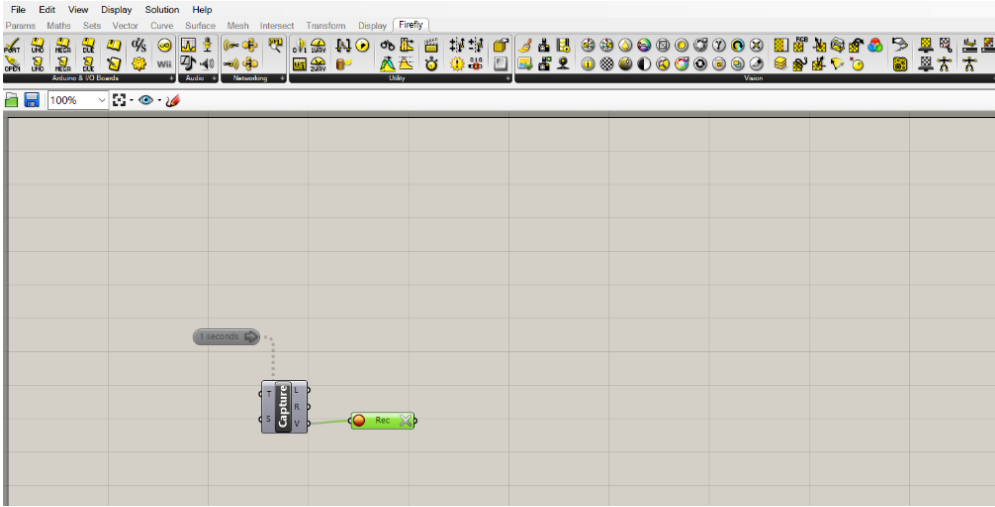
Bu başlık altında; dış ortamdan yakalanan anlık ses verilerinin Rhinoceros ekranı üzerinde kaydedilmesini sağlayacak olan veri akış diyagramının oluşturulması aşamasında izlenmesi gereken yol ve diyagrama eklenmesi gereken bileşenler sırasıyla ve ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır.

Firefly'n bilgisayar mikrofonu sayesinde sesi yakalayıp belirli bir süre aralığında kaydederek bir dijital veri olarak Rhinoceros ekranına yansıtmasını sağlamak için öncelikle audio başlıklı sekmesindeki ses ile ilgili bileşenler incelenmelidir. Bu sekmenin içinde bulunan ses yakalama (sound capture) bileşeni bilgisayardan alınan ses verilerini sayısallaştıran bileşendir. Grasshopper ekranı üzerinde oluşturulan veri akış diyagramına eklenecek ilk bileşen ses yakalama (sound capture) bileşenidir. Sonraki aşamada ses yakalama (sound capture) bileşenine yakaladığı ses verilerini sürekli olarak güncellemesini sağlayacak bir zamanlayıcı (timer) eklenmelidir (Yazar & Uysal, 2016, s. 260-261) **(Görsel 1)**. Zamanlayıcı bileşeni 20 mili saniyeden 10 saniyeye kadar değişen farklı zaman aralıklarında ayarlanabilmekte bu özelliği sayesinde kullanıcılarına en uygun zaman aralığını seçme imkânı sunmaktadır. Zamanlayıcı bileşeni 20 mili saniyeye ayarlandığında daha kısa süreli ama daha detaylı ses kaydı sağlanabilmekteyken saniye aralığı arttıkça kayıt süresinin uzadığı ama buna karşılık detayların azaldığı görülmektedir.

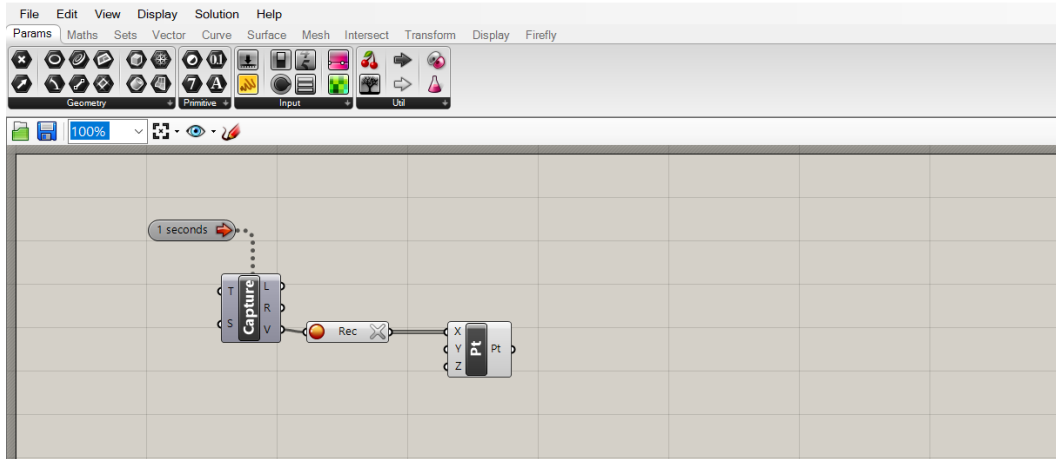
Görsel 1. Grasshopper eklentisi üzerinde ses yakalama bileşenine zamanlayıcı bileşeninin bağlanması.

İkinci adımda veri akış diyagramına, dış ortamdan bilgisayar aracılığı ile alınan ses verilerinin, seçtiğiniz saniye aralığında güncellenerek kaydedilebilmesini sağlayacak olan bir veri kaydedici (data recorder) bileşeni eklenmelidir. Veri kaydedici (data recorder) bileşeni, veri akış diyagramında sesi yakalayacak olan ses yakalama (sound capture) bileşeninin ses çıkış ünitesine bağlanmalıdır (Yazar & Uysal, 2016, s. 261) **(Görsel 2)**.

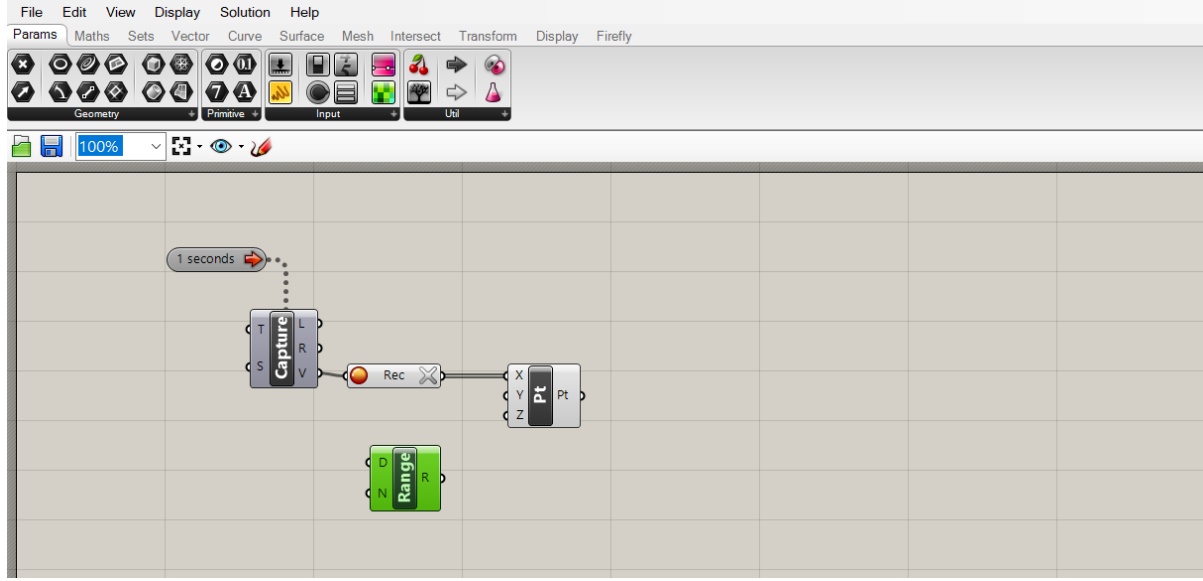
Görsel 2. Grasshopper eklentisi üzerinde ses yakalama bileşenine veri kaydedici (data recorder) bileşeninin bağlanması.

Üçüncü aşama, kaydedilecek olan ses verilerinin koordinat sisteminde noktalara dönüştürülmesi aşaması olarak tanımlanabilir. Bu noktada construct point (pt) bileşeni devreye girmektedir. Koordinat verilerini noktalara dönüştürmek amacıyla kullanılmakta olan bu bileşen kelime anlamı olarak nokta çizmek, inşa etmek anlamına gelmektedir (Yazar & Uysal, 2016, s. 77). Bilgisayardan alınan ses verilerini kaydeden veri kaydedici (data recorder) bileşenine bağlanan nokta çizme (construct point) bileşeni buradan aldığı verileri noktalara dönüştürür. Bu makaledeki örnek tasarım için oluşturmak istenilen veri akış diyagramında veri kaydedici (data recorder) bileşeni, nokta çizme (construct point) bileşeninin x koordinatına bağlanmıştır (Yazar & Uysal, 2016, s. 261) (**Görsel 3**). Nokta çizme (construct point) bileşeni, tasarımcının tercihine göre veri kaydedici (data recorder) bileşeninin y veya z koordinatına da bağlanabilir. Böyle bir durumda, koordinat sistemi üzerinde elde edilecek olan noktalar seçilen bağlama ekseninde oluşmaya başlayacaktır.

Görsel 3. Grasshopper eklentisi üzerinde veri kaydedici (data recorder) bileşenine nokta çizme (construct point) bileşeninin bağlanması.

Bilgisayarın mikrofonundan elde edilen ses verilerinin Rhinoceros ekranındaki koordinat sisteminde çizgisel bir hale gelip kaydedilmesini sağlayacak olan veri akış diyagramının oluşturulması aşamasında karar verilmesi gereken bir diğer önemli unsur ise koordinat sistemi üzerinde kaydedilmek istenilen noktaların sıklığını ve sayısını belirlemek olacaktır. Bunun için diyagrama aralık (range) bileşeni eklenmelidir. Bu bileşen, Rhinoceros ana ekranındaki koordinat sistemi üzerinde oluşturulmak istenilen çizgi veya form için sayı aralıkları atanmasını sağlar (**Görsel 4**).

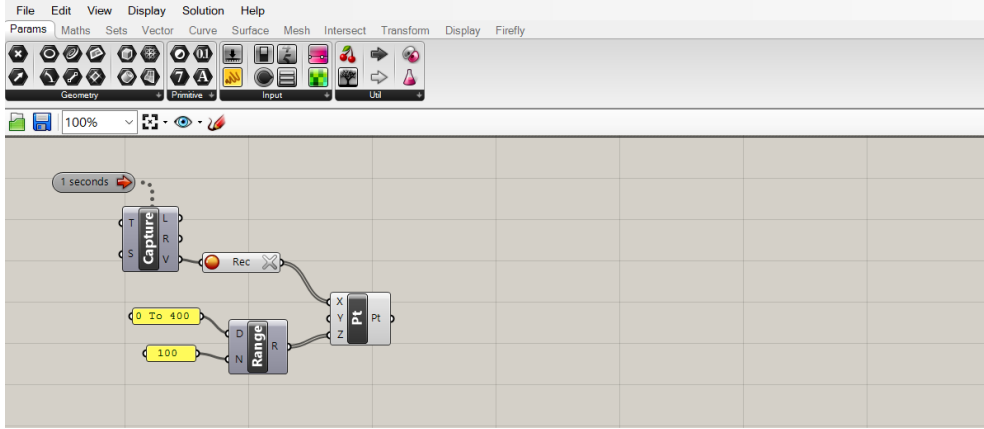
Görsel 4. Grasshopper eklentisi üzerinde aralık (range) bileşeninin bağlanması.

Koordinat sistemine kaydedilmek istenilen noktalar için bir sayı aralığı belirlendikten sonra Grasshopper üzerinde bir panel kutucuğu oluşturup belirlenen sayı aralığının bu kutucuğun içine yazılması ve daha sonra da aralık (range) bileşeninin, sayısal aralık alanı (domain of numeric range) girişine bağlanması gerekmektedir. Sayısal aralık alanı (domain of numeric range) girişi, bu makaledeki örnek uygulamada; kaydedilmek istenilen ses verisinin x eksenindeki uzunluğunu belirleyen girdidir.

Veri akış diyagramının sağlıklı bir şekilde çalışmasını sağlamak için bu alanda belirlenmesi gereken bir diğer bileşen ise adım sayısı (number of steps) bileşenidir. Adım sayısı (number of steps) bileşeni bu makaledeki örnek uygulama için x eksenindeki uzunluk ölçüsüne atamak istenilen nokta sayısının belirlenmesini sağlar. Bunun için, Grasshopper ekranında yeni bir panel açılıp belirlenen adım sayısının bu panele yazılması ve işlem bittikten sonra bu panelin aralık (range) bileşeninin adım sayısı (number of steps) girdisine bağlanması gerekmektedir. **(Görsel 5)**.

Görsel 8'deki örnekte veri akış diyagramına girilen sayısal aralıklar incelenecek olursa, veri akış diyagramı tamamen bittikten sonra ve ses kaydı başlatılmadan önce Rhinoceros ekranına x ekseninde 400 birim uzunluğa ve 100 adet noktaya sahip bir düz çizgi belirdiği gözlemlenebilir.

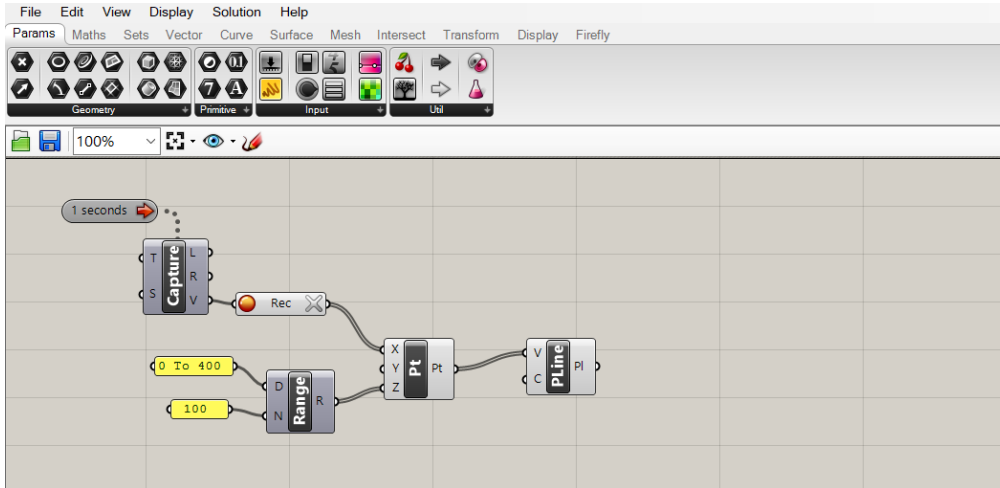
Aralık (range) bileşeni üzerinde belirlenmiş olan sayısal aralık alanı (domain of numeric range) ve adım sayısı (number of steps) girdileri istenildiği zaman uygulanacak projeye uygun bir şekilde değiştirebilir ve böylece aynı ses verisi kullanılarak Rhinoceros ekranındaki koordinat sisteminde farklı çıktılar elde edilebilir.

Görsel 5. Grasshopper eklentisinde, aralık (range) bileşeninin üzerine sayısal aralık alanı (domain of numeric range) ve adım sayısı (number of steps) girdilerinin bağlanması.

Aralık (range) bileşeni üzerinde gerekli ayarlamalar yapıldıktan sonra bu bileşen, nokta çizme (construct point) bileşenin z eksenine girdisine bağlanır. Böylece Rhinoceros 'un koordinat sistemi üzerinde, z eksenine doğrultusunda adım sayısı (number of steps) paneline girilen sayısal değer kadar nokta oluşmuş olur. Z eksenindeki noktaların x koordinatları ise veri kaydedici (data recorder) bileşeninden gelen veri listesine bağlıdır. Veri kaydedici (data recorder) bileşeni, kaydettiği ve sakladığı verileri, adım sayısı panelinde daha önceden belirlenen sayıya ulaşıldığında, en eskisinden başlayarak silmeye başlar ve yeni verileri kaydeder (Yazar & Uysal, 2016, s. 262).

Veri akış diyagramına son eklenecek bileşen ise noktalar arasına çizgi çekmek için kullanılan çoklu çizgi (polyline) bileşenidir. Nokta çizme (construct point) bileşeninin nokta koordinatları (point coordinate) çıkışı, çoklu çizgi (polyline) bileşeninin çoklu çizgi köşe noktası (polyline vertex point) girişine bağlanır (**Görsel 6**).

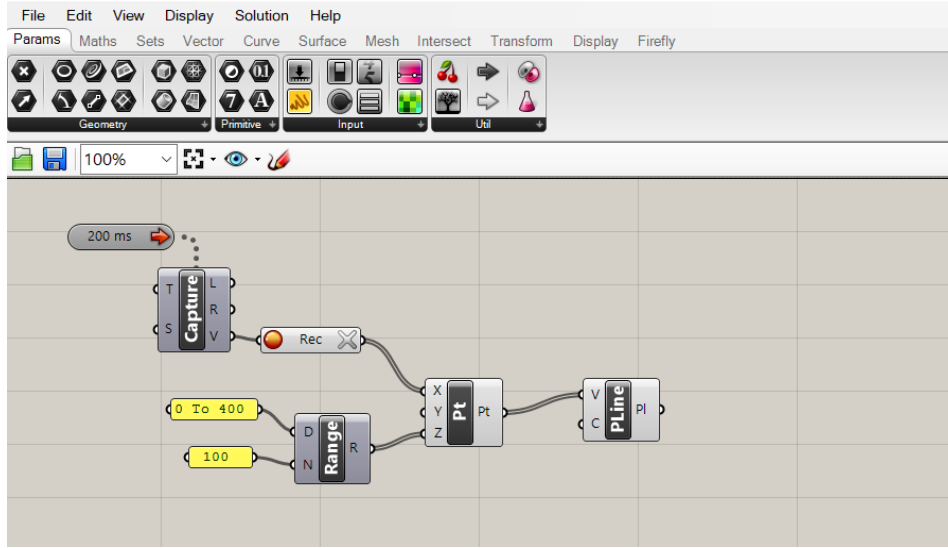

Görsel 6. Grasshopper eklentisinde, nokta çizme (construct point) bileşeninin nokta koordinatları (point coordinate) çıkışının, çoklu çizgi (polyline) bileşeni üzerindeki çoklu çizgi köşe noktası (polyline vertex point) girişine bağlanması.

Grasshopper eklentisi üzerinde oluşturulmuş olan veri akış diyagramı tamamlandığında, bilgisayara bağlı hoparlör ve mikrofonun doğru çalışıyor olması ve Windows ses ayarlarında bir bozukluk olmaması halinde, kaydedilmek istenilen ses verileri Firefly üzerinden eş zamanlı olarak işlenip, çizgilere dönüşmeye başlayacaktır (Yazar & Uysal, 2016, s. 262).

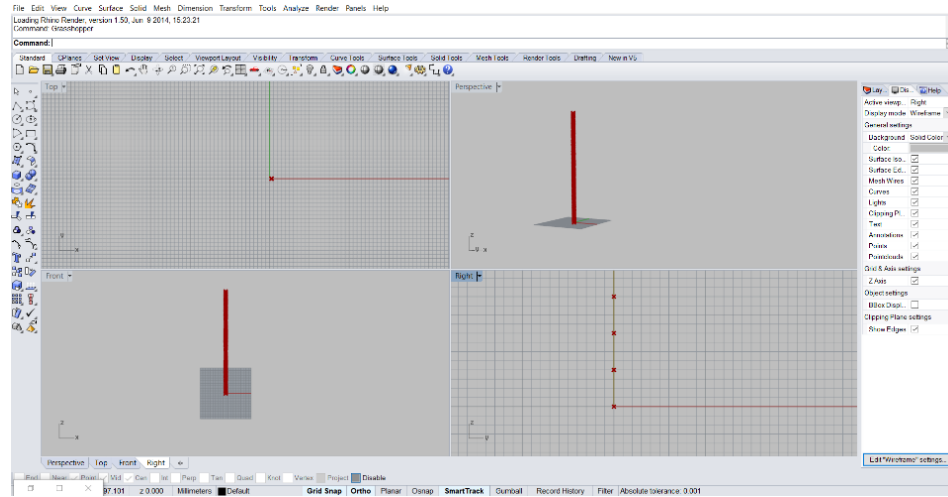
Grasshopper Eklentisinin Firefly Uzantısıyla Ses Verilerini Yakalayıp Görseleştirmek İçin Oluşturulmuş Veri Akış Diyagramının Rhinoceros Ekranı Üzerine Yansımaları ve Forma Dönüştürülmesi

Veri akış diyagramının oluşturulması aşaması tamamlandıktan sonra örnek olarak oluşturulacak formun uygulaması için ses verilerinin her 200 milisaniyede bir yakalanması ve elde edilen verilerin 400 birimlik uzunlukta 100 adım sayısı (number of slide) ile işlenmesi uygun görülmüştür. Veri akış diyagramı üzerindeki sayısal veriler buna uygun olarak revize edilmiştir (**Görsel 7**).

Görsel 7. Bitmiş veri akış diyagramının Grasshopper eklentisi üzerindeki görüntüsü.

Hazırlanan veri akış diyagramı üzerindeki aralık (range) bileşenine atanan sayısal aralıklar sayesinde, henüz ses kaydına başlamadan önce Rhinoceros ana ekranında, x ekseninde 400 birimlik uzunluk için, her dört birimde bir nokta olmak üzere 100 adet nokta oluşturmuştur (**Görsel 8**).

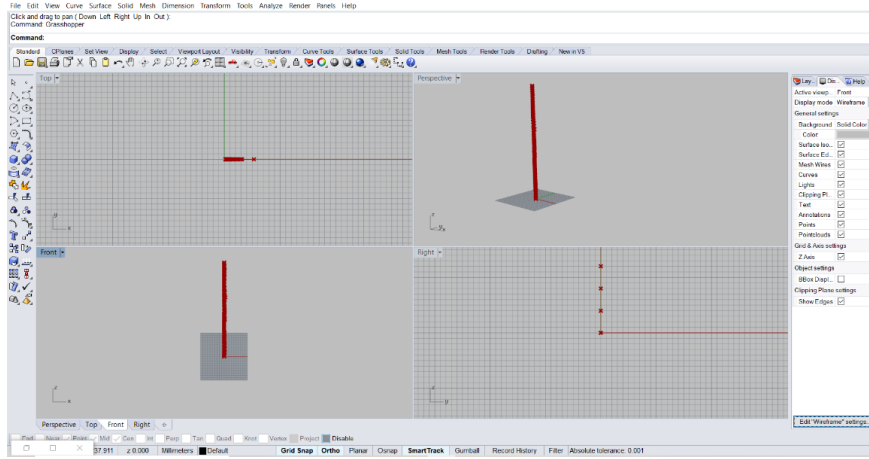
Görsel 8. Grasshopper eklentisi ile oluşturulmuş veri akış diyagramının, Rhinoceros ana ekranındaki ses kaydı başlamadan önceki görüntüsü.

Seslerin karışmasını engellemek amacıyla çalışmanın mümkün olan en sessiz ortamda gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Kayıt için kullanılmak istenen ses verisi bilgisayarın mikrofona

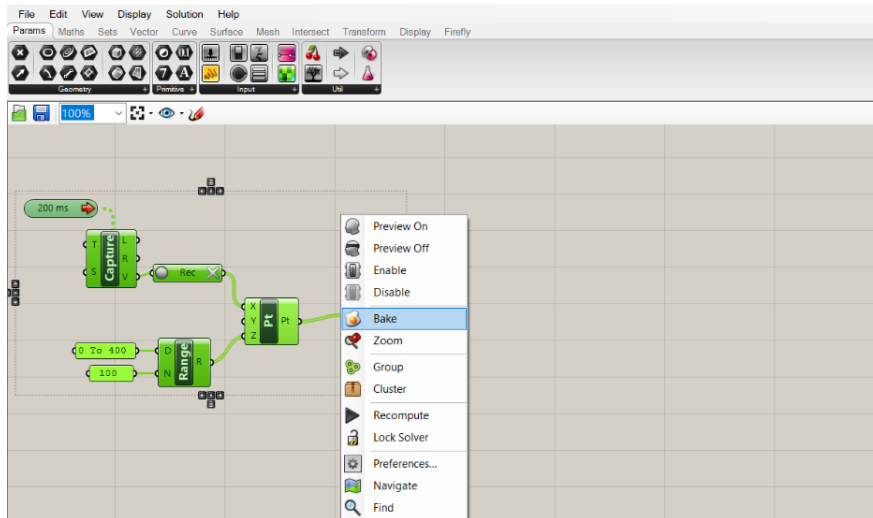
ulaşabilecek şekilde, kullanılan ana bilgisayardan, telefondan ya da başka bir ses kaynağından açılabilir. Ses verisi başlatıldığında, Grasshopper ekranında oluşturulmuş olan veri akış diyagramındaki veri kaydedici (data recorder) bileşeninin üzerindeki kayıt tuşunun da eş zamanlı olarak aktive edilmesi gerekmektedir. Aksi halde kayıt işlemi gerçekleştirilemez.

Bu makalede uygulanan örnekte Johann Sebastian Bach'ın Ay Işığı Sonatı (Moonlight Sonata) adlı eserinin ilk 20 saniyesi kullanılarak ses verisinin görselleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Eğer ses yakalama aralığı 200 mili saniyeden daha uzun bir zaman aralığına, örneğin bir saniye gibi bir zaman aralığında ayarlanırsa ve diğer tüm girdiler sabit tutulursa o zaman eserin ilk 100 saniyesi kaydedilerek izleyiciyle buluşturulabilir (**Görsel 9**).

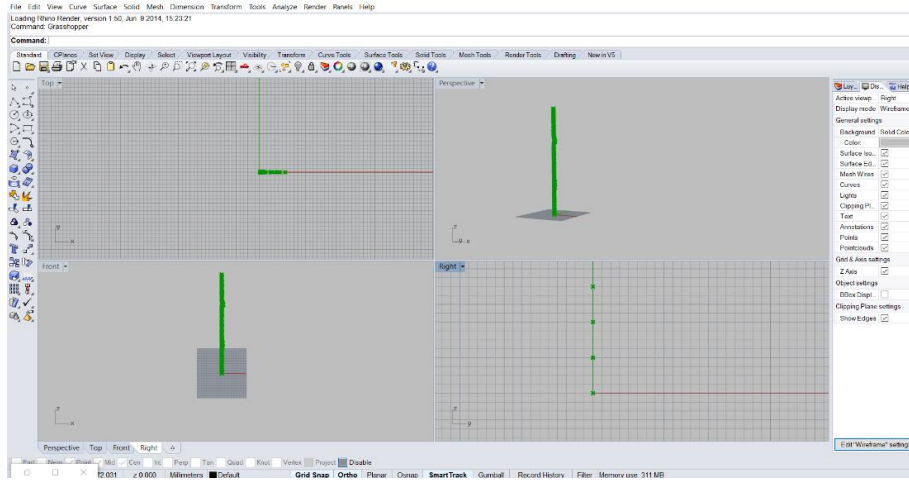

Görsel 9. Grasshopper eklentisi ile oluşturulmuş veri akış diyagramının, Rhinoceros ana ekranındaki ses kaydı sonrasındaki görüntüsü.

Ses verisinin kayıt işlemi tamamen bittiğinde elde edilen veri Grasshopper eklentisi ile oluşturulmuş olduğu için Rhinoceros ana ekranında kırmızı renkte görülür. Grasshopper ile yapılan tasarımların Rhinoceros ana ekranında kayıtlı kalmasını sağlamak amacıyla; tasarım nihai haline ulaştığında, tasarımın üzerine pişirme (bake) adı verilen bir işlemin uygulanması gerekir. Bu işlemin gerçekleştirilmesi için Grasshopper ekranı üzerinden veri akış diyagramının tümü seçildikten sonra fare üzerinde sağ tuşa tıklanması ve çıkan menü den pişirme (bake) işleminin seçilmesi gerekir. Grasshopper ekranında pişirilmiş öğeler Rhinoceros ana ekranında yeşil renge dönüşür ve Grasshopper eklentisiyle bir bağlantısı kalmaz (Yazar & Uysal, 2016, s. 24) (**Görsel 10-11**).

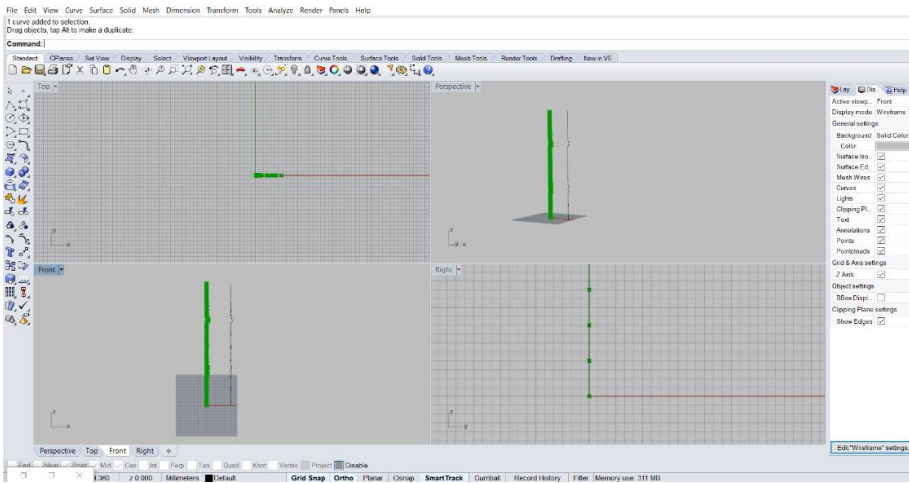

Görsel 10. Grasshopper eklentisi ile oluşturulmuş veri akış diyagramına uygulanan pişirme (bake) işlemi.

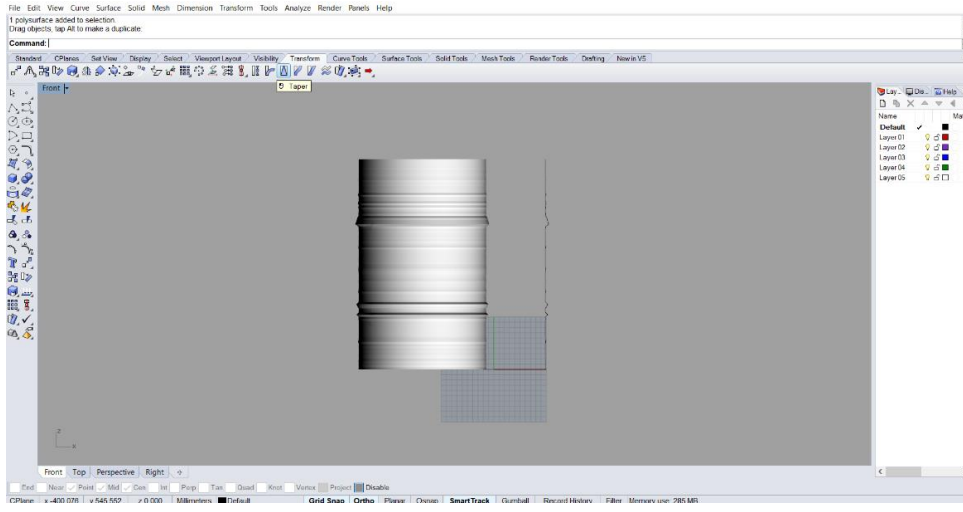
Görsel 11. Pişirme (bake) işlemi uygulanmış veri akış diyagramının Rhinoceros ekranı üzerindeki görüntüsü.

Pişirme (bake) işlemi tamamlanmış olan ses verisi artık Rhinoceros ekranında sabit hale gelir ve bu aşamadan sonra bu veri üzerinde istenilen tüm değişiklikler yapılabilir. Bu örnekte öncelikle noktalar arasına çizilmiş olan ve ses verisinin izdüşümünü temsil eden ekolayzır çizgisi noktalardan ayrılmıştır (**Görsel 12**).

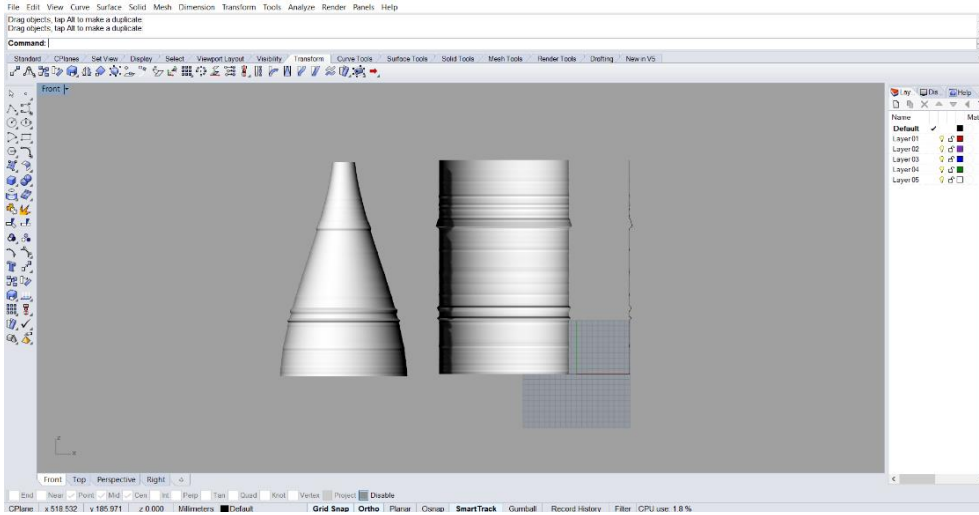

Görsel 12. Firefly ile kaydedilmiş ses verisinin izdüşümünü temsil eden ekolayzır çizgisinin noktalardan ayrılması.

Ses çizgisinin silindirik formuna dönüştürülebilmesi için ekolayzır çizgisinin alt kısmına çizgiyi 90 derece kesecek şekilde düz bir çizgi çizilip grup (group) bileşeniyle birleştirilmiştir. Birleştirilen çizgiler döndürme (revolve) bileşeniyle kendi etrafında 360 derece döndürülüp silindirik bir form haline getirilmiştir. Bu forma alternatif oluşturabilmesi açısından, dönüştürme (transform) bileşenindeki konik (taper) seçeneği kullanılarak form deforme edilmiş ve konik bir şekle dönüştürülmüştür (**Görsel 13-14**).

Görsel 13. Ekolayzır çizgisinin, döndürme (revolve) bileşeniyle kendi etrafında 360 derece döndürülerek silindir bir form oluşturulması.

Görsel 14. Silindir formun, dönüştürme (transform) bileşenindeki konik (taper) seçeneği kullanarak deforme edilmesi ve konik bir şekle dönüştürülmesi.

Üç Boyutlu Seramik Yazıcılarla Üretim Yapan ve Ses Verilerini Forma Dönüştüren Sanatçılar

Eserlerinin üretiminde üç boyutlu seramik yazıcıları kullanarak ses dosyalarını forma dönüştüren sanatçılar incelendiğinde karşımıza iki önemli ismin çıktığı görülmektedir. Bu isimlerden ilki seramik sanatçısı Jonathan Keep dir. Keep, 1979 yılında Natal Üniversitesi'nde güzel sanatlar eğitimini tamamlamasının ardından, 1986 yılında İngiltere'ye yerleşmiş ve Londra Royal College of Art'da 2002 yılında yüksek lisans eğitimini bitirmiştir ("Jonathan Keep", y.y.). Çalışmaları birçok koleksiyon ve müzede sergilenen sanatçı, delta tipi ve harç yığma teknolojisiyle çalışan bir üç boyutlu yazıcıyı seramik malzemeyle çalışabilecek hale dönüştürmüş ve böylelikle çoğu kişinin kolayca kullanabileceği bir yazıcının ilk örneklerinden birini oluşturmuştur (Aslan, 2017, s. 23).

Çoğu eserinde temel matematiksel kalıplar kullanan sanatçı doğadan aldığı ilhamı asla göz ardı etmemiş ve teknolojiyle doğayı yeni bir sanat anlayışıyla birleştirmeyi başarmıştır ("Jonathan Keep", y.y.). Çalışmalarının neredeyse tamamında doğadan izler bulunan sanatçının dikkat çeken en önemli serilerinden biri de Sound Surface (Ses Yüzeyi) serisidir. Sanatçı bu serisinde daha önceden bilgisayar destekli tasarım programları yardımı ile tasarlanmış olduğu bir formun üzerine, özel bir

yazılım ile ses kayıtlarını aktararak, form üzerinde ses verilerinin dokusunu oluşturmayı başarmıştır. Her objede oluşan kendine özgü ve benzersiz yüzeyler, tasarım aşamasında kullanılan ses verisinin tonunu ve ritmini taşır. Keep'in bu serideki temel amacı duyabildiklerimizin üç boyutlu görüntülerini keşfetmek ve izleyiciye aktarmaktır ("Sound Surface", y.y.) **(Görsel 15)**.

Görsel 15. Jonathan Keep, Sound Surface (Ses Yüzeyi) serisi, Benjamin Britten Four Sea Interludes (URL 1, 2021).

Üç boyutlu yazıcı teknolojilerini kullanarak çalışan ve ses verilerini çalışmalarında kullanan bir diğer seramik sanatçısı ise Danimarka'lı sanatçı Olivier van Herpt dir. Herpt, kendi tasarladığı ve harç yığıma teknolojisi ile çalışan delta tipi seramik yazıcısıyla özgün sanat eserleri üreten önemli sanatçılardan biridir. Üç boyutlu yazıcı teknolojisi ile çok büyük boyutlarda üretim yapmayı amaçlayan sanatçı; bu amaçla, büyük boyutlarda baskı alınabilmesine olanak sağlayan, kendi tasarladığı üç boyutlu yazıcısını kullanarak mevcut üç boyutlu yazıcı teknolojilerini bir üst düzeye taşımayı başarmıştır (Özgüven, 2017, s. 79). Sanatçı bununla birlikte, baskı aşamasında kullanılacak olan seramik çamurunu sulandırarak daha akışkan bir kıvama getirmek yerine, üretim esnasında çamurun sert haliyle direk olarak kullanılabilceği bir ekstrüder tasarlamış ve bu sayede insani boyutta çalışmalara imza atabilmiştir ("Functional 3D Printed Ceramics", y.y.).

Genellikle yüzeyler ve dokular ile ilgili çalışmalar yapan sanatçı, izleyicisine elle dokunmuş hissi veren seramik vazolar sunmaktadır (Zhuang, y.y.). Her projesiyle üç boyutlu yazıcı teknolojilerine de yeni katkılar sunan sanatçının önemli serilerinden biri de Solid Vibrations (Katı Titreşimler) serisidir. Solid Vibrations (Katı Titreşimler), uzmanlık alanı ses tasarımı üzerine olan Ricky van Broekhoven ve Olivier van Herpt'in ortak projesidir. Hertpt ve Broekhoven'ın bu projedeki temel amacı ses verilerinin insan zihninde oluşturduğu etkinin görüntüsünü ortaya çıkararak, bu etkiyi form üzerine doku şeklinde yansıtmaktır. Bu bağlamda yazıcının baskı tabelasının altına, düşük ses titreşimleri üreten ve özel olarak tasarlanmış bir hoparlör yerleştirmişlerdir. Baskı esnasında, bu hoparlörden çıkan titreşimleri yazıcının ürettiği formlarla birleştirmeyi başarmışlardır ("Solid Vibrations", 2015) **(Görsel 16)**.

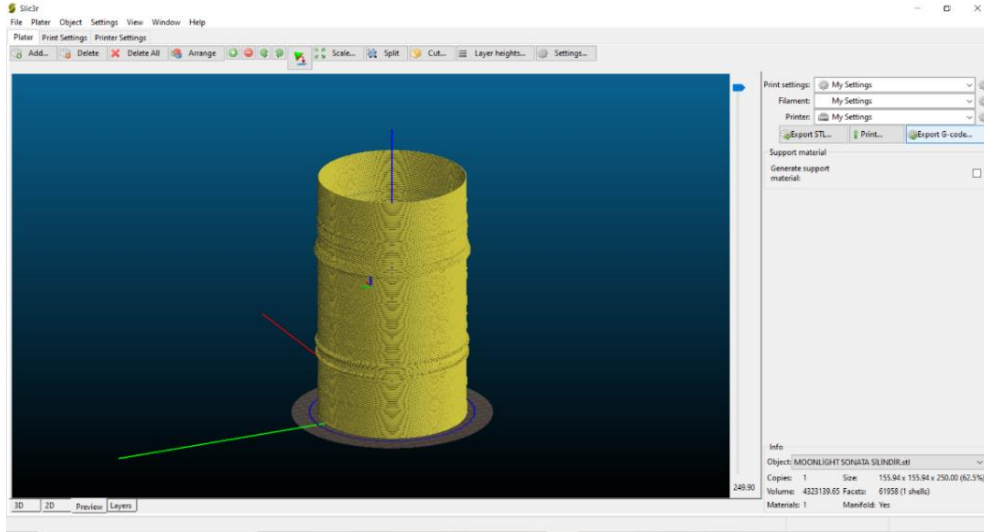

Görsel 16. Oliver Van Herp, Solid Vibrations (Katı Titreşimler), Seramik form yüzey detayı, 2015 (URL 2, 2021).

Rhinoceros Programıyla Tasarımı Tamamlanmış Formun Üç Boyutlu Baskıya Hazır Hale Getirilmesi

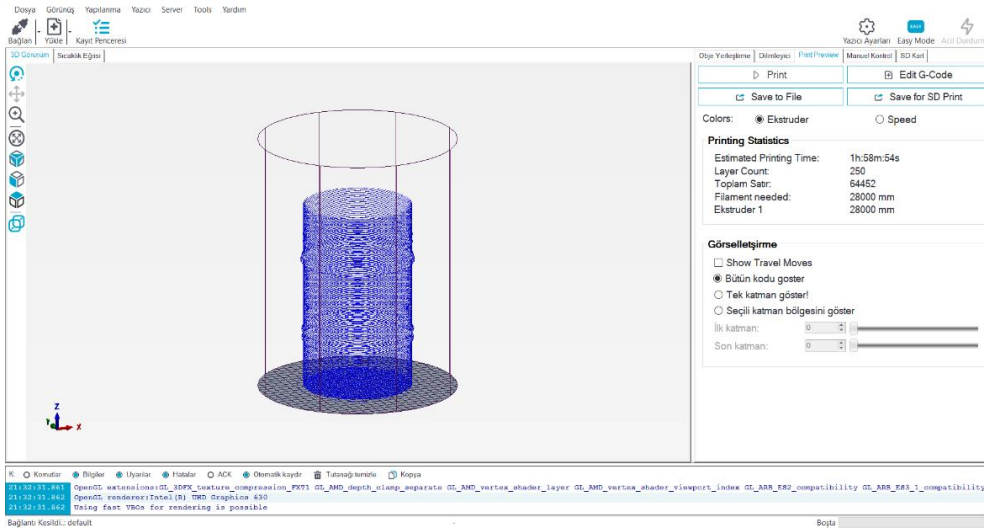
Tasarımı tamamlanan formun üç boyutlu yazıcıyla baskısının alınabilmesi için öncelikle STL formatında kaydedilmesi gerekmektedir. STL (Stereolitography) formatı hızlı prototipleme uygulamaları için geliştirilmiş bir dosya formatıdır. Bilgisayar destekli tasarım programlarından herhangi biriyle tasarlanan modeller sıklıkla dörtgen yüzeylerden oluşurken STL formatındaki modeller üçgen yüzeylerden oluşmaktadır. Model üzerinde tanımlanmış olan her üçgen kendisine komşu olan diğer üçgenin iki köşesiyle aynı koordinatlara sahip olduğundan formun yüzeyi birbirine tam bağlanmış ve böylece tam katı hale gelmiş olur. STL formatının bu özelliği üç boyutlu baskı için tek koşuldur çünkü aksi takdirde baskı esnasında birtakım sorunlar oluşacaktır.

STL formatında kaydedilen tasarımlar, yazdırma ve dilimleme ayarlarının yapılması için Slic3r gibi bir dilimleyici yazılım üzerinde tekrar açılır. Bu ayarlar, yazdırmak istediğimiz tasarıma uygun katman kalınlığı, iç dolgu (infill) modelinin çeşidi ve yoğunluğunun seçimi, yazıcının ekstrüder bölümünün baskı tablasına olan uzaklığı (z offset) gibi değerleri barındıran ayarlardır. Baskı işlemi için gerekli ayarları tamamlanmış olan tasarım sonraki aşamada G-Code formatında kaydedilmelidir. G-Code, Geometrik Kod 'un (Geometric Code) kısaltmasıdır. G-Code formatı; baskı aşaması öncesinde, Slic3r gibi dilimleyici yazılımlar ile yeniden yapılandırılan tasarımın yeni ayarlarının kodlandığı bir dosya biçimidir. Bunun yanı sıra bu format, bilgisayar destekli üretim yapan makinaların ortak programlama dilidir. Yazıcıya neyi nasıl yapması gerektiği G-Code ile aktarılır. Çeşitli aşamalardan geçerek G-code formatına dönüştürülmüş olan formlar artık baskıya hazır haldedir (Demirbaş & Arlı, 2017, s. 65-71) (**Görsel 17**).

Görsel 17. STL formatında kaydedilmiş olan formun Slic3r adındaki dilimleyici yazılımla katmanlarına ayrılması ve G-code'a dönüştürülerek kaydedilmesi.

Bu aşamadan sonra G-code formatındaki dosya, yazıcının bir robot olarak kontrol edilmesini sağlayan Repetier-Host gibi bir yazılım aracılığıyla açılarak baskı alınmaya başlanabilir. Repetier-Host yazılımı üç boyutlu yazıcılarda baskı işleminin başlatılmasını ve yazıcının kontrol edilmesini sağlayan bir yazılımdır. Bu yazılımın en önemli özelliklerinden biri Slic3r gibi dilimleyici yazılımlar ile uyumlu çalışmasıdır. Repetier-Host yazılımı aracılığı ile yazdırma işlemi başlatılıp, belli bir süreliğine duraklatılabilir veya tamamen durdurulabilir. Bunun haricinde bu yazılım aracılığı ile baskı esnasında yazıcının işletim hızı kontrol edilebilir, baskı işleminin aşamaları ve süresi ile ilgili bilgilere rahatlıkla ulaşılabilir (Aslan, 2017, s. 55) **(Görsel 18).**

Görsel 18. G-code formatında kaydedilmiş olan formun Repetier-Host yazılımıyla açılmış görüntüsü.

Harç Yığıma Teknolojisi ile Çalışan Delta Tipi Üç Boyutlu Seramik Yazıcının Baskıya Hazırlanma Aşamaları, Uygun Çamur Yoğunluğunun Tespiti ve Uygulamalar

Üç boyutlu seramik yazıcılarla baskı aşamasına gelindiğinde, tasarlanmış olan formun baskısının alınabilmesi için öncelikle çamurun ekstrüder haznesine ulaştırılması gerekmektedir. Bunun için bir çamur tankına ve tank ile yazıcının ekstrüderini birbirine bağlayacak bir hortuma ihtiyaç vardır. Çamur tankının içine baskı öncesinde doldurulan seramik malzeme, tankın içinde bulunan pistonun, hava basıncı veya motor gücü kullanılarak ilerletilmesi vasıtasıyla, bir hortum üzerinden ekstrüder haznesine taşınır. Pistonun çamur tankı içerisinde ilerlemesi için gerekli olan motor gücü ya da hava basıncı, kullanılan çamurun yoğunluğuna göre farklılık gösterir. Sağlıklı bir üretim süreci için kullanılacak olan çamurun hortum ve ekstrüder içinde 2-4 bar arası bir basınç ile kesintisiz bir biçimde ve kolayca ilerlemesi beklenir. Çamurun gereğinden yoğun kıvamda olması, bir yandan ekstrüder motorunun gücünü zayıflatıp çamurun akış hızını düşürürken diğer bir yandan doğru akış hızı için gereken hava basıncını yükseltir.

Bu sebeple üretim aşamasında kullanılacak seramik çamurunun yoğunluğunun önceden çeşitli denemeler ile belirlenmesi ve baskı aşamasından önce bu yoğunluğa göre ayarlanması çok önemlidir. Çamurun yoğunluğu üretimde kullanılmak istenen çamur çeşidine göre farklılık göstermektedir. Bu çalışmada kullanılan kırmızı menemen çamuru için uygun yoğunluk oranının %22-25 aralığında olduğu saptanmış ve çamur bu yoğunluk aralığında hazırlanarak kullanıma uygun hale getirilmiştir (Küçükbaş, 2019, s. 99-100).

Baskı esnasında herhangi bir sorun yaşanmaması ve kaliteli bir baskı alınabilmesi için dikkat edilmesi gereken bir diğer unsur ise çamurun pürüzsüzlüğüdür. Örneğin baskı için şamot gibi iri tanecikli çamurların kullanılması; baskı kalitesini düşürmesi, üretim esnasında ekstrüder nozulunu tıkayıp baskıya engel olması ve yazıcının parçalarını zaman içinde çizerek aşındırması riski taşıması açısından uygun değildir. Baskıda kullanılmak istenen taneciksiz seramik çamuru daha önceden belirlenen kıvamda hazırlandıktan sonra içinde hava ve sert bir cisim kalmamasına özen gösterilmelidir. Hazırlanan çamurun homojen bir biçimde karışmış olması da baskı kalitesini doğrudan etkilemektedir. Tüm bunlar göz önünde bulundurularak baskıda kullanılacak olan çamura ıspatula yardımıyla düz ve sert bir zemin üzerinde baskı uygulanarak içindeki havanın tamamen çıkması sağlanmalı ve aynı zamanda çamur pürüzsüz ve homojen bir hale getirilmelidir.

Çamur hazırlandıktan sonra çamur tankına yüklenmesi ise üretim aşamasında sorun oluşmaması adına dikkat edilmesi gereken oldukça önemli bir diğer basamaktır. Bu adımda hem çamurun hem de çamur tankının içinde hava kalmaması için özen gösterilmelidir, çamur tankının veya çamurun içinde hava kalması halinde üretim sırasında form deforme olabilir ya da tamamen bozulabilir. Daha önceden pürüzsüz hale getirilip üretime hazırlanan çamur, çamur tankı olarak kullanılacak olan hazneye parça parça ve içinde hava kalmayacak şekilde yerleştirilmelidir (Aslan, 2017, s. 12-14). Özetle alınacak olan baskının kalitesi, üretim esnasında kullanılacak olan çamurun yoğunluğu, pürüzsüzlüğü ve homojenliği ile doğrudan bağlantılıdır.

Baskı aşamasında dikkat edilmesi gereken bir diğer unsur ise baskı hızıdır. Üretim esnasında baskı hızı üretimde kullanılacak olan çamurun yoğunluğuna göre belirlenmelidir. Eğer üretimde motorlu ekstrüder tercih ediliyor ise basılacak formun detaylarının yoğunluğuna ve karmaşıklığına göre baskı hızı gerektiğinde artırılıp azaltılabilir. Eğer motorsuz ekstrüder tercih ediliyorsa, üretimde kullanılacak olan çamurun yoğunluğu artırılmalı ve kontrolün kaybedilmemesi açısından üretim hızı yavaşlatılmalıdır.

Bunların yanı sıra üretilmek istenilen formun üç boyutlu yazıcılarla üretime uygun olduğundan emin olunmalıdır. Harç yığıma teknolojisiyle çalışan üç boyutlu yazıcılar eklemeli üretim yaptıkları için tasarım aşamasında form üzerinde herhangi bir ters açı olmadığından emin olunmalıdır (Martinez & Can, 2016, s. 11).

Tüm bu bilgilerin ışığında, harç yığıma teknolojisiyle çalışan delta tipi üç boyutlu yazıcı adım adım baskıya hazır hale getirilmiştir. Baskı esnasında motorlu ekstrüder kullanılmıştır. Baskısı alınacak olan formun, çok karmaşık bir form olmamasına rağmen titizlikle üretilmesi gerektiği gerçeği göz

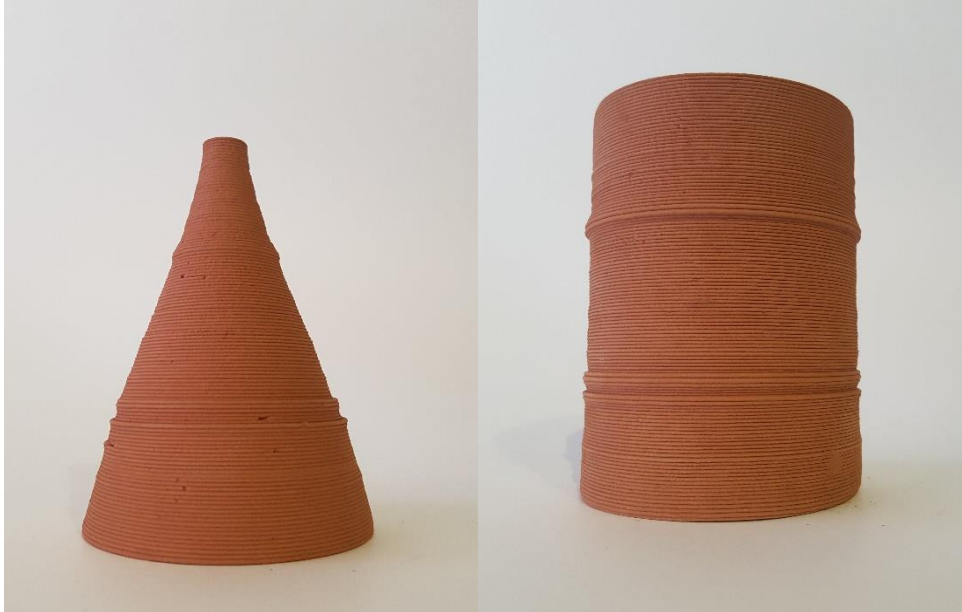
önünde bulundurularak ortalamanın biraz altında bir baskı hızı tercih edilmiştir. Baskı esnasında baskının hızı Repetier-Host yazılımı üzerinden ayarlanabilmektedir.

Tüm bu aşamalardan sonra baskı işlemi için tamamen hazır olan yazıcı Repetier-Host yazılımı ile bilgisayara bağlanarak baskı alma işlemine başlanabilir.

Görsel 19. Tasarımı tamamlanmış formların üç boyutu seramik yazıcı ile üretim aşaması.

Baskı aşaması tamamen bitmiş olan formlar kurumaya bırakılmış ve daha sonra 900 °C'de bisküvi pişirimleri yapılarak nihai hallerine ulaşmaları sağlanmıştır (**Görsel 19-20**). Nihai ürünlerin ölçüleri 11x6,5x1 cm, 11x6,5 cm olup et kalınlıkları 0.3 mm dir.

Görsel 20. Tasarımı tamamlanmış formların üç boyutu seramik yazıcı ile üretilmiş halleri, kırmızı menemen çamuru, 900 °C, 11x6,5x1 cm, 11x6,5 cm, 2021.

Sonuç ve Öneriler

Üç boyutlu yazıcılar keşfedildikleri ilk günden bu yana kullanıldıkları alanlara devrim niteliğinde yenilikler yaratma imkânı sağlamaktadır. Seramik alanında ise son on yılda kullanımlarını giderek arttırmakta olan bu yazıcılar artık bu alanda yeni bir şekillendirme yöntemi olarak kabul görmekte ve yerini her geçen gün sağlamlaştırmaktadır.

Üç boyutlu yazıcılar, seramik alanında geleneksel şekillendirme yöntemleriyle üretilemeyecek kadar karmaşık formların üretimini sağlamaktadırlar. Yazıcılar sanatsal alanda; çeşitli desenlerde iç dolgu uygulamalarına ya da sistematik ve farklı yüzey dokularına sahip üretimlerin yapılmasına imkân sağlarken, endüstriyel seramik üretiminde ise çok ince et kalınlıklarında ve kalıpla şekillendirmesi mümkün olmayan formların seri üretimine olanak sağlamaktadırlar.

Bilgisayar destekli tasarım programlarının ve üç boyutlu yazıcı teknolojilerinin hızla gelişimini sürdürmesi kullanıcılarına heyecan verici gelişmeler sunmaktadır. Bu teknolojilerin anlık ses ve görüntü verilerini yakalayıp dijital ortamda forma dönüştürülmesine olanak sağlaması da bu alandaki heyecan verici gelişmelerden biridir. Bilgisayar destekli tasarım programları ve üç boyutlu yazıcı teknolojilerinin sağladığı tüm bu yenilikler, tasarımcıları yeni doku, yüzey, biçim ve modelleme yöntemleri ile ilgili arayışlara yöneltmektedir.

Bu çalışmada öncelikle bilgisayar destekli tasarım programları aracılığıyla kaydedilen ses verilerinin birer forma dönüştürülmeye elverişli olup olmadığı araştırılmış, çalışmalar sonucunda ses verilerinin başarıyla forma dönüştürülebildiği gözlemlenmiştir. İkinci aşamada ise tasarımı tamamlanmış formların üç boyutlu seramik yazıcı ile üretiminin mümkün olup olmadığına bakılmış ve uygulamalar sonucunda üretimin mümkün olduğu görülmüştür.

Ses dosyalarının seramik bir forma dönüştürülmesi kapsamında yapılan bu araştırmanın sonucunda elde edilen formların, uygulama ve tasarım açısından, seramik malzeme kullanılarak, harç yığıma tekniği ile çalışan delta tipi bir üç boyutlu yazıcı ile üretim için uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı; günümüzde bilgisayar destekli tasarımın ve üç boyutlu yazıcı ile üretimin sanat ve tasarım alanındaki aktif kullanımına ışık tutmak, bu yeni nesil teknolojilerin sağladığı avantajları okuyucuya aktarmaktır. Bunun yanı sıra, başta seramik sanatı olmak üzere yeni nesil teknolojilerin sanat ve tasarım üzerindeki etkisine dikkat çekmek ve bu teknolojilerin gelecek nesiller için özendirici olmasını sağlamak açısından önem arz etmemdir.

Çalışmada, Rhinoceros' un Grasshopper eklentisinin Firefly uzantısıyla yakalanan ses verilerinin forma dönüştürülmesi süreci adım adım okuyucuya aktarılmıştır. Firefly uzantısı ile yakalanan ses verileri üzerinde yapılan değişikliklerin sonucunda tasarlanan formların, yapıları itibarıyla seramik malzemeyle üretimine uygun şekilde tasarlanmış olmasına özellikle dikkat edilmiştir. Tasarımı tamamlanmış olan formlar dilimleyici programlar ile katmanlarına ayrılmış ve daha sonra G-code formatına dönüştürülerek kaydedilmiştir. G-code formatına dönüştürülmüş tasarımlar, seramik malzemeyle çalışan delta tipi bir üç boyutlu yazıcı ile üretilmiştir. Formların üretim aşamasında kırmızı menemen çamuru kullanılmıştır. Üretimi tamamlanmış formlar daha sonra kurumaya bırakılmış ve 900 °C de bisküvi pişirimine tabi tutulmuştur.

Bu çalışmada; ses verilerinin forma dönüştürülebilmesine ve seramik malzeme kullanılarak üç boyutlu yazıcı ile üretilmesine dair teknik ve teknolojik temeller atılmıştır. Gelişime ve değişime açık bir konu üzerine yazılmış olan bu makale, üç boyutlu yazıcı teknolojisiyle üretilebilecek yeni nesil seramik formlar ile ilgili bir araştırma makalesi olarak nitelendirilebilir.

Kaynakça

- Aslan, F. (2017). *Üç Boyutlu Yazıcılarda Harç Yığılma Tekniği ile Seramik Şekillendirme*. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Demirbaş, Y. K., & Arlı, B. (2017). *Uygulamalarla Üç Boyutlu Yazıcı Yapımı ve Kullanımı* (4. baskı). İstanbul: Abaküs Kitap Yayın Dağıtım Hizmetleri.
- Demirel, M. Y., & Karaağaç, İ. (2014). Bilgisayar Destekli Üretim Süreçlerine Genel Bir Bakış. *Mühendis ve Makina Dergisi*, 55(652), 51–61.
- Functional 3D Printed Ceramics. (y.y.). Tarihinde 26 Ağustos 2021, adresinden erişildi Olivier van Herpt website: <https://oliviervanherpt.com/functional-3d-printed-ceramics/>
- Jonathan Keep. (y.y.). Tarihinde 01 Eylül 2021, adresinden erişildi Jonathan Keep website: http://www.keep-art.co.uk/resume_cv.htm
- Küçükerbaş, M. N. (2019). *Üç Boyutlu Yazıcılarla Üretilebilecek Form Araştırmaları*. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Martinez, E. H., & Can, E. (2016). Bilgisayar Destekli Seramik Üretim Yöntemi Olarak Üç Boyutlu Yazıcılar ve Günümüz Koşullarında Uygulama Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1–15.
- Özgüven, S. (2017). *Seramik Sanatında Dijital Uygulamalar*. Hacettepe Üniversitesi.
- Solid Vibrations. (2015). Tarihinde 25 Ağustos 2021, adresinden erişildi Olivier van Herpt website: <http://oliviervanherpt.com/solid-vibrations/>
- Sound Surface. (y.y.). Tarihinde 01 Eylül 2021, adresinden erişildi Jonathan Keep website: http://www.keep-art.co.uk/digital_sound.html
- Yazar, T., & Uysal, S. (2016). *Grasshopper ile Parametrik Modelleme* (1. baskı). İstanbul: Pusula 20 Teknoloji ve Yayıncılık.
- Zhuang, J. (y.y.). Olivier van Herpt. Tarihinde 25 Ağustos 2021, adresinden erişildi Olivier van Herpt website: <https://oliviervanherpt.com/about/>
- URL 1: http://www.keep-art.co.uk/Singles/sound_01.jpg, Erişim tarihi: 01 Eylül 2021.
- URL 2: <https://oliviervanherpt.com/img/ceramic-3d-printer-sound.jpg>, Erişim tarihi: 25 Ağustos 2021.

Extended Abstract

Three-dimensional printer technologies, which were discovered for the first time in the early 1970s, have rapidly continued their technological developments since the day they were discovered. This rapid development of three-dimensional printers in the historical process has led to the development of their usage areas over time. The fields of use of three-dimensional printers, which were initially only used to produce plastic prototypes, have expanded from the health sector to the defense and space industry, from traditional production to industrial design products, from the food industry to the field of art and design.

Computer-aided design programs, which are directly linked to three-dimensional printer technologies, have also progressed in parallel with three-dimensional printer technologies in this historical process. The parallel progress of these technologies has brought innovative perspectives to every field where printers are used.

Computer-aided design programs, which play an active role in every stage of production with three-dimensional printers, enable the forms to be produced to be expressed in a volumetric way with mathematical or coordinate expressions. Today, almost all computer-aided design programs update for three-dimensional printers and offer the necessary interfaces to their users. Some of the most commonly used computer aided design programs in the

field of art and design are programs such as Maya, Autodesk 3Ds Max, AutoCAD, Rhinoceros, and Solidworks. Each of these computer aided design programs develops new add-ons and extensions within itself, thus providing different advantages to its users.

In this study; Using the Firefly extension of the Grasshopper plug-in of Rhinoceros, a computer-aided design program, the audio data captured from the external environment has been converted into form. The steps of creating the data flow diagram, which will enable the recording of the audio files captured using the Firefly extension as data, are conveyed to the reader in detail, step by step.

After the audio files were recorded with computer environments via Firefly, some adjustments were made on them. Particular attention was paid to the fact that the forms, which took their final form after the arrangements, were designed in accordance with their production with ceramic materials.

The forms, which have completed the design, were revised with computer aided manufacturing (CAM: Computer Aided Manufacturing) software at the next stage, made ready for printing and re-coded in a language that the printer could detect. The forms, which were finalized with various arrangements, were first saved in STL (Stereolithography) format, which is a file format developed for rapid prototyping applications. The designs saved in STL format were separated into layers with slicer programs such as Slic3r, then converted to G-code format and re-saved in their final form. G-Code is an abbreviation of Geometric Code. G-Code format; It is a file format in which the new settings of the design, which are reconstructed with slicer software such as Slic3r, are encoded before the printing phase. In addition, this format is the common programming language of computer-aided production machines. What to do and how to do is transferred to the printer with G-Code. The designs converted to G-code format were produced with a delta type three-dimensional printer, which was made to work with ceramic material by making some changes. Red mud was used during the production of the forms. The completed forms were then left to dry and subjected to biscuit firing at 900 °C.

Göstergebilimsel Çözümlemelerle Realist Sanat Eserlerinin Sosyolojik Anlatıları Üzerine İncelemeler

Examinations on Sociological Narratives of Realist Works of Art with Semiotic Analysis

Uğur YILMAZ¹

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 06.09.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 10.11.2021

Doi: 10.48146/odusobiad.991774

Atıf / Citation: Yılmaz, U. (2021). "Göstergebilimsel Çözümlemelerle Realist Sanat Eserlerinin Sosyolojik Anlatıları Üzerine İncelemeler", *ODÜSOBİAD*, 11(3), 837-852 Doi: 10.48146/odusobiad.991774

Öz

Bu araştırmanın amacı, realist sanat eserlerindeki görsel anlatıların toplumsal olay ve olgularla ilişkilerini göstergebilimsel olarak incelemektir. Sanat eleştirisi incelemesi özelliği gösteren bu çalışmada realizm sanat akımının önde gelen temsilcileri arasında yer alan Gustave Courbet, Jean-François Millet ve Adolph Von Menzel'in eserleri üzerine odaklanılmıştır. Bu kapsamda çalışmada Gustave Courbet'in *Taş Kırıcılar*, Jean-François Millet'in *Hasatçılar* ve Adolph Von Menzel'in *Demir Haddehanesi* adlı eserleri incelemeye alınmış, söz konusu eserlerin görsel anlam katmanlarında yer alan iletilerin sosyolojik anlatılarla ilişkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmaya konu olan eserlerin görsel anlam katmanlarını inceleyebilmek için göstergebilimsel çözümlemelerden yararlanılmıştır. Araştırmada göstergebilim anlam çözümleme çalışmaları betimsel, anlatımsal ve izleksel düzeylerde gerçekleştirilmiştir. Göstergebilimsel çözümlemeler sonucunda, resimlerin üretildikleri dönemin toplumsal olay ve olgularına yönelik derin anlam iletileri içerdikleri görülmüştür. Resimlerin görsel anlam katmanlarında yer alan ve yorumlamaya konu olan başlıca sosyolojik söylemler arasında; toplumsal sınıf tabakaları (alt ve üst sınıf), toplum tipleri (tarım ve yeni sanayileşmekte olan toplumlar), sosyalizm, sanayi (endüstri) devrimi, inanç sistemi, işçi sınıfı (proletarya) vb. iletilerle karşılaşmıştır. Realist sanatçıların yansıtmacı (mimesis) prensiplerinin, sadece formların görüntüsel gerçekliğini tasvir etme yönünde değil aynı zamanda toplumsal olay ve olguların dünyevi karşılıklarını en açık şekilde işleme konusunda da belirginlik gösteren bir tasvir anlayışı özelliğine sahip olduğu görülmüştür. Bu özelliğin, realist anlatımın eleştirel nitelikli sosyolojik bir özellik kazanması noktasında önemli rollere sahip olduğu anlaşılmıştır. Realist sanat eserlerinin enformel eserlere göre öznel yorumlara daha kapalı bir özellik göstermesinin, söz konusu eserlerin görsel iletilerinden sosyoloji ve tarih araştırmalarında bir tür tarihsel belge ve görsel veri olarak yararlanılabileceği konusunu karşımıza çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Realizm, Göstergebilimsel Çözümleme, Sanat Sosyolojisi, Sanat Eleştirisi, Resim

Abstract

*This research aims to examine the relationship of visual narratives in realist works of art with social events and phenomena semiologically. In this research, which has the feature of art criticism, it was focused on Gustave Courbet, Jean-François Millet, and Adolph Von Menzel, who are among the leading representatives of the art movement of realism. In this context, the work of Gustave Courbet's *The Stonebreakers*, Jean-François Millet's *The Gleaners*, and Adolph Von Menzel's *The Iron Rolling Mill* were examined in the study, and the relationship between the messages in the visual meaning layers of these works and sociological narratives was tried to be evaluated. Semiotic analysis was used to examine the visual meaning layers of the works subject to the research. In the study, semiotics analysis studies were carried out at the levels of descriptive, narrative, and deep structure. As a result of semiotic analyzes, it was seen that the paintings contained deep meaning messages about the social events and phenomena of the period in which they were produced. Among the main sociological discourses in the visual meaning layers of the paintings and subject to interpretation; social class strata (lower and upper class), types of society (agriculture and newly industrialized societies), socialism, the industrial revolution, belief system, working-class (proletariat), etc. were encountered. It has been observed that the reflective (mimesis) principles of realist artists have a clear sense of depiction not only in terms of depicting the visual reality of forms but also in terms of*

¹ Arş. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı, Aksaray, e-mail: uyilmaz.rssm@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0435-5012

processing the worldly equivalents of social events and phenomena most explicitly. It has been understood that this feature has an important role in terms of realist expression gaining a critical sociological feature. The fact that realist works of art are more closed to subjective interpretations than informal works has shown us the issue that the visual messages of these said works can be used as a kind of historical document and visual data in sociology and history research.

Keywords: Realism, Semiotic Analysis, Sociology of Art, Art Criticism, Painting

Giriş

Realizm (gerçekçilik), süjenin dış dünyaya ilişkin duyularını nesnel bir yaklaşım içerisinde taklit/tasvir etmesi anlamında sanatsal bir anlayışı ifade etmektedir. Bu tanım çerçevesinde realizm her ne kadar natüralist bir anlayışın varlığını çağırıyor olsa da Thompson'un (2014) belirttiği gibi realizmi natüralizmin karşıtı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Konuyla ilgili olarak Krausse (2005) çalışmasında Gustave Courbet'nin ifadesi üzerinden realizmi, idealin reddine dayanan; öz itibarıyla demokratik bir sanat anlayışı olarak ifade etmiştir. Klasik ve romantik sanatçıların formları idealist bir anlayışla resmetme eğilimlerinden ayrılan realist sanatçıların tutumlarının, 19. yüzyıl ortalarında günlük yaşamın sıradanlığını, toplumsal olgu ve düşüncelerini tüm açıklığıyla resmetme yönünde bir özellik gösterdiği görülmektedir (Antmen, 2013, s. 12). Realist sanatçıların bu tutumuna yönelik Hauser (2006) çalışmasında, realizmde günlük yaşamın tüm açıklığı ve kabalıyla resmedilmesinin sanat tarihinde bir yenilik olmadığına; fakat toplumun yapay bir kurguya dönüştürülmeden ele alınmasının ve bu durumun sonucu olarak sanatın kazanmış olduğu siyasal tutumun bir yenilik olarak değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Tüm bu konularla ilgili olarak realizmin, Rönesans'tan 19. yüzyılın ortalarına kadar sanat tarihinde doğayı idealist bir anlayışla taklit etme/betimleme yönündeki sanatsal eğilimlerden uzaklaşarak dönemin toplumsal koşullarının etkileriyle -bunlar arasında en belirleyici olanı sanayi devrimidir- modern sanat felsefesinin temellerinin şekillenmesine kaynaklık yaptığı ifade edilebilir.

Realist sanatçıların formalist (biçimci) bir anlayışla kurguladıkları resimlerinin arka yapısında işledikleri konularla sanatı sosyolojik bir anlatı aracına dönüştürdükleri; dönemin düşünce iklimi, toplumsal tahakküm biçimleri ve modern sanatın eleştirel işlevi üzerine avangart bir sanatsal anlayışın kapılarını açtıkları düşünülmektedir. Bu anlayışla ilişkili olarak bazı sanat tarihi incelemelerinde realizmin modern sanatın başlangıcını belirleyen bir sınır çizgisi olarak değerlendirildiği görülmektedir (Arnason & Mansfield, 2013; Krausse, 2005; Mallarmé, 1982; Malpas, 1997; Thompson, 2014). Yine, realizmin öncü sanatçısı Courbet'nin resimlerinin toplumsal ve sanatsal ilerlemenin etimolojik kökenleri anlamında avangart bir özellik gösterdiği ifade edilir (Nochlin, 1989, s. 12). Realizmin Rönesans'tan beri sanat tarihinde var olan diğer formalist yaklaşımlardan ayrılan en önemli özelliği, toplumsal yapının bileşenlerine yönelik eleştirel nitelikli sosyolojik anlatımlar içeren konular üzerine odaklanıyor olmasıdır. Bu durum üzerinde realist sanatçıların dönemin toplumsal olay ve olgularına yönelik üstlendikleri muhalif tutumların belirleyici olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda, Courbet'nin resimlerinin 1855 yılında Paris'te organize edilen Universal Exhibition'a (Dünya Fuarı) kabul edilmemesinin ardından 'Le Réalisme' (Realizm/Gerçekçilik) başlığı altında sanatçının kendi olanaklarıyla resimlerini sergileme girişimi (Honour & Fleming, 2016; The Metropolitan Museum of Art, 2008); yine, Paris'te Salon'a yapılan başvurular sonrasında reddedilen realist ve empresyonist sanatçıların 'Reddedilenler Salonu' adı altında resimlerini sergilemeleri (Antmen, 2013, s. 20); Sanayi Devrimi'nin meydana getirdiği endüstrileşme olgusuna paralel olarak buharlı makinelerin yaygınlaşması, mekanik üretim sistemlerinin insan emeği ve iş gücü üzerinde doğurduğu etkiler vb. olaylar realist sanatçıların sanatsal anlayışlarını şekillendiren temel toplumsal faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Realist sanatçıların dış dünyayı tüm açıklığıyla resmetme yönündeki eğilimleri, realizmin toplumsal olay ve olgularla ilişkilerini belirginleştirmeye yardımcı görüntüsel göstergeler elde etmeyi ve realist sanat eserleri üzerinden gerçekleştirilebilecek sanat sosyolojik değerlendirmeleri mümkün kılan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanat ve toplum etkileşimini çözümleme konusunda realist sanat eserlerinin izleyiciye, döneminin sosyal, kültürel, tarihsel ve bilimsel gelişmelerine yönelik olarak günlük yaşam tasvirleri sunduğu görülmektedir. Bu durum üzerinde realist sanatçıların imgeleri manipülasyona uğratmadan tasvir etme eğilimlerinin önemli rolleri bulunmaktadır. Bu anlamda realist sanatın ideolojisini, fotoğrafik gerçekliğin sahip olduğu nesnellik ve sıradanlık ilkeleriyle ilişkilendirilebileceği düşünülmektedir. Fotoğraf imgeleri üzerinden toplumsal içerikli veri elde etme konusunda karşımıza çıkan görsel sosyoloji çalışmalarıyla (Cipriani & Del Re, 2012;

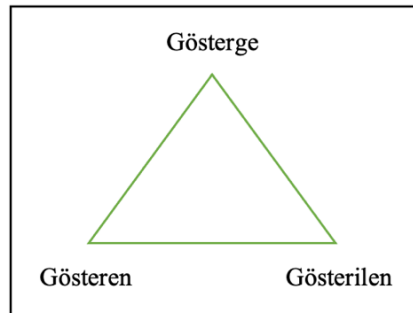
Boucher & Watson, 2017; Harper, 2012; Pauwels, 2010; Power, 2003; Wagner, 2002; Williams & Whitehouse, 2015) ilişkili olarak bu araştırmada, realist sanat eserleri üzerinden toplumsal içerikli veri elde etmeye odaklanılmıştır. Bu noktada sanat sosyolojisi ve görsel sosyoloji ışığında göstergebilim anlam çözümleme çalışmalarıyla realist sanat eserleri üzerinden toplumsal içerikli veriler elde edilebileceği; realist sanat eserlerinde işlenen toplumsal anlatımlardaki alt anlam katmanlarının ortaya çıkarılabileceği düşünülmektedir. Tüm bu konularla ilgili olarak araştırmada, realizm akımının özellikleri çerçevesinde realist sanat eserlerinin görsel anlam katmanlarında yer alan sosyolojik anlatıların ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, realist sanat eserlerindeki görsel anlatıların toplumsal olay ve olgularla ilişkilerini göstergebilimsel olarak incelemektir. Sanat eleştirisi incelemese özelliği gösteren bu araştırmada realizm sanat akımının önde gelen temsilcileri arasında yer alan Gustave Courbet, Jean-François Millet ve Adolph Von Menzel'in eserleri üzerine odaklanılmıştır. Bu kapsamda araştırmada, Gustave Courbet'nin *Taş Kırıcılar*, Jean-François Millet'nin *Hasatçılar* ve Adolph Von Menzel'in *Demir Haddehanesi* adlı eserleri incelemeye alınmış, söz konusu eserlerin görsel anlam katmanlarında yer alan iletilerin sosyolojik anlatılarla ilişkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Bu araştırmada, görsel sanat eserlerinin anlam katmanlarını çözümlemeye olanak sağlayan göstergebilim anlam çözümleme aşamalarından yararlanılmıştır. Göstergebilimsel çözümleme, görüntüsel göstergeleri çözümlemeye ve görsel sanat eserlerinin anlam katmanlarıyla ilgili veri elde etmeyi olanaklı kılar (Ertan & Sansarcı, 2016, Günay, 2008, 2012; Küçükdoğan, 2012). Araştırmaya konu olan realist sanatçıların eserlerine yönelik göstergebilimsel çözümler, Günay (2002) çalışmasında belirttiği betimsel, anlatımsal ve izleksel düzeylerde gerçekleştirilmiştir. Söz konusu göstergebilim çözümleme aşamalarının görsel sanat eserlerinde uygulamasına yönelik olarak ise Günay'ın (2008) çalışmasından yararlanılmıştır. Bu bağlamda çözümlemenin *betimsel düzeyinde*, sanat eserindeki göstergelerin gerçek dünyadaki karşılıkları ve eserin temel özelliklerinin betimlendiği; *anlatımsal düzeyde*, ilk aşamada ortaya konulan anlatımsal öğelerin incelendiği ve anlatımın işleyiş biçiminin ortaya konulduğu; *izleksel düzeyde* ise yan anlam ve derin anlamı oluşturan yapıların incelendiği görülmektedir (Günay, 2008, s. 19-22). Günay (2002, 2008) çalışmalarında ortaya koyduğu söz konusu göstergebilim anlam çözümleme aşamalarından yararlanarak bu araştırmada, Gustave Courbet'nin *Taş Kırıcılar*, Jean-François Millet'nin *Hasatçılar* ve Adolph Von Menzel'in *Demir Haddehanesi* adlı eserlerinde yer alan görüntüsel göstergelerin düz anlam, yan anlam ve derin anlam gösteren gösterilen örüntülerinin çözümlemesi gerçekleştirilmiştir. Göstergebilimde yaygın olarak karşılaşılan (Erkman, 1987, s. 44) ve bu araştırma kapsamında da yararlanılan gösterge şeması şu şekildedir:

Görsel 1. Göstergebilim Gösterge Şeması

Görsel sanat eserlerine yönelik göstergebilimsel çözümleme çalışmalarıyla ilgili olarak soyut sanat kategorisinde (bkz. Günay, 2008), natüralist (yansıtmacı) kategoride (bkz. Küçükdoğan, 2012) ve kavramsal sanat kategorisinde (bkz. Soylu, 2020; Yılmaz, Demir Yılmaz & Yılmaz, 2021) vb. yer alan

sanat eserlerinin görüntüsel gösterge yapıları üzerine odaklanan çeşitli incelemelerle karşılaşılmaktadır. Göstergebilimsel çözümlmeye konu olan görüntüsel göstergelerin yoruma açık bir özellik göstermesi, çözümlleme sürecini şekillendiren temel özelliklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuyla ilgili Eco (2016) çalışmasında enformel sanat (resim) olarak ifade ettiği açık yapıt özelliklerini geniş yorum ve okumalara imken veren bir özellik olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bu anlamda soyut resimlerin görüntüsel göstergeleri göstergebilimsel açıdan çok yönlü okumalara olanak sunarken, realist sanat eserlerindeki görüntüsel göstergeler ise temsilin arka yapısındaki anlamları (yan ve derin anlamları) keşfetmek adına bağlam temelli okumalara olanak sunabileceği düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle araştırmaya konu olan eserlerin içerdikleri görüntüsel göstergeler sanat sosyolojisi ve görsel sosyoloji bağlamında göstergebilimsel olarak çözümlenmiş; söz konusu bağlam/analji temelinde eserlerdeki göstergelerin yan ve derin anlam iletileri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Araştırmada göstergebilimsel çözümlmelere ek olarak literatür taramasından da yararlanılmıştır. Karasar'ın (2017) belirttiği gibi literatür taraması bir tür belgesel tarama olarak değerlendirildiğinde, araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bir veri toplama tekniği olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda, araştırma bulgularında göstergebilimsel çözümlmeleri desteklemek amacıyla alanyazını oluşturan yazılı materyallerin (kitap, makale, manifesto yazıları vb.) içerdiği bilgilere de yer verilmiştir.

Bulgular

Bu bölümünde araştırmaya konu olan Gustave Courbet'nin *Taş Kırıcılar*, Jean-François Millet'nin *Hasatçılar* ve Adolph Von Menzel'in *Demir Haddehanesi* adlı eserlerinin göstergebilimsel çözümlmelerine yer verilmiştir.

Gustave Courbet'nin Taş Kırıcılar'ı Üzerine Çözümleme

Sanat tarihi literatürüne 'realizm' terimini kazandıran ve realizm sanat akımının öncü sanatçılarından birisi olan Fransız ressam Gustave Courbet [1819-1877], resimlerinde işlediği konular, üslup anlayışı ve sahip olduğu sanatçı kimliği gibi özellikler çerçevesinde konu üzerinde karşımıza çıkan ikonik bir sanatçıdır. Sanat tarihinde figüratif resimleriyle öne çıkan Courbet'nin, figüratif kompozisyonların yanı sıra peyzaj (manzara) ve natürmort (ölü doğa) türlerinde resimleriyle de karşılaşılmaktadır. Realizm ile özdeşleşen Courbet'nin, 1849-50 yılında tamamladığı ve II. Dünya Savaşı dolaylarında yok edilen *Taş Kırıcılar (The Stonebreakers)* adlı figüratif resmi, sanatçının sanatsal anlayışının genel özelliklerini temsil eden eserlerinden biri olma özeliği göstermektedir. Bu nedenle araştırmada Courbet'nin *Taş Kırıcılar* adlı çalışması üzerine odaklanılarak göstergebilim anlam çözümlleme aşamalarıyla eser incelenmiştir.

Görsel 2. Gustave Courbet, Taş Kırıcılar (The Stonebreakers), 1849-50, Tuval Üzerine Yağlıboya, 165 x 257 cm. II. Dünya Savaşı Dolaylarında Yok Edildi.

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Stone_Breakers#/media/File:Gustave_Courbet_-_The_Stonebreakers_-_WGA05457.jpg sayfasından erişilmiştir.

Yukarıda **Görsel 2**'de yer alan *Taş Kırıcılar* adlı eserde gözlemlenen görüntüsel göstergeler arasında işçiler, yırtık ve yamalı kıyafetler, balyoz, başak, tencere, kaşık, sepet, taş parçaları ve kimliği gizlenmiş yüzler yer almaktadır. Söz konusu göstergelere ilişkin düz anlam, yan anlam ve derin anlam çözümleri şu şekildedir:

Gösterge	Düz Anlam	Yan Anlam	Derin Anlam
İşçiler	Çalışan	Emekçiler	İşçi Sınıfı (Proletarya)
Yırtık ve Yamalı Kıyafetler	Yıpranmışlık	Ekonomik Yetersizlik	Alt Sınıf
Balyoz	Kırıcı Alet	Statü, Güç, Otorite	Burjuvazi
Başak	Kılçıklı Bitki Başı	Bereket	İnanç Sistemi
Tencere	Pişirme Kabı		
Kaşık	Yemek Yemeye Yardımcı Araç	Aş/Yemek	Fizyolojik İhtiyaç
Sepet	Taşıma Kabı	Bir Arada Tutmak	Kırsal Yaşam
Taş Parçaları	Çakıl	Topluluk	Ayrıştırmak
Kimliği Gizlenmiş Yüzler	Belirsiz Suretler	Gizem	Sınıfsallaştırma

Görsel 3. Taş Kırıcılar'a Yönelik Göstergibilim Anlam Çözümleme Şeması

Courbet'in *Taş Kırıcılar* adlı eserinde yer alan görüntüsel göstergelerin derin anlam ifadelerinden anlaşıldığı üzere (**Görsel 3**), bu ifadelerin büyük çoğunluğunun sosyolojinin araştırma konuları arasında yer alan kavramlarla ilgili olduğu görülmektedir. Courbet söz konusu resminde her ne kadar günlük yaşamın sıradan bir anını konu itibarıyla işlemiş olsa da resimde yer alan göstergelerin yan anlam ve derin anlam ifadelerinden yararlanarak, resmin dönemin toplumsal düzenine yönelik olarak eleştirel anlatımlar sunduğu ifade edilebilir. Bu çerçevede resmi daha kapsamlı olarak çözümlenmek gerektiğinde ise öncelikli olarak Kjellman-Chaplin'in (2015) belirttiği gibi Courbet'nin *Taş Kırıcılar*'ının merkezinde yer alan iki figür tasvirinin ve resmin genel üslubunun anti-akademik bir özellik gösterdiği; resmin, figürleri idealize etme ya da onlara yüksek bir değer atfetme gibi akademik beklentilere ters düşen bir anlayışla oluşturulduğu görülmektedir. Resmin merkezinde yer alan bu iki figürün sergiledikleri eylem (taş kırma eylemi), izleyicilerin figürleri 'işçiler' olarak tanımlamasına olanak sunmaktadır. Bu anlamda resimdeki işçiler göstergesi, yan anlam açısından emekçiler kavramını, derin anlam açısından ise bir sosyal sınıf tabakası olarak işçi sınıfına

(proletarya) yönelik iletiler içermektedir. Taş Kırıcılar'da olduğu gibi Courbet'in resimlerinde genel olarak, Honour ve Fleming'in (2016) belirttiği gibi sıradan konular ve taşra toplumunun çeşitli katmanlarından insanların resmedildiği gözlemlenir. Courbet'nin günlük yaşamın sıradanlığını/doğallığını resimlerine yansıtması, izleyicinin resimde işlenen tasvirler ile dünyevi olan arasında sıkı bir ilişki kurmasına neden olmaktadır. Bu ilişki, resimdeki anlatımın gücünü arttırmaya ve resmin konusunun dünyevi olaylara yönelik toplumsal eleştirel bir özellik kazanmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Taş Kırıcılar'da gözlemlenen bir diğer gösterge yırtık ve yamalı kıyafetlerdir. Düz anlam açısından yıpranmışlığı temsil eden bu gösterge, yan anlam ve derin anlam iletileri bakımından sosyoekonomik durumlar hakkında izleyiciye çeşitli iletiler sunmaktadır. Bu noktada, yırtık ve yamalı kıyafetlerin yan anlamı ekonomik yetersizliği; derin anlamı ise toplumun alt sınıf tabakasına yönelik iletiler içerdiği ifade edilebilir. Yırtık ve yamalı kıyafetler göstergesi; işçilerin yaşam ve çalışma şartlarındaki zorluklar, ekonomik gelir düzeyinin fizyolojik ihtiyaçlara yansımaları, toplumsal tabakalaşmanın sınıflar üzerindeki etkileri vb. konular hakkında fikir sahibi olabilmeye yardımcı derin anlam iletilerini karşımıza çıkarmaktadır. Benzer şekilde resimde üzerine odaklanılan balyoz göstergesinin yan anlam iletilerinin statü, güç ve otoriteye; derin anlam iletilerinin ise burjuvaziye karşılık geldiği düşünülmektedir. Bu nedenle balyoz göstergesinin, toplumsal yapının alt ve üst sınıflarıyla ilgili olarak proletarya ve burjuvazi ilişkisine dair anlatılar içerdiğini ifade etmek mümkündür. Ek olarak balyoz göstergesi, toplumsal yapıda etkileri hissedilen tahakküm biçimlerine yönelik olarak da derin anlam iletilerinde bulunmaktadır. Yine, resimde incelemeye konu olan bir diğer gösterge ise başaktır. Başak göstergesinin, yan anlam açısından bereketi; derin anlam açısından ise inanç sistemini ifade ettiği düşünülmektedir. Bu anlamda başağın, işçilerin alın teriyle kazandıkları helal malın ve emeğin mükâfatına yönelik Tanrı katından bahsedilen nimetlerin bir göstergesi olduğu ifade edilebilir. Başak göstergesine eşlik eden tencere ve kaşık göstergeleri de yan anlam açısından aş/yemeğe; derin anlam açısından fizyolojik ihtiyaçlara yönelik anlamlar içerdiği görülmüştür. Tencerenin kapağının bir miktar açık şekilde resmedilmiş olması, izleyici üzerinde tencerenin içinin boş olduğu yönünde bir algı meydana getirmektedir. Bu nedenle tencere göstergesi fizyolojik ihtiyaçları karşılamaya yönelik iş, emek ve çalışma eylemlerine yönelik anlatımlar sunduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda resimde yer alan yırtık-yamalı kıyafetler, başak, tencere ve kaşık göstergelerinin, işçi sınıfının toplumsal konumu hakkında eleştirel nitelikli sorgulamalara kapı açtığı; işçilerin emek, alın teri ve ağır çalışma şartlarının günlük yaşam içerisindeki yeri ve önemine yönelik olarak sosyolojik bir farkındalık oluşturmaya aracılık ettiği görülmüştür.

Courbet'in *Taş Kırıcılar*'ında incelemeye konu olan diğer göstergeler ise sepet, taş parçaları ve kimliği gizlenmiş yüzlerdir. Bu kapsamda sepet göstergesinin yan anlam açısından bir arada tutmayı, derin anlam açısından kırsal yaşamı temsil ettiği; taş parçaları göstergesinin yan anlam açısından topluluğu, derin anlam açısından ayırıştırma eylemini temsil ettiği; son olarak kimliği gizlenmiş yüzler göstergesinin ise yan anlam açısından gizemi, derin anlam açısından ise sınıfsallaştırmayı temsil ettiği düşünülmektedir. Yan ve derin anlam iletileri açısından bu göstergelerin, resmin konusuyla bağlantılı olarak toplumsal yapıyı oluşturan gruplara yönelik sınıfsal bir yaklaşımın özelliklerini karşımıza çıkarmaktadır. Özellikle derin anlam çözümlemesinde karşımıza çıkan ayırıştırma ve sınıfsallaştırma iletilerinin, resmin yapıldığı dönemin toplumsal koşullarında işçi sınıfı üzerindeki hegemonik (baskıcı) etmenlere ilişkin siyasal oluşumlar hakkında sosyolojik değerlendirmelere olanak sağlamaktadır.

Jean-François Millet'nin Hasatçılar'ı Üzerine Çözümleme

Gustave Courbet'nin ardından realizm sanat akımının temsilcileri arasında yer alan bir diğer önemli isim Fransız ressam Jean-François Millet'dir [1814-1875]. Millet'nin figüratif ve peyzaj ilişkisi üzerine kurulu kompozisyonlarında kırsal kesim ve köy yaşamına dair tasvirlerle karşılaşmaktadır. Barbizon Okulu üyelerinden birisi olarak Millet'nin resimlerinin doğalcılık ve gerçekçilik arasında bir konuma sahip olduğu bilinmektedir (Krausse, 2005, s. 65). Bu konuda Millet'nin 1857 tarihli *Hasatçılar* adlı çalışması, sanatçının en bilindik eserlerinden biri olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle araştırmada Millet'in *Hasatçılar* adlı çalışması üzerine odaklanılarak göstergebilim anlam çözümleme aşamalarıyla eser incelenmiştir.

Görsel 4. Jean-François Millet, *Hasatçılar (The Gleaners)*, 1857, Tuval Üzerine Yağlıboya, 83,5 x 110 cm. II. Musée d'Orsay, Paris.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/64/Millet_Gleaners.jpg sayfasından erişilmiştir.

Yukarıda **Görsel 4**'de yer alan *Hasatçılar* adlı eserde gözlemlenen görüntüsel göstergeler arasında üç köylü kadın, buğday sapları, saman yığınları, at arabası, çiftçiler, at üstünde bir figür (atlı) ve evler yer almaktadır. Resimdeki görüntüsel göstergelere ilişkin düz anlam, yan anlam ve derin anlam çözümleri şu şekildedir:

Gösterge	Düz Anlam	Yan Anlam	Derin Anlam
Köylü Kadınlar	Çiftçiler	Emekçiler	İşçi Sınıfı (Proletarya)
Buğday Sapları	Bitki Gövdesi	Hasat	Bereket
Başörtüsü	Eşarp	Mahremiyet	İnanç Sistemi/Muhafazakârlık
Ahşap Terlik (Sabo Terlik)	Yazlık Ayak Giysisi	Dayanıklılık	Alt Sınıf Giysisi
Saman Yığınları	Hasat	Bereket	İnanç Sistemi
At Arabası	Ulaşım Aracı	Nostaljik Gezinti	Romantizm
Atlı	Ata Binen Kimse	Atlı Asker	Ağa/Derebeyi
Evler	Yapı	Yerleşke	Yerleşik Hayat (Sedentizm)

Görsel 5. *Hasatçılar*'a Yönelik Göstergibilim Anlam Çözümleme Şeması

Millet'in *Hasatçılar* adlı eserinde yer alan görüntüsel göstergelerin derin anlam iletilerinin büyük çoğunluğunun (**Görsel 5**), eseri sosyolojik olarak irdelemeyi mümkün kılan kavramlara ve iletilere karşılık geldiği görülmektedir. Resmin merkezinde yer alan işçi sınıfına ait üç köylü kadın figürü ile izleyicilere, dönemin sosyal sınıf tabakalarına yönelik eleştirel nitelikli bir bakış sunulmaya çalışılmaktadır. Konuyla ilgili olarak Millet'in, işçi sınıfını resmetmekte uzmanlaşan (Honour & Fleming, 2016, s. 669) ve işçi sınıfına ait bireyleri (işçileri) bir nesne olarak ilk defa sanatın içerisine dâhil eden (Krausse, 2005, s. 65) ressamlardan birisi olduğu ifade edilir. *Hasatçılar*'da gözlemlenen görüntüsel göstergelerin yardımıyla eser daha kapsamlı olarak incelendiğinde ise resmin

merkezindeki üç köylü kadın figürünün çiftçi kadınları temsil ettiği; köylü kadın göstergelerinin işçi sınıfını (proletaryayı) yücelten derin anlam iletisine karşılık geldiği anlaşılmıştır. Resimde köylü kadın göstergeleriyle işçi sınıfına çekilen dikkatler üzerinde resimde kullanılan renklerin de önemli rollerinin bulunduğu düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle resimde kullanılan sıcak renklerin oluşturduğu romantik izlenimin, günün son dakikalarında hasatçıların yorgunluklarının üzerini örten ve hasatçıları kentsel insanlardan daha özel bir konuma taşımaya yardımcı bir duyum meydana getirdiği ifade edilebilir. Bu yorumla ilişkili olarak Hauser (2006) çalışmasında "Millet, fiziksel güçle yapılan işi yüceltir ve köylüyü yeni bir destan kahramanı yapar" (s. 246) şeklinde belirtmiştir. Benzer şekilde, Honour ve Fleming (2016) çalışmasında Millet'nin resimleri, tarımda makineleşmenin karıştı olarak insan emeğini ve iş gücünü yüceltmesi nedeniyle döneminde büyük ilgiyle karşılandığını belirtir. Millet'in resimlerindeki bu özellikler, onun resimlerini romantizmden ayran en önemli faktörlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resmin merkezinde yer alan işçi sınıfına ait üç köylü kadın figürüyle ilişkili olarak incelemeye konu olan diğer göstergeler arasında çiftçi kadınların ellerinde tuttıkları buğday sapları, kadınların başörtüleri ve ahşap terlikleri (sabo terlik) yer almaktadır. Söz konusu gösterge dizgelerinin yan anlam ve derin anlam iletileri, sanayileşme karşıtı politik bir söylemi karşımıza çıkarmaktadır. Bu noktada buğday sapları göstergesi, insanlık tarihinin kadim ve en faydalı besin kaynağına yönelik gerçekleştirilen hasadı ve hasat işlemi sonucunda elde edilen bereketi temsil ettiği düşünülmektedir. Buğdayın yüzyıllardır (sanayileşme öncesi dönemde) insan eliyle ekilip hasat edilmesi nedeniyle resimdeki buğday sapları göstergesi, sanayileşme ve kentleşme karşısında insan emeğini vurgulaması açısından önem arz etmektedir. Buğday sapları göstergesinden sonra resimde değerlendirmeye konu olan bir diğer gösterge başörtüsüdür. Çiftçi kadınların eşarp olarak kullandıkları başörtüsü, yan anlam açısından mahremiyetine düşkün bir topluluğun varlığını temsil ederken; derin anlam açısından ise inanç siteminin özellikleri hakkında izleyiciye görsel anlatılarda bulunmaktadır. Bu gösterge üzerinden, Fransız halkına mensup alt sınıf tabakasında yer alan insanların Hristiyan diniyle olan ilişkileri, mahremiyete verilen önem ve muhafazakâr bir topluluğun yaşam biçimlerine yönelik ileteler elde edilebilmektedir. Son olarak çiftçi kadınların ayaklarına giydikleri ahşap terlikler (sabo terlik) görüntüsel bir gösterge olarak ele alındığında, bu terliklerin derin anlam iletisinin sınıfsal bir özelliği karşımıza çıkardığı görülmektedir. Ahşap terliklerin işçiler tarafından hasat işleminde kullanılıyor olması bu terliklerin ucuz malzemeden üretildiği fakat dayanıklı ve uzun ömürlü olduğu yönünde bir izlenim meydana getirmektedir. Bu düşünceden hareketle resimde ahşap terliklerin hasatçıları tarafından ortak şekilde kullanılıyor oluşu da bu terliklerin bir alt sınıf giysisi derin anlam iletisini karşımıza çıkarması noktasında belirleyici olmuştur.

Resmin merkezindeki üç figürü çevreleyerek resmin kompozisyonunu oluşturan diğer göstergeler arasında saman yığınları, at arabası, atlı ve ev yer almaktadır. İncelemeye konu olan söz konusu gösterge dizgeleri, resmin ana konusunu desteklemeye yardımcı bilgi objeleri özelliği göstermektedir. Bu göstergelerden saman yığınlarının, düz anlam açısından hasat işlemini; yan anlam açısından bereketi temsil ettiği düşünülmektedir. Hasat ve berekete yönelik çağrışımlar içermesi nedeniyle resimdeki saman yığınlarının, derin anlam açısından inanç sitemine yönelik iletelerde bulunduğu ifade edilebilir. Resimde yeni hasat edilmiş saman yığınları göstergesi, Tanrı'nın önemli bir besin kaynağı olarak insanlara sunduğu buğday rahmetiyle ilişkilendirilebilir. Saman yığınları göstergesinin ardından resimde incelemeye konu olan bir diğer gösterge at arabasıdır. At arabası göstergesi düz anlam açısından ulaşım aracı, yan anlam açısından ise nostaljik gezinti şeklinde yorumlanmıştır. Bu göstergenin yan anlam karşılığında hareketle derin anlamının romantizmi ifade etti düşünülmektedir. Bu çözümlemeye kaynaklık eden nedenler arasında, kimi romantik sanatçıların -John Constable'ın *Saman Arabası (The Hay Wain)*, Robert Ladbrokee'un *Ağaç Manzara (Wood Scene)*, John Crome'un *Eski Yol Değirmeni (The Old Windmill)* vb. örneklerdeki gibi-yoğun manzara atmosferinin içerisinde at arabasına yer vererek duyguları harekete geçirme girişimleri bulunmaktadır. Bu düşünceden hareketle at arabası göstergesinin derin anlam iletisi olarak romantizmin, resimde yoğun olarak gözlemediğimiz ideolojik ve eleştirel görsel anlatımlarla zıt bir özellik gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Resimde toplumsal eleştiri niteliği gösteren ve incelemeye konu olan bir diğer gösterge atlı figürüdür. Resmin merkezindeki çiftçi kadınlara göre oldukça geri planda resmedilmiş bu figürün derin anlam karşılığı, dönemin toplumsal özellikleri hakkında izleyiciye bir takım bilgiler vermektedir. Resimde atlı figürü, hasatçıların çalışmalarını kontrol eden ve hasat işlemine hâkim bir pozisyonda izliyor şeklinde resmedilmiştir. Bu nedenle atlı

figürünün derin anlam iletisinin ağa/derebeyine karşılık geldiği düşünülmektedir. Ağa/derebeyi derin anlamı, dönemin toplumsal yapısında yerel otoriter güçlerin varlığına dair izlenimler elde etmeye olanak sağlamaktadır. Son olarak resimde incelemeye konu olan gösterge evlerdir. Resimde evler, peyzajın en arka bölümünde ve ufuk çizgisine paralel şekilde konumlandırılmıştır. Ev göstergesinin, belirli bir coğrafyada yaşayan insan topluluklarının yaşam şekilleri hakkında bilgiler elde etmeye olanak sağladığı düşünülmektedir. Peyzajın arka bölümünde resmedilmiş olan ev silüetlerinin, yerleşik hayata (sedentizm) dair derin anlam iletileri sunduğu görülmüştür. Bu anlamda ev göstergesinin, dönemin kırsal yaşam koşulları hakkında sosyolojik çıkarımlar yapmaya olanak sağladığı ifade edilebilir.

Adolph Von Menzel'in Demir Haddehanesi Üzerine Çözümleme

Alman realist sanatçı Adolph Von Menzel [1815-1905] resimlerinde işlediği toplumsal içerikli konularla karşımıza çıkan ressamlardan birisidir. Menzel'in resimleri tarihsel konular üzerine odaklanan toplumcu gerçekçi bir özellik gösterir. Konuyla ilgili Kohle (2007) çalışmasında Menzel'in kariyerinin ilk yirmi beş yılının onun tarihi konulara olan ilgisi üzerine şekillendiğini ifade eder. Tarihsel olaylar, halka ait değerler, gelenek ve göreneğe dair ritüeller, sınıfsal ilişkiler vb. konular, Menzel'in resimlerinde tüm gerçekliğiyle işlenmektedir. Menzel ile ilgili olarak Turani (2010) çalışmasında "o, tarihin "gerçekte olduğu gibi" anlatılmasını önemsiyordu" (s. 512) şeklinde belirtmiş, sanatçının gerçekçi anlatıma olan bağlılığını vurgulamıştır. Bu konuda özellikle Menzel'in Büyük Friedrich'i konu alan resimlerinin, titiz bir tarih araştırma süreci sonunda Prusya devleti ve Berlin Akademisi'nin onaylarıyla gerçekleştirildiği ifade edilmektedir (Honour & Fleming, 2016, s. 672). Boime'nin (2007) çalışmasında gerçekleştirilen incelemeler ışığında Menzel'in estetik, sosyal, politik ve tarihsel özellikler gösteren çalışmalarının Berlin'de yaşanan toplumsal olayların etkisinde gerçekleştiği ve bu olayları konu edindiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Menzel'in resimlerindeki görsel anlatımın, realizm kapsamında sanat-toplum etkileşimini anlamlandırma konusunda önem arz ettiği düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle Menzel'in sanat anlayışını en açık şekilde temsil eden resimlerden biri olarak *Demir Haddehanesi* adlı eser, bu araştırma kapsamında göstergebilim anlam çözümüyle çalışmasıyla incelenmiştir.

Görsel 6. Adolph Von Menzel, Demir Haddehanesi (Eisenwalzwerk), 1872-75, Tuval Üzerine Yağlıboya, 158 x 254 cm. Staatliche Museen zu Berlin, Berlin.
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/4a/Adolph_Menzel_-_Eisenwalzwerk_-_Google_Art_Project.jpg/1024px-Adolph_Menzel_-_Eisenwalzwerk_-_Google_Art_Project.jpg sayfasından erişilmiştir.

Yukarıda **Görsel 6'**de yer alan *Demir Haddehanesi* adlı eserde gözlemlenen görüntüsel göstergeler arasında işçiler, makine, demir, ateş, dinlenmelik ve mutfak erzakları yer almaktadır. Söz konusu göstergelere ilişkin düz anlam, yan anlam ve derin anlam çözümleri şu şekildedir:

Gösterge	Düz Anlam	Yan Anlam	Derin Anlam
İşçiler	Beceri Sahibi Kimse	Fiziksel Güç	Sosyalizm
Makine	Alet	Üretim	Endüstrileşme
Demir	Maden/Element	Sağlamlık, Dayanıklılık	Güç, Statü
Ateş	Sıcaklık	Ceza	Cehennem
Dinlenmelik	İstirahat Alanı	Tembellik	Alın Teri
Mutfak Erzakları	Kap Kacak	Aş/Yemek	Fizyolojik İhtiyaç

Görsel 7. Demir Haddehanesi'ne Yönelik Göstergebilim Anlam Çözümleme Şeması

Figüratif ve kalabalık bir kompozisyonundan oluşan Adolph Von Menzel'in *Demir Haddehanesi* adlı büyük ölçekli resmi (**Görsel 7**), sanayi devriminin üretim süreçlerine ve iş hayatına yansımalarını en etkili şekilde tasvir eden eserlerden birisidir. Söz konusu resme yönelik gerçekleştirilen göstergebilim anlam çözümleme çalışması sonucunda resimdeki görüntüsel göstergelerin derin anlam iletilerinin büyük çoğunluğunun sosyolojik kavramlar ve iletilere karşılık geldiği görülmüştür. Bu bağlamda resimde kalabalık şekilde resmedilen işçiler göstergesi, resmin ana kurgusunu oluşturan ve resme yüklenen anlamları şekillendiren imgeler topluluğu şeklinde karşımıza çıkarmaktadır. Çağrışımsal açıdan bakıldığında işçiler göstergesinin; düz anlam açısından beceri sahibi kimseyi, yan anlam açısından fiziksel gücü, derin anlam açısından ise sosyalizme yönelik görsel iletiler içerdiği ifade edilebilir. İşçiler göstergesinin söz konusu yan anlam ve derin anlam iletilerinin, konu itibarıyla resmin toplumsal anlatısını güçlendirmeye yardımcı olduğu ve işçilerin çalışma ortamları hakkında bilgi elde etmeyi mümkün kıldığı düşünülmektedir. Menzel'in doğa ve toplumu olduğu gibi (gerçekliğe bağlı kalarak) resmetmesinin bir sonucu olarak *Demir Haddehanesi*'nde görsel iletilerin güçlü bir sanatsal ifade biçimiyle izleyiciye aktarıldığı görülür. İşçilerin hareketli

halde resmedilmesi sanayi üretiminin büyük bir hızla gerçekleştiğine dair izlenimler sunmaktadır. Bu yönüyle resim, sanayi devrimi sonrası meydana gelen yeni dünya gerçekliğine yönelik farklı bir bakış sunar (Krausse, 2005, s. 67). Demir haddehanesinde işçilerin yoğun çalışma şartlarına nasıl dayandıkları, makine karşısında insan gücünün ve emeğinin değeri, sosyal sınıflar arasındaki fırsat ve hak eşitliği vb. konuların, söz konusu işçiler göstergesi üzerinden gerçekleştirilebilecek sorgulamalar arasında yer aldığı ifade edilebilir. Bu tür sorgulamaların temelinde ise işçiler göstergesinin derin anlamında yer alan sosyalizm teorisine yönelik iletiler bulunmaktadır.

Resmin konusunu teşkil eden işçiler göstergesinin ardından incelemeye konu olan bir diğer gösterge makinedir. Makine göstergesi, işçiler göstergesinin ardından resimde dikkat çeken bir diğer bilgi objesidir. Çağrışımsal olarak makine göstergesinin; düz anlam açısından aleti, yan anlam açısından üretimi, derin anlam açısından ise endüstrileşmeyi ifade ettiği görülmektedir. Bu bağlamda makine göstergesinin yan ve derin anlam iletileri, resmin konusuyla bütünleşik bir özellik gösterir. Resimde ele alınan endüstrileşme olgusu makine göstergesi üzerinden anlam kazanmaktadır. Resimde ifade edildiği şekliyle üretim eylemlerinde makinelerden yararlanma durumu ve kalabalık/kolektif çalışma ortamının varlığı, sanayi (endüstri) yönünden gelişim gösteren bir toplumsal oluşumun -yeni sanayileşmekte olan toplumların- karakteristik özelliklerini temsil etmektedir. Yine resimde, üretim sürecinde bir enerji kaynağı olarak makinelerden yararlanma durumuna ek olarak sanayi devrimi öncesinde de olduğu gibi insan gücüne yönelik de atıflarda bulunmaktadır. Haddehanede adeta köle gibi çalışan işçilerin varlığı, mekanik üretim sürecine geçişin tam manasıyla gerçekleşmediği endüstrileşmeye geçiş sürecine işaret ettiği düşünülmektedir.

*Demir Haddehanesi'*nde incelemeye konu olan diğer görüntüsel göstergeler arasında demir, ateş, dinlenmelik ve mutfak erzakları bulunmaktadır. Bu göstergelerden demirin; düz anlam açısından maden/element, yan anlam açısından sağlamlık/dayanıklılık, derin anlam açısından ise güç/statü anlamlarına karşılık geldiği görülmektedir. Demir göstergesinin derin anlam iletileri olarak güç/statünün, sanayileşmenin doğurduğu kapitalist rekabet ortamı ve bu rekabet ortamı içerisinde işçilerin iş gücü gerektiren yoğun çalışma şartlarında sahip oldukları rol ve sorumluluklara ilişkin sosyolojik bir okumayı karşımıza çıkarmaktadır. Resimde gözlemlenen ateş göstergesinin yan anlam iletileri olarak ceza ve derin anlam iletileri olarak cehennem ifadeleriyle, inanç sistemine dayalı okumaların gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir. Ateş göstergesinin olumsuz hal ve durumları çağrıştırması, resimde ele alınan sanayileşme konusunu eleştirel bir yaklaşımla sorgulamaya olanak sunmaktadır. Bu sorgulamada ise demir göstergesinin derin anlamında yorumlamaya konu olan işçilerin ağır ve olumsuz çalışma koşullarıyla ilgili iletilerle karşılaşmaktadır. Yine, demir ve ateş göstergelerinin işçiler üzerinde oluşturduğu söz konusu derin anlamlara, resimde incelemeye konu olan dinlenmelik ve mutfak erzakları göstergeleri de eşlik etmektedir. Resmin sağ alt bölümünde yer alan dinlenmelik göstergesinin derin anlamı alın teri dökmeyi ifade ederken, mutfak erzakları göstergesinin derin anlamı ise fizyolojik ihtiyaca yönelik iletiler sunmaktadır. Derin anlam iletilerinden yola çıkarak her iki gösterge de zorlu çalışma şartlarına ve insan emeğine atıfta bulunmaktadır. Tüm bu değerlendirmelerle ilgili olarak Menzel'in *Demir Haddehanesi* adlı eserinin, sosyolojinin konusu içerisinde yer alan sosyalizm, sanayileşme (endüstrileşme), güç/statü ve iş gücü konuları çerçevesinde şekillenen toplumsal olay ve olgularla ilgili görsel anlam katmanlarına sahip olduğu görülmüştür.

Sonuç

Sanat tarihinde realizm sanat akımının önde gelen temsilcileri arasında yer alan Gustave Courbet, Jean-François Millet ve Adolph Von Menzel'in eserleri üzerine gerçekleştirilen göstergebilimsel çözümleme çalışmalarıyla bu araştırmada, realist sanat eserlerindeki görsel anlatıların toplumsal olay ve olgularla ilişkileri incelenmeye çalışılmıştır. Realist sanatçıların sanat anlayışlarının, duyular dünyasına dair gerçeklikle -dünyevi gerçeklikle- olan sıkı ilişkileri, realizm kapsamında sanat-toplum etkileşimini sorgulamaya neden olmaktadır. Bu bağlamda araştırmada Gustave Courbet'nin *Taş Kırıcılar*, Jean-François Millet'nin *Hasatçılar* ve Adolph Von Menzel'in *Demir Haddehanesi* adlı eserleri üzerine gerçekleştirilen göstergebilim anlam çözümleme çalışmasıyla eserlerde gözlemlenen göstergelerin derin anlam iletilerinde yer alan sosyolojik anlatıların ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Göstergebilimsel çözümler sonucunda, araştırmaya konu olan sanat eserlerinin üretildikleri dönemin toplumsal olay ve olgularına yönelik derin anlam iletileri içerdikleri

anlaşılmıştır. Eserlerin anlam katmanlarında yer alan ve yorumlamaya konu olan başlıca sosyolojik söylemler arasında; toplumsal sınıf tabakaları (alt ve üst sınıf), toplum tipleri (tarım ve yeni sanayileşmekte olan toplumlar), sosyalizm, sanayi (endüstri) devrimi, inanç sistemi, işçi sınıfı (proletarya) vb. iletiler yer almaktadır. Bu iletilerle ilgili olarak incelemeye konu olan eserlerde ağırlıklı olarak işçi sınıfına yönelik anlatımlarla karşılaşmaktadır. Resimlerdeki işçi göstergelerine yönelik gerçekleştirilen göstergebilimsel çözümler sonucunda, eserlerde toplumsal tabakalaşma ve sosyal eşitsizlik kavramları ekseninde derin anlam iletilerine ulaşılmıştır. Toplum içerisinde insan gruplarının hiyerarşik olarak sıralanmasını (Macdonis, 2015, s. 248) ve insan grupları arasındaki eşitsizliği (Giddens & Sutton, 2016, s. 493) vurgulayan toplumsal tabakalaşma kavramının, söz konusu üç realist resimde de genel olarak işçi göstergeleri ve işçilerin ağır çalışma koşullarına ilişkin sunulan tasvirler ile anlam bulduğu görülmüştür. Özelde ise bu konu; Courbet'in *Taş Kırıcılar*'ında doğrudan işçi anlatımı, Millet'in *Hasatçılar*'ında tarım toplumu, Menzel'in *Demir Haddehanesi* eserlerinde ise yeni sanayileşmekte olan toplum özellikleri üzerinden gerçekleştirilen işçi (proletarya) anlatımlarıyla işlenmiştir. Yine, resimlerde sosyolojinin konusu içerisinde yer alan sanayileşmeye (endüstrileşmeye) yönelik görsel anlatılarla karşılaşmıştır. Menzel'in *Demir Haddehanesi* adlı eseri sanayi devrimi konusu üzerine açık bir anlatım özelliği gösterirken; Courbet'in *Taş Kırıcılar*'ı ve Millet'in *Hasatçılar*'ında ise bu konu, emek gücü kavramı çerçevesinde eleştirel nitelikli derin anlam iletileri yoluyla karşımıza çıkmıştır. Resimlerdeki görüntüsel göstergelerin büyük çoğunluğunun derin anlam katmanlarında toplumsal olay ve olgulara yönelik eleştirel iletilerle karşılaştığı; bu nedenle incelemeye konu olan üç realist resimde eleştirel teori içerikli görsel anlatılar içerdiği sonucuna ulaşılmıştır. Realist sanatçıların yansıtmacı (mimesis) prensiplerinin, sadece formların görüntüsel gerçekliğini tasvir etme yönünde değil aynı zamanda toplumsal olay ve olguların dünyevi karşılıklarını en açık şekilde işleme konusunda da belirginlik gösteren bir tasvir anlayışı özeliğine sahip olduğu görülmüştür. Bu özelliğin, realist anlatımın eleştirel nitelikli sosyolojik bir özellik kazanması noktasında önemli rollere sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda realist sanat eserleri üzerinden gerçekleştirilecek sosyolojik ve tarihsel incelemelerle, eserin üretildiği dönemin sosyal tarihsel özellikleri hakkında bilimsel veriler elde edilebileceği düşünülmektedir. Realist sanat eserlerinin enformel eserlere göre öznel yorumlara daha kapalı bir özellik göstermesinin, söz konusu eserlerin görsel iletilerinden sosyoloji ve tarih araştırmalarında bir tür tarihsel belge ve görsel veri olarak yararlanılabileceği konusunu karşımıza çıkarmıştır.

Kaynakça

- Antmen, A. (2013). *Sanatçılardan yazarlar ve açıklamalarla 20. yüzyıl batı sanatında akımlar*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Arnason, H. H., & Mansfield, E. C. (2013). *History of modern art: Painting, sculpture, architecture, photography (7th ed.)*. Upper Saddle River, NY: Pearson.
- Boime, A. (2007). *Art in an age of civil struggle, 1848-1871*. Chicago: The University of Chicago Press,
- Boucher, G., & Watson, I. (2017). Introduction to a visual sociology of smaller nations in Europe. *Visual Studies*, 32(3), 205-211. doi:10.1080/1472586X.2017.1365462
- Cipriani, R., & Del Re, E. C. (2012). Imagination and society: The role of visual sociology. *Cogn Process*, 13(2), 455-463. doi:10.1007/s10339-012-0433-4
- Eco, U. (2016). *Açık yapıt* (T. Esmer, Çev.). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Erkman, F. (1987). *Göstergebilime giriş*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Ertan, G. ve Sansarcı, E. (2016). *Görsel sanatlarda anlam ve algı*. İstanbul: Alternatif Yayıncılık.
- Giddens, A., & Sutton, P. W. (2016). *Sosyoloji* (M. Şenol, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Günay, V. D. (2002). *Göstergebilim yazıları*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Günay, V. D. (2008). Görsel okuryazarlık ve imgenin anlamlandırılması. *Art-e Sanat Dergisi*, 1(1), 1-29. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduarte/issue/20720/221479>

- Günay, V. D. (2012). Görsel göstergebilim ve imgenin anlamlandırılması. V. D. Günay, & A. F. Parsa (Ed.), *Görsel göstergebilim: İmgenin anlamlandırılması* içinde (s. 11-54). İstanbul: Es Yayınları.
- Harper, D. (2012). *Visual sociology*. New York, NY: Routledge.
- Hauser, A. (2006). *Sanatın toplumsal tarihi/cilt 2: Rokoko, klasisizm, romantizm, natüralizm, empresyonizm ve film çağı* (Y. Gölönü, Çev.). Ankara: Deniz Kitabevi.
- Honour, H., & Fleming, J. (2016). *Dünya sanat tarihi* (H. Abacı, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Karasar, N. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar ilkeler teknikler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kjellman-Chaplin, M. (2015). Realizm (Gerçekçilik). T. Melick (Ed.), *Tarih boyunca sanat: Dünya sanat tarihinde üsluplar ve akımlar* içinde (s. 228-229). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kohle, H. (2007). The modernity of history painting: The case of Adolph Menzel. *Intellectual History Review*, 17(2), 135-151. doi: 10.1080/17496970701383621
- Krausse, A. C. (2005). *Rönesanstan günümüze resim sanatının öyküsü* (D. Zaptıoğlu, Çev.). Almanya: Literatür Yayıncılık.
- Küçükerdoğan, R. (2012). Görsel iletişim, göstergeler ve anlam aktarımı: Görsel iletide “pencere” imgesi. V. D. Günay, & A. F. Parsa (Ed.), *Görsel göstergebilim: İmgenin anlamlandırılması* içinde (s. 55-79). İstanbul: Es Yayınları.
- Macionis, J. J. (2015). Sosyal tabakalaşma (A. Canatan, Çev.). *Sosyoloji* (V. Akan, Çev. Ed.) içinde (s. 248-271). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mallarmé, S. (1982). The impressionists and Edouard Manet. In F. Frascina, & C. Harrison (Eds.), *Modern art and modernism: A critical anthology* (pp. 39-44). New York, NY: Westview Press.
- Malpas, J. (1997). *Realism*. London: Tate Gallery Publishing.
- Nochlin, L. (1989). *The politics of vision: Essays on nineteenth-century art and society* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429495960>
- Pauwels, L. (2010). Visual sociology reframed: An analytical synthesis and discussion of visual methods in social and cultural research. *Sociological Methods and Research*, 34(4), 545-581. doi:10.1177/0049124110366233
- Power, E. M. (2003). De-centering the text: Exploring the potential for visual methods in the sociology of food. *Journal for the Study of Food and Society*, 6(2), 9-20. doi:10.2752/152897903786769670
- Soylu, R. (2020). Maurizio Cattelan'ın “Komedyen” adlı enstelasyonunun göstergebilim çözümlemesi. *International Social Sciences Studies Journal*, 6(68), 3771-3783. <http://dx.doi.org/10.26449/sssj.2603>
- The Metropolitan Museum of Art. (2008). *Gustave Courbet*. Retrieved from <https://www.metmuseum.org/exhibitions/listings/2008/gustave-courbet>
- Thompson, J. (2014). *Modern resim nasıl okunur: Modern ustaları anlamak* (F. Candil Çulcu, Çev.). İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Turani, A. (2010). *Dünya sanat tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Wagner, J. (2002). Contrasting images, complementary trajectories: sociology, visual sociology and visual research. *Visual Studies*, 17(2), 160-171. doi:10.1080/1472586022000032233
- Williams, R. R., & Whitehouse, K. (2015). Photo elicitation and the visual sociology of religion. *Rev Relig Res*, 57, 303-318. doi:10.1007/s13644-014-0199-5

Yılmaz, U., Demir Yılmaz, E. N., & Yılmaz, M. (2021). Enstalasyon sanatında Doğu izleri üzerine göstergibilimsel bir inceleme: Heike Weber, Rudolf Stingel ve Martin Roth örnekleri. *Art-e Sanat Dergisi*, 14(27), 47-71. <https://doi.org/10.21602/sduarte.869913>

Extended Abstract

Realism refers to an artistic understanding in the sense of imitating/depicting the subject's sensations about the external world within an objective approach. Within the framework of this definition, although realism evokes the existence of a naturalist understanding in the human mind, it is necessary to consider realism as the opposite of naturalism, as Thompson (2014) points out. Regarding the subject, in his study, Krausse (2005) expressed realism as an essentially democratic understanding of art based on the rejection of the ideal, based on the expression of Gustave Courbet. It is seen that the attitudes of realist artists, who differ from the tendencies of classical and romantic artists to depict forms with an idealist approach, showed a feature in the mid-19th century to depict the ordinariness of daily life, social phenomena, and thoughts with all their clarity (Antmen, 2013, p. 12). In his study on this attitude of realist artists, Hauser (2006) pointed out that the depiction of daily life with all its clarity and rudeness in realism is not an innovation in the history of art; however, the fact that society should be handled without being transformed into an artificial fiction and the political attitude that art has gained as a result of this situation should be considered as an innovation.

The tendency of realist artists to depict the external world with all its clarity is a feature that makes it possible to obtain visual indicators that help to clarify the relations of realism with social events and phenomena and artistic and sociological evaluations that can be realized through realist artworks. In this sense, it is thought that the ideology of realist art can be associated with the principles of objectivity and mediocrity that photographic reality has. In this study, concerning the visual sociological studies (Cipriani & Del Re, 2012; Boucher & Watson, 2017; Harper, 2012; Pauwels, 2010; Power, 2003; Wagner, 2002; Williams & Whitehouse, 2015) that we encounter in obtaining data containing social content through photographic images, the focus was on obtaining data through realist artworks.

*This research aims to examine the relationship of visual narratives in realist artworks with social events and phenomena semiologically. In this research, which has the feature of art criticism, it was focused on Gustave Courbet, Jean-François Millet, and Adolph Von Menzel, who are among the leading representatives of the realism art movement. In this context, the work of Gustave Courbet's *The Stonebreakers*, Jean-François Millet's *The Gleaners*, and Adolph Von Menzel's *The Iron Rolling Mill* were examined in the study, and the relationship between the messages in the visual meaning layers of these works and sociological narratives was tried to be evaluated.*

In this study, semiotics analysis stages that allow analyzing the meaning layers of visual artworks were used. The semiotic analyzes of the artworks of realist artists who were the subject of the research were carried out at the descriptive, narrative, and deep-structure specified in the study of Günay (2002). In this context, at the descriptive level of the analysis, the real-world equivalents of the indicators in the work of art and the basic characteristics of the work are described; at the narrative level, the narrative elements shown in the first stage are examined and the way the narrative works are revealed; at the deep-structure, the structures that make up the connotation and deep meaning are examined (Günay, 2008, pp. 19-22). In the research, the analysis of the patterns of the visual indicators in his works showing literal meaning, connotation, and deep meaning was carried out by using the semiotics meaning analysis stages revealed by Günay (2002, 2008) in his studies.

*As a result of semiotic analyzes, it was understood that the artworks subject to the research contained deep meaning messages about the social events and phenomena of the period in which they were produced. Among the main sociological discourses that are included in the meaning layers of the works and are the subject of interpretation; social class strata (lower and upper class), types of society (agriculture and newly industrialized societies), socialism, the industrial revolution, belief system, working-class (proletariat), etc. messages are included. Regarding these messages, the artworks subject to the examination mainly contain narratives for the working class. As a result of the semiotic analyzes carried out for the worker indicators in the paintings, deep meaning messages were reached in the artworks in the axis of the concepts of social stratification and social inequality. The concept of social stratification, which emphasizes the hierarchical ordering of human groups in the society (Macionis, 2015, p. 248) and the inequality between human groups (Giddens & Sutton, 2016, p. 493), was found meaning in all three realist paintings with the depictions presented regarding worker indicators and heavy working conditions of workers. In particular, this issue has been covered with the direct worker narration in Courbet's *The Stonebreakers*, the agricultural society in Millet's *The Gleaners*, and the worker (proletariat) narratives in Menzel's *The Iron Rolling Mill* based on the characteristics of the newly industrialized society. Again, in the paintings, visual narratives for the industrialization, which is the subject of sociology, were encountered. While Menzel's *The Iron Rolling Mill* showed a clear narrative feature on the subject of the industrial revolution; Courbet's *The Stonebreakers* and Millet's *The Gleaners* depicted this issue through critical deep narrative messages within the framework of the concept of the labor force. It is seen that in the deep meaning layers of the vast majority of the visual indicators in the paintings are critical messages about social events and phenomena; therefore, the three realist paintings subject to the examination contain visual narratives with critical theory content. The fact that realist works of art are more*

closed to subjective interpretations than informal works has shown us the issue that the visual messages of these said works can be used as a kind of historical document and visual data in sociology and history research.

Samsun/Alaçam'da Geleneksel Bir Konut: Naile Öz Evi¹

A House in Samsun/Alaçam: Naile Öz's House

Nadire Tuba YİĞİTPAŞA²
Fatma YILMAZ³

Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 11.10. 2021
Kabul Tarihi / Accepted: 17.11. 2021
Doi: 10.48146/odusobiad.1008294

Atıf / Citation: Yiğitpaşa, N. T., ve Yılmaz, F., (2021). "Samsun/Alaçam'da Geleneksel Bir Konut: Naile Öz Evi" ODÜSOBİAD 11(3), 853-876, Doi: 10.48146/odusobiad.1008294

Öz

Bir bölgenin coğrafi yapısı, tarih süresince yaşamış olan medeniyetler, halkın demografik yapısı, yaşam biçimleri ve fiziksel yapılaşmaları kentsel dokunun oluşumuna etki etmektedir. İnsanlar yaşam alanlarını şekillendirerek mekân kültürünü belirleyerek mimari tasarımlar oluştururlar. Mimaride görülen bu yapılaşma toplumların tarihi belleğinin şekillenmesinde, kent kimliğinin oluşumunda önemli bileşenlerdendir. Bu bağlamda tarihi kent dokusunda, sürekliliğinin sağlanması ve sosyal ilişkilerin devam ettirilmesi o kente duyulan aidiyet duygusunun güçlenmesinde büyük bir rol oynamaktadır.

Kurtuluş Savaşı sonrası (1919-23- XX yüzyıl) Yunanistan ve Türkiye arasında yapılan zorunlu göçün etkileri, sosyo-kültürel alanda köklü bir değişime sebep olmuştur. Bu değişim; fiziksel çevreyi büyük ölçüde etkilemiş ve insanların gündelik yaşamlarını geçirdikleri konutlara da yansımıştır. Mübadillerin Türkiye'ye geldikleri zaman; memleketin savaştan çıktığı, güç şartlar altında yaşamın devam ettiği, ekonominin çöktüğü ve yapıların harap olduğu bir dönemdir. Göç sürecinde, Türkiye'den Yunanistan'a göç eden Rum ahalisinden bazılarının kendi evlerinin yağmalayarak gittikleri görülmektedir. Ülkedeki bu çöküş ve zor yaşam, mübadele ile gelen halk ile yeniden hareketlenmeye başladığı bir sürece girmiştir. İklim ve coğrafyanın farklı koşulları, ilk zamanlarda mübadiller için yaşamı zorlu kılmışsa da zamanla çevre ve sosyo kültürel yapı ile uyumlu yaşamaya başlayarak kent ekonomisinin canlanmasına katkı sağlamışlardır. Mübadillerin yerleşim bölgelerinden biri, Karadeniz Bölgesi'nin stratejik öneme sahip şehri Samsun ve ilçeleridir. Bu kapsamda Rum köyü olan Alaçam ilçesi mübadillerin iskân edildiği yerleşim yeri olmuştur.

Bu çalışma Alaçam/ Çeşme Mahallesi'nde yer alan tarihe tanıklık etmiş, geleneksel konuta örnek olan Naile Öz'ün evinin plan tipolojisi, malzemesi, inşaat teknikleri, süsleme ve donatı elemanlarını konu almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Samsun, Alaçam, Geleneksel, Mimari, Konut.

Abstract

The geographical structure of a region, the civilizations that have lived throughout history, the demographic structure of the people, their lifestyles and physical settlements affect the formation of the urban fabric. People create architectural designs by shaping their living spaces and determining the culture of space. This structuring seen in architecture is one of the important components in shaping the historical memory of societies and in the formation of urban identity. In this context, ensuring the continuity of the historical urban fabric and maintaining social relations play a major role in strengthening the sense of belonging to that city.

¹ Bu makale, Dr. Öğr. Üyesi Nadire Tuba YİĞİTPAŞA danışmanlığında yürütülen "Samsun Alaçam Çeşme Mahallesi Geleneksel Konut Mimarisi / Samsun Alaçam Çeşme Neighborhood Traditional Housing Architecture, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Samsun 2021." künyeli yüksek lisans tezinden üretilmiştir

² Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Batı Sanatı Anabilim Dalı, Samsun/Türkiye. tubayigitpasa@omu.edu.tr, orcid no: <https://orcid.org/0000-0002-5197-437X>.

³ Sorumlu Yazar, Mimar-Sanat Tarihi Uzmanı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Rektörlük, Yapı İşleri ve Teknik Daire Başkanlığı, Samsun/Türkiye. fatmayi@omu.edu.tr, orcid no: <https://orcid.org/0000-0003-2233-8427>.

The effects of the forced migration between Greece and Turkey after the War of Independence (1919-23- XX century) caused a radical change in the socio-cultural field. This change; It has greatly affected the physical environment and is reflected in the houses where people spend their daily lives. When the refugees came to Turkey; It is a period when the country came out of the war, life continued under difficult conditions, the economy collapsed and the buildings were destroyed. It is seen that some of the Greek people who migrated from Turkey to Greece during the migration process left their houses by looting. This collapse and difficult life in the country has entered a period in which it started to mobilize again with the people who came with the exchange. Although the different conditions of the climate and geography made life difficult for the refugees in the early days, they started to live in harmony with the environment and socio-cultural structure over time, contributing to the revival of the city's economy. One of the settlement areas of the emigrants is Samsun and its districts, the strategically important city of the Black Sea Region. In this context, Alaçam district, which is a Greek village, became the settlement where the exchanged people were settled.

This study deals with the plan typology, materials, construction techniques, decoration and equipment elements of Naile Öz's house, which has witnessed the history in Alaçam/ Çeşme Neighborhood and is an example of traditional housing.

Keywords: Samsun, Alaçam, Traditional, Architectural, House.

Giriş

Alaçam; birçok topluluğun yaşadığı ve tarih sürecinin MÖ III. yüzyıla kadar uzandığı bilinen eski bir yerleşim yeridir. Liman kenti ve ticaret merkezi konumundadır. Frigyalılar, Lidyalılar, Persler, Kimmiler bu topraklarda yaşadığı bilinen Anadolu uygarlıklarındandır (Anakök 1953: 3-40; Demir 2018: 25-93; Emecen 2020, 99-116).

MÖ V. yüzyılda Karadeniz’de koloniler kuran Miletoslular tarafından “Zalikus” olarak adlandırılmıştır. Milattan önceki devirlerde İskitler, Yunanlılar, Persler, Selositler, Galatlar, Pontus ve Romalıların bölgede hâkimiyetlerinin olduğu bilinmektedir (Anakök 1953: 3-40; Tarım 2012: Emecen 2020: 99-116). Bölge, MÖ I. yüzyılda Roma İmparatorluğu’nun hâkimiyetinde iken, MS IV. yüzyılın sonunda Bizans topraklarına katılmıştır (Tarım 2012: 3; Emecen 2020: 99-116; <https://samsun.ktb.gov.tr/TR-59620/turklerden-once-samsun.html>, (11.02.2021). Malazgirt Savaşı (1071) sonrası Türklerin Anadolu’ya gelişi ile de Danişmentlilerin hâkimiyeti başlamıştır. XI. yüzyılda Ahmet Gazi tarafından Zalikus ismi Tralköy olarak değiştirilmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti’nin 1194 yılında bölgeyi ele geçirmesi ile de Uluköy adını almıştır (Mert ve Hovardaoğlu 2018: 32).

Anadolu Beylikleri Dönemi’nde; Anadolu Selçuklu Devleti’nin hâkimiyetine son veren İlhanlı hükümdarı Bahadır Han tarafından Uluköy adı Alaçam olarak değiştirilmiştir. Osmanlı Devleti egemenliğine girene kadar, sırasıyla Kadı Burhâneddin (1381-139), İsfendiyaroğulları, Candaroğulları beylikleri tarafından yönetilmiştir (Tarım 2012: 3-7; <https://samsun.ktb.gov.tr/TR-231321/alacam-ilcesi.html>; Sezen 2017: 29).

Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti 1920 tarihine kadar devam etmiştir. Bu tarihlerde Bafra’ya bağlı bir köy yerleşimi olan Alaçam, 1 Eylül 1944 tarihinde 4642 numaralı kanun kapsamında Samsun’un 8. ilçesi olmuştur.

1923 Lozan Antlaşması (Turan 2003: 214-217) sonucu sonrasında yapılan nüfus mübadelesi (Arı 2014: 2) ile o dönemlerde Bafra yerleşimi olan Alaçam’a Selanik’ten göçler başlamıştır. İlk göç kafilesi 1924’de Sarışaban’dan, ikinci ise 1925 yılında da Drama’dan gelmiştir (Sarisakal 2017: 317-322; İpek 2000: 29). Günümüzde Alaçam’da genel olarak ikinci ve üçüncü kuşak mübadil torunları yaşamaktadır.

Samsun İli Alaçam İlçesinin Kültürel Mirası ve Karakteristik Özellikleri

Alaçam ilçesinde farklı dönemlere ait arkeolojik sit alanları bulunmaktadır. Sivritepe, Dedetepe ve Gökçeboğaztepe höyükleri Hitit Dönemi’ne tarihlendirilmiştir. Sivritepe Höyüğü’nde Miletoslulara ait buluntular açığa çıkarılmıştır (Yılmaz ve Zeybek 2016: 372).

Ayrıca ilçede; Çeşme, Yenicami ve Karşıyaka mahallelerini içerisine alan kentsel sit alanı bulunmaktadır. Mübadele öncesi kurulmuş olan bu mahallelerde, dini, kültürel ve sivil yapılar yer almaktadır (Mert ve Hovardaoğlu 2018: 32). Samsun Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından tescillenmiş yapıların çoğu konutlardan oluşmaktadır.

İlçede yaşayan gayrimüslim halkın çoğunluğu küçük el sanatları ile uğraşan esnaflardan oluşmaktadır. Meydan ve yakın çevresindeki sokaklarda, bazı dükkanların üzeri konut olarak kullanılmıştır. Gelir düzeyindeki farklılıklar konut yapılarında kendini göstermektedir. Tütün üretimi ve ticareti ile uğraşan, gelir seviyesi yüksek tüccarların yaşadığı Çeşme Mahallesi’nde büyük konaklar çoğunluktadır (Mert ve Hovardaoğlu 2018: 33-34). Genelinde iki katlı konutlar ayrıık nizamda ve bahçe içerisindedir. Eğimli araziye konumlanan evlerin bodrum katlarının bir bölümü toprak altında kalmıştır.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Çeşme Mahallesi, Çeşme 3. Sokak’ta bulunan Naile Öz Evi 154 ada, 1 numaralı parselde yer almaktadır. 25.07.2003 gün ve 740 sayılı karar ile tescil edilerek, koruma altına alınmıştır. Konutta; yerleşim düzeni, planı, cephe ve süsleme özellikleri açısından irdelenerek değerlendirme yapılmıştır.

Tarihçesi

Yapının inşa tarihi hakkında bilgi veren herhangi bir kitabe tespit edilememiştir. Ancak, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanter bilgilerinde yapının bahçesinde bulunan çeşmenin kitabesinde 1899 tarihinin yer aldığı belirtilmektedir. Konut plan ve cephe kompozisyon özellikleri ile tarihi

çeşmenin yapım tarihi birlikte değerlendirildiğinde konutun XIX. yüzyılın sonlarında inşa edilmiş olma olasılığı yüksektir. Mübadele sürecinde üç yaşında iken gemi ile Samsun'a gelen Naile Öz Hanımefendinin yaşamış olduğu bu evin, geçmişte aynı değişim sürecinde Yunanistan'a giden Berber Hiristo'ya ait olduğu bilinmektedir.⁴ Konutta; uzun süre kullanılmaması ve defincilerin kaçak kazı yapmaları sonucu oluşan tahripler de gözle görülmektedir.

Yerleşim Özellikleri

Geniş bir arazi üzerine kurulmuş, bahçesinde çamaşırhane, ahır ve çeşme bulunmaktadır. Günümüzde kullanılmayan yapının bahçesinde bulunan XIX. yüzyıl Osmanlı Dönemine ait taş oymalı çeşmenin (**Görsel 1**) mimari taş süslemesi 21.01.2004'de çalınmıştır (<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44502/samsun-ili-alacam-ilcesindeki-cesmesinden-calinan-mimar-.html> (22.01.2020)).

Görsel 1: Çalınan Çeşmenin Özgün Hali,

(<http://kvmgm.gov.tr/yazdir?040F243CD3FA7CB1FD8A52860C77EC26>, Erişim Tarihi: 22.01.2020).

Plan Özellikleri

Her iki kat, geleneksel Türk evlerinde yaygın olarak görülen iç sofalı plan şemasına (Eldem, 1968: 28-30) sahiptir. Bu sofa, kuzey-güney doğrultulu ve dikdörtgen formlu olarak tasarlanmıştır. Konutun etrafı bahçe olup, bu bahçenin ortasında zemin üzeri bir katlı olarak inşa edilmiştir (**Görsel 2**). Yapıya esas giriş, kuzey cepheden sağlanmıştır. Konutun çatısı ise alaturka kiremit ile kaplı kırma çatıyla örtülmüştür. Alaçam evlerinde nadir olarak görülen, çatıya çıkışı sağlayan merdiven yuvası veya kuzgunluk⁵ olarak adlandırılan kedilik, bu evde karşımıza çıkmaktadır (**Görsel 3**).

⁴Şahsa ait özel mülkiyet hakkında bilgiler için Naile Hanım'ın torunu, Alaçam'da doğmuş ve günümüzde Alaçam'da yaşayan Mimar Dilek Pak'ın anlatımlarından faydalanılmıştır.

⁵ Kuzgunluk: Sinop ve Zonguldak yöresinde kiremitliğe çıkmak için çatıda açılan deliğe verilen isim olarak bilinir. Bknz: Kuban, 1995, 255.

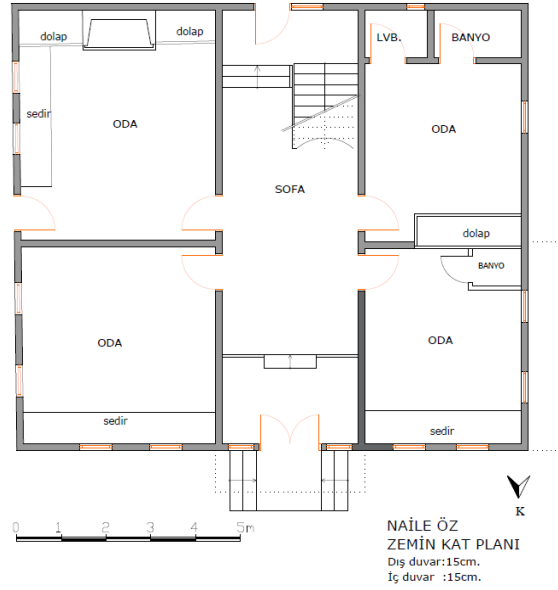

Görsel 2: Kuş Bakışı Vaziyet Görünümü,
(<https://parselorgu.tkgm.gov.tr/#157174/154/1/1542801692514>, Erişim Tarihi:
22.01.2020).

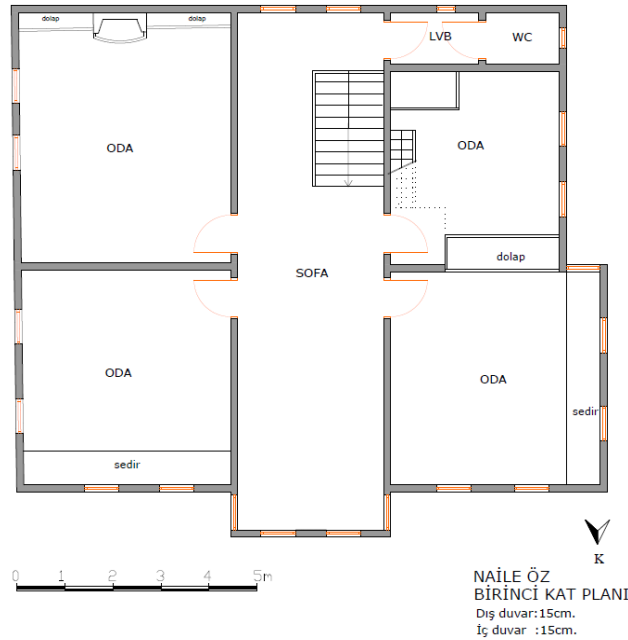
Görsel 3: Genel Görünüm.

Zemin kat planı; konuta, kuzey cephenin orta aksında bulunan çift kanatlı esas giriş kapısından girilmektedir. Ortada, dikdörtgen formulu iç sofa ve bu sofanın doğu batısında ikişer mekân yer almaktadır (**Görsel 4**). Giriş kapısı ile iç sofa, pabuçluk mekânı ile ayrılmıştır. Giriş kapısının aksında ve iç sofanın güneyinde üst kata çıkışı sağlayan merdivenler yer almaktadır. Üç basamak ile ulaşılan sahanlıktan bahçe çıkış kapısına ulaşılmaktadır.

Görsel 4: Zemin Kat Rölöve Planı.

Birinci kat planı; dikdörtgen formulu iç sofanın iki yanında odalar düzenlenmiştir. Sofanın doğusunda, kare formulu bir oda ve dikdörtgen formulu iki mekân yer almaktadır. Batı yönünde ise kare ve dikdörtgen formulu birer oda bulunmaktadır (**Görsel 5**). Sofanın kuzey bölümü ve girişin üzeri üç yönden pencereleri bulunan çıkma ile sonlandırılmıştır.

Görsel 5: Birinci Kat Rölöve Planı.

Cephe Özellikleri

Yapının kuzey ve batı cepheleri hareketli, doğu ve güney cepheleri ise oldukça sade tasarlanmıştır. Genel olarak bütün cepheler; ahşap malzemeli kat silmeleri ve kornişlerle hareketlendirilmiştir. Silmelerde sadelik ön planda olup düz silme şeklindedir. Ayrıca saçak altları ahşap malzeme ile kapatılmıştır. Bu cephelerden;

Kuzey cephe; hareketli ve simetrik düzene sahip, en önemli ve giriş cephesidir. Çıkma, kapı ve

pencerelerden oluşan bir düzene sahiptir (**Görsel 6-7**). Cephe yatay kat silmesi ile iki yüzeye ayrılmış olup, orta aksında ve giriş kapısının üzerinde; dört adet profilli konsollarla desteklenmiş sofa çıkması yer almaktadır. Cephenin ve çıkmanın düşey köşeleri, ahşap köşe pervazları ile sonlandırılmıştır (**Görsel 8**).

Görsel 6: Kuzey Cephe (Giriş Cephesi).

Görsel 7: Kuzey Cephe.

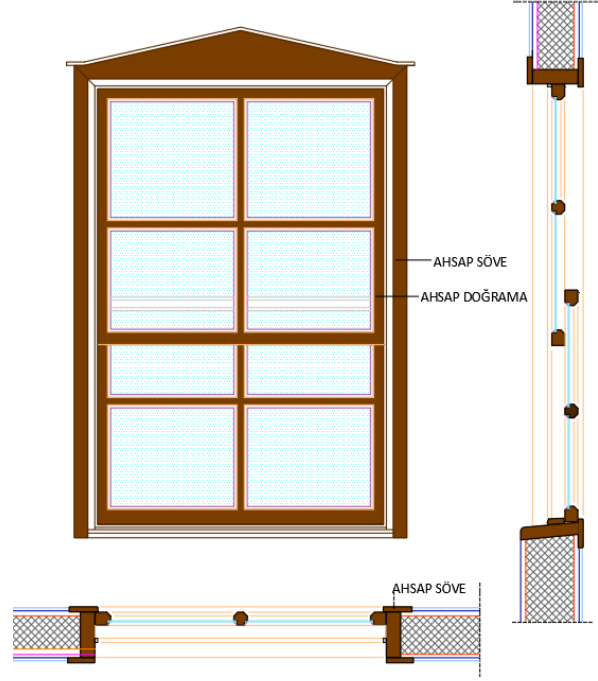
Görsel 8: Kuzey Cephe Cumbası.

Zemin kata orta akstan, simetrik üç basamakla ulaşılan su basman kotu ile giriş yapılmaktadır. İki konsol arasında yer alan ahşap kapı, dikdörtgen formlu ve çift kanatlıdır. Kapının üzerinde aynı genişlikte dikdörtgen formlu düşeyde üç, yatayda iki bölümlü ışıklık bulunmaktadır. Ön kısmında düşey doğrultuda yuvarlak kesitli yedi adet demir şebeke mevcuttur. Kapı ve ışıklığın sövesi oldukça sade tutulmuştur. Ayrıca kapının iki yanında ise simetrik düzende dikdörtgen formlu kim geldi pencereleri yer almaktadır. Bu pencereler ahşap bir kayıt ile düşeyde ikiye, yatayda üç parçaya bölünmüştür. Pencere kanatları altta 1/3, üstte 2/3 oranında ortadan iki yana açılmaktadır. Altta açılan küçük kanatlar sediri kullanan kişinin dışarıyı izlemesi, üstte açılan kanatlar ise odayı havalandırmak için kullanılmaktadır. Ön kısmında yuvarlak kesitli, yatay doğrultulu yedi adet demir şebeke mevcuttur.

Cephenin sağ ve sol yüzeyinde, kim geldi pencereleri ile aynı modelde ikişer adet pencere yer almaktadır. Söveleri oldukça sade tutulmuştur. Yuvarlak kesitli, yatay doğrultulu, yedi adet demir şebeke bulunmaktadır.

Birinci katta, giriş kapısının üzerinde yer alan ve girişe bir anıtsallık kazandıran cumbanın ön yüzeyinde iki, yan yüzeylerinde ise birer adet pencere bulunmaktadır. Dikdörtgen formlu, 1/2 oranında düşey sürme kanat pencereler yer almaktadır. Neoklasik mimaride Yiğitpaşa-Akın Ertek

2020, 219-258) görülen üçgen alınlıklı ahşap sövelerle tamamlanmıştır (**Görsel 9-10**).⁶ Cephenin sağ ve sol yüzeyinde de simetrik düzende giyotin pencere modeli kullanımı devam etmektedir. Üst kat pencerelerin önlerinde altta iki sıra yatay doğrultulu demir şebeke mevcuttur.

Görsel 9: Giyotin Pencere Detayı.

Görsel 10: Birinci Kat Giyotin Pencere.

Güney cephe; yapının oldukça sade olarak düzenlenmiş arka cephesidir. Yatay kat silmesi ile yüzey iki parçaya bölünmüştür (**Görsel 11**). Ayrıca düşey dikmeler ile eşit olmayan dört yüzey

⁶ Ayrıca Karadeniz'in birçok şehrinde ve Anadolu'da cephe detaylarında üçgen alınlığın görünmesi batılılaşma döneminin ayırt edici niteliği sayılmaktadır. Örnekler için bkz. Yıldırım Güneş-Akın Ertek, 2021, 207-246.

oluşturulmuştur.

Zemin kat yüzeyi ahşap dikmelerle eşit olmayan üç parçaya bölünmüştür. Cephenin orta aksında yer alan yüzeyde, bahçeye çıkışı sağlayan kapı dikdörtgen formlu olup tek kanatlıdır. Sağ yanında dikdörtgen formlu kim geldi penceresi yer almaktadır. Cephenin sağ yüzeyinde kare forma yakın küçük bir pencere mevcuttur. Sol yüzeyinde ise pencere açılmayarak sağır bırakılmıştır.

Birinci kat, alt katta olduğu gibi dikmeler ile üç parçaya bölünmüş olup orta yüzeyinde iki adet dikdörtgen formlu, giyotin pencere modeli yer almaktadır. Üçgen alınlıklı söve ile sonlandırılmıştır. Sol yüzey zemin kat ile aynı şekilde sağır olarak devam etmektedir. Sağ yüzeyde ise kare forma yakın küçük bir pencere mevcuttur.

Görsel 11: Güney Cephesi.

Doğu Cephe; yapının sade olarak tasarlanmış diğer bir cephesi olup yatay kat silme ile yüzey iki parçaya bölünmüştür (**Görsel 12**). Cephenin sıvasında dökülmeler görülmektedir.

Zemin katta, cephenin orta aksına denk gelen bölümünde dikdörtgen formlu, üzerinde ışıklığı bulunan, mavi renkte, tek kanatlı kapı yer almaktadır. Işıklık ön yüzeyinde dört adet düşey demir şebeke mevcuttur. Sağ ve sol yüzeylerde dikdörtgen formlu ikişer pencere yer almaktadır. Pencere kanatları altta 1/3, üstte 2/3 oranında ortadan iki yana açılmaktadır. Ön yüzeylerinde yedi adet yatay demir şebeke bulunmaktadır.

Birinci kat, ahşap dikme ile iki yüzeye bölünmüş olup sağ ve sol yüzeylerinde ikişer adet dikdörtgen formlu pencere bulunmaktadır. Giyotin tipi pencereler üçgen alınlıklı söve ile tamamlanmıştır. Ön kısmında, yatay doğrultuda dizilmiş üç adet demir şebeke mevcuttur. Bazı pencerelerde, yatay demir çubukların eksik olduğu tespit edilmiştir.

Görsel 12: Doğu Cephesi.

Batı Cephe; yapının giriş cephesinden sonra hareketli olarak tasarlanmış ve manzaraya bakan diğer bir cephesidir (**Görsel 13**). Yüzeyi yatay kat silme ile iki parçaya bölünmüştür. Cephenin yüzey sıvasında dökülmeler görülmektedir.

Zemin katta, üç adet dikdörtgen formlu pencere bulunmaktadır. Bu pencereler altta 1/3, üstte 2/3 oranında ortadan iki yana açılmaktadır.

Birinci kat yüzeyinde oda çıkması ile hareket sağlanmıştır. Çıkma köşelerden profilli iki ahşap konsol ile taşınmaktadır. Ön yüzeyinde iki, sol yanında bir adet dikdörtgen formlu pencereler mevcuttur. Altta 1/3, üstte 2/3 oranında ortadan iki yana açılmaktadır. Ön yüzeyinde yer alan demir şebekelerde eksiklikler bulunmaktadır. Cephenin sol yüzeyinde üç adet pencere yer almaktadır. Bunlardan; iki adet dikdörtgen formlu giyotin pencerelerin üzeri üçgen alınlıklı söve ile sonlandırılmıştır. Üçüncü pencere kare formlu banyo penceresi olup daha küçük tutulmuştur (**Görsel 14**).

Görsel 13: Batı Cephesi.**Görsel 14:** Batı Cephesi Oda Çıkması.

İç Mekân Düzeni

Zemin kat; su basmanı ile çıkılan zemin katın 3.03 x 9.76 m ölçülü iç sofa ve pabuçluk bölümü, kot farkı ile ayrılmaktadır. Yapı içinde kazılar yapıldığı için sofa ve odaların döşeme malzemesi tespit edilememiştir (**Görsel 15**). Sofanın güneyinde ahşap merdivenler, yan duvarlarında ise odalara giriş sağlayan tek kanatlı kapılar yer almaktadır. Merdivenin altında kalan boşluk alçı duvar ile kapatılmıştır. Merdivenin başlangıcına konulan kapı ile üst kat kullanımı özelleştirilmiştir (**Görsel 16**). Üç basamak ile ulaşılan sahanlıktan arka bahçeye çıkış sağlayan dikdörtgen formlu kapı ve yanında pencere bulunmaktadır.

Görsel 15: Zemin Kat İç Sofa Mekânı.**Görsel 16:** Zemin Kat İç Sofa Merdiven Altı.

Sofanın kuzeybatı yönünde yer alan ve 3.50 x 4.40 m ölçülerindeki odaya, tek kanatlı, ahşap kapı ile girilmektedir (**Görsel 17**). Dikdörtgen formlu odanın kuzey ve batı duvarında, dikdörtgen açıklıklı ikişer pencere yer almaktadır (**Görsel 18**). Ahşap pasalı tavanlı odanın duvarlarında zeminden 76 cm yüksekliğe kadar ahşap kaplama görülmektedir. Ayrıca pencere üst hizasında ahşap friz kuşağı odayı çevrelemektedir. Kuzey duvar pencere önünde 45 cm yüksekliğinde ahşap sedir bulunmaktadır. Güney duvarında ise ahşap gömme dolapları mevcuttur. Dolap kapağının yarısı sökülerek oda içerisine doğru taşıntı yapılmış ve muhdes banyo oluşturulmuştur (**Görsel 19**).

Görsel 17: Zemin Kat Oda Kapıları.**Görsel 18:** Zemin Kat Sofanın Kuzeybatısında Yer Alan Mekân.

Görsel 19: Zemin Kat Sofanın Kuzeybatısında Yer Alan Mekânda Muhdes Banyo Bölümü.

Sofanın güneybatı yönünde yer alan ve 3.50 x 5.20 m ölçülerindeki odaya, tek kanatlı ahşap kapıdan girilmektedir. Dikdörtgen formlu odanın güneyinde dikdörtgen formlu mekân oluşturularak eşit olmayan boyutlarda tuvalet ve banyo mekânı oluşturulmuştur. Dikdörtgen formlu, tek kanatlı kapılar ile girişleri sağlanmıştır (**Görsel 20**). Odanın batı duvarında dikdörtgen formlu pencere yer almaktadır. Kapının yer aldığı duvarda ise merdiven altında yer alan mekânın kiler amaçlı kullanılabilmesi için iki tane ahşap kapak yerleştirilmiştir (**Görsel 21**).

Görsel 20: Zemin Kat Sofanın Güneybatısında Yer Alan Mekân.

Görsel 21: Zemin Kat Sofanın Güneybatısında Yer Alan Mekân.

Girişin kuzeydoğu yönünde yer alan ve 4.30 x 4.44 m ölçülerindeki odaya tek kanatlı, ahşap kapıdan giriş sağlanmaktadır (**Görsel 22**). Kare forma yakın mekânın kuzey ve güney duvar yüzeylerinde dikdörtgen formlu ikişer pencere bulunmaktadır. Kuzey duvarında sedir yer almaktadır (**Görsel 23**).

Sofanın güneydoğusunda yer alan oda, 4.30 x 5.17 m ebatlarında olup dikdörtgen formlu,

tek kanatlı kapı ile giriş sağlanmaktadır. Doğu duvarında dikdörtgen formlu kapı ile bahçeye çıkış yapılmaktadır. Aynı duvar yüzeyinde iki pencere yer almaktadır. Pencere önünde sedir mevcuttur. **(Görsel 24)**. Ahşap tavanlı odanın; güney duvarı boyunca, ortasında ocak bölümü ve iki yanında ahşap gömme dolapları bulunmaktadır. Sofa ve odaların kat yüksekliği aynı olup 2.85 m dir. Pabuçluk bölümü ise 3.15 m yüksekliğindedir.

Görsel 22: Zemin Kat Sofanın Kuzeydoğusunda Yer Alan Mekânlar.

Görsel 23: Zemin Kat Girişin Solunda Yer Alan Mekânın Pencereleri.

Görsel 24: Sofanın Güneydoğusunda Yer Alan Mekân.

Birinci kat; iç sofaya, tek kollu, on iki basamaklı ahşap merdivenle çıkış sağlanmaktadır. 3.03 x 10.69 m ebatlarında olan iç sofanın kuzey ucunda dışarı taşıntı yapan cumba mekânının üç tarafı dikdörtgen formlu pencerelerle çevrilidir. Pencere önünde sedir mevcuttur. Güney cephede iki adet dikdörtgen formlu pencere yer almaktadır **(Görsel 25-26-27)**. Ahşap pasalı tavanlı iç sofanın iki yanında odalar konumlandırılmıştır. Ahşap frizler sofa duvarlarını çevrelemektedir.

Görsel 25: Birinci Kata Çıkış Sağlayan Merdiven.

Görsel 26: Birinci Kat İç Sofa Çıkması.

Görsel 27: Birinci Kat İç Sofa Mekânı.

Sofanın kuzeybatı yönünde yer alan oda, 4.40 x 4.35 m ölçülerindedir. Tek kanatlı kapı ile girilen

odanın karşı duvarına çıkması mevcuttur. Çıkmanın güney yüzeyinde bir, batı yüzeyinde ise dikdörtgen formlu iki pencere yer almaktadır. Çıkma önünde ahşap sedir mevcuttur. Kuzey yönünde bulunan duvarda iki adet, dikdörtgen formlu giyotin pencere bulunmaktadır (**Görsel 28-29**). Güney duvarında ise gömme dolap kapakları ve çekmeceler mevcuttur. Odanın duvarları, pencere üst hizasında, ahşap sergen, alt hizasında ise ahşap friz ile çevrelenmektedir.

Görsel 28: Birinci Kat Sofanın Kuzeybatısında Yer Alan Mekân.

Görsel 29: Birinci Kat Sofanın Kuzeybatısında Yer Alan Mekân.

Sofanın güneybatı yönündeki mekân 4.40 x 3.50 m ebatlarındadır. Tek kanatlı dikdörtgen formlu kapı ile girilmektedir. Batı duvarında dikdörtgen formlu, iki pencere bulunmaktadır. Ayrıca mekân içerisinde çatıya çıkışı sağlayan, rıhtsız ahşap merdiven yer almaktadır (**Görsel 30-31**).

Görsel 30: Birinci Kat Sofanın Güneybatısında Yer Alan Mekân.

Görsel 31: Birinci Kat Sofanın Güneybatısında Yer Alan Mekândan Çatı Çıkışı.

Sofanın güneybatı köşesinde dikdörtgen formlu ıslak hacim mekânı bulunmaktadır. İçerisinde lavabo ve tuvalet bölümü kapı ile birbirinden ayrılmıştır. Her iki bölümde kare forma yakın pencerelerle doğal aydınlatma ve havalandırma yapılmaktadır.

Sofanın kuzeydoğu yönünde bulunan mekân 4.44 x 4.35 m ölçülerindedir. Dikdörtgen formlu tek kanatlı kapı ile girilen odanın doğu ve kuzey duvarlarında dikdörtgen formlu ikişer pencere yer almaktadır. Kuzey duvarda bulunan pencere önünde sedir mevcuttur (**Görsel 32-33**). Odanın duvarları, pencere üst hizasında, ahşap sergen, alt hizasında ise ahşap friz ile çevrelenmektedir.

Sofanın güneydoğu yönündeki oda 5.17 x 4.35 m ebatlarında dikdörtgen formludur. Odanın doğu duvar yüzeyinde dikdörtgen formlu iki adet pencere bulunmaktadır (**Görsel 34**). Odanın güney duvarının orta aksında çiçeklik, sağ ve sol tarafında gömme dolap kapakları yer almaktadır. Pasalı ahşap tavanı bulunan odanın pencere altlarında görünen yüzeyde ahşap kaplama bulunmaktadır. Diğer iki duvarda ise sandalyelik olarak kullanılan ahşap friz mevcuttur. Sofa ve odaların kat yükseklikleri zemin kata göre daha yüksek tutulmuş olup 3.10 m dir.

Görsel 32: Birinci Kat Sofanın Kuzeydoğusunda Yer Alan Mekân Girişleri.

Görsel 33: Birinci Kat Sofanın Kuzeydoğusunda Yer Alan Mekân.

Görsel 34: Birinci Kat Sofanın Solunda Yer Alan İkinci Mekân.

Donatı Elemanları ve Süsleme Özellikleri

Zemin katta, yapıya girişi de sağlayan ahşap kapı özgün olup dikdörtgen formlu ve çift kanatlıdır. Kasa ve sövesi de ahşap malzemeli olarak yapılmıştır. Farklı boyutlarda, üç tabladan oluşan kapı oldukça sadedir (**Görsel 35**). Üst ve alt tabla düşey dikdörtgen, orta tabla ise yatay dikdörtgen formlu olarak düzenlenmiştir. Kapı içeriden oldukça sade düzenlenmiştir.

Doğu cephesinden bahçeye çıkışı sağlayan mavi renkte boyanmış dış kapı altta ve üstte dikdörtgen tabla arasında yatay dikdörtgen kuşak ile birleştirilmiştir. Kapı tokmağı ve kilit aksamı metal olup özgündür (**Görsel 36-37-38**).

Görsel 35: Zemin Kat Giriş Kapısı.

Görsel 36: Zemin Kat Doğu Cephesi Bahçe Kapısı.

Görsel 37: Zemin Kat Doğu Cephesi Bahçe Kapısı Kilit Detayı.

Görsel 38: Zemin Kat Doğu Cephesi Bahçe Kapısı Halka Detayı.

Yapı içerisindeki tüm mekânlara tek kanatlı kapılarla giriş yapılmaktadır. Ahşap kapılar, odaların içerisine doğru açılmaktadır. Sofaya bakan yüzeyleri, üst ve alt tabla iki adet düşey, orta tabla ise yatay dikdörtgenden oluşmaktadır. Yan yana olan kapıların ahşap söveleri üstten birleştirilerek bütün bir söve oluşturulmuş ve oldukça sade tasarlanmıştır. Birinci kat oda kapılarında ise ortada düşey dikdörtgen tabla bulunmaktadır. Ahşap sövelerinin üst köşelerinde C şeklinde kıvrımlar oluşturulmuştur.

Konutun odalarının tavanlarında, genel olarak pasalı ahşap tavan uygulaması görülmektedir. Çıkmanın alt tavanında da pasalı ahşap tavan tekniği kullanılarak kaplama yapılmıştır (**Görsel 39-40**).

Görsel 39: Ahşap Pasalı Tavan Uygulaması.

Görsel 40: Çıkmanın Altı Ahşap Pasalı Tavan Uygulaması.

Naile Öz Evi Geleneksel Türk Evlerinde görülen sedir, gömme dolap, raf ve ocak gibi sabit iç mekân donatılarına sahiptir.

Zemin katta, sofanın solunda ikinci mekânın, güney duvarı boyunca orta aksta ocak bölümü ve iki yanında ahşap tablalı, gömme dolap kapakları görülmektedir (**Görsel 41**). Taş ocağın yaşmak bölümünde odaya doğru taşıntı yapılmış ve önünde kaş kemer formu oluşturulmuştur.

Pencere önlerinde, ahşap malzemeli 45 cm yüksekliğinde ahşap sedir görülmektedir. Sedir arkaları pencere alt hizasına kadar ahşap kaplanmıştır.

Birinci katta, ocağın yaşmak bölümü ahşap kaplama yapılarak çiçeklik oluşturulmuştur ve davlumbaz kısmı konik formu tamamlanmıştır. Sağ ve sol tarafında ahşap malzeme ile yapılmış farklı boyutlarda gömme dolaplar yer almaktadır (**Görsel 42**). Dolap kapakları, ahşap tablalıdır.

Bazı odaların duvarlarını, pencere üst hizasında, friz kuşağı çevrelemektedir. Sofa duvarlarında da, ahşap silme kuşak sandalyelik olarak işlev görmektedir. Ayrıca merdiven korkuluklarında silindirik formu ahşap korkuluk görülmektedir (**Görsel 43**).

Görsel 41: Zemin Kat Ocak-Dolap Detayı.

Görsel 42: Birinci Kat Ocak-Dolap Detayı.

Görsel 43: Merdiven Korkuluk Detayı.

İnşa Malzemesi ve Yapım Tekniği

Konutun yapım malzemesi genel olarak taş ve ahşaptır.⁷ Taş temel üzerine bağdadi ahşap çatkı olarak inşa edilmiştir. Girişi sahanlıklı taş merdiven ile sağlanan yapının zemin kat duvarları 15 cm kalınlıkta bağdadi tekniği kullanılarak inşa edilmiş ve üzeri sıvanmıştır (**Görsel 44**). Birinci kat beden duvarları ve sofa çıkması ise ahşap çatkılı taşıyıcı sistemde olup, bazı bölümlerinde dolgu malzemesi olarak tuğla kullanılarak üzeri sıvanmıştır (**Görsel 45**). Sofa çıkmasını destekleyici nitelikte ahşap konsollar kullanılmıştır.

Konutun; iç mekân kapılarında, pencere doğramalarında, sövelerinde, tavan, döşeme kaplamalarında, kat silmelerinde, merdiven basamaklarında, korkuluklarında, saçak altlarında, çıkma taşıyıcılarında, üst katın ve sofa çıkmasının köşe pervazlarında ahşap malzeme kullanıldığı görülmüştür. Yapıda çok fazla kullanılmayan demir malzeme pencerelerin şebekelerinde görülmektedir.

Görsel 44: Bağdadi Duvar Detayı.

⁷ Karadeniz Bölgesi'nde yapım malzemesinde genel olarak zemin katlarda; taş veya kerpiç tuğla, üst katlarda; ahşap kullanılmaktadır. Ahşap karkas yapım tekniği kullanılan üst kat cephelerinde bazen sıva ile bazen de ahşap malzeme ile kaplama yapılmaktadır. Bknz: Günay, 1998, 298-301.

Görsel 45: Tuğla Dolgulu Ahşap Çatkılı Duvar Detayı.

Değerlendirme ve Sonuç

Karadeniz Bölgesi, Samsun ili, Alaçam ilçesinin bugünkü mimari yapısının oluşumunda; toplumsal, ekonomik, coğrafik yapısı vb. unsurlar etkili olmuştur. Alaçam, tarih öncesi uygarlıklardan, Osmanlı Dönemi'ne kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Farklı etnik kültüre sahip toplulukların, yaşadıkları coğrafyada birbirleri ile etkileşimleri, kitlesel ve zorunlu göçler, günümüzde kentin mimari dokusunun biçimlenmesinin temelini oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti döneminde Alaçam, Rum halkının yoğun olarak yaşadığı bir yerleşim merkezi konumundaydı. 1923 yılında başlayan mübadele ile Yunanistan'dan gelen halk, Rumlardan kalan evlere yerleştirilerek, kendi kültürleri ile farklı bir coğrafyada yaşamaya başlamışlardır. Azınlıkların gitmesi ile Müslüman nüfus artmış ve Alaçam kültür yapısı açısından özdeşleşmeye başlamıştır. Yerel halk ile kaynaşan mübadillerin yaşadığı Alaçam yerleşimi, tarihi dokunun belirgin olduğu, karakteristik özelliklere sahip mekânlara ev sahipliği yapmaktadır. Osmanlı Dönemi'nin izlerini taşıyan bu evler, ülkemiz tarihinde de önemli bir yere sahiptir.

Alaçam'da Çeşme Mahallesi'nde yer alan geleneksel evlerin genelinde; bakımsız olduğu, malzemelerin bozulduğu, mahallenin yanlış yapıldığı ve tarihi kent bilincinin sürdürülmediği gözlemlenmiştir. Bu nedenle Naile Öz Evi, yörede bulunan konutlar içerisinde tarihi dokuyu yansıtan, ayakta kalmış ender yapılarıdır.

Alaçam geleneksel evlerinin büyük bir bölümü bahçe içerisinde yer almaktadır. Bu evlere bahçeden giriş yapılmaktadır. Ayrıca doğrudan sokaktan giriş yapılan evlere de rastlanmaktadır. Naile Öz Evi de büyük bir bahçenin ortasında konumlandırılmış olup bahçesinde çeşmesi, müstemilatı olan bir konut iken zamanla etrafına evlerin yapılması ile arada kalmıştır.

Geleneksel Türk evlerinde alt katlar genellikle ahır, samanlık, ambar, üst katlar yaşam alanı olarak kullanılmaktadır. Alaçam evlerinde ise Naile Öz evinde olduğu gibi her iki kat yaşama alanı olarak işlevlendirilmiştir. Zemin üzeri bir katlı evlerde kapalı ve açık çıkmalar ile cephe hareketliliği sağlanmaktadır. Sofada yer alan çıkmalar sofa çıkması ya da sofa cumbası olarak adlandırılmaktadır. Çıkmaların kenarlarında ahşap köse pervazları bulunmaktadır. Çıkmalar eli böğründe, konsol ve ahşap dikmeler ile taşınmaktadır. Sokağa veya manzara yönelen kapalı çıkmaların üç tarafı da pencerelidir.

Geleneksel Türk evlerinde odalar; oturma, yemek hazırlama, yeme, yatma gibi eylemler yapılacak şekilde düzenlenmiştir. Gündüz yemeğin hazırlandığı ve yendiği mekân gece yatılabilen aynı zamanda da yıkanılabilen bir mekâna dönüşmektedir. Oda içlerinde gusülhane adı verilen küçük banyolar yer almaktadır. Naile Öz evi ve Alaçam evlerinde odaların kullanımı geleneksel evler ile paralellik göstermektedir. Ancak Alaçam geleneksel evlerinde gömme dolap içlerinde gusülhaneye rastlanılmamıştır.

Alaçam evlerinde Naile Öz evinde görüldüğü gibi dışarı taşınılı olan ocakların, yaşmak bölümü taş malzemeli ve ön tarafa doğru "S" kıvrımlı profillerle tamamlandığı örnekler çoğunluktadır. Yaşmak

bölmeleri genellikle kaş kemer formu ile tamamlanmaktadır. Bursa kemeri, dilimli kemer ve yuvarlak kemer ile sonlandırılmış örnekleri de bulunmaktadır. Davlumbazlar yatay dikdörtgen ve külâh şeklinde sonlandırılmıştır.

Naile Öz evinde tavanlar oldukça sade tasarlanmıştır. Alaçam'da genellikle bodrum kat bulunan evlerde ters tavan uygulaması görülmektedir. Ayrıca büyük konutlarda bitkisel ve geometrik motifli tavan uygulamaları da bulunmaktadır.

Alaçam'da küçük boyutlu evlerde; iç mekân girişleri tek kanatlı, büyük evlerde ise çift kanatlı kapılar ile sağlanmaktadır. Odaların içine doğru açılan kapıları kasa ve kanatları ahşap malzemeden yapılmıştır. Oda içerisine bakan yüzeyler sofa yüzeyine göre daha sade düzenlenmiştir. Tablalı düzenlenen kapıların söveleri düz, üçgen ve eğrisel formlu tamamlanmış örnekleri mevcuttur. Kapıların iç yüzeyleri genellikle çakma sistemde yapılmıştır. Naile Öz evinde kapı kanat ve kasalarında benzer uygulama görülmektedir.

Evlerin pencereleri, çoğunlukla ahşap kanatlı ve düşey dikdörtgen formlulardır. Bunlar; üç ya da dört bölmeli giyotin model ve iki yana açılır kanatlı modelde pencerelerdir. Zemin ve üst kat pencereleri aynı sayıda, formda ve 1/2 oranındadır. Genellikle yapıların zemin katlarında bulunan pencerelerin önlerinde, birbirini kesen demir şebekeler, üst katlarında ise yatay doğrultulu şebekeler yer almaktadır.

Alaçam geleneksel evlerin bodrum ve zemin katlarının beden duvarlarında genellikle yığma moloz taş kullanılmıştır. Naile Öz evinde ise bodrum kat olmadığı için taş temel üzerine zemin ve üst kat bağdadi ahşap çatki olarak inşa edilmiştir. Bazı bölümlerinde dolgu malzemesi olarak tuğla kullanılmış ve üzeri sıvanmıştır.

Günümüzde Alaçam ilçesinde tespit edilen evlerin büyük bir kısmı tescilli yapılar olup tamamı korunması gereken kültür miraslarındandır. Coğrafyanın imkân verdiği ölçüde doğal malzemelerin doğal yapım yöntemleriyle, insanların yaşam biçimleri çerçevesinde gelişen ve yerel ustalar ile hayata geçirilmiş geleneksel yapılardır. Yapı kültürünün ve karakterlerinin korunması yönünden, fizibilite çalışmalarının yapılması tarihi anlamamız, özümseyip içselleştirmemiz ve geleceğe aktarabilmemiz açısından önemli bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle tarihi kent dokusunun içerisinde bu geleneksel ahşap evlerin korunması ve kültür envanterinde yerini alması gerekmektedir.

Kültürel süreklilik; doğru tasarlanmış, uygulanmış geleneksel mimarinin, bilinçli bir nesil ile günümüz ve geleceğin mimarisinin sentezlenmesi, yerel özellikler ile uyumlu olması, birlikte çaba göstermemiz ile sağlanacaktır. Kültür varlıkları hepimizin ortak değeridir. Kent kimliğinin oluşması, yaşatılması, geleceğe aktarılması; bölge halkı, yerel yönetim, ilgili devlet kurumları ve sivil toplum derneklerinin beraber ortak paydada buluşması ile mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Anakök, T. (1953). *Alaçam Tarihi*, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul.
- Arı, K. (2014). *Büyük Mücadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Demir, N. (2018). *Tarihi Süreç İçinde Karadeniz Bölgesi*, Altınordu Yayınları, Ankara.
- Eldem, S.H. (1968., *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Emecen, F. M. (2020). *Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi*, Turkuaz Yayıncılık, İstanbul.
- Günay, R. (1998). *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*, Yapı-Endüstri Merkezi, İstanbul.
- İpek, N. (2000), *Mücadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kuban, D. (1995), *Türk Hayat'lı Evi, MTR Yapımcı*, İstanbul.
- Mert, S.-Hovardaoğlu, S.Ç. (2018). "Sokağın Mekansal Değişim Sürecinin Belgelenmesi: Alaçam (Samsun) Geleneksel Sokaklarından Örnekler", *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, C. 34, S. 1, 27-42.

- Sarısakal, B. (2017). *Belge ve Tanıklarla Samsun'da Mücadele*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 26, Ankara.
- Tarım, G. (2012). "Samsun ve Alaçam", *Mimarlık Bülteni Mimarlar Odası Samsun Şubesi*, S. 28. Özdil Basımevi, 3-7.
- Turan, Ş. (2003) "Lozan Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 214-217.
- Yılmaz, C.-Zeybek, İ. (2016). *Samsun Coğrafyası*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun.
- Yıldırım Güneş, Ö., Akın Ertek, G. (2021). "Osmanlı Batılılaşmasının Ordu İl Merkezine Yansıması", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu*, C. 2. Fenomen Yayıncılık, Ordu, 206-246.
- Yiğitpaşa, N. T.- Akın Ertek, G. (2020). "XVIII. Yüzyıl Berlin Mimarisinde Neoklasik Üslup", *Amisos Dergisi*, C. 5, S. 8, 219-258.
- URL 1 <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44502/samsun-ili-alacam-ilcesindeki-cesmesinden-calinan-mimar-.html>
- URL 2 <http://kvmgm.gov.tr/yazdir?040F243CD3FA7CB1FD8A52860C77EC26>, Erişim Tarihi: 22.01.2020
- URL 3 <https://parselorgu.tkgm.gov.tr/#157174/154/1/1542801692514>.
- URL 4 <http://samsun.gov.tr/alacam>.
- URL 5 <https://samsun.ktb.gov.tr/TR-59620/turklerden-once-samsun.html>.

Extended Abstract

With the start of the War of Independence from Greece and Turkey, the population exchange process will begin and pass. Exchanges from Greece are considered Greeks in Turkey. One of these settlements, the strategic plans of the Black Sea Region, is Samsun and its districts. This Greek neighborhood, Alaçam village, became a settlement that was the place of the exchanged people.

In Alacam district; the neighborhoods of Çeşme, Yenicami and Karşıyaka, which were established before the population exchange, are settlements where non-muslim people live intensely. The majority of the people are artisans dealing with small handicrafts. The square and the streets around it were used as residences above some of the shops. Differences in income level are evident in housing structures. Large mansions are the majority in Çeşme Neighborhood, where high income merchants engaged in tobacco production and trade live. Alaçam settlement, where the immigrants lived, is home to places with characteristic features, where the historical texture is evident. There are many registered and unregistered residences within the urban protected area.

Naile Öz House, which is the subject of this study; It is a registered building bearing the traces of the Ottoman Period. When the house plan and facade composition features and the construction date of the historical fountain in its garden are evaluated together, the house is located in the XIX. It is likely that it was built at the end of the century. It is known that this house, where Ms. Naile Öz lived, belonged to the Berber Hirsto, who went to Greece in the same period of change in the past.

The house, located in the garden, was built as one storey above the ground. When the house plan features are examined, it has a plan scheme with an inner sofa. The roof of the house is covered with a hipped roof covered with Turkish style tiles. The stairway that provides access to the roof, which is rarely seen in spruce houses, or the so-called raven, appears in this house.

In the ground floor plan; In the middle, there is a rectangular interior sofa and two spaces on each side of this sofa. On the axis of the entrance door and south of the inner hall, there are stairs leading to the upper floor. The garden is accessed through two doors on the floor. In the first floor plan; While the rooms were arranged on both sides of the rectangular inner hall, the northern part of the hall and the top of the entrance were finished with a cantilever.

The north and west facades of the building are mobile, while the eastern and south facades are designed quite simply. In general, all facades; It has been enlivened with wooden floor moldings and cornices. Simplicity is in the foreground in erasing and it is in the form of flat deletion. In addition, under the eaves are covered with wooden material. The facade composition is completed with the sofa protrusion seen in traditional Turkish houses on the

middle axis of the northern facade.

The main entrance door of the building is double winged and there are rectangular windows in a symmetrical order on both sides. The windows on the ground floor open from the middle to both sides. There is a horizontally oriented iron grid with a round cross section at the front. The wooden jambs of the guillotine model windows on the upper floor are completed with a triangular pediment. In front of them, there are two rows of horizontal iron grids at the bottom.

All spaces in the building are accessed with single wing doors. Wooden doors open towards the interior of the rooms. The wooden jambs of the side by side doors were combined from the top to form a whole jamb and it was designed quite simply. There is a vertical rectangular plate in the middle of the first floor room doors. C shaped folds are formed in the upper corners of the wooden jambs.

The wooden ceiling, wooden ceiling application is seen on the lower ceiling of the rooms of the house and the canopy. There are fixed interior fittings in the house, such as a sofa, built in wardrobe, shelf and stove, which are seen in traditional Turkish houses. Cabinet doors are wooden. The upper part of the quarry was completed with an eyebrow arch. Wooden cedar with wooden material can be seen in front of the windows. On the room and sofa walls, the wooden molding belt functions as a chair. Cylindrical form is used in wooden stair railings.

The building was built as a wooden frame on a stone foundation. The main walls of the first floor and the exit of the sofa are in a wooden framed carrier system, and in some parts they are plastered by using brick as filling material. Housing; Wooden material is used in interior doors, window joinery, jambs, ceiling, floor coverings, floor moldings, stair steps, balustrades, under eaves, overhang carriers, corner moldings of upper floor and sofa overhang.

These days, most of the houses identified in Alaçam district are registered structures and all of them are cultural heritages that should be protected. In terms of preserving the building culture and its characters, the feasibility studies play an important role in our understanding of history, internalizing it and transferring it to the future. For this reason, these traditional wooden houses within the historical urban fabric should be preserved and included in the cultural inventory.

Bir Politik Yozlaşma Türü Olarak Rüşvet

Bribery as a Type of Political Corruption

Ömer AYTAÇ¹
Mevlüt YILMAZ²

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 28.05.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 15.11.2021

Doi: 10.48146/odusobiad.944345

Atıf / Citation: Aytaç, Ö. Ve Yılmaz M., (2021). "Bir Politik Yozlaşma Türü Olarak Rüşvet" ODÜSOBİAD 11(3), 877-892, Doi: 10.48146/odusobiad.944345

Öz

Bu makalede, bir politik yozlaşma türü olarak rüşvet olgusu tartışılmakta, rüşvetin politik sistem, bürokrasi, gelişme, modernleşme ve değişim süreciyle olan ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Rüşvetin, politik istikrarsızlık ve politik karar alma sürecinde yaşanan sorunların bir türevi olarak bürokraside kendini gösteren patolojik bir sorun olduğu hususuna değinilmektedir. Her ne kadar rüşvet eylemi içinde olmanın bireysel ahlak ve toplumsal kültürle ilişkisi olmakla birlikte, bürokratik iş yapma biçimi, mevzuat, örgütsel kültür, politik süreç ve ülkenin içinde bulunduğu radikal değişim/gelişim süreçlerine bağlı olarak yaşanan istikrarsızlık ikliminden büyük ölçüde beslendiği ifade edilmektedir. Bu çalışmada, rüşvet, politik karar alma sürecinde yaşanan bir sorun olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rüşvet, Yolsuzluk, Politik Yozlaşma, Siyasal Sistem, Bürokrasi.

Abstract

In this article, the phenomenon of bribery as a type of political corruption is discussed and its relation with the political system, bureaucracy, development, modernization and change process is emphasized. It is mentioned that bribery is a pathological problem that manifests itself in bureaucracy as a derivative of political instability and problems in the political decision-making process. Although being in bribery is related to individual morality and social culture, it is stated that it is largely fed by the instability climate experienced due to the bureaucratic way of doing business, legislation, organizational culture, political process and radical change/development processes in the country. In this study, bribery is seen as a problem in the political decision-making process.

Keywords: Bribery, Corruption, Political Corruption, Political System, Bureaucracy.

Giriş

Rüşvet, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Hemen her toplumda kamu ahlâkını tahrip eden bu tür olaylara rastlanır. Rüşvet, toplum normlarına karşı yasal açıklardan faydalanarak ya da yasaları kendi çıkarları doğrultusunda yapılandırarak menfaat temin etme eylemine verilen addır. Toplumdaki ahlâki zaafardan biri olarak görülen rüşvetin (yolsuzluğun) çok farklı saiklere dayanan, toplumsal, politik yapıdaki yozlaşmaların bir sonucu olduğu ileri sürülebilir.

Kamu hizmeti gören kişi ya da kişilerin özel bir takım çıkarlar sağlamak suretiyle, sahip oldukları pozisyonlarını kötüye kullanmaları, yönetimde yozlaşmaya sebebiyet verir. Yönetimde yozlaşma kendisini rüşvet, yolsuzluk, zimmete para geçirme, irtikâp, usulsüzlük vb. şekillerde gösterir. Söz konusu yönetsel yozlaşma örneklerine tüm toplumlarda şu ya da bu şekilde rastlanır. Çünkü iktidar ilişkileri toplumdaki kaynakların kontrolü konusunda suiistimallere her zaman açık bir alanı oluşturur. Kamuya ait imkânların, kamu gücünü kullanan kişilerce maddi ya da statüsel çıkar konusu yapılması her zaman mümkündür. Çünkü kaynaklar kıttır. Bu kaynaklar üzerinde kontrol sağlayıcı güçler, kaynakların kendi lehlerine kullanımını sağlamak için karar ve yargı organlarını nüfuz alanlarına katmak isterler. Bu durum, rüşvet, irtikâp, usulsüzlük vb. yollara sapmayı kolaylaştırabilir. Yönetimde yozlaşma olayı olarak değerlendirilecek bu tür edimler yaygınlaştığı takdirde toplumsal alanın tüm bölmelerinde, adaletsizlik ve eşitsizlik yaygınlaşma

¹ Prof. Dr. İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ELAZIĞ. E-posta: oaytac@firat.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-5435-7107

² Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi. İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ELAZIĞ. E-posta: mevlutyilmaz@firat.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8982-6778

temayülü gösterir. Bu olgu, toplumda sınıflaşma, tabakalaşma vs. gibi eşitsizlik hiyerarşilerinin keskinleşmesine yol açar.

Rüşvet ve yolsuzluk konusunda yapılan analizlerde, ilgili kavramlara yeteri açıklık ve berraklık getirilmiş değildir.³ Gerçekte, yolsuzluk kavramı, daha çok politik dilde kullanılan, sosyolojik ve kriminolojik ağırlıklı bir kavramdır. Yolsuzluk, "siyasi iktidarı elinde bulunduran ve kamu gücünü kullanan seçilmiş ya da atanmış kişilerin, görevlerinin sağladığı kolaylıktan yararlanarak, kendileri veya başkaları lehine ekonomik çıkar sağlamaya yönelik işledikleri suçlarla bağlantılı olarak" (Kılıç, 2019) kullanılır. Bu bağlamda işlenen suçlar arasında, rüşvet, irtikâp, zimmet, ihaleye fesat karıştırma ve kaçakçılık türü suçlar sayılabilir.

Bu çalışmada, rüşvet türü deviant olaylar iktisadi kayırmacılık çerçevesinde değerlendirilmekte ve parası olanın kayırılması, işinin görülmesi, kolaylık sağlanması, öne geçirilmesi, kamu imkânlarından yararlandırılması gibi eşitsizliğe kaynaklık eden olaylar olarak görülmektedir. Dolayısıyla, kayırma; nepotizm ve kronizm gibi akraba-eş dost çevresini kollama şeklinde olabildiği gibi, kimi zaman da para karşılığında ödenen rüşvet şeklinde olmaktadır. Bu çalışmada, kamu görevlilerinin maddi destek karşılığında kamu imkânlarını illegal yollarla kullandırmaları şeklinde temayüz eden bir iktisadi kayırmacılığa, rüşvet (ve yolsuzluk) türü olaylara, bir politik yozlaşma sorunu olarak bakılmaktadır.

Rüşvet Kavramı

Kamus-i Türki rüşveti, "bir memura... haksız bir iş gördürmek için verilen ücret ve hediye", Türk Dil Kurumu sözlüğü ise, 1. "bir görevlinin elindeki olanakları para ya da mal karşılığı kötüye kullanması 2. Bu yolda verilip alınan para ya da mal" olarak tanımlar (TDK, 1983).

Büyük Lorraine'da rüşvet kavramını, "bir kimseden bir şey koparmak için ona el altından verilen para, hediye, bir çıkar sağlamak amacıyla verilen para" olarak tanımlar. Bundan başka rüşvet alma ve vermeye ilişkin kavramlarda belli bir anlam bütünlüğü söz konusudur. Örneğin, rüşvet alma, "bir kimseye, bir işte yasal olmayan kolaylıklar göstermek için verilen parayı ya da hediye kabul etmek," rüşvet vermek ise, "bir işi kolay yoldan yaptırmak için ilgili kişiye para ya da hediye vermek" (Cilt 19; 10002) olarak tanımlanır.

Rüşvet, herhangi bir alanda kurumsal karar verme yetkisini elinde bulunduranların kararlarını etkileyebilecek karar girdilerinden biri olarak da kabul edilir (Tekeli ve Şaylan, 1974: 98). Kamu görevlilerinin devlete ait mal ve hizmetlerin arzı sürecinde görev ve yetkilerini suiistimal ederek, ilgililere farklı işlemler uygulayarak çeşitli derecelerde fayda sağlaması rüşvet olarak görülür. Diğer bir ifadeyle rüşvet, karar verme yetkisini elinde bulunduranların, bundan dolayı elde ettikleri rant, yani bir nevi yetki gelirine karşılık gelir (Çoban, 1999: 180). Rüşvet, kişilere ve kurumlara mali veya diğer menfaatler karşılığında belirli ayrıcalıklar tanıma adına yetkinin/gücün kötüye kullanılması olarak da görülebilir (Aktan, 2015: 50).

Öz itibarıyla, rüşveti, ayrıcalıklı işlem yapması karşılığında kamu görevlilerine yapılan ödeme olarak tanımlayabiliriz. Para ya da başka bir çıkar karşılığında menfaat temin edilmesi, kişi lehine işlem yapılması rüşvet kapsamı içinde değerlendirilir. Aynı zamanda kamusal yetkinin, imkân ve fırsatların, kişisel ya da siyasi kazanç saikiyle yasadışı kullanılması olgusu olarak da ifade edilebilir.

Türk Ceza Kanunu, rüşvet almayı ve vermeyi suç sayar. Rüşvet alma bir memur tarafından işlenebilir. Memurun normal olarak yapması gereken bir iş için maddi bir çıkar ilişkisi içinde olması rüşvet kapsamı içindedir. Rüşvet ancak memurun görev alanı içinde olan bir durumun mevcut olması halinde söz konusu olur. Rüşvet ilişkisinde "alan" ve "veren" olmak üzere iki taraf vardır. Rüşvet suçunun oluşması için rüşvet alanla verenin anlaşması, ortak çıkarlarda hemfikir olmaları gerekir.

Bürokraside görülen yolsuzluk ya da rüşvet olayları genellikle, yapılmaması gerekeni yapmak veyahut da yapılması gerekeni çabuklaştırma karşılığında bir çıkar elde etme şeklinde gerçekleşir (Eryılmaz, 1994: 244). Rüşvet kavramı genel olarak memurun görevini menfaat karşılığı bir kişi veya kuruma satması ya da bir kişi veya kuruma, kamuya ait kaynakları menfaat karşılığı kullandırması (Önder, 1994:122) olarak tanımlanır. Rüşvet aynı zamanda, "devlet gücünün rüşvet verene ayrıcalık sağlamakta kullanılması" (Tekeli ve Şaylan, 1974: 108) olarak görülebilir.

³ Rüşvet, yolsuzluk ve adam kayırmacılık gibi patolojik sorunlara ilişkin ayrıntılı bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: C.C.Aktan, *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi 1980-1990 Türkiye Deneyimi*, İstanbul: Afa Yayınları, 1992; C.C.Aktan, *Temiz Toplum ve Temiz Siyaset*, İzmir: T Yayınları, 1994; İ.Tekeli-G.Şaylan, "Rüşvet Kuramı", *Amme İdaresi Dergisi*, cilt 7, sayı 3, 1974, Pierre Pean, *Rüşvet ve Azgelişmişlik* (Türkçe Bölümü Haz. İlhami Soysal) İst, Altın Kitaplar, 1990, S.H. El Attas, *Toplumların Çöküşünde Rüşvet*, İstanbul, Pınar Yayınları, 1988; Ali Şahin Kılıç, *Uluslararası Boyutuyla Rüşvet Suçu*, İstanbul, Adalet Yay., 2019.

Rüşvet olgusunu politik yozlaşmanın bir türeği olarak gören Aktan (1992: 27), rüşveti, kamu görevlilerinin hizmet ifa ederken görev ve yetkilerini kötüye kullanarak, kişi ve kurumlara ayrıcalıklı davranarak menfaat elde etmesi şeklinde tanımlar. Rüşvet olayı esasta, iki tarafın katılımı ile gerçekleşen politik bir alış veriş olayıdır. Ancak bu alışveriş kamu vicdanı ve toplumun değer sistemlerince meşruiyet sağlanmamış, yasal sınırlar içinde olmayan bir ilişkidir. Bu alışveriş iki taraftan oluşan bir *monopol* şeklinde işler ve tarafların gücü ve pazarlık yeteneği uzlaşma yeteneğini belirler.

Rüşvetin Mahiyeti ve Türleri

Rüşvet ve yolsuzluk olayları birden fazla kişi arasında cereyan eder. Genellikle gizliliği gerektirir ve gizli kapaklı olur, taraflar arasında karşılıklı çıkarları içerir, kamuya ait imkânlar yağmalanır, haksız kazancı esas alır, toplumsal değerlerin ihlali, toplumun önemseydiği adalet, eşitlik, hak vb. değerlerin aşınmasına yol açar. Toplumun aldatılması anlamına gelir, toplumda devlete ve kurumlarına karşı lakaytlık ve güven bunalımı oluşur, şahsi çıkarın toplumsal çıkarların üstünde tutulmasını esas alır. Bu yüzden, yasalar ve toplumsal normlar tarafından meşru addedilmez.

Kamuya ait rantları kişisel kullanımına açmak isteyen kişi ya da gruplar, rüşvet vasıtasıyla, toplumun biçimsel kuralları dışına çıkmış olurlar. Kamuya ait rantların bütün bir topluma transferi yerine belirli kişi ve gruplara transferi söz konusudur. Çünkü rüşvet veren kişi ya da gruplar, bunun karşılığında daha fazla kazanç sağlarlar ki bu rüşveti vermekte bir sakınca görmezler. Bununla birlikte üzerinde tasarruf edilen kaynak gerçekte bütün bir kamuya ait olan kaynaktır (Tekeli ve Şaylan, 1974: 100).

Ekonomik açıdan bakıldığında, rüşvet vermek, iktisadi fayda ve kâr maksimizasyonuna dayalı araçsal rasyonel bir eylem olarak görülür. Rüşvet verme bir kişi ya da kuruluş için diğerlerinin aleyhine uygun iktisadi kazanım elde etmenin yolu olarak işlev görür. Siyasi iktisatçılar, acil iktisadi faydanın ötesinde, rüşvetin sosyal ağların oluşturulmasına da katkıda bulunacağını ve bunun da bireyler ve kuruluşlar için uzun vadeli faydalar sağlayacağını ileri sürerler. Dahası, bir ortakla eşit şartlarda işbirliğinin aslında yolsuzluğu teşvik edebileceğini ifade ederler (Chen vd., 2016; Abbink-Henning, 2006; Gneezy vd. 2016; Weisel ve Shalvi, 2015; Lan-Hong, 2017).

Rüşvet alma/verme olayında, fiyatı belirleyen değişkenler söz konusudur. Bunlardan biri "risk" faktörüdür. Verilen rüşvetin alan açısından taşıdığı riski karşılar nitelikte olması gerekir. Ödenecek miktara eş bir maddi değer, prestij, siyasi ikbal, özgürlük vb. tür bir kaybın veya kazancın söz konusu olması gerekir. Alan açısından da rüşvetin ayrı bir maliyeti ya da değeri vardır. Karşı tarafa sağlanan yararın ederinden başka, o yararı sağlarken aldığı risk de rüşvete maliyet olarak yansır (Gürsoy, 2001: 69). Bu çerçeveden bakıldığında, örneğin, emniyet kemerini takmadığı için trafik polisinin talep edeceği miktarla, bir ihale, büyük meblağlı bir otoyol projesi, büyük ölçekli alımlar vs. de talep edilen rüşvetin miktarı birbirinden farklı olacaktır.

Rüşvet, kişisel menfaat karşılığında yetkinin ve gücün kötüye kullanılması olarak değerlendirildiğinde, bu eylemin, yani gücün ve yetkinin kötüye kullanılmasının iki yönünden bahsedilebilir: 1.Hukuka/kanuna uygun işlemlerin hızlandırılması için gücün yetkinin kötüye kullanılması. Bu türden işlemler bazı kişilere fayda sağlayacağı açıktır. Örneğin prosedürlerin hızlıca sonuçlandırılması karşılığında bazı kişiler diğerlerine nazaran, mali ya da diğer menfaatler elde edebilir. 2.Hukuka/kanuna aykırı işlemlerin hızlandırılması için gücün/yetkinin kötüye kullanılması. Örneğin sınava girmeden veya sınavı geçmeden önce mali avantajlar sağlayarak sürücü belgesi alınması (Aktan, 2015: 50).

Rüşvet olayı iki şekilde gerçekleşir. Birincisi kamu görevlilerinin bizzat isteği üzerine, ikincisi ise, memurun muhatabı olan kişi ve kurumlarca teklif edilmesi halinde gerçekleşir. Bir başka deyişle, olayın *rüşvet isteme* ve *rüşvet kabul etme* gibi iki boyutu bulunur. Rüşvet istemede kamu görevlisi *aktif süje* durumundadır. Rüşvette her iki taraf için de bir menfaat söz konusudur. Taraflar menfaat karşılığında kamuya ait kaynakları kullanırlar (Aktan, 1992: 25-26). Rüşvet yasal açıdan ise iki şekilde gerçekleşir: Birincisinde kanuna uygun olan kamu işlemlerinin daha hızlı ve süratli yerine getirilmesi (ayrıcalıklı işlem) şeklinde yetki ve görev kötüye kullanılırken, ikincisinde ise kanuna uygun olmayan kamu işlemlerinin menfaat karşılığı yapılması, görev ve yetkinin kötüye kullanılması söz konusudur. Birincisine *çabuklaştırıcı rüşvet* (hafif rüşvet) ikincisine ise *çarpıtıcı rüşvet* (*ağır rüşvet*) adı verilir (Berkman, 1983: 23).

Çabuklaştırıcı rüşvet, yasal prosedürlere uygun bir kamu işlemini hızlandırmak, tez elden sonuçlandırmak gayesiyle verilen ve alınan rüşvete denilmektedir. Pek çok ülkede ve Türkiye'de, kamu bürokrasisindeki yavaşlık, hantallık, ister istemez bu türden bir eğilimin varlık kazanmasına neden olmaktadır. Genelde ağır/aksak, hantal işleyen mekanizmadan kaynaklandığı gibi, kimi durumlarda da süresi gelmemiş taleplerin istemi söz konusu olduğunda da devreye girmektedir. Özellikle, hastane, tapu, adliye vb.

kurumlarda sistemin yavaş işleyişinden kurtulmak için, hızlandırıcı taleplerle rüşvet verme, alma eyleminin hayata geçirilmesi söz konusu olmaktadır.

Çabuklaştırıcı rüşvet, resmi kurumlarla ilişkisi olan herkesin bir şekilde bulaştığı türdendir. Alan ve veren yanlış bir iş yaptığı kanaatinde değildir ve bu yüzden de yaygınlık sığısı oldukça yüksektir. Vergi ve tapudaki memurdan, hastanedeki hizmetliye, belediyedeki zabıtan trafik polisine kadar halkla doğrudan teması olan her kamu görevlisine, vatandaşın işlerinin tez elden görülmesi ve daha fazla mali külfetten kurtulması karşılığında maddi çıkar teklif edilmesi, sıradan günlük pratikler olarak görülür. Bu doğrultuda, bürokraside, vatandaşın yasal işlemlerinin halledilebilmesi için adeta dışsal bir girdinin gerekliliği açık ya da gizli bir şekilde deklare edilmiş olur. Bu sayede hediye veya rüşvet türü eylemlerin meşru/makul bir dayanağı tesis edilmiş olur. Bu tür rüşvetin piyasa değeri yüksek olmamakla birlikte yaygınlık sığısının yüksek olması, vatandaşın ve memurun hatalı standartlarda bir ilişkisellik zemini ihdas ettiği anlamına gelir.

Çarpıtıcı rüşvet (*ağır rüşvet*) ise, yönetimin tepe noktalarında ya da karar alma sürecinde aktif role sahip olanlarca gerçekleştirilen bir fiildir. Yasal boşluklardan faydalanarak belirli kişi ve gruplara menfaat temin etmek ve karşılığında kişisel çıkar elde etmek söz konusudur. Çarpıtıcı rüşvette, kamu işleminin prosedüre uygun şekilde gerçekleştirilmesinden çok, kamu ya da toplum aleyhine de olsa, yarar sağlayanın isteminin yerine getirilmesi söz konusudur. Örneğin, yeşil alanlara iskân ruhsatı talebi, kullanım mühleti geçmiş veya gıda tüzüğüne uygun olmayan gıdaların çeşitli yer ve şekillerde pazarlanmasının sağlanması talebi "saptırıcı" türden (ağır) bir rüşveti gerektirmektedir. Yine, kamu kurumlarında rüşvet çarkının kurulduğu, bazı basına yansıyan olayların adil bölüşmeme, ekiplerin değişmesi ya da aklama operasyonu çerçevesinde su yüzüne çıktığı olmaktadır. Genel rüşvet mekanizmasının kurulmuş bir sistem dâhilinde çalıştığı, burada herkesin elinde bulundurduğu yetki ve aldığı risk oranında pay aldığı, sistemin bir ekip faaliyeti şeklinde örgütlendiği, birçok üst düzey kamu görevlisinin rüşveti, çeşitli araçlar vasıtasıyla aldığı görülmektedir. İşin içerisinde rant bölüşümünden başka, kamusal konumu sağlamlaştırma gayreti ya da diğer siyasal – sosyal faktörler de söz konusu olmaktadır (Gürsoy, 2001: 69).

Yukarıda sözü edilen doğrudan rüşvet pratiği dışında bir de dolaylı rüşvet türünden bahsedilebilir. Dolaylı rüşvet kapsamı içerisinde nepotizm (=akraba kayırmacılığı) ve kronizm'i (=eş dost kayırmacılığı) de saymak mümkündür. Nepotizm ve kronizm gibi akraba ve eş-dost kayırmacılığı, bürokratik ilişkileri ters yüz ettiği gibi kayırılan yarar ve menfaat temin ederken, bürokratik aktörler de, kontrollerinde olan iktidarı (resmi/devlet) yine kendilerine kişisel yarar getirecek biçimde kullanmış olurlar. Bu sayede, itibar ve statülerini pekiştirmekle kalmaz aynı zamanda dolaylı olarak da maddi kazanç elde etmiş olurlar (bkz. Aytaç, 2010b:92).

Kimi durumlarda da, halk arasında "takoz koyma" olarak ifade edilen, bir işin normal işleyişine mani olunmasını gidermeye dönük rüşvet alış veriş de söz konusu olmaktadır. "Pay alma" olarak da adlandırılan bu türden rüşvetin sıkça gerçekleştirildiği de olmaktadır. Kamu yetkisine sahip olan, ancak, normal işleyiş süreciyle doğrudan ilişkili olmayan, fakat işe müdahale edebilecek konuma sahip kamu görevlisi "pay alma" işlemine potansiyel oluşturmakta, zaman zaman da bu tür yasal olmayan talepleri yerine getirmektedir. Yine, kamudaki alt seviye personelin bahşişten ayrı olarak aldıkları küçük miktardaki ücretler de "avanta" olarak nitelendirilmekte ve rüşvetin bir başka türüne karşılık gelmektedir. Özellikle tescil veya trafik memurlarına, gümrük dairelerindeki personele, tapu dairesindeki arşiv/dosya getiren memurlara vs. verilenler buna örnek olarak gösterilebilir (Gürsoy, 2001: 65-68).

Bunun dışında, rüşvetçi (yolsuz) davranış, sadece maddi olanla sınırlı değil, aynı zamanda, *itibar, iyi bir gelecek, rahat bir çalışma ortamı, mevki ve makam* gibi çok değişik alanları da kapsamaktadır. Tüm bunlarda ortak olan nokta kişinin yasal olmayan yollarla kendisine ve yakınlarına menfaat temin etmesidir denebilir.

Ülkemizde belli aralıklarla gündeme gelen ithalat ve ihracat rejimleri, sübvansiyonlar, teşvik fonları vb. ise politik rüşvet kapsamı içerisinde sayılabilir. Ayrıca, oy satın alma, logrolling, propaganda, patronaj vs. de politik rüşvetten sayılabilecek fiillerdir. Ayrıca holdinglerden, çok uluslu şirketlerden siyasal partilere yapılan yardımlar da yolsuzluğun en zararlı örneklerindedir. Bu noktada yolsuzluğun bir başka biçimi olarak resmi otoritenin yardımıyla siyasal kayırma ve mevki dağıtma olaylarının yaygın hale gelmesidir (Ergun, 1978: 26).

Dolaylı rüşvetin bir çeşidi de, bürokratik kademelerde etkili pozisyonlarda bulunmuş görevlilerin emekli olduktan sonra belli şirketlerde son derece parlak işler bulabilmeleridir. Bunda iki neden etkili olur. Yaptığı hizmetlerin karşılığını alır, kamu imkânlarını yararlandığı kişi ve gruplarca emeklilik sonrasında bir şekilde ödüllendirilir ya da ayrıldığı yerdeki nüfuz ve popüleritesini çalışacağı şirket ya da firma lehine kullanabileceği gerçeğine dayanır.

Ayrıca hediyeleşmede bir tür rüşvet olayıdır. Hediyeleşme bürokratik, politik alana nüfuz ederek taraflı, eşit olmayan, haksız ve hukuksuz davranışları yaygınlaştırır. Belli bir amaca binaen verilen hediye, bürokratik ilişki ağında karşılık bulması kaçınılmazdır. Çünkü vermeye birlikte karşılıklılık beklentisi biçiminde beliren güçlü bir motivasyon söz konusudur. Hediyeleşme ile kamu görevlilerine sağlanan kişisel menfaatler, görevin yerine getirilmesi sürecine doğrudan etki edebilir. Örneğin bir firmanın promosyon olarak hediye ya da numune ilaç dağıtımını yapması ve doktorların belirlenen ilaçları reçetelere sıklıkla yazılması için kongrelerde onların ulaşım, barınma ve kayıt ücretlerinin karşılanması bu türden bir olay olarak değerlendirilir (Sökmen, 2011: 235).

Rüşvet olayı, iki tarafın katılımı ile gerçekleşen politik bir alışveriş olayı olmakla birlikte, bu ilişki hukuki ya da toplumsal bir meşruiyetten yoksundur. Kamu vicdanı ve toplumsal değerler bu fiil içinde bulunmayı bir sapma hali olarak niteler. Buna karşın, bürokratik kurumlarda şu ya da bu şekilde bu fiilin varlığına tanık olunur, kimi zaman, işlerin aksaması pahasına da olsa, eşitsizlik ve adaletsizliği artırıcı bu tür fiillerin varlığı hemen herkesin malumudur. Bu realite, rüşvetin, genel geçer, her zaman başvurulabilecek, her daim karşı karşıya kalınacak bir eylem biçimi olduğu gerçeğine de işaret eder.

Rüşvet: Belirleyici Dinamikler

Rüşvet olgusunun çok yönlü bir etkilenim yapısı mevcuttur. Rüşvet ve yolsuzluk olaylarının doğası, ortaya çıkışı, türleri, toplumun siyasal yapısı, iktisadi durumu, yönetim-halk ilişkilerinin düzeyi, siyasal sistemin halka bakış biçimi, toplumun kültürel gelişmişlik düzeyi, yaşama tarzı vs. ile çok yakından ilişkilidir.

Rüşvete neden olan etmenler arasında devlet otoritesinin temsilcisi olan kamu görevlisinin yetkisi başta gelir. Gelişmiş demokratik, liberal ülkelerde dahi “devlet” kurum ve kuruluşlarıyla etkin bir “yetki” gücüne sahiptir. Doğal olarak rüşvete ziyadesiyle açık olan bu “yetki”, kamusal alanda daha fazladır. Kamu görevlisinin yetki ve görevlerini kötüye kullanarak yarar sağlamaya dönük davranışları rüşvet kapsamında değerlendirilir.

Yolsuzluk araştırmacısı Vito Tanzi, rüşvet ve yolsuzluğa kapı açan bazı etkenlere vurguda bulunur. Bu etkenlerin bir kısmı doğrudan diğer kısmı da dolaylı bir etkiye sahiptir. Doğrudan etki eden faktörler, “düzenlemeler ve izinler”, “karmaşık vergi sistemleri”, “hükümetin harcama kararları”, “kamusal mal ve hizmetlerin piyasa ederinin altında sunulması”, “kamu görevlilerinin ekonomik kararlar üzerindeki takdir yetkisi” ve son olarak da “siyasi partilerin finansman ihtiyacı”. Dolaylı etkiye sahip faktörler olarak da, “bürokrasinin kalitesi”, “kamu ücret düzeyi”, “hem içsel hem dışsal kurumsal kontroller”, “Ceza sisteminin önemi”, “kuralların, yasaların ve sürecin şeffaflığı”, “ülke liderinin örnek davranışı” ifade edilmektedir. Hiç kuşkusuz bu etkenler, gelişmiş olsun az gelişmiş olsun her ülkedeki yolsuzluk eylemlerini farklı şekillerde etkilemektedir (Berksoy-Yıldırım, 2017: 12).

Bir başka rüşvet/yolsuzluk araştırmacısı C.Can Aktan (1992: 54-55), rüşvetin nedenleri hususunda şu noktaların altını çizer: 1.Kamu görevlilerinin ücretlerinin yaşamlarını sürdürmede yetersiz kalması, 2.Toplumun eğitim ve kültür düzeyinin düşüklüğü, 3. Özellikle az gelişmiş ülkelerde geleneksel değer yargılarının güçlü olması (geleneksel anlayışta, çalışmadan çok eş dost, aile bağları, hemşerilik vs. gibi sosyal kriterlerin ölçü alınması, insanları çalışmaya yönelten güdülerin eksikliği, buna karşın, fırsatçılık ve kayırmacılığın yaygın olması). 4. Hukuk sisteminde belirsizlik ve yasal boşlukların olması, 5. Gelir ve servet dağılımının düzensizliği, 6. Demokrasi kültürünün yerleşmemiş olması, sorumlu vatandaş, bilinçli yurttaş anlayışının yaygın olmaması. Ayrıca pratoryanizmle (askeri müdahaleler) demokrasinin kesintiye uğraması ve kamu kaynaklarının israf edilmesi, 7. Enflasyonun yaygın olması (spekülatif kazanç eğilimini artırır ve köşe dönücülük kültürünün oluşmasına yol açar).

Rüşvetin toplumsal, yönetsel kültürde yaşanan patolojik halin bir türevi olarak yükselişe geçtiğini dile getiren El-Attas, *Toplumların Çöküşünde Rüşvet* (1988) adlı eserinde, rüşvetin şu etmenlerle yakından ilişkili olduğuna dikkatleri çeker: Yönetici elitlerin önleyici mekanizmaları devreye sokmaktaki yetersizlikleri, kişileri hukukilik dairesi içinde kalmaya yöneltici kontrol mekanizmalarının (değer-norm) etkinliğinin zayıflaması, toplumsal değer ve yasal ilkeleri içselleştirmeye dönük değer yargılarının resmi düzlemde yeterince benimsetilememiş olması, toplum üyelerinin maddi yaşam standartlarının düşmesi, asgari yaşama koşullarının şiddetinin artması, toplumsal düzlemde lüks tüketim ve yüksek yaşam standardının yüceltilmesi, buna karşın maddiyatta bir iyileşme görülmemesi, önleyici cebri yaptırımların yetersizliği ve caydırıcılıktan uzak olması, toplumsal baskı ve denetim eksikliği, bu konuda medyanın işlevsizliği ya da kamu imkânlarının yağmalanmaması yönünde duyarlı yayın yapmaktan kaçınmaları, toplumsal sorumluluk duygusunun yetersizliği, yurttaş olma bilincinden yoksunluk, STK’ların yeterli denetim ve baskı grubu oluşturma işlevini yerine getirememesi, iktidarların rüşvet ve yolsuzluk olaylarının üzerine gitme noktasında ikircikli ya da istekli olmamaları, sosyal değer yargılarının aşınması, sanayileşme/kentleşme

gibi radikal sosyal hareketlerin sonucunda anomik ve değersel çözümlenin baş göstermesi, hukuka ve meşru olana dönük bağlılığın zayıflayarak kural dışılık kültürünün hâkim olması ve son olarak hala devletin önemli bir işveren olarak varlığını sürdürmesi, girişimcilik kültürü ve geleneğinin oluşmamış olması, kamu imkânları üzerinde hesap yapanların sayısını ve etkinliğini artırmaktadır.

Rüşvet kuramı üzerine çalışan Tekeli ve Şaylan ise, rüşveti yaygınlaştıran nedenlerin belli başlılarını şu şekilde sıralar: a) Rüşvete konu olan kaynaklar/fırsatlar büyüdükçe bu kaynak ve fırsatlar için eşdeğer güce sahip yarışan gruplar varsa rüşvet miktarı artar ve özel rüşvet biçimleri gelişir. b) Sosyal değişme hızının yüksekliği rüşvet için talebi artırır. c) Sosyal değişme sonucu devlet görevlerinin değişmesi ile bürokratik kararların kaynak kontrolündeki etkinliğinin artması rüşveti artırır. d) Bürokrasinin merkezîyetçi yapısı ve tekel kontrolü, rüşvetin kurumsallaşmasını kolaylaştırır, düzenliliğini artırır. Bürokrasinin merkezîyetçilik seviyesi, hiyerarşinin her düzeyinde alınan rüşvetin miktarını artırır ve rüşveti yukarıya tırmandırır (1974:107).

Gerçekte, iktisadi kaynakları kullanma kıtlığı, rüşvet olayına davetiye çıkarır. Fırsat kıtlığı ve ekonomik gelişmenin yetersizliği, kişiyi rüşvet vermeye iterken görevlilerin daha iyi standartlarda yaşama eğilimlerini de kıskırtmış olur. Ekonomik gelişme sürecine girilmesiyle birlikte toplumda potansiyel kaynaklar artar ve bu noktada rüşvet mekanizmasının işlemesi için uygun zemin oluşur. Toplumdaki kaynaklar ve fırsatlar büyüdükçe, bu durum kaynak ve fırsatlara sahip olmak isteyenlerin rekabet şansını artırarak rüşvetin yaygınlaşması için elverişli bir zemin yaratır.

Siyasal Sistem, Politik Yozlaşma ve Rüşvet

Toplumda çeşitli insan grupları sürekli olarak çıkarlarını maksimize etme çabası içindedirler. Çıkar/menfaat pastası ve maddi ayrıcalıklar kıt olduğundan, verili ayrıcalıkları korumak/genişletmek, diğer gruplar üzerinde otorite kurmakla mümkün olur. Bunun yolu ise iktidardan geçer. İktidar çevresi, arzulanı hedeflere ulaşmak ve bunu devam ettirme olanağına sahiptirler. Bunun için her grup, örgütleri aracılığı ile maksimum güçte iktidar üssü kurmaya gayret eder. Bir grup/sosyal sınıf ne kadar ayrıcalık sahibi ise, o ölçüde kontrolü ele geçirecektir. Bu bakımdan, ayrıcalık peşinde koşan gruplar/sınıflar, doğrudan iktidarın oluşturduğu kurumlar üzerinde etkili olma mücadelesi verecek ya da bu kurumları etkisiz kılmaya çalışacaktır (Şaylan, 1975: 88-89).

Toplumda iktidarın temel kaynakları çoğu zaman servet, para, mülkiyet vs. gibi diğer grupların kontrolünü sağlayan olanaklar ve bunlara bağlı sosyal prestij, karizma gibi unsurlardır. Bu kaynakları etkili şekilde kontrol eden sınıf, toplumda daha fazla iktidar sahibi olur ve devleti en etkin şekilde kontrol eder. Böylelikle siyaset, iktidar sahibi gruplar ile kimi ayrıcalıksız gruplar/sınıflar arasındaki çekişme etrafında şekillenir. Grupların/sınıfların görece ağırlıkları, çatışma konusu olan ayrıcalıkların/kaynakların nitel ya da nicel durumu siyasal kurumsallaşma biçimi üzerinde belirleyici rol oynar. Bu realite, aynı zamanda siyasal yolsuzluk kalıplarının ortaya çıkması gerçeğine de işaret eder. Bir başka ifade ile toplumsal dinamiğin koşulları, siyasal kurumsallaşmayı belirler ve siyasal yolsuzluk kalıpları buna bağlı olarak ortaya çıkar (Şaylan, 1975: 89).

Gerçekte, rüşvet ve yolsuzluk fiilleri, sosyal ve politik örgütlenmenin başlangıç dönemlerine kadar götürülebilir. Bu örgütlenmelerde *kamu görevlisi* olarak hizmet veren insanların ortaya çıkması ile birlikte, kamuya ait kaynaklar üzerinde çıkar mücadelesi de başlamış olur (bkz. Rajafatnam, 1970). Kamu kaynakları üzerinde sevk ve idare yetkisine sahip görevlilerin bu yetkilerini suiistimal etmelerine sık rastlanır. İlkçağın Yunan ve Roma dünyasında olduğu kadar Doğu ve İslam toplumlarında da rüşvet olayının yaygınlık sığasının yüksek olduğu bilinir (bkz. Mumcu, 1985).

Kamu hizmetlerinin yeterince rasyonel bir çerçevede icra edilememesi ve insan tekinin tatmin edilmemiş ihtiyaçlara sahip olması, yasal boşluklar ve sahip olma güdüsünün ıslah edilmemiş olması, gerçekte herkese ait kaynakların, belirli kişiler arasında paylaşımına açık kapı bırakır. Bir başka deyişle, bürokratik yapının ve bürokrasiyi kuşatan çevresel alanın rasyonel ve objektif kriterlere dayandırılmaması, rüşvet ve yolsuzluk türü olayların ortaya çıkmasını olanaklı kılar.

Rüşvet ve yolsuzluk türü olayları birer politik yozlaşma türü olarak ele alan C.C.Aktan, bu tür fiillerin politik karar alma sürecinde ortaya çıktığını ileri sürer. Çağdaş demokrasilerde politik mübadele olayının aktörleri olan seçmenler, siyasal partiler, bürokrasi ve baskı grupları, fayda maksimizasyonu için mücadele ederler. Seçmenler kamu imkânlarından daha fazla faydalanmak, siyasal partiler iktidara gelebilmek, bürokrasi verili konumunu muhafaza etmek, baskı grupları da devletten elde edecekleri rantları maksimize etmek isterler. Politik yozlaşma gerçekte politik mübadelenin bu elementleri arasındaki mücadele sürecinde ortaya çıkar. Bunların dışında politik yozlaşmada etkili unsurlar olarak, görevlilerin maaşlarının düşüklüğü,

başarı ve dürüstlük yerine akrabalık ve arkadaşlık ilişkilerin önemini vurgulayan değer yargıları, yasal boşluklar, demokrasi kültürünün eksikliği ve enflasyon önemli yer tutar (1992: 51).

Aktan, *Kamu Tercihi Teorisi'nden* esinlenerek, politik yozlaşmanın en temel nedenini kamu sektörünün ve devletin müdahale alanının giderek genişlemesini gösterir. Devletin büyümesi ve bir ahtapot gibi toplumu kuşatması *Leviathan Devleti* doğurur. Devletin aşırı derecede büyümesi onu kontrol edilemez bir noktaya getirir, politik alanda olduğu kadar ekonomik alanda da bir yozlaşmaya sebebiyet verir. İktisadi kaynakların israf edilmesi, kamu kaynaklarının kötü kullanımı ve dağılımı söz konusu olur. Gerçekte, ekonomide etkinsizliğe yol açan politik yozlaşmayı bütünüyle bir sosyal maliyet olarak görmek mümkündür. Baskı ve çıkar gruplarının devletten bir iktisadi transfer elde etme faaliyetleri milli ekonomiyi optimumdan saptırır. Politik yozlaşmanın etkileri, iktisadi anlamda kaynak dağılımı ve kullanımında etkinsizliğe yol açar. Baskı ve çıkar gruplarının politik yozlaşma yoluyla “ekonomik transfer” elde etme gayretleri elde edilen transferin türüne göre iki tür sonuç ortaya çıkarır. İktisadi amaçlı mali yardımlar veya sübvansiyonlar olarak adlandırılan bu transferler dışında bir de sosyal amaçlı mali yardımlar olarak görülen transferler bulunmaktadır (1992: 50-66).

Politik yozlaşma kendisini farklı şekillerde gösterir: Rüşvet, zimmete para geçirme, irtikâp, memuriyeti kötüye kullanmak vs. gibi olumsuz tutum ve davranışlar (Eryılmaz, 1994: 244). Bununla birlikte, söz konusu yozlaşma türlerinin (örn. rüşvet alma, verme, nepotizm, kronizm, zimmet, irtikâp, adam kayırmacılık vs.nin) her birinin kendine özgü dinamikleri ve oluşum süreçleri vardır. Yine bu tür olayları, hazırlayan, yaygınlaştıran ve geleneksel bir eylem tarzı haline getiren değişik faktörler vardır. Bunların tümü, yolsuzluk ve rüşvetin sınırını çizer ve sığasını genişletir. Bu faktörler, rüşvet olayının komplike bir zihniyet dünyasının, karmaşık ve hareket halindeki bir sosyal sürecin doğal bir sonucu olduğu gerçeğiyle yüzleşmemizi olanaklı kılar.

Rüşvet olayında siyasal otoritenin niteliği oldukça önemlidir. Yönetmel sistem ya da bürokrasi, temelde siyasal sistemin bir alt dalıdır ve yönetim sistemindeki bozukluk siyasal sistemin yansımaları sonuçlardır. Çünkü gerçekte siyasal sistem ile yönetmel yapı arasında karşılıklı bir ilişki mevcuttur. Yönetmel yapı, siyasal kararları hayata geçiren bir alt ünite konumundadır. Siyasal sistemin işleyiş özellikleri ve dinamikleri bürokratik sistemin yapısını da belirler.

Siyaset, aynı zamanda, yönetmel bir içeriğe sahiptir ve yasama, yürütme eylemi de siyaset vasıtasıyla yerine getirilir. Bazı gelişmekte olan ülkelerde siyasetin yargı üzerinde hissedilir bir etkisi mevcuttur. Kamu görevlisi istihdamı ve meslekte yükselme ve terfiler de siyasal etkiye açık durumdadır (Özellikle üst düzey bürokrat atamalarında rüşvet söylentilerine sıklıkla rastlanılır. Ayrıca, personel alımında kayırmacılık yapan siyasetçinin gayretleri siyaset yatırımı ya da rüşvetin bir başka versiyonuna işaret eder). Aynı zamanda, siyasetin bir istikrar ögesi ve karar mekanizmasının işleticisi olarak ekonomideki ağırlığı da görmezlikten gelinemez (Steinberg-Austern, 1995; Gürsoy, 2001: 73). Siyasetteki rüşvet, kurumlardaki gibi pratik sonuçları olan bir olay değildir. Örneğin, seçim kampanyalarına verilen destekteki gibi uzun vadeli bir yatırım söz konusu olabilir. Almanya başbakanı Kohl'ün seçim kampanyalarında aldığı yardımı bu bağlamda değerlendirebiliriz. Dolayısıyla seçim harcaması ile rüşvet arasında doğrudan bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Yine seçimi kaybeden adayın devletin değişik kademelerinde görevlendirilmesi rüşvetin farklı yönüne işaret eder. Burada kamu olanakları seçim kaybeden siyasiye rüşvet olarak sunulmakta, kamu olanakları keyfi olarak, kalifiye olmayan bir şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca, bazı kamu görevlilerinin özel şirket kurumlarında yönetim kurulu üyesi olmaları vs. siyaset-ekonomi-bürokrasi bağlamında rüşvetin bir başka, dolaylı yoldan belirleyici hale geldiğine işaret etmektedir (bkz. Gürsoy, 2001: 74)

Siyasetçilerin kamusal potansiyeli bir arpalık gibi görüp kendi yandaşları için kullanıma açmaları halinde, rüşvet/yolsuzluk olayları yaygın ve olağan bir hal almış olur. Siyasal iktidarın, vatandaşla kurduğu siyasal alış-veriş rejimini, kamusal imkân ve fırsatları bir yağma, talan edilmesi gereken, üzerinde hak iddia edilen bir emtiaya dönüştürmesi, devlet ve kamu düzenine büyük zarar verir, hak/adalet anlayışı toplumsal meşruiyetini ve güvenilirliğini yitirir. Kamu imkânları, gücü elinde bulunduran, nüfuzlu ve partizan grupların elinde bir şiddet ve terör aygıtı haline gelir.

Kamu Bürokrasisi, Yönetmel Bozulma ve Rüşvet

Weber'in bürokrasi kuramında kamu bürokrasisinin işleyişine dair kesin/kati kurallar ve fonksiyonel bir yapıdan söz edilir. Bir başka ifade ile kamu bürokrasilerinde yetkililer ve diğer çalışanlar verilen görevlerin yerine getirilmesi için gerekli kaynaklara sahip değildirler ancak bu kaynakların kullanımından sorumludurlar. Bu bakımdan resmi iş-özel işten, resmi gelir-özel gelirden ayrışır. Kamu çalışanları miras alınabilen ve satılabilen özel mülkiyet anlamındaki yükümlülüklerle sahip değildirler (Bendix, 1960'dan akt. Runinstein ve Maravic, 2010: 33).

Kamu bürokrasisi, rüşvetin içinde olduğu sistem olarak kabul edilir. Buna göre kamu bürokrasilerinin belli özellikleri ya da bazı yapısal nitelikleri rüşveti belirlemede önemli rol oynar. Bürokratik sistemin rüşvet olgusunu etkileyen dört önemli niteliğinden söz edilebilir. Bunlar; devletin görev kapsamı, bürokratik otoritenin dağılışı biçimi, yerleşik bürokratik kültürün normları ve bunların memurlar üzerinde etkinliği, bürokrasinin içindeki uzmanlaşma derecesidir (Tekeli-Şaylan, 1974:104-105).

Kamu bürokrasisi, düzenleme, uygulama ve denetim işlevi görür. Kamu, aynı zamanda ekonomide ağırlıklı bir yere sahip, çok sayıda mal ve hizmetin alıcısı durumundadır. Tüm liberalizasyon çabalarına, devleti küçültme politikalarına rağmen, devletin/kamunun ekonomik alanda kapladığı yer hala büyüktür. Bu gerçek, kamu bürokrasisinin son derece yüksek bir rüşvet potansiyeline sahip olduğunu gösterir. Özellikle, mal ve hizmet alım süreçlerinde, ihaleler ve büyük meblağlı projelerde hatırı sayılır bir rüşvet potansiyeli söz konusudur. Çok uluslu şirketlerin az gelişmiş ülkelerde dağıttığı rüşvetler, büyük bir rüşvet pastası gerçeğiyle bizi yüzleştirir (Gürsoy, 2001:72).

Kamu bürokrasilerinin devasa bir rüşvet potansiyeli taşıdığını vurgulayan Berkman (1992:1345), kamu bürokrasilerindeki söz konusu potansiyeli ve rüşvet olasılığını etkileyen faktörlerden de söz eder. Ona göre, rüşvetin spesifik doğası ve rüşvet olasılığı, ilgili kişiye, söz konusu rüşvet eylemine, olayın vuku bulunduğu örgüte ve son olarak içinde çalışılan örgütün sosyo-kültürel, ekonomik ve politik ortamına göre değişiklik gösterir.

Bürokrasinin rüşvetçi eylemin ortaya çıkmasındaki gücünü önemseyen kimi teorisyenler, asıl belirleyici nedenin, "bürokraside tikanıklık; demokratik katılım eksikliği; toplumun isteklerine ayak uyduramayan mevzuat" (Alkin, 1990) olduğunu ifade ederler. Devletin düzenleme, görev ve yetkisi, bu sahada rüşvet potansiyeline açık bir alan oluşturur. Ruhsat, izin, rapor işlemleri vs. gibi düzenleme yetkisini elinde tutan devlette, kamu görevlisi açısından rüşvete uygun bir ortam bulunur. Evlendirme daireleri, gümrükleme büroları, pasaport alımları, tapu işleri vs. gibi alanlarda yapılan işlemlerle ilgili hediye, avanta, bahşış vs. de rüşvet ya da rüşveti çağrıştıran işlemler olarak görülebilir. Kamunun mal/hizmet alım sürecinde beliren rüşvet potansiyeli de, işe talip olanlar arasında rüşvet fiiline açık bir zemin oluşturur. Kamu ihalelerine giren işadamları, kamu görevlisine "pay" vermekte, işe talip olanlara da "çıkma" adı altında belirli oranda bir bedel vermektedirler. İhalenin "muhammen bedelindeki" miktar yükseldikçe rüşvet pastası da büyümektedir (Berkman, 1983; Gürsoy, 2001: 72-73).

Rüşvete konu olan bir başka alan karar sürecidir. Yargı bunun bariz bir örneğini teşkil eder. Ortada hürriyetin kısıtlanması ya da yarar tayini gibi önemli bir durum söz konusu olunca, rüşvet bir başka değer kazanır. Güvenlik birimlerinin rüşvete konu olan işlemleri bu çerçevede değerlendirilebilir. Yargı sürecinde kararı etkilemeye dönük fiiller olarak kabul edilebilecek hediye, ikram ve hürmet, para vs. öteden beri bilinen uygulamalardır. Yine, cezaevlerinde hükümlü ve tutuklulara sağlanan ayrıcalıklı imkânlar, rüşvete açık bir alan teşkil edecek türdendir. Ayrıca, cezaevlerinde kurulan "haraç" düzeni de, diğer etmenlerle birlikte rüşvetin bir başka yüzünü bize gösterir (Gürsoy, 2001: 73).

Bürokrasinin işleyiş usulü ve tarzı da, rüşvet için yol açıcı bir fonksiyon görür. Bürokratik prosedürler, önceden belli bir plan ve program dâhilinde işlediğinden rüşvet için elverişli bir zemin oluşturur. Bu noktada bürokratların yetki ve inisiyatiflerini rüşvetten yana kullanabilmeleri her zaman mümkündür (Aktan, 1992: 27-29).

Türk kamu yönetiminde genel bir yozlaşmanın varlığına işaret eden pek çok çalışmada (bkz. Ergun, 1978, Tekeli ve Şaylan, 1974, Aktan, 1994, Alkan, 1993, Kılıç, 2019) da, bürokratik sistemin rüşvete açık bir potansiyel taşıdığına vurguda bulunulur. Örneğin, kamu bürokrasisinin ayrıntılı yasal bir düzeneğe sahip olması, ağır hukuk kuralları ile donatılmış mevzuatın varlığı; memur kadar vatandaşın yasal sınırlar içinde kalmasını zorlaştırarak hukuk dışı yolları denemesini provoke eder. Kuralların ayrıntılı/komplike yönleri olması, idarecilerin yetki ve inisiyatif kullanmaktan yoksun bulunmaları, bürokratik iş hacminin yüksekliği vs. rüşvet/yolsuzluk türü olayların iç dinamiklerini artırır.

Bürokrasinin merkezîyetçi özelliği de, rüşvet ve yolsuzluk olaylarının artmasında önemli rol oynar. Bürokrasinin merkezîyetçiliği kamu hizmetlerinin denetiminde güçlükler doğuracağından rüşvetin yaygınlaşmasını sonuçlar. Merkezîyetçilik kırtasiyeciliğe neden olduğundan bürokratik engellerin aşılmasında rüşvet rasyonelize edilmiş, bireysel bilinçlerde meşruiyete kavuşmuş bir seçenek olarak belirir. Bu durum rüşveti gerekli bir olgu olarak öne çıkarır. Örneğin tapu işlemleri sırasında tapu metninde isim ya da soy isim ile ilgili herhangi bir harfte yanlışlık/eksiklik tespit edildiğinde, bunun çözümü için birçok bürokratik uygulama sonunda ancak çözüme kavuşturulacağı vatandaş tarafından bilinir. Ancak bunun kolay yoldan halledebilmesi adına vatandaş, kamu çalışanlarıyla enformel ilişki ağları vasıtasıyla iletişime geçer. Kamu çalışanları da bunu makul görerek kendileri açısından durumu rasyonelleştir. Bu bakımdan

Bürokrasinin merkezîyetçilikten uzaklaştırılması, işlemlerin basitleştirilmesi ve şekilciliğin amaç olmaktan çıkarılması durumunda rüşvetin kapsamı daraltılmış, miktarı ise azaltılmış olur.

Bürokrasideki görev-ücretlendirme dengesinin iyi kurulmadığı durumlar da memurları meşru olmayan kazanç temin etmeye yöneltilir. Alınan maaş/gelir düzeyinin tatmin edici olmadığı durumlarda, memurlar yasa dışı yolları kendi bilinçlerinde meşru addedecek bir noktaya gelebilirler. Gelir koşullarının düşük olması, ahlaki ölçütleri zayıflatılabilmekte, rüşveti, zimmete para geçirmeyi, çıkar amaçlı ilişkiler içine girmeyi kolaylaştırabilmektedir.

Bürokrasinin kendine özgü işlemsel formu ve yoğun/yaygın işlem trafiği, vatandaşın işini zamanında ve gerektiği gibi yapabilmesini engeller. Resmi kanalları prosedür gereği geçemeyen vatandaş, rüşvet veyahut nüfuzlu birini devreye sokarak illegal usullerle işini görmek zorunda kalabilir.

Burada kamu görevlisi, vatandaşın arzu ve beklentileri karşısında yüksek bir basınç altına girebilir, toplumun kendine duyduğu güveni istismar ederek kamu yararına hanel getirecek şekilde davranabilir. Kamusal görevin ifasına ilişkin kural ve standartlara aykırı biçimde açıkça kişisel kazanç için kamuyu istismar eden eylemlerde bulunabilir. Dahası, üçüncü tarafın başka türlü elde edemeyeceği herhangi bir mal veya hizmete erişimine imkân sunarak ona fayda sağlayabilir (Philp, 2007: 42).

Bu yüzden ki, bürokratik mekanizmanın işleyiş mantığı bizatihi suiistimale davetiye çıkarıcı, rüşvet ya da yolsuzluğu hazırlayıcı etkenlerin başında gelir. Bir başka deyişle, bürokratik iş yapma biçiminin labirentvari şekilde kurgulanmış olması, vatandaşın en basit işini dahi bürokrasiyi atlayarak, kestirmeden, enformel yol ve usulleri tercih etmesine yol açar. Devlet dairelerinde iş yapma usullerinin zorlaştırıcı, dolambaçlı, hatta gayri insani şekilde kurulmuş olması, vatandaşın bürokratik sistemden şikâyetini/hoşnutsuzluğunu artırır. Gerek memur-vatandaş ilişkisinin sağlıklı olması, gerekse mevzuatın doğasından kaynaklı olarak resmi ilişkilerin karmaşık, detaylı ve ağır bir hukuki zeminde cereyan etmesi ya da vatandaşın bürokratik literatüre/terminolojiye sahip olmamasının getirdiği iletişim kopukluğu bürokratik mekanizmayı yer yer kilitler. Bundan başka devletin vatandaşa olan güvensizliğinin işareti olarak ayrıntılı belge, dosya ve evrak tanzimine gitmiş olması da kırtasiyeciliği, bürokratik evrak trafiğini artırma etkisi yaratır. Söz konusu bürokratik bariyerler, vatandaş, devletle olan ilişkilerinde aracı kullanmaya iter, ya yakınına, eşini dostunu devreye sokmasına ya da maddi imkânlarını seferber etmesine neden olur. Bu yüzden vatandaşın nazarında devlet, devlet dairesi ve uygulamadaki sorunlardan dolayı olumsuzlayıcı bir imge olarak yer tutar. Bu durum, resmi prosedürün dışına çıkılmasını, gayri resmi yollara sapmaya yöneltici bir etken olarak görülebilir. Bu durum aynı zamanda, devlet vatandaş ilişkilerinin hatalı standartlarda kurulması, adam kayırmacılık ve rüşvet türü olayların olağan ve gerekli sayıldığı bir toplumsal/kültürel vasatın inşası anlamına gelir.

Son yıllarda e-devlet uygulamaları ve bürokratik hizmetlerin dijitalleştirilmesinin bir sonucu olarak yer yer bürokratik yoğunluğun azaldığına tanık olunmaktadır. Bu durum, rüşvet ve kayırmacılık illetinin görece azalması sonucunu doğurmaktadır denebilir. Ayrıca devletin ekonomik ağırlığının görece azalmakta oluşu rüşvet ve yolsuzluk pastasının küçülmesi ya da daralması etkisi de yaratmaktadır.

Öz olarak ifade etmek gerekirse, bürokratik ortam pek çok yönü ile rüşvet ve yolsuzluklar için elverişli bir iklime sahiptir. Özellikle de bürokratik sistemdeki bir takım çarpıklıklar, örneğin, devlet anlayışının bozukluğu, sorunlara yaklaşımda tutarsızlıklar, yetki kapışması, zorla işletilen hizmet üretimi, yetkisinden yararlanan açık göz görevli, parçalanma ve eşgüdüm sorunu, personel rejiminin yetersizlikleri, statü çeşitliliği/belirsizliği, rol karmaşası vs. (Büyüklü, 1976: 79-82) geçmişte olduğu gibi bugün de bürokratik işleyiş kilitleyen ve rüşvete açık kapı bırakan problemler olarak varlığını sürdürür. Bunun dışında, bürokraside adam kayırmacılığın (nepotizm) yaygınlaşması, politik özelliklerine göre memur alınması, liyakatin önemini yitirmesi, siyasi partilere yakınlık veya nüfuslu kimselerle olan akrabalığın sosyal adalet ve eşitlik ilkesinin yerine geçmesi bürokrasi içindeki yapılanmanın sağlıklı temellere dayanmadığını gösterir.

Sosyo-Ekonomik Gelişme Süreci ve Rüşvet

Rüşveti besleyen sosyo/ekonomik etkenler arasında toplumsal yapının gelişmişlik düzeyi ya da potansiyel kaynağın büyüklüğü ve toplumsal dağılım biçimi de önemli rol oynar. Tekeli ve Şaylan'a göre, ekonomik kaynakları kullanma fırsatlarının kıtlığı rüşvete zemin hazırlar. Fırsatların kıtlığı ve iktisadi gelişmenin yetersiz oluşu, kıt fırsatları kullanmak için rüşvet vermeyi teşvik eder. Toplumsal gelişmenin/değişimin hızlı olduğu yerlerde, potansiyel kaynak ve fırsatlar artar ve bunların kontrolü için rüşvet uygun bir mekanizma haline gelir. Örneğin hızlı bir kentleşme varsa, plancı kamu otoritelerinin vereceği kararlar ile bazı kişi ya da gruplar büyük çıkarlar sağlayabilir. Halk arasında arsa spekülasyonu ile tanımlanan bir süreç böylece bir yönetsel karara bağlı olarak ortaya çıkar ve bu kararlar bazı kişilere/gruplara büyük fırsatlar

sunar (1974:103). Bundan başka, ekonomik kriz ve darboğazların yaşandığı dönemlerde, kamu görevlisi ile vatandaş arasındaki ilişkiler olağan çizgisinden sapabilir. Ivlevs ve Hinks'in (2014) ifade ettikleri gibi, kamu görevlileri arasında, krizden etkilenen hane halkları, nüfuzlu kesimler ya da iş insanları, devletle olan ilişkilerinde rüşvet ödemeye daha istekli ve eğilimli olabilirler. Bir başka ifade ile, rüşvet verenler arasında, özellikle kriz mağdurları mağdur olmayanlara kıyasla kamu görevlilerine daha fazla rüşvet verme eğiliminde olabilmektedirler.

Sosyo-ekonomik gelişme süreci, rüşvetçi davranışın oluşmasında çoğu zaman hazırlayıcı bir fonksiyon icra eder. Özellikle, sosyo-ekonomik değişkenler rüşvet ve yolsuzluk edimleri için belirleyici bir işlev görür. Sosyo-ekonomik değişkenlerin ilki; kaynağın büyüklüğü, ikincisi; kaynağı kontrol etmek isteyen grupların/sınıfların gücü ve kontrol için bir rekabetin var olup olmadığıdır. Üçüncüsü de; toplumun rüşvete karşı geliştirdiği biçimsel (formel) kontrol mekanizmalarıdır. Bunlar, basın/yayın, kamuoyu, baskı grupları, parlamenter denetim vs. gibi mekanizmalardan oluşur. Bu mekanizmanın rüşvete karşı etkinliği, büyük ölçüde söz konusu yarışmanın niteliğine bağlıdır. Eğer gruplar arasında imkân ve fırsatlara dönük sert bir yarışma varsa, biçimsel mekanizmaların etkin bir rüşvet kontrolü sağlamaları beklenebilir. Ayrıca toplumsal sistem içinde değerlerin gücü biçimsel kontrol mekanizmalarının etkin çalışmasını destekler. Rüşvete karşı olan toplumsal değerler yaygın kontrolün etkinliğini artırmakla beraber, esas etkisini bürokrasinin tutum ve davranışlarında gösterir. Burada toplumsal sistemin değişme hızı da bir o kadar önemlidir. Sistemin değişme biçimi ve hızı, sözü edilen diğer değişkenleri etkileyerek rüşvetçi davranışın oluşmasını kolaylaştırır. Toplumsal değişme ile potansiyel kaynağın büyüklüğü, grupların gücü, gruplar arası yarışma ve biçimsel kontrol mekanizmalarının içerikleri değişir (Tekeli ve Şaylan, 1974:103-104).

Toplumsal/iktisadi gelişme ile birlikte, devletin yapısında ve fonksiyonlarında meydana gelen değişim, fırsat ve imkânlarda artışa sebebiyet verir, kamu imkânları üzerinde tasarrufta bulunmak isteyen grupların iştahını kabartır (bkz. Nye, 1989). İş çevreleri iş yapma maliyetini azaltmaya istekli olduklarından ağır vergiler ve regülasyonlar, rüşvet için teşvik edici bir zemin oluşturmaktadır. Regülasyonlar, kamu ihaleleri ve özelleştirmeler vasıtasıyla finansal faydaların firmalara transferini denetleme gücüne sahip olan ve düşük ücret alan kamu görevlilerini yasadışı ödemeleri kabul etmeye daha istekli olmaya teşvik eder (Sanyal, 2005: 141).

Gerçekte, kamusal alanın genişlemesi, devlet çarkının genişlemesi, bu daire içinde rekabet eden kesimlerin mücadelesini kızıştırır. Devletin genişlemesi de aslında, üretken toplumdan transfer toplumuna doğru bir geçişi ifade eder. Nitekim transfer toplumunda özellikle rant kollama adı verilen politik yozlaşmalara sıklıkla rastlanılır. "Rant kollamanın ekonomik açıdan görünür maliyeti israf, hırsızlık ve yağmacılıktır. Rant kollamanın fırsat maliyeti ise bu tür faaliyetler yerine üretken faaliyetlerde bulunmanın milli gelire yapacağı katkılara eşittir. Rant kollama konusunda yapılmış ampirik çalışmalar, Türkiye'de rant kollamanın dünya ülkeleri arasında nitelik ve nicelik yönünden önemli yer tuttuğunu gösterir. Türkiye'de lisans kollama, kota kollama, teşvik kollama vb. türde rant kollama türleri yaygındır" (Aktan, 1992: 121). Rüşvet ve yolsuzluk türü fiiller, özellikle de gelişmekte olan ülkelerin iktisadi ve sosyal kalkınma süreçlerinde önemli olumsuz sonuçlar doğurur (Jain, 2001; Vranka ve Bahnik, 2018). Bu ülkelerin kendi iç dinamikleri ve toplumsal yapıları, rüşvetçi fiillerin hayat bulması ve yaygınlaşmasında başat rol oynar (Pean, 1990). Zira bu ülke insanların değer yargıları gelenekseldir. Bağımlılık ilişkileri yaygındır. Çalışma ve başarıdan çok, yakın aile bağları, eş dost, hemşerilik gibi sosyal bağlar ekonomik kriterlerden önde gelir. İnsanları çalışmaya ve başarıya yöneltici motivasyonlar zayıftır. Aksine fırsatçı ve spekülatif kazanç yollarına eğilim fazladır (Aktan, 1992:34). Kuşkusuz bu kriterler, gelişmekte olan dünyada, çıkar ve fırsat kollama, rant teminine dönük iktisadi mücadele arzını önemli ölçüde provoke eder.

Dolayısıyla, kurumsal gelişimini tamamlayamamış, hızlı ve radikal değişim süreci yaşayan, iktisadi ve siyasi açıdan çalkantılı ülkelerde, normatif kalıpların dışında hareket etme, illegal tutum/davranışlar, dolayısıyla rüşvet ve yolsuzluk türü olaylara daha fazla rastlanır. Bunda, yerleşik kurumsal yapının durumu, siyasal düzenin yapısı, sivil kitle örgütlerinin gücü/çok sesliliği, vatandaşların bilinçli ve özgür şekilde yönetime katılmaları, idari ve adli yapının işleyiş biçimi, rüşvet/yolsuzluğa dair kamuoyu hassasiyeti vs. önemli etkenler olarak belirir (Gürsoy, 2001: 65).

Rüşvetçi (yolsuz) faaliyetlerin küresel çapta ekonomik gelişme üzerindeki olumsuz etkileri, pek çok araştırma raporunda da dile getirilmektedir. Bu araştırmalara göre, rüşvet/yolsuzluk iktisadi büyümeyi ve toplam yatırımı düşürür, doğrudan yabancı yatırımını azaltır, firmaları kayıt-dışı ekonomiye sevk eder ve hem kamu sektörü bütçelerini hem de altyapı üretkenliğini zayıflatır (Dimant ve Schulte, 2016: 54). Benzer biçimde Mauro (1995) bürokratik verimlilik endeksi bağlamında yolsuzluk ve bürokratik sistem etkinliğinin subjektif göstergelerini analiz ederek yolsuzluğun özel teşebbüsü/yatırımları düşürdüğünü ve dolayısıyla da ekonomik gelişmeyi sekteye uğrattığını ileri sürer (Hofstede vd. 2004: 172).

Yönetimde yozlaşma ve rüşvet türü olayların toplumun sosyo/ekonomik gelişme süreciyle yakından ilişkili olduğunu ileri süren Ergun da, hızlı toplumsal değişim ya da geçiş dönemlerinde toplumun hemen tüm parçalarında görülen bozukluk ve düzensizliklerin, sistemin önemli ve büyük bir parçasını oluşturan kamu yönetimi üzerinde de etkili olduğuna vurgu yapar. Zira kamu yönetimi toplumdan soyutlanamaz. Sistemin bir bütün olarak düzenli işlemesi, ancak tüm parçalarının sorunsuz işlemesiyle sağlanabilir (1978: 30).

Kamunun iktisadi süreçteki etkinliğini artırması, sosyal/ekonomik alana artan müdahalesi de, toplumdaki kıt kaynakların kontrol ve dağıtımının belirli sınırlar dâhilinde yerine getirilmesine yol açar. Kamunun denetim siyaseti, daha çok, belge (lisans) verme, izin (permi) verme, kota saptama, raiş verme gibi şekillerde olur. Ancak yine de denetimin sıklığı yönetsel mekanizmanın fonksiyonel işleyişini temin etmede yetersiz kalır. Çünkü denetim insan unsurunca gerçekleştirilmekte ve dolayısıyla denetleyici ile denetlenen arasındaki ilişkilerin meşru ve yasal sınırlar dâhilinde sürdürülmesi her zaman mümkün olmamaktadır.

Toplumda iktisadi kaynakları kullanma fırsatları zayıf ise, bu rüşvet üzerinde tetikleyici rol oynar. Kim rüşveti verirse kaynaklar üzerinde söz sahibi olur. Ayrıca kamu görevlilerinin daha iyi koşullarda yaşama arzuları onları rüşvet ilişkisi içinde bulunmaya itebilir. Sosyoekonomik yapının değişmesi ve modernleşme sürecinin varlığı, yeni kaynak ve fırsatlar yaratmakla kalmaz, bunlar üzerinde etkili olmak isteyenlerin mücadelesini de kızıştırır. (Rüşvet burada etkili bir unsur olarak öne çıkar.)

Bu noktada şu soru akla gelebilir. “Politik yozlaşma (rüşvet-yolsuzluk) ekonomik kalkınma üzerinde yararlı olabilecek bir araç olabilir mi? Ya da politik yozlaşma yoluyla ekonomik kalkınma ne ölçüde başarılabilir.” (Aktan, 1992: 61). Bu soru içinde türlü çelişkileri de barındırır. Nitekim gelişmekte olan ülkelerde yolsuzluk, rüşvet ve adam kayırmacılık olgusunun yaygınlığına binaen bu tür davranışların bürokratik yapıya bir tür fonksiyonellik kazandırdığı da ileri sürülmektedir. Çünkü kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi için memurlar ve yöneticiler mutlak surette kişisel çıkar ummaktadırlar. Bu olmadığı durumlarda işler kilitlenmekte, içinden çıkılmaz hale gelmektedir. Rüşvet yozlaşmış bu yönetsel mekanizmaya işlevselliğini kazandıran taze bir kan olarak görülmektedir (Bkz. El Attas, 1988). Kalkınmacı anlayışa göre, bazı ülkelerde kalkınma sürecinde rüşvet/yolsuzluk türü olaylar, geleneksel değerlerin yerini modern değerlere/normlara bırakmasında geçiş sürecini yumuşatır, yeni grupların asimile edilmesinde uzlaşmacı rol oynar, bu sayede kalkınmaya ve sistemin dışında kalan gruplar için yolsuzluk bir çeşit sisteme dâhil olma biçimi ve demokratikleşme sürecine karşı gelmeden idare edilme seçeneği sunar (Aykaç, 2006). Ne var ki, rüşvet/yolsuzluk türü fiillerin, sosyal adalet ve eşitlik hissiyatını yaralayıcı, toplumsal düzeni bozucu yanları her daim bir problem olarak durmaktadır. Zira insanlar hak, adalet, eşitlik vb. değerlerin tedavülden kalktığı bir dünyaya uzun vadeli olarak rıza göstermezler. İktisadi ve yönetsel yozlaşma, beraberinde çoklu sorun yumakları ortaya çıkartır, bu sorunların çözümü bazen imkânsız boyutlara varabilir. Örneğin, ülkemizde, geçmiş on yıllarda yaşanan politik krizler ve yönetsel darboğazlar; bütçe açıkları, kronikleşen enflasyon, dış borç stokunda artış, artan vergi yükü ve ya sömürüsü gibi iktisadi sorunlar getirdiği gibi, köşe dönücülük, vurgunculuk, stokçuluk, rüşvet, yolsuzluk, kayırmacılık, ahlaki bozulmalar vs. gibi patolojik davranış kalıpları da getirmiştir.

Modernleşme Süreci, Bireyselleşme ve Rüşvet

Modernleşme süreci, aslında toplumsal/iktisadi/kültürel sistemin radikal bir altüst yaşaması, hızlı ve köklü bir dönüşüm sürecine tekabül eder. Bu süreçte yerleşik olan her şey derin bir kopuş ya da yenilenme durumunda kalır. Değer ve anlam ölçüleri değişir, yeni dönemde işlevselliğini yitirmekle birlikte, rasyonel, makul, legal değer ve tutumların edinilmesi hemen gerçekleşmez. Bu durum toplumsal/kültürel yozlaşmalara sebebiyet verdiği gibi politik sistem, bürokrasi ve vatandaş-kamu görevlisi ilişkileri de bundan büyük ölçüde etkilenir. Bu süreç, rüşvetçi edimler için elverişli bir zemin yaratır (Şaylan, 1975: 85; Huntington, 1989; Aktan, 1992: 24):

1. Modernleşme toplumda yeni kaynaklar ve fırsatlar yaratır. Toplumsal güçler, mevcut kaynakları kullanmak için politik karar alma sürecine baskı yaparlar. Bu süreçte yasal olmayan tutum ve tavırlar devreye girebilir.

2. Modernleşme ile birlikte toplumdaki yerleşik değer sistemleri zarar görür, insanların davranışlarına yön veren mekanizmalar işlerliğini yitirir ve değer/davranış düzleminde bir ikilem, zıtlık yaşanır. Bu zıtlık, toplumdaki mevcut kaynakların kullanılması esnasında mevcut kaynaklardan istifade yönünde yeni ve meşru olmayan değer sistemlerinin rasyonalizasyonuna yol açar. Yerleşik değerlerin gücünün zayıflaması, rüşvet/yolsuzluk edimlerine karşı bir mekanizma oluşturmakta yetersizlik doğurur.

3. Modernleşme toplumun tüm noktalarında bir altüst bir başkalaşım yaratır. Toplumun yerleşik dokusu sürekli değişim geçirdiğinden, toplumdaki biçimsel kontrol yapılarında boşluklar ortaya çıkar. Karar alma sürecindekilerin bu boşlukları kendi kişisel çıkarları yönünde kullanmaları mümkün olabilir.

Modernleşme çok yönlü olarak, toplum genelinde bir değişime ve yeniden yapılanmaya olanak tanır. Toplumsal yapı, değişime içkin değerler doğrultusunda yeni ve farklı rol arayışları içine girer. Yeni insanlar için yeni yapılar, kurumlar ve değerler tahsis etmenin yolları aranır. Bu noktada bazı tampon mekanizmalar devreye girer. İnsanlar bir süre bu mekanizmalara göre yaşayışlarına yön verirler. Kaybetmekte oldukları değer ve kurumlara geçici dahi olsa kavuşmanın avuntusunu yaşarlar. Ancak değer ve yapı transferi olanca gücüyle devam eder. Kentleşme ve endüstriyel hayat alanları yeni kentlileri, yeni zihinsel paketler ekseninde dönüştürmeye zorlar. Çünkü kent, dayanışmacılık, birincil ilişki, grupsal birlikteliklerin önemini azaltmış, bireyciliği, kendi ayakları üzerinde durmayı ve atomik öznelere olarak var olmayı öne çıkarmıştır.

Modernleşme, toplumun yerleşik dokusunda gedikler açtığından, kurumlar, değerler, inançlar, ideolojiler, tutum/davranış ve yaşama tarzları büyük sarsıntı geçirir. Alışılmış, istikrarlı yapı altüst olurken, yeni değer ve anlayışlar hemen benimsenemez. Bu kaotik ortamda, insanlar varlıklarını sürdürmeye en elverişli ve kolay yol arayışına düşerler. Bu ise, çoğu kez diğer insanların aleyhine olacak rant kollama, fırsat aşırma ve yağmalama olaylarını beraberinde getirir. Bu olgu aynı zamanda eski toplumsal yapıda işlevsel olan, kişilerin zihinlerinde ve anlam dünyalarında bir değeri temsil eden adalet, eşitlik, kanaatkârlık, namus vb. değerlerin de sorgulanmasına, yeni formasyonda geçerliliklerinin tartışılır hale gelmesine yol açar. Çünkü kentleşmeye ve sanayileşmeye doğru evrilen, yaşama ve düşünme kalıpları yer değiştiren, yeni bilgi ve görgü kalıplarına göre hayatını kurmaya çabalayan insanların, hayatlarını sürdürme sürecinde bağlandıkları, içselleştirdikleri ve kutsadıkları ilke ve değerler yerli yerine oturmuş değildir. Dolayısıyla bireyi harekete sevk edici fonksiyonlar görmekten uzaktırlar.

Toplumsal değerlerin aşınması her alanda olduğu gibi yönetsel alanda da deformasyona sebebiyet verir. Bu süreçte, kamusal erk sahiplerinin de nasıl ve ne şekilde hareket edecekleri hususunda belirsizlikler, kurulu değer/norm bütünleri yol gösterici olmaktan uzaklaşır. Bu süreçte kişisel çıkar saikiyle hareket edenler çoğalır. Norm-dışı davranmayı, rasyonalize edici bir mantık yürütme süreci devreye girer. Bu yönde yeni değer, anlayış ve umdeler icat ederek onlara sarılır, yaptıkları eylemi meşrulaştırma yoluna giderler. Politik/yönetsel alandaki bozulma, yozlaşma zamanla toplumun tabanına doğru yayılır, burada yeni kültürel dayanaklar, anlayışlar kök salmaya başlar. Böylelikle hem politik yapı hem de toplumsal-kültürel yapı, illegaliteye içkin, eşitsizlik ve adaletsizlik temelli yeni ve hatalı standartlarda yapılanır hale gelir. Bu durum, toplumsal anomi, kaos ve kargaşa rejimine karşılık gelir. Bu ortam, her türlü kural-dışılık, suç, şiddet edimlerini beslediği gibi, güçlüden yana, parası olandan yana türlü haksızlık ve eşitsizliğin köken bulmasını provoke eder.

Modernleşme ve yaşam tarzında meydana gelen değişimler paralel şekilde, toplumda tüketimciliğin körüklenmesi, irrasyonel tüketim eğilimlerinin yükselişi, doğal olarak bireysel bilinçlerde makul olan sınırı zorlama noktasında rasyonalize edici argümanlar devreye girebilir. Toplumsal beklentilerin, kişilerin konumları/statüleriyle uyumlu yaşama ve tüketme eğilimi içinde olmayı dikte ettiği durumlarda insanlar statüye uygun harcama eğilimi içine girerler. Statüye uygun gelir/iktisadi koşullara sahip olmadığı durumlarda birey, söz konusu beklentiye yasal sınırları zorlama yoluyla karşılık vermeye çabalar. Gelirin unvan ya da statüyle paralel olmaması, bireyin kuraldışı eğilimler içine girmesini kolaylaştırır.

Rüşvet/yolsuzluk türü davranışlar, modernleşme ya da hızlı toplumsal değişmelerin olduğu, yerleşik/istikrarlı değer ve anlam ölçülerinin sarsıldığı dönemlerde hız kazanır. Yerleşik normlara bağlılığın azalması, yeni değerlere uyumun olanaklı olmadığı durumlarda, kişiler, çıkar hırslıyla, kuraldışı edimler içine daha kolay girebilirler. Huntington (2007: 262)'ın da ifade ettiği gibi, modernleşme ile birlikte rüşvet (yolsuzluk), düzensizlik, gruplar arasında stabil ilişkiler ve onaylanmış otorite modellerinin olmamasıyla gelişim imkânı bulur. Etkili bir otoritenin varlığı ve grup çıkarlarını koruyan örgütlülük bireysel/toplumsal yolsuzluk fırsatlarını azaltır.

Gerçekte modern toplum, eski toplumsal formasyonlara göre, yönetsel yozlaşmaların gizlenmesi ve üstünün örtülmesini imkânsız kılacak olanaklara da sahiptir. Bilinçli yurttaşlık, toplumsal duyarlılık, sosyal sorumluluk, kamusal kurumların fonksiyonel denetimi, yönetime katılma, kitle iletişim araçlarının soruna gösterdiği yakınlık ve toplumu bilgilendirmesi, kamu imkânlarının yağmalanmasının önündeki engeller olarak görülebilir. Ancak bu saydığımız mekanizmalardan yoksunluk bu tür olayların yaygınlaşmasında etkili bir unsur olmaktadır. Yönetimde yozlaşma örneklerinin üstü örtülü, gizli kapaklı yapılması, dışarıdan gözlenmeye müsait olmayışı, bu olayların önlenmesinde yukarıda saydığımız mekanizmaların ancak kısmi rolleri olabileceğini düşündürmektedir. Burada önemini hissettiren gerçeklik insan ögesinin niteliğidir. Kanunlar ne kadar mükemmel olursa olsun, insanların kanunları kendi egolarına hizmet edecek şekilde kullanmaları mümkündür. Ancak biçimsel kontrol mekanizmaları bu tür olayların yaygınlık sığalarını azaltabilir. Kamuoyu hassasiyeti siyasileri dikkatli tavırlar almaya iterken, politik sistemin tıkanması, çözümler getirememesi tehlikesini de ortadan kaldırmış olur.

Sonuç Yerine

Rüşvet ve yolsuzluk türü olaylara hemen her tür toplumda rastlanır. Özellikle kurumsal gelişimini tamamlayamamış, hızlı ve radikal değişim süreci yaşayan, iktisadi ve siyasi açıdan çalkantılı ülkelerde normatif kalıpların dışında hareket etme, illegal tutum/davranışlar, dolayısıyla rüşvet ve yolsuzluk türü olaylar daha fazla görülür.

Gerçekte, rüşvetin alınması da verilmesi de bir sistem sorunudur. Olayı sadece bireysel boyutta değerlendirmek mümkün değildir. Bu tür olaylar, devletin, bürokrasinin, siyasal işleyişin ve toplumsal yapının karakteristik unsurlarından bağımsız olarak açıklanamaz. Çünkü neticede bireysel bir durum olmakla birlikte bireyin rüşvetçi davranış içine girmesine zemin hazırlayan siyasal, iktisadi, hukuki bir zeminin de bu tür olayların ortaya çıkmasında etkili olduğu bir gerçektir.

Merkeziyetçiliği ağır basan bir bürokraside doğal olarak illegal tutum ve davranışlara sıklıkla rastlanır. Siyasal ve bürokratik tepe noktalardan en alt birimlere varıncaya kadar rüşvet, yolsuzluk, partizanlık, adam kayırmacılık gibi çok sayıda yönetsel yozlaşma örnekleri görülebilir. Bu olgunun toplumsal bir sorun haline gelmesi ve toplumsal kesimlerin bu olgu karşısında duyarsızlaşması söz konusu yozlaşmanın olağan bir yaşam biçimi haline gelişine yol açar.

Bürokratik süreçte torpil ya da rüşvet vasıtasıyla bazı insanlara ayrıcalık tanınması, hizmetin bazı insanların aleyhine gerçekleştirilmesine neden olur. Rüşvetle işin yürütülmeye çalışılması, iş sahibi için ek bir vergi, memur için normal ve gerekli bir gelir kaynağı haline gelir. Adamı olanın ya da rüşvet verenin işinin çabuk halledilmesi, arkası olmayan ya da rüşvet verecek durumda olmayanın ise işinin görülememesine neden olur. Torpil ve rüşvet, bürokratik işleyişi olumsuz etkileyerek, etkinlik ve verimliliğin düşmesine neden olur. Bu doğrultuda bürokraside verimlilik için bu iki patolojik unsurun devre dışı bırakılması gerekir.

Yolsuzluk olayları arttıkça devlet gücünden çok şey kaybeder ve topluma transfer edilmesi gereken kaynaklar azalır, gelir diliminin küçüldüğü görülür. Toplumun refah standardı aşağılara iner. Enflasyon artar, sabit gelirlilerin ücretleri yerinde sayar. Bu vasat, toplum üyelerinin ahlaki değerlerini gözden geçirmelerine ve içinde buldukları koşulları dikkate alarak rasyonalize edilmiş gerekçeler icat etmelerine yol açar. Bu noktada, rüşvet, yolsuzluk, suiistimal, usulsüzlük vb. olaylarda patlama görülür. Bu tür olayları meşru addetmeyen toplumsal değer yargıları da kentleşme, endüstrileşme, işsizlik, göç, siyasal yozlaşma, medyadaki kirlilik vb. faktörler neticesinde tahrip olur, söz konusu patolojik tutum ve davranışlar içine girmeyi engelleyici mekanizmalar fonksiyonunu yitirir.

Yazar Katkı Oranları: Çalışmaya 1. yazar %51, 2. yazar %49 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Abbinck K. ve Heike H.-S. (2006). Neutral versus loaded instructions in a bribery experiment. *Experimental Economics*. 9 (2), 103-121.
- Aktan, C. C. (2015). Political Corruption: An Introductory Study on Terminology and Typology. *International Journal Of Social Sciences and Humanity Studies* 7 (1), 47-66.
- Aktan, C.C. (1992). *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi 1980-1990 Türkiye Deneyimi*. İstanbul: Afa Yay.
- Aktan, C.C. (1994). *Temiz Toplum ve Temiz Siyaset*. İzmir: T Yay.
- Alkan, T. (1993). *Siyasal Ahlâk ve Siyasal Ahlâksızlık*, Ankara: Bilgi Yay.
- Alkin, E. (1990). Yolsuzluk Teorisi. *Türk Henkel Dergisi*. 5 (69).
- Aykaç, A. (2006). Türkiye'nin Yolsuzluk Sicili. *Radikal Gazetesi*, 11.07.2006
- Aytaç, Ö. (2010a). Kayırmacı İlişkilerin Sosyolojik Temeli. *Yönetim ve Örgüt Açısından Kayırmacılık*. Ed. Ramazan Erdem. İstanbul: Beta Yay.
- Aytaç, Ö. (2010b). Bürokratik Kayırmacılık: Enformel Bağlayıcılıkların Yönetim İlişkilerine Etkisi. *Yönetim ve Örgüt Açısından Kayırmacılık*, Ed. Ramazan Erdem, İstanbul: Beta Yay.
- Berkman, Ü. (1983). *Az gelişmiş Ülkelerde Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Rüşvet*. Ankara: TODAİE Yay.
- Berkman, Ü. (1992). Bureaucracy and bribery a conceptual framework. *International Journal of Public Administration*, 15 (6), 1345-1368.

- Berksoy, T. ve Yıldırım N.E. (2017). Yolsuzluk Kavramına Genel Bir Bakış: Problemler ve Çözüm Önerileri. *Journal of Awareness*, 2 (1) 1-18.
- Büyüklü, Ş.(1976). Kamu Yönetim Sistemimizde Çözülme Eğilimleri. *Amme İdaresi Dergisi*, 9 (3).
- Chen Y.- Jiang S.-Villeva M.C. (2016). The tragedy of corruption. Social Science Electronic Publishing. <http://EconPapers.repec.org/RePEc:iza:izadps:dp10175>
- Çoban, O.(1999). Bir Siyasal Yozlaşma Türü Olarak Rüşvet ve Ekonomik Etkileri. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 13 (1) 173-195.
- Dimant, E. ve Schulte, T. (2016). The Nature of Corruption: An Interdisciplinary Perspective. *German Law Journal*. 17(1) 53 – 72.
- El-Attas, S. H. (1988). *Toplumların Çöküşünde Rüşvet*, (Çev. C.Cerit) İstanbul: Pınar Yay.
- Ergun, T.(1978). Yönetimde Yozlaşma Olgusu Üzerine. *Amme İdaresi Dergisi*, 11 (1)24-30.
- Eryılmaz, B. (1994). *Kamu Yönetimi*. İzmir: Üniversite Yay.
- Gneezy U.-Saccardo S. -van Veldhuizen R. (2016). Bribery: Greed versus reciprocity. Social Science Electronic Publishing. Available from: <http://hdl.handle.net/10419/130838>
- Gürsoy, Ş. (2001). Bir Yolsuzluk Türünün Sosyo-Kültürel Çözümlemesi, Rüşvet. *Dini Araştırmalar*. 3 (9), 63-76.
- Hofstede, G. vd. (2004), "Culture's role in entrepreneurship: self employment out of dissatisfaction" (in) *Innovation, entrepreneurship and culture: the interaction between technology, progress and economic growth*, edited by E. Terrence, J. Ulijn. Edward Elgar Pub. pp.162-203.
- Huntington, S.P. (1989), "Modernization and Corruption" (in) *Political Corruption-A Handbook*, Edit by A. J.Heidenheimer-M. Johnston and V. T.Levine, New Brunswick: Transaction Publishers.
- Huntington, S.P. (2007). Modernization and Corruption. (in) *Political Corruption: concepts and contexts I* edit by A.J. Heidenheimer and J. Klaveren M. Johnston, New Brunswick (USA) and London: Transaction Publishers, pp. 253-263.
- Ivlevs, A. & Hinks, T. (2014). Global economic crisis and corruption, *Public Choice*, 162 (3-4) 425-445.
- Kılıç, A. Ş. (2019). *Uluslararası Boyutuyla Rüşvet Suçu*. İstanbul: Adalet Yay.
- Lan T.- Hong Y. (2017). Norm, gender, and bribe-giving: Insights from a behavioral game. *PLOS ONE, Public Library of Science*. 12 (12) 1-21.
- Lechte, J. (2006). *Elli Çağdaş Düşünür. Yapısalcılıktan Postmoderniteye*. (Çev. B.Yıldırım) İstanbul: Açılım kitap.
- Mumcu, A. (1985). *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Nye, J.J. (1989). Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis. (in) *Political Corruption: Concepts & Contexts*, Edit by A.J. Heidenheimer-M.Michael, New Brunswick: Transaction Publishers.
- Önder, A. (1994). *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler*. İstanbul: Filiz Kitabevi (4.basım).
- Pean, P. (1990). *Rüşvet ve Azgelişmişlik (Türkçe Bölümünü Haz. İlhami Soysal)* İstanbul: Altın Kitaplar.
- Philp, M. (2007). Conceptualizing Political Corruption. (in) *Political Corruption: concepts and contexts I* Edit by A. J. Heidenheimer-J. Van Klaveren-M. Johnston, New Brunswick (U.S.A.) and London (UK): Transaction Publishers, pp. 41-58.
- Rajafatnam, S. (1970). Bureaucracy versus Kleptocracy. (in) *Political Corruption: Readings In Comparative Analysis*, Edit by A. J. Heidenheimer. New York: Routledge.
- Rubinstein, W. D. ve Maravic, P.(2010). Max Weber, Bureaucracy, and Corruption. (in) *The Good Cause*. Edited by Gjalte de Graaf, Patrick von Maravić and Pieter Wagenaar, Verlag Barbara Budrich, pp. 21-35.
- Sanyal, R. (2005). Determinants of Bribery in International Business: The Cultural and Economic Factor. *Journal of Business Ethics*. 59, 139-145.
- Sökmen, U. (2011). Devlet Memuruna Hediye Rüşvet (mi)dir? *Maliye Dergisi*, 161, 231-258.

- Şaylan, G. (1975). Toplumsal Değişme, Yönetmel Bozulma ve Yolsuzluk. Amme İdaresi Dergisi, 8 (4), Aralık.
- Tekeli, İ. ve Şaylan G. (1974). Rüşvet Kuramı. Amme İdaresi Dergisi, 7 (3), Eylül.
- Vranka, M.A. ve Bahnik, S. (2018). Predictors of Bribe-Taking: The Role of Bribe Size and Personality. *Frontiers in Psychology*. 2018 ;9:1511. DOI: 10.3389/fpsyg.2018.01511.
- Weisel O. ve Shalvi S. (2015). The collaborative roots of corruption. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. Aug 2015, 112 (34) 10651-10656; DOI: 10.1073/pnas.1423035112.

Extended Abstract

This article, the phenomenon of bribery as a type of political corruption is discussed and its relation with the political system, bureaucracy, development, modernization and change process is emphasized. It is mentioned that bribery is a pathological problem that manifests itself in bureaucracy as a derivative of political instability and problems in the political decision-making process. Although being in bribery is related to individual morality and social culture, it is stated that it is largely fed by the instability climate experienced due to the bureaucratic way of doing business, legislation, organizational culture, political process and radical change/development processes in the country. In this study, bribery is seen as a problem in the political decision-making process.

In this study, bribery-type deviant events are evaluated within the framework of economic favoritism. Bribery is the event that causes inequality such as favoring those who have money, doing their job, providing convenience, putting them forward, benefiting from public opportunities. In paper, economic nepotism, bribery (and corruption) type events, which are characterized by the illegal use of public facilities by public officials in return for financial support, are viewed as a problem of political corruption.

In essence, bribery can be defined as a payment made to public officials in exchange for preferential treatment. Providing benefits in exchange for money or any other benefit, taking action in favor of the person is within the scope of bribery. It is also the illegal use of public authority, possibilities and opportunities for personal or political gain.

The abuse of power and authority can be done in two ways. First one, the abuse of power and authority in order to accelerate procedures that is in accordance with the law. It is apparent that these procedures will be causing benefits for some at the expense of others. An example is receiving financial or other benefits in return for concluding procedures in a shorter time. Second, the abuse of power and authority in order to accelerate procedures which are against the law. As an example, a person may receive a traffic license by providing financial benefits prior to entering an exam either/or passing the exam.

Bribery has two dimensions: First, it happens upon the request of public officials, and second, when it is offered by the person and institutions that are the addressee of the civil servant. In other words, the event has two dimensions, such as asking for bribes and accepting bribes. The public official when demanding bribe is in a position of active subject. This situation may be defined as "active bribery", but it is essentially used to mean "forced bribery".

Incidents of bribery and corruption are encountered in almost every kind of society. Bribery is a type of political corruption which has been existent since the old ages. Bribery has occurred when state and person relations has commenced. Acting outside the normative patterns, illegal attitudes/behaviors, thus bribery and corruption are more common in countries that have not completed their institutional development, are experiencing a rapid and radical change process, and are economically and politically turbulent.

In fact, bribery is a system problem. Many factors such as the state, bureaucracy, the functioning of the political mechanism, and the nature of the social structure play a role because bribery behavior has an impact on the political, economic and legal factors that pave the way for it as well as the individual.

Tarafe'nin Şiirlerinde Hiciv

Satire in Tarafah's Poetry

Sedat TUNA¹

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 26. 08. 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 26.10. 2021

Doi: 10.48146/odusobiad.987341

Atıf/Citation: Tuna, S., "Tarafe'nin Şiirlerinde Hiciv?" *ODÜSOBİAD* 11(3), 893-928, Doi: 10.48146/odusobiad.987341

Öz

Tarafe bin Abd Bekrî'nin yaşam öyküsü sırlarla doludur. Tarafe, Câhiliye Dönemi'nin en meşhur şairlerinden biri ve mukillûn şairlerin ilkidir. Asıl ismi Amr bin Abd'dır. "Tarafe" ise ün kazandığı lakabıdır. Edebiyat kaynakları Tarafe'nin doğum ve ölüm tarihini belirlemede görüş birliğine varamamış ve bu konuda net bilgiler verememiştir. Doğum ve ölüm tarihlerini kesin çizgilerle belirlemek oldukça güçtür. Tarafe, şairleriyle meşhur bir kabile ve yine şairleriyle meşhur bir aile içerisinde kabilesinin yaşadığı Bahreyn'de dünyaya geldi. Ailesinden ve kavminden etkilenerek henüz yedi yaşındayken ilk şiirini inşâd etti. Dönemin Hîre hükümdarı Amr bin Hind'i hicvettiği için hükümdarın emriyle genç yaşında Bahreyn'de öldürüldü. Genç yaşında öldürüldüğü için "İbnü'l-İşrîn" ve "el-Gulâmü'l Katîl" isimleri verildi. Tarafe'nin şiirde en önemli üstünlüğü ifadeleri düzgün ve ahenkli kullanması, yenilikçi olması, hiciv de meşhur olması ve gereğinden fazla cesur olmasıdır. Tarafe küçükken babasını kaybetti, yetim büyüdü ve evlenmedi. Amcaları, Tarafe'nin aylak aylak yaşayacağı ve sahip olacağı malı israf edeceği düşüncesiyle babasından kalan payını annesine vermedi. Bu duruma isyan eden Tarafe, amcalarını hicvetti. Amcalarını hicvetmesinden dolayı da sıkıntılı bir aile hayatı yaşadı. Ailesiyle yaşadığı bu sıkıntı kavminin yaşadığı yerden ayrılmasına ve kavminden, akrabalarından uzaklarda Arap Yarımadasında gezip dolaşmasına sebep oldu. Ailesiyle yaşadığı huzursuzluk ve ailesinden uzak kalması kişiliğini olumsuz etkiledi. Fakir ama onurlu bir şekilde, hiç kimseye el açmadan ve kimseye minnet etmeden yaşadı. Şarap içerek, süvarilik yaparak ve kadınlarla muhabbet ederek aylakça yaşantısına devam etti. Yaşantısına müdahale etmeye kalkışanlara da hiciv silahını doğrultarak onları küçük düşürmeye çalıştı. Şu gök kubbe altında kısa yaşamasına rağmen arkasında kendinden daha uzun

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Ordu, tuna.sedat52@gmail.com ORCID ID: orcid.org/0000-0001-2345-6789

yaşayanlara göre daha etkili ve daha derin izler bırakarak, sivri dilinin zararını görerek bu dünyaya hazin bir sonla veda etti.

Anahtar Sözcüler: Tarafe, Câhiliye Dönemi, Amr bin Hind, Muallaka, Hiciv.

Abstract

The life of Tarafah is full of mysteries. Tarafah is one of the most famous poets of the Jahiliyyah Period and is the first of poets that have fewer poems. His actual name is Amr ben Abd. Tarafah, however, is his nickname that he became famous. Literature authorities could not come to an agreement about the birth and death dates of Tarafah. It is fairly difficult to determine his birth and death dates with clear lines. He was born in a family and tribe that both are famous for their poets in Bahrain. He wrote his first poem at the age of seven while under the influence of his family and tribe. He was executed in his younger years by the order of Amr ben Hind, for the reason of satirizing him. His primary supremacy in poetry were his mastery of words and the ability to use proper words in harmony in his revolutionary poems, being famous in terms of satire and being brave more than enough. He mourned his father at a very young age, he grew up as an orphan and never married. His uncles denied his mother of the legacy his father left when he died. Tarafah got mad at his uncles and satirized them. He had problems with his family members because of this. These problems caused him to leave his tribe and wander the arabian peninsula. The restlessness he experienced and being far away from his family affected him in a negative way. He lived a poor but honorary life without receiving help from others. He continued his drifter life in which he drank wine, rode horses and spoke with women. He satirized those who tried to interfere with his life. Although he lived a relatively short life compared to his age's poets, he left deeper and powerful marks than them. He passed away at a very young age, as a result of his acridity.

Keywords: Tarafah, the Jahiliyya Period, Amr ben Hind, The Mu'allaqa, Satire.

Giriş

Sanat deyince Araplar da akla ilk şiir gelirdi ve şiir diğerlerinden daha üstün kabul edilirdi. Çöl ortasında, günlerce süren yolculuklarda, alışkın olmayanları deniz tutmasına benzer bir şekilde etkilediği ve başlarını döndürdüğü "deve yürüyüşü" şiirin gelişmesinde çok önemli olmuştur. Yuları başı üstünde bırakılmış devenin üstünde türkü söyleyen bedevî söylediği türkünün ahengi ve ritmine göre devenin hızlanıp yavaşladığını görünce bir zaman sonra bunu deveyi gütmek için bir araç olarak kullanmaya başladı. Devenin attığı ağır adımlarla ilk vezni bulmuşlardır. Deveyi güdenlerin söylediği bu türkülere "hidâl" adı verildi. İşin nazariyesiyle uğraşan bilginler kuralları tespit ettiler ve böylece Câhiliye Dönemi şiiri teşekkül etti.²

² İsmail Güleç, "Hz. Peygamber'in Müslüman Olmayan Şairlere Karşı Tutumu", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 20 (2018), 4.

Şiir sözlükte: “Zengin sembollerle, ritimli sözlerle, seslerin uyumlu kullanımıyla ortaya çıkan edebi anlatım biçimi; manzume, düşünce, hayale, imgeye, gönle seslenen, anı, duygu, coşku uyandıran, etkileyen yön.”³ gibi anlamlara gelmektedir. Şair ise: “Bir şeyi bütün incelikleriyle bilmek, sezerek vâkıf olmak; ölçülü ve ahenkli söz söylemek.” anlamlarındaki şi’r kökünden türeyen şair kelimesi “nesne ve olaylara bilerek ve sezerek vâkıf olan, ölçülü ve âhenkli söz söyleyen” demektir. Terim olarak “bilgi, sezış, duygu ve heyecanlarını ölçülü ve âhenkli biçimde ifade eden kimse” şeklinde tanımlanabilir.⁴

Cumahî (öl.231/846): “Şiirden daha doğru bir ilme sahip olmayan bir kavmin ilmiydi.”⁵ demiştir. O halde şiir, ruhun lisanıdır yahut gizli hakikatlerin ortaya çıkmasıdır. Şiir, bize tabiatın güzelliğini sözler ve meânî ile tercüme ve tefsir eder.⁶

İslâm gelmeden önceki dönemde yaşamış olan şairlerin şiirleri için “Câhiliye Şiiri” terimi kullanılır.⁷ Câhiliye şiiri, Arap yaşam tarzının bir aynasıdır. Arapların âdetlerini, geleneklerini, haberlerini, edebiyatlarını, ilimlerini, ahlâklarını, savaşlarını ve hayat tecrübelerini bizlere aktararak bilgiler verir ve bu bilgileri, diğer nesillere aktarır. Câhiliye Dönemi şiirinin etkisi sonraki dönemlere kadar açık bir şekilde sürmektedir. Câhiliye Dönemi şiiri hâlâ okuyanların ve dinleyenlerin gönlünde geçerliliğini korumaktadır.⁸

Aynı zamanda şiir Araplar’ın kültür mirası ve sicil kayıdır. Hz. Ömer minberdeyken cemaate:

أَوْ يَأْخُذْهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرْؤُفٌ رَحِيمٌ

“Yahut da onları korku üzere iken yakalamayacağından güven içinde midirler? Şüphesiz Rabbiniz çok esirgeyicidir, çok merhametlidir.”⁹ âyetini okuyarak “تَخَوُّفٍ” kelimesinin anlamını cemaate sormuştur. Hüzeyl kabilesinden bir ihtiyar ayağa kalkarak “تَخَوُّفٍ” kelimesi bizim lehçemize göre “التَّنْقِصُ” manasınadır.” demiştir. Hz. Ömer o ihtiyara: “Bu konu ile ilgili Arap kelimelerinden bir şiir bilir misin?” diye sorduğunda o ihtiyarda: “Evet biliyorum der ve bildiği şiiri okur.” Hz. Ömer: “Şiir, Araplar’ın ilmi ve divanıdır. Divanınıza sıkıca yapışın. Eğer sıkıca yapışırsanız ayrılığa düşmezsiniz.” demiştir. Bunun üzerine: “Bizim divanımız nedir?” diye sorduklarında

³ TDK, “Şiir”, *Türkçe Sözlük* (Ankara: 1988), 1386.

⁴ Nasuhi Ünal Karaaslan, “Şair”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/302-304.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed bin Sellâm b. Ubeydillâh b. Sâlim el-Cumahî el-Basrî, *Tabakâtü fuhûli’s-şu’arâ* (Cidde: Dâru’l-Medenî, ts.), 10.

⁶ Bağdatlı Müderriszâde Mehmet Fehmi, *Târih-i Edebiyyât-ı Arabiyye* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 1/259.

⁷ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973), 8.

⁸ Yahyâ el-Cebûrî, *eş-Şi’ru’l-Câhilî* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1407/1983), 121.

⁹ en-Nahl 16/47.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır. iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

"Câhiliye Dönemi şiiridir. Onda kitabınızın tefsiri ve sözünüzün anlamları (meânî) vardır." karşılığını vermiştir.¹⁰

Câhiliye Dönemi insanı şiire önem verdiği kadar şiiri inşâ eden şaire de önem vermiş, gereken saygıyı da göstermiştir. Şairler de en az şiir kadar önemliydi ve kimi şairler içinde yaşadıkları kabilenin adeta temel direği, reisleriyle birlikte kavminin en önemli adamı idiler.¹¹

Her kabile, içinden çıkardığı şairle övünürdü. Şiir, savaşlarda oklardan, mızraklardan, süvarilerden daha kuvvetli silahtı; çünkü savaş şiirin oluşturduğu psikolojik güç ve ruhla kazanılır ya da kaybedilirdi.¹²

O zamanın şairleri zamanımızdaki partizan gazetelere benzetebiliriz. Nasıl ki bu gazeteler mensup oldukları partilerin propagandasını yaparlarsa, o zamanki şair de mensup olduğu kabilenin bir nevi propagandasını yapardı. Bu sebepten kabilede bir şair türerse, kabilenin fertleri birbirini tebrik eder ve diğer kabilelerden heyetler tebrike gelir, ziyafetler verilir ve kabilelerde adeta bir düğün havası hüküm sürerdi. Şair isterse lalettayin bir insanı şöhrete ulaştırır, istemediği meşhur bir kimseyi de bir veya birkaç beyitle hiçe indire bilirdi.¹³

Şairlerin hicvetmesine maruz kalmak hiçbir kimsenin istemeyeceği bir şeydi. Bir şiirde kendisinden övgüyle bahsedilmesi ise en çok istenen şeylendendi. Şairlerin dili sivri olurdu ve bazen bir kabileye karşı söylenen bir hiciv şiiri savaş sebebi olabilmekteydi.¹⁴

Câhiliye şairleri en fazla hicivde şöhrete ulaşmakla beraber fahr, gazel, mersiye ve vasıf da maharetlerini göstermişlerdir. Hicivde daha fazla, şöhrete ulaşmalarının sebebi, kabileler arasında devam eden harpler yüzündendir. Bir tarafta kılıç şakırtıları duyulurken, diğer tarafta, iki taraf şairleri yekdiğerinin kabilesini hicvederek reis veya kabile efradının yaptığı işleri küçümser veya onu kötüye yorarlardı.¹⁵

1. Doğduğu Çevre ve Kabilesi

Tarafe, Bahreyn'de doğmuş ve kavmiyle beraber Bahreyn'de yaşamıştır. Bahreyn, Cezîretü'l-Arab'ın doğusunda yer alır.¹⁶ Bahreyn'in bulunduğu bölgenin asıl adı Şibhü Cezîretü'l-Arab'tır. (Arap yarımadasıdır)¹⁷ Bahreyn'in

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed bin Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 12/332.

¹¹ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 10.

¹² Kenan Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2017), 73.

¹³ Cemal Muhtar, "Câhiliye Devri Şiiri", *Doğu Dilleri* 1/1(1964), 46-48.

¹⁴ Harun Öğmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri* (II/VIII. Asır Çerçevesinde) (İstanbul: İsam Yayınları, 2010), 40.

¹⁵ Muhtar, "Câhiliye Devri Şiiri", 46-48.

¹⁶ Ebü'l-Haccâc Yûsuf bin Süleymân b. İsâ el-A'lem eş-Şentemerî en-Nahvî, *Şerhu's-su'arâ'i's-sitte* (Beyrut: Dâru'l- Âfakî'l-Cedîde, 1403/1983), 2/7.

¹⁷ Kudret Büyükcoşkun, "Arabistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/252-258.

büyük şehri Hecerdir ve Tarafe'nin kavminin yaşadığı Diyâr'ı Rebîa 'da fasih Arapça konuşulurdu.¹⁸

Yarımadanın temel özelliği birbirlerinden ayrı iki dünya arasında bağ olmasıdır. Yarımada'nın aşılmaz çölleri, deve kervanlarıyla sürekli olarak aşılmaktadır. Zira deve çöl yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır ve deve kervanları çölün gemileridir.¹⁹

Çölde hayatta kalmak tek başına bir çaba ile mümkün değildir. Bu aynı zamanda grup dayanışmasını da gerektirir. Bu nedenle çöl insanının ferdiyetçiliği bugünün toplumlarında ifade edildiği gibi bir karaktere sahip değildir. O, Aile ve kabile içerisinde varlığını devam ettirir. Kabile fertleri birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Aralarında asabiyet bağları kuvvetlidir. Bir bedevi için kabilesiyle olan bağını kaybetmekten daha büyük bir felaket olamaz. Kabileye bağlılık, hudutsuz ve şartsız sadakat kabile hayatının önemli bir göstergesidir.²⁰

Badiyede çetin koşullar içerisinde yaşayan Tarafe'nin kabilesi meşhur iki büyük Arap kabilesinden biri olan Rebîa bin Bekr bin Vâil kabilesidir. Büyük ve meşhur ikinci kabile ise Benî Tağlib kabilesidir.²¹

Kuzey Arabistan'ın büyük kabile topluluğu olan Rebîa, Tihâmede ki²² el-Gavr'a kadar Necid'in civarındaki bölgelerde yerleşmişlerdi. Abdülkayslıların Bahreyn'e gitmek üzere buralardan hareket etmelerinden sonra Necid yaylalarına yayıldılar ve Hicaz ile Tihâme hudutlarına dayandılar. Ancak bazı kolları zamanla Tihâme'yi de terk ettiler ve daha ilerilere gittiler. el-Cezire'ye gelenler burada Diyâr-ı Rebîa ve Diyâr-ı Bekr bölgelerine yerleştiler.²³ Tarafe, inşâd ettiği şiirinin bir beytinde kabilesinin yaşadığı yerlere vurgu yapar:

حَيْثُمَا قَاظُوا بِنَجْدٍ وَشَتَّوَا   حَوْلَ ذَاتِ الْحَاذِ مِنْ ثِنْتَيْ وَفُرَّ²⁴

"Her ne zaman Necid'de Vukur'un²⁵ kenarlarında hâz bitkisi olan yerin etrafında sıcağı geçirirler ve kışarlarsa."

Şiir ilk defa Rebîa kabilesi arasında ortaya çıkmıştır ve yayılmıştır. Rebîa kabilesinden muallaka şairi Ebû Ubeyde el-Hâris bin Hillize bin Mekrûh el-Yeşkürî el-Bekrî (öl. 570), el-A'sâ, (öl. 7/629) ve Tarafe'nin de aralarında bulunduğu 21 tane şair yetişmiştir.²⁶

¹⁸ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût bin Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Sıfatü Cezîreti'l-Arab*, thk. Muhammed bin Ali (Sana: Mektebetü'l-İrşâd, 1410/1990), 249-250.

¹⁹ Philip K. Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İFAV, 2011), 53.

²⁰ Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, 60.

²¹ Şentemerî, *Şerhu's-şu'arâ'i's-sitte*, 2/5.

²² Arabistan'ın Kızıldeniz sahilindeki dar kıyı ovası.

²³ Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996), 37.

²⁴ Mehdî Muhammed Nâsırüddin, *Divan Tarafe b. Abd* (Beyrut: Dâru'l-İlmiyye, 1423/2002), 39; Şentemerî, *Şerhu's-şu'arâ'i's-sitte*, 2/7.

²⁵ Yer ismidir.

²⁶ Mehmet Fehmi, *Târih-i Edebiyyât-ı Arabiyye*, 299-301.

2. Nesebi İsmi Lakabı Künyesi ve Ailesi

Edebiyat ve tarih kitaplarının birçoğu Tarafe'nin soyunu Tarafe (Amr) bin el-Abd bin Süfyân²⁷ bin Sa'd bin Mâlik bin Dubey'a bin Kays bin Sa'lebe²⁸ bin 'Ukâbe bin Sa'b bin Alî bin Bekr bin Vâil'e²⁹ dayandırırken Muhammed el-Enbârî (öl. 328/940) ise Tarafe'nin soyunu Tarafe (Amr) bin el-Abd bin Süfyân bin Sa 'd bin Mâlik bin Dubey'a bin Kays bin Sa'lebe bin Ukâbe bin Sa'b bin Alî bin Bekr bin Vâil bin Kâsîb bin Hinb bin Efsâ bin Du'miyy bin Cedîle bin Esed bin Rebîa bin Nizâr bin Ma'add bin Adnân'a³⁰ kadar ulaştırmıştır.

Tarafe'nin soyu kadîm Arap tarihinde şerefli bir yere sahip olan bir kabileye dayanmaktaydı. Kendisi soyu ve atalarıyla övünürdü. Çünkü kendisi Bekr ve Benî Tağlib kabilelerinin oymağı olan Benî Vâil bin Kâsîb'tendi. Baba tarafından soyu Benî Bekr'e anne tarafından Benî Tağlib'e dayandığı için övünürdü. Bu iki köklü kabileyi şahsında birleştirdiği için şerefli ve itibarlı bir konumu vardı. İnşâd ettiği şiirinde bu itibarlı konumunu dile getirirdi: ³¹

هَامَةَ الْعِزِّ وَخُرطومَ الْكَرَمِ
وَتَفَرَّعَنَا مِنْ ابْنِي وَاثِلِ
وَبَنِي تَعْلِبَ صَرَائِي الْبُهِمِ
مِنْ بَنِي بَكْرٍ إِذَا مَا نُسِبُوا

“Türedik³³ şerefîn zirvesi ve cömertliğin öncüsü olan Vâil'in iki oğlundan³⁴. Soyolar³⁵ sayıldığıında, güçlü savaşçılara³⁶ kılıçla vuran Bekr oğullarından ve Tağlib oğullarından...”

Araştırmacılar şairin asıl isminin Amr³⁷ olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak Ebû Saîd es-Sükkerî (öl.275/888), isminin Ubeyd olduğunu söylemiştir.³⁸

²⁷ Ebû Muhammed Abdullâh bin Müslim bin Kuteybe ed-Dîneverî, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Ma 'rife, 1982), 185.

²⁸ Ebû Abdillâh Muhammed bin Sellâm bin Ubeydillâh bin Sâlim el-Cumahî el-Basrî, *Tabakâtü fuhûli's-şu'arâ* (Cidde: Dâru'l-Medenî), 1/137; Ebû Ubeydillâh Muhammed bin İmrân bin Mûsâ bin Saîd el-Merzûbânî el-Horasânî el-Bağdâdî, *Mu'cemü's-şu'arâ*, thk. Farûk Eslîm (Lübnan: Dâru Sadır, 1425/2005), 21.

²⁹ Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edebe* (Kahire: Mektebetü Hancî, 1418/1997), 2/419; Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemheretü eş'ârî'l-Arab* (Kahire: Nahdatü Mısır, 1981), 304.

³⁰ Ebû Bekr Muhammed bin el-Kâsım bin Muhammed el-Enbârî, *Şerhu'l-kasâ'idî's-seb'it-tivâli'l-Câhiliyyât*, thk. Abdüsselam Hârûn (Kahire: Dâru'l-Mâ 'rife, 1993), 117; Ebû Abdillâh Hüseyin bin Ahmed ez-Zevzenî, *Şerhu'l-mu'allakâti's-seb*, thk. Lecnetü Tahkîk fi'd Dâri'l Âlemiyye (Beyrut: ed-Dâru'l-Âlemiyye, 1983), 42; Ebû Zekeriyâ Yahyâ bin Alî bin Muhammed el-Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu'l-kasâ'idî (Mu'allakâti)'l-aşr* (Beyrut: el-Matbaatü'l-Müniriyye, 1352), 55.

³¹ Abdülkadir Feydûh, *el-Kiyemü'l-fikriyye ve'l-cemâliyye fî şiri Tarafe b. Abd* (Bahreyn: Müessesetü'l-Eyyâm, 1998), 12.

³² Nâsırüddin, *Divan Tarafe b. Abd*, 76.

³³ Şentemerî, bu kelimeye “yükseldik, zirvesine çıktık” anlamı vermektedir. (bk. Şentemerî, 118.)

³⁴ Bekr ve Tağlib kabilelerinden.

³⁵ Arap soylarını kastetmektedir.

³⁶ Araplar, kendilerini yüceltmek için düşmanlarını da yüceltirlerdi. Bu nedenle şair soyunu yüceltmek için “nereden saldıracacağı bilinmeyen güçlü savaşçılar” anlamına gelen (البيهم) kelimesini kullanmıştır.

³⁷ Mustafa el-Galâyîni, *Ricâlü'l-mu'allakâti'l-asr* (Sayda: Mektebetü'l-Asr, 1418/1998), 109; Merzûbânî *Mu'cemü's-şu'arâ*, 21; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, 188.

³⁸ Merzûbânî, *Mu'cemü's-şu'arâ*, 21.

Tarafe, lakabını inşâd ettiği şiirinin bir mısrasında³⁹ geçen, sözlükte “ılgın ağacı”⁴⁰ anlamına gelen “طرفة” kelimesi sebebiyle almıştır. Lakabı Tarafe’dir ve bu lakabıyla tanınmıştır.

ولا أميريكما بالدار إذ وقفًا⁴¹ لا نُعجِلا بالبكاءِ اليوم مُطَرِّفًا

“Bugün kirpiklerini kırpıştırarak ağlamada acele etmeyin; emiriniz (arkadaşınız) yurdun başında durduğu zaman da (öğütlerinizde de acele etmeyin).”⁴²

Tarafe’nin babası, Bekr bin Vâil kabilesinden şair; gençliği, cesareti, atılganlığı aşikâr, güçlü bir delikanlı olan el-Abd bin Süfyân’dır.⁴³ Annesi Verde binti Katâde Meşnû bin Amr bin Mâlik Dubey’a bin Kays bin Sa’lebe,⁴⁴ dayısı Câhiliye Dönemi’nin meşhur şairlerinden Mütelemmis lakaplı Cerîr bin Abdilmesîh (Abdiluzzâ) bin Abdillâh bin Yezd ed-Dubaî (öl. 569), amcası şair Murakkîş el-Asgar⁴⁵ (öl.560), babasının amcası şair Murakkîş el-Ekber⁴⁶ (öl.552) ve anne tarafından dedesi Amr bin Kamîa (öl. 590) da şairdi.⁴⁷ Erkek kardeşleri Mabed⁴⁸ ve Hâlid,⁴⁹ kız kardeşi ise şair Hırnıktır.⁵⁰

Tarafe’nin yaşam hikayesi gizemlerle doludur. Edebiyat kaynakları Tarafe’nin doğum ve ölüm tarihini belirlemede görüş birliğine varamadılar. Hatta yaşamı ile ilgili bize ulaşan bilgiler de tam olarak sağlıklı değildir. Çünkü bu döneme ait bilgiler bize yazı yoluyla değil de rivayet yoluyla nakledilmiştir. Yakın dönem tarihçileri ve edebiyatçıları Tarafe’nin doğum ve ölüm tarihini belirlemeye çalışmışlar, yaklaşık olarak 538-564 yılları arasında yaşadığı söylendiği gibi; 543-569 yılları arasında yaşadığı, ayrıca ölüm tarihinin, 552,

³⁹ İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve’s-su’arâ*, 188.

⁴⁰ Ebu’l-Fadl Cemâluddîn İbn Manzûr, “طرفة” *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 9/220; ılgın ılgıngiller familyasından Tamarix cinsini oluşturan, tuzlu topraklarda görülen bitki türlerinin ortak adıdır.

⁴¹ Sâmi Mekki el-Ânî, *Mücemü elkâbi’s-su’arâ* (Dubai: Mektebetü’l-Fellâh, 1402/1982), 140; Abdurrahîm bin Abdurrahmân bin Ahmed el Abbâsî, *Me’âhidü’t-tensîs şerhu şevâhidi’t-telhîs*, thk. Muhyiddîn Abdülhamid (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, ts.), 1/364.

⁴² Câhiliye şiirinde şair kasidesine, yanında bulunan gerçek ya da hayali iki arkadaşıyla sevgilisinin yurdunu ziyaretinden bahseder ve arkadaşlarından orada durmalarını, oradaki izlere bakıp ağlamalarını ister, onlar da ona öğüt vererek teselli etmeye çalışırlar. Beyitte şair kendisine üçüncü şahıs zamiriyle işaret ederek arkadaşlarının kendisini ağlamaya teşvik etmemelerini ve öğüt vermemelerini istemektedir.

⁴³ Şentemerî, *Şerhu’s-su’arâ’i’s-sitte*, 2/6.

⁴⁴ Kureşî, *Cemheretü eş’âri’l-Arab*, 96.

⁴⁵ Ebü’l-Ferec Alî bin el-Hüseyn bin Muhammed bin Ahmed el-Kureşî el- İsfahânî, *el-Egânî* (Beyrut: Dâru’l-hyâi’t-Turâsi’l Arabî, 1986), 5/381.

⁴⁶ İsfahânî, *el-Egânî*, 5/376.

⁴⁷ Muhammed Ali Hâşimî, *Tarafe b. Abd hayatüh ve şiruh* (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmî, 1407/1987), 42.

⁴⁸ Emrullah İşler, “Tarafe bin Abd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40//14.

⁴⁹ Ebû Muhammed Alî bin Ahmed bin Saîd bin Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *Cemheretü ensâbi’l-Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn (Kahire: Dâru’l-Me’ârif, ts.), 320.

⁵⁰ Kureşî, *Cemheretü eş’âri’l-Arab*, 96.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır. ✓iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

560 ya da 564 olduğu da söylenmiştir.⁵¹ Fuâd Efram el-Bustânî "Biz Tarafe'nin doğum tarihini milâdî 543 olarak belirlemede bir sakınca görmüyoruz. Çünkü bu tarihe ters düşen bir rivayet bilmiyoruz ve yine bu tarihle çelişecek bir tarihi olay görmüyoruz." demiştir. Tarafe'nin doğum tarihinde tercih edilen görüş el-Bustânî'nin belirlediği gibi milâdî 543 yılıdır.⁵² Ölümü ise milâdî 568 yılından biraz öncedir.⁵³

Tarafe, kız kardeşi şair Hırnık'ın inşâd ettiği mersiyesinde işaret ettiğine göre gençliğinin baharında 25 yaşındayken Hîre hükümdarı Amr bin Hind'in verdiği emirle öldürülmüştür.⁵⁴

Tarafe'nin kız kardeşi Hırnık'ın mersiyesinde geçen "خَمْسًا وَعِشْرِينَ حِجَّةً" -25 yıl- ifadesine göre Tarafe'ye "İbnü'l-İşrîn"⁵⁵ yirmilik delikanlı veya genç yaşında öldürülmesi sebebiyle "el-Gulâmü'l-Katîl"⁵⁶ ismi verilmiştir. Fakat "İbnü'l-İşrîn" ismi kaynaklarda daha fazla kullanılmıştır.

3. Çocukluğu ve Gençliği

Tarafe, yedi yaşındayken hayatında ilk şiirini inşâd ettiği⁵⁷ bir yolculuğa amcası ile beraber çıkar. Amcası bir su kıyısına yerleşir, Tarafe ise "Mamer" denilen mevkide çayır kuşlarına tuzak kurar. Tarafe kuşları avlamak için akşama kadar bekler fakat kuşlar tuzağa düşmez. Akşam olunca kurduğu tuzağı kaldırır ve Mamer'den ayrılırken tarla kuşlarının yerdeki taneleri topladıklarını görünce şu şiirini inşâd eder:

يَا لَكَ مِنْ قُبْرَةٍ بِمَعْمَرٍ	حَلَا لَكَ الْجَوُّ فَبَيْضِي وَاصْفَرِي
قَدْ زُفِعَ الْفَحُّ فَمَاذَا تُحَدَّرِي	وَنَقَّرِي مَا شِمْتِ أَنْ تُنْقَرِي
قَدْ ذَهَبَ الصَّيَّادُ عَنكَ فَاِبْشَرِي	لَا بُدَّ يَوْمًا أَنْ تُصَادِي فَاصْبِرِي ⁵⁸

"Ma'mer'deki tarlakuşu hayret sana, ortam sana kaldı, ıslık çal ve yumurtla. Gaganla eşele dilediğin yeri, Sevin, avcı bırakıp gitti seni. Tuzak kaldırıldı senden, neden sakınıyorsun? Günün birinde kesinlikle avlanacaksın, sabret hele."

Tarafe'nin nasıl yetiştirildiğine ve kişiliğinin nasıl oluştuğuna dair kaynaklarda verilen bilgiler yetersizdir ancak şiirlerinden ve kaynaklardaki az sayıda rivayetten⁵⁹ edindiğimiz bilgilere göre babasının ani ölümü küçük yaştaki Tarafe'yi şaşkına çevirmiş, gönlünde ve yaşamında derin izler bıraktı.⁶⁰ Zengin ve safkan Arap olan bir evde yetim olarak büyüdü. Şarap

⁵¹ Hâşimî, *Tarafe b. Abd hayatüh ve şiruh*, 42; Nevzat H. Yanık, "Tarafe'nin Öldürülmesi", *Doğu Esintileri*, 5/2 (Temmuz 2016), 72.

⁵² Feydûh, *el-Kiyemü'l-fikriyye ve'l-cemâliyye fî şiri Tarafe b. Abd*, 11.

⁵³ F. Krenkow, "Tarafe", *Dâiratü'l-maârifî'l-İslâmî* (b.y. ,1418/1998), 6839.

⁵⁴ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 2/419.

⁵⁵ İbn Kuteybe, *eş-Şî'r ve's-su'arâ*, 188; Endelüsî, *Simtü'l-le'âlî fî şerhi emâli'l-Kâlî*, 1/319.

⁵⁶ Cumahî, *Tabakâtü fuhûli's-su'arâ*, 54.

⁵⁷ İbn Kuteybe, *eş-Şî'r ve's-su'arâ*, 188.

⁵⁸ Nâsırüddin, *Divan Tarafe b. Abd*, 49.

⁵⁹ Mustafa Sâdık er-Râfî, *Târîhu âdâbi'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, 1421/200), 3/173.

⁶⁰ Şentemerî, *Şerhu's-su'arâ's-sitte*, 10.

içmeye, eğlenceye ve kadınlara gönül verdi. Bunlara israfa varan harcamalar yapması sebebiyle amcaları kendisine engeller koymaya başladı.⁶¹ Üstelik amcaları, annesi Verde'ye mirastan payını vermeyi, Tarafe'nin gençliğiyle beraber aylak yaşamasını ve içkiye düşkün olmasını sebep göstererek malını iyi yönde kullanamayacağı düşüncesiyle reddetti.⁶² Annesine miras payını vermeyerek haksızlık yapan amcalarına karşı gönlünde derin derinden kin ve nefret beslemeye başladı. Tarafe içinde beslediği kin ve nefreti şiir silahına dönüştürerek amcalarına doğrulttu. Sonra da onları açık açık tehdit etti:

ما تَنْظُرُونَ بِحَقِّ وَرْدَةَ فِيكُمْ
صَعْرَ الْبَنُونَ وَرَهْطُ وَرْدَةَ غَيْبُ
قَدْ يَبْعَثُ الْأَمْرَ الْعَظِيمَ صَغِيرُهُ
حَتَّى تَظَلَّ لَهُ الدِّمَاءُ تَصَبَّبُ
وَالظُّلْمَ فَفَرَّقَ بَيْنَ حَيِّي وَائِلِ
بَكَرٌ تُسَاقِيهَا الْمَنَايَا تَغْلِبُ
قَدْ يُورِدُ الظُّلْمَ الْمُبِينُ آجِنًا
مَلْحًا يُخَالِطُ بِالذُّعَافِ وَيُقَشِّبُ⁶³
وَقِرَافُ مَنْ لَا يَسْتَفِيقُ دَعَاةً
يُعْدي كَمَا يُعْدي الصَّحِيحُ الْأَجْرُبُ
وَالْإِثْمُ دَاءٌ لَيْسَ يُرْجَى بُرُوءُهُ
وَالصِّدْقُ يَأْلَفُهُ الْكَرِيمُ الْمُرْتَحَى
وَالْبُرُّ بُرَّةٌ لَيْسَ فِيهِ مَعْطَبُ
وَلَقَدْ بَدَأَ لِي أَنَّهُ سَيَعُولُنِي
وَالْكَذْبُ يَأْلَفُهُ الدَّنِي الْأَخِيْبُ
أَدُوا الْخُفُوقَ تَفَرُّ لَكُمْ أَعْرَاضُكُمْ
مَا عَالَ عَادًا وَالْقُرُونَ فَاشْغَبُوا
إِنَّ الْكَرِيمَ إِذَا يُحْرَبُ يَغْضَبُ

“Verde'nin sizdeki hakkını düşünmüyorsunuz, Çocukları küçük, Verde'nin kavmi uzaktadır diye.

Küçük bir hadise, büyük hadiseye sebep olabilir; hatta onun için kanlar dökülüp durur.

Zulüm ayırdı Vâil'in iki boyunu: Bekr'e ölüm şerbetleri içiriyor Tağlib'in⁶⁴

Açık haksızlık bazen götürür tadı ve rengi bozulmuş suya: Zehir bulaştırılmış⁶⁵ ve karıştırılmış⁶⁶ tuzlu suya.

Hakları verin ki tam olsun şerefimiz; çünkü şerefli kimse kendisine savaş açıldığında öfkelenir.”⁶⁷

Bu şiir, Tarafe'nin hiciv alanında inşâd ettiği ilk şiiri ve en meşhur hicivlerinden biridir. Tarafe bu şiiri inşâd ettiği zaman daha tecrübe sahibi olmayan henüz çocuk yaşta olmasına rağmen akranlarının çok üzerinde bir sanatsal yeterliliğinin olduğunu dinleyiciye yansıtmayı başarmıştır. Bununla beraber Tarafe'nin söz konusu çocukluk eserlerinde dahi hiciv şiirlerine

⁶¹ Butrus b. Bulûs el-Bustânî, *Udebâü'l Arab fî-l-Câhiliyye ve sadr'l-İslâm* (Mısır: Müessesetü'l-Hindâvî, 2014), 106.

⁶² Mehmet Fehmi, *Târih-i Edebiyyât-ı Arabiyye*, 2/585.

⁶³ Nâsırüddin, *Divan Tarafe b. Abd*, 12.

⁶⁴ Vâil'in oğulları olan Bekr ve Tağlib'in soyundan gelen kabilelerin önemsiz bir meseleden dolayı başlattıkları Besûs savaşında birbirlerini öldürdüklerini hatırlatıyor.

⁶⁵ (ذعاف) kelimesi öldürücü zehir anlamındadır.

⁶⁶ (قشِب) kelimesi bir şeye zehir karıştırmak anlamındadır.

⁶⁷ Şerefli kimselerin gazabından sakının.

ustaca serpiştirilen hikmet unsuru, net olarak ön plana çıkmaktadır. Tarafe'nin daha çocuk yaşta bu olgunluğu, genç yaşında yaşanan dünyadan ayrılmamış olsaydı bu alanda ne kadar büyük başarılar elde edebileceğinin üzücü bir göstergesi niteliğindedir. Bunun yanısıra hicivlerine tehditkâr, öğretici, uzlaştırıcı ve caydırıcı bir hava hâkimdir. Amcalarına gözdağı vermek kastıyla Tarafe'nin elinden geleni ardına koymadığı yukarıdaki şiirinde dikkat çekmektedir.⁶⁸

Tarafe, dayısı el-Mütelemmis ile beraber Hîre hükümdarı Amr bin Hind'in ziyaretine gitmişti. Tarafe o sırada çok küçüktü. Amr bin Hind'in huzuruna girerken el-Müseyyeb bin Ales inşâd ettiği kasidesini okumaktaydı. Şair, kasidesini okurken farkına varmadan dişi devenin özelliklerden birini erkek deve için kullanarak erkek deveyi vasfeder. Tarafe bulunduğu yerden "إِسْتَنْوَقَ" "Deve dişleşti" der ve bu söz farkına varmadan yanlış ifade kullanan kişiler için bir darbimesel olur. el-Müseyyeb bin Ales Tarafe'yi yanına çağırır ve "أَخْرَجَ لِسَانَكَ" "Dilini çıkar" der. Tarafe dilini çıkarınca da "وَيْلٌ لِّهَذَا مِنْ هَذَا" "Bu çocuk sivri dilinin zararını görecek." der.⁶⁹ Gerçekten de Tarafe, Amr bin Hind'i hicvettiği için dilinin zararını görerek gençliğinin baharında onun verdiği emirle öldürülecektir.

Mirastan annesinin hakkını vermeyen amcalarının yaptığı adaletsizlik kendini israftan ve eğlenceden alıkoymadı. Sahip olduğu malını harcamaya devam etti ve sahip olduğu servetini kaybetti. Kavmi kendine öfkelenildiğinde kavmini ve ailesini terk edip inzivaya çekilmek istedi. Sürüsünden ayrılan uyuz deve gibi oldu. Bu haline de muallakasında şu şekilde işaret eder:⁷⁰

وَمَا زَالَ تَشْرَابِي الْحُمُورَ وَلَدَّتِي
إِلَى أَنْ تَحَامَتْنِي الْعَشِيرَةُ كُلُّهَا
وَبَيْعِي وَإِنْفَاقِي طَرِيفِي وَمُتَلَدِي
وَأَفْرَدْتُ إِفْرَادَ الْبَعِيرِ الْمُعَبَّدِ⁷¹

"Şarap içmem, zevk ve sefa sürmem, kendi servetimle babamdan kalan serveti satıp harcamam sürüp gitti.

Nihayet bütün kabile benden uzaklaştı ve katranla boyanmış uyuz bir deve misali yapayalnız bırakılıp dışlandım."⁷²

Kavminin zenginleri Tarafe'nin sohbetine devam ediyor, onu seviyor ve yaptığı olduğu sohbetlerinden hoşlanıyordu. Kavminin yoksulları da Tarafe'nin kendilerine yaptığı iyilikleri inkâr etmiyordu. Onların yanında önemli bir yeri olmasına rağmen Tarafe, köyünden ve ailesinin yanından ayrılmak zorunda kaldı:⁷³

⁶⁸ Esat Ayyıldız, *Klasik Arap Şiirinde Emevî Dönemine Kadar Hiciv* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 277.

⁶⁹ Mehmet Fehmi, *Târih-i Edebiyyât-ı Arabiyye*, 2/584.

⁷⁰ Bustânî, *Udebâü'l-Arab fî'l-Câhiliyye ve sadr'l-İslâm*, 106.

⁷¹ Nâsirüddin, *Divan Tarafe b. Abd*, 25.

⁷² Yanık, *Tarafe'nin Öldürülmesi*, 75.

⁷³ Feydûh, *el-Kiyemü'l-fikriyye ve'l-cemâliyye fî şiri Tarafe b. Abd*, 14.

وَأَهْلُ هَذَاكَ الطَّرَافِ الْمَمْدَدِ⁷⁴

رَأَيْتُ بَنِي عَبْرَاءَ لَا يُنْكِرُونَنِي

“Kendilerine bir zamanlar iyilikte bulunduğum o fakirlerin ve ne de benimle olmaktan mutlu olan şu deri çadırlarda oturan zenginlerin beni unuttuğunu gördüm.”

Kavmine kızmasına, fakir ve aciz olmasına rağmen büyük bir servete, tükenmeyen bir hazineye yani gençliğe, yiğitliğe ve yeteneğe sahipti. Bundan dolayı kimsenin düşmanlığına aldırış etmeden çölün ıssız kumlarını geçip gitmekten ve hür dolaşıp hür yaşamaktan başka bir çare bulamadı. Onun bu yaptığı kabilelerin hiç benimsemediği bir bireysellikti ve kabileler bu bireyselliği kavimlerle bireyleri arasında var olan toplumsal sözleşmeyi ihlal etmek olarak algılıyordu. Kavimler, bu toplumsal sözleşmeyi şairlerine de sanatsal sözleşme olarak zorunlu kılıyorlardı.⁷⁵ Tarafe, kavmiyle kendi arasında olan sanatsal sözleşmeyi bozduktan sonra kavmini terk etti ve çölde şaşkın şaşkın dolaşmaya devam etti.⁷⁶ Bu halini de söylediği şu şiirinde dile getirdi:

وَأَهْلُ هَذَاكَ الطَّرَافِ الْمَمْدَدِ
أَلَا هَلْ لَنَا أَهْلٌ؟ سُمِعْتَ كَذَلِكَ
أَلَا رَبُّ دَارٍ لِي سِوَى حُرِّ دَارِكَ
سِوَى حَيِّهِ إِلَّا كَأَخَرَ هَالِكِ⁷⁷
وَلَا عَرَوَ إِلَّا جَارَتِي وَسُؤَالَهَا
تُعَيِّرُ سَيْرِي فِي الْبِلَادِ وَرَحَلَتِي
وَلَيْسَ امْرُؤٌ أَفْنَى الشَّبَابِ مُجَاوِرًا

“Şaşırdığım şey yok komşu kadın ve onun şu sorusu dışında: Ailen yok mu? Sana da sorulsun böyle.”⁷⁸

Ayıplıyor beldelerde gelip gitmemi ve yolculuk yapmamı; Doğrusu benim nice yurdum var senin yurdunun en kıymetli yerinden iyi.”⁷⁹

Kendi kavmi dışındakilere komşu olarak gençliğini tüketen kişi, ölü biridir sadece.”⁸⁰

Durumunu düzeltmek ve kurduğu hayallerini gerçekleştirmek için attığı her adımda başarısız olduktan sonra kavmine, ailesine özlem duymaya ve onların hasretiyle yanıp kavrulmaya başladı. Kavminin ve ailesinin yanına dönmekten başka bir çare de bulamadı. Kavminin yanına döndüğünde kavminin bireyleri kendine aldırış etmediler ve kendine karşı kayıtsız kaldılar. Tarafe'nin yanlarına dönmesinde ya da çöllerde dolaşmasında kendileri için hiçbir fark yoktu. Tarafe, kavminin yanına döndüğünde kavminin bireylerinin şahsına karşı umursamaz tavırlarını şu şekilde dile getirdi:⁸¹

⁷⁴ Nâsîrüddin, *Divan Tarafe b. Abd*, 25.

⁷⁵ Yûsuf Halîf, *Dirâsât fî şîri'l-Câhilî* (Kahire: Dâr Garîb, ts.), 182-183.

⁷⁶ Feydûh, *el-Kiyemü'l-fikriyye ve'l-cemâliyye fî şîri Tarafe b. Abd*, 14.

⁷⁷ Nâsîrüddin, *Divan Tarafe b. Abd*, 59.

⁷⁸ Meraklı ve geveze olduğu anlaşılan komşu kadının kendisine “kimin kimsen yok mu?” diye sorduğu söylüyor ve ardından da kadına “sen de benim gibi olasin” anlamında beddua ediyor.

⁷⁹ Lafzen: yurdunun en kıymetli yerinden başka.

⁸⁰ Anlam için bk. Şentemerî, 95.

⁸¹ Feydûh, *el-Kiyemü'l-fikriyye ve'l-cemâliyye fî şîri Tarafe b. Abd*, 15.

وَلَقَدْ كُنْتُ عَلَيْكُمْ عَاتِبًا
سَادِرًا أَحْسَبُ غَيِّ رَشْدًا
كُنْتُ فِيكُمْ كَالْمُعْطِي رَأْسَهُ
خَالِطِ النَّاسِ بِخُلُقِي وَاسِعِ
فَعَقَبْتُمْ بِذُنُوبِ غَيْرِ مُر
فَتَنَاهَيْتُ وَقَدْ صَابَتْ بِقُر
فَأَنْجَلِي الْيَوْمَ قِنَاعِي وَحُمُر
لَا تُكُنْ كَلْبًا عَلَى النَّاسِ تَهْر⁸²

"Size kızıyordum;⁸³ acı olmayan büyük bir kovayla⁸⁴ bunu telafi ettiniz.

Gaflet içinde, yanlış yolda oluşumu doğruluk sanıyordum; sıkıntılı durum yoluna girdiğinde aklımı başıma aldım.

Başımı örten kimse gibiydim içinizde; bugün açıldı peçem ve örtüm.

İnsanlara karış hoşgörülü bir huyla; insanlara karşı hırslayan bir köpek olma."

Tarafe eli boş ve pişman olarak kavminin yanına döndükten kısa bir süre sonra kardeşi Mabed' in develerine çobanlık yapar. Tarafe, develeri gütmeye ihmalkâr davranıp develeri kaybedince kardeşi Mabed, kendini uyarır.⁸⁵

Tarafe, kardeşi Mabed'in develerini kaybettiğinde amcasının oğlu Mâlik'ten yardım ister. Mâlik, develeri kaybettiği için Tarafe'yi töhmet altında bırakarak suçlar ve suçlamasında da aşırıya kaçır. Mâlik'in kendini kınaması zoruna gider ve gönlünde derin izler bırakır. Bunun üzerine Tarafe gönlündeki sızıyı dile getiren şu şiirini söyler:⁸⁶

ما لي أرايَ وَابْنَ عَمِّي
يَلُومُ وَمَا أَدْرِي عِلَامَ يَلُومِي
وَأَيَّاسِنِي مِنْ كَلِّ خَيْرٍ طَلَبْتُهُ
عَلَى غَيْرِ ذَنْبٍ قُلْتُهُ غَيْرَ أَنِّي
وَقَرَّبْتُ بِالْقُرْبَى وَجَدَّكَ إِنِّي
وَإِنْ أَدَعُ لِلْجُلَى أَكُنْ مِنْ حُمَاتِهِ
وَإِنْ يَقْدِفُوا بِالْقَدَحِ عَرْضَكَ أَسْقِمُهُمْ
مَالِكًا مَتَى أَدُنْ مِنْهُ يَبَأُ عَنِّي وَيَبْعُدِ
كَمَا لَامَنِي فِي الْحَيِّ قُرْطُ بِنِ مَعْبَدِ
كَأَنَّا وَضَعْنَاهُ إِلَى رَمْسٍ مُلْحَدِ
نَشَدْتُ فَلَمْ أُغْفَلِ حَمُولَةَ مَعْبَدِ
مَتَى يَكُ أَمْرٌ لِلنَّكِيثَةِ أَشْهَدِ
وَإِنْ يَأْتِكَ الْأَعْدَاءُ بِالْجَهْدِ أَجْهَدِ
بِكَأْسِ حِيَاضِ الْمَوْتِ قَبْلَ التَّهْدِيدِ⁸⁷

"Bilmem ki amcam oğlu Malik'e ne oldu da ben ona yaklaştıkça onun benden kaçıp uzaklaştığını görüyorum?

O kabile arasında Mabed oğlu Kurt'un beni kınaması gibi, durmadan kınıyor ve ben neden kınadığını bilmiyorum.

Kendisinden ne talep etmişsem hepsinden ümidimi kestirdi, adete bu talepleri mezarında yatan bir ölünün yanına gömdük.

O beni söylemediğim bir söz nedeniyle kınıyor. Oysa tek suçum kendinden kardeşim Mabed'in develerini istemem ve göz yummamamdır.

⁸² Nâsırüddin, *Divan Tarafe b. Abd*, 46.

⁸³ Husumeti bitirmeyi ağırdan alıyorsunuz diye.

⁸⁴ Büyük iyilik, büyük pay anlamındadır.

⁸⁵ Bustânî, *Udebâü'l-Arab fî-l-Câhiliyye ve sadr'l-İslâm*, 106.

⁸⁶ Hâşimî, *Tarafe b. Abd hayatüh ve şiruh*, 52.

⁸⁷ Nâsırüddin, *Divan Tarafe b. Abd*, 26-27.

Ben akraba olduğumuz için sana yaklaşıp nazlanmıştım. Talihine and olsun ki (ey Malik, senin başına) çetin bir iş gelse, (bu meselenin çözümü için) yanında yer alırım.

Ve büyük bir iş için çağırılırsam, senin namusunu savunanlardan olurum ve düşmanların başına üşüştüğünde de seni savunmak için varımı yoğumu ortaya koyarım.

Eğer düşmanların senin namus ve şerefine dil uzatırlarsa hiç tehdide girişmeden onlara ölüm havuzlarından bir dolu sunarım.

Yakınları tarafından yapılan haksızlık ise, kişiyi bilenmiş kılıç darbelerinden daha kötü yaralar.”⁸⁸

Tarafe'nin amcaları Kays ve Amr, Arap'ın ileri gelen soylularından ve süper zenginlerindendi. Tarafe, Kays ve Amr'dan zengin ve çok çocuk sahibi olmalarından dolayı onlardan övgüyle bahseder ve kendisinin de amcaoğulları gibi çoluk çocuğunun olmasını istediğini içinden geçirerek şu şiirini inşâ eder:⁸⁹

وَلَوْ شَاءَ رَبِّي كُنْتُ عَمَرَ بْنَ مَرْثِدٍ   فَلَوْ شَاءَ رَبِّي كُنْتُ قَيْسَ بْنَ خَالِدٍ

فَأَصْبَحْتُ ذَا مَالٍ كَثِيرٍ وَعَادِنِي   وَلَوْ شَاءَ رَبِّي كُنْتُ عَمَرَ بْنَ مَرْثِدٍ⁹⁰

“Tanrım dileyseydi olurdu ben de ya Halidoğlu Kays ya Mersedoğlu Amr gibi.

Benim de çok malım olur görmeğe gelirdi soylular beni de.”⁹¹

Tarafe, fakir olmasına ve yakınlarının bütün uyarılarına rağmen yine de elinde avucunda olan malını saçıp savuruyor, meyhanelerde şaraba, kadınlara ve eğlenceye harcıyordu. Tarafe'ye “Dünyada en güzel yaşam tarzı nedir?” diye sorulduğunda: “Gönül rahatlığıyla şarabımı yudumlayacağım bir meyhane, şık giyecekler ve iyi bir deve.” demiştir.⁹² Yine Tarafe için hayatında üç şey olmazsa olmazdı “İhtiyaç sahiplerine yardım etmek, şarap içmek ve kadınlarla gönül eğlendirmek.” Bu üç şey yoksa kendisi için hayatın anlamı da değeri de yoktu:⁹³

وَلَوْلَا ثَلَاثٌ هُنَّ مِنْ عَيْشَةِ الْفَتَى   وَجَدَيْكَ لَمْ أَحْفِلْ مَتَى قَامَ عَوْدِي

فَمِنْهُنَّ سَبْقِي الْعَادِلَاتِ بِشَرِيَّةٍ   كَمَيْتٍ مَتَى مَا تُعَلِّبِ الْمَاءِ تُرْبِدِ

وَكَرِّي إِذَا نَادَى الْمُضَافُ مُحَنَّبًا   كَسِيدِ الْعَضَا نَبْهَتَهُ الْمَتَوَّرِ

وَتَقْصِيرُ يَوْمِ الدَّجْنِ وَالِدَجْنُ مُعْج   بِبَهْكَنَةٍ تَحْتَ الطَّرَافِ الْمَعْمَدِ⁹⁴

⁸⁸ Kenan Demirayak vd., *Yedi Aski (Arap Edebiyatının Harikaları)* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları), 59-60.

⁸⁹ Bustânî, *Udebâü'l-Arab fî'l Câhiliyye ve sadr'l İslâm*, 106.

⁹⁰ Nâsırüddin, *Divan Tarafe b. Abd*, 27.

⁹¹ İsmet Zeki Eyuboğlu, *Yedi Aski Arap Şiirinin İlk Parlak Dönemi* (İstanbul: Adam Yayınları, 1985), 34.

⁹² Ebû Osmân Amr bin Bahr bin Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Kahire: Mektebetü Hancî, 1418/1988), 178.

⁹³ Cündî, *eş-Şâirü el-Câhilî eş-şâb Tarafe b. Abd*, 17.

⁹⁴ Mustâvî, *Divan Tarafe b. Abd*, 33-34.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır. iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

"Eğer yiğidin hayatındaki şu üç şey olmasaydı, talihine and olsun ki, ziyarettime gelenlerin (öleceğimden emin olup) umutsuzca ne zaman yanımdan ayrıldıklarına aldırılmazdım.

Bu üç zevkten biri, beni (şarap içiyor diye) kınayanları su katıldığı zaman köpüren kırmızı şaraptan (kana kana) içerek geçmem.

(İkincisi) düşman korkusu nedeniyle benden yardım isteyen birine doğru, su içmeye giderken kendisine saldıran el-Gada vadisindeki kurt gibi (hızlı), baldırları biraz eğri atımı süratle sürmem.

(Üçüncüsü ise) bulutlu ve yağmurlu bir günde -ki bu öyle bir gün insanın hoşuna gider- direklerle yükseltilmiş bir çadır altında, narin ve dilber bir kızla günü kısaltmamdır.⁹⁵

Amcası Amr'ın yedi çocuğu vardı. Amr, çocuklarından her birine Tarafe'ye onar deve vermelerini emretti. Develeri alan Tarafe develeri kardeşine verdi ve sahip olduğu malı tüketene kadar harcadı. Daha sonra da Hîre hükümdarı Amr bin Hind'in himayesinde olan dayısı Mütelemmis aracılığıyla Amr bin Hind ile iletişime geçti.⁹⁶ Hîre, Amr bin Hind Dönemi'nde birçok şairin sığınak yeriydi. Amr bin Hind, mülkünde olan şairlere kendini övme ve yüceltme karşılığında bol bol ihsanda bulunur ve hediyeler verirdi. Tarafe de Amr bin Hind'i methederek onun yanında şansını denemeyi arzu etti. Ancak yönetiminde katı ve sert, gülmeyen hatta tebensüm bile etmezdi. Araplar ona (zorbalığını vurgulamak için) "mudarritu'l-hicâra" derlerdi. Tarafe, Amr bin Hind'in davranışlarına sabredemedi ve hayalleri hayal oldu.⁹⁷ Ancak Tarafe, kibirli, kendiyle övünen bir gençti ve Amr bin Hind'in kız kardeşine iltifat etti. Bunun üzerine Amr bin Hind, Tarafe'yi ve dayısını kardeşi Kâbûs'un yanına gönderdi ve onun himayesine verdi. Ancak Tarafe, Kâbus'tan beklediği iltifatı ve ikramı göremedi. Bunun üzerine Amr bin Hind'i ve kardeşi Kâbûs'u kırıcı ve küçük düşüren ifadelerle hicvetti:⁹⁸

رَعُونًا حَوْلَ قُبَّتِنَا تَحْوِرُ

فَلَيْتَ لَنَا، مَكَانَ الْمَلِكِ عَمْرٍو

لَيَخْلِطُ مُلْكَهُ نُوكَ كَثِيرُ

لَعَمْرُكَ إِنَّ قَابُوسَ بَنَ هِنْدٍ

كَذَاكَ الْحُكْمُ يَقْصِدُ أَوْ يَجُورُ⁹⁹

فَسَمَتَ الدَّهْرَ فِي زَمَنِ رَحِيٍّ

"Keşke hükümdar Amr yerine, kubbemizin¹⁰⁰ etrafında meleyen koyunlarımız olsaydı bizim.

Başına andolsun ki,¹⁰¹ Kâbus b. Hind yönetimine çok aptallık karıştırıyor.

Bolluk vaktinde zamanı ayırdın (ikiye), aynı şekildedir hükümranlık: ya düzgün olur ya da zulmeder."

⁹⁵ Demirayak vd., *Yedi Askı (Arap Edebiyatının Harikaları)*, 58.

⁹⁶ Bustânî, *Udebâü'l-Arab fî-l-Câhiliyye ve sadrı'l-İslâm*, 107.

⁹⁷ Feydûh, *el-Kiyemü'l-fikriyye ve'l-cemâliyye fî şiri Tarafe b. Abd*, 15-16.

⁹⁸ Bustânî, *Udebâü'l-Arab fî-l-Câhiliyye ve sadrı'l-İslâm*, 107.

⁹⁹ Nâsırüddin, *Divan Tarafe b. Abd*, 38.

¹⁰⁰ Çadırımızın.

¹⁰¹ Lafzen: Ömrüne yemin olsun ki. Bu beyitte Amr bin Hind'e sesleniyor.

Tarafe, Amr bin Hind ile içki meclisindeyken, hükümdarın kız kardeşi kendilerini yukarıdan seyrederek. Tarafe kadehte onun yansımasını görünce şu şiirini söyler:

أَلَا يَا أَبَايَ الرَّيْمِ الِ
لَّذِي يَبْرُقُ شَنْفَاهُ
فَقَلْبِي مِنْهُ مَتْبُولٌ
وَعَيْنِي تَمَّ تَرْعَاهُ
بِمِيزِي سَبَقْتُ مَنِّي
وَأَوْلَا الْمَلِكُ الْعَالِي
شَح لَقَبَلْتُ لَهُ فَاهُ¹⁰²

“Doğrusu, babama yemin olsun ki, kulağının üstü parlayan¹⁰³ ceylan;
Kalbim tutkundur ona; onu gözlemektedir gözüm orada.
Yeminim benden önce davrandı; unutmamış olduğumdan onu.
Eğer yüce hükümdar olmasaydı, öperdim onun ağzını.”

Amr bin Hind yaşanan bu olay karşısında gereğinden fazla hiddetlenir. Fakat hiçbir şey belli etmez. Toplantı dağılınca Mütelemmis “Bak yeğenim, ben hükümdarın sana o bakış şekli sebebiyle senin için kaygılanıyorum.” demek suretiyle yeğenini uyarılmış fakat Tarafe, dayısının sözüne aldırmaz etmemiştir.¹⁰⁴

Amr bin Hind Tarafe’yi güler yüzle karşıladı.¹⁰⁵ Tarafe de hükümdar’ın beğenisini kazandı. Hükümdar kendi içki meclisinde dayısı Mütelemmis ile birlikte yeğenine de yer verdi. Hükümdar daha sonra dayı ve yeğeni kendine veliaht olarak gösterdiği kardeşi Kâbûs’un himayesine vererek onun yanından ayrılmalarını emretti. Kâbus, eğlenceye düşkün bir gençti. Gün boyu av peşinde koşar, atını koşturur ve avlanırdı. Dayı ve yeğen de onunla ava gider ve yorgun düşerek geri dönerlerdi. Mütelemmis, ertesi gün çadırında içki içer, Tarafe ve dayısı da akşama kadar onun çadırının önünde beklerlerdi. Çadırın önünde akşama kadar bekledikleri birgün Tarafe’nin canı sıkıldı. Hem Amr bin Hind’i hem de Kâbûs’u hicvetti.¹⁰⁶ Tarafe’nin okuduğu bu hiciv şiirden dolayı Amr bin Hind kendine kin besledi. Tarafe, Amr bin Hind hakkında şu hiciv şiirini söylemişti:

فَلَيْتَ لَنَا، مَكَانَ الْمَلِكِ عَمْرٍو
رَعُوْنَا حَوْلَ قُبَيْنَا تَحْوُرُ
مِنَ الرَّيْمَاتِ، أَسْبَلَ قَادِمَاهَا
وَضَرَّتْهَا مُرْكَنَةٌ دَرُورُ
يُشَارِكُنَا لَنَا رَحْلَانِ فِيهَا
وَعَلَوْهَا الْكِبَاشُ فَمَا تَنْوُرُ

¹⁰² İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ*, 189.

¹⁰³ Kulağın üst kısmına takılan küpelerin parlaltısını kastetmektedir.

¹⁰⁴ *Divan Alem eş-Şentemerî*, thk. Düriye el-Hatîb-Lütfi es-Saggâl (Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, 2000), 186.

¹⁰⁵ Feydûh, *el-Kiyemü'l-fikriyye ve'l-cemâliyye fî şiri Tarafe b. Abd*, 15-16.

¹⁰⁶ Zevzenî, *Şerhu'l-mu'allakâti's-seb*, 45; Yanık, Tarafe'nin Öldürülmesi, 76-85.

لَعَمْرُكَ إِنَّ قَابُوسَ بْنَ هِنْدٍ
فَسَمَتَ الدَّهْرَ فِي زَمَنِ رَجِيٍّ
لَنَا يَوْمٌ وَلِلْكَرْوَانِ يَوْمٌ
فَأَمَّا يَوْمُهُنَّ، فَيَوْمٌ نَحْسٍ
وَأَمَّا يَوْمُنَا فَنَظْلُ رَكْبًا

لَيَخْلُطُ مُلْكُهُ نُوكَ كَثِيرٌ¹⁰⁷
كَذَاكَ الْحُكْمُ يَقْصِدُ أَوْ يَجُورُ
تَطِيرُ الْبَائِسَاتُ وَلَا نَطِيرُ
تُطَارِدُهُنَّ بِالْحَدَبِ الصُّفُورُ
وَأُفُوفًا، مَا نَحَلُّ وَمَا نَسِيرُ¹⁰⁸

"Keşke hükümdar 'Amr yerine, kubbemizin¹⁰⁹ etrafında meleyen koyunlarımız olsaydı bizim.

Yünü az sütü çok olanlardan, dolu olduğundan meme uçları sarkan, memesi büyük çok süt verenlerden.

Onda (sütünü içmede) bize iki kuzunun eşlik ettiği ve koçlar üstüne çıktığında kaçmayan.

Başına andolsun ki,¹¹⁰ Kâbus bin Hind yönetimine çok aptallık karıştırıyor.

Bolluk vaktinde zamanı ayırdın (ikiye), Aynı şekildedir hükümranlık: ya düzgün olur ya da zulmeder.

Birgün bizedir, birgün yağmur kuşlarına. Sıkıntıya düşen (kuşlar) uçar, biz uçmayız.¹¹¹

Onların günlerine gelince, Avlar onları şahinler yükseklerde.¹¹²

Bizim günümüze gelince, bir binip bir durmayı sürdürürüz ne bir yerde konaklar ne de yola koyuluruz."

Tarafe'nin, şiirinde vurguladığı gibi kendine layık görmediği bu kapı önünde bekletilmesi, görüşmeye dahi izin verilmemesi ve buna benzer diğer aşağılayıcı davranışlar karşısında öfkesine hâkim olamayarak söylediği hiciv şiiri bir müddet duyulmamış ancak daha sonra Amr b. Hind'in kulağına gidince Tarafe'nin ölüm fermanının verilmesine yol açmıştır.¹¹³

Tarafe'nin kendini hicvettiği haberini alan Amr bin Hind dayı ve yeğenin ölüm emrini verir ve kendinin bulunduğu yerden daha uzak bir yerde öldürülmelerini emreder. Verdiği ölüm emrinin gerçekleştirilmesi için dayı yeğeni, ödüllendireceği sözünü vererek ellerine birer mektup tutuşturup Bahreyn valisinin yanına gönderir. Hükümdarın bu davranışından şüpheye kapılan Mütelemmis yolda kendine verilen mektupta ölüm fermanının yazıldığını öğrenince mektubu suya atar ve Şam'a kaçar. Mütelemmis, yeğenini de bu durumdan haberdar ederek: "Sen gençliğinin baharında bir

¹⁰⁷ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, 189.

¹⁰⁸ Mustâvî, *Divân Tarafe b. Abd*, 45-46.

¹⁰⁹ Çadırımızın.

¹¹⁰ Lafzen: Ömrüne yemin olsun ki. Bu beyitte Amr bin Hind'e sesleniyor.

¹¹¹ Bir gün içki meclisindeyiz, bir gün avda. Sıkıntılı durumdaki kuşlar uçup gider, bizse sıkıntımızdan kurtulamıyoruz.

¹¹² (الحَدَب) kelimesi yüksek yer, tümsek anlamına gelebileceği gibi, kambur, kavis, kıvrımlı şey anlamına da gelmektedir. Bu anlam kabul edildiğinde "pençeleriyle" veya "gagalarıyla" anlamına gelir.

¹¹³ Yanık, "Tarafe'nin Öldürülmesi", 77.

delikanlısın, kralın hükümdarın ne kadar kindar ve zorba biri olduğunu bilirsin. İkimiz de onu hicvettik. Ben bizim için bir kötülük emri verip vermediğinden emin değilim.”¹¹⁴ sözleriyle uyarır. Fakat o, Amr bin Hind’in gönderdiği elinde bulunan mektubu valiye verir. Vali, Tarafe’nin akrabalarından Ebû Kerb bin el-Hars isminde biridir. Amr bin Hind’in gönderdiği mektubu okuyan vali, Tarafe’yi öldüremeyeceğini Amr bin Hind’e bildirerek bu görevden affını ister ve Tarafe’ye kaçma fırsatı verir. Fakat Tarafe kaçmayı ve korkaklığı zillet kabul ettiğinden kaçmamaya karar verir. Amr bin Hind, Ebû Kerb’in yerine Benî Tağlib kabilesinden Abd Hind’i vali tayin eder. Tayin edilen Vali Bahreyn’e gelir ve Tarafe’yi öldürür. Ya da yeni tayin edilen Vali Bahreyn’e gelir, Tarafe’nin ellerini ve ayaklarını kestirip toprağa diri diri gömdürerek öldürür.¹¹⁵

Mütelemmis, kendinin ölümden kurtulup Tarafe’nin öldürülmesiyle ilgili şu şiiri söylemiştir:

مَنْ مُبْلِغُ الشُّعْرَاءِ عَنِ أَحْوَابِهِمْ
أَوْ دَى الَّذِي عَلِقَ الصَّحِيفَةَ مِنْهُمَا
خَبْرًا فَتَصَدَّقَهُمْ بِذَلِكَ الْأَنْفُسُ
وَنَجَا حِذَارَ حِبَائِهِ الْمَمْلُوسِ
أَسَاحَةَ الْمَلِكِ الْهَمَامِ تَمَرَسُ¹¹⁶
تَكَلَّتْ يَا ابْنَ الْعَبْدِ أُمُّكَ سَادِرًا

“Şairlere iki kardeşleri hakkında kim bir haber ulaştırır ki, haberi kişiler doğru söyleye.

O ikisinden sayfaya takılıp inanan öldü, Mütelemmis kurtuldu ödülünden kuşgulanması sayesinde.

Ey İbnü’l-Abd, umursamazlığından annen sana ağlasın; haşmetli kralın mülkünde ona karşı mı geliyorsun!!!”¹¹⁷

Tarafe öldürülmeden önce şu şiirini okur ve intikamını almaları için kavmine çağrıda bulunur ve kavmini intikamını almaları için teşvik eder:

فَمَنْ مُبْلِغُ أَحْيَاءِ بَكْرِ بْنِ وَائِلٍ
عَلَى نَاقَةِ لَمْ يَرْكَبِ الْفَحْلُ ظَهْرَهَا
بَانَ ابْنُ عَبْدٍ رَاكِبٌ غَيْرُ رَاجِلٍ
مُشَدَّبَةٌ أَطْرَافُهَا بِالْمَنَاجِلِ

“Kim bildirir Bekr bin Vâil’in boylarına, Abd’in oğlunun binili olup yaya olmadığını?

Güçlü erkek devenin sırtına çıkmadığı, kenarları tırpanlarla budanmış bir dişi devenin üzerinde olduğunu.”¹¹⁸

¹¹⁴ Hâşimî, *Tarafe b. Abd hayatüh ve şiruh*, 56.

¹¹⁵ Bustânî, *Udebâu’l Arab fî-l Câhiliyye ve sadrı’l İslâm*, 109.

¹¹⁶ Cerîr b. Abdilmesîh b. Abdillâh b. Yezd ed-Dubaî, thk. Hasan Kâmil es-Sayrafi (Kahire: eş-Şirketü’l-Mısıryye, 1390/1970), 177-192.

¹¹⁷ Yanık, “Tarafe’nin Öldürülmesi”, 82-83.

¹¹⁸ Kureşî, *Cemheretü eş’âri’l-Arab*, 43. Burada anlattığı dişi deve, kendisinin asılı bulunduğu ağaç gövdesinden kinayedir.

Bu olay, kendi ölüm fermanını üzerinde taşıyan kişi için kullanılan sahifetu'l-Mutelemmis "Mutelemmis'in yazısı" şeklindeki Arap atasözünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹¹⁹

Krenkow (ö.1953) anlatılan bu rivayetleri kabul etmeyerek konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak şöyle demiştir:

"Amr b. Hind 554 tarihinde tahta geçtiği zaman Tarafe ona karşı Yemenli hükümdarlardan yardım istemek için Arabistan'ın kuzeyine geçen, orada bir süre yaşayıp evlenen ve çocukları olan "Amr b. Umâme'nin yanında kalmıştır. Diğer taraftan şair babasına ait olup, zorla alınmış develerin geri verilmesini istemektedir. İstediyini alamayınca hükümdar Amr bin Hind'i hicvetmiştir." 120

Tarafe gençliğinin baharında henüz 25 yaşındayken öldürülmüş ve¹²¹ Benî Kâys bin Sâle'nin yurdu ve Bahreyn'in en büyük yerleşim yeri olan Hecer'e defnedilmiştir.¹²²

Yine Krenkow: "Tarafe'nin Amr bin Hind'in değil babasının hükümdarlığı döneminde Hîre sarayına gittiğini, kız kardeşi Hırnık'ın isim belirtmeden inşâd ettiği mersiyesinde sözünü ettiği kişinin Tarafe değilde başka birinin olmasının

mümkün olabileceği ve Tarafe'nin sanıldığı kadar genç yaşta ölmediği, valiye götürdüğü mektup rivayetinin onun hayatına sonradan eklenmiş bir hikâye olabileceği."¹²³ düşüncesindedir.

Tarafe'nin dini hakkında şiirlerinden yeterli bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Ancak Luvîs Şeyho (öl. 1927), Tarafe'yi Hristiyan şairler arasında zikreder.¹²⁴

Tarafe'nin yaşamı ile ilgili var olan bilgiler çok fazla güvenilir olmadığı aşikardır. Meşhur edebiyat tarihçisi el-İsfahânî (öl. 356/967) el-Egânî isimli kapsamlı kitabında Tarafe başlığıyla bir bölüm ayırmamıştır. Yine de farklı kaynaklarda, Tarafe'nin yaşam öyküsünün belirli bölümlerini ele alan anlatılara rastlanmaktadır. Elbette bu anlatıların ne kadarının gerçek ne kadarının idealleştirilmiş bir efsane olduğu belirsizdir.¹²⁵

4. Kişiliği ve Şairliği

Tarafe, Bahreyn'in yetim çocuğudur. Hicaz ve Necid çöllerinde çadırlarda yaşayanların görmediği medeniyetlere ve kültürlere şahit oldu. Yetim olarak büyüdü, annesinden başka kendini destekleyecek bir güç olmadığı gibi

¹¹⁹ Ignaz Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Rahmi Er-Azmi Yüksel (Ankara: İmaj Yayınları, 1993), 27-28.

¹²⁰ Krenkow, "Tarafe", *Dâiratü'l-maârifî'l-İslâmî*, 6839. 6840.

¹²¹ Demirayak vd., *Yedi Askı (Arap Edebiyatının Harikaları)*, 52.

¹²² Şentemerî, *Şerhu's-su'arâ'i's-sitte*, 2/18.

¹²³ Krenkow, "Tarafe", *Dâiratü'l-maârifî'l-İslâmî*, 6839-6840.

¹²⁴ Rızkullâh b. Yûsuf b. Abdilmesîh b. Yakûb Şeyho el-Yesûî, *Şu'arâ'ü'n-Naşrâniyye* (Beyrut: Matbaatü'l-Âbâi'l-Murselin el-Yesûiyyîn, 1890), 304.

¹²⁵ Ayyıldız, *Klasik Arap Şiirinde Emevî Dönemine Kadar Hiciv*, 277.

kendine sert davranıp şiddet uygulayan biri de olmadı. Yirmi yaşında ya da yirmi yaşından küçükken meyhanelere gitmeye, nedimeleriyle şarap içmeye ve kadınları dost tutmaya başladı. Bu yolda bütün malını harcadı ve iflas etti. Kendine en yakın olan kişiler kardeşi ve amcasının oğluydu. Genç gönlü kırılıp, haksızlığa sabredemeyip gönül dünyası alt üst oluverdiğinde duygularını baskıladı. Gönül dünyasında amcalarının yaptığı haksızlığa karşı koyarak, akrabalarına kızarak, yaşamı, ölümü küçümseyerek ve üzüntülerini unutarak şiir pınarları fışkırdı. Şairin sahip olduğu şiir sanatından başka kendini sakinleştirecek hiçbir şeyi de yoktu. Prensiplerini fanilik üzerine inşâ etti. Her halükârda ölecekti ve hiçbir canlıya bu dünyada ebedilik yoktu. Özetle hayatındaki zevkleri “savaş, şarap ve kadın”dı.¹²⁶

Araştırmacılar; Tarafe'nin şairliğinin, doğup büyüdüğü ve yetiştiği Bekr bin Vâil 'in Kays b. Sâlebe oymağına dayandığını söylerler. Irak çevresi onun kültürünü çok az etkilemiştir.¹²⁷ Ignaz Goldziher (öl. 1921), Câhiliye Dönemi şairlerini çöl şairleri ve saray şairleri olmak üzere iki gruba ayırmış, Tarafe'yi saray şairleri arasında zikretmiştir.¹²⁸

4.1. Şiirleri ve Muallakası

Tarafe'nin şiirlerinde belirttiği bu düşünceleri asil bedevî hayatının düsturlarıdır. Bu çeşit bedevi hayatın mefkurelerini şahsında canlandıran Tarafe edebiyat tarihine tipik bir Arap şairi olarak geçmiştir. Tarafe'nin bütün şiirleri elimizde mi? Buna müspet cevap vermek mümkün değildir. Edebiyat tarihçileri, eski şiirlerin birçoğunun kaybolmuş olduğunu söylerken, misal olarak Tarafe'yi ve Abîd'i gösterirler. Fakat şairin günümüze kadar gelmiş şiirleri, küçük bir divan dolduracak kadardır. Bu divanın İbn es-Sikkât (öl.244/858) ve A'lem eş-Şentemerî tarafından yapılmış rivayet ve şerhleri vardır. Onun şiirleri ciddi şekilde ilk defa el-Esmâî tarafından işlenmiştir.¹²⁹

Tarafe'nin en kaliteli, en güzel şiiri, daha kabilesi Rebîa'nın yanında ailesiyle beraber yaşarken, israfa varan harcamaları sebebiyle fakir düşüp kardeşinin deve sürüsüne çobanlık yapmak mecburiyetinde kaldığı dönemde söylediği 104 (103) beyitten oluşan kasidesidir.¹³⁰

İmruülkays'tan sonra Câhiliye Dönemi'nin en kaliteli şairlerinden biri kabul edilen Tarafe'nin Muallakası, katışıksız bir bedevî hayatının aynasıdır. Ekseriyeti gazel, medih, hamâse, övünme, hiciv ve hikmetli sözlerden oluşur. Tasvir de büyük bir yer tutar. Şiirlerinde kullandığı kelimeler mana yüklü ve gerçekçidir, âdeta hislerinin dışı vurumudur. Bazı terkiplerde bir sözün anlamını başka sözle bağlayıp kelâmı arka arkaya getirir. Bundan dolayı hicivlerinde çok başarılıdır. Kullanmış olduğu kelimeler açık ve net,

¹²⁶ Bustânî, *Udebâü'l-Arab fî-l Câhiliyye ve sadr'l-İslâm*, 113.

¹²⁷ Atiyye, *Tarafe b. Abd şâiru'l -emel ve hubbü'l-hayât*, 141.

¹²⁸ Goldziher, *Klasik Arap literatürü*, 27-28.

¹²⁹ Nihad M. Çetin, “Tarafa”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1979), 11/766-767.

¹³⁰ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 27-28.

vermek istediği mesaj belirgin, şiirlerinin okunuşu akıcıdır. Körfez bölgesinde yaşadığı için, suya, dalgalara ve gemilere aşinalığı sebebiyle yapmış olduğu teşbihler çevreyle ilintilidir. Böylelikle bir çöl bedevinin görmediği uygarlık ve medeniyeti görmektedir. Kuvvetli ve gerçekçi bir hayal gücüne sahiptir. Hem güçlü hem de ince ve zarif üslubu bir arada kullanır.¹³¹

5. Hiciv

Hiciv kelimesi sözlükte, bir lafzı harflerini sayarak ve heceleyerek okumak, bir kişinin veya toplumun ayıp ve kusurlarını sayıp dökmek, yermek anlamına gelir.¹³²

Arap Edebiyatında; "Hiciv", zem ve yaralayıcı söz ifade eden nazım şeklidir. Bazen müstehzîdir ve küfürlü olabilir. Ne olursa olsun hicvin hedefi "İrz, namus ve şereften" başka bir şey değildir. Bundan dolayı fevkalade bir etkisi vardır.¹³³

Hiciv, muhatabına karşı sanki bir silah gibi doğrultulurdu. Muhataba doğrultulan eleştiri oklarının kime, ne zaman yöneleceği belli olmaz. Çünkü hiciv, eksiklikleri işaret eden bir anlatım tutumudur. Hiciv, aksayana, çarpık olana, olması gerektiği gibi olmayana ve bazen de anlamsız olana dikkati çeker. Hiciv kelepçelenemez, zindana atılamaz, öldürülemez.¹³⁴

5.1. Şiirlerinde Hiciv

Tarafe, hicivde isabetli bir ok atıp ortalığı aydınlatan bir ateş parçası fırlattı.¹³⁵ Raviler, Tarafe'nin oldukça cesur ve keskin dilli bir hicivci olduğunda hem fikirdirler. Ancak Tarafe'nin vurdum duymazlığı ve sivri dili kendisini sıkıntıya düşürmüş, öldürülmesine sebep olmuştur.¹³⁶

Ebû Ubeyde kendisine başarılı şairler sorulduğunda: "Hicvettiklerinde hicvettiği kişinin değerini azaltan, methettiğinde de methettiği kişinin değerini yüceltenlerdir. Hicvettikleri kişiler, kendilerine musallat olur korkusuyla susmayı yeğledi. Hicvettikleri kişilerin bir kısmı da sustu. Methettiğinde yücelten, hicvettiğinde rezil eden kişilerden biri de Câhiliye Dönemi şairi Tarafe'dir."¹³⁷ demiştir.

5.2. Hîre Hükümdarı Amr bin Hind'i Hicvetmesi

¹³¹ Sevim Özdemir, Arap Belağatının Kaynağı Olarak Câhiliye Şiiri ve Muallakalar, *İslâmî İlimler E-Dergisi* 9 (Ocak-Şubat 2016), 27.

¹³² Ahmed Muhtar Ömer, "هجو" *Mucemü'l-lügati'l-Arabiyye el-muâsıra*, (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1429/2008), 2329.

¹³³ Bichar Fares, "Hicâ", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1964), 5/473-474.

¹³⁴ Hilmi Yücebaş, *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi* (İstanbul: Yelken Matbaası, 1976), 62.

¹³⁵ Hâşimî, *Tarafe b. Abd hayatüh ve şiruh*, 142.

¹³⁶ Bustânî, *Udebâü'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve sadrı'l-İslâm*, 114.

¹³⁷ Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 4/83.

Araplar kendilerini babalarına nispet ederler ve kendilerini babalarının soyundan sayarlardı. Sadece babası belli olmayan kişiler annelerinin adıyla anılırdı. Hîre hükümdarı Amr bin el-Munzir insanlar arasında annesinin adıyla, Amr bin Hind diye meşhurdu. Tarafe, bunu fırsat bilip hükümdarı küçük düşürmek için nesebinin gayrı sahih olduğunu ima ederek ve hükümdarlığa sadece soylu kimselerin layık olduğunu dile getirir. Tarafe'nin Amr bin Hind'i hicvettiği en şiddetli ve en acı veren hiciv şiiri:¹³⁸

أَنْتَ ابْنُ هِنْدٍ! قُلْ لِي مَنْ أَبُوكَ إِذْنُ؟
أَمَّا الْمُلُوكُ، فَأَنْتَ الْيَوْمَ أَلَاءُ مُهُمْ
لَا يُصْلِحُ الْمُلْكَ إِلَّا كُلُّ بَدَّاحٍ
لَوْ مَا وَأَبْيَضُ مُهُمْ سِرْبَالُ طَبَّاحٍ
وَفِي الْمَخَارِجِ لَكُمْ أَسْنَاخُ 139

“Sen, Hind’in oğlu! Söyle bana baban kim öyleyse? Övünç sahiplerinden başkası uygun değildir yönetime.

Hükümdarlara gelince, bugün sen onların en aşağılığı ve ahçı gömleği en beyaz olanısın.

Sizin ne gölgeniz ne yaprağınız var yüceliklerde, köklerinizin kökleri var rezaletlerde.”

5.3. Benî Münzir’i Hicvetmesi

el-Munzir bin Amr’ın oğulları Yemen’de oturuyordu. Anlaşıldığına göre Tarafe, kavmiyle anlaşmazlığa düşüp yurdunu terk edince Arap yarımadasında başıboş aylak aylak dolaşırken yolu onların yurduna düştü. Fakat beklediği ilgi ve ikramı göremedi. Onları inşâd ettiği aşağıdaki beyitlerle hicvetti. Tarafe’nin Benî Münzir’i hicvetmesi şekil yönünden kişisel olsa da içerik yönünden sosyal ve siyasî bir hiciv niteliği taşımaktadır:¹⁴⁰

مِنَ الشَّرِّ وَالتَّبْرِيحِ أَوْلَادُ مَعْشَرٍ
هُمُ حَرَمَلٌ أَعْيَا عَلَى كُلِّ آكِلٍ
كَثِيرٌ وَلَا يُعْطُونَ فِي حَادِثٍ بَكَرَا
مُبِيرٌ وَلَوْ أَمْسَى سَوَامُهُمْ دَثْرَا
بَنَاتِ اللَّبُونِ وَالسَّلَاقِمَةَ الْحُمْرَا
وَأَنْ كُنْتُمْ فِي قَوْمِكُمْ مَعْشَرًا أَدْرَا
خِرَانِقٌ تُوْفِي بِالضَّعِيفِ لَهَا نَدْرَا
أَبَا جَابِرٍ عَنِّي وَلَا تَدْعَنَ عَمْرَا
مِنَ الْمَاءِ خَالَ الطَّيْرِ وَارِدَةً عَشْرَا 141

“Kötülük ve eziyettir, çok sayıdaki topluluğun çocuklarının sıkıntı içinde (olan birine) toy bir deve vermemeleri.

¹³⁸ Hâşimî, *Tarafe b. Abd hayatüh ve şiruh*, 145-146.

¹³⁹ Şentemerî, 150-151.

¹⁴⁰ Hâşimî, *Tarafe b. Abd hayatüh ve şiruh*, 145-146.

¹⁴¹ Nâsirüddin, *Divan Tarafe bin Abd*, 47-48.

Saliverilmiş develeri çok olsa da onlar yiyen herkese sıkıntı veren öldürücü üzerliklidirler.

Kendisinde besbase¹⁴² olan, çakıl taşları iki yaşını doldurmuş develerle iri ve kırmızı renkli develerin toynak ve tabanlarını yaralayan çorak topraklılar.

Bizim suçumuz ne, husyeleriniz hastalandıysa ve kavminiz içinde husyeleri şişmiş bir topluluk olmuşsanız?

Oturduklarında onları elbiseleri içinde, kıvranarak adağını yerine getiren tavşan yavruları sanırsın.¹⁴³

Ey Ebû Kerib, yanındaki mesajımı ulaştır benden Ebû Câbir'e, Amr'ı da sakın ihmal etme.¹⁴⁴

Onlar, suyu arka tarafına saklayan, kuşların on günde subaşına varacaklarını düşünen turnayı lider yaptılar.¹⁴⁵

5.4. Amcasının oğlu ve Eniştesi Abd Amr bin Bişr'i Hicvetmesi

Tarafe eniştesini iki kasidesiyle hicvetmiştir. Birinci kasidesinde kız kardeşinin kocasını kendine şikâyet etmesi, kendi soyuna uzak olanlara yakınlık göstermesi, akrabalarına karşı arasına set çekip onları kendisinden uzak tutması üzerine eniştesini küçümseyip onunla alay eder. Eniştesine yaptığı hicvi kişisel, muhatabını küçümseyen ve dokunaklıdır.¹⁴⁶

لَقَدْ رَامَ ظُلْمِي عَبْدَ عَمْرٍو فَأَنْعَمَا	يَا عَجَبًا مِنْ عَبْدٍ عَمْرٍو وَبَغِيهِ
وَأَنَّ لَهُ كَشْحًا إِذَا قَامَ أَهْضَمَا	وَلَا خَيْرَ فِيهِ غَيْرَ أَنَّ لَهُ غِنَى
يُقْلَنَ عَسِيْبٌ مِنْ سَرَاةٍ مَلْهَمَا	يُظَلُّ نِسَاءَ الْحَيِّ يَعْكُفْنَ حَوْلَهُ
مَنْ اللَّيْلِ حَتَّى آضَ سُخْدًا مُورَمَا	لَهُ شَرِبَتَانِ بِالنَّهَارِ وَأَرْبَعٌ
وَإِنْ أُعْطِيَ أَتْرَكَ لِقَلْبِي مَجْتَمَا	وَيَشْرَبُ حَتَّى يَغْمُرَ الْمَحْضُ قَلْبَهُ
تَرَى نَفْحًا وَرَدَّ الْأَسِرَّةَ أَسْحَمَا ¹⁴⁷	كَأَنَّ السِّلَاحَ فَوْقَ شُعْبَةٍ بَانَةٍ

"Hayret Abdu Amr'a ve azgınlığına! Abdu Amr kendine eziyet etmemi istemiş ve aşmış haddini.

Bir hayır yoktur onda, yalnız zengindir o; onun bir böğrü vardır ayağa kalktığıında incedir o.¹⁴⁸

¹⁴² Latince: Anisosciadium.

¹⁴³Oturdukları zaman husyelerinin, oruç adağını yerine getiren ve açlıktan kıvranan tavşan yavrularına benzediğini söylüyor.

¹⁴⁴ Söylediklerini atalarına ilet, senin bu halini duysunlar.

¹⁴⁵ Turna kuşu, Araplarda ahmaklığın simgesi olarak görülür. Cimriliklerini, susuz kalma korkusuyla arkasına su alan turnanın haline benzetiyor.

¹⁴⁶ Hâşimî, *Tarafe b. Abd hayatüh ve şiruh*, 149.

¹⁴⁷ Nâsırüddin, *Divan Tarafe b. Abd*, 70.

¹⁴⁸Zengin olduğu halde kimseye hayrının dokunmadığını, cimri olduğunu söylemekte ve erkekler için kusur sayılıp kadınlarda makbul olan ince belli bir vücuda sahip olduğunu söyleyerek aşağılamaktadır.

*Kabilenin kadınları etrafında toplanmayı sürdürür, Mulhem' in en seçkin hurma dallarında biri diyerek.*¹⁴⁹

*Onun gündüz iki, gece dört süt içmesi vardır, sonunda şişkin, sarı suya dönmüştür (bedeni).*¹⁵⁰

Saf süt midesini dolduruncaya dek içer,

*Eğer bana verilse midemde boş yer bırakırım.*¹⁵¹

*Silah sanki bân ağacının dalı üzerindedir, onu (bedenini) şişkin, mideye giden yollarını kırmızı siyah renkli görürsün.*¹⁵²

İkinci kasidesinde Amr bin Hind, bir av partisine çıktı ve avlanırken isteklerinde aşırıya kaçtı. Vurduğu ceylanları kebab yapılması için Amr bin Hind, Abdu Amr'ı görevlendirdi. Abdu Amr, Tarafe'ye ceylanların etinden ikram ederken Tarafe gömleğinin yırtığından Abdu Amr'ın böğrünü görünce -Abdu Amr yaşadığı dönemin en yakışıklı kişisiydi- Tarafe *onda hiçbir hayır yoktur...* şiirini okudu. Amr bin Hind, senin böğrünün güzelliğini gördü." diyerek onunu küçümsedi ve alay etti. Amr bin Hind'in kendisiyle alay edip kendini küçümsemesine sinirlenen Abdu Amr, Tarafe'nin Amr bin Hind hakkında daha aşağılayıcı bir hiciv şiiri inşâd ettiğini ona ispiyonladı. Amr bin Hind'in: "Hangi şiiri inşâd etmiş?" sorusu karşısında yaptığı ispiyonculuktan dolayı pişmanlık duysa da Amr bin Hind "Onun inşâd ettiği şiirini bana oku, Tarafe güvende olacaktır!" güvencesini vermesi üzerine Tarafe'nin onun için inşâd ettiği hiciv şiirini okudu.¹⁵³ Tarafe de eniştesinin kendini Amr bin Hind'e ispiyonlaması üzerine eniştesi hakkında inşâd ettiği şu şiiriyle hicvetti:

وَقَدْ يُبْلَغُ الْأَنْبَاءَ عَنْكَ رَسُولُ	أَلَا أُبَلِّغَا عَبْدَ الضَّلَالِ رِسَالَةَ
وَأَنْتَ بِأَسْرَارِ الْكِرَامِ نَسُولُ	دَبَيْتَ بِسِرِّي بَعْدَمَا قَدْ عَلِمْتَهُ
وَلِلْحَقِّ بَيْنَ الصَّالِحِينَ سَبِيلُ	وَكَيْفَ تَضِلُّ الْقَصْدَ وَالْحَقُّ وَاضِحٌ
وَعَوْفًا وَعَمْرَوًا مَا تَشِي وَتَقُولُ	وَفَرَّقَ عَن بَيْتِكَ سَعْدَ بْنَ مَالِكٍ
شَأْمِيَّةٌ تَرْوِي الْوُجُوهَ بَلِيلُ	فَأَنْتَ عَلَى الْأَدْنَى شَمَالُ عَرِيَّةٌ
تَذَاءَبَ مِنْهَا مُرْزَغٌ وَمُسِيلُ	وَأَنْتَ عَلَى الْأَقْصَى صَبَاً غَيْرُ قَرَّةٌ
جَوَاداً عَلَى الْأَقْصَى وَأَنْتَ بَحِيلُ	وَأَنْتَ إِمْرُؤٌ مِنَّا وَلَسْتَ بِخَيْرِنَا
نَصَوِّحُ عَنْهُ وَالذَّلِيلُ دَلِيلُ	فَأَصْبَحْتَ فَفَعَاً نَابِتاً بِقَرَارَةِ

¹⁴⁹ Kabile kadınlarının diğer erkeklerden kaçtıkları gibi ondan kaçmadıklarını ve narin yapısına bakarak Yemâme bölgesindeki hurma ağaçlarıyla meşhur Mulhem köyünde yetişen bir hurma ağacının soyulmuş dalına benzettiklerini söylemektedir.

¹⁵⁰ (سخذ) kelimesi doğum sırasında gelen sarı su için kullanılır. Normal bir kişi bir ya da iki kez gündüz süt içerken o oburluğundan gece dört kez daha süt içerek şişkin ve sarı renkli bir bedene sahip olmuştur.

¹⁵¹ Bu beyitte kalp kelimesi mide anlamında kullanılmıştır.

¹⁵² Bân ağacı, gövdesi kalın olmasına karşın dalları oldukça ince olan bir ağaç türüdür (Moringa). Beyitte narinliğinden taşıyamayacak kadar narin olduğunu ve oburluğunun bedenini deforme ettiğini ifade etmektedir.

¹⁵³ Râfî, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, 184.

وَأَعْلَمَ عِلْمًا لَيْسَ بِالظَّنِّ أَنَّهُ
وَإِنَّ لِسَانَ الْمَرْءِ مَا لَمْ تَكُنْ لَهُ
وَإِنَّ إِمْرًا لَمْ يَعْفُ يَوْمًا فُكَاهَةً
تَعَارَفُ أَرْوَاحُ الرِّجَالِ إِذَا التَّقَوَّا
إِذَا ذَلَّ مَوْلَى الْمَرْءِ فَهَوَ ذَلِيلٌ
حِصَاةً عَلَى عَوْرَاتِهِ لَدَلِيلٌ
لِمَنْ لَمْ يُرِدْ سِوَاءَ بِهَا جَهْلُ
فَمِنْهُمْ عَدُوٌّ يُتَّقَى وَحَلِيلٌ¹⁵⁴

“Doğrusu, bir mesaj iletin yoldan çıkmanın kölesine¹⁵⁵: Bir elçi senin haberlerini iletiyor diye.

Sırrımı götürdüğünü öğrendikten sonra,¹⁵⁶sen asil kimselerin sırlarını koyansın ortaya.

Nasıl yoldan çıkarırsın, hakikat açıkken, salih kimseler arasında hakikatin yolu bilinirken?

İki evin (ailen) olan Sa'd bin Mâlik'ten, Avf'tan ve Amr'dan ayırdı taşıdığın ve söylediğin şey (söz).

Sen akrabın üzerine esen soğuk, Şam tarafından gelen, suratların asılmasına sebep olan, soğuk soğuk çiseleyen kuzey rüzgârısın.

Sen akrabın olmayana soğuk olmayan, kurt gibi bir oradan bir buradan gelerek, bazen az bazen çok yağmur getiren güney rüzgârısın.¹⁵⁷

Sen bizden birisin, en iyimiz de değilsin. Sen (bize) cimriyken akraba olmayana cömertsin.

Sen düzlükte biten, orayı yaran yumuşak beyaz mantar oldun, zelil (hep) zelildir.

Kesinlikle biliyorum, zanla değil şunu: Kişinin amcasının oğlu¹⁵⁸ zelil olursa o da zelil olur.¹⁵⁹

Onda akıl olmadığına, kişinin dili ayıplarını gösterir.

Kişi kendisiyle ona kötülük kastedilmeyen şakayı görmezden gelmiyorsa, kendini bilmeyen biridir.

Nice iğneleyici söz eden, aşağılayan kişinin zor zamanda akıl sahibi olmadığını görürsün.¹⁶⁰

Nice zorluktan kaçan, bollukta yemeğe katılanın, sorunları düzeltmede ustalığını (görürsün).¹⁶¹

Yiğitlerin ruhları karşılaştıklarında tanırırlar birbirini: Bir kısmı sakınılan düşmandır, bir kısmı dosttur.”

¹⁵⁴ Nâsırüddin, *Divan Tarafe b. Abd*, 66-67.

¹⁵⁵ Eniştesi Abdu Amr'ı kastetmektedir.

¹⁵⁶ Lafzen: Sırrımla ağır ağır yürüdün.

¹⁵⁷ Beyitte geçen (مرزغ) az yağmur, (مسيل) çok yağmur anlamındadır.

¹⁵⁸ (مولى) kelimesi, efendi, köle ve amcaoğlu anlamlarında kullanılır.

¹⁵⁹ Kişinin akrabası aşağılık durumda olursa, kendisi de aynı durumda sayılır.

¹⁶⁰Bu beyit divanda bulunmamaktadır. İbn Manzûr (حظرب) maddesinde zikretmiştir. (لمع) maddesinde (يلمعي) kelimesi yerine “akıllı, zeki” anlamına gelen (خضرب) maddesinde ise yine aynı anlama gelen (ألْمعي) kelimesini zikreder.

¹⁶¹ Bu beyit de divanda bulunmamaktadır. Max Seligsohn tarafından Şentemerî şerhinin zeyline eklenmiştir.

Tarafe bu hiciv içerikli şiirinde, eniştesi Abdu Amr'dan söz ederken onun adını parodize ederek ona "Abdu'd-Đalâl" yani "sapkınlığın kulu" ifadesini kullanır. Tarafe, hükümdar'ın yanında diline sahip olamayıp kendini hükümdara ispiyonlayan eniştesine oldukça öfkelenir. Onu bu davranışına öfkelenerek, doğru yoldan sapmasını, insanları kötülemesini ve insanların arasını açmasını kınar. Tarafe, şahsına yapılan bu olumsuz davranışı aşağılayıcı ifadeler kullanarak inşâd ettiği şiirini eniştesinin yüzüne karşı okuyarak eleştirir.¹⁶²

5.5. Hanâne el-Hâcib'i Hicvetmesi

Hanâne¹⁶³ isminde bir kişinin Tarafe'yi bilmediğimiz bir sebepten dolayı ölümle tehdit ettiği anlaşılmaktadır. Tarafe, bu şahsın kavminin topraklarında kardeşi Mabed'in develerini yurduna doğru götürme hazırlığı içerisindeyken, Hanâne ansızın kılıcıyla saldırıda bulunur. Ama Tarafe, kılıcı onun elinden alır ve peşpeşe darbeler indirip onu yere serer. İnşâd ettiği şiirinde, eğer kılıç kendisinin kılıcı olsaydı Hanâne'nin ölmüş olacağını söyleyip hasmına tehdidi bırakıp yaralarını sarma öğüsünde bulunur.¹⁶⁴

حَنَانَةٌ كَالجَمَلِ الْأَوْزِقِ	لَقَيْتُ بِأَسْفَلِ ذِي جَاشِمٍ
حَشِيبٍ يُرِيدُ بِهِ مَفْرِقِي	وَأَهْوَى بِأَبْيَضَ ذِي عُلَّةٍ
وَأَعْجَلَهُ ثَنِيَهُ رَيْقِي	فَسَاوَرْتُهُ وَاسْتَلَبْتُ الْحَشِيبِ
وَكُنْتُ عَلَى الْبَعْدِ ذَا مَصْدَقِ	فَلَمَّا ابْتَدَرْنَا كَبَا مُحَمَّرِ
صَرِيحًا عَلَى الْجَنْبِ وَالْمِرْفَقِ	فَلَوْ كَانَ سَيْفِي لَعَادَرْتُهُ
مَحَارِمِكُمْ وَالْمَنَابِا تَقِي	وَلَكِنَّهُ سَيْفُكُمْ فَاتَّقَى
تَسْفُ يَبِيسًا مِنَ الْعِشْرِقِ	نَعَانِي حَنَانَةٌ طُوبَالَةٌ
وَدَاوِ الْكُلُومِ وَلَا تُبْرِقِ ¹⁶⁵	فَتَفْسَكَ فَانَعِ وَلَا تَنْعِنِي

"Zû Câşim'in¹⁶⁶ aşağısında Hanâne ile karşılaştım, kül rengi¹⁶⁷ deve gibi (heyecanlı) olan.

Kendisiyle başımın ortasını¹⁶⁸ hedeflediği (kana) susamış, keskin kılıcı indirdi. Atıldım ona doğru; aldım elinden keskin kılıcı. Hızla ikincisini getirdi ilk darbem.¹⁶⁹

(Vuruşmada) acele ettiğimizde, yüzüstü kapandı asil olmayan atı; ben (yurdundan) uzakta olmama rağmen sıkı darbe vuran oldum.

Eğer (vurduğum kılıç) benim kılıcım olsaydı, onu yanı ve dirseği üzeri yere serilmiş (ölü) bırakırdım.

Fakat kılıcınız sakındı mahreminizden ve eceller (kader) korudu onu.

¹⁶² Ayyıldız, *Klasik Arap Şiirinde Emevî Dönemine Kadar*, 281-282.

¹⁶³ İbn Manzûr, bu kişinin çoban olduğunu söylemektedir.

¹⁶⁴ Hâşimî, *Tarafe b. Abd hayatüh ve şiruh*, 149.

¹⁶⁵ *Şentemerî*, 175.

¹⁶⁶ Yer ismidir.

¹⁶⁷ Kül rengi Araplarda uğursuzluk alameti sayılırdı.

¹⁶⁸ Lafzen saç ayrımı.

¹⁶⁹ Darbe üstüne darbe indirdiğini söylemektedir.

Kuru sinamekiden bolca yiyen dişi koyun gibi olan Hanâne öleceğimi duyurdu. Kendinin öleceğini haber ver, benim değil. Yaralarını iyileştir ve tehdit etme!"

5.6. Benî Tağlib Kabilesini Hicvetmesi

Tağlib kabilesi; Araplar'ın Adnânî kolundan, bağımsızlıklarına düşkün, Arap yarımadasının köklü kabilelerinden, kabilevî savaşlarda en ön sıralarda yer almış, zorbalara, krallara diklenmiş, başkaldırmış ve savaşçı ruhlarıyla şöhret bulmuş Hristiyan bir kabiledir.¹⁷⁰ Amr bin Hind, el-Gallâg bin Şihâb et-Temîmî ismindeki komutanını Bekr ve Tağlib kabilelerinin arasını düzeltmesi için gönderir. Sanki onlar pusuya yatmış, birbirlerini bekliyorlardı. Benî Tağlib, Bekr'e gece baskın yaptı. Tarafe, Tağlib'in Bekr'e yaptığı gece baskınını kasidesinde dile getirir. Kasidesine şu mısrayla başlar:¹⁷¹

أَشْجَاكَ الرَّيْعُ أَمْ قِدْمُهُ   أَمْ رَمَادٌ دَارِسٌ حُمُهُ

"Seni yurt mu hüznlendirdi ya da eskimiş olması mı? Ya da yakacaklarının izi kalmamış küller mi?"

Tarafe, kasidesinin yedi beyitinde atlâlden¹⁷² bahsedip daha sonra Benî Tağlib'i hicvetmeye başlar. Zengin fakir ayrımı olmadan birlikte savaşan Bekr grubunu onlara hatırlatır:¹⁷³

كَسْطُورِ الرِّقِّ رَقَشُهُ   بِالضُّحَى مُرَقَّشٌ يَشْمُهُ
لَعِبَتْ بَعْدِي السُّيُولُ بِهِ   وَجَرَى فِي رَيْقٍ رَهْمُهُ
جَعَلَتْهُ حَمَّ كَلْكَلِهَا   لِرَبِيعِ دِيمَةٍ تَثْمُهُ
فَالْكَتِيبُ مُعَشِيبٌ أَنْفٌ   فَتَنَاهِيهِ فَمُرْتَكَمُهُ
حَابِسِي رَسْمٍ وَقَفْتُ بِهِ   لَوْ أُطِيعَ النَّفْسُ لَمْ أَرْمُهُ
لَا أَرَى إِلَّا النَّعَامَ بِهِ   كَالِإِمَاءٍ أَشْرَفَتْ حُرْمُهُ

"(Bu küller) parşömen satırları gibidir, kuşluk vakti kâtibin dövme nakşedercesine süsleyerek yazdığı."¹⁷⁴

Benden sonra seller oynadı orasıyla,¹⁷⁵ otlar yeni bittiğinde sürekli çiseleyen yağmur aktı.

Ot bitmesi için, sürekli oraya vuran yağmur göğsü ısınmış kıldı¹⁷⁶ orasını.

Kum tepesin baştan aşağıya ot kaplıdır, otlanmamıştır.

Kendisinde devemi durdurduğum¹⁷⁷ iz beni alıkoydu;

¹⁷⁰ Ömer Rıza Kehhâle, *Mucemu kabâili'l-Arab el-kadîme ve'l-hadîse* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 1/121.

¹⁷¹ Hâşimî, *Tarafe b. Abd hayatüh ve şiruh*, 155.

¹⁷² Terkedilen diyardaki izlerin, kalıntıların tasviri.

¹⁷³ Hâşimî, *Tarafe b. Abd hayatüh ve şiruh*, 155.

¹⁷⁴ Külün içinde kalmış yakacak kalıntılarını, kâtibin dövme yapıyor gibi belirgin yazdığı; yazının güzel olması için de insanların daha etkili iş yaptıkları kuşluk vaktini seçtiği parşömen üzerindeki satırlara benzetmektedir.

¹⁷⁵ Sellerin izleri bir açıp bir kapadığını söylemektedir.

¹⁷⁶ Göğü ısınmış yaptı, üzerine ağırlığıyla düşmekten kinayedir.

¹⁷⁷ Anlam için bk. Şentemerî, 83.

*Eğer uysaydım nefsim oradan ayrılmazdım.
Görmüyorum orada odun demetini başlarının üzerine kaldırmış cariyelere
benzeyen devekuşlarından başka bir şey.”¹⁷⁸*

تَذْكُرُونَ إِذْ نُقَاتِلُكُمْ لَا يَضُرُّ مُعَدِمًا عَدَمُهُ

“Sizinle savaştığımız zaman “yok sayılanın yokluğu zarar vermez” mi diyorsunuz?¹⁷⁹

Sonra Benî Tağlib’i kurumuş hurma ağacının meyvelerini toplamak için bekleyenlere benzetir. Bu ifade onları değersiz kılmak için yaptığı betimlemedir.¹⁸⁰

أَنْتُمْ نَخْلٌ تُطِيفُ بِهِ فَإِذَا مَا جُزَّ نَصَطِرُهُ

“Siz etrafını çevirdiğimiz, olgunlaştığında meyvesini kopardığımız bir hurma ağacısınız.”

Dada sonrada Benî Tağlib’i durumlarının kötü olmasıyla, düşkünlükle, acizlikle ve basitlikle betimler.¹⁸¹

وَعَذَابِكُمْ مُقَلِّصَةٌ فِي دَعَاغِ النَّخْلِ تَحْتَمُّهُ

“Bakirelerinizin elbiseleri sıvanmıştır, hurma ağaçları arasında yere dökülmüş hurma toplarlar.”¹⁸²

عُجْرٌ شَمَطٌ مَعًا لَكُمْ تَصَطَّلِي نِيرَانَهُ حَدَمُهُ

خَيْرٌ مَا تَرَعُونَ مِنْ شَجَرٍ يَابِسُ الطَّحْمَاءِ أَوْ سَحْمُهُ

فَسَعَى الْعَلَّاقُ بَيْنَهُ سَعَى حَبِّ كَاذِبٍ شِيمُهُ

أَحَدًا الْأَزْلَامُ مُقْتَسِمٍ فَأَتَى أَغْوَاهُمَا زُلْمُهُ

وَالْقَرَارُ بَطْنُهُ غَدَقٌ زَيَّنَتْ جَلْهَاتِهِ أَكْمُهُ

فَفَعَلْنَا ذَلِكَ زَمْنَا ثُمَّ دَانِي بَيْنَنَا حَكْمُهُ

إِنْ تُعِيدُوهَا نُعِدْ لَكُمْ مِنْ هِجَاءٍ سَائِرٍ كَلِمُهُ

وَقِتَالٍ لَا يُعْبِكُمْ فِي جَمِيعِ جَحْفَلٍ هَيْمُهُ

رُزُهُ قَدِيمٌ وَهَبٌ وَهَلَا ذِي زُهَاءٍ جَمَّةٍ جُهْمُهُ

¹⁷⁸Devekuşlarının kanatlarını kaldırmalarını, cariyelerin başları üzerinde odun demeti taşımalarına benzetilmektedir. (bk. Şentemerî, 84.)

¹⁷⁹ Bu beyitle konu değişmiştir. Beytin başındaki soru edatı vezin gereği düşmüştür. Şentemerî bu beyte, şairin hasımlarının “bizden zengin olanlar malını savunmak için, yoksul olanlar da ganimet almak için savaşıyor; yoksulun savaşı kaybetmesi ona zarar vermez” açıklaması getirmektedir. (bk. Şentemerî, 84.) ed-Dinâvî ise şairin, hasımlarının değersiz kimseler olduğunu ve öldürülmelerinin bir kayıp sayılmayacaklarını onların ağzıyla ifade ettiğini belirtmektedir.

¹⁸⁰ Hâşimî, *Tarafe b. Abd hayatüh ve şiruh*, 155.

¹⁸¹ Hâşimî, *Tarafe b. Abd hayatüh ve şiruh*, 155.

¹⁸² Beyitteki (الدعاع) kelimesi (الدعاع) olarak da rivayet edilmiştir. Buna göre anlam “kötü cins hurma toplarlar” şeklinde olur. (bk. Şentemerî, 85.)

كَمْرَاغٍ سَاطِعٍ قَتْمُهُ

أَخِذًا قِرْنًا فَمُلْتَرِمُهُ

وَالثَّبِيثُ ثَبْتُهُ فَهَمُهُ

حَيْثُ كَهْدِي سَاقُهُ قَدَمُهُ¹⁸³

يَتَزَكُونَ الْقَاعَ تَحْتَهُمْ

لَا تَرَى إِلَّا أَخَا رَجُلٍ

فَالْهَبِيثُ لَا فُؤَادَ لَهُ

لِلْقَتَى عَقْلٌ يَعِيشُ بِهِ

"Yaşlı hizmetçileri sizinle birlikte onun ateşlerinde ısınırlar.¹⁸⁴

Bir bakarsın ki siz de topluluğunuz da ateşin yaktığı odunsunuz.¹⁸⁵

Sizin otlattığınız en iyi ağaç, Tahma'nın¹⁸⁶ kurusu ya da yaşıdır.

Gallâk aralarında karakteri yalancı bir sahtekâr gibi koşturdu.¹⁸⁷

(Pay) oklarını, paylaştırmak için aldı, okların en yanlışı geldi.¹⁸⁸

Yerleşilen bir yerdir, ortasında bol su bulunan, kenarlarını ise kayalıklar süsleyen.¹⁸⁹

Bunu bir zaman yaptık size,¹⁹⁰ sonra aramızı hakem yaklaştırdı

Eğer (harbi) tekrarlıyorsanız, biz de tekrarlarınız size karşı, hicivleri her yere yayılan kasideleri.¹⁹¹

Ve tüm kalabalık ordularla, yakışı ara ara gelmeyen¹⁹² savaşı (tekrarlarınız).

(O ordunun) sesleri: ilerle, dur, savuldur; (onlar) çok kalabalıktırlar, çok sayıda yiğitleri¹⁹³ vardır.

Düz araziye artlarında bırakırlar, sanki tozu kalkmış hayvanların yuvarlandığı bir yermiş gibi.

(Savaşta) dengini (karşısına) alan ve onu bırakmayan gerçek yiğitten başkasını görmezsin (içlerinde).

Korkak yüreksizdir; kaçmayan yüreklidir.¹⁹⁴

Yiğidin, ayağının kendisini¹⁹⁵ götürdüğü yerde kendisiyle yaşadığı bir akılı vardır."

¹⁸³ Nâsırüddin, *Divan Tarafe b. Abd*, 71-72-73.

¹⁸⁴ "Onları hurma ağacından yaktıkları ateşte ısınırken yakaladık" demektir. (Şentemerî, 85.) ed-Dinâvî, bu beyitte (عجائز) kelimesinden sonra (شُمَّطٌ) kelimesini de ekler. Bu durumda anlam "saçının siyahı akına karışmış yaşlı hizmetçileri..." şeklinde olmaktadır.

¹⁸⁵ Bu beyit divanda bulunmamaktadır. el-Kureşî, *Cemhere'de* (41.) zikretmiştir.

¹⁸⁶ (bk. Şentemerî, 85.) Tahmâ, ispanakgiller familyasından bir ottur. (Latince: Bienertia)

¹⁸⁷ Gallâk bin Şihâb, Temîm oğullarından biridir. Bu şahıs Nu'man bin el-Munzir'in yönlendirmesiyle Bekr ve Tağlib kabileleri arasında barış anlaşması yaptı. Şair bu şahsı itham etmektedir.

¹⁸⁸ Cahiliye Dönemi'nde anlaşmazlıkları çözmek için, birinde "evet" ya da "emir", diğesinde "hayır" ya da "yasak" yazılı olan iki ok saf-dağa konulur ve çekilirdi. Bu oklardan çıkana da uyulurdu.

¹⁸⁹ Bu ifadeyle iki kabile arasındaki durumu ifade etmektedir.

¹⁹⁰ Sizinle bir zaman savaşı sürdürdük demektir.

¹⁹¹ Araplar kasideye "kelime" de derlerdi. (bk. Şentemerî, 87.)

¹⁹² Kesintisiz anlamında.

¹⁹³ Yiğit diye çevirdiğimiz (يُهْمَةُ) kelimesi, nereden geleceği kestirilemeyen cesur ve güçlü süvari anlamındadır.

¹⁹⁴ Lafzen: kaçmayanın kaçmaması aklıdandır. Burada akıl kelimesi mecazen yürek anlamında kullanılmıştır.

¹⁹⁵ Lafzen: bacağı.

Değerlendirme ve Sonuç

Tarafe bin Abd Bekrî, Câhiliye Dönemi'nin en önemli şairleri arasında kabul edilen yaşam öyküsü gizemlerle dolu olan muallaka sahibi bir şairdir. Bahreyn'de dünyaya gelen şairin asıl ismi Amr ve lakabı ilgin anlamına gelen Tarafe'dir. Doğum ve ölüm tarihi tam olarak tespit edilememiştir. Araştırmacıların birçoğu Tarafe'nin soy kütüğünü Bekr bin Vâil'e kadar ulaştırırlar. Tarafe'nin kabilesi meşhur iki büyük Arap kabilesinden biri olan Bekr b. Vâil'dir ve bu kabilede 23 meşhur şair yetişmiştir. Tarafe'nin dayısı, amcaları, kız kardeşi ve babası şairdir. Tarafe daha çocuk yaşta şiiire olan yatkınlığını ve kabiliyetini amcasıyla beraber çıktığı bir yolculukta ilk şiirini inşâd ederek sergilemiş, yaşlılarının çok üzerinde bir sanatsal yeterliliğinin ve yeteneğinin var olduğunu ortaya koymuş ve ilerleyen dönemde Tarafe özellikle hiciv şiirleriyle ön plana çıkmıştır.

Hiciv kelimesi aslında "şiirle çirkin söz söylemek" anlamına gelmektedir. Çünkü Câhiliye Dönemi hiciv şiirlerinde zemmedilen şahsın olumsuz yönlerinin dile getirilmesi, kişinin ya da kabilenin yiğitliğinin, gücünün, kuvvetinin ve otoritesinin yok edilip hiçe sayılması esastır. Câhiliye Dönemi'nde Araplar, diğer kültür ve medeniyetlerde olduğu gibi duygularını, düşüncelerini, sevinçlerini, methiyelerini ve yergilerini inşâd ettikleri şiirleriyle dile getirmişler ve müttefiklerini methederken muhaliflerini hicvederek onları etkisizleştirmek ve değersizleştirmek için hiciv şiirleri söylemişlerdir. Cahiliye Dönemi hicvinin en büyük kaynağı ve destekçisi asabiyetti. Şair, hiciv şiiri inşâd etmek için gerekli malzemeyi, motivasyonu direkt olarak yaşadığı toplumda şahit olduğu, yaşadığı olaylardan tecrübe ederek almıştır.

Hiciv şiiri inşâd eden şairlerin hedef tahtasına yerleştirdikleri kişiler ya da kabileler zaman zaman yaşanan duruma göre farklılık göstermektedir. Genellikle hedeflerinde olan kişiler üst düzey bürokratlar ve yöneticilerdir. Hatta hiciv şairleri bazen bir kişinin yanı sıra ikinci bir kişiyi de şiirinde hicvetmiştir. Tarafe de hiciv şiirinde aynı anda hem Hîre hükümdarı Amr bin Hind'i hem de kardeşi Kâbûs'u hicvetmiştir.

Şairlerin hiciv şiirine yönelmeleri, yaşadıkları bazı önemli olayların psikolojik etkisiyle olduğu bilinmektedir. Tarafe, küçük yaşta amcalarının annesine karşı yaptığı haksızlığın psikolojik etkisiyle amcalarıyla mücadele etmek zorunda kalmış; Bundan dolayı yakınları tarafından eleştiri bombardımanına tutulmuştur. Tarafe de elinden geleni ardına koymadan onlara gözdağı vererek onları eleştirmekten kaçınmamıştır. Bireysel özgürlüğüne aşırı düşkün olan Tarafe, başına buyruk davranışlarından da çekinmeyerek, ailesini ve kavmini terk ederek Arap yarımadasının farklı yerlerinde dolaşmış, farklı kültür ve medeniyetleri tanıma fırsatını yakalamıştır. Ancak sıla hasreti ağır basınca da kavminin yaşadığı yere geri dönmek zorunda kalmıştır.

Tarafe, duyguları aklına hâkim olan hem güçlü hem de realist bir hayal gücüne sahiptir. Şiirlerinde hem güçlü hem de nazik üslubu aynı anda kullanmıştır. Gençliğinin baharında öldürüldüğü için çok fazla şiiri olmayan Tarafe'nin günümüze ulaşan şiirleri dilbilimciler tarafından nahiv kurallarını tespit etmede tanık gösterilmiş, güvenilir kaynak olarak kabul edilmiş ve bazı şiirleri de atasözü olarak kullanılmıştır.

Tarafe, sivri dilli bir yapıya sahiptir. Kin beslediği ve öfkelenildiği kişilere hiciv oklarını çevirir ve hiç acımadan hicveder. Hicvinin keskin uçlu oklarından kurtulan kimse olmamıştır. Zira "Câhiliye Dönemi şairleri arasında methettiğinde yücelten, hicvettiğinde rezil eden kişilerden biri de şair Tarafe'dir." denilmiştir.

Her şairin kendine has bir üslubu vardır. Tarafe'nin de kendine has bir üslubu vardır ve onun üslubu yaşadığı dönemdeki şairlerin üslubundan daha farklı ve üstündür. Üstün ve ayrıcalıklı üslubundan dolayı şiirlerinde derin manalar ifade eden kelimeleri, lafızların en güzelini kullanmış, yenilik getirmiş ve bunları da beyân, kinayeler, vasıflar ve istiarelerle süslemiştir. Tarafe'nin inşâd ettiği hiciv şiirlerinde bedevî şairlerin kabiliyeti, cesareti ve özgürlükçü ruhu net bir şekilde görülürken hicivlerine tehditkâr, öğretici, uzlaştırıcı ve caydırıcı bir hava hâkimdir. Tarafe Benî Tağlib kabilesini hicvederken hiciv kasidesine Câhiliye Dönemi'nin meşhur geleneği "atlâl" ile başlayarak bedevî geleneğe sadık kalmıştır.

Dönemin Hîre sarayı şairlerin uğrak yerinden biriydi. Kısa bir süre olsa da Tarafe'nin dayısı Mütelemmis ile beraber yolu Hîre saraya düşmüş ve hükümdar Amr b. Hind ve kardeşi Kâbus ile nedimelik yapmıştır. Tarafe hükümdarın ve kardeşinin kendine ve dayısına karşı takındıkları tavırlarından rahatsız olmuş, daha önce dayısının hükümdarı hicvettiği gibi kendi de yaşadığı dönemin en güçlü hükümdarını yer yer aşırıya kaçan ifadelerle korkusuzca aşağılayarak hatta müstehcen ifadeler kullanarak ve hayatını tehlikeye atarak hicvetmiştir. Nitekim Tarafe, hükümdarı hicvettikten sonra da yaptığı hicvin bedelini hayatıyla ödemiştir.

Büyük ihtimalle Tarafe'nin eniştesini, dönemin en güçlü kabilesi Benî Tağlib'i ve yine otoriter, yüzü gülmeyen hatta tebessüm bile etmeyen zorba hükümdarı bile hiç çekinmeden ve korkmadan rahatça hicvetmesinin altında yatan temel faktör ölümü umursamayan, her yaşayanın zamanı geldiğinde öleceği inancı ve fanilik duygusudur.

Tarafe'nin şiirlerini edebiyatçılar ve müsteşrikler beğenip takdir ettiler. Kendinden sonra gelen birçok şair onun şiirini ve üslubunu taklit etmiş ve şiirlerinde kullanmıştır.

Yaşanılan dünyada arkasında kendinden daha uzun ömür yaşamış birçok şairden daha derin izler ve söylemediği fakat söylemek istediği sözler

birakarak ömrünün baharında bu yaşanılan dünyadan gençliğinin baharında ayrılmıştır:

وَمَا زَالَ عَنِّي مَا كُنْتُ يَشُوقُنِي وَمَا قُلْتُ حَتَّىٰ اِزْفَضَّتِ الْعَيْنُ بَاكِيًا

“Hâlâ bendedir, arzumu uyandıran gizlediğim ve göz yaş dökerek ağlayıncaya dek söylemediğim şey.”

Kaynakça

- Alem eş-Şentemerî, *Şerhu divanı Tarafe b. el-Abd*, thk. Düriye el-Hatîb-Lütfi es-Saggâl. Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, 2000.
- Ayyıldız, Esat. *Klasik Arap Şiirinde Emevî Dönemine Kadar Hiciv*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Büyükcoşkun, Kudret. “Arabistan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/252-258. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çetin, Nihad M. “Tarafa”, *İslâm Ansiklopedisi*. 11/766-767. İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 2. Basım, 1979.
- Çetin, Nihad M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973.
- Demirayak, Kenan vd., *Yedi Askı (Arap Edebiyatının Harikaları)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, İkinci Basım, 2010.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyat Tarihi*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2017.
- ed-Dubaî, Cerîr b. Abdilmesîh b. Abdillâh b. Yezd. thk. Hasan Kâmil es-Sayrafî. Kahire: eş-Şirketü'l-Mısriyye, 1390/1970.
- el-Ânî, Sâmî Mekkî. *Mücemü elkâbi's-su'arâ*. Dubai: Mektebetü'l-Fellâh, 1. Basım, 1402/1982.
- el-Bağdadî, Abdulkadir b. Ömer. *Hizânetü'l-edeb lübbü lübâbü lisanü'l-Arab*. thk. Abdüsselâm Hârûn. 13. Cilt. Kahire: Mektebetü Hancî, 4. Basım, 1418/1997.
- el-Bağdâdî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî er-Rûmî. *Sıfatü Cezireti'l-Arab*, thk. Muhammed b. Ali. Sana: Mektebetü'l-İrşâd, 1. Basım, 1410/1990.
- el-Bustânî, Butrus b. Bulûs. *Udebâü'l Arab fi'l Câhiliyye ve sadrı'l-İslâm*. Mısır: Müessesetü'l-Hindâvî, 2014.
- el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü Hancî, 7. Basım, 1418/1988.
- el-Cubûrî, Yahyâ. *eş-Şîru'l-Câhilî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1407/1983.
- el-Cumahî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh b. Sâlim el-Basrî. *Tabakâtü fuhûli's-su'arâ*. Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.
- el-Cündî, Ali. *eş-Şâiru'l el-Câhilî eş-şâb Tarafe bin Abd*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.

- el-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *Şerhu'l-kasâ'idi's-seb'i't-tivâli'l-Câhiliyyât*. thk. Abdüsselam Hârûn. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 5. Basım, 1993.
- el-Galâyînî, Mustafa. *Ricâlü'l-mu'allağâtî'l-asr*. Sayda: Mektebetü'l-Asr, 1418/1998.
- el-Hâşimî, Muhammed Ali. *Tarafe b. Abd hayatüh ve şiruh*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 2. Basım, 1407/1987.
- el-İsfahânî, Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî. *el-Eğânî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru-İhyâi't-Turâsi'l Arabî, 1986.
- el-Kureşî, Ebû Zeyd. *Cemheretü eş'âri'l-Arab*. Kahire: Nahdatü Mısır, 1981.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- el-Merzûbânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd el-Horasânî el-Bağdâdî. *Mu'cemü's-şu'arâ*, thk. Farûk Eslîm. Lübnan: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1425/2005.
- el-Yesûî, Rızkullâh b. Yûsuf b. Abdilmesîh b. Yakûb Şeyho. *Şu'arâ'ü'n-Naşrâniyye*. Beyrut: Matbaatü'l-Âbâi'l-Murselin el-Yesûiyyîn, 1890.
- er-Râfiî, Mustafa Sâdık. *Târîhu âdâbi'l-Arab*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1421/200.
- eş-Şentemeri, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b. Îsâ el-A'lem en-Nahvî. *Şerhu's-şu'arâ'i's-sitte*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Âfakî'l-Cedîde, 3. Basım, 1403/1983.
- et-Tebrîzî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed el-Hatîb. *Şerhu'l-kasâ'idi (Mu'allakâtî)'l-aşr*. Beyrut: el-Matbaatü'l-Münîriyye, 2. Basım, 1352.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki. *Yedi Askı Arap Şiirinin İlk Parlak Dönemi*. İstanbul: Adam Yayınları, 1. Basım, 1985.
- ez-Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyn b. Ahmed. *Şerhu'l-mu'allağâtî's-seb*, thk. Lecnetü't-Tahkîk fî'd-Dâri'l-Âlemiyye. Beyrut: ed-Dâru'l-Âlemiyye, 1983.
- Fares, Bıchar. "Hicâ". *İslâm Ansiklopedisi*. 5/473-474. İstanbul: MEB Yayınları, 1964.
- Fehmi, Bağdatlı Müderriszâde Mehmet. *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye*. 2 Cilt. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2001.
- Feydûh, Abdülkadir. *el-Kiyemü'l-fikriyye ve'l-cemâliyye fî şiri Tarafe b. Abd. Bahreyn*: Müessesetü'l-Eyyâm, 1. Basım, 1998.
- Furat, Ahmet Suphi. *Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.1996.
- Goldzîher, Ignaz. *Klasik Arap Literatürü*, çev. Rahmi Er-Azmi Yüksel. Ankara: İmaj Yayınları, 1. Basım, 1993.
- Güleç, İsmail. "Hz. Peygamber'in Müslüman Olmayan Şairlere Karşı Tutumu". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 20 (2018), 245-268.
- Halîf, Yûsuf. *Dirâsât fî şiri'l-Câhilî*. Kahire: Dâr Garîb, ts.
- Hitti, Philip K. *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ. İstanbul: İFAV, 2011.

- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn. Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru'l-Ma'rife, 1982.
- İşler, Emrullah. "Tarafe bin Abd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40//14. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Karaaslan, Nasuhi Ünal. "Şair", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/302-304. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mucemu kabâili'l-Arab el-kadîme ve'l-hadîse*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Krenkow, F. *Dâiratü'l-maârifî'l-İslâmî*. b.y. 1. Basım, 1418/1998.
- Kurtubî, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî. *Cemheretü ensâbi'l-Arab*. thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn. Kahire: Dâru'l-Me'ârif. 5. Basım, ts.
- Muhtar, Cemal. "Câhiliye Devri Şiiri", *Doğu Dilleri* 1/1(1964), 46-48.
- Nâsırüddin, Mehdî Muhammed. *Divan Tarafe b. Abd*. Beyrut: Dâru'l-İlmiyye, 2. Basım, 1423/2002.
- Öğmüş, Harun. *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri (II/VIII. Asır Çerçevesinde)*. İstanbul: İsam Yayınları, 2010.
- Ömer, Ahmed Muhtar. *Mucemü'l-lügati'l-Arabiyye el-muâsıra*. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1429/2008.
- Özdemir, Sevim. Arap Belağatının Kaynağı Olarak Câhiliye Şiiri ve Muallakalar. *İslâmî İlimler E-Dergisi* 9 (Ocak-Şubat 2016), 1-68
- TDK. *Türkçe Sözlük*. Ankara: 1988.
- Yanık, Nevzat H. "Tarafe'nin Öldürülmesi", *Doğu Esintileri*, 5/2 (Temmuz 2016), 69-86.
- Yücebaş, Hilmi. *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi*. İstanbul: Yelken Matbaası, 1976.

Exstended Abstract

Tarafah ibn al-Abd, whose life is full of mysteries, is considered among the most important poets of The Jahiliyyah Period and owns a Mu'allaqat. He was born in Bahrain and although his actual name is Amr, his nickname is Tarafah, which means tamarix. His birth and death dates could not be confirmed exactly. A majority of the researchers date his bloodline back to Banu Bakr bin Wa'il. He is from the Bakr bin Wa'il tribe, which is one of the two major tribes of Arabian Peninsula, and 23 famous poets were from this tribe along with Tarafah. His father, uncles and sisters are all poets. He showed his inclination and ability towards poetry by writing his first poem in a journey he set off with his uncle while he was a kid. He made it obvious that he was superior to the other kids of his time in terms of artistic proficiency and later, he became outstanding in satiric poetry.

The word Satire means "to speak ill of someone via poetry". In the Jahiliyyah Period satire poems, it is essential that the power, courage and the authority of the target tribe or person is negated. Arabs in the Jahiliyyah Period used the poetry as a way of expressing their emotions, thoughts, happiness and sorrow just like other civilisations. Arabs

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır. iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

praised their loved ones and allies while satirizing their opponents. The primary source and supporter of the Jahiliyyah Period satiric poetry is being short-tempered. Tarafah got the required motivation and resource to write his poems from the events he directly witnessed.

The poets, who write satire poems, changed their targets from time to time in accordance with the ongoing events. Their targets are mostly senior bureaucrats and rulers. Even some satire poets satirized two people at once in a single poem. Tarafah, for instance, satirized both Amr ibn Hind the ruler of Hirah and his brother Qabus in one of his poems.

It is known that the inclination towards the satire among the poets is a psychological result of some important events that the poets go through. Tarafah had to struggle with his uncles as a psychological result of the injustice they caused when he was a kid. Consequently, he was fiercely criticised by his tribe and family members. Regardless, Tarafah did everything he could and satirized his relatives. Tarafah who is too fond of his individual freedom left his family and tribe behind, with the help of his independent behaviour, and started wandering the Arabian Peninsula, meeting new cultures and civilisations. But a while later, he had to return home when the homesickness won.

Tarafah had an emotion-dominant, strong and realist imagination. He used a strong but kind wording at the same time in his poems. He does not have many poems as he was executed at a very young age. But his poems that reach to us are used as witnesses in determining the rules of syntax, are considered reliable source and are used as proverbs in Arabic.

Tarafah has a sharp-tongued manner. He relentlessly satirizes those who he does not like. No one has ever evaded his satires. That is why he is called "the poet who glorifies those who he praises and disgrace those who he satirizes".

Every poet has a different wording than one another. Tarafah has a very distinct wording that is superior to that of his contemporary poets. As a result of his superior and exclusive wording, he used the best words that have the deepest meanings in his poems, he made a breakthrough and ornamented them with several literary word plays. In his satire poems, the courage, ability and the free spirits of Bedouin poets are dominant while his wording is educative, mediator, menacing and disincentive. Tarafah remained loyal to the Jahiliyyah Period custom by starting his satire poem with an Atlal dedicated to the Banu Taghlib.

The Hira palace of the period was an assembly area for the poets. Although for a short duration, Tarafah and his uncle Mutalammis stayed at the palace and spent some time with the Hira ruler Amr b. Hind and his brother Qabus. Tarafah got disturbed by the attitude the ruler showed against them and just like his uncle did to their ruler, Tarafah satirized Amr b. Hind and his brother with expressions that are partly off the limits and partly obscene without fear. Indeed, he paid the price of satirizing a ruler with his own life.

The reasons behind Tarafah's never-ending and fearless satire poems towards rulers, family members and tribes are probably his care-free attitude towards death and the belief of "everybody will die eventually when their time comes".

Many literary scholars and orientalists appreciated his poems and many other poets after him imitated his poetry and wording.

He left deeper marks in the world than those who lived longer than him but he left the world without saying those he wanted to say:

وَمَا زَالَ عَنِّي مَا كُنْتُ يَشُوقُنِي   وَمَا قُلْتُ حَتَّى ارْفَضَّتِ الْعَيْنُ بَاكِيًا

“I still have that, which arouse my desire, which I try to supress and could not spit out without shedding tears.”

Kadına Şiddet Teması Üzerinden “Halam Geldi” Filminin İçerik Analizi

Content Analysis of The Film "My Aunt Came" on the Theme of Violence Against Women

Tuncay YILDIZ¹

Araştırma makalesi/Research article

Geliş Tarihi / Received: 08.07.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 20.10.2021

Doi: 10.48146/odusobiad.962529

Atıf / Citation: Yıldız, T., (2021). “Kadına Şiddet Teması Üzerinden “Halam Geldi” Filminin İçerik Analizi”, *ODÜSOBIAD*, 11(3), 929-950, Doi: 10.48146/odusobiad.962529

Öz

Kadına şiddet konusunu işleyen filmlerin Dünya’da ve Türkiye’de örneklerini görebilmekteyiz. Kadına Şiddet teması üzerinden analiz edilecek olan “Halam Geldi” filminin çekimi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin köylerinden biri olan Akıncılar’da yapılmıştır. Burçin Terzioğlu, Necip Memili, Turgay Tanüklü, Osman Altaş oyuncuların rol aldığı filmde, Diyarbakırlı bir ailenin 13 yaşındaki kızlarının halasının oğluyula çocuk yaşta evlendirilmesinin hazin hikâyesi anlatılıyor. Bu evliliği istemeyen Reyhan karakteri zorla dini nikâh evlendirilmekte ve bunun sonucunda evliliğinin ilk günü evden kaçmaktadır. Bu tür filmler kadına şiddetin örf ve törelerden kaynaklanan yönünü anlama açısından önem taşımaktadır. Kadına yapılan şiddet ögele karakterlerin şiddet eğilimleri, kadına şiddeti eleştiren olumlu mesajlar ve akraba evliliklerinin sonuçları film sahnelerinden örneklerle irdelenecektir. Makalede irdelenecek örf ve adetlerin sebep olabileceği kadına şiddet tehlikesinin boyutları küçük yaşta kızların duygusal gelişimi için önemlidir. Bu çalışma nitel içerik analizi modelinde bir araştırmadır. Çalışmanın kuramı Sergey Eisenstein’in Sinema (Kurgu) Kuramı’dır. Eisenstein kurgu kuramı toplumsal dramaları içermektedir ve film üzerinden bazı toplumsal konular üzerinde farkında oluşturma çabasıdır. Çalışmanın yapıldığı “Halam Geldi” filminde Türkiye’nin toplumsal sorunlarından biri olan, daha çok doğu illeri kökenli örf, adet ve töre nedeniyle zorla evlendirilen çocuk gelinleri, devamında gelin şiddet dramaları ve akraba evlilikleri konu alınmaktadır. Çalışmada toplumsal cinsiyet okumaları Eisenstein mesaj ve dram ağırlıklı kurgu kuramı üzerinden irdelenmiştir ve kadına şiddet toplumsal konusuna dair farkındalık oluşturmak hedeflenmiştir. Bu makale ‘Halam Geldi’ filmi çocuk yaşta evlendirilen ve şiddet uğrayan Reyhan ve arkadaşı Huriye karakterleri başta olmak üzere filmin diğer karakterlerine de yapılan şiddet örnekleri bağlamında çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Akıncılar, Çocuk Gelin, Kadın, Kadına Şiddet, Halam Geldi

Abstract

We can see examples of films about violence against women in the world and in Turkey. The shooting of the movie "My Aunt Came", which will be analyzed with the theme of Violence Against Women, was shot in Akıncılar, one of the villages of the Turkish Republic of Northern Cyprus. The film, starring Burçin Terzioğlu, Necip Memili, Turgay Tanüklü and Osman Altaş, tells the sad story of a family from Diyarbakır who married their 13-year-old daughter to her aunt's son. The character of Reyhan, who does not want this marriage, is forced into a religious marriage and as a result runs away from home on the first day of her marriage. Such films are important in terms of understanding the dimension of violence against women arising from traditions and customs. In the study, the elements of violence against women, the violent tendencies of the characters, positive messages criticizing violence against women and the results of consanguineous marriages will be examined with examples from movie scenes. The dimensions of the danger of violence against women, which can be caused by the customs and traditions that will be examined in this article, are important for the emotional development of young girls. This study is a research in the qualitative content analysis model. The theory of the study is Sergey Eisenstein's Theory of Cinema (Fiction). Eisenstein's fiction theory includes social dramas and tries to raise awareness of some social issues through film. Child brides, one of Turkey's social problems, which are described in the movie "My Aunt Came", which is the subject of the research, and who are forced into marriage due to customs and traditions, are mostly seen in eastern

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Medya ABD, İstanbul tuncayfizik67@hotmail.com ORCID ID: 0000-0001-7249-2209

provinces. In the study, gender studies were examined through Eisenstein's drama-based fiction theory and it was aimed to raise awareness about violence against women as a social problem. This article examines Reyhan and her friend Huriye, who were subjected to child violence and forced into marriage, in the context of violence.

Keywords: Raiders, Child Bride, Woman, Violence Against Women, My Aunt Came

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) yayımladığı raporda, kadına şiddet olaylarının tüm dünyada kanayan bir yara olduğu, Covid-19 salgınıyla olayların daha da büyüdüğü belirtiliyor ve her üç kadından birinin fiziksel veya cinsel saldırıya maruz kaldığı açıklanıyor. WHO Başkanı Tedros Adhanom Ghebreyesus "Kadına karşı şiddet her ülke ve kültürde yaygın bir olaydır. Bu eylem milyonlarca kadına ve ailelerine zarar veriyor ve Covid-19 salgınıyla daha da büyüdü" demektedir (URL-1). Türk Dil Kurumu sözlüğünde şiddet bir hareketin, bir gücün derecesi, yeğinlik, sertlik, kaba güç, duygu veya davranışta aşırılık olarak tanımlanmaktadır.

Şiddet ruhsal, fiziksel sonuçları net olarak ölçülemeyen, somut olarak görülebilen baskılardır (Kocacık, 2004:14). Kadın, sert sosyal yaşamda cinsiyet etkilerinden dolayı, şiddete karşı çaresiz olmayı öğrenmektedir (İçli, 1994:10). Yani kadın şiddet karşısında öğrenilmiş çaresizlik sarmalına girebilmektedir. Bu makale kapsamında içerik analizi yapılan "Halam Geldi" filminde Benek karakteri de (Reyhan karakterinin annesi) çaresiz olduğunu kabul edip, istememesine rağmen kızının yaşlı biriyle evlendirilmesine ses çıkaramamıştır. *Şiddetin meşru görülmesi, önce ailede sonra da toplumda tekrar tekrar üretilmesine ve bir sorun çözüme yöntemi olarak kuşaktan kuşağa aktarılmasına yol açmaktadır (Tılıç, 1997:5).* Analizi yapılan filmde çocuk yaşta evlendirilen ve fiziki/dilsel şiddete uğrayan Reyhan karakterinin annesi Benek karakteri de çocuk yaşta evlendirilmiş şiddete maruz kalmış ve şiddete maruz kalmaya devam etmektedir. Kadınların bu düzene cevap vermemelerinin, yeni çocuk gelinleri oluşturan ve devamında gelen şiddeti kendince legalleştiren töre kurumsal yapısının oluşmasına sebep olduğu söylenebilir. *Tarhan: "Şiddeti duygularını daha çok sözlü olarak ifade etme becerisi olmayan, akıyla sonuç alamayan insanların uyguladığı bir yöntem" olarak tanımlamaktadır (URL-2).* Filmde Benek karakterinin eşi Ferhat eşine yaptığı fiziki/dilsel şiddeti "Ben ne yaptığımı biliyor muyum?" diyerek Tarhan'ın tanımladığı şiddet yapan insan profilini canlandırmaktadır. Ferhat yaptığı şiddeti kendisi bile sebeplendiremeyen, kafası karışık ama töre ilüzyonu ile hareket eden bir karakter.

"Silahla bilgisizlik bir araya gelince firavun, bütün dünyayı yakar." (Mevlana, VI/1991, 376). "Çok fena işler yaptın; fakat ya boş bulunduğundan veya bilgisizliğinden bunun kötü olduğunu bilmiyorsun." (Mevlana, 1990;103). Tasavvuf ve düşünür Mevlana silahla yapılan şiddet eyleminin bilgisizlik, cahillik nedeniyle olduğunu ifade etmektedir. *"Niceye bir bu kötülük, Niceye bir bu suç işleyişler? Niceye bir bu alay ediş, Niceye bir bu saçma sapan sözler; Niceye bir bu kötü işler. Niceye bir bu aslı olmayan sözler? Niceye bir bu düzen niceye bir bu hile? Niceye bir bu töre niceyedir bu adetler? "* (Mevlana, 1965:52). Mevlana bu dizelerinde kötülüğün, suç işlemelerin, alay edişlerin, kötü işlerin, bu hilelerin, töre ve adetler nedeniyle yapılan şiddet eylemlerinin saçma sapan işler olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Filmdeki şiddet öğelerinin ana sebebi töre inancıdır. Filmde kızına ve eşine töre inancı nedeniyle şiddet uygulayan Ferhat karakterinin yaptığının yanlış olduğunu kabul ettiğini, eşine söylediği "üstüme gelme benim kiblem şaşmış" cümlesinden anlayabiliriz.

Şiddet eylemini hayatın birçok alanında görmek mümkündür. İş hayatında, çarşıda, pazarda, evde, sosyal yaşamda ve medyada şiddet olayları yaşanabilmektedir. Şiddet kadına yapıldığı gibi, erkeğe ve çocuğa da uygulanabilmektedir. "Halam Geldi" filminde kadına yapılan fiziki ve dilsel şiddet öğeleri sıklıkla görülmektedir. Kadına şiddetin nedenleri olarak cinsel kimlik ve erkek otoritesi, biyolojik ve bireysel etkenler, yakın ilişkilerde yaşanan sorunlar, toplumsal ilişkilerde kadın rolüne daha az önem verilmesi, erkek egemen toplumlarda erkek ve kadın arasında olan erkeğin baskın duruşunu devam ettirme isteği ve örf adetlerin erkek ve kadınlara biçtiği rol üzerinden bireylere yüklediği değiştirilemez olarak sunulan algı gibi etkenleri söyleyebiliriz. Şiddetin kaynağı sayılabilecek bu durumların dışında başka sebeplerde olabilmektedir.

Medya; filmlerde, dizilerde, gazete ve dergilerde işlenen konular üzerinden kadına yapılan şiddeti ortaya dökülebilmektedir. Erkek egemen formatta hazırlanan yapımlarda kadına uygulanan şiddetin alt yapısı oluşturulabilmekte ve şiddet normalleştirilmektedir. Bölgeler üzerine yapılan film ve dizilerde ağa veya onun oğlu üzerinden senaryo ilerlemektedir. Film ve dizilerde ağa veya oğlu esas oğlan ve ailesini koruma içgüdüğü ile hareket eden karizmatik figürler olarak sunulmaktadır. Bu tür filmlerde kızlar sevdiği ile değil ağa veya oğlunun uygun gördüğü kişilerle evlendirilmektedir. Ağa veya oğlunun bu tutumu mantıklı gerekçelerle anlatılmakta ve kızların istemediği kişilerle evlendirilmeleri normalleştirilmektedir. Çalışması yapılan filmde istemediği kişilerle evlendirilen çocuk yaşta kızların fiziksel ve dilsel şiddetle maruz kaldığı durumlar işlenmektedir. Filmde; erkek egemen bölge kültürünün etkisiyle kadınların isteklerinin önemli olmadığı, regl olan kızların evlendirilmeleri gerektiği, evlendirilecek adamın yaşının önemli olmadığı, buna karşı çıkan kızlara şiddet uygulanabileceği düşünce biçimlerine sıklıkla rastlanmaktadır.

Türk sinemasının tarihçesine göz atıldığında şiddet öğelerini görmek mümkündür. 1922 tarihli “Bir Facia-i Aşk” isimli Muhsin Ertuğrul’un yönetmenliğini yaptığı filmde şiddet içeren sahneler görülebilmektedir (Teksoy, 2007:19). Ömer Lütfi Akad’ın 1949 yılında çektiği “Vurun Kahpeye” filminde Aliye karakteri köylüler tarafından linç edilmekte, yine Akad filmi olan 1952 yapımı “Kanun Namına” isimli filmde silahlı çatışma ve adam öldürme içerikli şiddet öğeleri bulunmaktadır. 1968 yapımı Metin Erksan’ın “Kuyu” filminde kadına şiddet içeren sahneler bulunmaktadır. Genel olarak bakıldığında çoğu Yeşilçam filminde şiddet, bir şekilde görülmektedir. Yeşilçam filmlerinde fiziksel şiddet genellikle tokat, kavga şeklinde olsa da zaman zaman silahlar patlamaktadır. Bunlarla beraber Yeşilçam filmleri melodram denilen duygusal şiddet öğeleri kapsamında da oldukça fazla örneklerle sahiptir (URL-3). 1980 öncesi ve sonrasında Yeşilçam filmlerinde işlenen kadın rolleri de farklıdır. 1980 öncesi kadın; namuslu eş, fedakâr anne, ailesi için çile çeken, erkeğe bağımlı kadın, cinselliği ile öne çıkan, yuva yıkan vamp kadın tiplmesi varken 1980 sonrası ise cinselliklerini ön plana çıkarmayan iyi kadınlar ile cinselliğini silah, koz olarak kullanan kötü kadın tiplmelerinden oluşmaktadır (URL-4). Son dönem Türk dizi ve filmlerine bakıldığında Recep İvedik filmleri, Deli Yürek, Eşkiya Dünyaya Hükümdar Olmaz, Ezel, İçerde, Asmalı Konak, Hercai ve Çukur dizileri ile Kurtlar Vadisi dizi ve filmleri genel anlamda birçok şiddet öğesi içermektedir.

Çalışmanın kapsamında irdelenmeye çalışılan “Halam Geldi” filminde 13 yaşındaki Reyhan ve arkadaşı Huriye istemedikleri kişilerle evlenmemek için hastalandıklarını gizlemeye çalışmakta ve sonrasında bu anlaşıldığında şiddetin nedenleri olarak saydığımız çoğu etkene maruz kalan karakterler olarak görülmektedir. Filmde eşine ve evlenmek istemeyen kızına şiddet uygulayan Ferhat karakteri dilsel şiddet ve fiziksel şiddetin örneklerini sergilemektedir. Ferhat karakteri bu davranışlarının kaynağı olarak yetişmiş olduğu Doğu Bölgelerinin kültürü ve töresini işaret etmektedir.

Şiddetin kaynağı olarak birçok neden sayılabilir. Şiddet kadına olduğu kadar erkeğe, çocuğa, hayvanlara hatta bebeklere dahi uygulanmaktadır. “Halam Geldi” filminde Huriye karakterinin kardeşi olan küçük yaşta Oya karakteri annesinden dilsel şiddet görmektedir. Anne Meziyet karakteri, kızı Oya karakterine kaba bir dille “Bak hele bak ne ara çıktında nereye gittin, sana benden habersiz bir yere gitmeyecen demedim mi?” diyor yine devamında “Koş babana haber ver giderken de o bebeği çöpe at, eşek kadar oldun senin bebek yaşın geçti.” diyerek dilsel şiddet uyguluyor. Türkiye’de bölgelere has şiddet sebepleri olabilmektedir. Çalışmanın konusu olan filmde kadına yapılan dilsel ve fiziki şiddetin sebebi olarak Doğu Anadolu Bölgesi’ne has örf, adet ve töre kültürünün etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şiddetin tanımı, türleri ve toplumsal yansımaları/okumaları

Şiddetin tanımı

Şiddet, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından, “fiziksel güç veya iktidarın kasıtlı bir tehdit veya gerçeklik biçiminde bir başkasına uygulanması sonucunda maruz kalan kişide yaralanma, ölüm ve psikolojik zarara yol açması ya da açma olasılığı bulunması” durumu olarak tanımlanmaktadır. Hukukçular şiddet eylemleri için “İnsanın, benzerlerine karşı giriştiği, onlarda önemli ya da önemsiz

hasarlar veya yaralar oluşturan, saldırganlık ve hoyratlık ifade eden hareketlerdir" açıklamasında bulunmaktadırlar (Polat, 2014:112-117). Şiddetin sonunda fiziksel ve psikolojik hasarlar karşımıza çıkmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün ve hukukçuların yaptığı bu tanım, şiddet sonunda oluşabilecek fiziksel hasarları işaret etmektedir. Analizi yapılan film Reyhan karakterinin arkadaşı Huriye karakterine tokat atması ile başlıyor (Görsel-1) ve filmdeki ilk fiziksel şiddet ögesi gerçekleştiriliyor.

Görsel 1. Reyhan arkadaşı Huriye'ye tokat atıyor

Şiddetin başlangıç noktasını Hz. Âdem'in çocuklarından olan Kabil'in kardeşi Habil'i öldürmesi olarak belirleyebiliriz. O günden bugüne şiddeti toplumsal hayatın birçok noktasında gördük ve görmeye devam etmekteyiz. Şiddet sözcüğünün "peklik", "sertlik", "sıklık" anlamları vardır ve dilimize Arapça'dan girmiştir. Arapça'dan gelen şiddet sözcüğünün karşılığı, İngilizce'deki anlamları itibari ile birbirinden ayrılmaktadır. Şiddetin İngilizce'de karşılığı birden fazladır. Şiddet İngilizce'de bedene verilen hasar, kişilerin özgürlüğünün kısıtlanması, güç kullanma, duygusal sertlik, kullanılan ifadelerin çarpıtılması anlamlarına gelebilmektedir (Hobart, 1996:52). Kadına şiddet; kişilerin toplumsal ve sosyal statülerini kullanarak dilsel, cinsel, fiziksel, ekonomik, duygusal baskı kullanma fiiliyatıdır. Bu eylem insan hakları ihlali ve kişisel haklara müdahale olarak değerlendirilebilir (Özkan, 2017: 535). Şiddet sonuç itibariyle kişiyi haklarından mahrum etme, fiziksel ve duygusal bütünlüğüne zarar verme eylemi olduğundan insan hakları bağlamında da incelenebilir. Şiddet; insan haklarını ihlal, en temel haklarını kullanmayı engelleme, zor kullanma eylemlerini içermektedir. Aile içinde kadına uygulanan şiddetin hukuki müeyyidesi vardır, bunun yanında sosyal hayatta da önemli sonuçları olmaktadır (Vahip ve Doğanavşargil, 2006: 110). Kadına yönelik aile içi şiddetin sonucunda, şiddet uygulayanın cezai sonuçlarla karşılaşabildiklerini görmekteyiz. Kadına şiddet insan haklarını ihlal bağlamında değerlendirilmekte ve bu şiddetin toplumda olumsuz karşılığı olabilmektedir. Mutsuz kadın mutsuz çocuk yetiştirebilmekte ve bu mutsuz çocuklar büyüdüğünde şiddet uygulayan bireyler olarak toplumsal yaşama karışabilmektedir.

"Şiddet, hâkim olmak, yenmek, yönetmek amacı ile güçlü, şiddetli, etkili bir hareket, fiil, işlem: bir işi bozma engelleme, boşa çıkarmaya karşı düşmanca, yaralayıcı, hırpalayıcı veya tahrip edici (yıkıcı, yok edici) amaç taşıyan bir davranıştır" (Erten, Ardalı, 1996:143). "Şiddet saldırganlığın çeşit ve derecesidir" (Erten, Ardalı, 1996:143). Şiddet güçlü olan bireyin diğer kişilere bunu hissettirme faaliyeti olarak karşımıza çıkabilmektedir. Gücü çevresini yönetmek, çevresine baskı yaparak egemen olmak olarak algılayan birey davranışlarını şiddete dönüştürebilmektedir. Anti sosyal davranışlar sosyal şiddet kavramı içinde değerlendirilebilmektedir. Sosyal şiddet olgusunun içinde, terör, intihar, adam öldürme, suikastlar, adam kaçırma, fidye isteme, rehine alıkoyma, yakma -yıkma, tahrip, sözlü ve yazılı protestolar, top yekûn çatışma, ayaklanmalar, ırk- mezhep kavgaları ve ayrıcalıklı eylem biçimleri sayılabilir (Türkdoğan, 1996:341). Şiddet toplumsal olarak kurumsallaştığında sistematikleşebilmektedir. Terör örgütleri, çeteler, mafya grupları bu şiddeti kurumsallaştırıp yakma, yıkma, alıkoyma, insan öldürme, baskı yapma gibi uygulamalarla sosyal yaşam içinde kendine zemin bulabilmektedir. Bunların yanında protesto gibi hakları kullanan toplumsal oluşumların bu haklarını kullanırken şiddete kaydıkları görülebilmektedir.

Şiddet yaygın olarak güçsüz olana uygulanmaktadır. Bu bağlamda kadınlar, yaşlılar, çocuklar ve hayvanlar şiddete uğrayanlar olarak kayıtlara geçmektedir (Meyad Akademi, 2020:60). Şiddet sonucunda birey fiziksel, psikolojik, cinsel ve ekonomik yönden zarar görebilir. Şiddet hayatın her

alanında olabilmektedir. Evde, sokakta, iş yerinde ve aile bireyleri arasında şiddet olgusunu görebilmekteyiz. Şiddet denildiğinde genelde kadına uygulanan şiddet anlaşılmaktadır. Kadına şiddet kadar çocuğa, hayvana hatta erkeğe şiddet öğeleri uygulanabilmektedir. Kadına şiddet genelde bir döngü halinde karşımıza çıkmakta ve şiddet eylemine geçiş genellikle üç aşamada gerçekleşmektedir. Birinci aşamada erkek önemsiz denebilecek meselelerden kavga çıkarır. Kıskançlık gibi sebeplerden gerilim ortamı oluşturup duygusal şiddet yapar. İkinci aşamada öfkelenen erkek fiziksel şiddet uygular ve uyguladığı fiziksel ve duygusal şiddete bahaneler bulur. Erkeğin şiddet uyguladıktan sonra adeta özür diler gibi uyguladığı şiddete bahaneler bulmaya çalışması kadının önlem alması, harekete geçmesi seçeneklerini adeta engeller. Şiddete karşı önlem almanın önemli aşamalarından biri de şiddet eyleminin tekrarlanabileceğinin bilincinde olmaktır. Çalışmada eşinden şiddet gören Benek karakteri bu duruma tepki göstermeyip kabullenmektedir. Kızı olan Reyhan karakterinin zorla büyük yaştaki biri ile evlendirilmesi safhasında, kızının kendisi gibi olmaması için bu duruma tepki göstermiş fakat geç kalmıştır.

Şiddet uygulayan bireyin bu şiddet eğilimlerini yapma nedeni olarak, çevresinde gördüğü ya da kendisine geçmişte yaşatılan şiddet öğelerini taklit etme amacıyla gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Ebeveynlerin ve aile içi büyüklerin tavırları çocukların sağlıklı bireyler olarak yetişmesinde belirleyici faktördür (*Zevkliler, Aydın, 1989:705*). Şiddeti sadece kişi üzerinden değerlendirmek eksik olabilir. Şiddet eğiliminde olan ya da şiddeti bizzat yapan kişinin çevresine, geçmişinde yaşadıklarına baktığımızda şiddet eğiliminde olma nedenlerinin ipuçlarına ulaşılabilir. Bireylere baskı ve güç kullanma sonucunda bedensel ve ruhsal sıkıntılar ortaya çıkabilmektedir. Kadına uygulanan şiddet genellikle erkek kaynaklı olmaktadır. Erkeğin kadına uyguladığı şiddet genellikle kadını kontrol altında tutma, baskı ile üstünlük kurmak amaçlı olmaktadır. Erkeğin ev içinde kadına uyguladığı fiziksel ve dilsel şiddet kadına olduğu kadar çocuklara da zarar verebilmektedir. Çalışma konusu filmde fiziksel, dilsel ve cinsel şiddet öğeleri görülmektedir. Reyhan karakterinin kendisinden yaşça büyük biri ile zorla evlendirilmesi ve bu süreçte Reyhan, Huriye ve Benek karakterlerine söylenen “orospu” gibi sözler cinsel ve dilsel şiddete örnek olarak verilebilir. Filmde Reyhan karakteri istemediği ileri yaştaki kişi ile evlenmemek için her itiraz edişinde babasından dilsel ve fiziksel şiddet öğelerine maruz kalmaktadır.

Şiddetin türleri

Şiddet öğeleri farklı türlerle karşımıza çıkmaktadır. Bunları fiziksel, sözel (dilsel), cinsel, duygusal ve ekonomik şiddet olarak sıralayabiliriz. Şiddeti uygulayan birey yaptığı şiddet eylemini açıklama amacıyla kılıfına uydurma denilebilecek sebepler söyleyebilmektedir. Herkes bir hak daha hak eder psikolojisi, bir süre sonra şiddete karşı öğrenilmiş çaresizliğe dönüşebilmektedir.

Aşağıdaki tabloda uygulanan şiddet ögesinin yapılış şekilleri ifade edilmektedir.

ŞİDDET ÖGESİ	ŞİDDET EYLEMİNİN YAPILIŞ ŞEKİLLERİ
Fiziksel Şiddet	Vurma, yaralama, itme, yumruklama, tokat atma, kol kıvrırma, hırpalama, sarsma, tekmeleme, itme, kol-bacak kırma, tükürme, saçından sürüklenme vb.
Sözel Şiddet	Bağırma, alay etme, hor görme, sistematik eleştiri, tehdit, lakap takma, hakaret, küfür, aşağılama, sorgulama, argo, kadınlığın ya da erkekliliğin aşağılanması vb.
Cinsel Şiddet	Tecavüz, başka kişilerle ilişkiye zorlama, cinsel organa zarar verme, göz veya elle taciz vb.
Duygusal Şiddet	Sevgi/ilgi/şevkat göstermeme, dışlama, aşağılama, hor görme, töre baskısı eylemlerinin hissettirilmesi.
Ekonomik Şiddet	Parasını elinden almak, az para ile çok şey isteme, istenilmeyen işte çalıştırma, kadının çalışmasına izin vermeme, zorla çalıştırma, para vermeme vb.
Çocukları Kullanma	Çocukları çalıştırma, kadına çocuk üzerinden baskı yapma, çocuğu babaya ya da anneye göstermeme, çocukları kaçırmaya vb.
İzolasyon	Kişiyi eve hapsetme, arkadaşları ya da ailesi ile görüşmesine izin vermeme/engelleme, telefonunu alma, odaya kilitleme vb.
Erkeklik Konumunu Kullanma	Erkeğin ya da kadının ailevi meselelerde tek başına karar vermesi ve bu kararı uygulaması, erkeğin fiziksel gücünü kullanarak kadına baskı uygulaması vb.

Toplumsal İlişkileri Sorgulamak

Kız çocuklarının töre nedeniyle tanımadığı kişilerle evlendirilmesi, özellikle kız çocuklarının regl yaşı geldiğinde okuldan alınması, mahalle/toplum bahane edilerek kız çocuklarının evden çıkışına izin vermeme vb.

Görsel 2. Şiddet Ögeleri ve Şiddet Eyleminin Yapılış Şekilleri (Akkaş ve Uyanık, 2016; Harcar, vd. 2008; Sarıcı, 2013; Yüksel, 2016)

Duygusal şiddet

Öfke kontrolünün sağlanamaması durumunda duygusal şiddet olabilmektedir. Duygusal şiddet karşı tarafın hislerini dikkate almamak ve duygularını zorlamak olarak tanımlanabilir. Benek karakterini, eşinin odaya kilitlemesi, onun görüşlerini dikkate almaması, hislerini/duygularını göz ardı etmesi ve kızı Reyhan ile irtibatını kesmesi duygusal şiddet örneği olarak verilebilir. Filmde Huriye karakterinin de Reyhan karakteri gibi istemediği biri ile evlendirilme sorunu vardır. Huriye karakterinin babası olan muhtar figürü, regl olduğunu öğrenir öğrenmez kızını daha önce hiç görmediği, tanımadığı akrabası ile evlendirme işlemlerini başlatmıştır. Evlenme konusunda düşüncesi hiç sorulmayan ve daha çocuk yaşta olan Huriye ve Reyhan karakterlerinin yaşadığı bu süreçler duygusal şiddete örnek olarak verilebilir.

Dilsel şiddet

Dilsel şiddet genellikle karşı tarafı kullanılan cümlelerle aşağılama şeklinde olmaktadır. Çalışma konusu filmde dilsel şiddet ögelerine sık karşılaşılmaktadır. Sınır çizilirken arazisi Rumlar tarafından gasp edilen Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti vatandaşı Ramadan isimli karakter arazine giriyor ve Rum subayı "indirin şu it oğlu iti" diyor ve askerlerine silahları ile atış emri veriyor. Ramadan karakteri de Rum komutana "sensin be it oğlu it, burası bana babamdan kaldı piçler" diyor ve mermilerden kaçarak köy kahvesine geliyor. Kahvede bulunan muhtar Ramadan'ın ısrarla eski arazisine gitmesini eleştiriyor. Bu karakter sınırı geçmesini eleştiren muhtara "seni ne dinleyeceğim be götünü koyduğun koltuk bile senin değil" diyor. Ferhat karakteri filmin birçok sahnesinde kızı Reyhan'a ve eşi Benek'e "orospu, hırpalarım, kuş kadar beynin var, Kur'an hakkı için hepinizi öldürürüm, ulan seni de, kızını da, piçlerini de öldüreğim, beni köye ve töreye rezil ettin orospu, aldın beni cin götüne soktun, şahadet getir lan orospu, kes sesini Benek" gibi cümleler söylüyor. Reyhan karakola sığındıktan sonra, komutan Hamit'i sorgularken "bir lokma kıza tecavüz etmişsin şerefsiz" diyor, yine konuşmaya devam eden Hamit'e "sen sus lan sapık sıran gelince konuşursun" diyor, kızı Reyhan'ı soran Ferhat'a "şimdi mi merak ediyorsun kızını bu mu lan sizin töreniz çocuk bu çocuk, kendi elinle kızını yeğenine vermişsin şerefsiz" diyor. Haluk karakteri Kösem karakteri ile konuşurken iki çocuğu olduğunu üçüncünün de yolda olduğunu ifade ediyor ve tespihin başını kaldırarak "Osman" diyor. Huriye karakterinin annesi Meziyet, kızının hasta olduğunu öğrenince "yollu orospu" diyor. Bu örnekler filmde geçen dilsel şiddet ögeleri olarak gösterilebilir.

Cinsel şiddet

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tahmini hesaplamalarına göre, her üç kadından biri yaşamı boyunca bir tür fiziksel ve / veya cinsel şiddete maruz kalmaktadır. Kadın ve kız çocuklarının hayatın her alanında, otobüste, metroda, iş yerlerinde, parkta, caddede, pazarda, umumi tuvaletlerde, okullarda kısaca kamusal alanın her biriminde şiddet ögelerine maruz kalabilmektedir. Kadına şiddet eylemlerinin önlenmesi anlamında gerekli tedbirlerin alınması önemli bir noktadır. Çalışma hayatında, kamusal alanlarda kadının korunması, güvenli çalışma ortamlarının oluşturulması oldukça önemlidir. Öyle ki kadınların bazı yerlere, bazı saatlerden sonra yanında güvendiği bir erkek olmadan gidememe durumu olabilmektedir. Bu can sıkıcı durum birçok olumsuzluğa da sebep olabilmektedir.

Analizi yapılan filmde Hamit karakteri çocuk yaştaki, reşit olmayan Reyhan ile evleniyor ve bir gece geçiriyor. Bu durum film içindeki cinsel şiddet ögesi olarak gösterilebilir.

Fiziksel şiddet

Fiziksel şiddet kişinin diğer kişilere karşı harekete geçerek ve temas ederek yaptığı eylemdir. Fiziksel şiddet uygulanan kişide dokusal, tıbbi hasar oluşabilmektedir. Fiziksel şiddet aile içi tartışmalarda görülebilen eylemlerdendir. Aile içi tartışmalarda fiziksel şiddet uygulanan kesim genellikle kadınlar olmaktadır.

“Halam Geldi” filminde fiziksel şiddet öğeleri çok sık görülmektedir. Film Reyhan karakterinin arkadaşı Huriye karakterine tokat atması ile başlıyor ve filmdeki ilk fiziksel şiddet öğesi karşımıza çıkıyor. Reyhan karakteri, babası okula gitmesini yasaklamasına rağmen okula gidiyor ve okul önünde babası Ferhat tarafından “Sen deli misin?” denildikten sonra üç, dört defa tokat atılarak darp ediliyor, saçından çekilerek sürükleniyor. Ferhat, bu zorbalığa engel olmak isteyen Reyhan’ın sınıf arkadaşı Halil karakterini de iterek yere düşürüyor. Kızı Reyhan’ı sırtına vura vura eve götürüyor. Eve girdiğinde kızını itiyor ve kız annesinin yanına düşüyor. Ferhat eşine “Bu kız bir daha evden çıkmayacak, çıkarsa Kur’an hakkı için hepinizi öldürürüm.” diyor ve kızını vereceği yaşlı adamı arayarak “Kızım hazır gelin alın.” diyor. Anne Benek karakteri “Vermem kızımı vermem” deyince, Ferhat “Ulan seni de kızını da...” diyerek anne Benek’i itiyor, tokat atarak odada darp ediyor (Görsel-3). “Beni köye rezil ettin oruspu seni de içerideki piçleri de öldüreceğim, ne namusum kaldı ne de şerefim.” diyerek Benek’in alınına silah dayıyor. Reyhan zorla yaşlı adamla evlendirildiğinde kaçmak amacıyla arabadan iniyor ve iteklenerek zorla yeniden arabaya sokuluyor. Haluk karakteri oğlu ölünce yatalak babasına “Bana bak!” diye bağıyor ve hasta adamı yatakta çekerek döndürüyor, silahı çekiyor ve babasına nişan alıyor fakat sonra intihar ediyor. Reyhan zorla evlendirildiği Hamit’in evinden kaçıyor ve Hamit “Sen kimsin de evden kaçyorsun?” diyerek silahı alıp Reyhan’ın peşine düşüyor. “Halam Geldi” filminde insana yapılan fiziksel şiddet kadar hayvana yapılan fiziksel şiddet öğelerine de rastlanmaktadır. Ferhat karakteri ayakkabısının tekini alan köpeklerine “ağzına tükürdüğüm iti getir lan ayakkabımı” diyerek ayakkabının diğer tekini hayvana fırlatıyor. Bu örnekler filmdeki fiziksel şiddet öğeleri olarak gösterilebilir.

Görsel 3. Ferhat, Eşi Benek’e Fiziksel ve Dilsel Şiddet Uyguluyor

Ekonomik şiddet

Ekonomik kaynakların ve faktörlerin kadın üzerinde sistematik olarak baskı unsuru olarak kullanılmasıdır. Burada amaç kadını ekonomik şiddet uygulayarak kontrol altında tutmaktır denilebilir. Kadının çalıştırılmaması, kız çocuklarının eğitim alıp meslek sahibi olmalarının engellenmesi, çalışan kadının maaşının alınarak kendine çok az harçlık verilmesi, ailenin maddi gereksinimlerinin karşılanmaması, çalışan kadının iş ortamında yükselmesini sağlayacak iş gezilerine katılmasını engellenmesi gibi faktörler ekonomik şiddet türleri olarak değerlendirilebilir.

Şiddetin toplumsal yansımaları ve toplumsal okumaları

Şiddete maruz kalan bireylere şiddet uygulayan bireylerin toplumsal, ailesel ve bireysel nedenleri olduğu görülmektedir. Şiddetin toplumsal nedenleri; kişinin kendi yeteneklerini göstermesinin engellenmesi (sen kızsın ne işin olur bu işlerle gibi cümleler), silah/uyuşturucu gibi etkenlere ulaşmanın kolaylığı, ekonomik kazanç, statü elde etme çabası, töre veya başka sebeplerle istenilmeyen kişilerle zorla evlendirilme, alınan eğitimin yetersizliği ve başkasına bağımlı olma, sosyal düzenin bozulması, gelir dağılımının adaletsizliği olarak sıralanabilir. Ailesel nedenler; aile içinde ebeveyn ile çocuklar arasındaki iletişim bozukluğu, ailelerin çocuklarının maddi ve manevi

ihtiyaçlarını karşılamaması, çocuğun istismarı, tutarsız/dengesiz disiplin yöntemleri, ebeveynler arasındaki tartışmalar, çocukları arkadaşları ya da kardeşleri ile kıyaslama, çocuktan kapasitesinin üzerinde beklentiler, okul sınavlarına ya da ulusal sınavlara hazırlanma sürecinde baskılar, çocuğu zorla çalıştırma, çocuğun anne veya babasını kaybetmesi, soydan gelen rahatsızlıklar, ebeveynlerin stresli hayatı, kavgaya zorlama olarak sıralanabilir. Bireysel nedenler; Hiperaktivite bozukluğu, okul hayatındaki başarısızlıklar, dikkat eksikliği, arkadaş edinememek, cinsel istismara uğrama, okul değişikliği ve yeni okula adapte olamama, akran zorbalığına uğrama, kendini ispatlamak için çeteye üye olma olarak sıralanabilir. Medya ve dijital ortam; film ve dizilerdeki şiddet sahneleri ve bu sahnelerdeki kahramanları rol model alma, şiddet içeren oyunları oynama, filmlerde ve dizilerde şiddetin hak arama yöntemi olarak gösterilmesi olarak sıralanabilir.

"Aile içi şiddet gerek kırsal gerekse kentsel açıdan birçok kadının hayatını derinden etkilemekte ruhsal sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır" (İbiloğlu, 2012:204). Aile içi şiddet sonucu kadın veya adamda ilerleyen zamanda birtakım ruhsal sıkıntılar oluşabilmektedir. Aile içinde oluşan şiddetin maruz kalanı genellikle kadın olduğundan, kadının şiddete maruz kalma süresi, şiddetin türü gibi etmenler ruh sağlığının derecesini etkilemektedir. Şiddetin ilk evrelerinde şok hali görüldüğü, ilerleyen zamanda şiddetin devam edeceği düşüncesi ile korku duygusu oluşmaktadır. Maruz kalınan şiddetin sistematikleşmesi sonucunda çaresizlik, kontrolü kaybetme duygusu, umutsuzluk, benlik saygısını kaybetme, stres bozukluğu, alkol ve sigara bağımlılığı, uyuşturucu maddelerini kullanmaya başlama, intihar düşüncesi ve eylemi gibi tıbbi ve ruhsal olumsuzluklar ortaya çıkabilmektedir (Page ve İnce, 2008). Hamilelik döneminde kadına uygulanan şiddet çocuk düşürme, erken doğum, bebeğin gelişimini tamamlamamış haliyle doğum, annenin alkol/sigara/madde kullanımı ya da maruz kaldığı fiziksel şiddet nedeniyle ceninin zarar görmesi veya ölmesi gibi durumlar görülebilmektedir (Demir, 2000; Page ve İnce, 2008). Kadınların yaşadığı olumsuzluklar sonucunda genel sağlıklarında sıkıntılar oluşmakta, yaşam kaliteleri düşmekte ve tüm bunların sonucunda sağlık hizmeti alma durumları da artmaktadır (Efe ve Ayaz, 2010:23-29). Kadına şiddet sonunda çocuk düşürme, kol-bacak kırılması veya zedelenmesi, kafa travması gibi tıbbi, medikal sonuçlar ortaya çıkabilmektedir.

Aile içinde görülen şiddetin negatif sonuçları sadece kadın üzerinde görülmemektedir. Evdeki çocuklarda bu şiddet sarmalından negatif etkilenmektedir. Şiddet ortamında büyüyen çocuklar bir süre sonra ruhsal bozukluklar yaşayabilmekte ve bu ruhsal bozuklukların davranışlarda negatif etkileri olabilmektedir. *Çocukların arkadaşları ile yakın ve olumlu ilişkiler kurmakta zorlanması, saldırganlık davranışlarında artış görülmesi, okulda sorunlar yaşamaması, evden kaçmayı düşünmesi, özgüven eksikliği, öfke ve mizaç problemleri, isteksizlik, ümitsizlik, konsantrasyon güçlüğü yaşamaması da aile içi şiddetin olası diğer olumsuz yansımalarıdır* (İbiloğlu, 2012:222). Şiddet öğelerinin sergilendiği aile ortamında yetişen çocuklarda madde/alkol/sigara bağımlılığı, yasa dışı işlere veya gruplara ilgi, intihara meyil gibi olumsuzluklar gösterdikleri söylenebilir (Demir, 2010) (URL-5). Şiddetin var olduğu aile yapılarında sağlıklı çocukların yetişmesi oldukça zordur. Ne görürse bir süre sonra onu taklit eden çocuk bir süre sonra bu taklitlerini yani şiddet öğeleri içeren taklitlerini davranış haline getirebilmektedir. Suça eğilimli, suç işleyen, şiddet uygulayan bireylerin geçmişinde şiddet ortamında yetiştiği sık karşılaşılan bir durumdur. Bu bağlamda şiddet olan ailelerde yetişen çocuklar büyüdüklerinde, genellikle toplumsal olarak sorunlu birey olmaktadır.

Şiddetin yapılması ve kanıksanması sonucunda bu durum kurumsal hale getirilerek sistematikleşebilmekte, hatta kazanç kapısı haline de gelebilmektedir. Çete, mafya, terör örgütü gibi oluşumların varlık sebeplerinin şiddet olduğu bilinmektedir. Bu tür oluşumlar cinayet, yaralama, rehin alma, tecavüz, dayak atma, insan kaçırma, silahla tehdit gibi uygulamalarla şiddeti kurumsallaştırıp kendilerini toplum içinde konumlandırabilmektedir. Kanun dışı uygulamalarla toplumda korku oluşturan bu yapılar toplumsal huzuru bozabilmekte, kamu düzenini yozlaştırabilmektedir. Ülkeler gücüne göre mafya, çete ve terör örgütü gibi şiddet odaklarını kontrol altına alabilmekte, bazı yerlerde ise kontrol kaybedilip buralarda yaşayan insanlar bu şiddet gruplarının inisiyatifine bırakılmaktadır. Şiddeti meslek haline getiren bu gruplar hiyerarşi kurma,

görevli kılma, emir verme, yoksun bırakma, işgal, terör gibi toplumsal ve güvenlik sorunlarına da sebep olduğu olabilmektedir.

Kadına şiddet olgusunun toplumsal okumalarını birçok küresel sözleşmelerde görebilmekteyiz. Türkiye'nin de taraf olduğu (1985), CEDAW (Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi

Sözleşmesi New York, 18 Aralık 1979) BM sözleşmesinde bu okuma görülmektedir (URL-6). Bu sözleşme toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi meselesinin, taraf devletlerin meclislerinden geçirdikleri yasalarla garanti altına almalarını zorunlu kılıyor. 2011 yılında İstanbul'da imzaya açılan ve 2014'de yürürlüğe giren İstanbul Sözleşmesi'nde her türlü şiddetin önlenmesi hedeflenmektedir (URL-7). Özellikle kadına şiddet olgusu anlamında maddeleri olan bu küresel sözleşmenin içerisinde bulunan "Toplumsal Cinsiyet" ibaresi kafa karışıklığına sebep olmuş ve sözleşme imzalandıktan seneler sonra tartışılır duruma gelmiştir. Süreç Türkiye'nin bu sözleşmeden 2021 Temmuz'unda çekilmesi ile sonuçlanmıştır. İstanbul Sözleşmesi'nin sadece Türkiye'de değil Dünya'da da tartışma konusu olduğu görülmektedir. Birleşik Krallık başta olmak üzere Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Moldova, Slovakya, Letonya, Ukrayna ve Ermenistan sözleşmede imzası olmasına rağmen bunu yürürlüğe koymamıştır, Polonya ise sözleşmeden çekilmiştir. Türkiye İstanbul Sözleşmesi'nden çekilse de 2 Mart 2021'de "Yeni İnsan Hakları Eylem Planı'nı" kabul etmiştir. İstanbul Sözleşmesinde "kadının erkek tarafından ısrarlı takibinin" suç sayılması bu planda da kabul edilmiştir. Yine bu plan kadının tecavüze uğraması sonrasında devletin ücretsiz psikolojik destek sağlamasını içermektedir. Kadına şiddet olgusunu ele alan küresel toplumsal sözleşme olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (Türkiye 1950 yılından beri taraf) de ele alınabilir. Mahkemenin kadına şiddet konulu dosyalarda, toplumsal cinsiyet meselesine dair, üye ülkelere verdiği çok sayıda yaptırım kararları mevcuttur (URL-8).

Tüm bu okumalar kadına şiddeti önleme meselesinin sözde değil özde yapılması üzerinedir. Ülkeler iç dinamiklerine göre bu okumaları yasal zırlara büründürebilmektedir. Kadına Şiddet Dünya ülkelerinin ortak sorunudur ve çözülmesi gereken insan hakları ihlallerinden ve dramlarından. Çalışmamızda "Halam Geldi" filmi analiz ederken Eisenstein'in dram ağırlıklı kurgu anlayışını temel alıyoruz. Filmler gerçek hayatı ekrana yansıtan sanatsal yapıtlardır. Gerçek hayattan kareleri ekrana getiren ve izleyicide etki bırakan bu sektör kadına şiddet senaryolarını da ele almaktadır. Bu senaryolar doğasıyla genellikle dram içermektedir. Filmlerle toplumsal bilinçlenme sağlanabilmektedir. Eisenstein, filmleri ile toplumsal farkındalıklar oluşturmuş bir sanatçıdır. "Halam Geldi" filminin analizini yaparak kadına şiddet konusundaki yerel ve küresel toplumsal okumaları hatırlatmak, farkındalık oluşturmak ve mevcut yasaların daha sağlıklı işletilmesini sağlama adına katkı sunmak hedeflerimizdendir.

Medyada, televizyonda ve sinemada şiddet olgusu

"Medya, insanları şiddet dolu bir dünyada yaşadıklarına ve dünyayı daha güvenli hâle getirmek için şiddetin gerekli olduğuna inandırır." (Trend, 2008:80). "Medyada Şiddet Efsanesi" kitabının yazarı David Trend medya dünyanın daha güvenli olması için şiddetin gerekli olduğunu insanlara inandırır diyerek medyadaki şiddet öğelerinin, insan algısında yaptığı tahribatın büyüklüğünü ifade etmektedir. Medyada, televizyonda ve sinemada şiddet olguları yer almaktadır. Şiddet içermeyen film sayısının oldukça az olduğu söylenebilir. Küfür, aşağılama, hor görme, hakaret, argo içerikli dilsel şiddet öğeleri ve dövme, tokat atma, silahla yaralama gibi fiziksel şiddet öğelerini filmlerde, dizilerde yoğunluklu olarak görmek mümkündür. Bu film analizinde özellikle kadına uygulanan töre kaynaklı şiddet olguları irdelenmektedir. Dizi ve filmlerde şiddet içerikli öğeleri sergileyenlerin adalet dağıtıcısı gibi gösterilmesi "şiddet aslında iyi bir şeyde olabilir" algısını oluşturabilmektedir. Trend, medyanın şiddeti yoğunluklu olarak işleminin dünyanın daha güvenli hale gelmesini sağlayacağı algısına eleştirel olarak yaklaşmaktadır. Medya, şiddeti sık işlediğinde şiddet normalleşme eğilimine girebilmekte ve tehlikenin büyüme trendi anlaşılabilir. (Palabıyıköçlü, 1997:123; Uysal,

Şiddet olaylarının artışında medyanın oldukça fazla etkisinin olduğu, gündemde olan bir noktadır. Zira medyanın günlük yaşamda önemli bir olgu haline gelmesi, insan davranış şekillerine etkileme anlamında önemli bir faktör olduğu şeklinde bir görüş oluşmuştur (Palabıyıköçlü, 1997:123; Uysal,

2006:121; Sim; 1996:127 ve 130). Çünkü yoğun şekilde takip edilen medya, kişinin algılama süzgecinin ve bilişsel çerçevesinin oluşmasında çok önemli bir role sahip bulunmaktadır (Yüksel, 2005:42). Televizyon ve diğer medya araçları, içerik malzemelerini gerçek hayattan alırlar ve bu malzemeleri kendi dünya görüşlerine göre işleyip, kendilerine göre bir dünya kurgularlar. Bu bakımdan denilebilir ki insanlar televizyonlarında gerçek hayatı izlemezler. Televizyonun ve medyanın bize izlettiği, okuttuğu kurgudur (Mutlu, 2005:411). Medya yapımlarında şiddet malzemesinin sıklıkla kullanılması o medyanın daha fazla dikkat çekilir olmasını sağladığı görülmektedir. Günümüzde rayting denilen bu dikkat çekme unsuru medya organlarının yapımlarında daha fazla şiddet ögesi koymalarına sebep olmaktadır. İzlediği film ya da dizideki karakter gibi konuşan, yürüyen insanları sokakta görebilmekteyiz. Medya tarafından kurgulanan gerçek dışı karakterlerin yerine kendilerini koyan ve o şekilde davranan kişilerde davranış bozukluğu oluşabilmekte ve bu durum sorunlu bireylerin oluşmasına sebep olabilmektedir. Medya, özellikle çocuk ve genç yaştaki bireylerde etkileyici olmaktadır. Bu yaştaki bireyler kurgu ile gerçek dünyayı ayırt edemeyebilmekte ve seyrettikleri, okudukları ya da dinledikleri gerçek dışı karakterlerin ya da olayların peşine düşebilmektedir.

Şiddet medya henüz yokken yüzyıllar önce hikâye anlatımlarında önemli bir faktör olarak yerini almıştır. Babil, Mısır ve Sümerlerin şiddeti resmettiği bilinmektedir. Eski ahit kitapları soykırım, savaş ve insanın kurban edilmesi konulu hikâyeleri aktarmıştır (Trend, 2008:21-2). İlk çıkan kitle iletişim aracı olan gazetelere bakıldığında bu gazetelerin şiddet haberleri ile başladığı görülmektedir. Bu durumda denebilir ki medyada şiddet öğelerinin işlenmesi sinemadan önce başlamıştır (Özer, 2010:11). Günümüzde medya unsurlarında şiddetin bolca işlendiği ve bir eğlence malzemesi olarak sunulduğu görülmektedir (Uysal, 2006:121). Medyanın şiddeti eleştirmek için şiddet öğelerini işleme bir ölçüde anlaşılabilir bir durumdur lakin eğlence için şiddet haberlerinde, senaryolarında, sunumlarında işleme toplumda sorunlar oluşturduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle televizyon programları, film ve dizilerde şiddet öğelerini sık sık görmek mümkündür. Bu programlar televizyon seyircisi olan çocuk, genç ve yetişkinler üzerinde etkili olmaktadır. Medyada verilen patlama, cinayet, şiddet içerikli görüntülerin çocuklar üzerinde olumsuz, yıkıcı etkileri olduğu görülmektedir (Kara, 2011:36-45; Sözen, 2008:80-82). Medyanın en tehlikeli, sinsi tarafı şiddeti normal hayatta insanlar arasında normalleştirilmesi ve insanları şiddete karşı duyarsızlaştırmasıdır (Semerci, 2008:51). İyi ve kötüyü ayırt etme becerisi gelişmemiş bireylerde özellikle de çocuk ve gençler üzerinde bu programların etkileri çok daha ağır görülebilmektedir. Seyrettiği her programda veya oynadığı oyunlarda şiddeti gören bu bireyler şiddeti kanıksamakta ve onların dünyasında şiddet normalleşebilmektedir. Bu durumda şiddete karşı duyarsızlık oluşmaktadır. Televizyon ve bilgisayar oyunlarının şiddet öğelerini diğer medya oluşumlarına göre daha fazla içerdiği söylenebilir. Durum böyleyken aileler çocuklarının şiddet öğelerini içeren programları seyretmemeleri ya da oyunları oynamamaları için emek harcamaktadır.

"Medya insanların gündelik yaşamlarında sürekli çeşitli şiddet türleriyle karşılaşacağı bir sendroma yol açması yanında, korku ve dehşet saçan ekranlardaki sanal şiddet sunumları; bir boşalma, bir arınma aracına dönüşmekte, bu durum giderek şiddetin ve suçun kanıksandığı, onaylandığı ve şiddete yönelimin kolaylaştığı sert bir iklime yol açmaktadır" (Çakır, 2008:167). Medyada şiddetin yaygın olarak kullanılması bireylerin şiddete karşı duyarsızlaşması yanında bizzat şiddet uygulayan bireyler haline dönüşmesine de sebep olabilmektedir. Birey yaptığı şiddeti nefes almak, yürümek, koşmak gibi normal bir eylem olarak görmekte ve bu durumda şiddete yönelim, kişilerin dünyasında legalleşebilmektedir. "Jean Baudrillard'ın belirttiği gibi gündelik yaşama küçük dozlar halinde aşılana şiddet; kitle iletişimimin özünü oluşturan 'gündelik haberler, cinayetler, devrimler, nükleer ya da bakteriyolojik tehlike' tarafından beslenir" (akt. Çakır, 2008:165). Kişilerin başvurduğu şiddet öğeleri toplumsal yapı adında örgütlenen fakat amaçları farklı olan yapılarda da görülebilmektedir. Devrim, darbe adı altında yapılan antidemokratik devrimler şiddet öğeleri ile gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

İnternet erişimi olan bilgisayar, akıllı telefon gibi iletişim araçlarına veya televizyonlara saatlerce vakit harcanması, çocuk veya ergen bireylerde ruhsal ve bedensel tehlikeler taşımaktadır (Kara,

2011:33 ve 4). “Araştırmalar, medya yayınlarının anti-sosyal davranışları ve şiddeti desteklemesiyle özellikle çocuklar üzerinde olumsuz etkiler yaptığını ortaya koymaktadır” (Akt. Palabıyıköğlu, 1997:124; Marshall, 1999:485). Çocuklar oyuna girerken karşılarna şiddet öğeleri, seks, pornografi, alkol, uyuşturucu madde, silah teşhiri, patlayıcı yapımı gibi konuları işleyen site linkleri çıkabilmekte, hatta bu siteler direkt açılabilir (Tuncer, 2001:427-429). Her türlü iletişime açık olan çocuklar tüm masumiyetleriyle merak edip bu içerikleri inceleyebilmekte ve bu içeriklerden olumsuz etkilenebilmektedir (Tuncer, 2000:208). Medyanın bu olumsuz etkilerinden dolayı izleyici ve okuyucuların korunması amacıyla medya okuryazarlığı eğitimi ve gerekliliğine önem verilmeye başlanmıştır (Türkoğlu, 2007:95). Televizyon kadar bilgisayar oyunları da şiddet içermektedir. Bu durumda çocukları, gençleri ve diğer yetişkin bireyleri medyanın ve bilgisayar oyunlarının olumsuz öğelerinden korumak için medya okuryazarlığı terimi ortaya çıkmıştır. Şiddet öğelerinin daha fazla işlendiği günümüzde medya okuryazarlığının daha da fazla önem kazandığı söylenebilir. Bu öneme binaen devletler okul müfredatlarına medya okuryazarlığını koymuş, çocukları ve gençleri bilgilendirme çabasına girmişlerdir.

Sokakta, okullarda seyrettiği dizi veya filmlerdeki karakterlerin taklidini yapan gençleri görebilmekteyiz. Daha kötüsü seyrettiği şiddet makinesi karakter gibi arkadaşına ya da tanımadığı kişilere şiddet uygulama, tokat atma, hakaret etme, dövme haberlerini yine medyadan alabilmekteyiz. Medya dizi ve filmlerde şiddet öğelerini bolca veriyor ve bu karakterlere özenip şiddet öğelerini uygulayan insanları haberleştiriyor. Yani medya kendi haber kaynağını bir ölçüde yine kendisinin oluşturduğunu görüyoruz. Şiddet içeren film ve dizilerin reytinglerinin fazla olmasının bu medya kuruluşlarına daha fazla cesaret verdiği, günün sonunda daha fazla şiddet öğelerine yer verdikleri görülmektedir. Töre üzerine konulu bölge odaklı dizilerde ağa oğlunun karizmatik, dil bilen, okumuş gibi gösterilmesi bu karakterin dizinin ilerleyen safhalarında uyguladığı şiddet öğelerini şirinleştirebilmektedir.

“Halâm Geldi” filminin kadına şiddet teması üzerinden analizi

Analizi yapılan “Halâm Geldi” filminde nitel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. *İçerik analizi “iletişimin belirgin yazılı/açık içeriğinin objektif, sistematik ve niceliksel tanımlarını yapan bir araştırma tekniğidir” (Berelson, 1955:7). Nitel içerik analizleri ile filmlerdeki fiziksel, dilsel şiddet öğelerinin tespitleri ve değerlendirilmeleri yapılabilir. Bu çalışmada amaç “Halâm Geldi” filminde sahnelenen örf, adet ve töre kaynaklı şiddet (özellikle kadına şiddet) içeriklerini nitel metotla ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla filmde zorla akrabaları ile evlendirilmek istenen Reyhan ve Huriye çocuk karakterleri başta olmak üzere diğer karakterlerinde uğradıkları şiddet öğeleri görselleri ile birlikte tablolar halinde sıralanmıştır. Sahne sahne taranarak oluşturulan bu tablolarla örf, adet ve töre nedeniyle kadına şiddet dramı anlatılmaya çalışılmıştır.*

Çalışmada kadına şiddet dramı Sergey Eisenstein’in Sinema (kurgu) Kuramı üzerinden yorumlanmaya çalışılmıştır. Eisenstein’in Kurgu Kuramı toplumsal dramları içermektedir ve topluma mesaj verme eğilimindedir. Onun sinemasında birey değil toplum ele alınmaktadır. *Ona göre, notaların, ritimlerin, enstrümanların düzenlenmesi gibi, çarpıcı çekimlerin toplamından oluşan film, sürekli denetim altında tutulmak zorundadır (Kaiser, 2001: 354). Film etkisinin izleyiciye ulaşması ve izleyicinin öyküden kopmaması için her bir plan özenle çalışılmalıdır (Wyborny, 2012: 31).* Eisenstein’in kurgu hikayesinde izleyiciyi öyküden uzaklaştırmamak için merak ve heyecan uyandıran sahneler çoğunluktadır. Çalışması yapılan “Halâm Geldi” filminde akrabaları ile çocuk yaşta evlendirilmek istenen Reyhan ve Huriye karakterlerinin sonlarının ne olacağı konusunda merak uyandırılmaktadır. Filmde çok sayıda şiddet sahneleri bulundurulmuş izleyicinin gerilmesi sağlanmaktadır. Eisenstein’in filmlerinde kurgu anlayışı çok önemlidir. *Onun filmlerinde kaçışan insanların genel plandaki görüntüleri, korku dolu gözleri, haykıran ağızları, sendeleyerek ayakları ile insanlar üzerinde heyecan artırılmaktadır (Rizvi, 2015: 597).* Çocuk yaşta akrabası ile evlendirilen Reyhan’ın evlenip eve getirildiği gece korku dolu gözlerle eşine bakışı, filmin birçok sahnesinde seslerin yükselmesi, kurgunun izleyicinin heyecanını ve dikkatini artırmaya yönelik olduğu algısını vermektedir. Filmde Ramazan karakterinin KKTC sınırları belirlendiğinde Rum tarafında kalan

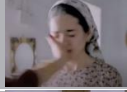

topraklarını sahiplenmek için sınıra gittiğinde Rum askerleri ile girdiği laf dalaşı Eisenstein'ın "tez-antitez-sentez" kurgu anlayışını içerdiği söylenebilir.

Eisenstein'a göre film bir olayın zorunlu olarak açıklanması üzerine kurgulanması gerekmektedir. *Bir olayın statik parçalarının çekilmesi ve bunların dinamik kurgu ilkesiyle bir araya getirilmesi gereklidir (Andrew, 2010: 122-124)*. Eisenstein'ın Sinema Kuramı düşüncesine göre duygu ve düşünce seyirciye en etkili şekilde hissettirilmeli ve bunun için kurgu dinamik olmalıdır. İzleyicinin his ve zihni kurgu ile düzenlenmelidir. Eisenstein'ın sinemasında heyecan olduğunu ve duygulara seslendiğini görebilmekteyiz. İzleyiciye filmi sonuna kadar izletme heyecanı verilmekte ve bu heyecanı filmin hammadde olarak görülmektedir. Onun filmlerinde bir dizi şok dalgası ile uyarıcı güçte bir öykü anlatılmaktadır. Eisenstein sinemada bir kuramcıdır ama sinemada işin pratik alanlarına da kafa yoran ve uygulayan bir kuramcıdır. Çalışma konusu filmde çocuk gelinlerin maruz kaldığı şiddet süreci ve sonrası senaryoda izleyiciye yaşatılmaktadır. Filmde kadına uygulanan şiddetin dozu artırılmakta ve izleyicinin gerilmesi bir nevi şok geçirmesi sağlanmaktadır. Filmde kadına şiddet sahneleri yoğun olarak kullanılmakta ve izleyici dinamik bir sürecin içinde tutulmaktadır.

Eisenstein'ın filmlerinde mesaj verme taktiğini "Halam Geldi" filminde görebilmekteyiz. Film toplumsal cinsiyet farkındalığı oluşturma anlamında kadına pozitif bir ayrımcılık sergilemektedir. Reyhan karakterinin zorla evlendirilmesi ve kocası Hamit'in evinden kaçışı sonrası, karakol komutanın söylemleri topluma verilmek istenen mesajı içermektedir. Komutanın karakola gelen Hamit'e "13 yaşında bir kızdan bahsediyoruz, bir lokmacık kıza tecavüz etmişsin şerefsiz, sapık" demesi, sonra karakola gelip kızı Reyhan'ı soran Ferhat'a "Şimdi mi kızın aklına geldi, bu mu lan sizin erkekliğiniz, çocuk bu çocuk, kendi ellerinle kızını yeğenine vermişsin şerefsiz!" demesi filmin topluma vermek istediği mesajları içermektedir.

"Halam geldi" filminin "Şiddet Kavramı" üzerinden nitel analizi kapsamında amaç; Töre kaynaklı zorla yaptırılmak istenen evliliklerin çocuk yaşta kızlarda sebep olduğu zararları, evliliğe giden yolda ve sonrasında kız çocuklarının yaşadığı şiddet öğelerini açıklamaktır. Analizde "Halam Geldi" filminin ana karakteri Ferhat karakterinin, kızı Reyhan ile eşi Benek'e uyguladığı dilsel, duygusal, fiziksel şiddet öğeleri örneklerle incelenmiştir.

Film, Reyhan karakterinin arkadaşı Huriye'ye tokat atması ile başlıyor. Reyhan ve Huriye hasta (regl) olduklarında aileleri tarafından töre gereği evlendirileceklerini bildiklerinden, regl olan Huriye'nin bu durumunu saklamaktadırlar. Reyhan arkadaşı Huriye ile buluştuğunda töre gereği "Hasta olana tokat atılır!" diyerek arkadaşı Huriye'ye tokat atar. Film kapsamında Reyhan ve Huriye karakterlerini analiz ettiğimizde şiddete maruz kalan bireyler olarak görmekteyiz. Bu iki arkadaş töre gereği hasta olduklarında akrabaları ile evlendirileceklerini bilmekteler ve bu durumdan kurtulmak için mücadele etmekte. Bu mücadele esnasında dilsel, duygusal ve fiziksel şiddete maruz kalmaktadırlar.

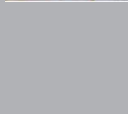
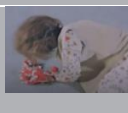
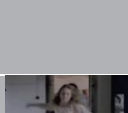
ŞİDDET GÖRSELİ	ŞİDDETİN TÜRÜ
	Reyhan arkadaşı Huriye'ye tokat atarak "fiziksel şiddet" uyguluyor.
	Huriyenin annesi Meziyet kızının hasta (regl) olduğunu öğrendiğinde kızının üstüne yürüyor ve "yollu orospu" diyerek tokat vuruyor. Burada "fiziksel" ve "dilsel" şiddet öğelerini görmekteyiz.
	Meziyet, kızı Huriye'nin hasta (regl) olduğunu öğreniyor ve "Derdin ne senin onun bunun diline mi düşmek istiyorsun?" diyerek kızının saçını çekiyor. Burada hem "dilsel" hem de "fiziki" şiddet öğelerini görmekteyiz.
	Baba figürü, kızı Huriye'nin hasta "regl" olduğunu, bunu kendisinden saklandığını öğrenir ve "Lan sen neyi kimden kuş kadar beyninle saklıyorsun, millete bizi rezil mi edecen, geberteceğim lan seni!" diyerek kızına tokat vuruyor ve boğazını sıkıyor. Burada "dilsel" ve "fiziksel" şiddet öğelerini görmekteyiz.

	Baba figürü, kızı Huriye'nin hasta olduğunu kendilerinden saklamalarına tepki gösteriyor ve belindeki kemeri çıkarıp kızını kırbaçlamak istiyor. Burada "fiziksel şiddet" ögesini görmekteyiz.
	Huriye töre gereği halasının oğlu ile zorla dini nikahla evlendiriliyor. Burada "cinsel" ve "duygusal" şiddet ögeleri görülmektedir.

Görsel 4 Huriye karakterinin maruz kaldığı şiddet ögeleri

ŞİDDET GÖRSELİ	ŞİDDETİN TÜRÜ
	Ferhat kızı Reyhan'a "Huriye okuldan alınmış doğru mudur?" diye soruyor. Reyhan "yooo" diyince baba Ferhat kızına "Bana bak doğru konuş yoksa hırpalayacağım!" diyor. Burada "dilsel şiddet" ögesini görmekteyiz.
	Ferhat, kızı Reyhan'ın okuldan kaydını alabilmek için "akıl sağlığını yitirmiştir" belgesini rüşvet vererek bir doktordan alıyor. Burada "duygusal şiddet" ögesi görülmektedir.
	Ferhat kızı Reyhan'ın okula gitmesini istememesine rağmen, kızının okula gitmesiyle okula gelir ve öğrenci arkadaşlarının gözü önünde "Sen delirdin mi?" diyerek iki tokat atar ve kızını yere düşürür. Sonra Reyhan'ı saçlarından tutup yerde sürükler. Okulun içine kadar saçlarından tutup sürüklemeye devam eder. Burada "dilsel" ve "fiziksel şiddet" ögelerini görmekteyiz.
	Reyhan töre gereği akrabası ile zorla evlendiriliyor. Burada "cinsel" ve "duygusal" şiddet ögeleri görülmektedir.
	Hamit, rızası dışında evlendiği Reyhan evden kaçınca silahını eline alıyor ve Reyhan'ın peşine düşüyor. Burada "fiziksel şiddet" ögesini görüyoruz.

Görsel 5. Reyhan karakterinin maruz kaldığı şiddet ögeleri

ŞİDDET GÖRSELİ	ŞİDDETİN TÜRÜ
	Ferhat kızını okuldan alıyor ve yolda kafasına vura vura eve götürüyor. Eve geldiğinde Reyhan'ı kapıdan evin içine iterek fırlatıyor. Eşi Benek'e "Bu kız bir daha dışarı çıkmayacak, hele bir çıksın Kur'an hakkı için hepinizi öldürürüm!" diyor. Akrabasını telefonla arayıp "gelin kızı alın" diyor. Anne Benek "vermem kızımı" deyince Ferhat eşinin saçından tutup "ulan seni de kızını da..." diyerek onu itiyor. Burada 'dilsel' ve "fiziksel şiddet" ögelerini görmekteyiz.
	Benek kızı Reyhan'ı evlendirmek isteyen eşi Ferhat'a, köy kahvesi önünde tepki gösteriyor. Ferhat, eşi Benek'e tokat atıp yere düşürüyor. Bu duruma köy ahalisinden engelli bir vatandaş tepki gösterip, tekerlekli sandalyesi ile Ferhat'ın üzerine gidiyor. Ferhat'ın elinden tutup engel olmak istiyor. Ferhat, engelli vatandaşı itiyor ve onu tekerlekli sandalyesinden düşürüyor. Burada "fiziksel şiddet" ögesini görmekteyiz.
	Ferhat, eşi Benek'i evde iterek yere düşürüyor. Sonrasında eşini yerden kaldırıp bir tokat atıp yeniden yere düşürüyor. Burada "fiziksel şiddet" ögesini görmekteyiz.
	Eşini evde döven Ferhat silahını çeker ve Benek'e doğrultur. "Beni köye rezil ettin, dünyada insan niye yaşar ulan, söyle bana niye yaşar, ne namusum kaldı ne şerefim, sen bu gece beni aldın cin götüne soktun, ne namusum kaldı ne şerefim, şahadet getir lan orospu!" diyor. Burada "dilsel" ve "fiziksel" şiddet ögeleri görülmektedir.

Görsel 6. Benek karakterinin maruz kaldığı şiddet ögeleri

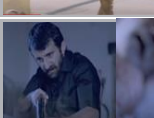

ŞİDDET GÖRSELİ	ŞİDDETİN TÜRÜ
	Reyhan ve Huriye, Huriye'nin hasta (regl) olduğunu saklamaktalar. Onların birşeyler sakladıklarını düşünen Reyhan'ın kardeşi Oya ne sakladıklarını sorduğunda, Reyhan ve Huriye aynı anda yüksek sesle "sana ne" diyor.

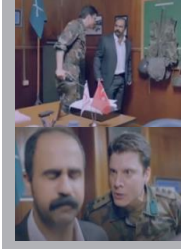
	Burada "dilsel şiddet" ögesini görmekteyiz.
	Anne Meziyet, kızı Reyhan'ı evlendirmek istediği akrabaları ile telefonla konuştuğundan sonra kızı Oya'ya kaba bir şekilde "Kız koş babana haber ver, ablanı istemeye gelecekle, giderken şu oyuncak bebeği de çöpe at eşek kadar kız oldun!" diyor. Burada "dilsel şiddet" ögesini görmekteyiz.
	Meziyet, küçük kızı Oya'ya diğer kızı hakkında bilgi getirmesi için filmin birçok sahnesinde baskı yapıyor ve Oya'nın laf taşımasını sağlıyor. Burada "duygusal şiddet" ögesini görmekteyiz.
	Meziyet, kızı Huriye'nin hasta olduğunu diğer küçük kızı Oya'dan öğrenir ve kızı Huriye'yi döver. Oya, annesi ablasını dövünce korkar ve "vurma dediğim yalan!" diyerek ablasını korumaya çalışır ve anne Meziyet Oya'yı iterek yere düşürür. Burada "fiziksel şiddet" ögesini görmekteyiz.

Görsel 7. Oya karakterinin maruz kaldığı şiddet ögeleri

ŞİDDET GÖRSELİ	ŞİDDETİN TÜRÜ
	Ferhat, kızı Reyhan'ı okul önünde darp ettikten sonra, Reyhan'ın arkadaşı Halil buna engel olmak ister ve "yanlış anladınız biz sadece oturuyorduk" diyerek arkadaşını babasının elinden kurtarmak ister. Ferhat "çekil lan!" diyerek Halil'i iter ve yere düşürür. Burada "dilsel" ve "fiziksel şiddet" ögelerini görmekteyiz.
	Halil, arkadaşı Reyhan'ın zorla evlendirilmesi ve zorla bir araca bindirilmesi üzerine arabanın peşinden koşuyor. Ferhat, Halil'in elinden tutuyor ve onu çekiştiriyor. Halil yere düşüyor. Burada "fiziksel şiddet" ögesi görülmektedir.

Görsel 8. Halil karakterinin maruz kaldığı şiddet ögeleri

ŞİDDET GÖRSELİ	ŞİDDETİN TÜRÜ
	Haluk karakteri, muhtara resmi evrak almak için gidiyor. O sırada muhtarın küçük kızı Oya geliyor. Muhtar Haluk'a "Bu da benim iki numara, üç numara da yolda" diyor ve tespihin imamesini havaya kaldırarak "Osman" diyor. Burada "dilsel şiddet" ögesini görmekteyiz.
	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti vatandaşı Ramadan, ada ikiye ayrıldığında Güney tarafında kalan tarlasına girmek istiyor. Rum Subay "İndirin şu it oğlu iti!" diyor. Burada "dilsel şiddet" ögesini görmekteyiz.
	KKTC'li vatandaş Ramadan, Rum subayın kendisine "it" demesi üzerine resimdeki küfür içerikli kol hareketini yaparak, Rum subaya "sensin be it oğlu it, piçler burası bana babamdan kaldı" diyor. Burada "dilsel ve cinsel" şiddet ögelerini görmekteyiz.
	KKTC'li vatandaş Ramadan, babasından kalan ve ada ikiye bölündüğü için Rum tarafında kalan topraklarına koşarak girdiğinde, Rum askerleri tarafından silahla ateş ediliyor. Burada "fiziksel şiddet" ögesi sergilenmiş oluyor.
	Rum tarafında kalan topraklarına giren ve silahla ateş edilen Ramadan, koşarak köy kahvesine geliyor ve burada muhtar "yine mi sınırı geçtin?" diye onu eleştirince "ne dinliyem be seni, götünü koyduğün koltuk bile senin değil haberin yok" diyor. Burada "dilsel şiddet" ögesini görmekteyiz.
	Muhtar, köy kahvesinin önünden geçerken onu kahveye çağıran arkadaşlarına "Benim işim gücüm var lan, hayvan!" diyor. Burada "dilsel şiddet" ögesini görmekteyiz.
	Haluk, oğlu Halil öldüğünde kendisini yıllar önce akrabasının kızı ile evlendiren yatalak babasına tepki gösteriyor ve ona silah çekiyor. Sonra vazgeçip intihar ediyor. Burada "fiziksel şiddet" ögesi görülmektedir.

AÇIK MESAJ

Reyhan, zorla evlendirildiği Hamit'in evinden kaçıp karakola sığıyor. Komutan karakola gelen Hamit'e "13 yaşında bir kızdan bahsediyoruz, bir lokmacık kıza tecavüz etmişsin şerefsiz, sapık!" diyor.

Sonra karakola gelip kızı Reyhan'ı soran Ferhat'a "Şimdi mi kızın aklına geldi, bu mu lan sizin erkeklüğünüz, çocuk bu çocuk, kendi ellerinle kızını yeğeninize vermişsin şerefsiz!" diyor.

Burada "dilsel şiddet" öğelerini görmekteyiz.

Aynı zamanda senarist veya yönetmen, bu sahne ile töre gereği çocuk evliliklerinin ve akraba evliliklerinin yanlış olduğu mesajını açık bir şekilde vermiş oluyor.

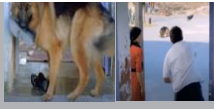
Komutan, "bu mu sizin erkeklüğünüz" diyerek toplumda inşa edilen "erkeklik" anlayışına eleştiri anlamında gönderme yapmaktadır. Burada toplumdaki olumsuz erkeklik anlayışı örtük olarak eleştirilmektedir.

Görsel 9. "Halam Geldi" filmindeki diğer şiddet öğeleri**GÖRSEL****ÖRTÜK MESAJ**

Anne Benek, Eşi Ferhat'a kızını zorla evlendirdiği için "bu günahın cezasını ikimizde çekeceğiz." diyor. Ferhat eşine "kes sesini Benek kible mi kaybetmişim ben" diyor.

Buradan, Ferhat'ın kızını töre gereği akrabası olan ileri yaştaki Hamit ile zorla evlendirmesini aslında kabul etmediği ama töre etkisinden kendini kurtaramadığı anlaşılıyor.

Bu sahne ile töre nedeniyle yapılan çocuk evliliklerinin yanlış olduğu mesajı, Ferhat karakteri üzerinden örtük bir şekilde verildiği söylenebilir.

Görsel 10 "Halam Geldi" filmindeki örtük mesaj**ŞİDDET GÖRSELİ****ŞİDDETİN TÜRÜ**

Evin köpeği limon, Ferhat'ın ayakkabısının tekini alıp götürüyor. Ferhat köpeğin arkasından "Ağzına tükürdüğümün iti, götür lan ayakkabıyı!" diyerek ayakkabısının diğer tekini hayvana fırlatıyor.

Burada "hayvana şiddet" aynı zamanda "dilsel ve fiziksel şiddet" öğelerini görmüş oluyoruz.

Görsel 11. "Halam Geldi" filmindeki hayvana şiddet öğeleri**GÖRSEL****MEKÂN ANALİZİ**

Huriye, halasının oğlu ile evlendirilmek isteniyor. Diyarbakırlı olan ve doğu illerinde yaygın olarak kullanılan halasının çenesinde bulunan 3 nokta dikkat çekiyor.

Filme doğu illerimizde töre nedeniyle kızların adet "regl" olduğunda akrabaları ile evlendirilmesi konusu anlatılıyor.

Halanın çenesindeki 3 nokta filmin konusu olan töre gereği çocuk evliliklerinin doğu illerimizde görüldüğünü mekân üzerinden işaret ediyor.

ÖRTÜK MESAJ

Halil, "bu tank niye burada" diye sorduğunda Reyhan "Ayşe bunlarla tatile çıktı." diyor. Reyhan "şu ileri sınır" dediğinde, Halil "sınır deyince bir sınır, bir duvar akla geliyor" diyor.

Reyhan "yok öyle bir şey sınır burada" diyerek kafasını gösteriyor.

Yönetmen ya da senarist burada Kıbrıs Barış Harekâtı'nın başlama parolası olan "Ayşe Yola Çıksın" mesajını örtük olarak hatırlatıyor.

TUTARSIZLIK VE ZAMAN-MEKÂN UYUMSUZLUĞU

Filmin çekimi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin köyü olan Akıncılar köyünde, yani dar bir mekânda gerçekleştirilmiş. Filmin hikâyesi, Kıbrıs Barış Harekâtı'nın yapıp ada ikiye bölündükten sonraki zamanda başlıyor.

Buna rağmen KKTC'nin Akıncılar köyünde yaşayan Ferhat'ın evinin damında hangi ülkeye ait olduğu belli olmayan bir bayrak var. Köyün camisinde ise Türkiye ve KKTC bayrakları dalgalanıyor.

Damdaki bayrak yönetmenin ya da senaristin filmdeki tutarsızlığı olarak gösterilebilir.

Aynı zamanda burada filmin mekan zaman uyumsuzluğu görülüyor.

	TUTARSIZLIK VE GERÇEK YAŞAM UYUMSUZLUĞU <p>Sınır karakolu komutanı Türk subayının masasında olan resim üzerinde , “Yaşasın Türk ve Yunan orduları” cümlesi Türkçe ve Yunanca dilinde yazıyor. Bu slogan, İzmir Yunanistan tarafından işgal edildiğinde onları çiçeklerle karşılayan Rum nüfus tarafından kullanılmıştı. Aynı zamanda ne Türk tarafı ne de Rum tarafı “Yaşasın Türk ve Yunan orduları” mesajı ile hiçbir zaman yaşamadılar. Yönetmen ya da senaristin bu sahne ile gerçek yaşam uyumsuzluğunu ve tutarsızlığını gösterdikleri söylenebilir.</p>
	<p>Akrabası ile zorla evlendirilen Huriye'nin düğününde halay çekiliyor. Halay Doğu illerimizin kültüründe olan bir oyun türüdür. Burada halay üzerinden çocuk yaşta evliliklerin doğu illerimizdeki töre kültürü olduğu mesajı örtük bir şekilde verilmektedir.</p>
	TUTARSIZLIK <p>Reyhan ve Halil tankın üzerine oturmuş, Rum tarafında olan Limya'ya bakıyor. Reyhan Halil'e elindeki haritayı göstererek “Limya'da yaşamak orada okula gitmek isterdim, belki de bir gün oraya kaçırım” diyor. Yönetmen ya da senarist bu sahnede mutluluğun Rum topraklarında olduğu imasında bulunarak tutarsızlık gösterdiği söylenebilir.</p>
	TUTARSIZLIK VE GERÇEK YAŞAM UYUMSUZLUĞU <p>Film Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti köylerinden Akıncılar köyünde çekiliyor. Kıbrıs Türklerinin kendilerine has Türkçe dil lehçeleri vardır. Filmde bu lehçeyi köy okul öğretmeni, Ramadan ve köy kahvesi sahibi figür dışındaki kişiler kullanmıyor. Bu durum yönetmen veya senaristin tutarsızlığı olarak gösterilebilir. Aynı zamanda hayatın olağan akışı içinde insanların doğup yaşadığı yerin lehçesini konuştukları düşünüldüğünde yönetmen ya da senaristin lehçenin kullanılmaması konusunda gerçek yaşama dokunmadığı söylenebilir. Bu durum mekân karakter uyumsuzluğu olarak da gösterilebilir.</p>
TESPİT	ÇEKİRDEK FİKİR <p>“Halam Geldi” filminin çekirdek fikri, töre nedeniyle yapılan çocuk evliliklerinin ve akraba evliliklerinin yanlışlığını vurgulamaktır. Bu mesajı filmin büyük resmine baktığımızda hissettiğimizi, çekirdek fikri insanın gerçek normlarına uyarlayabildiklerini ve hayatın içinde sorun olarak gösterebileceğimiz töre nedeniyle olan çocuk evlilikleri ve akraba evlilikleri sorununa dokunabildiklerini söyleyebiliriz. Akraba evlilikleri sonucunda doğacak çocuklarda ölümcül sağlık sorunları oluşma ihtimali tıbbi gerçektir. Nitekim filmde akraba evliliği yapan Haluk ve Bahar'ın çocukları Halil, akraba evliliği nedeniyle yaşanan hastalık nedeniyle ölmektedir. Bu sahnenin izleyicisine, akraba evliliklerinin ölümcül sonuçları olabileceği mesajını etkileyici olarak verdiğini söyleyebiliriz. Aynı zamanda Ramadan karakteri ve arkadaşlarının, töre kaynaklı çocuk yaşta akraba evlilikleri konusunu, köy kahvesinde otururken eleştirmesi açık bir mesaj olarak değerlendirilebilir. Ramadan “doymadılar, kaç çocuk sakat doğdu, nasıl görmezler, mahvettiler çocukları” diyerek akraba evliliğini eleştirmekte ve yanındaki arkadaşları da ona destek vermektedir. Kadına şiddet eylemlerinin tek sebebi örf, adet ve töre kaynaklı değildir. “Halam Geldi” filminde kadına şiddet eylemlerinin örf, adet ve töre dışındaki sebepleri ile ilgili örnekler konulmamış. Bu bir eksiklik olarak düşünülse de yönetmen veya senarist tarafından çekirdek fikre odaklanılmış ve bu konuda başarılı da olunmuş denilebilir.</p>

Görsel 12. “Halam Geldi” filminin mekân analizi

Çalışmada “Halam Geldi” filminin kadına şiddet teması üzerinden nitel içerik analizi metoduyla analizi yapılmaya çalışılmıştır. Analiz yapılırken sahne sahne tarama yapılmış ve çalışmada tanımlanan şiddet türleri görselleri ile birlikte belirlenmiştir. Çalışmada tanımlanan şiddet türlerinin sayısı hesaplanmış ve bunlar sıralanmıştır. Sayıları ile birlikte belirlenen şiddet öğelerinin yüzde değerleri tespit edilmiş ve tespitler tablo üzerinde ifade edilmiştir. Filmde şiddet uygulanan karakterlerin maruz kaldığı şiddet öğeleri irdelenmiştir. Karakter karakter tarama yapılmış ve bu karakterlerin maruz kaldığı şiddet öğeleri şiddetin görseli ile birlikte çalışmaya tablo şeklinde eklenmiştir. Film aslında kadına şiddetin sebepleri arasında olan töre faktörünü eleştirel olarak açıklamaya çalışmaktadır. Doğu illerimizde görülen töre kaynaklı kadına şiddet öğeleri ve çocuk evlilikleri filmde yer almaktadır. Töre nedeniyle yapılan bu şiddet öğelerini, filmde açık ve örtük olarak, Doğu illerimizi gösterecek şekilde sahnelendiğini görebilmekteyiz. Filmin bu mesajlarını içeren mekân analizi de tablo şeklinde yapılarak ifade edilmeye çalışılmıştır. Filmin çekirdek fikri olan töre kaynaklı kadına şiddet eylemleri film içerisinde sergilenebilmiş mi sorusunun cevabı verilmeye çalışılmış ve bu cevap tablo olarak sunulmuştur.

Çalışması yapılan “Halam Geldi” filminde mekân analizleri yanında tutarsızlık içeren ve zaman-mekân uyumsuzluğu içeren sahneler de tablo olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Kadına şiddetin kaynağı sadece Doğu illerimiz kökenli töre faktörü değildir. Yönetmen veya senarist gerçek yaşama dokunabilmiş mi sorusunun cevabı da yine tablolar şeklinde verilmeye çalışılmıştır. Çalışma konusu filmde görsellerle ifade edildiği üzere fiziksel, dilsel, cinsel ve duygusal şiddet öğelerini görmekteyiz. Bu şiddet öğeleri sayı ve yüzde olarak tablolaştırıldığında aşağıdaki veriler ortaya çıkmaktadır.

ŞİDDET TÜRÜ	ŞİDDETİN SAYISI ve YÜZDESİ
Fiziksel Şiddet	19 (% 39)
Sözel Şiddet	18 (% 37)
Cinsel Şiddet	7 (% 14)
Duygusal Şiddet	4 (% 8)
Hayvana Şiddet	1 (% 2)

Görsel 13. Şiddet türleri ve yüzde oranları

Filmde en fazla görülen şiddet türü fiziksel şiddet (19 adet) ve dilsel şiddet (18 adet) öğeleridir. Cinsel şiddet 7 adet, duygusal şiddet 4 ve hayvana şiddet öğesini 1 sahnede görmekteyiz. Yani toplamda 49 adet şiddet sahnesi sahnelenmiş. 100 dakika olan film süresi dikkate alındığında filmde yaklaşık her 2 dakikada bir şiddet öğesi sahnelenmiş. 2 dakikada bir şiddet görseli sahnesi olması izleyicide etki bırakma anlamında oldukça iyi bir frekanstır.

KÜFÜR TÜRÜ	KÜFÜR SAYISI ve YÜZDESİ
Orospu	5 (% 62,5)
İt Oğlu İt	2 (% 25)
Piç	1 (% 12,5)

Görsel 14. Dilsel şiddet yüzde oranları

Şiddet eylemlerinde şiddetin öncesi veya sonrasında hatta şiddet esnasında cinsel veya genel küfür öğeleri ile karşılaşılabilir. Filmde “Dilsel Şiddet” türü olan küfür öğeleri ile de karşılaşmaktadır. Yapılan analizde cinsel içerikli küfür olan ‘orospu’ kelimesinin 5 defa kullanıldığı görülmektedir. Bu eylemin hepsini kızı Reyhan’ı töre gereği Diyarbakırlı akrabası ile evlendirmek isteyen Ferhat karakteri gerçekleştirmektedir. Kızını Diyarbakırlı akrabası ile evlendirmek istemeyen anne Benek karakteri bu cinsel içerikli küfürü beş sahnede eşi Ferhat’tan işitmektedir. Benek karakteri bu küfürü işittikten sonra ve öncesinde fiziksel şiddete maruz kalmaktadır. Ramadan karakterinin Kıbrıs ikiye bölünürken Rum tarafında kalan topraklarına gitmek istemesi ve sonrasında sınır Rum subayı ile gerçekleştirdiği dilsel şiddet öğeleri de göze çarpmaktadır. Bu diyalogda “Piç” veya “İt oğlu it” gibi dilsel şiddet öğelerini görmekteyiz.

Filmde fiziksel şiddet öğeleri (%39) kadar, dilsel şiddet öğelerine de (%37) yer verilmiştir. Dilsel şiddetten sonra fiziksel şiddet olur görüşüne film senaristinin veya yönetmeninin dikkat ettiği görülmektedir. İnsanların kurdukları sözcükler, kullandıkları ifadeler ile başlayan şiddet eylemleri genellikle fiziksel şiddet eylemi ile sonlanmaktadır.

Makalede araştırma ve yayın etik kurallarına dikkat edilmiş olup bu konuda azami dikkat edilmiştir. Çalışmada kadına şiddet olgusu ve toplumsal okumaları, kuramımız olan Eisenstein’in Kurgu Kuramı üzerinden irdelenmiştir.

Sonuç ve öneriler

Kadına şiddet evrensel bir sorundur. Sebepleri ne olursa olsun kadına şiddet insan haklarının ve özgürlüklerinin ihlalidir. Kadına şiddet eylemleri toplumsal sorun olarak ekonomik, kültürel, ırk, din, dil, sınıf, etnik grup ve coğrafi sınır tanımaksızın tüm toplumları derinden etkilemektedir. Kadına şiddet hangi türden yapılırsa yapılsın sonrasında kadınlarda korku ve güvensizlik hisleri oluşmakta, fiziksel ve ruhsal yönden olumsuz etkilenmekte ve toplumsal yaşama katılımlarında sorunlar oluşmaktadır.

Örf, adet ve törelerle meşru kılınan kadına şiddet sorunu doğalmış gibi algılanmaktadır. Dayanağını örf, adet ve töreden alan kadına şiddet eylemleri kadının nesneleştirilmesine ve erkeğe ait bir mal gibi görülmesine, erkeğin kadından üstün gibi bir algı oluşmasına sebep olmaktadır. Kadını kendine ait nesne, mal gibi gören ve kendini üstün gören erkek ona şiddet uygulamada hiçbir mahsur ve engel görmemektedir. Örf, adet ve töre kaynaklı kadına şiddet eylemi aile içi şiddete sebep olmakta ve bu şiddet eylemleri kol kırılır yen içinde kalır mantığıyla çoğunlukta aile içinde kalmaktadır. Bu durumda kadına şiddet kurumsallaşmış olmaktadır. "Erkek, kadının sahibidir", "kadın erkeğin malı, nesnesidir ve ona şiddet uygulayabilir, nihayetinde bu şiddet aile dışına çıkmaz" kurumsal yapısı kadınlar üzerinde öğrenilmiş çaresizlik algısını oluşturmaktadır. Günün sonunda örf, adet ve töre kaynaklı şiddet yaşanan ama açıklanmayan, üstünde konuşmaya korkulan, geleneklerle korunan bir tabu haline dönüşmektedir. Töre kaynaklı kadına şiddet olaylarında kadınlar çevrelerine, yakınlarına, ailelerine bu şiddeti açıklayıp yardım istediklerinde, yardım almak bir yana suçlanmakta hatta kadının erkeğinden şiddet görmesinin normal bir şey olduğu anlatılabilmektedir.

Yüzyıllardır süregelen bu örf, adet ve töre kaynaklı inanışlar erkeklere toplumsal cinsiyet rolleri yüklemiş ve bunun sonunda erkekle kadın arasında dengesiz bir güç ilişkisi oluşmuştur. Doğu illerimizdeki töre odaklı toplumsal yaşamlarda kadının adı yok gibidir, hatta konum anlamında çocuklarla eşdeğer bir yapıda görülmektedir. Bu tür bir yaşamda şiddet uygulayan erkek, kadına şiddeti meşru hak olarak görmektedir. Bu zihniyeti ve şiddeti üreten düzenin doğal ve meşru olmadığı, erkeğin kadına göre bir üstünlüğünün olmadığı, şiddetin erkeğin doğal bir hakkı olmadığı, şiddeti hoş görmenin doğru olmadığı, bu zihniyete karşı çıkararak yasal yollara başvurmak gerektiği noktaları vurgulanması gereken noktalardır. Çalışması yapılan "Halâm Geldi" filminde Reyhan karakteri bu düzene karşı çıkararak zorla evlendirildiği akrabasının evinden kaçarak jandarmaya sığınmış ve babası, zorla evlendirildiği akrabası ve halasının yasalar karşısında ceza almasını sağlamıştır. Reyhan'ın arkadaşı Huriye ise kurumsallaşmış bu töre yapısına boyun eğmiş ve düğün dernekli bir gösteri ile akrabası ile evlenmiştir.

Örf, adet ve töre kaynaklı kurumsallaşmış yapı marifetiyle kızların küçük yaşta istemediği yaşlı veya genç erkeklerle zorla evlendirilmeleri düzenine karşı çıktığında şiddete maruz kalması gibi davranışların ortadan kalkması için, toplum içinde cinsiyet eşitliği sağlanmalı ve kadına genel olarak ifade edersek insana yapılan şiddet eylemlerinin yanlışlığı anlamında farkındalık oluşturulmalı, toplumsal zihniyet dönüşümü sağlanmalıdır. Kadınların öğrenilmiş çaresizlik algısını üzerinden atmaları için, maruz kaldıkları töre baskısının ve şiddetinin suç olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Kamu kurumları, Sivil Toplum Kuruluşları ve medya kuruluşları örf, adet ve töre kaynaklı şiddet eylemlerinin aynı zamanda sebepleri her ne olursa olsun tüm şiddet eylemlerinin önlenmesi amacıyla eğitim ve programlar düzenlemelidir. Bu çalışmalarla kadına yapılan şiddetin görünür kılınması ve bu şiddet eylemlerinin son bulması için toplumun tüm kesimlerine sorumluluk düştüğü vurgulanmalı ve duyarlılık katsayısı artırılmalıdır.

Şiddet kabul edilebilir bir davranış değildir. Sadece kadına değil tüm şiddet öğeleri eleştirilmeli ve toplumsal bilinç artırılmalıdır. Filmlerde şiddete uğrayan kadının bu paradokstan çıkış yolu gösterilmelidir. Kadına şiddet sahnesi işlenmesi gerekiyor ise, bu film yaptığı şiddet yanına kâr kalan erkek olgusu ile bitirilmemelidir. Şiddet uygulayan erkeğe karşı kadının izleyebileceği yolda filmde işlenmelidir. Şiddet uygulanan kadının maddi bir geliri yoksa maruz kaldığı bu durumu yargıya taşınması zor olabilmektedir. Bu durumdaki kadınların yargı sürecini izleyebilecek ücretsiz birimler kurulmalıdır. Ücretsiz destek veren birimler filmler de veya dizilerde işlenmelidir.

Kadına şiddet eylemlerine müdahale anlamında panik butonu gibi çalışan Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı Kadın Destek Uygulaması (KADES) kıymetli bir çalışmadır. Kadına şiddet eylemine çok kısa sürede müdahale edilmesini sağlayan bu birim, şiddet sonrası kadının istemesi durumunda kendisinin ve çocuklarının barınma ihtiyaçlarının da karşılanmasını sağlamaktadır. Bu birimlerin daha fazla geliştirilmesi ve herkesin bu birim ve benzerlerinin varlığını bilmesine yönelik çalışmalar yaygınlaştırılmalıdır.

Türkiye İstanbul Sözleşmesinden çekilse de taraf olduğu CEDAW ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi küresel sözleşmelerin toplumsal cinsiyet gereklerini yargı sisteminde daha dinamik işletebilir olmalıdır.

Kaynakça

- Akkaş, İ., & Uyanık, Z. (2016). Kadına Yönelik Şiddet. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 6(1), 32-42.
- Arendt Hannah , Şiddet Üzerine (Çev. Bülent Peker), İstanbul: İletişim Yay., s. 47.
- a.g.e. s. 370; Betz Joseph, "Violence: Garver's Definition and a Deweyan Correction", Ethics, Vol 87. No:4, 339-351, s. 340.
- Berelson, B. (1995), Content Analysis in Communication Research, New York.
- Bkz. Bilgi Yayınevi tarafından 1977'de basılan "Osmanlıca Türkçe Sözlük"ün 'şiddet' maddesi.
- Çakır, S., (2008). Medya ve Şiddet, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı:43, ss:161-180.
- Demir, Ü. 2000. Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet, Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 3(1), ss.57-61.
- Efe, Ş.Y., Ayaz, S. 2010. Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Kadınların Aile İçi Şiddete Bakışı, Anadolu Psikiyatri Dergisi, (11), ss.23-29.
- Erten, Y, Ardali, C. (1996) "Saldırganlık, Şiddet ve Terörün Psikososyal Yapıları", Cogito, YKY, Sayı: 6-7, s. 51-65. İstanbul. Ertürk, Selahattin (1978) Diktacı
- Harcar, T., Sürgevil, O., Budak, G., & Çakır, Ö. (2008). Kadına Yönelik Şiddet ve Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddetin Durumu. Toplum ve Demokrasi, 2(4), 51-70.
- Hobart, M., (1996) "Şiddet ve Susku: Bir Eylem Siyasetine Doğru". (Çev. Yurdaer Salman). Cogito, YKY, Sayı: 6-7, s. 51-65. İstanbul.
- ILO,UNWOMEN.Çalışma Yaşamında Kadınlara Yönelik Şiddet ve Tacizle Mücadele El Kitabı. 2019.
- İbiloğlu, A.O. 2012. Aile İçi Şiddet, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 4(2), ss.204-222.
- Kaiser, M. (2001). Filmische Geschichts-Chroniken im Neuen Deutschen Film: Die Heimat-Reihen von Edgar Reitz und ihre Bedeutung für das deutsche Fernsehen. Dissertation zur Erlangung des Grades des Doktors der Philosophie im Fach Literaturwissenschaft, Universität Osnabrück.
- Kara, T., (2011). Görsel Medyanın Aile Bireyleri Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir Araştırma. TÜİK Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi.
- Meyad Akademi, Cilt:1 Sayı:1 Yıl:2020
- Mevlana, (1990), Fihi Mafih, Çev. M. Ü. Anbarcıoğlu, İstanbul.
- Mevlana, (1991), Mesnevi, Çev.Veled İzbudak, İstanbul.
- Özer, Ö., (2010). Giriş. Medyada Şiddet Kültürü. Ed. Ömer Özer, İstanbul: Literatürk Yayınları.
- Özkan, G. (2017). Kadına Yönelik Şiddet-Aile İçi Şiddet ve Konuya İlişkin Uluslararası Metinler Üzerine Bir İnceleme, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 7(1): 533-564.
- Page, A.Z., İnce, M. 2008. Aile İçi Şiddet Konusunda Bir Derleme, Türk Psikoloji Yazıları, 11(22), ss.81-94. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2013. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü,
- Palabıykoğlu, R., (1997). Medya ve Şiddet, AÜ. Kriz Dergisi Cilt:5, Sayı:2, ss:123-126.
- Sarıcı, Y. (2013). Kadına Yönelik Şiddet. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güvenlik Stratejileri ve Yönetim Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep.

- Semerci, B., (2008). Simge Kullanımı. Medyada Şiddete Duyarlılık Paneli. 26 Kasım 2004, Ankara: RTÜK Yayınları.
- Sim, Ş., (1996). Medya ve Şiddet. İÜ. İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı:3. ss:127-131.
- Sözen, E., (2008). Simge Kullanımı. Medyada Şiddete Duyarlılık Paneli, 26 Kasım 2004, Ankara: RTÜK Yayınları.
- Trend, D.,(2008).Medyada Şiddet Efsanesi-eleştirel bir giriş,Çev.G.Bostancı.İstanbul:Yapı Kredi Yay.
- Tuncer, N., (2000). Çocuk ve İnternet Kullanımı, Türk Kütüphaneciliği, sayı:14-2.
- Tuncer, N., (2001). İnternet: Çocuk ve Yasalar. Türk Kütüphaneciliği, sayı:15-4.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük. (t.y.). Şiddet. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkdoğan, Orhan (1996) Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği, İstanbul: Timaş.
- Türkoğlu, N., (2007). Toplumsal İletişim. İstanbul: Kalemus Yayınları.
- Referans1 Uysal, M., (2006). Medya ve Şiddet. Toplumsal Bir Sorun Olarak Şiddet Sempozyumu, Ankara
- Vahip, I. ve Doğanavşargil, Ö. (2006). Aile İçi Fiziksel Şiddet ve Kadın Hastalarımız, Türk Psikiyatri Dergisi, 17(2): 107-114.
- Wade Francis C. "On violence", The Journal of Philosophy, vol 68, No:12, 369-377, s.370.
- World Health Organization (2002) World Report on Violence and Health. Geneva: WHO. http://www5.who.int/violence_injury_prevention/download.cfm?id=0000000582
- Wyborny, K. (2012). Elementare Schnitt-Theorie des Spielfilms. Mannheim: Verlag.
- Yüksel, M., (2008). Medyada Kadın ve Şiddet. Medyada Şiddete Duyarlılık Paneli, 26 Kasım 2004, Ankara: RTÜK Yayınları, ss: 39-47.
- ZEVKLİLER Aydın, Medeni Hukuk, Giriş ve Başlangıç Hükümleri, Kişiler Hukuku, Aile Hukuku, 2. Bası, Ankara: Savaş Yayınları, 1989, sh. 705

Elektronik kaynaklar

- URL-1 <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/dunya-saglik-orgutunden-aci-rapor-her-3-kadindan-biri-fiziksel-veya-cinsel-siddete-maruz-kaliyor-41759065> (Erişim Tarihi: 29.03.2021)
- URL-2 <https://uskudar.edu.tr/tr/icerik/4277/prof-dr-nevzat-tarhan-her-yonuyle-siddeti-degerlendirdi> (Erişim Tarihi: 29.03.2021)
- URL-3 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1013974> (Erişim Tarihi: 29.03.2021)
- URL-4 <https://medium.com/consensusturkiye/kad%C4%B1na-%C5%9Fiddetin-k%C3%B6kenlerini-t%C3%BCrk-sinemas%C4%B1nda-aramak-5ec109076b3a> (Erişim Tarihi: 29.03.2021)
- URL-5 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/572714> (Erişim Tarihi: 12.04.2021)
- URL-6 <https://translate.google.com/translate?hl=tr&sl=en&u=https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cedaw.aspx&prev=search&pto=aue> (Erişim Tarihi: 30.08.2021)
- URL-7 <https://rm.coe.int/1680462545> (Erişim Tarihi: 30.08.2021)
- URL-8 https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf (Erişim Tarihi: 30.08.2021)

Teşekkür

Makale yazımında her hafta yaptığı makale kontrolleri, eleştirileri ve yönlendirmeleri ile büyük emeği geçen Yeni Medya ve Film Çalışmaları hocamız sayın Dr. Tamer Bayrak'a ve çok dikkat etmeme

rağmen makale çalışmaları esnasında yine de ilgimi azalttığım çocuklarım Bera ve Berke'ye ve tabii hayatım ve eşim Filiz Aydın Yıldız'a teşekkürlerimi iletirim.

Extended Abstract

In the research, the movie "My Aunt Came" with the theme of violence against women was tried to be analyzed by using qualitative content analysis method. While analyzing, scene by scene scanning was made and the types of violence defined in the study were determined together with their visuals. In addition to the spatial analysis, scenes with inconsistency and time-space incompatibility were also tried to be shown in tables. The answer to the question of whether the director/screenwriter was able to touch real life was tried to be given in tables. In the study, the drama of violence against women was interpreted through Sergey Eisenstein's Theory of Cinema (fiction). Eisenstein's Theory of Cinema includes social dramas and tends to convey a message to society. In Eisenstein's fictional story, scenes that arouse curiosity and excitement are at the forefront in order not to distract the audience from the story. There are many violent scenes in the movie that make the audience nervous. The understanding of fiction is very important in Eisenstein's films. We can see the tactic of giving a message in Eisenstein's films in the movie "My Aunt Came". The film exhibits positive discrimination against women in terms of creating gender awareness.

We see that these elements of violence, which are committed as per tradition, are explicitly and implicitly staged in the film to show the Eastern provinces. The spatial analysis that includes these messages of the movie has also been tried to be expressed in the form of a table. The main idea of the movie "My Aunt Came" is to highlight the fallacy of traditional child marriages and consanguineous marriages. The possibility of fatal health problems in children born as a result of consanguineous marriage is a medical fact. As a matter of fact, in the movie, Haluk and Bahar's children Halil, die due to a disease caused by consanguineous marriage. We can say that this scene impressively conveys the message that consanguineous marriages can have deadly consequences to the audience. At the same time, the character of Ramadan and his friends criticize the traditional subject of child marriage while sitting in the village cafe, which can be considered a clear message. Ramadan criticizes consanguineous marriage by saying, "They are not aware that they have given birth to disabled children, how they do not see that they are destroying their children" and his friends around him also support him.

Traditions and customs are not the only reason for violence against women. Other causes of violence are not shown in the film. Although this is seen as a shortcoming, it can be said that the director or screenwriter focuses on the main idea and is successful in this regard.

Violence against women, as a social problem, deeply affects all societies regardless of economic, cultural, race, religion, language, class, ethnic group and geographical boundaries. Regardless of the type of violence against women, women experience feelings of fear and insecurity, they are negatively affected physically and mentally, and they experience problems in their participation in social life. Violence is not acceptable behavior. All elements of violence, not just against women, should be criticized and social awareness should be increased. A way out of this paradox should be shown to women who are exposed to violence in movies. If the scene of violence against women needs to be processed, this film should not

end with the phenomenon of men who do not give an account for the violence they have committed. Free units should be established to monitor the judicial process of women in this situation. Units that provide free support should also be covered in movies or TV shows.

The Women Support Application (KADES) of the General Directorate of Security, which works like a panic button in terms of responding to acts of violence against women, is a valuable work. This unit, which intervenes in incidents of violence against women in a very short time, ensures that the shelter needs of women and their children are met if requested by the woman after the violence. These units should be developed further and studies should be expanded so that everyone is aware of the existence of this unit.

We can see the social studies of violence against women in many global conventions. These studies can be seen in the UN convention (1985), to which Turkey is also a party, and in the CEDAW (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, New York, 18 December 1979). This convention requires that the issue of the elimination of gender inequality be guaranteed by the laws enacted by the states parties. The Istanbul Convention, which was opened for signature in Istanbul in 2011 and entered into force in 2014, aims to prevent all forms of violence. The phrase "Gender" in this global convention, which includes articles on violence against women, caused confusion and became controversial years after the agreement was signed. The process resulted in Turkey's withdrawal from this contract in July 2021. It is seen that the Istanbul Convention is a matter of debate not only in Turkey but also in the world. Although the UK, Bulgaria, Czech Republic, Hungary, Moldova, Slovakia, Latvia, Ukraine and Armenia signed the agreement, it did not enter into force and Poland withdrew from the agreement. Despite Turkey's withdrawal from the Istanbul Convention, it accepted the "New Human Rights Action Plan" on March 2, 2021. In the Istanbul Convention, the criminalization of "the persistent search of a woman by a man" was accepted in this plan as well. Again, this plan includes the state to provide free psychological support after the woman is raped. The European Convention on Human Rights (Turkey has been a party since 1950) can also be considered as a global social contract that deals with the phenomenon of violence against women.

Even if Turkey withdraws from the Istanbul Convention, it should be able to operate more dynamically in the judicial system the gender requirements of global conventions such as CEDAW and the European Convention on Human Rights.

Pandemi Döneminde Tiyatro ve İstanbul'daki Özel Tiyatroların Dijital Açılımlarına Genel Bir Bakış

A General Overview of Theater and Digital Initiatives of Private Theatres in Istanbul During the Pandemic

Derya AYDOĞAN¹
Özge AYDOĞAN²

Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 07.09.2021
Kabul Tarihi / Accepted: 10.11.2021
Doi: 10.48146/odusobiad.992276

Atf / Citation: Aydoğan, D. ve Aydoğan, Ö., (2021). "Pandemi Döneminde Tiyatro ve İstanbul'daki Özel Tiyatroların Dijital Açılımlarına Genel Bir Bakış", *ODÜSOBİAD*, 11(3), 951-964 Doi:10.48146.odusobiad.992276

Öz

Pandemide COVID-19 salgınıyla başa çıkmanın gerekli bir koşulu olan karantina sürecinde mekânlar kapatıldı, organizasyonlar iptal edildi, topluluklarla gerçekleştirilen aktiviteler askıya alındı. Özellikle kültür sanat etkinlikleri, süreçten en olumsuz etkilenenler arasında yer aldı. Kısıtlamalar ve iptallerden dolayı gerçekleştirilemeyen tiyatro etkinlikleri de diğer birçok etkinlik gibi dijital ortamda düzenlendi. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de eski kayıtların erişime açılması, dijital ortam için yeni projeler üretilmesi, online gösterimler düzenlenmesi, interaktif uygulamalar denenmesi gibi oldukça geniş bir yelpazede çalışmalar yapıldı. Dünya çapında yayınlanan birçok rapor ve analiz çalışmaları dijital ortamın artan ivmesini ve bu ortamlarda yer almanın önemini ortaya koydu. Tiyatro sanatında hareketlilik sağlandı, görünürlük bir şekilde başarılı ama kamu desteği ya da başka kurum ve kuruluşlardan destek almayan, gelirlerinin büyük çoğunluğu bilet satışlarına bağlı olan özel tiyatrolar, finansal sürdürülebilirliklerini sağlamak konusunda zorluklarla karşılaştı. İstanbul'daki özel tiyatrolar da dünyadaki durumla benzer bir durum yaşadı. Ek olarak kriz zamanı iki uçlu olarak belirdi: Yıpratıcı etkilere sahip olsa da yaratıcılığın sınırlarını zorlayan, normalde çekimsiz kalınabilecek yöntemlerin gerçekleştirilebilmesine dair itici bir güç yaratan, disiplinlerarası yapılanmaları güçlendiren tarafı ve yıkımları da beraberinde getirebileceği için tiyatro sanatının geleneksel bağlarını yenilemeye doğru açarken özünü yıpratmayacak yapıları dijital ortamda keşfetmesi ve yaratması gerekliliğini güçlendiren tarafı.

Anahtar Kelimeler: Pandemide Tiyatro, Online Tiyatro, Tiyatroda Dijitalleşme, İnteraktif Tiyatro, Şimdi ve Burada

Abstract

Although lockdowns are necessary measures taken in response to COVID-19, venues were closed, organizations got canceled and social activities were suspended during the lockdown period. Art and cultural activities were negatively affected in particular. Due to the restrictions and cancellations, theater performances were held digitally like many other activities. A wide range of new practices was implemented in the world as well as in Turkey: such as granting access to old records, producing new projects for digital environments, presenting online performances, and testing interactive applications. Reports and analysis studies published worldwide indicated the growing momentum of digital environments and the significance of taking part in these newly emerged platforms. As a positive development, a growing activity in the art of theater was observed and visibility was somewhat achieved. However, private theatres, whose revenue mostly consists of ticket sales and which don't receive any support from the public or the other organizations and institutions, faced challenges in their financial sustainability. Private theatres in Istanbul experienced a similar situation with the other ones across the globe. In addition, a doubled-edged crisis has emerged: on the one hand, there is the destructive force that pushes the limits of creativity, creating an impetus for the realization of methods that would typically go unnoticed, as well as strengthening interdisciplinary structures. On the other hand, there is the innovative force fortifying the necessity of discovering.

¹ Sorumlu Yazar: Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Doktora Mezunu, İstanbul, e-mail: derya_aydgn@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-0445-3248

² Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Yüksek Lisans Mezunu, İstanbul, e-mail: ozgeaydogan19@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-3807-8319

And it aims to create structures that will not wear down theater's essence in the digital environment while renewing the traditional ties of the art.

Keywords: Theater During the Pandemic, Online Theater, Digitization in Theater, Interactive Theater, Now and Here

Giriş

Merkezinde çeşitli performanslara yönelik birtakım eylemleri barındıran tiyatro, birçok alanla ve disiplinle kaynaşmış bir sanat türüdür. İnsanlık tarihi kadar eski olan bu sanat türü binlerce yıllık geçmişi ile yolculuğunda karşılaştıklarını, dönemlerin yeniliklerine göre ihtiyaç duyduklarını varoluşuna katarak ilerlemiştir. Tiyatro sanatı, diğer sanat dalları ve teknolojik gelişmeler ile etkileşim içerisinde olarak anlamını çoğaltmıştır.

Tiyatronun değişmeyen en önemli özelliği, belli bir alanda veya mekânda gerçekleştirilmesi, oyuncu ve seyirciye ihtiyaç duymasıdır. Tekrar edilemez oluşu ile yalnızca o ana özgü bir alımlama şansı tanıyarak biriciklik kazanır. Performansların kayıt altına alınması, onları o an, orada olarak izleyebilme kuralını bir bakıma değiştirmiştir. Kayıtlardan izlenen görüntülerin tiyatronun/performansın kendisi olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Bunlar belki de başka bir forma dönüşen sanat türü ya da ürün olarak değerlendirilebilir ve özellikle arşiv oluşturması, bellek yaratması açısından değerlidir. Öte yandan dijital ortamın çoğaltabilme, dağıtabilme, her an her yerde görülebilme özellikleri, diğer alanlarda olduğu gibi tiyatro için de kitlelere ulaşma, sesini duyurma, küresel ortamda yer alabilme gibi açılardan destekleyici olmuştur.

Tiyatro etkinliklerinin mekâna ve fiziksel bir aradalığa olan bağlılığı da pandemi sürecinde esnetilmek zorunda kalmıştır. Belirsizliğini koruyan bu süreçte toplulukla fiziksel mekânlarda gerçekleştirilen etkinliklerin durdurulması nedeniyle tiyatro etkinlikleri de dijital ortamlarda düzenlenmeye başlanmıştır. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de öncelikle kayıtlar erişime açılmış, iptal edilen ya da yarım kalan organizasyonlar sanal ortamda tamamlanmaya, devam ettirilmeye çalışılmıştır. Sürecin uzaması ile birlikte bu amaca yönelik yeni projeler üretilip paylaşılmış, çevrimiçi gösterimler yapılmıştır. Dijital platformlar için tiyatro sanatına dair yeni yöntemler denenmiş, prova süreçleri, çekim aşamaları yayınlanmıştır. Oyunlar dijitalde uygun olarak düzenlenmeye çalışılmış, farklı performanslar biçiminde sergilenmiştir. İzleyiciyi odağına alan etkileşimli oyunlar, izleyicinin doğrudan katılımcıya dönüştürüldüğü interaktif deneysel uygulamalar ortaya çıkarılmıştır.

Görünürlük konusunda dijital ortamın getirdiği çeşitli çözümler tiyatrolar için bir anlamda kurtarıcı olsa da finansal açıdan tatmin edici olamamıştır. Hem seyircinin yeni seyir edimine alışması ve karşılığında bilet satın alabilmesi hem tiyatroların altyapılarını dijitalde uyarlaması zamanla gerçekleşebilecek bir durumdur ve hem zaman, emek hem de bütçe gerektirmektedir. Dolayısıyla özellikle kamu desteği ya da başka kurumlardan destek alamayan özel tiyatrolar için finansal anlamda süreç daha yıpratıcı olmuştur. Ama bu durum aynı zamanda dijitalleşmeye geçiş hızlandırmakla birlikte yeni ve yaratıcı çözümlerin ortaya çıkarılmasını da sağlamıştır.

Dünya oldukça uzun süredir dijital teknolojinin egemenliği altındadır fakat yayınlanan birçok rapor ve analiz çalışmaları, pandemi sürecinde bu yeni ortamların kullanımlarının daha da arttığını, daha önce buralarda yer almayan ya da bu konuda yetersiz kalan sektörlerin bile harekete geçtiğini göstermektedir. "O an, orada" olunarak seyredilebilen tiyatro sanatı da güncellenerek, yeniye uyum sağlayarak ilerleme yoluna gitmiştir. Ancak dijital teknolojilerin tiyatronun özüne ket vurabileceği düşüncesi de bu dönemde hararetlenmiştir. Dolayısıyla tiyatronun özünü dijital yöntemlerle bağdaştıracak arayışlar gündeme gelmiştir.

Bu çalışmada pandemi sürecinde dijital ortamın durumu, dünyada yayınlanmış çeşitli raporlardan aktarılacak; tiyatro ve dijital ortam ilişkisi açıklanacak; süreçte yaşanan dijital açılımlar aktarılacak ve İstanbul'daki özel tiyatroların bir kısmı üzerinden salgın sürecindeki duruşları, etkinlikleri ve deneysel yaklaşımları üzerine genel bir çerçeve yansıtılacaktır.

Pandemi Sürecinde Dijital Ortam

Korona virüsünün bir türü olan COVID-19 salgını ile birlikte yaşanan pandemi sürecinde salgınla başa çıkmanın bir yöntemi olarak karantina uygulaması yapılmıştır. Karantinada topluluk ile gerçekleştirilebilen organizasyonlar askıya alınmış ya da iptal edilmiş, mekânlar kapatılmış, insanlar evlere çekilmiştir. Eğitim, iş yaşamı, sosyal yaşam, kültür-sanat ortamı, etkinlikler, toplu yapılan eylemlere dair her şeyin işleyişi pandemi sürecinde değişmiştir. İzolasyon boyunca her türlü iletişim, çoğunlukla dijital sistemler üzerinden devam ettirilmiştir. Süreçle ilgili durum üzerine dünya çapında çok sayıda araştırma yapılmış, raporlar yayınlanmıştır. Araştırmalar doğrultusunda, dijital ortamın yaşam alanlarında gittikçe artan bir pay edindiği görülmüştür.

COVID-19'un kültür sanat üzerindeki etkisini inceleyen bir analiz çalışmasına göre; genel olarak tüm sanat sektörü bu süreçten etkilenmiş olsa da etki hiçbir yerde sahne sanatları kadar doğrudan, derin ve hızlı olmamıştır (Greg ve Iain, 2021). American for the Arts Eylül 2020 raporuna göre; "COVID-19'un ABD genelinde sanat ve kültür sektörü üzerindeki ekonomik etkisinin 13.9 milyar dolar olduğu tahmin ediliyor" ("Educational Theatre Association", t.y.). Sanatçılar ve sanat çalışanları salgından finansal olarak en çok etkilenenler arasında yer almıştır ve özellikle performans sanatçıları için vahim bir tablo oluşmuştur. 2020 yılı Ocak-Ağustos ayları arasında, ABD gösteri sanatları şirketlerinde istihdam yaklaşık yüzde 55 düşmüştür. 2020'nin üçüncü çeyreğinde, aktörler, dansçılar ve koreograflar için işsizlik oranları yüzde 50'yi aşmıştır. 17 Eylül-3 Kasım 2020 arasında Americans for the Arts'tan toplanan verilere göre, ankete katılan kâr amacı gütmeyen sanat kuruluşlarının yüzde 63'ünden fazlası pandemiye yanıt olarak çevrimiçi varlıklarını artırdı (National Endowment, 2021). Avrupa Konseyinin görüşü ile; dijitalleşme, yeni kültüre erişim modelleri, kişisel yeniden yorumlama, kendini ifade etme, gençler arasında ilgi uyandırma ve onları aktif izleyiciler olarak dahil etme gibi konularda oldukça etkilidir ve yaşanan süreç fırsat olarak görülmeli, stratejik yaklaşımlar keşfedilmelidir ("Culture Action Europe", 2021). Birleşmiş Milletler ve Dünya Sağlık Örgütü'nün koronavirüsle mücadelede, kamuda farkındalık sağlayabilmek için en kritik araçlardan birinin yaratıcılık olduğunu ortaya koyması, kültür-sanat ve yaratıcılığın bir kez daha kültürlerarası iletişim ve etkileşimin temelinde olduğunu göstermektedir ("İstanbul Kültür Sanat Vakfı" [İKSUV], t.y.).

Mayıs 2020'de Deloitte tarafından yayımlanan raporda Türkiye'de Covid-19 salgını sonrası incelenen 60 kategoride dijital etkileşim değişimi ve tahmini toparlanma hızlarını gösteren bir grafik yer aldı. Rapora göre kültür - sinema negatif bir düşüş gösterirken, internet TV pozitif yükselme göstermiştir (Deloitte, 2020). Pandemi en olumsuz etkilenen bir başka kültür sanat alanı da tiyatrolardır. Özellikle özel tiyatrolar ve bağımsız tiyatro oyuncularını bu süreçte ciddi maddi zorluklar yaşamaktadır ("Türkiye Bilimler Akademisi", 2020).

Commencis 2021 Sosyal Medya Raporu'nda dünya çapında pandemi döneminde yapılan araştırmalara göre internet kullanıcıları salgın sırasında sosyal medya kullanımlarını yüzde 72 ve sosyal medya paylaşımlarını yüzde 43 artırmış durumdadır. 2020'den 2021'e kadar sosyal medya kullanıcı sayısındaki 1 yıllık değişime bakıldığında; kullanıcı sayısının yüzde 13,2 oranında yükseldiği görülmektedir. 2021 Ocak ayında "Statista" tarafından yayınlanan çalışmanın sonucuna göre 2012 yılında sosyal ağlara günlük 90 dakika ayıran kullanıcılar, 2015'de 111 dakika, 2018'de 142 dakika, 2019 ve 2020 yılında ise 145 dakika ayırıyor (İçözü, 2021). Türkiye'de 2018 yılında nüfusun 54 milyonu, 2019 yılında 59 milyonu internet kullanırken 2020'de bu rakam 62 milyona yükseldi. Türkiye'de sosyal medya kullanımı ise 2018 yılında 51 milyon, 2019 yılında 52 milyon iken 2020 yılında 54 milyona ulaştı ("2020 Yılında Türkiye'de", 2021). Hootsuite ve We Are Social 2021 Dijital Türkiye Raporu'na bakıldığında; Ocak 2021 verilerine göre; günde 8 saat çevrimiçiyiz. Bu 8 saatin 3 saati ise sosyal medyaya ayrılmış durumdadır. Similarweb ve Alexa raporında belirtildiği üzere aylık ortalamaya göre en çok ziyaret edilen ilk 20 web sitesinden ilk beşte Google, YouTube, Facebook, Instagram, Twitter ve onuncu sırada Zoom Us yer alıyor ("Hootsuite ve We Are Social", 2021).

Veriler ışığında söylenebilir ki; içinde bulunulan dönem, dijital açılımların zorunlu olduğu, doğrudan ya da hibrit yöntemler ile dijitalleşmenin gerektiğini açık etmektedir. Özellikle koronavirüs salgını sürecinde bu gereklilik çok daha fazla hissedilmiş, daha çok konvansiyonel kalmayı tercih eden dijitalleşme konusunda çekimser davranan alanların da sürdürülebilirlik için sanal ortamlarda yer almaya başladığı görülmüştür.

Dijitalleşme ve Tiyatro

İletişim sistemleri, her daim daha geniş alana daha hızlı ulaşabilme amacı ile ilerlemiştir. Bu anlamda bilgisayar ve internet teknolojisi, daha önceki sistemlere göre devrim yaratıcı sonuçlar getirmiştir. İnternet ağ'larının ulaştığı her yere anında ve çoklu iletişim mümkün olmuştur, bununla birlikte küresel bir iletişim döngüsü ortaya çıkmıştır. Yeni medya ortamı, dijital ortam veya sanal ortam olarak adlandırılan sistem, yeni uygulamalar denemek, karma yapılar kullanmak, daha geniş kitleye daha işlevsel yöntemlerle ulaşmak gibi birçok özellik barındırmaktadır ve birçok alanın değişim ve dönüşümünü getirmiş, aynı zamanda yeni alanların da doğuşuna sahne olmuştur. Dünyada hem eski sistemleri içeren hem yeni sistemlerin ortaya çıktığı hem de her ikisinin harmanlandığı yapılar oluşmuştur. Birçok disiplin, bu yeni alanlara entegre olmaya çalışmıştır. Çağın insanı ile bağ kurmak, daha işlevsel yaklaşımlar sunmak, daha geniş kitlelere seslenmek, küresel ortamda yer almak gibi birçok sebep de bu akışa eşlik etmiştir.

Dijitalleşmenin kapsama alanına giren alanlardan biri de sahne sanatlarıdır. Nutku; (1993, s. 65) "teatron" sözcüğünden gelen tiyatronun "seyir yeri" manasına geldiğini ve "görmek" anlamını veren "theasthai" kökünden üretildiğini belirtir. Tiyatroyu "konuşma ve eyleme dayanan bir gösteri sanatı" olarak tanımlayan Çapan'a (1992, s. 11) göre; "Bu sanat türünün gerçekleşebilmesi için yazılı oyunun bir yönetmenin yorumuyla sahneye konması, oyuncuların değişik kişileri canlandırması ve yazarın anlamını en yetkin biçimde aktarmak için dekor, giysi ve ışık gibi yardımcı öğelerden yararlanılarak seyircilere sunulması gerekir". Hattinger'e (1998, s. 216-217) göre; tiyatro sanatının bilgisayarla bir araya gelmesi, prodüksiyondaki her yönü değiştirdi ve yeni keşiflere doğru itici bir unsur oldu. Bilgisayar teknolojisi, sanatçıya yeni bir özgürlük alanı sağladı, örneğin; bir oyuncu elini sallayarak alanı sihirli bir şekilde dönüştürebilir. Performans alanı sanatçı ile etkileşime girerek canlı deneyimi daha organik hale getirir. Yönetmenlere sanatsal ifade olanaklarını kökten genişletecek teknolojik araçlar ile uygulamadan önce tasarım öğelerini görme, yeni fikirleri ve kavramları deneme ve keşfetme özgürlüğü verir. Sahne aydınlatması, sesler, kostümler, setler akıllı sistemlerle genişlemiştir ve sanal alanda yeni gerçekliklerin yaratılabileceği olanaklar oluşmuştur.

Dijital ortam, kayıt, çoğaltma, depolama ve dağıtma konularında diğer iletişim ortamlarına göre ciddi derecede üstünlüğe sahiptir. Tiyatro etkinliklerinin kaydedilmesi ve çoğaltılması aslında özünü oluşturan "tekrar edilmezlik" olgusuna ters düşmektedir. "Tiyatronun biricik olması, bir oyunun her sahnelemesinin öncekilerden farklı, bu yüzden özel ve tekrar edilemez olması anlamına gelir. Buna karşın kayıtlı ortamların, örneğin bir filmin, bire bir çoğaltılıp dağıtılabileceği için biricikliği söz konusu değildir" (Şeyben, 2016, s. 94). Başka bir açıdan dijital ortam içerisine aktarılan veriler, bir anlamda arşiv, bellek oluşumunun da önünü açmıştır. Ancak bu nedenle sanatın kendisinden çok dokümantasyonu belirginleşmeye başlamıştır. Groys'a (2014, s. 59-60) göre; sanat dokümantasyonunda araç, sanatı var etmiyor sadece onu belgeliyor. Çünkü sanat dokümantasyonu, sanat değildir; sadece sanata gönderme yapar. Bu şekilde sanatın artık orada mevcut olmadığını ve hemen görünmediğini, namevcut ve gizli olduğunu belirtir. Sanat dokümantasyonu, tiyatro performansları aynı şekilde belgelenen performanslara, geçici enstalasyonlara veya oluşumlara gönderme yapabilir. Bu çalışmalar, belirli bir zamanda gerçekleşmiş ve görülmüş sanat etkinlikleridir. Daha sonra sergilenen dokümantasyon, sadece anlam anımsatmaya yarayan bir yöntem olarak kullanılır. Ayrıca "Yapıtın birden çok çoğaltılmasıyla, onun biricik varlığının yerine kitlese bir varlık konulur." (Benjamin, 2015, s. 15-16).

Tiyatronun bir diğer önemli özelliği ise o anda orada olunarak izlenebilen ve bu nedenle canlı olan bir sanat türü olmasıdır. Oyuncular ve izleyici o anda canlı olarak orada olurlar ve bu durum da tiyatro sanatının tekrar edilemezliğini sağlayarak biricikliğini oluşturur.

Söz konusu bu ön kabullerin pek çoğu tiyatronun alametifarikası 'şimdi ve buradalık' (presence) niteliğinden türemektedir. Buna göre, tiyatro 'şimdiki zaman'da gerçekleşen yegâne sanattır ve gerçekleşebilmesi için katılımcılarının (oyuncu ve seyirci) aynı mekânda mevcut bulunması gerekir. Bu sebeple tiyatro tüm sanatlar içinde en mimetik olandır; çünkü eylemin dolaylı temsilinden (diegesis) ziyade doğrudan takdimini (mimesis) içerir. Yine bu sebeple tiyatro canlılık ve yanı sıra eş zamanlılık talep eder: hem oyuncu hem seyirci, kanlı

canlı bedenleriyle aynı mekândadır ve hem temsil hem alımlama ortak bir zaman diliminde (şimdi), aynı anda ve kesintisiz olarak gerçekleşir (Akım, 2021, s. 34).

Dijital ortam ile birlikte zaman ve mekân algısı değişmiştir. Ağ'a erişimi olan herkes her an her yerden sanal etkinliğe katılabilmektedir. Tercihe göre istenilen zamanda ve bulunulan mekândan katılım sağlanabilmektedir. Tiyatronun teknolojik gelişmelerle birlikte seyirci açısından sadece orada olunması durumunun ötesine geçtiğini belirten Şeyben (2016, s. 114), Steve Dixon'dan referans ile *"canlı, kayıtlı veya ortamlararası performanslarda izleyicilik biçimleri konusundaki asıl mesele, seyircinin 'o an ve orada bulunması değil', seyircinin 'aracılık' [agency] veya 'eylemlilik' durumu üzerinden değerlendirilmelidir"* demektedir. Akım'ın (2021, s. 41) Philip Auslander'dan yaptığı aktarıma göre; canlılık sözcüğü, tarihsel olarak klasik canlılık, canlı yayın, internet canlılığı, sosyal canlılık, websitenin yayınlanması gibi ifadelerle kategorize edilir. Klasik canlılık kategorisinde yer alan tiyatrodaki oyuncu ile seyircinin fiziksel olarak aynı mekânı paylaşması, icranın ve alımlamanın eş zamanlı gerçekleşmesi, anın deneyimlenmesi söz konusudur. Bu nedenle klasik canlılık, "şimdi ve buradalık" (zaman ve mekân) bileşenlerine bağlı olan mevcudiyet ile koşullanır. Dijital canlılık araçları ile mevcudiyet koşullarından "buradalık"; "başka türden bir canlılık" olarak fiziksel mekân yerine sanal mekânda sağlanmaktadır.

Dijital ortam, karşılıklı iletişim ve etkileşimi barındıran, kullanıcının sadece tüketici olarak kalmadığı aynı zamanda üretici de olduğu, sınırlılığı aşırı yapabilirliklerini artırabildiği, kendi varlığını çeşitli biçimlerde gösterebildiği, gösterinin bir parçası olduğunu hissettiği ve hissettirdiği yaklaşımlarla bezelidir. Bu yeni sistemlere entegre olan alanlarda pek çok yönden yeniden yapılanmalar meydana gelmiştir. Tiyatro da yeni oluşumlardan payını almıştır. "Dijitalleşmenin oyuncuların yerini alarak seyirciyi katılımcı-performansçıya dönüştürdüğü, tiyatro mekânının yerini alarak dijital ortamlarda kamusal alanlar yarattığı, dramaturji ve metnin yerini alıp çıkarımlar ve talimatlarla anlatıyı oluşturmayı ve performans seyirciye bıraktığı farklı yapıtlar bu yöntemin açılacağı özgün çeşitliliğe işaret etmektedir" (Bilgin, 2021, s. 85).

Tiyatro sanatının dijital ortamla olan ilişkisi, sahne tasarımı, dekor, ışık, ses gibi konularda ve hikâyeye hizmet edebilecek efektler, videolar, bilgisayar programlamaları gibi eklentilerde yapılabirliklerini artırması, zaman kazanması, daha yaratıcı uygulamaların ortaya koyulması açılarından oldukça işlevseldir. Normalde yapılması imkânsız veya oldukça zor olan sahne tasarımlarının yaratılabilmesine ve etkileyici atmosferler oluşturulabilmesine olanak tanıyan uygulamalar, dijital yöntemlerle gerçekleştirilebilmiştir. Ancak etkinliğin dijital ortama aktarılması konusu, -her ne kadar daha geniş kitlelere ulaşımını getirirse de- oldukça tartışmalı konular yaratmaktadır. Timplalex'i'den (2020, s. 44-47) özetle; tiyatro çevrimiçi olduğunda kendisini genellikle viral videolar, reklamlar ve oyunlarla aynı platformlarda kullanılabilir hale getirir ve başka bir çevrimiçi ürün olarak tüketilir. Ekranlarımızda izlediğimiz şey, neden hipermetin ve web yasalarına uyan bir gösteri biçimi olarak algılamak yerine tiyatro ve performans olarak pazarlanıyor? Bir tiyatro performansı kayıt ya da canlı farketmeksizin bir web platformunda "sanat" yerine "içerik" olarak hizmet eder. Bu nedenle dijital ortamın doğasını göz önünde bulundurarak akademinin dayattığı estetik ölçütlerini atmak yerine sanatsal olarak deneyimlenmesine izin verecek ölçütlerin geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Şeyben'in (2016, s. 42) yorumuyla; tiyatrodaki başka ortamların kullanımı konusunda iki temel eleştiriden biri; dramaturjik olarak gerekli olmadığı halde tiyatroyu sinema televizyon gibi ortamlarla yarıştırmak ya da oyunu sadece seyirciler açısından daha çekici hale getirmek için teknolojinin, çoklu ortamların kullanımına yöneliktir, bu ortam ve teknolojilerin pazarlama aracı olarak kullanılmasına karşı bir duruş vardır. Diğerisi ise "yoksul tiyatro" savıyla tiyatronun sadece yeni ortam ve teknolojilerden değil, oyuncunun kendisi hariç her şeyden arınması gerektiğini savunan Grotowski gibi tiyatronun bu arınma ile daha benzersiz ve üstün konuma geleceğini savunanların eleştirisidir.

Dünya çapında internet kullanımları ve pandemi sürecinde artan ivmeye bakıldığında; dijital ortamların insanların yaşam alanı haline geldiği görülmektedir. Bu kapsamda tiyatro etkinliklerinin dijital gösterim alanında yer almasının hayati olduğu açıktır. Halihazırda tiyatronun yapısını genişletecek, yaratıcılıkları artıracak yöntemler, uygulamalar dijital sistemlerde mevcuttur. Tiyatronun yapıtaşlarına ait olguların yeniden tasarlanmasına, şekillenmesine ve sanal dünyaya adapte edilmesine ihtiyaç vardır.

Pandemi Sürecinde Tiyatro ve İstanbul'daki Özel Tiyatrolara Genel Bakış

Pandemi sürecinin belirsizliğini korumasından dolayı sahneler varlıklarını devam ettirebilmek adına gösterilerini ekranlar üzerinden seyirciye ulaştırma yoluna gitmiştir. Seyirci ile teması kaybetmemek için sanal da olsa varlık göstermeye çalışmışlardır. Polonya'da yapılan bir araştırmada tiyatroların bir yandan ayakta kalmak ve finansal likiditeyi sürdürmek diğer yandan da izleyicilerle teması devam ettirmek üzere iki yönlü bir zorlukla karşı karşıya kaldıkları belirtilmektedir (Kalinowska ve diğ., 2021, s. 51). Araştırmaya katılan bir katılımcının "*birlikte olmak elimizden alındı ama aynı zamanda yeniden inşa edildi*" (Kalinowska ve diğ., 2021, s. 51) şeklindeki görüşü ile durum serimlenmektedir.

Kültür sanat etkinliklerinde fiziksel ya da sanal alan farketmeksizin varlığın sürdürülebilmesi finansal sürdürülebilirliğe bağlıdır. Bu süreçte sanal alanda bir şekilde görünür olabilmek başarılıysa da finansal akış konusunda yeterlilik sağlanamamıştır. Çevrimiçi sürümler konusunda ciddi bir artışa tanık olursa da çevrimiçi ürünlerin ekranlarımızda ücretsiz olarak tüketilmesinin olası yan etkileri dikkate alınmalıdır. (Timplalexi, 2020, s. 44) Pandemi krizinden oldukça etkilenen kültürel ve yaratıcı sektörler (Cultural Creative Sectors/CSS) üzerine analizleri içeren Avrupa'da yayınlanan bir çalışmadan özetle; gelirleri büyük ölçüde bilet satışlarına ve ziyaretçi/seyirci katılımına bağlı olan faaliyetlerin aniden durması, pazar gelirlerinde önemli bir düşüşe neden olmuştur. Kamu tarafından finanse edilen ve bu nedenle tamamen ya da kısmi olarak kamu mali desteğine güvenebilen kuruluşlar için süreç daha az şiddetli algılanmıştır. Tüm gösteri sanatları disiplinleri için düşen gelirin temel nedenleri bilet satışlarının kaybolması, sübvansiyonlar, sponsorluk ve bağışların olmaması ya da eksilmesiydi. Gişe gelirlerinin olmaması ve devlet sübvansiyonlarının gelmemesi en önemli açığı yaratmıştır. Elektronik ortam temelli yeni dağıtım biçimlerinin ücretlendirme mekanizmalarının daha az elverişli olması ve içeriklerin ücretsiz sunulması gelirdeki ciddi düşüşü telafi etmemiştir. Çünkü her etkinliğin arkasında sahne tasarımcıları, kostüm ve makyaj tasarımcıları, ışık tasarımcıları gibi aktörlerin yaşadığı büyük bir ekosistem de vardır. Bu nedenle hasarın boyutu, gişe gelirlerinin tamamen yokluğunun çok ötesine geçmektedir (European Parliament, 2021).

Başka bir açıdan, etkinliklerin dijital ortamda ücretsiz sunulması, ilk aşamada sadece gelir kayıplarını getirmiş gözükse de arka planda ek harcamaları da gerektirmiştir. Avrupa'daki CSS raporunda da ifade edildiği üzere; bazıları için kurum içi uzmanlıkların mevcudiyetinden dolayı dijital formatlara ve çözümlere geçiş kolay olsa da birçok kuruluş için dijital çözümlerin benimsenmesi ve dijital becerilere sahip personellere yatırım yapmak da bütçe kaybına neden olmaktadır (European Parliament, 2021). Örneğin; Uluslararası Çağdaş Gösteri Sanatları Ağı'nın (International Network for Contemporary Performing Arts/IETM) 23 ülkeden 80 üyesi arasında yapmış olduğu bir anket çalışmasında ABD'den bir katılımcı küçük şirketlerin bir etkinliği canlı yayınlamak veya videoya kaydetmek için yeterli paraya sahip olmadığını belirtmiştir. Romanya'dan bir katılımcı ise kendisi gibi bir halk tiyatrosunun canlı yayın maliyetinin, çevrimiçi bilet satışından elde edilen gelirden çok daha yüksek olabileceğini söylemiştir (Polivtseva, 2020, s. 4). Ocak 2021'de Washington'da Ulusal Sanat Vakfı Araştırma ve Analiz Ofisi (National Endowment for the Arts' Office of Research & Analysis) tarafından yayınlanan bir çalışmada ise Sanat Danışma Kurulu'nun (Advisory Board for the Arts/ABA) Ekim 2020'de yayınlanan anketine yer verilmiştir. Ankete katılan sanat kuruluşlarının yüzde 70'i çoğunlukla dijital bilet satarak ve içeriğe bağlı gönüllü bağış toplayarak dijital içerikten gelir elde ettiğini bildirmiş, gelir elde etmeyen kuruluşların yaklaşık yüzde 30'unun ise yüzde 53'ünün dijital içeriği öncelikle 'izleyicilerle bağlantıda kalmak için' kullanırken, yüzde 47'sinin henüz bir para kazanma planı oluşturmadığı veya uygulamadığı" bilgisi yer almıştır (National Endowment, 2021). Türkiye'deki durum üzerine genel bir değerlendirme yapan bir yazıda ise şu açıklamalara yer verilmiştir:

Türkiye'de kurumsal ve ödenekli tiyatrolar dışında pek çok bağımsız topluluğun kendi olanaklarıyla tiyatroya yaptığını ve bu noktada en büyük destekçilerinin oyunlarını tutkuyla takip eden bir seyirci kitlesi olduğu düşünülürse toplulukların ayakta kalması giderek

zorlaşıyor. Pandemiyle birlikte iki binin üzerinde tiyatro emekçisi işsiz kaldı. (...) Kültür ve Turizm Bakanlığının özel tiyatrolara destek fonu sağlayacağı söylense de topluluklar desteğin proje merkezli olduğunu ve uzun vadede sorunu çözmeyeceğini düşünüyor. Ayrıca vergi borcu, SGK borcu yüzünden kara listede olan birçok topluluğun yararlanamayacağını da (Ejder, 2020).

Finansal anlamdaki tüm yetersizliklere ve kayıplara rağmen Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de daha önceden kaydedilmiş oyunlar, sosyal medya hesapları ve web sitelerinden erişime açıldı, canlı yayınlar yapıldı. Doğrudan dijital olarak yayınlanmak üzere oyunlar üretildi. Okuma tiyatroları, podcastler*, kısa oyunlar, akıllı telefon ve dijital uygulamalara yönelik oyunlar gerçekleştirildi.

Tiyatrolar	Erişime Açılan Arşiv Oyunlar	Dijitale Uyarlanan Mevcut Oyun Sayısı	Dijitale Özel Üretilen Yeni Oyun Sayısı
Apartman Sahne	0	1	0
Asmalı Sahne	1	0	1
Entropi Sahne	2	0	0
Kadıköy Boa Sahne	0	0	9
Kadıköy Emek Tiyatrosu	0	0	5
Platform Tiyatro	0	2	1
Siyah Beyaz ve Renkli	0	0	0
Tatavla Tiyatro	0	0	0
Tatbikat Sahnesi	0	3	0
Tiyatro Kare	2	0	0
Uygur Gösteri Süheyl Behzat Uygur Tiyatrosu	0	0	0
Versus Tiyatro	0	0	0
Yolcu Tiyatro	1	1	0

Görsel 1: Pandemi Sürecinde İstanbul’daki Özel Tiyatroların Dijital Gösterimlerine Dair Genel Bir Görünüm**

Görsel 1’de genel bir örneklem sunmak amacıyla İstanbul’da bulunan, ulaşılabilen ve bilgilerini paylaşan özel tiyatroların pandeminin başından Temmuz-Ağustos 2021’e kadar dijital ortamlardaki aksiyonları listelenmiştir. Tüm özel tiyatroları kapsayan bir tablo, oldukça geniş olacağından genel bir görünüm sunulmuştur. Araştırma yalnızca özel tiyatrolara yönelik olarak yapılmış, devlet ve şehir tiyatroları kapsam dışı bırakılmıştır. Tablo, daha önce kaydettikleri ve bu süreçte erişime açtıkları oyunları, bu süreçte dijital sistemlere uyarladıkları mevcut oyunları ve dijital ortamlara özel olarak yeni üretilen oyunları içermektedir. Okuma tiyatrosu, ses tiyatrosu gibi uygulamalar dışarıda tutulmuş yalnızca klasik sahneleme biçiminde oynanan ve canlı yayın ya da kayıttan dijital olarak gösterilen oyun sayıları ele alınmıştır.

Tabloya bakıldığında; bu kapsamda herhangi bir eylemde bulunmayanların olduğu gözükse de dijital ortamda farklı etkinlikler düzenleyenler de vardır. Örneğin; Tatavla Tiyatro, Zoom programı üzerinden canlı olarak 28 adet okuma tiyatrosu sergilemiştir. (Kişisel İletişim, Tuğba Zehra Sağlam [29.07.2021]). Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de Pandemi sürecinde tiyatro sanatı adına

*Geleneksel radyo formatı ve çağdaş kayıt teknolojisinin bir karışımı olarak tanımlanabilecek “podcast”, internet üzerinden hazırlanan veya sonradan internete aktarılan ses yayınıdır (“Podcast Nedir”, 2020).

**Görsel 1’de yer alan bilgiler, Temmuz-Ağustos 2021 tarihlerinde mail, whatsapp ve telefon ile özel görüşmeler yapılarak edinilmiştir.

dijital olarak sergilenen birçok oyunun yanı sıra online eğitimler, toplantılar, atölyeler, söyleşiler gibi etkinlikler de gerçekleştirilmiştir.

Süreçte dijitalde uygun 9 yeni oyun üreten Kadıköy Boa Sahne'nin yapımcı ve oyuncularını arasında olan Gökhan Gürün'ün açıklaması ise şöyledir; "Tam kapanmadan önce kısa oyunlar üzerine çalışıyorduk. pandemi ile birlikte oyunlarımızı fiziksel sahnede sahneleyemeyeceğimiz için seyirci ile nasıl buluşabileceğimize dair bir arayışa girdik. Daha önce bu anlamda bir deneyimimiz olmamasına rağmen hem sinemacıların hem tiyatrocuların bir araya geldiği kompakt bir şey ortaya çıkardı. Fakat dijital ortam canlı olarak seyirciyle karşı karşıya geldiğimiz bir alan olmadığı için buna hiçbir zaman tiyatro adını vermedik, arayüz olarak adlandırdık. Tıpkı canlı tiyatrodaki olduğu gibi anları kaybetmeden seyirciye aktarmaya gayret ettik. Temel meselemiz bir izlemek olabilmektir. Çekimleri 3-4 kamera ile yaptık ama her oyunda tiyatro sahnesinde olduğunu göstermek adına mutlaka geniş planları da kullandık. Efektler, sesler ekleyerek anları belirginleştirdik ve montaj üzerine yoğunlaştık. Her oyunun teatral yönden ya da sinematografik yönden bakış açısı farklı olsa da ortaya çıkan çalışma aslında ne sinema ne tiyatro ikisinin arasında bir şey oldu" (Kişisel İletişim, [23.08.2021]).

Tabloda yer almayan pek çok tiyatro da çeşitli atılımlarda bulunmuştur. Moda Sahnesi, "Sahnedeki Naklen" uygulaması ile canlı olarak sahnelenen oyunlarını online gösterime açarak oynama ve izleme deneyiminin eş zamanlılığını sağlamıştır ("Moda Sahnesi", t.y.). Dijital tiyatroya yönelik pandemi öncesi kurulan ve kapanma zamanında atağa geçen ya da yeni oluşturulan siteleri de vardır. Örneğin; Tiyatrolar TV, gösterimden kaçırılan, uzaklık nedeniyle ulaşılamayan ve tekrar izlenmek istenen oyunları ekrana taşımaktadır ("Tiyatrolar TV", t.y.). YeniPerform ise 2020 yılında GalataPerform tarafından kurulan tiyatro alanında yeni oyunlar, atölyeler ve yayınlar için oluşturulmuş 3 boyutlu dijital bir platformdur. Önceden kaydedilmiş performanslara, canlı yayınlara, dijital tiyatro örneklerine, söyleşilere ev sahipliği yapmaktadır ("Yeni Perform" t.y.).

Tablo kapsamına girmese de birtakım kurum ve kuruluşlara bağlı olan sahnelerin deneysel uygulamaları da konu kapsamına alınabilir. Örneğin; İş Sanat yapımı ile gerçekleştirilen, klasikleşmiş tiyatro eserlerinin bir masanın etrafında okuma provası düzeninde seyircilere sunulduğu "Provedan İzle" ve Dünya klasiklerinden bölümlerin seslendirildiği "Okuma Tiyatrosu" alışıldık oyun izleme deneyiminin dışındaki uygulamalar olarak ele alınabilir (Has, t.y.). Bu uygulamalar, İş Sanat'ın web sitesi ve YouTube kanalı üzerinden seyirci ile buluşmuştur. Başka bir örnek ise kültür tiyatrosu eserlerinden seçilen kesitlerin günümüz perspektifinden yorumlanarak dijital bir format ile YouTube kanalında sergileyen Zorlu PSM tarafından gerçekleştirilen "Dijital Sahne"dir ("Dijital Sahne", t.y.).

Diğer yandan birtakım sebeplerle dijitalleşmeye karşı duran ya da daha gerçekçi, klasik tiyatroya daha uygun tekniklere yönelmek isteyen tiyatrolar da vardır. Örneğin; Uygur Gösteri Süheyl Behzat Uygur Tiyatrosu'nun kurucularından Behzat Uygur'un ifadeleri ile; "Pandemi sürecinde toplam 12 oyun oynadık. Dijital olarak yapılan biçimleri doğru bulmadığımız için dijital oyun yapmadık. Çünkü dijital tiyatroyun tiyatro seyircisi olmayanları ya da tiyatroyu ilk defa izleyecek seyirciyi tatmin edeceğini düşünmedik. Çekimlerin dijital mantığa uygun olarak daha sağlıklı yapılması gerekiyor. 1-2 tane denemenin dışında buna ulaşabilen tiyatro yoktu. Bu nedenlerle dijitalde itibar göstermedik. Ama bununla ilgili çalışmalarımız var" (Kişisel İletişim, [21.08.2021]).

Dijital ortamlar, Dünya izolasyon içerisinde iken sahnelerin dinamizmini koruması, seyirci ile ilişkisine bir şekilde devam edebilmesi gibi açılardan dikkate değer olabilir. Tiyatroların görünürlüklerini sağlamaları konusunda sanal ortam fizikseli aşan kapasiteye sahip olsa da sürdürülebilirlik için kazanç anlamında da aynı etkinin yakalanması gerekmektedir. Fiziksel ortamlarda toplu etkinliklerin gerçekleştirilebilmesini engelleyen süreçte sanal ortamların kurtarıcı görevinde olabilmesi için öncelikle finansal çözümler elde edilmelidir. Özellikle devletten veya başka insiyatiflerden herhangi bir destek alamayan ya da alınan desteklerin yetersiz kaldığı özel tiyatroların durumu benzer süreçler içerisinde çok daha kritik olacaktır. Ama iyimser bir çerçeveden bakıldığında da krizlerin üretim ve yaratıcılık konusunda itici bir güç yarattığı da söylenebilir.

Pandemi Sürecinde İstanbul'daki Özel Tiyatrolardan Yenilikçi ve Deneysel Dijital Uygulama Örnekleri

Karantina fiziksel mesafenin önemli olduğu bir süreç olarak sosyalleşmenin bilinen anlamını askıya alsa bile çağımızda sosyalleşmenin sınırlı bir anlamdan ibaret olmadığını da açık etmiştir. Bu nedenle “dijital sosyallık” olarak adlandırılabilir bir kavram, izole hayattan arınmanın yolu olmuş ve yaşamın dinamiklerini oluşturan birtakım eylemler, multimedya ortamına kaymıştır. Pandemide tiyatroların yenilikçi, deneysel uygulamalarıyla pasif bir izleme deneyimi sunan ekranlar üzerinden seyircinin aktifleştirildiği, karşılıklı etkileşim kurulabilen örnekler ortaya çıkarılmıştır.

Görsel 2: Map to Utopia, ("Map to Utopia", 2020).

Dijital ortamda interaktif olarak gerçekleştirilen çeşitli deneysel uygulamalara örnek olarak Almanya'nın Bonn şehrinde kurulan fringe ensemble ile İstanbul'da çalışmalarını sürdüren Platform Tiyatro'nun ortaklığında oluşturulan "Map to Utopia" verilebilir. Oyunun prodüksiyonunu üstlenen Mark Levitas'ın aktarımı ile Map to Utopia; oyun tasarımı ve tiyatro ilişkisinden yola çıkan, akıllı telefonlara yüklenen uygulama eşliğinde seyircinin konumunu pasif izleyiciden aktif katılımcıya dönüştüren bir dijital tiyatro projesidir. Tüm farklılıklarına rağmen aynı şehirde yaşayanlara birbirini duymayı ve gerçek anlamda birlikte yaşayabilmeyi öneren bir kent geleceği fikrini yerleştirmektedir. Seyircilerin Zoom programı ve oyun için tasarlanan bir mobil uygulama üzerinden kendi özel alanlarından dâhil olabileceği oyuncuların da eşzamanlı olarak seyircilerle birlikte oynadıkları interaktif bir yapı içermektedir. Seyirciler ve oyuncular aynı fiziksel mekânda olmasalar da aynı sanal mekânı aynı zaman dilimini paylaştıkları bir deneyim yaşamaktadırlar. Dört farklı semt simülasyonu yaratılan performansta seyirciler, içinde buldukları semtlerde avatarlar eşliğinde yeni bir karakteri ve onun yolculuğunu inşa etmeye davet edilmektedir. Katılımcılar şehir tasarımcısı ya da bir semt sakini olarak yaşadıkları semte dair ortaya konan çeşitli sorunlara çözüm ürettikleri bir deneyimle karşı karşıya gelmektedirler (Uysal, 2021). Map to Utopia örneğinde yaratılan hikâye dili çerçevesinde seyircinin sürecin etken bir bileşeni olarak konumlandırıldığı, seyretme ediminin silikleşerek rol alma ediminin güçlendiği görülmektedir. Bilgisayar, dijital toplantı odası, akıllı telefon kullanımı, artırılmış gerçeklik uygulaması gibi çeşitli araç ve tekniklerin tiyatro oyunu içerisinde yoğun bir şekilde konumlandırılması, gösterilenin bir bilgisayar oyun formatı mı yoksa teatral bir oyun mu olduğu arasındaki çizgileri eritmiştir.

GalataPerform'un video, ses, performans ve yerleştirmeyi birleştirerek ürettiği "Terk Edilmiş Kıyıları/Negatif Fotoğraflar" projesi, başka bir örnek olarak sunulabilir. 24. İstanbul Tiyatro Festivali kapsamında çevrimiçi prömiyer yapan oyunda, mekânın çağdaş teatral araçlarla dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Oyuncunun bedeni ve sesinin, diğer tüm teatral araçlarla bir bütün oluşturduğu gösterimde; bir ailenin bir araya gelemediği aile yemeğine dair bir anlatı inşa edilmektedir. Bir ailenin geçmişinin izlerini süreceği şekilde yeniden düzenlenen oyun mekânı, multimedya performansı şeklindedir. Seyirci bu mekâna çeşitli araçlar üzerinden dahil olmaktadır. Öncelikle sanal dünyada çevrimiçi olarak oyuna katılan seyirci, ikinci aşamada oyunun gerçekleştiği mekânı ziyaret edebilmektedir ama sahnede bilinen anlamda bir oyuncuyla karşılaşmamaktadır ("Terk

Edilmiş", 2020). Farklı disiplinleri bir araya getiren çevrimiçi gösteriminde tiyatro formatında olması gereken dekor, mekân, ışık tasarım v.b. öğeler kullanırken sinemanın olanaklarından da faydalanılmıştır. Oyunun ikinci ayağında seyirciler mekânı gerçekten gezebilmektedir ve fiziksel mekânda ses, video ve dekor yerleşimi ile bir enstalasyon kurgulanmıştır. Sanal ortamda izlenen oyunda geçen araba, avize gibi öğeler, fiziksel alana yerleştirilmiştir. (Yeter, 2020) Hem multimedya olanaklarından hem fiziksel ve sanal birleşimi hibrit yöntemlerden hem de enstalasyon, sergi gibi sanatın diğer alanlarından yararlanan bu oyun, deneysel olmakla birlikte disiplinlerarası bir yapı sunmaktadır.

Tiyatroda dijital uygulamaların kullanımı -özellikle de pandemi sürecinin etkisiyle- alana daha çok seyirci çekmek için yenilikçi ve yaratıcı uygulamaların nasıl yapılabileceğine dair keşif sürecini hızlandırmış ve artırmıştır. Bu noktada önemli olanın teatral anlatımdan uzaklaşmadan yeni sistemlere entegre olmak olduğu söylenebilir.

Sonuç

Dünyayı sarsan COVID-19 salgını ve karantina süreci, kültür sanat alanını oldukça etkilemiş, kısıtlamalar ve iptallerden kaynaklı kriz yaşanmıştır. Pandemi boyunca dünya çapında yapılan birçok rapor ve analiz çalışmaları; salgın sürecinde dijital ortam ve sosyal ağların kullanımlarının arttığını göstermiştir. Bu durumda ayakta kalabilme koşulunun yeni dünya düzenine uyum sağlayarak, yeni yapılanmalara gitmek olduğu açıktır.

Tiyatro etkinlikleri de pandeminin yarattığı kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Dijital ortam, karantina sürecinden etkilenen birçok alanın olduğu gibi tiyatronun da doğrudan sergilenme, gösterim alanı olmuştur. Dijital teknoloji, sahne tasarımı, dekor, ışık, ses gibi tiyatronun birçok alanında uzun süredir kullanılan bir teknoloji olmasına rağmen gösterim anlamında bu teknolojiden faydalanması özellikle pandemi süreci ile birlikte artmıştır. Zaman ve mekândan bağımsız dünya tiyatrosuna ulaşımın yolunu açan dijital alan, tiyatro sanatının "burada ve şimdi" özelliğini dönüştürmüştür. "Burada" özelliği ortak bir çatı oluşturan sanal mekâna; "şimdi" özelliği de "ağ'a sahip olunan her an'a" evrilmiştir. Bir şekilde varlığını sürdürebilmek, sesini duyurabilmek ya da daha farklı işlevsel yaklaşımlar yakalamak, deneysel yöntemler keşfederek alana yeni biçimler kazandırmak gibi birçok sebeple dijital olanaklardan yararlanılmıştır. Tiyatroların eski kayıtlarını ve arşivlerini açmaları, bellek yaratılması yönünden oldukça dikkate değerdir. Yenilikçi ve deneysel uygulamalar ise tiyatronun dijital ortamda multimedya öğeleriyle harmanlanarak çeperinin genişlemesine katkı sunmaktadır. Ama tiyatronun dijital teknolojiden yararlanırken dikkat etmesi gereken temel konu, sanal alanda bir içeriğe ve orada yer alan bir tüketim metasına dönmemesidir. Yalnızca faydacı yaklaşımlar, ihtiyaçlar paralelinde dijital teknolojiden yararlanması, yapılanın teknolojiye mi yoksa tiyatroya mı hizmet ettiğine bakılması önemlidir.

Herhangi bir teknolojinin kullanımı söz konusu olduğunda ekonomik durum oldukça belirleyicidir. Pandemi sürecinde dijital ortam her ne kadar tiyatronun kurtarıcısı olmuş gibi gözükse de aslında finansal açıdan sürdürülebilirlik sağlanamamıştır. Tiyatrolar, ücretsiz olarak erişim verdiklerinde, dünya sanat ortamında yer almak, tanınmak, seyirci kazanmak, arşiv oluşturmak gibi açılardan kazançlıdırlar. Ancak bu süreçte sürdürülebilirliğin sağlanması için ekonomik döngüye ihtiyaç vardır bu da şimdilik tam olarak kapsayıcı biçimde gerçekleştirilememiştir. Uluslararası çalışmalardan anlaşılmaktadır ki dünya genelinde durum benzerdir ve özellikle de gelirleri çoğunlukla bilet satışlarına bağlı olan özel tiyatrolar için finansal akış çok daha önemlidir. Mevcut dijital altyapılarının yetersizliği, tiyatroların ekonomik durumu, seyircinin yeni seyir biçimlerine alışma süreci gibi birçok faktörden dolayı dijital ortamdaki finansal yönden yeteri derecede faydalanılamadığı çıkarılması yapılabilir. İstanbul'daki özel tiyatrolara göz atıldığında; arşivlerin açılmasının, çeşitli tiyatro etkinlikleri düzenlenmesinin yanı sıra dijitalde uygun yeni projelerin de üretilip sunulduğu görülmektedir. Dolayısıyla finansal açıdan desteksiz kalınmış ya da yeterli destek alınamamış olmasına rağmen üretim anlamında verimli bir sürecin yaşandığı söylenebilir. Diğer yandan multimedya ortamının olanakları kullanılarak deneysel, yenilikçi çalışmalar da yapılmıştır ve bunların tiyatro olup olmadığı, teatral dile sahip olup olmadığından öte öncü, alan açıcı çalışmalar olarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.

Salgın süreci ve yaşamın toplu etkinliklerden izole edilmesi, tiyatro sanatını bir krizin eşiğine getirmiş olsa da tiyatronun çağın gerekliliklerine uygun şekilde yeni teatral diller aradığı, ışıklarını söndürmemek için çaba harcıyarak zor koşullarda bile güncellenmeye doğru istekli bir tavır aldığı, her daim seyircisine ulaşmanın yeni yollarını keşfettiği, yeniliklerden yararlanmaya çalışırken kendi yaratıcılığını da ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir. Peter Brook'un (1990, s. 7); "*Herhangi boş bir alanı alıp işte bir sahnedir diyebilirim. Bir adam bu boş alanın ortasından yürür geçer, biri de onu gözleriyle izler, işte bir tiyatro ediminin oluşması için gereken şey bu kadardır*" sözünden de anlaşılacağı üzere tiyatro yapmak için normalde çok büyük parçalara, öğelere ihtiyaç yoktur ve internetle birlikte ağın ulaştığı her yer sahneye dönüştürülebilir. Sonsuz bir uzamda sınırsız yaratıcılıkla yer alınabilir.

Dünyada birçok sektörün özellikle de kültür sanat alanının durma noktasına geldiği bir zaman diliminde gerçekleştirilen yeni fikirlerin, yöntemlerin, uygulamaların tiyatronun özünün yeni ortamlarla nasıl içselleştirilebileceğinin, dönemin seyircisine nasıl seslenebileceğinin arayışları olarak değerlendirilmesi ve tiyatronun dijital açılımı için eşik atlanmasında önemli adımlar olduğunu düşünmek, daha yerinde olacaktır. Devamında finansal sürdürülebilirliğe dair çalışmalara yönelmekle birlikte yeni hikâye dillerinin nasıl oluşturulabileceği ve sanal alanda temasın organik biçimlerine nasıl ulaşılabilirliği araştırılmalıdır.

Teşekkür

Görsel 1'de yer alan tüm tiyatrolara verilerini paylaşarak araştırmamıza katıldıkları için, kişisel görüşmelerde ise yanıtlarıyla oldukça yardımcı olan Behzat Uygur, Gökhan Gürün ve Tuğba Zehra Sağlam'a teşekkür ederiz.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: %60 2. Yazar: %40 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- 2020 Yılında Türkiye'de Sosyal Medya İstatistikleri ve İnternet Kullanımı. (2021, 7 Ocak). Erişim adresi: <https://www.ondibilisim.com/blog/2020-yilinda-turkiyede-sosyal-medya-istatistikleri-ve-internet-kullanimi-nasildi/>
- Akım, Melike Saba. (2021). Canlılık ve Karşılıklı Etkileşim: Tiyatronun Dijitalleşmesi ve Seyir Rejimi Üzerine Ontolojik-Tarihselci Bir Soruşturma. *Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Yazıları Dergisi*, 44, 31-47. Erişim adresi: http://sanatyazilari.hacettepe.edu.tr/img/154251372021_51206606632.pdf
- Benjamin, Walter. (2015). *Teknik Olarak Yeniden Üretilebilirlik Çağında Sanat Yapıtı*. çev. Gökhan Sarı. İstanbul: Zeplin Kitap.
- Bilgin, Mesrure Melis. (2021). Dijitalleşen Sahne Sanatları Deneyimi. *Dijital Dönüşümün Kültür ve Sanat Üzerindeki Yansımaları*. ed. Canan Arslan. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler. (71-86).
- Brook, Peter. (1990). *Boş Alan*. çev. Ülker İnce. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Culture Action Europe, (2021). No Sustainability Without Culture And The Arts. Erişim adresi: <https://cultureactioneurope.org/news/no-sustainability-without-culture-and-the-arts/>
- Çapan, Cevat. (1992). *Değişen Tiyatro*. 3.bs. İstanbul: Metis Yayınları.
- Deloitte. (2020). Küresel Covid-19 Salgınının Türkiye'de Farklı Kategorilere Etkileri II. Erişim adresi: <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/consulting/articles/kuresel-covid-19-salgininin-turkiyede-farkli-kategorilere-etkileri.html>
- Dijital Sahne Başladı!. (t.y.). Erişim adresi: <https://www.zorlupsm.com/tr/blog/dijital-sahne-basladi>

- Educational Theatre Association. (t.y.) Impact of COVID-19 on Theatre Education. Erişim adresi: https://higherlogicdownload.s3.amazonaws.com/SCHOOLTHEATRE/7f9e7fa8-ea41-4033-b6a3-1ce9da6a7b6f/UploadedImages/EdTA_Covid19Impact_2020.pdf
- Ejder, Eylem. (2020, 8 Ekim). Tiyatro "Şimdi" ve "Burada". Art Dog Istanbul. Erişim adresi: <https://www.artdogistanbul.com/5-sayi/tiyatro-simdi-ve-burada.htm>
- European Parliament. (2021). Cultural and Creative Sectors in Post-COVID-19 Europe – Crisis Effects and Policy recommendations. Erişim adresi: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL_STU\(2021\)652242](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL_STU(2021)652242)
- Groys, Boris. (2014). *Sanatın Gücü*. çev: F. Candil Erdoğan. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Guibert, Greg. Hyde, Iain. (2021). ANALYSIS: COVID-19's Impacts on Arts and Culture. *Argonne National Laboratory*. Erişim adresi: <https://www.arts.gov/sites/default/files/COVID-Outlook-Week-of-1.4.2021-revised.pdf>
- Has, Nil. (t.y.) İş Sanat'ta "Provanan İzle" Cimri ile Başlıyor. Sanat Okur. <https://sanatokur.com/is-sanatta-provanan-izle-cimri-ile-basliyor/>
- Hattinger, Gottfried. (1988) "Introduction: A Historical Survey on the Subject". Erişim adresi: <http://archive.aec.at/media/assets/72c9daf868e0dbbe403d8af5fa0f6ff3.pdf>
- Hootsuite ve We Are Social 2021 Dijital Türkiye Raporu. (2021, 16 Şubat). Erişim adresi: <https://www.webolizma.com/hootsuite-ve-we-are-social-2021-dijital-turkiye-raporu/>
- İçözü, Tuğçe. (2021, 19 Nisan). Commencis 2021 Sosyal Medya Raporu'ndan Öne Çıkan Başlıklar. Erişim adresi: <https://webrazzi.com/2021/04/19/commencis-2021-sosyal-medya-raporundan-one-cikan-basliklar/>
- İKSV. (t.y.) İKSV'den yeni bir politika metni: Pandemi Sırasında Kültür-Sanatın Birleştirici Gücü ve Alanın İhtiyaçları. Erişim adresi: <https://www.iksv.org/tr/haber/iksv-den-yeni-bir-politika-metni-pandemi-sirasinda-kultur-sanatin-birlestirici-gucu-ve-alanin-ihiyaclari>
- Kalinowska, Katarzyna. Kułakowska, Katarzyna. Babicka, Maria. ve Bargielski, Michał. (2021) A Community in Quarantine: The Social Worlds of Alternative Theater During the Pandemic. *Przełqd Socjologii Jakościowej*, 17(3), 50-74 doi: <https://doi.org/10.18778/1733-8069.17.3.03>
- Map to Utopia. (2020). Erişim adresi: <https://tiyatro.iksv.org/tr/yirmidorduncu-istanbul-tiyatro-festivali-2020/map-to-utopia>
- Moda Sahnesi Oyunları. (t.y.). Erişim adresi: <https://www.modasahnesi.com/sahneden-naklen>
- National Endowment for the Arts (2021). The Art of Reopening: A Guide to Current Practices Among Arts Organizations During COVID-19. Erişim adresi: <https://www.arts.gov/impact/research/publications/art-reopening>
- Nutku, Özdemir. (1993). *Dünya Tiyatrosu Tarihi Cilt 1 Başlangıcından - 19. Yüzyıl'a Kadar*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Podcast Nedir ve Nasıl Yapılır: Adım Adım Rehber. (2021, 4 Mayıs). Erişim adresi: <https://tr.wix.com/blog/makale/podcast-nedir-podcast-nasil-yapilir?>
- Polivtseva, Elena. (2020). Performing Arts in Times Of The Pandemic Status quo and the way forward. *International Network for Contemporary Performing Arts*. Erişim adresi: https://www.ietm.org/en/system/files/publications/performing_arts_in_times_of_the_pandemic_0.pdf
- Şeyben, Burcu Yasemin. (2016). *Tiyatro ve Multimedya*. İstanbul: Habitus Yayıncılık.

Terk Edilmiş Kıyılar//Negatif Fotoğraflar İzleyiciyle Buluşuyor. (2020, 8 Kasım). Terk Edilmiş Kıyılar//Negatif Fotoğraflar İzleyiciyle Buluşuyor. Erişim Adresi: <https://www.artfulliving.com.tr/gundem/terk-edilmis-kiyilarnegatif-fotograflar-izleyiciyle-bulusuyor-i-22188>

Timplalexi, Eleni. (2020). Theatre and Performance Go Massively Online During the COVID-19 Pandemic: Implications and Side Effects. *Homo Virtualis*, 3(2), 43-54. doi: <https://doi.org/10.12681/homvir.25448>

Tiyatrolar TV Nedir. (t.y.). Erişim adresi: <https://tiyatrolar.tv/tv-nedir>

Türkiye Bilimler Akademisi. (2020). COVID-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu. Erişim adresi: <http://www.tuba.gov.tr/tr/yayinlar/suresiz-yayinlar/raporlar/5.-versiyon-tuba-covid-19-kuresel-salgin-degerlendirme-raporu>

Uysal, Kardelen. (2021, 23 Ocak). Öncü ve Özel Bir Deneyim: Map to Utopia. Otuzbeşlik. Erişim adresi: <https://www.otuzbeslik.com/yazilar/map-to-utopia-oncu-ve-ozel-bir-deneyim>

Yeni Perform Nedir?. (t.y.). Erişim adresi: <https://yeniperform.com/gise/gise-hakkmzda>

Yeter, Kübra. (2021, 11 Ocak). Bir arada olamamanın hikâyesi: "Terkedilmiş Kıyılar/Negatif Fotoğraflar". Unlimitedrag. Erişim adresi: <https://www.unlimitedrag.com/post/bir-arada-olamaman%C4%B1n-hik%C3%A2yesi-terkedilmi%C5%9F-k%C4%B1y%C4%B1lar-negatif-foto%C4%9Fraflar>

Extended Abstract

Although lockdowns are necessary measures taken in response to COVID-19, venues were closed, organizations got canceled, and social activities were suspended during the lockdown period. Art and cultural activities were negatively affected in particular. Due to the restrictions and cancellations, theater performances were held digitally like many other activities. Digital technology has many positive features such as ensuring sustainability, getting rid of certain dependencies, trying new practices, using mixed structures, and reaching a wider audience with more functional methods.

The most persistent feature of the theater is the fact that it is performed in a specific area or venue, and it needs actors and an audience. With its unrepeatability structure, the theater only allows reception at the very moment of the performance, which makes it a unique art. But now, the recording devices and the improving technology stretched this feature a bit. Thus, whether the footage watched from the recordings is the theater/performance itself or not has become a matter of debate. In this respect, the recordings can be considered as a type of art or a product that may be transformed into another form, and they are especially valuable in terms of creating archives and creating memories. Moreover, as in other fields, the ability to reproduce, distribute, and the vast visibility independent of the time and space in the digital environment has been a great help in terms of reaching the masses and eventually taking a place in the global environment.

The reliance of theater activities on space and physical proximity had to be stretched during the pandemic process. In this uncertain process, theater events have also begun to be organized in digital environments due to the restrictions concerning social activities held in physical spaces. In Turkey, the records were made available to the public, and the canceled or unfinished organizations were tried to be completed and continued in the virtual environment initially. As the process prolonged, new projects for this purpose were produced and shared, and online demonstrations were made. In addition to the rehearsal processes and shooting stages, other new methods of theater art were attempted for digital platforms. The plays were tried to be arranged according to the digital platforms and presented in the form of different performances. Interactive plays that focus on the audience and interactive experimental practices where the audience is directly transformed into a participant have been revealed.

Although the various solutions brought by the digital environment in terms of visibility are really helpful for the theaters, they have not been financially satisfactory. The process involving the audience getting used to the new viewing routine and buying tickets, along with adapting the infrastructure of the theaters to digital forms will most likely occur gradually and it requires time, effort, and budget. Therefore, the financial endeavour has especially been more tiring for private theatres that cannot receive public support or support from other institutions. Still, this situation has also accelerated the transition to digitalization and also provided the emergence of new and creative solutions.

The world has been under the domination of digital technology for a long time, but many reports and analysis studies suggest that the use of these new environments has increased during the pandemic process. Even sectors that were not involved in this area before or were insufficient in this regard took action. The art of theater, which can only be experienced by being "there, at that moment", has also updated itself and adapted to the new ways in order to improve. However, the idea that digital technologies could hinder the essence of theater was also heated in this period. And thus, the pursuits reconciling the essence of theater with digital methods have come to the question.

Feminizm Bağlamında Lilith Efsanesi ve 9 Kere Leyla Filmi

The Lillith Legend in the Context of Feminism and the Film 9 Kere Leyla

Pınar BASMACI¹

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 09.07.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 13.11.2021

Doi: 10.48146/odusobiad.969266

Atıf / Citation: Basmacı, P., (2021). "Feminizm Bağlamında Lilith Efsanesi ve 9 Kere Leyla Filmi", *ODÜSOBİAD*, 11(3), 965-980 Doi: 10.48146/odusobiad.969266

Öz

Toplumsal cinsiyet kalıpları, kadın ve erkeği birbirinden tamamen ayırıştırmakta ve öteki olarak kadını ilan etmektedir. Sonrasında ise kadınlığa ve erkekliğe dair stereotipler ortaya koymaktadır. Feminizm söz konusu algıyla savaşılmaktadır. Çünkü ataerkil ideoloji tarafından ortaya konan bu algıda erkek, kadından üstün görülmekte, güçsüzleştirilerek, erkeğe muhtaç olduğu inancı sunulmaktadır. Bu yüzden de erkeğe itaat etmesi beklenen kadın, boyun eğmeyi reddettiğinde ise ataerkil ideoloji tarafından dışlanmaktadır. Bu doğrultuda, söz konusu ideoloji kadını, iyi ve kötü kadın olarak ayırırken, erkeği ise nitelendirme gereği duymamaktadır. Söz konusu eşitsizlik durumuna karşı çıkılması ve bununla mücadele edilmesi, feminist düşüncüyü ortaya koymaktadır. Feminizm için ilk kadın Lilith bir klasik olarak kabul edilmektedir. Çünkü Lilith, bağımsızlığını her şeyin önüne koymuş ve bir erkeğin hâkimiyeti altına girmeyi reddetmiştir. Buradan hareketle, feminizm ve Lilith efsanesi bağlamında 9 Kere Leyla filminin analiz edileceği çalışmada, filmin feminist bakış açısıyla, kadın ve erkek eşitsizliğine yönelik eleştiri taşıyıp taşımadığını ortaya koymak çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Söz konusu eleştirilerin ne olduğunu ve nasıl sunulduğunu tespit etmekse çalışmanın problemini oluşturmaktadır. 9 Kere Leyla filminin örneklem olarak seçildiği çalışmada, feminist film çözümlemesi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada, feminizmin esasında ilk kadından bu yana var olduğu ve esas sorunun kadının, erkeğin hâkimiyeti altına girmesi ya da girmemesi değil, erkeğin zihniyeti olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Feminizm, Ataerkil İdeoloji, Eşitlik, Lilith.

Abstract

Gender stereotypes completely separate men and women from each other and announce women as the other. Afterward, it reveals stereotypes of femininity and masculinity. Feminism fights this perception. Because, in this perception put forward by the patriarchal ideology, the man is seen as superior to the woman, and the belief that he needs men is presented by being weakened. Therefore, when the woman, who is expected to obey the man, refuses to submit, she is excluded by the patriarchal ideology. Accordingly, while the ideology in question separates women as good and bad women, it does not feel the need to characterize men. Challenging this situation of inequality reveals feminist thinking. Lilith, the first woman for feminism, is considered a classic. Because Lilith put her independence above all else and refused to be dominated by a man. From this point of view, in the study, in which the film 9 Kere Leyla will be analyzed in the context of feminism and the Lilith legend, the aim of the study is to reveal whether the film carries criticism of gender inequality from a feminist perspective. Determining what these criticisms are and how they are presented constitutes the problem of the study. In the study, in which the movie 9 Kere Leyla was chosen as a sample, the method of feminist film analysis was used. In the study, it was concluded that feminism has existed since the first woman and the main problem is not whether the woman is under the domination of the man or not, but the mentality of the man.

Keywords: Gender, Feminism, Patriarchal Ideology, Equality, Lilith.

Giriş

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, her toplumun yapısına göre farklılık göstermekle birlikte, kadınlığa ve erkekliğe dair kodları bireylere empoze etmektedir. Doğduğu andan itibaren bu kodlara maruz kalan bireyler, kadınlık ve erkeklik kalıplarını benimseyerek, kendisine verilenler içerisinde kalmaktadırlar. Aksi bir durumda da "Bu nasıl erkek, kadın gibi..." ya da "Bu nasıl kadın, erkek gibi..." söylemlere maruz kalmaktadırlar.

¹ Arş. Gör. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi, e-posta: pinarkovaci@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2552-7955

Erkeği kadından üstün gören söz konusu toplumsal cinsiyet algıları, kadının gücünü fark etmesiyle birlikte değişmeye başlamıştır. Kadın artık boyun eğmeyi ve erkeğin hâkimiyeti altına girmeyi istememekte, bunun için de mücadele vermektedir. Feminist mücadele bu noktada devreye girmekte ve kadın ile erkeğin eşit durumda olduğunu savunmaktadır. Eşitlik mücadelesi ile birlikte, söz konusu erkeklik ve kadınlık kalıplarının nasıl oluşturulduğu ve bu kalıpların nasıl kabullendirildiğini de sorgulanmaktadır. Ayrıca namus, beden, cinsellik ve ahlak gibi kavramların kadınlar üzerinden tanımlanmasına karşı çıkmaktadır.

Söz konusu algılara karşı çıkmak esasında ilk kadın Lilith'e kadar dayanmaktadır. Başka bir deyişle, kadınlar, erkeklere boyun eğmeyi en başından beri reddetmekte ve bununla mücadele etmektedirler. İlk kadın Lilith de Âdem'e eşit olduklarını ve ona boyun eğmeyeceğini söylemiş, Âdem'in üstün olduğu ısrarlarına dayanamayarak da onu terk etmiştir.

9 Kere Leyla filmi de Lilith efsanesi üzerinden kadın ve erkek eşitliği sorunsalına değinmektedir. Bu bağlamda feminizm, toplumsal cinsiyet ve Lilith efsanesi perspektifiyle *9 Kere Leyla* filminin inceleneyeceği çalışmada, öncelikle toplumsal cinsiyet ve feminizm kavramları anlatılacaktır. Daha sonra feminizm perspektifinden Lilith efsanesinden bahsedilecektir. *9 Kere Leyla* filminin de söz konusu bakış açılarıyla çözümlenmesinin ardından, sonuç bölümünde elde edilen bulgular tartışılacaktır.

Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm

Feminizmi detaylandırmadan önce, feminist düşüncenin en büyük eleştirel noktalarından olan toplumsal cinsiyet algısına değinmek gerekmektedir. Ancak öncesinde toplumsal cinsiyetle yakından ilişkili olan ataerkillikten kısaca bahsetmek çalışma açısından yararlı olacaktır.

Uygarlık, temel olarak doğanın ve kadınların tahakküm altına alınmasının tarihidir ve bu bağlamda ataerkillik de kadınlara ve doğaya hükmetmek anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, işbölümü evcilleşme ile uygarlaşmayı getirmekte ve günümüz küreselleşmiş tahakküm sistemini sürdürmektedir. Yapay bir şekilde kabul ettirilen işbölümü, toplumsal cinsiyeti ortaya çıkaran ve onu oluşturan biçimdir de. Bu işbölümü 35.000 yıl öncesine dayanmakta, söz konusu yapı içerisinde avcılık erkeğe, toplayıcılık ise kadına atfedilmektedir. Avcılık rolü, erkeklikle ilişkisinde gelişmekte, avcılığın gereksinimleri, istenilen özellikler olarak erkek cinsine dayandırılmaktadır (Zerzan, 2010, s. 49-52).

Daha öz bir deyişle de ataerkillik kavramı, kadınların, erkekler ve onların denetimi altındaki toplumsal ve siyasal kurumların uygulanması sonucu uğradıkları ayrımcılık ve dışlanmayı, kadınların emeklerine aile ve evlilik kurumu dolayısıyla el konmasını ifade etmektedir (Sancar, 2013, s. 23).

Connell (2016, s. 95; 239) ataerkil düzenin, mevcut toplumsal cinsiyet düzeniyle bağdaştığını ifade etmektedir. Bu bağlamda da evli bir kadının çıkarlarının, temelde kocasının ve çocuklarının çıkarları olduğu yönündeki bakış açısına dikkat çekmektedir. Buna ek olarak ataerkillik tasviri, kadına yönelik erkek şiddeti üzerine yoğunlaşmaktadır diyen Connell, bu noktada pornografi ve tecavüze parantez açmaktadır. Pornografinin, erkek cinselliğindeki şiddetin dışı vurumu ve kadınlar üzerinde bir tahakküm kurma aracı iken, tecavüzün ise cinsel arzudan çok ataerkil şiddetin edimi olduğunu belirtmektedir.

Öte yandan toplumsal iktidar ilişkilerini anlama çabasının, yalnızca kadınların erkekler tarafından ezilmesine ve ikincilleştirilmesine yol açan ataerkillik kavramı ile değil, erkeklerin bu iktidar ilişkilerini nasıl sürdürüp, yeniden üretebildiğine ilişkin soruların sorulmaya başlanmasıyla ve toplumsal cinsiyet kavramının kuramsal alanda yol gösterici hale gelmesiyle daha da güçlendiğini belirtmek gerekmektedir (Sancar, 2013, s. 31). Daha öz bir deyişle ataerkillik ve toplumsal cinsiyetin esasında iç içe kavramlar olduğu söylenebilir ki Connell (2016, s. 94) de bu perspektifle, ataerkillik tartışmalarının yaygın bir şekilde toplumsal cinsiyet teorisi üzerine temellendiğini ifade etmektedir.

Bu noktadan hareketle, ataerkillik ve feminizmle olan bağından ötürü toplumsal cinsiyet kavramından bahsetmek gerekmektedir. Toplumsal cinsiyet, dayandığı cinsiyet kategorisi nedeniyle insanları üreme işlevi üzerinden kadın ve erkek olarak iki kategoriye ayırmaktadır (Köse, 2013, s. 48). Daha doğru bir deyişle, toplumsal cinsiyet bireyleri, erkek ve erkek olmayan olarak ayırmaktadır. Çünkü kadın, erkeğin "ötekisi" olarak ilan edilmektedir.

Toplumsal cinsiyet topluma bir takım stereotipler sunmaktadır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet algısına göre, kadınların daha duygusal, erkeklerin daha güçlü ve akıllı olduğu, bazı işlerin kadınlara, bazı işlerinse erkeklere göre olduğu düşünülmektedir. Böylesi bakış açısıyla bazı saatlerde dışarıya çıkmak kadınlar için uygun görülmemektedir. Söz konusu ayırım ve kadının yerinin evi olduğu düşüncesi, doğumdan itibaren bireylere aşılacaktır. İlk olarak, biyolojik özelliklere göre, bireylerin kız ya da erkek mi olduğu tanımlanmaktadır. İkisinden birini seçmek zorunda bırakılan bireyler, cinsiyete göre verilen isimlerden başlayarak, kızları pembe ve erkekleri mavi giydirecek, toplumsal cinsiyetin ilk adımlarını atmaktadırlar. Ardından cinsiyete göre alınan oyuncaklarla da bu durum devam ettirilmektedir. Kız çocukları “Hanım hanımıcık ol” diye, erkek çocukları ise “Erkekler ağlamaz” diye büyütülmektedir. Eğitim aracılığıyla bu rollerin pekiştirilmesinden sonra, meslekler de bu doğrultuda seçilmektedir. Nihayetinde kadınların evin içindeki, erkeklerin ise evin dışındaki sorumlulukları daha fazla olması beklenmektedir (Saygılıgil, 2016, s. 7).

Kadınları özel alan, erkekleri kamusal alanla özdeşleştiren bu anlayış, özünde kadınları eve hapsedmektedir. Doğduğu andan itibaren farklı kalıp yargılarla büyütülerek, ataerkil ideolojinin standartlarına uydurılmaya çalışılan bireyler, bu yargıları özümseyerek kendinden sonrakilere aktarmaktadır. Bu durum da ataerkil zincirin kırılmasını zorlaştırmaktadır. Buradan hareketle, ataerkil ideolojiyi yıkarak, kadınlığa ve erkeklığe yüklenen anlamlardan kurtulmanın bebeklikten, hatta daha doğmadan, erkek olsun beklentilerinden sıyrılarak başlanması gerektiği göz ardı edilmemelidir.

Saygılıgil gibi Oktan ve Küçükalkan (2013, s. 221) da egemen değerleri erkeksi ölçülere dayanan ataerkil toplum düzeninde, kadınlığı tanımlayan anlamsal süreçlerin de hâkim değer ve anlam örüntüleri tarafından yapılandırıldığını belirtmektedirler. Bununla birlikte, eril kodlara uygun olarak tasarlanan makbul kadınlık biçimine uymama ya da kendisine biçilen rolleri oynamayı reddetme gibi birçok yönelimin, ağır bedelleri gündeme getirdiğini ve böylesi bir başkaldırının da ataerkil evren için ciddi bir tehdit olarak algılandığını eklemektedirler. Söz konusu yapı içerisinde kadın, bir yandan anne ve sadık eş olma gibi rolleriyle kutsallaştırılırken bir yandan da birçok din ve ideolojilerde de kötülükle, fitneyle ve şeytani niteliklerle ilişkilendirilmektedir. Oktan ve Küçükalkan esas olarak kadının anne veya iyi bir eş ya da kötü kadın olarak kategorize edildiğini söylemektedirler. Ancak erkekler için böyle bir kategorizasyonun yapılması söz konusu olmamaktadır.

MacKinnon ise toplumsal cinsiyet konusuna farklı bir bakış açısı getirmektedir. Bu bağlamda MacKinnon, toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin, toplumsal cinsiyeti üretip, pekiştirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca, etkili bir toplumsal cinsiyet kavramı ortaya koymanın esasında, toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyete neden olur demekle özdeş olduğunu belirtmektedir (Butler, 2014, s. 17). Daha öz bir deyişle, MacKinnon, toplumsal cinsiyet kavramını ortaya koyup, cinsiyeti bunun üzerinden tartışmanın, zaten toplumsal cinsiyeti yarattığını ifade etmektedir. MacKinnon’un söylemi doğrultusunda, toplumsal cinsiyet kavramının bu denli tartışılmasının, ataerkil kodları yıkmadığı, aksine pekiştirdiği söylenebilmektedir.

Öte yandan cinsiyet ve toplumsal cinsiyet tartışmalarının yanı sıra ataerkil ideolojinin kadın ve erkeği ayıran ve bununla yetinmeyerek kadını da kategorize eden yapısını bozmak için mücadelelerin olduğundan bahsetmek gerekmektedir. Özbek’e (2010, s. 5) göre ise kadınların erkeklerle konularını eşitleyebilmek için mücadele başlatmaları ve bu mücadele için de yıllarca beklemeleri gerekmiştir. Söz konusu mücadelenin anlamlı kazanımlar getirmesi, ancak kadının evin dışına çıkması ve emeğini iş piyasasına sürmesiyle mümkün olmuştur. Daha başka bir deyişle, özel alandan kamusal alana çıkan kadın gücünü fark etmiş ve erkeklerle eşit olduklarını kabullendirmek için mücadele başlatmıştır.

Söz konusu toplumsal cinsiyet mücadelesi cinselliği, üremeyi, arzuyu, zevkleri ve mizacı etkileyerek gündelik yaşamı istila etmektedir. Toplumsal cinsiyet hiyerarşisi ile toplumsal cinsiyet mücadelesi, toplumsal yaşamın her anında kendisini göstermektedir. Dolayısıyla ikisi de feminist bakış açısıyla kurumsallaştırılmaktadır. Bu yüzden de çoğu feminist çalışma, toplumsal cinsiyete ait kültürel anlamların nasıl üretilip, dolaşıma sokulduğunu çözümlemektedir (Fraser, 2017, s. 172-173). Kısaca feminist çalışma, toplumların cinsiyetlere ne anlamlar yüklediğini, bu anlamların nasıl üretilip, nasıl içselleştirildiğini çözümlemekte ve bu doğrultuda bir mücadele vermektedir.

Bu noktadan hareketle Butler (2014, s. 18), feminist görüşe göre toplumsal cinsiyetin yıkılması, arındırılması veya üst düzeyde karmaşılaştırılması gerektiğini söylemektedir. Çünkü eşitsizliğin

kaynağı toplumsal cinsiyet algısından ileri gelmektedir. Eşitsizliği yok etmek için öncelikle söz konusu algıdan başlamak gerekmektedir.

Butler (2014, s. 43) yine bu bağlamda ataerkil ideoloji içerisinde, kadınların yanlış temsil edilmesinden veyahut hiç temsil edilmemesinden dolayı, feminist kuramın, kadınları tümüyle ya da yeterince temsil eden bir dil geliştirmeyi ve kadının siyasi görünürlüğünü teşvik etmeyi gerekli gördüğünü de eklemektedir. Söz konusu ideoloji içerisindeki sorunlu temsillerin, feminist kuram tarafından değiştirilmeye çalışılsa da esas problemin yine toplumsal cinsiyet algılarına dayandığını belirtmek gerekmektedir.

Butler gibi cinsiyet farklılığının ve kültürel temsiller içerisinde kadınlığın çeşitlenmesinin ve farklılaşmasının sürekli olarak gözden kaybolmasını ele alan Cornell (2017, s. 92), feminizmin bu bağlamda koruyucu nitelikte bir hareket içerdiğini söylemektedir. Cornell, söz konusu bu koruyucu niteliğin, feminizm için çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte, kadınların bir yanda iyi kızlar, sevecen anneler, hayran olan ve tehdit etmeyen kız kardeşler; diğer yandaysa entrikacı metresler, boğucu anneler, erkeklerden nefret eden lezbiyenler ve psikotik dışlanmışlar olarak iki türe bölündüğünü ifade etmektedir. Söz konusu kısıtlayıcı kadın figürlerinin ötesinde ise kadını cinsiyet farklılığı içerisinde yeniden simgeleme mücadelesinin, farklılığa saygı duyan ve ayrıcalıklarla mücadele eden dayanışmada, feminist çaba için büyük bir öneme sahip olduğunu söylemektedir. Daha öz bir deyişle, feminizm kadınları, ataerkil ideolojiye uyum sağlayan ve sağlamayan kadınlar olarak kategorize eden algıyla savaşımaktadır.

Söz konusu savaş esasında uzun zamandan beri devam etmektedir. Bu bağlamda, feminizmin toplumsal cinsiyet algıları ve kadın erkek eşitliğine dair verdiği mücadelenin tarihinden de kısaca bahsetmek gerekmektedir. Saygılıgil (2016, s. 13-15), 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve feminizmin birinci dalgası olarak adlandırılan sürecin odak noktasının kadınların oy hakkı mücadelesi olduğunu söylemektedir. Simone de Beauvoir'ın, 1949 yılında yayımladığı *İkinci Cinsiyet* isimli kitabı ise feminist teorinin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Kadınlara kapı aralayan kitapta, kadınların ezilme nedenlerini sorgulanmakta ve kadınları "öteki" olarak gören erkek zihniyetinin kökenleri incelenmektedir. Beauvoir, cinsiyetler arasındaki eşitsizliği vurgulamakta ve bunun "doğal" olmadığını ortaya koymaktadır. 1970'li yılların ikinci dalga feminizmi ise biyolojinin kader olduğu algısına karşı çıkmaktadır. Söz konusu yıllarda, erkeklere kadınlarla ilgili konuşma hakkı tanınmamakta ve erkeklerin olmadığı, bağımsız kadın grupları anlayışı öne çıkmaktadır. 1990'lardan sonraki üçüncü dalgasında ise feminizmde eleştirel erkeklik çalışmaları ile queer teori önem kazanmaktadır.

Feminizmi akademik ortama taşıyan ve kadının ne olduğunu bir kadının gözünden sorgulayan, bu anlamda da ilk olması bakımından önemli olan Simone de Beauvoir'ın "*Kadın doğulmaz, kadın olunur*" sözü hala değerini korumaktadır. Beauvoir kadın olmanın, ataerkil kodların kadınlara yüklenen anlamlardan ibaret olduğunu, toplumsal cinsiyetin kadınlığa dair dayatmalarının kadının ne olduğunu ortaya koyduğunu söylemektedir. Bu bağlamda da esasında kadınlığa dair tüm stereotipleri reddetmektedir. Beauvoir ayrıca, kadının erkeğin ötekisi olarak ilan edildiğini ve bu yüzden de kadınlığın doğduktan sonra, erkek olmayan olarak kadına verildiğini anlatmaktadır.

Feminizmde önemli bir yeri olan beden konusuna parantez açıldığında ise "Bedensel ben, toplumsal cinsiyete dayanan bir ben olur" diyen Judith Butler (2015, s. 134; 197), Freud'un, toplumsal cinsiyetin, heteroseksüel konumlanışa göre elde edilip, istikrar kazandığı ve heteroseksüelliğe yönelik tehditlerin, toplumsal cinsiyetin kendisine de yöneldiği söylemlerine değinmektedir. Butler'ın ifade ettiği, bedene dair normların esasında toplumsal cinsiyet bağlamında oluştuğu ve toplumsal cinsiyetin heteroseksüellikle paralel olduğudur. Bu bağlamda da birine yöneltilen tehdidin, diğerini de etkilediğidir. Butler'ın söz konusu perspektifle cinsiyet kalıplarını da reddettiği, çünkü bu kalıpların heteroseksüellik içerisinde olduğunu düşündüğünü belirtmek gerekmektedir. Burada devreye queer kuram girmektedir ki üçüncü dalga feminizminin odak noktasından bir diğeridir. Butler zaten queerin olmadığı bir feminizmin düşünülmemeyeceğini söyleyerek de bunu pekiştirmektedir.

Saygılıgil (2016, s. 11) ise bedenle ilgili, bedenin ataerkil ideoloji tarafından kadınlar üzerindeki baskı ve denetimin gerçekleştiği en somut yer olduğunu ifade etmektedir. Beden din, yasalar ve ahlak kurumları tarafından tahakküm altına alınmakta, kadının cinselliği ve doğurganlığı denetlenmektedir diye de devam etmektedir. Çünkü erkeğin bedeninin denetimi, ataerkil ideoloji

tarafından hiçbir zaman düşünülmemekte, beden, ahlak ve namus gibi kavramlar, yalnızca kadın ve kadının bedeni üzerinden tartışılmaktadır. Feminizm de bu anlayışı değiştirmek için uğraşmaktadır.

Bu perspektifle, feminizmin esasında başka türlü görebilmeyi sağlamak amacıyla yaşam biçimlerini tekrardan gözden geçirmeye yapılan bir çağrı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca etik bir talebi de barındırmaktadır ve buna ahlak duyarlılığını genişletmek de dâhildir (Cornell, 2017, s. 96). Daha açık bir deyişle, feminizm kadına ve kadın üzerinden tanımlanan ahlak anlayışına olan bakışı değiştirmek için çabalamaktadır. Feminizmin kuramsal açıdan ele alınmasının ardından kısaca feminizm çeşitlerine değinmek çalışmaya sağlayacağı yarar bakımından önemlidir. Bu perspektifle, liberal, radikal, sosyalist/Marksist ve psikanalitik feminizmden bahsedilecektir.

Liberal feminist görüş Mary Wollstonecraft'ın önderliğinde başlamıştır. Wollstonecraft'ın ele aldığı metinde, kadınların eğitim hakkının altı çizilmekte ve kadın ile erkek arasındaki eşitsizliğin temeli olarak eğitimdeki eşitsizliğe işaret edilmektedir (Parsa & Akçora, 2017, s. 23). Liberalizmin temel ilkelerini benimseyen liberal feminizm, liberalizmin bireye önem veren yapısı gibi kadının da erkek gibi "insan" olmasından yola çıkmaktadır. Bu bağlamda da insana verilen önemle birlikte bireysel haklar geliştiğinde, kadınların durumlarının da düzeleceğine inanmaktadır. Liberallerle aynı şekilde liberal feministler de bireyi ön plana çıkarmakta ve bireyin bağımsızlığını savunmaktadırlar. Bu feminizmin anahtar kavramlarını da eşitlik, bireysellik, özgürlük ve rasyonalite oluşturmaktadır (Altınbaş, 2006, s. 23-24). Ayrıca liberal feminizm, kadınların filmlerdeki kalıplaşmış temsillerini ve kadının cinsellik ile bütünleştirilmesini ele alarak, kadının sunumunu değiştirmek için çabalamaktadır (Akbulut, t.y., s. 322).

Feminist görüşte, baskıların ortadan kalkması cinsel bir devrimle mümkün olacağı, söz konusu devrimin, kadınlara özgürlüklerini vererek, erkek baskısından kurtaracağı düşüncesi hâkimdir. Bu nedenle bilhassa radikal feministler aileyi, kadının özgürlüğünü engelleyen en büyük neden olarak görmektedirler (Atan, 2015, s. 19). Bir başka deyişle, kadınların toplumdaki ikincil konumlarının nedenini ataerkil ideolojiye bağlayan radikal feminizm, aile kurumunu da söz konusu ideolojinin devamı olarak görmektedir. Liberal feminizmden de bazı yönleriyle ayrılmaktadır. Liberal feminizmde kadınlar, haklarını farklı kampanyalar düzenleyerek ararken, radikal feminizm ise ataerkil ideolojiyle mücadele ederek aramaktadır. Radikal feminizm, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği politik açıdan ele almakta ve geleneksel varsayımları sorgulamaktadır. Kişisel olanın politik olduğu yönündeki sloganlarıyla, insan ilişkilerinin politik olduğunu savunmaktadırlar. Radikal feminizmin söz konusu bakış açısı, cinselliğin de politikayla ilişkilendirilmesine aracılık etmiş ve kadınların, politik bilincini dönüştürmüştür (Parsa & Akçora, 2017, s. 24). Bununla birlikte radikal feminizm, kadınların bastırılması ve ezilmesinin temelini, anaerkil ideoloji olduğunu savunmakta ve erkek egemenliğinde bulunan sinema endüstrisinin, ataerkil ideolojinin devamı noktasında hizmet ettiğini söyleyerek, kendi üretim alanlarını yaratmayı amaçlamaktadır (Akbulut, t.y., s. 322).

Feminist teorinin gelişimine katkı sunan sosyalist/Marksist yaklaşımlar önem arz etmektedir. Bu bakış açısı, Marks ve Engels'in fikirleri ile kapitalizmin neden olduğu cinsiyetçi iş bölümü algısından kaynaklanmaktadır. Sosyalist/Marksist feminizm, kadına dair baskı ve değersizleştirilmenin temelini kapitalist topluma bağlamakta ve toplumsal cinsiyetle ilgili sorunları ekonomik koşullarla ilişkilendirmektedir. Daha açık bir deyişle, sosyalist/Marksist feministler, kapitalist ekonomik ilişki içerisindeki kadınların haliyle ilgilenmektedir. Sosyalist/Marksist feministlere göre, kapitalizmin, erkek egemenliğini destekleyen durumu sorgulanmalıdır. Ayrıca sosyalist/Marksist feministler, kapitalizmi, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin kaynağı olarak görmektedirler (Ersoy Çak, 2010, s. 103; Akbulut, t.y., s. 322).

Feminizm içindeki önemli bir başka teori Freud ve Lacan temelli psikanalitik feminizmdir. Freud'un, kadın ve erkeğe ilişkin rolleri belirleme noktasında ortaya koyduğu deneysel çalışmalar, feminist teorinin temel niteliklerinden birini meydana getirmektedir (Parsa & Akçora, 2017, s. 25). Esasında feminist bakış açısı ilk önce Freud ile kuramını, ataerkil ideolojinin savunucusu olduğunu düşünülerek, eleştirilmiştir. Fakat daha sonra, Freud ve kuramında Lacancı okuma kullanılmış ve Freud'un kuramı, ataerkil ideolojinin anlaşılıp, çözümlenmesinde en etkili eleştirel unsur olarak görülmüştür. Buna ek olarak, feminizmin eylemci ve politik duruşundan ayrı olarak, cinsel farklılıklara ve feminist söylem yaratılması konularına odaklanarak, bu alanlarda üretime geçmesi, feminizm ile psikanalizi barıştıran etmenlerden olmuştur. Söz konusu alanlardaki, fikirsiz miras ile toplumsal kuralların, bireylerin bilinçdışı alanında nasıl oluşturulduklarını ortaya çıkarma noktasında en ideal araç psikanaliz olmuştur (Akbulut, t.y., s. 315-316). Kısaca psikanalitik feminizm,

psikanalizin ataerkil yapısıyla, kadını ihmal eden yapısını eleştirmektedir. Feminizmin söz konusu eleştirileri sonucunda, psikanaliz kuramı, kadın merkezli geliştirilmiş ve feminist bir psikanaliz meydana getirilmiştir (Yılmazbilek, 2018, s. 99).

Tüm bunlardan hareketle şunları söylemek mümkündür ki doğduğu ilk andan itibaren ve hatta daha doğmadan kendisine empoze edilmeye başlanan toplumsal cinsiyet kalıplarıyla yetişen bireylerin, kadın olmaya ve erkek olmaya dair bakış açıları oluşmaktadır. Böylesi bir bakış açısında kadın güçsüz, muhtaç ve ev içi bir alandayken, erkek ise güçlü, korucuyu ve ev dışı alandadır. Ataerkil ideolojinin ortaya koyduğu söz konusu yargılar bağlamında ahlak, namus, cinsellik ve beden denetimi de yalnızca kadınlar üzerinden gerçekleşmektedir. Bu doğrultuda da kadınlar iyi ve kötü olarak ayrılmaktadır. 1970'li yıllarda ortaya çıkan feminist düşüncenin amacı da tüm kalıp yargılardan kurtularak, kadının ve erkeğin eşit olduğunu göstermektir. Doğal gibi algılanan söz konusu algıların esasında doğal olmadığı yönünde mücadele veren feminizm, öz olarak ataerkil düşünceyle savaşmaktadır. Yüzyıllardır var olan ataerkil düşünce ise her daim kadını suçlamakta ve dışlamaktadır. Birçok yaratılış efsanesinde de kadın kötü, baştan çıkarıcı ve günaha sürükleyici olarak temsil edilmektedir. Bu efsanelerden biri olan Lilith efsanesinde kadının nasıl sunulduğunu feminizm bağlamında ele almak, uygulama kısmında incelenecek olan *9 Kere Leyla* filmi anlamlandırabilmek adına önem arz etmektedir.

Lilith Efsanesi ve Feminizm

Lilith efsanesi, ataerkil toplum ve dinin kapsadığı her şeyi içermektedir. Lilith, bir erkek tarafından yönetilmeyi reddetmiş bir kadındır, çünkü bu, O'nun hakkıdır (Moore, 2006, s. 2). Lilith, insanlık tarihinin kolektif bilinçaltının olumsuz anlam yüklediği anne temsilidir (Oylubaş, 2013, s. 435). Daha açık bir deyişle, Âdem'in tahakkümü altına girmeyi reddeden Lilith, hakkı olanı istediği için olumsuzluklarla çevrelenmektedir.

Lilith efsanesinden bahsetmek gerekirse öncelikle İncil'de geçen, "*Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrı'nın suretinde yarattı. Onları erkek ve dişi olarak yarattı*" (Yaratılış, 26) sözüne bakmak gerekmektedir. Yahudi ve Hristiyan inancında var olan Lilith hikâyesinde, kadın ile erkeğin aynı anda yaratıldığı yazmaktadır. Bundan dolayı da Lilith, kendisi üzerinde üstünlük kurmaya çalışan Âdem'in baskısını kabul etmemektedir.

Biraz daha detaylandırmak gerekirse, Âdem, Lilith'e ondan üstün olduğunu söylemiştir, fakat Lilith buna itiraz etmiş ve aynı anda aynı topraktan yaratıldıklarını, bu yüzden ikisinin de eşit olduklarını ifade etmiştir. Ancak Âdem üstünlüğü konusunda ısrar etmiştir. Bunun üzerine Lilith çok sinirlenmiş ve cennetten ayrılmanın tek yolu olan Tanrı'nın yasaklı isimlerinden birini söylemiştir. Daha sonra Âdem pişman olmuş ve Tanrı'ya Lilith'i ona geri göndermesi için yalvarmıştır. Bunun üzerine Tanrı, Lilith'e üç melek göndermiştir. Melekler Lilith'i İblislerin mekânında bulmuşlardır ve ona geri dönmelerini söylemişlerdir. Ancak Lilith geri dönmeyi reddetmiştir (Fernandes, s. 734-735; Diamantopoulou, 2015, s. 5). Öz ile Lilith eşitlik uğruna Âdem'le birlikte cenneti de terk etmiştir.

Melekler geri dönmeyi reddeden Lilith'e ceza olarak her gün yüz çocuğunun öldürüleceğini söylemişlerdir. Ancak Lilith yine de hâkimiyet altına alınmayı reddederek, boyun eğmektense, her gün yüz çocuğunun öldürülmesi cezasına razı olmuştur ve bu da onu feminizmin klasiği haline getirmiştir (Smith, 2008, s. 21).

Fakat Lilith daha sonra intikam almaya karar vermiştir ve bu yüzden de Lilith figürü, Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından kötülüğün temsili ve Havva'yı günaha sürükleyen yılan olarak temsil edilmektedir. Lilith ayrıca, tüm dişi şeytanların kaburga kemiği, çocukları öldüren, insan eti ve kanı tüketen, harap bitkiler, kirli dereler ile nehirler getiren, kâbuslar gönderen, düşüklere ve ölü doğumlara neden olan ve ayaklanmalarla hastalıklar getiren bir figür olarak sunulmaktadır (Fernandes, s. 733). Tüm bu temsillerin nedeni ise Lilith'in, Âdem'in baskısı altına girmeyi kabul etmemesidir.

Efsaneye geri döndüğünde ise Lilith'in geri dönmeyi reddetmesinin ardından, Tanrı Âdem için başka bir kadın yaratmıştır. Ancak bu defa anlaşmazlıkların olmasını engellemek için ikinci kadın olan Havva'yı, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratmıştır (Fernandes, s. 735). Başka bir deyişle de Lilith, Havva'nın aksine Âdem'le aynı anda ve aynı topraktan yaratılmıştır, onunla eşittir ve bunu savunmaktadır. Fakat Âdem, Lilith'e üstünlüğü konusunda ısrarcı davranınca, Lilith gitmiş ve cezasını çekmek pahasına geri dönmemiştir. Bunun üzerine de Tanrı Havva'yı yaratmıştır.

Lilith efsanesi bağlamında, MacDonald'ın (1895, s. 252-255) *Lilith* isimli romanında, Lilith'in söyledikleri, Lilith'in düşüncelerini anlamak adına önemlidir. Lilith, kendisine söyleneni yapmayacağını, kendisinden başkası olmayacağını, benliğinin istediğini yapacağını, ne yapmak isterse onu yapacağını, neyse o olduğunu ve bunu kimsenin ondan alamayacağını söylemektedir. Ayrıca kendisini düşünmenin onu mutlu ettiği sürece kendi olacağını ve bundan memnun olduğunu, başka bir şeyi umursamadığını, kendisine görünmeyi seçtiği şeyin onu kendisi yaptığını ve kendisine dair düşüncesinin onu kendisi yaptığını, bir başkasının onu şekillendiremeyeceğini eklemektedir. Bununla birlikte, onu özgür bir kadın olmaktan alıkoyacak güce meydan okuduğunu, ona işkence etseler dahi, kendi iradesi dışında bir şey yapmayacağını ifade etmektedir. Özgürlüğünden vazgeçmeyen Lilith, kendisi olmayı seçtiği şeyi değiştiremeyeceklerini, onların düşündüğü gibi olmayacağını ve zaten onların istediği şeyin kendisi olmadığını söylediğinde, ona bu durumda acı çekeceği ifade edilmekte ve Lilith de "Ama özgür olacağım" yanıtını vermektedir. Daha öz bir deyişle, Lilith için bağımsızlığı her şeyden önce gelmektedir.

Lilith ile ilgili efsaneler değişse de hepsinin bir ortak noktası bulunmaktadır. Bu nokta da Lilith'in maskülenin karşısına femineni koymasındadır (Moore, 2006, s. 2). Aslında Lilith öz olarak baskıcı bir sevgi anlayışını reddetmektedir (Çınar, 2018, s. 384). Ancak ataerkil ideoloji için bu bile katlanılmaz bir durumu simgelemektedir.

Bununla birlikte, Lilith ve Havva, kadının özgül kimliği ile toplumun kadına yüklediği "ahlak" formlarında karşıt kutupları temsil etmektedirler. Bu bağlamda da esasen erkekler, kadınları Lilith ya da Havva olmaya zorlamaktadır (Özbay, 2013, s. 40; 43). Daha öz bir deyişle, Lilith itaat etmeyi reddeden, Havva ise boyun eğendir. Bu yüzden Lilith kabul edilmeyen ve ötekileştirilendir.

Öte yandan ataerkil zihniyetin kadınları baskılamak için kullandıkları Lilith efsanesinin, baskıdan kurtulmak isteyen kadının sembolü haline geldiğini söylemek mümkündür (Çınar, 2018, s. 385). Lilith'in eşitliği savunan ve boyun eğmeyen tavrı, onu "anormal" bir kadın yapmaktadır (Diamantopoulou, 2015, s. 4-5). Daha başka bir deyişle, ötekileştirilen Lilith, ataerkil normlara uymayı reddettiği için yine bu ideoloji tarafından "normal olmayan" olarak nitelendirilmektedir, çünkü bu ideoloji için "normal olan" erkeklere itaat etmek ve boyun eğmektir. Bu bağlamda Zingsem'den aktarıldığı üzere, feministlere göre, eksikliğinin farkında olan erkek, kendisinde hoşlanmadığı ve eksik bulduğu tarafları kadına yükleyerek, onu cezalandırmaktadır (Çınar, 2018, s. 384). Diğer bir ifadeyle, esasında erkek, kadın üzerinden kendisini cezalandırmaktadır.

Tüm bunlardan hareketle, Lilith'in feminist düşüncenin klasiği haline gelmesindeki en önemli noktaların, Lilith'in eşitliği uğrana savaşması ve her ne pahasına olursa olsun Âdem'e karşı boynunu eğmemesi, özgürlüğü için mücadele etmesi ve çocuklarının ölümü gibi ağır bir ceza karşılığında bile itaat etmeyi reddetmesi oluşturmaktadır. Esasında Lilith'in tek istediği aynı anda ve aynı topraktan yaratıldığı, Âdem'e eşit olduklarını ve O'nun kendisinden üstün olmadığını anlatmaktadır. Feminist düşüncenin temeli de zaten buna dayanmaktadır. Lilith, Âdem'in neden ona itaat etmesini istediğini anlamamış ve bunu yapmaktansa cenneti terk etmeyi tercih etmiştir. Bağımsızlığını en öne koyan Lilith, onların istediği şeyin kendisi olmadığını söyleyerek de itaat edip, boyun eğmenin kadının özü olmadığı gerçeğine sahip çıkmıştır. Bu doğrultuda da sonraki başlıkta Lilith ve feminizm bağlamında, *9 Kere Leyla* filmindeki feminist bakış açıları ve filmdeki Lilith efsanesi ortaya konacaktır. Ancak öncesinde feminizmin sinema ile ilişkisine de kısaca değinilecektir.

Feminizm ve Sinema

Sinema, toplumsal cinsiyete dair stereotipleri tekrar ve tekrar üretmekte, böylece kadın ile erkeğin konumunu belirleyen etkenler arasında yer almaktadır. Kadının bu sistemdeki yeriyle bağıntılı olarak sinemadaki sunumu belirli kalıplar içerisinde, toplumsal konumunu bilen, egemen yapıyı onaylayan ve pasif bir nesne olarak temsil edilmektedir. Gücü ve eylemleriyle öne çıkan erkeklerden farklı olarak kadınlar, anneliğine ek olarak erkeklerle olan ilişkileriyle öne çıkmaktadır. Bu yapı içerisinde tekrardan üretilen kadınlık ve erkeklik rolleri, topluma dayatılmaktadır (Parsa & Akçora, 2017, s. 16). Daha öz bir deyişle de ataerkil toplumlarda, kadının sinemadaki temsili, esasında erkeğin kadına olan bakışının bir temsilidir (Karabağ, 2019, s. 1429).

Feminist film kavramı da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Söz konusu kavram, kadın bakış açısıyla cinsel farklılığı sunan, kadın ile erkek arasındaki eşit olmayan ilişkiyi eleştirel bir dille ortaya koyan ve derdi, kadının özgürleşmesi olan filmlere işaret etmektedir (Elpeze Ergeç, 2019, s. 15).

Sinemada ortaya konan kadın ve erkeğe yönelik eşitsizliğe dair eleştiriler de zaten feminizm ile başlamıştır. Söz konusu eşitsizliği görünür kılmayı ve değiştirmeyi hedefleyen feminizmin, sinemaya olan ilgisi de sinemanın, toplumsal olanı yeniden üretme işlevinden kaynaklanmaktadır (Timisi, 2011, s. 157). Feminizm esas olarak toplumsal yaşamdaki cinsiyet hiyerarşisini sonlandırmayı amaçlamakta ve kadınla erkeğin şartlarının eşitlenmesini hedeflemektedir. Stereotip yaratmanın önemli bir aracı olan sinemada kadın ve erkek, kadınlık ve erkeklik kalıplarıyla ortaya konmaktadır (Smelik, 2008, s. 1).

Erkek egemenliğindeki film endüstrisi, sinemadaki feminizmi ilk olarak görmezden gelerek, reddetmiştir. Bu yüzden de bağımsız filmler dışında, Hollywood filmlerinde diğer akımlar gibi feminizm de doğrulukla temsil edilmemiştir. Hatta feminizm, Hollywood tarafından muhalefetle karşılanmıştır. Feminizmin ortaya attığı bazı sorunların Hollywood tarafından ele alınması 1977'de "kadın filmleri"nin yeniden canlanması ile gerçekleşmiştir. Ancak söz konusu filmlerin içerisinde feminist olarak adlandırılabilir olanlar çok azdır (Ryan & Kellner, 2010, s. 59; 218).

Bu perspektifle feminist akımın, sinemada dolaylama yollu tepkilerin nesnesi olduğu söylenebilir. Yetmişlerin sonu ile seksenlerin başlarında da romantik ve aile filmlerinde, annelik yapan kadınlara yönelik olumlu temsiller ortaya konarken, yaslanacak güçlü bir erkeğe ihtiyaç duyan kadın karakterler yaratılmıştır. Bağımsız kadınlar ise yuva yıkıcı olarak sunulmuştur (Ryan & Kellner, 2010, s. 218).

Metodoloji

9 Kere Leyla filminin feminizm ve Lilith efsanesi bağlamında ele alındığı çalışmanın amacı, filmin, toplumdaki kadın ve erkek eşitsizliğine dair eleştiri ortaya koyup koymadığını tespit etmektir. Filmdeki eleştirilerin neler olduğunu ve söz konusu eleştirilerin nasıl sunulduğu da çalışmanın ana sorunsalıdır. Çalışmanın yöntemi ise feminist film çözümlemesidir. Bu bağlamda kısaca feminist film çözümlemesinden bahsedilecektir.

Kadın hareketleri ve kadınlar ile ilgili çalışmalar ortaya koyan akademisyenler aracılığıyla sinemaya olan bakış açısı değişmiş ve kadının temsiline ilişkin yaklaşımlar önem kazanmaya başlamıştır (Welsch, 1994, s. 443). Bunlardan biri de feminist film çözümlemesidir. Bu yöntem, 1960'lı yıllardaki feminist hareketin sinemadaki yansımasıdır (Akbulut, t.y., s. 315).

Feminist film çözümlemesi, kadınların nasıl sunulduğuna ve hangi imgelerin nasıl kurulduğuna odaklanmaktadır (Kuhn, 1982, s. 81). Daha açık bir deyişle, ataerkil ideolojisinin neden olduğu toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle, söz konusu eşitsizliklerin nasıl üretildiğini çözümlemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda da filmlerdeki ataerkil düzenin devamlılığına katkı sunan stereotipleri ve kadının temsilini deşifre etmektedir. Feminist film çözümlemesi, kadınların erkek bakış açısıyla konumlandırıldıklarını kabul etmekte ve bu bağlamda da film içerisinde ortaya konan kadın karakterlerin kadınlara değil, erkek bakış açısına ait olduğunu ifade etmektedir (Gledhill'den akt. Akbulut, t.y., s. 316).

"9 Kere Leyla" Filminin Analizi

Filmin konusunu zengin bir evli çift olan Leyla ve Âdem'in hikâyesi oluşturmaktadır. Âdem, evlilik terapistleri genç ve güzel Nergis ile aşk yaşamakta ve Leyla'dan boşanmak istemektedir. Leyla'nın boşanmaya yanaşmamasından ve mal varlığının tamamını Leyla'ya vermek istememesinden dolayı da Âdem, Leyla'yı öldürmeye çalışmaktadır. Böylece tüm mal varlığına sahip olmayı planlayan Âdem, Leyla'yı 9 kere öldürmeyi denemektedir. Filmin ismi buna ithafen 9 Kere Leyla olmakla birlikte, filmin sonunda filmdeki tüm erkek karakterler birbirini öldürmekte ve sadece Leyla ile Nergis hayatta kalmaktadır.

Film birbirini öldüren filmdeki erkek karakterlerin görüntüleri ile başlamaktadır. Bu görüntülerin üzerinde Nergis'in sesinin ön planda olduğu ve Leyla'nın sesinin ise daha arka planda ona eşlik ettiği şu cümleler okunmaktadır:

Nergis ve Leyla: Yine kan revan içinde her yer. Cinayetin keşfi. Düşünsene, erkeğin biri çıkıyor ve cinayet işlemeyi keşfediyor. Kardeşini öldürüyor. İcada bak! Onların bildiği tek şey öldürmek. Öldürecek kimse kalmazsa kendilerini öldürürler. Hâlbuki kadın aşkı buldu. Onlar ne yaptı? Onlara âşık olmak yetmez. Kendini ispatlayacak ya, uğruna ölürüm diyebileceği bir kadın lazım. Sonra çok sevdim öldürdüm, beni sevmiyordu öldürdüm, başkasını sevdi öldürdüm. Ya aşkın cinayeti olur mu? Aşkın sevişmesi olur. Hem de nasıl. O kadar alıştım ki

ölümlere, üzülemiyorum. Ama unutulmak üzüyor beni. Adımı bile hatırlayan yok. Lilith adım. Lilith, kızıl saçlı cadı. İlk kadın. Âdem'in ilk karısıydım güya, olduk sana âdemoğlunun ilk cadısı. Bak şu tabloları, yazmalara. Hepsinde âdemlerin kahramanlıkları anlatılıyor. Kimse sormadı sen ne yaptın diye. Âdem dünyayı güzelleştirdi, ben kadınlara musallat oldum, hı? Hadi oradan. Erkeklerin dünyası. Aslında yazıyı bulan benim, ekip biçmeyi önce ben öğrendim, öğrettim, hayvanları evcilleştirdim, tekerleği icat ettim. Yuva kuran dışı kus masalını yiyeyim. Tepelerinde dal yoktu dal...

Gelelim diğer meseleye. Çamurdan sarıldığımız anı hatırlıyorum. Şaşkıncı, çıplağız. Her şey çok güzeldi. Ben boyun eğmem diyene kadar. Ee sonra ne oldu? Benim içimde bir ocak, ha babam kayıyor. Söndürmese miydim? ... O yüzden yine deneyeceğiz. Bir daha, bir daha, bir daha. İçimizdeki en derin arzuyu bulana kadar...

Film en başından mesaj dolu olarak başlamaktadır. Burada Nergis ile Leyla'nın söyledikleri, feminizm ve Lilith efsanesi açısından çok önemlidir. İlk mesaj olarak, erkekteki öldürme eğilimine gönderme yapılmaktadır. Bu noktada da en büyük sorunlardan biri olan kadın cinayetlerinin altı çizilmekte ve kadınları öldüren erkeklerin, kendilerini savunma biçimlerine dikkat çekilmektedir. Böylesine önemli bir konuyla başlayan film, erkek bakış açısıyla kurgulanan pek çok filmde ayrılmaktadır.

Daha sonra Lilith'in anlatılmasıyla devam edilmektedir ve esasen Lilith, erkeğe boyun eğmemesi ve itaat etmemesinden dolayı, ataerkil ideoloji tarafından kötücül imgelemlerle çevrelenmiş ve varlığı neredeyse unutturulmuş. Bu yüzden de filmin açılışında, söz konusu unutulmaya göndermede bulunmakta ve hikâyelerde geçen birçok kötülüğün nedeni olarak gösterilen cadı temsiline atıfta bulunmaktadır.

Sonrasında ise tarihin ataerkil bakış açısıyla yazıldığına değinilmekte ve tarih boyunca kadının yeri olmayışına eleştiri getirilmektedir. Bu bağlamda Benhabib'in söylemi de önemlidir. Benhabib (2017, s. 28), "Tarihsel Anlatılara Toplumsal Cinsiyet Verilmesi"nden bahsetmektedir. Batı entelektüel geleneğinin öznesinin, genel anlamda, beyaz, mülk sahibi, evin erkek reisi olarak belirlendiğini söyleyen Benhabib, bu yüzden, şimdiye kadar anlatılan tarihin, "erkeğin öyküsü" olduğunu eklemektedir. Filmde tam olarak buna işaret etmekte ve neden her şeyi icat edenin ya da bulanın erkekmiş gibi aktarıldığını sorgulamaktadır.

Son olarak da Lilith'in cenneti ve Âdem'i terk etmesinin nedeni olan boyun eğmemeye değinilmektedir. Buradaki söylemlerle, aynı anda ve aynı topraktan yaratıldıkları da izleyiciye aktarılmaktadır. Ayrıca her şeyin çok güzel olduğu, ancak Lilith itaat etmeyi reddedince, başka bir deyişle de hakkı olanı talep edince ise her şeyin bozulduğu söylenmektedir. Buradaki önemli bir diğer konu ise Lilith'in, yani kadınların umudunu kaybetmemesi gerektiği ve tekrar tekrar denenmesine yapılan vurgudur.

Filmin geneli ele alındığında ise eşi ile evlilik terapisine gelen, kendisinden büyük ve zengin Âdem'le ilişki yaşayan Nergis'in, Lilith temsillerine olan benzerliği dikkat çekicidir. Lilith, kızıl saçlı, beyaz tenli, erkekleri baştan çıkaran kadın olarak sembolize edilmektedir. Nergis de tıpkı bu temsillerdeki Lilith gibi beyaz tenli, uzun kızıl saçlı ve Âdem'i baştan çıkaran, diğer bir deyişle yuva yıkan bir karakterdir. Leyla ise tam tersine evine sağdık, eşine bağlı ve siyah saçlı bir kadındır. Ayrıca filmde sıklıkla Lilith ile kadın figürlerinin olduğu tablolar görülmektedir. Bununla birlikte birçok yerde kâse içinde kırmızı elmalar vardır ve Âdem'le Leyla'nın elma yeme sahneleri de dikkat çekicidir. Bu bağlamda Leyla'yı, Havva'nın bir temsili olarak düşünmek mümkündür.

Mahdum, filmdeki karakterlerden biridir. Kızıl saçlı olan Mahdum, Lilith'in oğlu olduğunu söylemekte ve Lilith'e dair belgeleri toplamaya çalışmaktadır. İkiye takıntısı olan Mahdum, her şeyi iki kere yapmakta, ikinin önemine sıklıkla vurgu yapmakta, yanında ikiz adamları çalıştırmakta ve ikiz kadın bulamadığından evlenemediğini söylemektedir. Buradaki "iki" takıntısının, Âdem'in iki eşi olmasından kaynaklandığı çıkarımı yapılabilir.

Filmde Nergis sürekli kendisini övmekte, kendisinden başka bir şey düşünmek istemediğini söylemektedir. Bu perspektifle, Nergis'in hem dış görünüşü hem de karakteristik özellikleriyle, Lilith ile ilgili anlatılan hikâyelerle uyumluluğu dikkat çekicidir. Literatürde bahsedilen MacDonald'ın *Lilith* isimli romanında da Lilith, kendisinden başka bir şeyi düşünmek istemediğini, yalnızca kendisini düşünmenin onu mutlu ettiğini söylemekteydi. Bu noktadan hareketle, Lilith'in genel olarak, yalnızca kendisini düşünen, bencil biri olarak temsil edildiği görülmektedir ki bu da Lilith'e bilinçli olarak yüklenen olumsuz anlamlardandır.

Leyla ise örgü ören, yemek yapan, temizlik yapan, yardımsever bir kadın tiplemesindedir. Başka bir deyişle, Leyla, Âdem'e itaat etmekte ve onu sürekli alttan almaktadır. Bu nedenle Havva'nın temsili olarak sunulduğu düşünülmeyle birlikte, Leyla karakterindeki dikkat çeken bir nokta ise tüm bunlara rağmen maddi kontrolün tamamen Leyla'da olmasıdır. Kasanın şifreleri Leyla'dadır. Leyla imza atmadan Âdem bir şey satın alamamaktadır. Bu yüzden Leyla'nın Âdem'e boyun eğmekle birlikte, O'nu kontrol eden bir temsiliyetinin bulunduğu görülmektedir ki bunu da kadınların, sürekli pasif karakterler olarak sunulmasına bir kaşı duruş olarak yorumlamak mümkündür.

Leyla'nın ev işi yaptığı sahnelerden altı çizilmesi gereken bir tanesi de Âdem'in Leyla'ya, "Hayatım sen bir kadın tutsana" dediği ve Leyla'nın "Kadın tutmak?" dediği sahnedir. Aralarında geçen bu konuşmayla, halk arasında çok kullanılan "Kadın tutmak" söylemi izleyiciye sorgulatılmakta ve esasen bu deyişin yanlışlığı ortaya konmaktadır. Balık, taksit gibi kelimelerle bir arada kullanılan "tutmak" kelimesi, kadınla da birlikte kullanılmakta ve "Kadın tutmak" gibi bir söylem türetilmektedir. Bu da kadının toplumda nereye konulduğunu bir kez daha sorgulamayı gerektirmektedir.

Âdem karakterine filmde zaman zaman şarkı söylettirilmiştir. Bunlardan birinde Âdem, "Ben bir âdemoğluyum... Zaaflarım var elbet. Adamlığa uygunum. Yani doğal süreçte, yaşamsal işleyişte... Tanrı seni yarattı, doğa seni büyüttü. Damarının içine kadın zehri damlattı... Adamın dibiğim" sözlerini söylemektedir. Bu sahneyle erkeklerdeki zaafı işaret edilirken, bunların normalmiş gibi algılanması da eleştirilmektedir. Ayrıca zaafının olması ile adamlığa uygun olması eşdeğer görülmekte ve bu sözlerle "Erkektir, yapar" inancına işaret edilmektedir. Bununla birlikte şarkı söyleme sahneleri, Âdem'in içindeki Âdemlerle birlikte yapılmaktadır ve Âdemlerden biri feminindir. Bununla anlatılmak istenen erkeklerdeki östrojen, yani kadınlık hormonudur. Bu hormon, kadın zehri olarak nitelendirilmektedir. Kadın zehriyle aynı zamanda kadınlara yüklenen olumsuz anlamlar da kastedilmektedir.

Âdem başka bir şarkıda, "... Erkeğin kudretini dünyaya yayacaksın... Eşini bulacaksın, yuvanı kuracaksın... Soyunu yayacaksın... Erkek evlat yapacaksın. Dünyaya salacaksın. Laf eden olursa ağzını burnunu kıracaksın..." demektedir. Bu şarkıyla ataerkil bakış açısı ortaya konarak, eleştirilmektedir.

Filmin sonunda Leyla'nın aslında Lilith olduğu ortaya çıkmaktadır. Tüm erkek karakterler ölmekte ve yalnızca Leyla ile Nergis kalmaktadır. Leyla kurşunla vurulmakta, ancak ayağa kalkmaktadır ve "Her seferinde nasıl birbirlerini öldürebiliyor bunlar?" demektedir. Bu sahneyle filmin başında vurgu yapılan erkeklerdeki öldürme eğilimine tekrar vurgu yapılmaktadır.

Leyla'daki kurşun izleri hızla iyileşmektedir ve Leyla "Böyle yaralar çabuk iyileşir bende, ama evlatlarımı bırakıp gitmemim açtığı yaralar..." demektedir. Bu sahne Lilith efsanesindeki, Lilith'in evlatlarıyla cezalandırılmasına yapılan bir göndermedir. Ölen oğlu Mahdum için de "Erkeklik hastalığından öldü o... O yazmalarda bir şey yok ki. Doğum yapan kadınlara tavsiyeler. Birkaç yemek tarifi. Bunun daha azı için şehri yaktıkları oldu bunların..." sözlerini söylemektedir. Bu sahne "erkekliğin" bir hastalık olarak nitelendirilmesinden dolayı ayrıca önemlidir. Burada bahsedilen erkek olmanın değil, toplumsal algının yüklediği "erkeklik" kavramının bir hastalık olduğudur. Erkeklerin sergiledikleri şiddetin, işledikleri cinayetlerin ya da güçlü olmaları gerektiğini düşüncülerinin arkasındaki nedeni söz konusu "erkeklik" algısı ya da "erkeklik" hastalığı oluşturmaktadır.

Nergis, "Siz kimsiniz?" diye sormakta ve Leyla da "Lilith. Pek kimse bilmez ismimi. Âdem'in ilk karısı, Havva'dan önceki yani. İblisin uşağı, iğrenç, yuva yıkan, kıskanç, kadın düşmanı, erkek yiyen dişi örümcek. Hiç böyle birine benziyor muyum ben? ... Başta her şey çok güzeldi aslında. Âdem'le ben aynı çamurdanız. Ben de dedim ki eşiz, eşitiz, ne güzel. Ama Âdem kayışı nerede kopardıysa, yok ben erkeğim de söyleyim de böyleyim de... Ondan sonra iş çıkırından çıktı... Bu erkeklerin en iyi bildiği şey öldürmek. Öldürecek hiçbir şey bulamazlarsa kendilerini öldürüyorlar. Bu faili de maktulü de belli bir cinayet. Bir de ben varım, maktule. Katledilmiş kadın. Ölürken bile kategorilerimiz ayrı. Yani hiç erkek pilot, erkek yazar, erkek doktor diye bir şey duydun mu? Utanmasalar insan, yanında kadın insan diyecekler. İşte bundan tiksiniyorum ben... Beraber olduğum erkekler öldüğü zaman yirmili yaşlarıma geri dönüyorum..." demektedir. Bu sırada Leyla'nın saçları kıvılcıkla dönmekte ve Leyla gençleşmektedir.

Leyla'nın konuşmalarında Lilith'den hiç bahsedilmemesi, başka bir deyişle Lilith'in unutturulması ya da olumsuz temsillerinin ortaya konması eleştirilmektedir. Çünkü Lilith'in tek istediği eşit olmaktı ve

Leyla da bunu aynı çamurdanız, eşiz, eşitiz diye anlatmaktadır. Ancak kadın ile erkeğin eşit olma durumu, ataerkil ideoloji için büyük bir tehdit oluşturduğundan, söz konusu eşitlik kabul edilebilir olmamaktadır. Leyla da konuşmasında buna vurgu yapmaktadır.

Daha sonra ise ayrımcılığın dildeki en büyük yansımalarından olan ve bir işi yapanın erkek olmadığını vurgulama gereği duyularak, başına “kadın” kelimesini koyma durumu eleştirilmektedir. Daha açık bir deyişle, adam kelimesinin insan kelimesi anlamında kullanılması ve zaten birincil konumda olanın erkek olduğunu vurgulayarak, kadını ötekileştirmenin, ikincil konuma yerleştirmenin bir yolu olarak kadın kelimesi belirtilmektedir. Filmin sonundaki konuşmalarda buna işaret edilmekte ve “Utanmasalar kadın insan diyecekler” diyerek, söz konusu kullanımdaki anormallik ortaya konmaktadır.

Leyla daha sonra “Peki ne umuyordun Âdem’den, ben ölebilsedim yani?” diye sormaktadır. Nergis de “Bana sonsuza dek âşık bir adama sahip olacaktım” demektedir. Leyla da “Ee sonra? Âdem ya da Âdemler. Âşık olmak yetmez. Kendini ispatlayacak ya kadın lazım. Uğruna ölürüm diye kandırabileceği bir kadın. Sonra çok sevdim öldürdüm, beni sevmiyordu öldürdüm, başkasını sevdi öldürdüm” cevabını vermektedir. Bu sahneyle yine kadın cinayetleri eleştirilmektedir.

Nergis “Peki sen neden boşanmadın?” diye sormakta ve Leyla “Bu sefer dedim herkesin istediği gibi olayım. Evinin kadını, kocasının ihtiyaçlarını karşılayan, sözünden çıkmayan. Bakalım durulacak mı? Belki dedim buradan hayata yeni bir yol olur. Öyle yürürüz. Ama olmadı. Sonunda iş inada bindi... İnat ve umut aynı şey. Yeniden başlarız... Doğuştan bir hastalık erkek olmak. Yazık. Çok yanlış anlıyorlar meseleyi. Ama onlarsız da olmuyor... Cinsiyet meselesi değil bu, zihniyet meselesi...” demektedir.

Leyla karakterinin buradaki söylemleri de son derece önemlidir. Çünkü özünde Lilith olan, yani boyun eğmeyen, itaat etmeyen Leyla, bu defa tam tersini yapmaya, “ideal kadın” olmaya karar vermiştir. Daha başka bir deyişle de bu defa Havva olmayı denemektedir. Ancak ataerkil ideoloji için bu da yeterli değildir. Âdem ile Havva hikâyesinde de ortaya konduğu üzere, Havva’nın itaat etmesi değil, Âdem’e elma uzatması ve Âdem’i günaha sürüklemesi konuşulmaktadır. Daha öz bir deyişle de yine kadın suçludur. Ayrıca, erkek olmanın doğuştan bir hastalık olduğu tekrarlanmaktadır. Son olarak da bu eşitsizliğin zihniyet meselesi olduğu söylenmektedir. Çünkü kadının ikincil olarak konumlandırılması, namus gibi kavramların yalnızca kadın üzerinden tartışılması, kadını erkeğin korumasına muhtaç ve erkeğe “emanet” olarak kabul edilmesi Leyla’nın ifade ettiği gibi cinsiyet meselesi değil, zihniyet meselesidir. Bu yüzden de önemli olan bu cümleye, erkekliğin bir hastalık olduğu söylemi de eklendiğinde önemi daha da artmaktadır. Kadına olan tüm bu bakış açısı esasında, kadınlık ya da erkeklikle, başka bir deyişle, cinsiyetle ilgili değil, zihniyetle yani, erkeklik sorunu ile ilgilidir.

Sonuç

Toplumlar, cinsiyet farklılıklarını temel alarak, kadın ve erkeklere bir takım kadınlık ve erkeklik kalıpları yüklemektedirler. Bu yargılar toplumdan topluma değişmekle birlikte, genel olarak kadın ev içi; özel alan için erkek ise ev dışı; kamusal alan için uygun görülmektedir. Söz konusu bakış açısında kadına ev içi sorumluluklar verilmekte ve erkeğe itaat etmesi beklenmektedir. Ayrıca kadın daha güçsüz ve muhtaç olarak nitelendirilirken, erkek de tam tersi olarak konumlandırılmaktadır. Böylesi bir toplumsal cinsiyet algısında, erkek merkezi noktayı oluştururken, kadın ise onun ötekisi, erkek olmayan durumunda yer almaktadır.

Ancak kadının gücünü fark etmesiyle birlikte, söz konusu eşitsizliği ortadan kaldırmak adına mücadeleler de başlamıştır. Feminizm bu noktada, cinsiyete yüklenen anlamları sorgulayarak, bunların kadınlara nasıl kabullendirildiğini çözümlenmeye çalışmakta ve söz konusu algının ortadan kalkması için savaşılmaktadır.

Söz konusu savaş esasında feminizmin birinci dalgası olarak adlandırılan 18. yüzyılın sonundan bu yana değil, ilk kadının varlığından itibaren devam etmektedir. İlk kadın Lilith, kadın erkek eşitliği için mücadele vermiş ve boyun eğmeyi reddetmiştir. Bu yüzden de feminizmin aslında 18. yüzyılın sonlarından bu yana değil, yaratılışın ilk anından bu yana olduğunu söylemek gerekmektedir.

Erkeğe itaat etmeyi reddeden, bu yüzden de Âdem’i ve cenneti terk ederek, cezasını çekmeye razı olan Lilith, söz konusu feminist duruşu nedeniyle ataerkil ideoloji tarafından onaylanmayan kadın

figürünü oluşturmaktadır. Bundan dolayı da ya hiç temsil edilmemekte ya da olumsuz temsiliyetlerle çevrenmektedir.

Bu perspektifle, *9 Kere Leyla* filmi feminist bakış açısıyla Lilith'i anlattığı için önem arz etmektedir. Film, Âdem'in gözünden gibi görünse de esasen kadın bakış açısıyla sunulmaktadır. Bu da filmi ayrı bir yere koymaktadır. Filmde erkekteki öldürme güdüsüne, kadın cinayetlerine ve bu cinayetlerdeki, erkeklerin kendilerini savunma şekillerine eleştiri getirilmekte ve "Aşkın cinayeti olmaz" denilerek de nokta konulmaktadır.

Ayrıca tüm tarihin erkek bakış açısıyla ve erkek kahramanlarca ilerlemesine, kadının tarihte yeri olmayışına dikkat çekilmektedir. Kadın ile erkek arasındaki eşitsizlik de Âdem ve Lilith'in hikâyesi üzerinden sunulmaktadır.

Film önce Lilith'in Nergis, Havva'nın Leyla olduğu kurgusuyla başlamakta, ancak Leyla'nın Lilith olduğu ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, filmdeki iki kadın da Lilith'tir ya da tüm kadınlar özünde Lilith'tir. Bu bağlamda filmde Lilith'in Havva gibi itaat etmeyi tercih etmesinin de Âdem için bir öneminin olmadığı gösterilmesiyle başka bir eleştiri daha getirilmektedir. Çünkü bu defa da Âdem, Leyla'dan sıkılmakta ve bu yüzden başka bir kadına gitmektedir. Ayrıca kadına olan bakış açısı ele alındığında, erkeğin her zaman masum, kadının ise her zaman suçlu olduğu görülmektedir. Lilith boyun eğmediği için suçlanırken, Havva boyun eğmesine rağmen, yaratılış hikâyelerinde elmayı yemenin bedeli Havva'ya ödetilmekte ve yine Havva, yani kadın suçlanmaktadır. Bu yüzden ataerkil ideoloji sadece kadın ve erkek ayrışmasıyla yetinmemekte, kadını da iyi ve kötü kadın olarak ayırmaktadır. Bu durumda ortaya şu sonuç çıkmaktadır: Lilith kötü kadın ve suçludur, Havva ise iyi kadın ve suçludur.

Bununla birlikte filmde ataerkil bakış açısı, şiddete olan meyil ve erkek evlat isteği eleştirilmektedir. Bu bağlamda da erkeklik doğuştan gelen bir hastalık olarak aktarılmaktadır. Bu söylem akıllara, Beauvoir'ın "*Kadın doğulmaz, kadın olunur*" sözlerini getirmektedir. Beauvoir, kadınlığın öğretilen bir şey olduğunu söylerken, film de erkekliğin doğuştan geldiğini söylemektedir. Çünkü daha doğmadan erkek çocuk isteğiyle, erkeklik kalıpları aktarılmaya başlanmaktadır.

Filmde ayrıca cinsiyet eşitsizliği ile kadın kelimesine yapılan ayrıca vurgular eleştirilmektedir. Lilith'in herkesin istediği gibi "ideal kadın" olmasının da işe yaramadığı söylenerek, sorunun kadının olması ya da olmaması gereken tiplerle ilgili değil, erkeğin bakış açısıyla ilgili olduğu ortaya konmaktadır. Son olarak söylenen sorunun cinsiyet değil, zihniyet meselesi olduğuyla da bu mesaj pekiştirilmektedir.

Film genel olarak değerlendirildiğinde, kadın bakış açısıyla filmin ilerlemesi, feminist düşüncelerin işlenişi ve cinsiyet eşitsizliğine yapılan vurgular açısından önemli olduğu görülmektedir. Söz konusu toplumsal sorunların, ilk kadın Lilith'in öyküsü üzerinden anlatılmasıyla da eşitsizlik durumunun ilk insanlardan bu yana olduğu ve ilk kadının da bunu reddettiği, eşitsizlik kabul edildiğinde de bunun bir işe yaramadığı aktarılmaktadır. Bu noktada ilk erkekte bu yana erkek bakış açısının eşitliği asla kabul etmediğini, ancak üstün olduğu durumda da mutlu olmadığını söylemek gerekmektedir. Lilith'in yalnızca eşitlik istediği için ataerkil ideoloji tarafından unutturulması ya da olumsuz bir dille temsil edilmesinin altının çizilmesi de ayrıca önemlidir. Bu bakış açısıyla şunu söylemek mümkündür ki ilk kadından itibaren feminizm vardır. Kadın ve erkek eşittir ve mesele kadının bunu kabul etmesi ya da reddetmesi değildir. Mesele erkeklik algısı, erkeklik hastalığıdır ve bu sadece bir zihniyet meselesidir.

Kaynakça

- Akay, E. (Yöneten). (2020). *9 Kere Leyla* [Sinema Filmi]. Türkiye: Contact Film Works ve BKM Film.
- Akbulut, H. (t.y.). *Film Çözümlemeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Altınbaş, D. (2006). Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm. *Kadın Araştırmaları Dergisi*(9), 21-52.
- Atan, M. (2015). Radikal Feminizm: "Kişisel Olan Politikadır" Söyleminde Aile. *The Journal of Europe - Middle East Social Science Studies*, 1(2), 1-21.
- Benhabib, S. (2017). Feminizm ve Postmodernizm: Huzursuz Bir İttifak. J. B. Seyla Benhabib içinde, *Çatışan Feministler- Felsefi Fikir Alışverişi* (F. E. Sezer, Çev., s. 25-43). İstanbul: Metis Yayınları.

- Butler, J. (2014). *Cinsiyet Belası-Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. (B. Ertür, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Butler, J. (2015). *İktidarın Psikik Yaşamı*. (F. Tütüncü, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Connell, R. W. (2016). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. (C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cornell, D. (2017). Etik Feminizm Nedir? J. B. Seyla Benhabib içinde, *Çatışan Feministler- Felsefi Fikir Alışverişi* (F. E. Sezer, Çev., s. 86-118). İstanbul: Metis Yayınları.
- Çınar, A. (2018). Lilith: Yahudi Mitolojisinde Ana Tanrıça'nın Düşüş ve Şeytana Dönüşüm Serüveni. *Bilimname Dergisi*, 35(2018), 363-395.
- Diamantopoulou, P. (2015). *Lilith The Queen of The Night and Her Influence on Feminism*. 12 17, 2020 tarihinde Academia: https://www.academia.edu/30840060/Lilith_and_her_influence_on_feminism adresinden alındı
- Elpeze Ergeç, N. (2019). Feminist Anlatı Yaklaşımıyla Mustang Filmi ve Dişil Dilin Kurulmasında Bir Yöntem Değerlendirilmesi; Dijital Hikaye Anlatım Atölyesi. *SineFilozofi Dergisi*, 4(7), 10-27.
- Ersoy Çak, Ş. (2010). Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm Teorileri Bağlamında Türki-ye'deki Reklam Filmleri ve Popüler Müzik Videoları. *Yedi, DEÜ GSF Dergisi*(4), 101-110.
- Fernandes, M. (tarih yok). *Lilith: From Powerful Goddess to Evil Queen*. 12 08, 2020 tarihinde Academia: https://www.academia.edu/13061274/LILITH_FROM_POWERFUL_GODDESS_TO_EVIL_QUEEN?auto=download adresinden alındı
- Fraser, N. (2017). Pragmatizm, Feminizm ve Dilsel Dönemeç. J. B. Seyla Benhabib içinde, *Çatışan Feministler- Felsefi Fikir Alışverişi* (F. E. Sezer, Çev., s. 170-186). İstanbul: Metis Yayınları.
- Karabağ, M. (2019). Zeki Demirkubuz Filmlerindeki Kadın Temsillerinin Feminist Film Eleştirisi Çerçevesinde İncelenmesi: C Blok, Masumiyet, Üçüncü Sayfa. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(2), 1427-1444.
- Köse, E. (2013). Cinsiyet/Toplumsal Cinsiyet İkiciliği Üzerine Eleştirel Yaklaşımlar ya da Doğa "Doğal mıdır?". *Doğu Batı Dergisi-Toplumsal Cinsiyet II*, 64, 37-52.
- Kuhn, A. (1982). *Women's Pictures: Feminism and Cinema*. London: Routledge and Kegan Paul.
- MacDonald, G. (1895). *Lilith*. United Kingdom: Chatto & Windus.
- Moore, S. J. (2006). *Myth and Motif: Lilith in Jewish Tradition*. 12 08, 2020 tarihinde Academia: https://www.academia.edu/11975779/Myth_and_Motif_Lilith_in_Jewish_Tradition adresinden alındı
- Oktan, A., & Küçükalkan, Y. (2013). Kadının Şeytani Kimyası: "Üçüncü Sayfa" ve "Kıskanmak" Filmlerinde Kadın Tipolojileri. *Doğu Batı Dergisi-Toplumsal Cinsiyet II*, 64, 221-237.
- Oylubaş, D. (2013). Türk Edebiyatında Lilith: 2000 Sonrası Türk Romanında Havva'dan Önceki Kadın. *I. Genç Akademisyenler Sempozyumu*. Ankara: Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Özbay, E. (2013). Âdem - Havva - Lilith Figürleri İzleğinde Bir Olanaksızlık Miti: Aşk. *İdil Dergisi*, 2(10), 40-58.
- Özbek, S. (2010). Sunu. *Felsefelogos Dergisi*, 5, 38.
- Parsa, A. F., & Akçora, E. (2017). Popüler Feminizm ve Film: Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Feminist İdeolojinin İmgesel Sunumu. A. Göztaş içinde, *İletişimde Serbest Yazılar* (s. 15-40). Konya: Liyeratürk Yayınları.
- Ryan, M., & Kellner, D. (2010). *Politik Kamera*. (E. Özsayar, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sancar, S. (2013). *Erkeklik: İmkânsız İktidar-Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Saygılıgil, F. (2016). F. Saygılıgil içinde, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*. Ankara: Dipnot Yayınları.

- Smelik, A. (2008). *Feminist Sinema ve Film Teorisi*. (D. Koç, Çev.) İstanbul: Agora Yayınları.
- Smith, T. L. (2008). *Lilith - A Mythological Study*. 12 12, 2020 tarihinde <https://uobrep.openrepository.com/bitstream/handle/10547/135243/Tracey%20Louise%20Smith%201.pdf?sequence=8> adresinden alındı
- Timisi, N. (2011). Sinemaya Feminist Müdahale: Laure Mulvey'de Psikanalitik Seyirciden Teknolojik Seyirciye. M. İri içinde, *Sinema Araştırmaları: Kuramlar, Kavramlar, Yaklaşımlar* (s. 157-182). İstanbul: Derin Yayınları.
- Welsch, J. R. (1994). Feminist Film Theory/Criticism in the United States. C. Diane , & J. R. Welsch içinde, *Multiple Voices in Feminist Film Criticism* (s. 443-454). London: Minneapolis Press.
- Yaratılış, 26. (tarih yok). 11 15, 2020 tarihinde [kutsalkitap.info.tr: https://kutsalkitap.info.tr/?q=yar%2026](https://kutsalkitap.info.tr/?q=yar%2026) adresinden alındı
- Yılmazbilek, M. (2018). Kadın Özgürleşmesinde Feminist Bilinç Oluşturma Süreci Olarak Farklı Bir Yaklaşım: Meditasyonu Tartışmak. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(3), 96-103.
- Zerzan, J. (2010). Ataerkillik, Uygarlık ve Toplumsal Cinsiyetin Kökenleri. *Felsefelogos Dergisi-Cinsiyetçilik*(38), 49-56.

Extended Abstract

Societies impose a set of femininity and masculinity patterns on men and women based on gender differences. Although these judgments vary from society to society, in general, women are domestic; for the private area, if the man is out of the house; suitable for public space. In such a perception of gender, while the man is the central point, the woman is her other, non-man.

However, with the realization of the power of women, struggles began to eliminate the said inequality. At this point, feminism questions the meanings attributed to gender tries to analyze how these are accepted by women and fights for the disappearance of this perception.

The war in question has not been going on since the end of the 18th century, which is called the first wave of feminism, but since the existence of the first woman. The first woman, Lilith, fought for gender equality and refused to submit. Therefore, it is necessary to say that feminism has not been since the end of the 18th century, but since the first moment of creation.

Lilith, who refuses to obey the man and is willing to suffer her punishment by leaving Adam and heaven, for this reason, constitutes the female figure that is not approved by the patriarchal ideology due to her feminist stance. Therefore, it is either not represented at all or surrounded by negative representations.

With this perspective, the movie 9 Times Leyla is important because it tells about Lilith from a feminist point of view. Although the film seems to be through the eyes of Adam, it is mainly presented from a female point of view. This sets the movie apart. In the movie, the motive of killing in men, the murders of women, and the way men defend themselves in these murders are criticized and the point is made by saying "Love cannot be a murder".

In addition, attention is drawn to the fact that all history progresses from a male perspective and by male heroes, and that women do not have a place in history. The inequality between men and women is also presented through the story of Adam and Lilith.

The movie starts with the fiction that Lilith is Nargis and Eve is Leyla, but it turns out that Leyla is Lilith. In other words, both women in the movie are Lilith, or all women are essentially Lilith. In this context, another criticism is brought by showing that Lilith's choice of obedience, like Eve, is not of any importance to Adam. Because this time, Adam gets bored of Leyla and therefore goes to another woman. In addition, considering the point of view towards women, it is seen that the man is always innocent and the woman is always guilty. While Lilith is blamed for not obeying, Eve is blamed for eating the apple in the creation stories, although Eve does. For this reason, patriarchal ideology is not only content with the separation of men and women, but also separates women as good and bad women. In this case, the following conclusion emerges: Lilith is the bad woman and the criminal, and Eve is the good woman and the criminal.

However, the patriarchal point of view, the tendency to violence, and the desire for a son are criticized in the film. In this context, masculinity is conveyed as a congenital disease. This discourse brings to mind the words of Beauvoir, "A woman is not born, she is made a woman". While Beauvoir says that femininity is something that is taught, the film also says that masculinity is innate. Because before birth, masculinity patterns begin to be transferred with the desire for a boy.

The film also criticizes gender inequality and the additional emphasis on the word woman. It is said that it does not work for Lilith to be the "ideal woman" as everyone wants, and it is revealed that the problem is not about the characters that a woman should or should not be, but from the point of view of the man. This message is reinforced by the fact that the last said question is not gender, but mentality.

When the film is evaluated in general, it is seen that it is important in terms of the progress of the film from a woman's point of view, the processing of feminist ideas, and the emphasis on gender inequality. By telling the social problems in question through the story of the first woman Lilith, it is conveyed that the situation of inequality has been around since the first people, and the first woman also rejected it, and this does not work when inequality is accepted. At this point, it should be said that since the first man, the male point of view has never accepted equality, but it is not happy when it is superior. It is also important to underline that Lilith is forgotten by patriarchal ideology or represented in a negative language just because she wants equality. From this point of view, it is possible to say that feminism has existed since the first woman. Men and women are equal, and it's not a question of women's acceptance or rejection. The issue is the perception of masculinity, the disease of masculinity, and it's just a matter of mentality.

Türkiye’de Para Politikası-Döviz Kuru-Enflasyon İlişkisinin Ampirik Analizi

Empirical Analysis of Monetary Policy-Exchange Rate-Inflation Relations in Turkey

Hatice BOZKURT¹

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 25.09.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 08.11.2021

Doi: 10.48146/odusobiad.1000589

Atıf/Citation: Bozkurt, H., (2021) “Türkiye’de Para Politikası-Döviz Kuru-Enflasyon İlişkisinin Ampirik Analizi” *ODÜSOBİAD* 11(3), 981-994Doi: 10.48146/odusobiad.1000589.

Öz

2010 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), fiyat istikrarı ile birlikte finansal istikrarı da gözeterek yeni bir para politikası stratejisi belirlemiştir. Finansallaşmanın küresel çapta artması sonucu sermaye hareketlerinin hızlanması, döviz kurlarındaki dalgalanmaların şiddetlenmesine neden olmaktadır. Döviz kurundaki dalgalanmalar, Türkiye ekonomisinin dış girdiye bağımlı üretim sistemi nedeniyle yurt içi fiyat istikrarının bozulmasına neden olmaktadır. Para politikası, sermayenin faize duyarlılığının yüksek olduğu ülkelerde kur dalgalanmalarını sınırlandırmak ve enflasyonu kontrol altında tutabilmek için kullanılabilir uygun bir araçtır. Bu çalışmanın motivasyonu, Türkiye’de para politikası faiz oranı ve piyasa faiz oranının enflasyon ve döviz kuru üzerindeki etkilerinin ampirik olarak analiz edilmesidir. Merkez Bankası tarafından uygulanan politika faizi, piyasa faizi, nominal dolar kuru ve enflasyon (TÜFE) arasındaki ilişkiler VAR analizi, etki tepki fonksiyonları ve Granger Nedensellik testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın bulguları, Türkiye’de para politikasının nedensellik ilişkisinin 2 yıllık tahvil faizinden yani piyasada kullanılan gösterge niteliğindeki faizden politika faizine doğru olduğu şeklindedir. Ayrıca piyasa faizinden kura ve kurdan enflasyona doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Tahvil faizindeki değişimler kurdaki dalgalanmaların nedenidir ve enflasyon düzeyi de kur değişimleri tarafından belirlenmektedir. Etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması aracılığıyla elde edilen sonuçlar, nedensellik sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Anahtar Kelimeler Para politikası, faiz oranı, döviz kuru, enflasyon, VAR Modeli, Granger Nedensellik Analizi.

Abstract

Since 2010, the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) has been applying a new monetary policy strategy that takes into account financial stability along with price stability. The acceleration of capital movements as a result of the global increase in financialization causes the fluctuations in exchange rates to intensify. The fluctuations in the exchange rate cause the domestic price stability to deteriorate due to the foreign input-dependent production system of the Turkish economy. Monetary policy is an appropriate tool that can be used to limit exchange rate fluctuations and keep inflation under control in countries where capital is highly sensitive to interest rates. The motivation of this study is to empirically analyze the effects of monetary policy interest rate and market interest rate on inflation and exchange rate in Turkey. The relations between the policy rate, market rate, nominal exchange rate and inflation (CPI) applied by the Central Bank were analyzed using VAR analysis, impulse response functions and Granger Causality tests. The findings of the study are that the causality relationship of monetary policy in Turkey is from the 2-year bond rate, that is, from the indicative interest rate used in the market, to the policy rate. In addition, one-way causality relationship from market interest to exchange rate and from exchange rate to inflation has been determined. Changes in the bond interest rates are the cause of exchange rate fluctuations, and the level of inflation is also determined by exchange rate changes. Results obtained through stimulus-response functions and variance decomposition overlap with causality results.

Keywords Monetary policy, interest rate, exchange rate, inflation, VAR Model, Granger Causality Analysis

¹ Arş. Gör. Dr., Ordu Üniversitesi Ünye İ.İ.B.F., Ordu, e-posta: haticeozakan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8177-1338

Giriş

Merkez bankası para politikalarını, ekonominin finansal ve reel değişkenleri üzerinde gerekli durumlarda ayarlama yapabilmek için kullanır. Merkez bankasının kullandığı para politikası araçları nominal para stoku ve kısa vadeli faiz oranlarıdır. Para politikası pratiğinde merkez bankasının daha çok kısa vadeli faiz oranlarını araç olarak kullanmayı tercih ettiği görülmektedir

Para arzındaki artışların faiz haddini düşürerek enflasyonu hızlandırdığı genel kabul görmüş bir yaklaşımdır. Literatürde enflasyonun nedenleri üzerine yapılan çalışmalarda para arzındaki artışların enflasyon üzerinde büyük ölçüde etkili olduğu gözlemlenmiştir. Merkez bankaları para arzında değişiklik yapmak istediğinde faiz oranlarını araç olarak kullanır. Dışa açık ekonomilerde sermaye hareketlerinin serbest olması sadece döviz arz ve talebini değil, yerli para arz ve talebini de etkiler. Toplam geniş tanımlı para arzı içinde dövizin önemli paya sahip olduğu Türkiye gibi ülkelerde para arzındaki değişimler döviz kurlarını da etkilemektedir. Döviz kurlarında meydana gelen hareketlenmeler, üretimin ithal girdiye dayalı olması nedeniyle üretim maliyetlerini yükselterek enflasyonda artışa neden olmaktadır. Enflasyonun kontrol altına alınması için hangi iktisat politikalarının uygulanması gerektiği konusu çok tartışılan bir konu haline gelmiştir (Günel, 5-6).

Enflasyon ile faiz oranları arasındaki ilişki, ekonominin temel dinamikleriyle yakın ilişki içindedir. Ekonomide talep kaynaklı enflasyonun geçerli olması durumunda faiz oranlarının hesaplanan enflasyon oranından yüksek bir seviyede belirlenmesi, fiyat artışlarının önünü kesebilir. Ancak faiz artışı gerçekleşen enflasyon oranından düşük tutulursa fiyat artışları durdurulamaz. Diğer taraftan, ekonomide arz yönlü bir enflasyon söz konusu ise, faiz oranlarındaki artış enflasyonu önleyemez, tersine kredi maliyetlerini artırarak enflasyonu artırıcı etki oluşturabilir. Ancak bu durum ekonominin iç dinamikleri nedeniyle tersine dönebilir. Türkiye gibi yerli para birimi ile ithalat yapamayan ülkelerde enflasyonun en önemli belirleyicilerinden biri de kur artışıdır. Eğer ekonominin üretim sistemi yoğun ithal girdiye bağımlı ise, kur artışı üretim maliyetleri üzerinden maliyet itişli bir enflasyon doğurur. Türkiye'de maliyet kaynaklı enflasyonun frenlenmesinde faiz artışı etkili olabilmektedir. Faizlerin artırılması sermaye girişlerine neden olarak, döviz miktarını artırmakta ve kur seviyesini düşürmektedir. Kurdaki düşüş ise, maliyetleri azaltarak fiyat artışlarının önüne geçebilmektedir (Eğilmez, 2021).

2010 yılından itibaren 2008 küresel krizinin etkilerinin sınırlandırıldığı, küresel ekonomilerdeki toparlanma sürecinin başladığı bir döneme girilmiştir. Kriz öncesinde merkez bankalarının ana hedefi fiyat istikrarı iken, kriz sonrasında finansal sistemlerin kırılganlığının ortaya çıkması üzerine finansal istikrarı da sağlayacak şekilde yapılandırılmış yeni bir para politikası stratejisi benimsenmiştir. TCMB ise, 2008 küresel krizinin ardından, fiyat istikrarının yanında finansal istikrarı da hedefleyen, kısa vadeli faizlerin ve faiz dışı araçların birlikte kullanıldığı yeni bir para politikası uygulamasına geçmiştir. Türkiye'de 2010 sonrası dönem, TCMB tarafından geliştirilen yeni para politikası stratejisi dönemini temsil etmektedir.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), yeni para politikası kapsamında geniş bir faiz koridoru ve aktif likidite politikalarını eşgüdüm içinde kullanmaktadır. TCMB bu yeni stratejisi ile para politikası uygulamalarında farklı ve öncü bir yol izlemiştir. Geleneksel para politikası uygulamasında kısa vadeli ortalama fonlama faizi doğrudan piyasada oluşması hedeflenen faizi belirlemekte idi. Yeni para politikası uygulamasında ise gerekli görülen durumlarda piyasadaki likidite kontrol altına alınarak fonlama faizi ile piyasa faizinin farklılaştırıldığı bir yol izlenmektedir. Merkez bankası, piyasaya doğrudan yaptığı fonlamanın ortalama maliyetinde günlük frekansta değişikliğe giderek, likidite açığı olan bankaların marjinal kredi maliyetlerini hızlı bir şekilde belirlemektedir. Bu sayede, merkez bankası, sermaye giriş çıkışlarının hızlandığı dönemlerde piyasaya likidite yoluyla müdahale ederek, sermaye hareketliliğini ve döviz kurundaki dalgalanmaları sınırlandırabilmektedir (Kara, 2012:8-11).

Para politikalarının belirlenmesi, uygulanması ve sonuçları her ülke ekonomisinin kendine has iç dinamikleri nedeniyle ülkeden ülkeye değişiklik gösterir. Türkiye ekonomisinde para politikasının duruşunda, enflasyon ve kur kaynaklı dinamiklerin rolü büyüktür. Enflasyon, faiz ve döviz kuru arasındaki neden-sonuç ilişkisi özellikle Türkiye gibi üretimi ithal hammadde ve ara malına dayalı bir ekonomi için önemini uzun yıllardır sürdürmektedir. Ancak bu konuya olan ilgi, özellikle enflasyon ve faiz arasındaki ilişkinin yönü ve boyutu açısından güncelliğini sürekli tazelenmektedir. Bu çalışmanın motivasyonu, Türkiye'de para politikası faiz oranı ve piyasa faiz oranının enflasyon ve

döviz kuru üzerindeki etkilerinin ampirik olarak analiz edilmesi ve faiz-kur-enflasyon ilişkilerinin para politikası araçları ile olan etkileşiminin tahlil edilmesidir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından belirlenen politika faizlerinin ve piyasada gösterge niteliğinde olan 2 yıllık tahvil faizlerinin, enflasyon ve kur hareketlerini hangi şiddette ve ne yönde etkilendiğinin analiz edilmesi çalışmanın konusu içindedir.

Merkez bankası para politikası uygulamalarını, uzun vadeli enflasyon hedefi ile tutarlı olacak şekilde belirlediği bir politika faizi üzerinden gerçekleştirir. Kısa vadeli politika faizinde yapılan değişiklikler uzun vadeli beklentileri yönlendirir. İlerleyen süreçte kredi ve tahvil faizi gibi uzun vadeli piyasa faizleri belirlenir. Talebi ve dolayısıyla reel ekonomiyi etkileyen faiz esasen uzun vadeli faizdir (Demiralp 2020). 2010 sonrası dönem, Türkiye ekonomisinde para politikası uygulamaları açısından yeni bir döneme işaret etmektedir. 2010 yılının son aylarından itibaren uygulamaya başlanan yeni para politikası pratiğinde, TCMB piyasaya net borç verici rol üstlenmiştir. Bu dönemde para politikası stratejisinde merkez bankasının fonlama faizleri ön plana çıkmıştır. TCMB ortalama fonlama faizi, merkez bankasının çeşitli kanallardan piyasaya verdiği kısa vadeli likiditenin ağırlıklı ortalama faizini ifade etmektedir (Kara, 2015:3-5).

Para, Faiz ve Enflasyon İlişkisi: Teorik Altyapı

Para, faiz ve enflasyon arasındaki ilişkilere dair teorik tartışmaların “Paranın Miktar Teorisi” ile başladığı söylenebilir. Irving Fisher (1930) tarafından geliştirilen “Klasik Miktar Teorisi”, enflasyonun her zaman ve her yerde parasal bir olgu olduğu önermesini temsil etmektedir. Teori, enflasyonun kaynağının para arzının büyüme oranındaki artış olduğunu ileri sürmektedir. Klasik Dikotomi olarak adlandırılan bu durum; paranın nötr olduğunu, reel değişkenler üzerinde hiçbir etkisinin bulunmadığını, sadece fiyatlar genel seviyesi üzerinde etkili olduğunu iddia etmektedir. Fisher hipotezine göre faiz oranı ile beklenen enflasyon arasında pozitif korelasyon vardır. Nominal faiz oranları beklenen enflasyondaki dalgalanmalara ayarlanmıştır.

Keynes (1936) çalışması ile, ekonominin eksik istihdamda da dengeye gelebileceğini, parasal olguların kısa dönemde reel değişkenler üzerinde etkili olabileceğini ortaya koyarak, Klasik Miktar Teorisi’ni ve enflasyona dair açıklamalarını eleştirmiştir. Keynes’in faize dair düşüncelerini ifade ettiği Likidite Tercihi Hipotezine göre, faizler ekonomideki para arzı ve para talebi ile ilişkilendirilmektedir. Fiyatların yapışkan olduğu varsayımına dayanan Keynesyen yaklaşıma göre, para talebi değişmezken para arzında artış yaşanması sonucu faiz oranı düşer. Faiz oranının yabancı faiz oranına kıyasla düşmesi, ülkeden sermaye çıkışlarının artmasına neden olarak döviz kurunun yükselmesi ile sonuçlanır. Bu süreç yerli para biriminin değer kaybetmesiyle son bulur.

Monetarist iktisatçıların başında gelen Milton Friedman’ın “Modern Miktar Teorisi, 1970’li yıllarda yaşanan stagflasyon olgusu karşısında açıklamaları yetersiz kalan Keynesyen görüşe karşı yeni bir tartışma alanı yaratmıştır. Friedman ekonomideki optimum reel para miktarını, dolayısıyla, optimum nominal para arzı büyüme hızını, optimum enflasyon oranını, optimum nominal faiz oranını araştırmıştır (Oğuz, 2008:5). Enflasyonun her koşulda ve sadece parasal olgularla açıklanabileceğini ifade etmiştir. Friedman’a göre para arzının büyüme oranındaki artış, enflasyondaki artışın sebebidir.

Rasyonel beklentiler hipotezi olarak da adlandırılan enflasyona arz yanlı yaklaşım ise, klasik iktisadın temel ilkelerini benimsemekle beraber teoriye beklentileri de dahil etmiştir. Rasyonel beklentiler hipotezinde, Keynesyen ve Monetarist iktisatçıların uyumcu beklentilere sahip bireylerinin yerini rasyonel beklentilere sahip bireyler almıştır. Arz yanlı yaklaşıma göre, aktif iktisat politikaları hem uzun hem kısa dönemde etkisiz olacaktır. Bu nedenle aktif politikalar yerine istikrarlı politikalar uygulanmalıdır (Günel, 2012:392).

İktisat teorisinde enflasyon ve döviz kuru arasındaki ilişki de uzun zamandır araştırılan bir konudur. Esnek döviz kuru sistemine sahip ülkelerde yerli paranın değer kaybetmesinin enflasyon üzerinde olumsuz etkiler doğuracağı görüşü teorik olarak genel kabul görmüş bir olgudur. Ekonomi literatürü, döviz kurunda yaşanan dalgalanmaların enflasyon üzerindeki etkilerini birkaç yoldan izah etmektedir. Obstfeld ve Rogoff (2001), kur dalgalanmalarına bağlı olarak yaşanan ulusal para cinsinden ithal malları fiyatındaki ani değişikliklerin enflasyona sebep olduğunu ileri sürmüştür.

Engel (2002) ve Obstfeld (2001) döviz kuru dalgalanmaları sonucu ithal ve yerli malların nispi fiyatlarında yaşanacak değişimi enflasyonun nedeni olarak ifade etmişlerdir. Ponomarev, Trunin ve Ulyukaev (2016) doğrudan yabancı yatırımların azalması nedeniyle yaşanan döviz kuru hareketlerinin yurt içi fiyat seviyesinde oluşturacağı değişimler üzerinde durmuşlardır. Woo (1984) döviz kuru oynaklığının; ithal tüketim malları ve ithal girdi fiyatlarındaki değişim kanalıyla, cari işlemler hesabındaki bozulmanın toplam talep üzerindeki etkisi yoluyla ve yurtdışı fiyat artışının yurtiçi rakip mal fiyatlarını yükseltmesi vasıtasıyla, yurtiçi fiyatlar genel seviyesi üzerinde etki oluşturduğunu ifade etmiştir. Amitrano, Grawue ve Tullio (1997) da çalışmalarında yerli paranın değer kaybı nedeniyle yaşanacak ithalat maliyeti artışının, enflasyonu hızlandıracak bir etki doğuracağını ileri sürmüşlerdir.

Sonuç itibarıyla, enflasyonun, para arzı, faiz oranları ve döviz kurları ile korelasyon içinde olması teorik düzeyde beklenen bir olgudur.

Literatür Araştırması

Literatürde para politikaları ile enflasyon ve döviz kuru arasındaki etkileşimleri inceleyen çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların bir kısmında para politikalarının enflasyon ve döviz kuru gibi makroekonomik değişkenler üzerinde pozitif etkisinin varlığı tespit edilmiştir. Çalışmaların diğer bir kısmında ise merkez bankalarının uyguladığı para politikası araçlarının makroekonomik değişkenler üzerinde etkisinin bulunmadığı yönünde bulgulara rastlanılmıştır. Ayrıca çalışmaların bir kısmı para politikası araçlarını çeşitlendirerek hangi para politikası aracının daha etkili olduğu konusuna odaklanmıştır. Alan yazını incelendiğinde hem Türkiye ekonomisi hem de pek çok ülke ekonomisi için yapılan çok sayıda çalışmaya rastlanmıştır.

Akçalı, Molaahmetoğlu ve Altay (2019) 1999-2018 yılları arasında Türkiye ekonomisinde faiz (üç aylık mevduat faiz oranı ve gecelik faiz oranı), enflasyon (TÜFE) ve kur (TL/Dolar kuru ve reel efektif döviz kuru) değişkenlerini kullanarak ARMA-EGARCH modellemesi yöntemiyle analiz yapmışlardır. Çalışmaları sonucunda; faiz, enflasyon ve kur değişkenlerinin birbirlerinin koşullu değişkenlikleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiler doğurduğunu bulmuşlardır. Ayrıca değişkenlerin bulaşıcılığını tespit etmişlerdir.

Karahan ve Çolak (2017), 2002-2016 dönemini kapsayan çalışmalarında vadeli mevduatlara uygulanan nominal faiz oranları ve nominal döviz kuru değişkenlerini kullanarak ARDL modeli üzerinden Türkiye ekonomisini incelemişlerdir. Çalışmaları sonucunda modelde eşbütünlük ilişkisinin varlığını tespit etmişlerdir. Uzun dönemde faiz oranlarından döviz kuruna doğru nedensellik ilişkisi olduğunu ifade etmişlerdir.

Özmen, Karlılar ve Kıral (2017), 1997-2017 döneminde Türkiye ekonomisinde döviz kuru, mevduat faiz oranı ve tüketici fiyat endeksi (TÜFE) değişkenlerini kullanarak Johansen eşbütünlük analizi, VEC ve Granger nedensellik analizi yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda, değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi tespit edilmiştir. Döviz kurundan BIST100'e doğru tek yönlü, BIST100'den faize doğru çift yönlü, BIST100'den TÜFE'ye doğru tek yönlü, faizden döviz kuruna doğru çift yönlü, TÜFE'den döviz kuruna doğru çift yönlü ve TÜFE'den faiz oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Saraçoğlu, Kuzu ve Kocaoğlu (2015) çalışmalarında 2008-2013 döneminde Türkiye ekonomisinde sermaye hareketleri, reel döviz kuru, enflasyon ve reel faiz oranı değişkenlerini ele alarak VAR analizi yapmışlardır. Çalışmanın bulgularına göre, kriz döneminde faizden enflasyona nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. FED çıkış sinyali sonrası dönemde faizden döviz kuruna, faiz ve döviz kurundan sermaye hareketlerine doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Aklan ve Nargeleçekenler (2008), GMM modelini kullandıkları analizlerinde; Türkiye ekonomisinde 2002-2006 dönemi için Interbank faiz oranları, TÜFE, endüstriyel üretim açığı, reel efektif döviz kuru değişkenlerini incelemişlerdir. Analiz sonucunda, TCMB'nin faiz belirleme sürecinde, enflasyon oranının dışında üretim açığına ve döviz kuru değişimlerine de tepki verdiğini gözlemlemişlerdir.

Yapraklı (2007), kısa dönem faiz oranı, reel üretim açığı, enflasyon oranı (TÜFE) ve reel efektif kur endeksi değişkenlerini kullanarak gerçekleştirdiği çalışmada Granger nedensellik analizi ve regresyon analizi yapmıştır. 2001-2006 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye ekonomisinde Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre, enflasyon ve üretim açığından faiz oranına doğru tek yönlü bir

ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Regresyon analizi sonuçlarına göre ise, enflasyon ve üretim açığının kısa dönem faiz oranı üzerinde pozitif etkisinin olduğu bulunmuştur. Döviz kurunun faiz oranı üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmüştür.

Abasimi, Li, Salim ve Vorlak (2018) çalışmalarında 1990-2017 döneminde Gana ekonomisinde enflasyon, parasal büyüme, döviz kuru ve faiz oranı değişkenlerini kullanarak, ARDL ve ECM analizi yapmışlardır. Çalışmanın bulgularına göre para arzının enflasyon üzerinde kısa ve uzun vadede hiçbir etkisi yoktur. Döviz kuru ve nominal faiz oranı enflasyon üzerinde kısa ve uzun dönemde aynı yönde ve önemli bir etkiye sahiptir.

Peersman ve Smets (2001) 1980-1998 yılları arasında Euro Bölgesi için yurt içi reel GSYİH, yurt içi tüketici fiyatları, döviz kuru ve yurt içi kısa vadeli faiz oranı değişkenlerini VAR analizi ile test etmişlerdir. Çalışmanın bulguları, Euro bölgesindeki para politikası şokunun genel makroekonomik etkilerinin ABD için tahmin edilenlere çok benzer olduğu ve zaman içinde şaşırtıcı bir şekilde istikrarlı olduğu şeklinde ifade edilmiştir.

Kim (2010) çalışmasında; ABD ekonomisinde 1973-1995 döneminde enflasyon (ÜFE), döviz kuru, para arzı, gelir ve faiz oranı değişkenlerini kullanarak Johansen Koentegrasyon ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) analizi yapmıştır. Analiz sonuçları ABD enflasyonu, döviz kuru, para arzı, gelir ve faiz oranının eşbütünlük olduğunu göstermiştir. Dolar kurunun üretici fiyat endeksi ile ölçülen enflasyon üzerinde önemli bir olumsuz etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca döviz kurunun enflasyonun Granger nedeni olduğu bulunmuştur.

Aizenman, Hutchison ve Noy (2011) çalışmalarında 1989-2006 döneminde Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Endonezya, İsrail, Ürdün, Kore, Malezya, Meksika, Fas, Peru, Filipinler, Polonya ve Tayland ekonomileri için regresyon analizi yapmışlardır. Analiz gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) büyümesi, GSYİH açığı, enflasyon, faiz oranı, reel döviz kuru değişimi, döviz rezervi değişimi değişkenleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, gelişmekte olan piyasalarda dış etkenlerin merkez bankası politikasında önemli rol oynaması gerektiği vurgulanmıştır. Dış kırılganlık ile reel döviz kurunun optimal politika bileşimindeki rolü incelenmiştir. Çalışmada gelişen piyasaların merkez bankalarının politika faiz oranlarını belirlerken hem enflasyona hem de reel döviz kurlarına yanıt verdiklerini göstermişlerdir.

Mohanty (2012) 2001-2011 döneminde Hindistan ekonomisini incelemiştir. 10 yıl vadeli devlet tahvillerinin getirisi, 5 yıllık 'AAA' dereceli kurumsal tahvillerin getirisi, ağırlıklı ortalama borç verme oranı, (Sensex) hisse senedi piyasası, ABD doları başına Rupee (RSUSD) değişkenlerini kullanarak yapısal VAR (SVAR) analizi yapmıştır. Mohanty, politika faiz artışlarının çıktı büyümesi üzerinde olumsuz etkilerinin olduğunu, enflasyon üzerinde ise ılımlı etkilere sahip olduğunu bulmuştur. Faiz oranının güçlü bir para politikası aracı olduğunu tespit etmiştir.

Cesa-Bianchi, Thwaites ve Vicondoa (2016), Birleşik Krallık'ta hisse senedi fiyatları, FTSE endeksi, döviz kurları, enflasyon, kredi hacmi, nominal ve reel faiz oranları değişkenlerini SVAR analizine tabi tutmuştur. Para politikasının reel faiz oranları ve enflasyon üzerinde kalıcı etkilere sahip olduğu ve para politikasının ekonomik faaliyetleri, fiyatları, döviz kurunu, ihracatı ve ithalatı etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Asari, Baharuddin vd. (2011) 1999-2009 döneminde Malezya ekonomisinde faiz oranı, enflasyon oranı ve döviz kuru oynaklığının etkileşimini Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM), Granger nedensellik analizi ve etki-tepki analizi yoluyla test etmişlerdir. Çalışma bulgularına göre, enflasyon faiz oranının, faiz oranı döviz kurunun Granger nedenidir. Döviz kuru oynaklığını sınırlamak için faiz oranlarını artırmak bir politika aracı olarak kullanılabilir.

Butt, Rehman ve Azeem (2010), Pakistan ekonomisinde döviz kuru, faiz oranı ve enflasyon arasındaki ilişkileri Granger nedensellik, Johansen ve Juselius Koentegrasyon analizi yoluyla incelemiştir. Çalışmanın sonuçları, faiz oranından döviz kuruna, döviz kurundan enflasyona ve faiz oranından enflasyona tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir. Döviz kuru ve faiz oranı enflasyonla uzun vadeli bir denge ilişkisine sahiptir.

Granville ve Mallick (2006), Rusya ekonomisinde 1992-2005 döneminde enflasyon oranı (CPI), nominal döviz kuru ve para arzı (M2) arasındaki ilişkileri VAR modeli, Granger Nedensellik ve

Johansen Koentegrasyon analizi yöntemlerini kullanarak araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, resmi faiz oranının enflasyondan ziyade döviz kuru değişikliklerine tepki verdiği bulunmuştur. Bu durum enflasyonun kalıcı bir sorun olarak kalması şeklinde yorumlanmıştır. Enflasyonu kontrol altında tutmak için esnek bir hedefleme stratejisine ihtiyaç olduğu ve bu şekilde faiz oranının para politikası için kilit araç haline geleceği savunulmuştur.

Cheng (1999), 1951-1994 yılları arasında Amerika ve Japonya ekonomilerini incelemişlerdir. ABD ve Japonya için döviz kurları (dolar ve yen cinsinden), nispi fiyatlar (TÜFE cinsinden) ve faiz oranları Granger nedensellik analizi, Johansen Koentegrasyon analizi, VAR modeli ve ECM modeli ile analiz edilmiştir. Kısa dönemde faiz oranından döviz kuruna doğru nedensellik bulunmuştur. Uzun dönemde ABD ve Japonya arasındaki faiz oranlarının yanı sıra nispi fiyatlardan döviz kurlarına doğru bir nedensellik bulunmuştur.

Vithessonthi (2014), 2003-2011 döneminde Tayland ekonomisinde politika faizi (geri alım oranı), ABD federal fon oranı hedefi, Birleşik Krallık bankalar arası gecelik faiz oranı, EURONIA gecelik oranı ve Japon 1 aylık T-bono oranı (yabancı faiz oranı için bir vekil-sırasıyla ABD, İngiltere, Euro bölgesi ülkesi ve Japonya için) değişkenleri ile regresyon analizi yapmıştır. Çalışmanın bulguları şu şekilde yorumlanmıştır: Yüksek faiz oranı farklılıklarının olduğu dönemlerde, politika oranındaki beklenmedik bir artış, Tayland bahtının ABD doları ve İngiliz sterlini karşısında önemli ölçüde değer kaybetmesine yol açar. Tayland para politikası sürprizlerinin spot piyasada dolar karşısında baht üzerinde hiçbir etkisi olmazken, vadeli piyasada dolar karşısında baht üzerinde önemli bir etkisi vardır. Finansal olmayan kriz döneminde, ortalama olarak politika faizinde beklenmeyen bir artış, baht/dolar vadeli oranlarında büyük bir değer kaybına neden olur.

Kholdy ve Sohrabian (1990) çalışmalarında 1973-1988 döneminde ABD, Almanya, Kanada ve Japonya ekonomilerini analiz etmişlerdir. ABD doları kurunun Alman Markı, Kanada doları, Japon yeni cinsinden değeri, bu ülkelerin tüketici fiyat endeksi (TÜFE) ve toptan eşya fiyat endeksi (TEFE) değişkenleri ile Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, Almanya ve Japonya'da TEFE ile döviz kuru arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi, Kanada'da döviz kurundan TEFE'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. TÜFE ile döviz kurları arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Islam ve Ahmed (1999), 1971-1996 döneminde Güney Kore ve ABD ekonomilerini incelemişlerdir. Kore-ABD döviz kuru, iki ülke tüketici fiyat endeksleri (Kore ana ülke, ABD yabancı ülke) değişkenlerini kullanarak Engle-Granger ve Johansen Koentegrasyon, Granger nedensellik analizi yapmışlardır. Sonuç olarak, Güney Kore ve ABD arasında ikili döviz kuru ve nispi fiyatlar arasında uzun dönemli denge ilişkisinin varlığını tespit etmişlerdir. Nedensellik ilişkisinin döviz kurundan nispi fiyatlara doğru tek yönlü olduğunu göstermişlerdir.

Veri Seti, Metodoloji ve Bulgular

Bu çalışma araştırma ve yayın etiğine uyularak yapılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (TCMB, 2021) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2021)'undan alınmıştır. Analiz dönemi olarak 2011:01 ile 2021:08 arası dönem tercih edilmiş ve aylık frekanslı veriler kullanılmıştır. Merkez Bankası tarafından uygulanan politika faizi, piyasa faizi, dolar kuru ve enflasyon arasındaki ilişkiler VAR analizi, etki tepki fonksiyonları ve Granger nedensellik testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Merkez Bankası politika faizi olarak TCMB ortalama fonlama faizi, piyasa faizini temsilen Türkiye 2 yıllık tahvil faizi kullanılmıştır. Döviz kuru değişkeni olarak ABD doları karşılığı Türk Lirası satış kuru kullanılmıştır. Enflasyonu ölçmek amacıyla TÜİK tarafından hesaplanan tüketici fiyat endeksi (TÜFE:2003=100) kullanılmıştır. Değişkenlere ilişkin açıklamalar (Görsel 1)'de gösterilmektedir.

Değişkenler	Değişkenlere İlişkin Açıklamalar
polfaiz	TCMB ortalama fonlama faizi
tahfaiz	Türkiye 2 yıllık tahvil faizi
dolar	ABD doları cinsinden satış kuru
tüfe	Tüketici fiyat endeksi (TUFE:2003=100)

Görsel 1. Değişkenler ve Açıklamaları

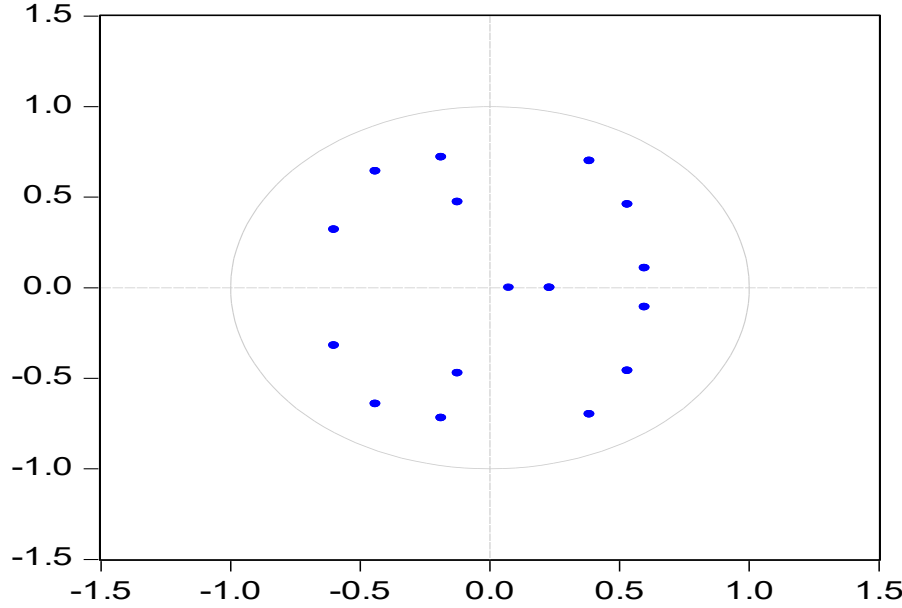
Analiz sonuçlarının etkin ve tutarlı olması için değişkenlerin durağanlık koşulunu sağlaması gerekmektedir. Bu nedenle ilk olarak değişkenlerin durağanlık sınaması Augmented Dickey-Fuller (ADF) (Dickey and Fuller, 1981) ve Phillips-Perron (Phillips and Perron, 1988) birim kök testleri ile yapılmıştır. Değişkenlerin öncelikle logaritması alınmış, sonrasında yapılan birim kök analizi neticesinde tüm değişkenlerin seviye değerlerinde birim kök içerdikleri tespit edilmiştir. Değişkenlerin birinci farkları alındığında durağanlık koşulunu sağladığı görülmüştür. Bu nedenle değişkenler birinci farkları alınıp durağanlaştırılarak modele dahil edilmiştir. **(Görsel 2)** değişkenlere uygulanan birim kök testi sonuçlarını göstermektedir.

Değişken	ADF				Phillips-Perron			
	Seviye		Birinci Fark		Seviye		Birinci Fark	
	Sabit	Sabit&Trend	Sabit	Sabit&Trend	Sabit	Sabit&Trend	Sabit	Sabit&Trend
logpolfaiz	-1,85	-3,90	-4,85*	-4,83*	1,55	-2,67	8,92*	-8,89*
logtahfaiz	1,66	-2,85	9,88**	-9,85*	1,59	-2,67	9,83*	-9,79*
logdolar	0,42	-2,53	-8,63*	-8,67*	0,62	-2,54	7,20*	-7,22*
logtüfe	2,23	-0,20	-4,30*	-4,95*	3,06	-0,25	8,46*	-8,83*

Not: *, %1 istatistiksel anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Görsel 2. Birim Kök Testi Sonuç Tablosu

(Görsel 3) otoregresif karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içinde yer aldığını göstermektedir. Tahmin edilen VAR Modeli istikrar koşulunu sağlamaktadır.

Görsel 3. Karakteristik Polinomun Ters Kökleri

Değişkenlerin durağanlık koşulu sağlanarak tahmin edilen VAR modeli için uygun gecikme sayısı belirlenmiştir. **(Görsel 4)**'te ardışık modifiye edilmiş LR testi, son kestirim hatası (FPE), Akaike bilgi kriteri (AIC) Schwarz bilgi kriteri (SIC) ve Hannan-Quinn bilgi kriteri (HQ) gibi istatistiklere göre uygun gecikme sayıları gösterilmektedir. Akaike (AIC), son kestirim hatası (FPE) ve ardışık modifiye edilmiş LR testi uygun gecikme uzunluğunu 4 olarak vermiştir. Testlerin çoğunluğunun ve özellikle Akaike bilgi kriterininin 4 gecikme uzunluğunu uygun görmesi nedeniyle modelin gecikme uzunluğu

olarak 4 seçilmiştir. VAR(4) modelinden elde edilen hata terimleri değişen varyans ve otokorelasyon içermemektedir.

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	874.83	NA	5.17E-12	-14.63581	-14.54239	-14.59787
1	931.22	108.034	2.63E-12	-15.31457	-14.84749*	-15.12490*
2	942.71	21.25386	2.83E-12	-15.23888	-14.39813	-14.89748
3	962.64	35.49862	2.66E-12	-15.30486	-14.09045	-14.81173
4	980.6	30.78623*	2.58e-12*	-15.33778*	-13.74971	-14.69291
5	994.94	23.61503	2.68E-12	-15.30984	-13.34811	-14.51324
6	1007.8	20.255	2.85E-12	-15.25641	-12.92101	-14.30808
7	1014.3	9.902753	3.39E-12	-15.09754	-12.38847	-13.99747
8	1022.8	12.32769	3.92E-12	-14.97197	-11.88925	-13.72018

Görsel 4. VAR Modeli İçin Uygun Gecikme Sayısının Belirlenmesi

VAR analizinin ardından değişkenler üzerine çift yönlü Granger nedensellik testi uygulanmıştır. VAR modeli üzerinden yapılan Granger nedensellik testi, değişkenlerin gecikmeli değerlerini de dikkate alarak sonuç verdiği için daha güvenilirdir. Çift yönlü Granger nedensellik testi sonuçları (**Görsel 5**)'te gösterilmektedir. Buna göre politika faizinden döviz kuruna, TÜFE'ye ve tahvil faizine doğru anlamlı bir nedensellik ilişkisi kurulamamıştır. 2 yıllık tahvil faizinden politika faizine doğru %1 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisi söz konusudur. 2 yıllık tahvil faizinden kura doğru ve kurdan TÜFE'ye doğru %1 anlamlılık düzeyinde nedensellik tespit edilmiştir. Yani, piyasa faizi kurun, kur da TÜFE'nin Granger nedenidir. %5 anlamlılık düzeyinde TÜFE'den kura doğru ve TÜFE'den 2 yıllık tahvil faizine doğru anlamlı nedensellik mevcuttur. 2 yıllık tahvil faizinin politika faizine kıyasla, Granger nedenselliği anlamında öncü gösterge niteliğinin daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

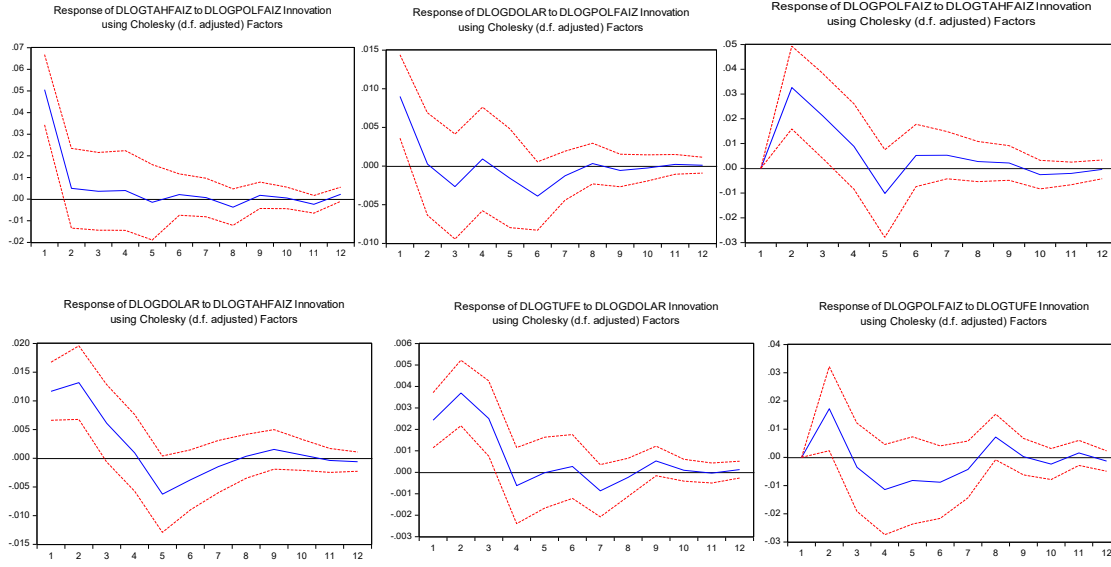
	Ki-kare	P-değeri
Bağımlı değişken	dlogpolfaiz	
dlogtahfaiz	27.40296*	0.0000
dlogdolar	5.687017	0.2238
dlogtufe	6.899928	0.1413
Bağımlı değişken	dlogtahfaiz	
dlogpolfaiz	2.790254	0.5935
dlogdolar	5.405377	0.2482
dlogtufe	11.76476**	0.0192
Bağımlı değişken	dlogdolar	
dlogpolfaiz	5.728347	0.2204
dlogtahfaiz	15.2295*	0.0042
dlogtufe	10.02249**	0.0401
Bağımlı değişken	dlogtufe	
dlogpolfaiz	6.854482	0.1438
dlogtahfaiz	3.927123	0.416
dlogdolar	32.6969*	0.0000

Not: *, %1 anlamlılık düzeyini; **, %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Görsel 5. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünün, şiddetinin ve süresinin ölçülmesi amacıyla etki-tepki fonksiyonları oluşturulmuştur. Etki-tepki fonksiyonları değişkenlerden birine verilen bir birimlik şoka diğer değişkenin verdiği tepkiyi göstermektedir. (**Görsel 6**)'dan takip edilebileceği üzere, politika faizindeki bir birimlik şok karşısında tahvil faizi ikinci ayın ortalarına dek pozitif yönde tepki göstermiştir. Politika faizindeki bir birimlik şok karşısında dolar kuru iki dönem boyunca pozitif yönde etkilenmiştir. Ancak her iki etki de sonrasında güven aralığı sıfır değerini içerdiği için

istatistiksel olarak anlamsızlaşmıştır. Tahvil faizindeki bir birimlik şoka politika faizi pozitif yönde tepki göstermiştir. Bu tepki üçüncü aydan itibaren istatistiksel olarak anlamsızlaşmıştır. Tahvil faizindeki bir birimlik şok karşısında dolar kuru pozitif yönde önce azalarak artış, sonra azalış şeklinde kendisini göstermiştir. Dördüncü aydan itibaren etki istatistiksel olarak anlamsızlaşmıştır. Dolar kuruna verilen bir standart sapmalı şok TÜFE üzerinde üç dönem sürecek pozitif yönlü bir tepki doğurmuştur. Üçüncü dönemden sonra güven aralığının sıfır değerini içermesi nedeniyle etkinin anlamsızlaştığı ve yorumlanamayacağı görülmektedir. TÜFE değişkenine verilen bir standart sapmalı şok, politika faizi üzerinde pozitif yönlü, önce artan sonra azalan yönde tepki oluşturmuştur.

Görsel 6. Etki-Tepki Fonksiyonları

Etki-tepki fonksiyonlarının yorumlanmasından sonra, değişkenlerin birbirlerinden hangi oranda etkilendiklerini gösteren Cholesky sıralamasına göre yapılan varyans ayrıştırması sonuçları sunulmuştur. (Görsel 7)'den görüleceği üzere, politika faizinde oluşan değişikliğin en büyük belirleyicisi kendi iç dinamiklerinden sonra, %84'lük bir oranla tahvil faizidir. Tahvil faizindeki dalgalanmaların politika faizi üzerinde %12 ile başlayan ve %17'lere ulaşan bir belirleme gücü olduğu görülmektedir. Dolar kuru ve TÜFE'nin etkisi ise sınırlı kalmış, TÜFE'nin %6'lara ulaşan, kurun ise %1 seviyesinde kalan bir belirleme gücü olduğu görülmüştür. (Görsel 8) incelendiğinde, tahvil faizindeki dalgalanmaların %27'sinin politika faizi tarafından belirlendiği, %72'sinin kendisi tarafından açıklandığı, kurun etkisinin çok zayıf kaldığı ve TÜFE'nin belirleme gücünün ilerleyen dönemlerde %9'lara kadar ulaştığı görülmektedir. (Görsel 9) dolar kurundaki dalgalanmaların %76'lık kısmının kendi dinamiklerinden, %14 ile başlayıp %27'lere ulaşan bir kısmının tahvil faizindeki değişikliklerden kaynaklandığını göstermektedir. Politika faizinin kurdaki dalgalanmaları açıklama gücü %9'lar seviyesine ulaşırken, TÜFE'deki hareketliliğin payı %6'lar seviyesindedir. Dolar kuru üzerinde politika faizinden daha çok tahvil faizinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. (Görsel 10) enflasyondaki dalgalanmaların kendisinden sonraki en büyük belirleyicisinin dolar kuru olduğunu göstermektedir. Kurdaki dalgalanmalar TÜFE'deki hareketliliğin %29'lara ulaşan bir seviyede belirleyicisidir. Tahvil faizinin TÜFE'deki değişimleri açıklama gücü %6'lar seviyesinde hemen hemen her dönem aynı seyretmiş, politika faizindeki değişikliklerin belirleme gücü ise artarak seyretmiş ve ilerleyen dönemde %7'lere ulaşmıştır. Politika faizindeki değişikliklerin enflasyon üzerindeki etkileri gecikmeli olarak ortaya çıkmıştır. Piyasa faizi olarak nitelendirilen 2 yıllık tahvil faizinin etkileri ise, daha hızlı gerçekleşmiştir.

Period	S.E.	DLOGPOLFAIZ	DLOGTAHFAIZ	DLOGDOLAR	DLOGTUFE
1	0.084149	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.092744	84.05505	12.36331	0.122831	3.458811
3	0.095767	79.57946	16.46703	0.575268	3.378245
4	0.099297	78.83805	16.11372	0.579563	4.468676
5	0.100684	77.24581	16.69170	1.054714	5.007772
6	0.101378	76.41383	16.72667	1.166804	5.692699
7	0.101674	76.02643	16.90033	1.236246	5.836992
8	0.102018	75.55615	16.85777	1.288153	6.297919
9	0.102047	75.52192	16.89224	1.290993	6.294839
10	0.102154	75.40148	16.92047	1.341822	6.336229
11	0.102188	75.35283	16.94984	1.341558	6.355776
12	0.102223	75.33278	16.94028	1.358824	6.368116

Görsel 7. VarianceDecomposition of DLOGPOLFAIZ

Period	S.E.	DLOGPOLFAIZ	DLOGTAHFAIZ	DLOGDOLAR	DLOGTUFE
1	0.096903	27.23309	72.76691	0.000000	0.000000
2	0.097933	26.92304	73.05292	0.022789	0.001253
3	0.098331	26.83953	73.07680	0.080485	0.003191
4	0.102954	24.63198	67.52789	0.084314	7.755815
5	0.104765	23.80771	68.31139	0.389982	7.490918
6	0.105180	23.66013	68.09176	0.417558	7.830554
7	0.105390	23.57067	68.09387	0.447804	7.887657
8	0.106060	23.39647	67.45018	0.508821	8.644524
9	0.106089	23.41130	67.43679	0.508826	8.643089
10	0.106423	23.26718	67.13740	0.697753	8.897671
11	0.106459	23.30291	67.10670	0.697528	8.892865
12	0.106492	23.33269	67.07475	0.705047	8.887516

Görsel 8. Variance Decomposition of DLOGTAHFAIZ

Period	S.E.	DLOGPOLFAIZ	DLOGTAHFAIZ	DLOGDOLAR	DLOGTUFE
1	0.030602	8.647637	14.51580	76.83656	0.000000
2	0.035539	6.416734	24.49892	63.60760	5.476749
3	0.036991	6.439858	25.32921	61.91097	6.319958
4	0.037513	6.321514	24.69269	62.84041	6.145385
5	0.038107	6.298977	26.62892	61.00899	6.063107
6	0.038513	7.182281	27.02809	59.81905	5.970579
7	0.038583	7.261894	27.07522	59.60131	6.061572
8	0.038645	7.245986	26.99650	59.46461	6.292907
9	0.038696	7.248598	27.08155	59.31603	6.353819
10	0.038703	7.250129	27.09492	59.29788	6.357071
11	0.038707	7.251583	27.09856	59.28480	6.365061
12	0.038716	7.249189	27.11078	59.25976	6.380270

Görsel 9. Variance Decomposition of DLOGDOLAR

Period	S.E.	DLOGPOLFAIZ	DLOGTAHFAIZ	DLOGDOLAR	DLOGTUFE
1	0.007450	1.870566	1.131219	10.61377	86.38445
2	0.008663	4.180778	4.657485	26.05252	65.10921
3	0.009495	3.516183	5.295959	28.64075	62.54711
4	0.009537	3.500102	5.650014	28.81516	62.03472
5	0.009744	6.555546	5.450048	27.60358	60.39083
6	0.009822	6.468965	5.629684	27.24059	60.66076
7	0.009912	6.933996	5.559386	27.50500	60.00161

8	0.009934	7.151263	5.615019	27.43999	59.79373
9	0.009959	7.138091	5.754119	27.58249	59.52530
10	0.009973	7.317238	5.751696	27.51509	59.41597
11	0.009976	7.368615	5.754604	27.49879	59.37799
12	0.009978	7.374192	5.759609	27.50580	59.36040

Cholesky Ordering: DLOGPOLFAIZ DLOGTAHFAIZ DLOGDOLAR DLOGTUFE

Görsel 10. Variance Decomposition of DLOGTUFE

Sonuç ve Öneriler

Merkez bankası para politikası enstrümanlarını kullanarak ekonominin parasal ve reel büyüklükleri üzerinde etki sahibi olmaktadır. Genellikle bu amaç doğrultusunda kullandığı enstrüman kısa vadeli faiz oranlarıdır. Merkez bankasının uyguladığı para politikaları, uzun vadeli enflasyon hedefi ile tutarlı olacak şekilde belirlediği bir politika faizi üzerinden gerçekleşir. Kısa vadeli politika faizinde yapılan değişiklikler uzun vadeli beklentiler üzerinde etkili olur. Piyasada kredi ve tahvil faizi gibi uzun vadeli piyasa faizleri belirlenir. Piyasa faizleri, reel ekonomiyi etkileyen temel faiz oranıdır.

Bu çalışmada, Merkez Bankası tarafından uygulanan politika faizi (ortalama fonlama faizi), piyasa faizi (2 yıllık tahvil faizi), nominal dolar kuru ve enflasyon (TÜFE) arasındaki ilişkiler VAR analizi, etki tepki fonksiyonları ve Granger nedensellik testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular çift taraflı Granger nedensellik test sonuçlarının işaret ettiği üzere, Türkiye’de para politikasının nedensellik ilişkisinin 2 yıllık tahvil faizinden, yani piyasada kullanılan gösterge niteliğindeki faizden politika faizine doğru olduğu şeklindedir. Piyasa faizinden politika faizine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre ayrıca 2 yıllık tahvil faizinden döviz kuruna ve döviz kurundan enflasyona doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Tahvil faizindeki değişimler döviz kurundaki dalgalanmaların, döviz kurundaki değişimler de enflasyonun Granger nedenidir. Buna göre, tahvil faizlerinin enflasyon üzerindeki etkisinin döviz kuru üzerinden dolaylı olarak gerçekleştiği sonucuna ulaşılabilir. Politika faizi (ortalama fonlama faizi) piyasa faizinden etkilenmektedir ve yönünü bu doğrultuda çizmektedir. Analiz sonuçları, politika faizinden ziyade piyasa faiz oranlarının öncü gösterge niteliğinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar bize Türkiye ekonomisinde enflasyonun talep yönlü olmaktan ziyade arz yönlü belirlendiği şeklindedir. Bu sebeptir ki faiz artırımının iç talebi artırarak enflasyonu hızlandırıcı etki yaratması nispeten zayıf kalmaktadır. Faizlerin artırılması yurt dışından sermaye çekmek suretiyle kurları düşürmekte ve arz yönlü (maliyet itişli) enflasyonun frenlenebilmesine olanak sağlamaktadır. Etki-tepki fonksiyonları aracılığıyla elde edilen sonuçlar, nedensellik sonuçlarıyla örtüşmektedir. Nedensellik sonuçlarına ilaveten enflasyonda yaşanacak bir şokun politika faizi üzerindeki etkisi faizlerin artması yönünde gerçekleşmektedir. Yani, para politikasının fiyat istikrarı hedefi doğrultusunda politika faizinin yönünü belirlediği sonucuna ulaşabiliriz. Dolar kuru üzerinde politika faizinden daha çok tahvil faizinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Varyans ayrıştırması sonuçları da diğer sonuçlarla tutarlılık göstermektedir. Enflasyondaki dalgalanmaların en büyük belirleyicisinin dolar kuru olduğu görülmektedir. Politika faizindeki değişikliklerin enflasyon üzerindeki etkileri gecikmeli olarak ortaya çıkmaktadır. Piyasa faizi olarak nitelendirilen 2 yıllık tahvil faizinin etkileri ise, daha hızlı olmaktadır.

Türkiye’de para politikasının faiz enstrümanının reel ve finansal makroekonomik değişkenler üzerinde hala etkili olduğu söylenebilir. Ancak bu etki gecikmeli olarak ortaya çıkmakta ve piyasa faizleri aracılığıyla kur üzerinden dolaylı bir şekilde gerçekleşmektedir. Para politikası yoluyla yapılan müdahaleler kısıtlı ve geçici çözümler sunmaktadır. Yurt içi tasarruf düzeyi yatırımlarını karşılamaya yetmediği için sermaye akımı yoluyla elde edeceği döviz girdisine bağımlı bir ekonomik büyüme stratejisi sergileyen Türkiye ekonomisinde, yurt içi fiyat istikrarı tekrarlayan süreçlerle bozulmaktadır. Kurdaki dalgalanmalar dış girdiye dayalı ekonomik büyüme sergileyen Türkiye ekonomisinde önemli maliyet artışlarına sebep olarak enflasyonu hızlandırmaktadır. Çalışmanın bulguları, faiz oranında yaşanacak bir düşüşün ülkeden sermaye çıkışına neden olarak döviz kurunun yükselmesi ve yerli para biriminin değer kaybetmesi ile sonuçlanacağını savunan Keynesyen görüşle

ve enflasyon ve döviz kuru arasındaki ilişkiye dayanan teorik çalışmalarla örtüşmektedir. Fiyat istikrarının sağlanması ve sürdürülebilir olması için Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarına çare oluşturacak reformist politikaların uygulanmaya konulması gerekmektedir. Koordineli bir şekilde uygulanacak para ve maliye politikalarının belirlenmesi, güven telkin edici ve belirsizlikten uzak iktisat politikalarının planlanması ve uygulanması gerektiği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abasimi, I., Li, X., Salim, A., & Vorlak, L. (2018). The dynamics of inflation, money growth, exchange rates and interest rates in Ghana. *Economic Research*, 2(6), 21-32.
- Aizenman, J., Hutchison, M., & Noy, I. (2011). Inflation targeting and real exchange rates in emerging markets. *World Development*, 39(5), 712-724.
- Akalın, U., S. (2008). *Genel Teori İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*. (J. M. Keynes, Çev.). İstanbul: Kalkedon. (Orijinal eserin yayın tarihi 1936).
- Aklan, N. A. A., & Nargeleçekenler, M. (2008). Taylor Kuralı: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(02), 21-41.
- Akçalı, B. Y., Mollaahmetoğlu, E., & Altay, E. Türkiye'de Faiz, Enflasyon ve Kur Şoklarının Bulaşıcılığının ARMA-EGARCH Yöntemiyle Analizi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 29-43.
- Amitrano, A., De Grauwe, P., & Tullio, G. (1997). Why has inflation remained so low after the large exchange rate depreciations of 1992? *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 35(3), 329-346.
- Asari, F. F. A. H., Baharuddin, N. S., Jusoh, N., Mohamad, Z., Shamsudin, N., & Jusoff, K. (2011). A Vector Error Correction Model (VECM) Approach in Explaining the Relationship Between Interest Rate and Inflation Towards Exchange Rate Volatility in Malaysia. *World applied sciences journal*, 12(3), 49-56.
- Butt, B. Z., Rehman, K. U., & Azeem, M. (2010). The Causal Relationship Between Inflation, Interest Rate And Exchange Rate: The Case Of Pakistan. *Transformations in Business & Economics*, 9(2).
- Cesa-Bianchi, A., Thwaites, G., & Viccondoa, A. (2016). Monetary policy transmission in an open economy: new data and evidence from the United Kingdom.
- Cheng, B. S. (1999). Beyond The Purchasing Power Parity: Testing For Cointegration And Causality Between Exchange Rates, Prices, And Interest Rates. *Journal of International Money and Finance*, 18(6), 911-924.
- Demiralp, S. (2020, 25 Eylül), Merkez Bankası'nın faiz artırımını piyasalar için yeterli mi? [Elektronik Forum Yorumu] Erişim adresi <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54290417>
- Dickey, David A. ve Fuller, Wayne A. 1981 "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root." *Econometrica* 49: 1057-72.
- Eğilmez, M. (2021, 16 Eylül), Faizi Düşürürsek mi Enflasyon Düşer Yükseltirsek mi? [Kendime Yazılar]. Erişim adresi <https://www.mahfiiegilmez.com/2021/09/faizi-dusurursek-mi-enflasyon-duser.html>
- Engel, C. (2002). The responsiveness of consumer prices to exchange rates and the implications for exchange rate policy: A survey of a few recent new openeconomy. NBER Working Paper, No: 8725.
- Fisher, I. (1930). *Theory of interest: as determined by impatience to spend income and opportunity to invest it*. Augustusm Kelly Publishers, Clifton.
- Friedman, M. (1989). Quantity theory of money. In *Money* (pp. 1-40). Palgrave Macmillan, London.
- Granville, B., & Mallick, S. (2006). Does inflation or currency depreciation drive monetary policy in Russia?. *Research in International Business and Finance*, 20(2), 163-179.
- Granger, Clive W. J. (1969). "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods." *Econometrica: Journal of the Econometric Society* 424-438.
- Günal, M. (2012). *Para Banka ve Finansal Sistem*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Islam, A. M., & Ahmed, S. M. (1999). The purchasing power parity relationship: causality and cointegration tests using Korea-US exchange rate and prices. *Journal of economic*

- development*, 24(2), 95-111. Kara, H. (2012). Küresel kriz sonrası para politikası. *TCMB Çalışma Tebliği*, 12(17), 1-25.
- Kara, H. (2015). Faiz koridoru ve para politikası duruşu. *TCMB Ekonomi Notları*, 13/19, 1-12. *development*, 24(2), 95-111.
- Karahan, Ö., & Çolak, O. (2017). Enflasyon Hedeflemeli Rejim Altında Türkiye Ekonomisinde Faiz Oranı ve Döviz Kuru İlişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13), 983-991.
- Kholdy, S., & Sohrabian, A. (1990). Exchange rates and prices: evidence from Granger causality tests. *Journal of Post Keynesian Economics*, 13(1), 71-78.
- Kim, K. H. (1998). US inflation and the dollar exchange rate: A vector error correction model. *Applied Economics*, 30(5), 613-619.
- Mohanty, D. (2012). Evidence of interest rate channel of monetary policy transmission in India. In *Second International Research Conference at the Reserve Bank of India, February* (pp. 1-2).
- Obstfeld, M. (2001). International macroeconomics: Beyond the Mundell- Fleming model. NBER Working Paper, No:8369.
- Obstfeld, M., & K. Rogoff (2001). The six major puzzles in international macroeconomics: Is there a common cause?" NBER Macroeconomics Annual, 15, 339-412.
- Oğuz, H. (2008). Bir Optimal Parasal Politika İlkesi Olarak Friedman Kuralı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*; Sayı: 23.
- Özmen, M., Karlılar, S., & Kıral, G. (2012). Türkiye için döviz kuru, faiz ve enflasyonun hisse senedi getirileri üzerine etkileri. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 107-120.
- Peersman, G., & Smets, F. (2001). The monetary transmission mechanism in the euro area: more evidence from var analysis (mtn conference paper). Available at SSRN 356269.
- Phillips, Peter C. B. ve Perron, Pierre. C. 1988. "Testing for a Unit Root in Time Series Regression." *Biometrika* 75: 335- 346.
- Ponomarev, I., Trunin, P. & Ulyukaev, A. (2016). Exchange rate passthrough in Russia. *Problems of Economic Transition*, 58(1), 54-72.
- Saraçoğlu, M., Kuzu, M., & Kocaoğlu, F. (2015). Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri, Döviz Kuru, Enflasyon ve Faiz Arasındaki Etkileşimlerin Küresel Ekonomi Politik Çerçevesinde Analizi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 1(2), 75-110.
- Vithessonthi, C. (2014). Monetary policy and the first-and second-moment exchange rate change during the global financial crisis: Evidence from Thailand. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 29, 170-194.
- Woo, W. T. (1985). The monetary approach to exchange rate determination under rational expectations: The dollar-deutschmark rate. *Journal of International Economics*, 18(1-2), 1-16.
- Yapraklı, S. (2007). Türkiye'de enflasyon ve döviz kurunun para politikası kuralı üzerindeki etkisi. *İktisat İşletme ve Finans*, 22(258), 122-135.

Extended Abstract

The central bank uses monetary policies to adjust the financial and real variables of the economy when necessary. The monetary policy tools used by the central bank are the nominal money stock and short-term interest rates. In monetary policy practice, it is seen that the central bank mostly prefers to use short-term interest rates as a tool. It is a generally accepted approach that increases in money supply accelerate inflation by lowering the interest rate.

Since 2010, the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) has determined a new monetary policy strategy that takes into account financial stability along with price stability. CBRT uses a wide interest rate corridor and active liquidity policies in coordination within the scope of its new monetary policy. With this new strategy, the CBRT followed a different and pioneering path in monetary policy implementations. In the traditional monetary policy implementation, the short-term average funding rate directly determined the interest rate that was targeted to be formed in the market. In the implementation of the new monetary policy, when necessary, liquidity in the market is taken under control and a method is followed in which the funding rate and the market rate are differentiated.

The acceleration of capital movements as a result of the global increase in financialization causes the fluctuations in exchange rates to intensify. The liberality of capital movements in open economies affects not only foreign exchange supply and demand, but also domestic currency supply and demand. In developing countries that cannot import with their local currency, foreign currency has a significant share in the total money supply. One of the most important determinants of inflation in these countries is the increase in the exchange rates. If the economy's production system is heavily dependent on imported inputs, an increase in the exchange rate creates cost-push inflation over production costs. The fluctuations in the exchange rate cause the domestic price stability to deteriorate due to the foreign input-dependent production system of the Turkish economy. Monetary policy is an appropriate tool that can be used to limit exchange rate fluctuations and keep inflation under control in countries like Turkey, where capital is highly sensitive to interest rates. Increasing interest rates can be effective in slowing down cost-driven inflation in Turkey. An increase in the interest rates causes capital inflows, increases the amount of foreign currency and lowers the exchange rate. A decrease in the exchange rate can prevent price increases by reducing costs.

The motivation of this study is to empirically analyze the effects of monetary policy interest rate and market interest rate on inflation and exchange rate in Turkey. The relations between the policy rate, market rate, nominal exchange rate and inflation (CPI) applied by the Central Bank were analyzed using VAR analysis, impulse response functions and Granger Causality tests. The findings of the study are that the causality relationship of monetary policy in Turkey is from the 2-year bond rate, that is, from the indicative interest rate used in the market, to the policy rate. In addition, one-way causality relationship from market interest to exchange rate and from exchange rate to inflation has been determined. Changes in the bond interest rates are the cause of exchange rate fluctuations, and the level of inflation is also determined by exchange rate changes. Results obtained through stimulus-response functions and variance decomposition overlap with causality results.

It can be said that the interest rate instrument of the monetary policy is still effective on real and financial macroeconomic variables in Turkey. However, this effect emerges with a lag and occurs indirectly over the exchange rate through market interest rates. Interventions through monetary policy offer limited and temporary solutions. Since the level of domestic savings is not sufficient to meet its investments, the Turkish economy exhibits an economic growth strategy dependent on the foreign exchange income it will obtain through capital inflows. This process causes domestic price stability to deteriorate with repetitive processes. Fluctuations in exchange rates accelerate inflation by causing significant cost increases in the Turkish economy, which exhibits economic growth based on external inputs. The findings of the study coincide with the Keynesian view, which argues that a fall in the interest rate will result in an increase in the exchange rate and a depreciation of the domestic currency. It also overlaps with theoretical studies based on the relationship between inflation and exchange rate. In order to ensure price stability and be sustainable, reformist policies that will provide a solution to the structural problems of the Turkish economy should be implemented. It is thought that monetary and fiscal policies to be implemented in a coordinated manner should be put into practice. In addition, it should be announced that the central bank will implement economic policies that inspire confidence and are free from uncertainty.

Güney Kore’de Sendikal Örgütlenmeye Karşı Tutumlar: Samsung, Hyundai, LG Grup Örnekleri Üzerinden Bir Değerlendirme

Attitudes Towards Union Organization in South Korea: An Evaluation of Samsung, Hyundai, LG Group Examples

Aslı KAVURMACI¹

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 21.09.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 13.11.2021

Doi: 10.48146/odusobiad.998721

Atıf / Citation: Kavurmacı, A., (2021). “Güney Kore’de Sendikal Örgütlenmeye Karşı Tutumlar: Samsung, Hyundai, LG Grup Örnekleri Üzerinden Bir Değerlendirme”, *ODÜSOBİAD*, 11(3), 985-1010, Doi:10.48146/odusobiad.998721

Öz

Geçtiğimiz altmış yıl içerisinde Japon sömürge yönetiminden, Kore Savaşına, askeri yönetimlerden demokratikleşme hareketine kadar birçok zorlu ekonomik, siyasi ve sosyal değişimleri atlatan Güney Kore, bu süreçte sanayileşmesini tamamlamış ve gelişmiş ülkeler arasındaki yerini sağlamlaştırmıştır. Bugün ülke ekonomisi üzerinde önemli etkileri bulunan chaebollerin, sanayileşmenin başından itibaren önemli birer aktör olmaları sebebiyle ülkenin endüstri ilişkileri sisteminin gelişmesinde de önemli payları bulunmaktadır. Güney Kore’de emek rejimi ve endüstriyel ilişkiler sistemini etkileyen önemli olayların yanı sıra çalışma ilişkilerinin önemli aktörlerinden biri olan chaebolleri ve chaebollerin endüstri ilişkileri üzerindeki etkilerini incelemek ülkedeki endüstri ilişkilerine ilişkin yaklaşımları anlayabilmek açısından önem arz etmektedir. Bu bakış açısıyla, Kore’de kalkınma planları ve sonrasında ekonomik gelişme sürecinde yaşanan olayların da değinildiği bu çalışmada; Kore endüstri ilişkilerinde sendikal örgütlenmenin yanı sıra, endüstri ilişkilerinin önemli birer paydaşı olan chaebollerin endüstri ilişkilerine ilişkin yaklaşımları betimsel analiz yoluyla, ülkenin en büyük beş chaebolü arasında gösterilen Samsung, Hyundai ve LG Grup örnekleri üzerinden ele alınarak ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın sonucunda, kuruluşlarından günümüze endüstri ilişkileri açısından birçok deneyime sahip olan ve çalışmaya konu olan bu chaebollerin, yasalar çerçevesinde farklı endüstri ilişkileri yaklaşımları olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güney Kore, Endüstri İlişkileri, Sendika, Sendikal Örgütlenme, Chaebol

Abstract

South Korea underwent several economic, political and social changes such as the Japanese colonial administration, the Korean War, military administrations, the democratization movement before completing its industrialization and ranking among the developed countries in the past sixty years. Today, chaebols, who have had worthy effects on the country's economy since the beginning of the industrialization process, also have an essential role in the country's industrial relations system. Therefore, in addition to the leading experiences affecting the labour regime and industrial relations system in South Korea, it is also crucial to examine the chaebols and their effects on industrial relations to understand the approaches to industrial relations within the country. From this point of view in this study, besides discussing the events in Korea's economic development process; union organization in Korean industrial relations and the approaches of the chaebols were revealed through descriptive analysis, with the examples of Samsung, Hyundai and LG Group, which are among the five largest chaebols of the country. As a result, chaebols that are subject to this study have had many experiences in terms of industrial relations since their establishment. But in the end, it has been determined that they all have different industrial relations' approaches within the framework of the law.

Keywords: South Korea, Industrial Relations, Trade Union, Unionisation, Chaebol.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Balıkesir, akavurmaci@bandirma.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4790-2269.

Giriş

Günümüzde gelişmiş ülkeler arasında önemli bir konumda olan Güney Kore, geçmişinde Japon Sömürgeciliği ve Kore Savaşı gibi zorlu süreçleri atlatmış, doğal kaynakları ve altyapısı olmadan öncelikli olarak uygulamaya koyduğu devlet liderliğindeki kalkınma planlarıyla çeyrek yüzyıldan daha kısa sürede sanayileşmiş ülkeler arasında yerini almıştır. Bugün bu başarısının atında yatan etkenler arasında yer alan, kendi teknolojisini üretmeye yönelik olarak, eğitime ve Ar-Ge'ye verdiği önem ve uyguladığı politikalar gelişmekte olan birçok ülke için iyi bir örnek teşkil etmektedir (Kavurmacı, 2018, s.62). Güney Kore, 1960'lardan itibaren uygulamaya koyduğu kalkınma planlarında insan kaynağının eğitimi ve gelişimi için gerekli görülen politikaları öncelikli olarak uygulamaya koymuştur. Günümüzde Kore'yi endüstrileşmiş ülkeler seviyesine çıkaran teknoloji, üretim ve hizmetler sektörü, istihdamın yoğun olduğu sektörler olup, uygulanan politikaların hızlı gelişme, artan ticaret hacmi, nitelikli işgücü gibi sonuçları, Kore'yi diğer ülkeler karşısında avantajlı konuma çıkardığı açıkça görülmektedir (Ungson, Steers, & Park, 1997, s.190). Bugün yaklaşık 52 milyon nüfusa sahip olan Güney Kore, uygulamaya koyduğu ekonomi politikaları ve bu yıllar içinde uluslararası ticarete gösterdiği başarılarla dünyanın en zengin ilk on ekonomisi arasında yerini almıştır. 512 milyon doları aşan dünya ticaretiyle de, 2020 yılı sıralamasında Çin, ABD, Almanya, Hollanda ve Japonya'dan sonra altıncı sırada gelmiştir (Kim & Kim, 2003; KOSIS, 2021; The World Bank, 2020; WTO, 2021).

Bu çalışmada, özel bir ülke ve örneğe yakından bakılarak karşılaştırmalı endüstri ilişkileri literatürüne katkı sağlamak amaçlanmıştır. Literatür tarama yöntemine dayalı olarak betimleyici nitelikte hazırlanan Kore'de endüstri ilişkileri uygulamalarının incelendiği bu araştırma, kendi içinde üç bölüm olarak kurgulanmıştır. İlk bölümde Kore'deki sanayileşme süreci ve bu süreçte değişen endüstri ilişkilerine yer verilmiştir. İkinci bölümde chaebollerin ülkenin hem kalkınması hem de ekonomik gelişimindeki yeri ve önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Amerika ya da Japonya gibi ülkelerdeki grup şirketlerinden farklılaşan özellikleri ortaya koyulmuştur. Üçüncü bölümde ise, chaebollerde endüstri ilişkileri yaklaşımlarını ortaya koymak için Samsung, Hyundai ve LG Grup örneklerinde, bu örgütlerin sendikal örgütlenmeye ilişkin tutumları literatürdeki çalışmalar derlenerek karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve ortaya çıkan bulgular değerlendirilerek çalışma sonlandırılmıştır.

Güney Kore'de Sanayileşme Süreci ve Endüstri İlişkileri

1961 yılının Mayıs ayında askeri darbe ile yönetimi ele geçiren ve iki yıl sonunda devlet başkanı olarak ülkenin başına geçen *General Park* yani Park Chung Hee ile birlikte Güney Kore'nin planlı ekonomik kalkınma süreci başlamıştır (Kim, 1997, s.1-2). İhracata dayalı sanayileşme hamlesi ile ekonomik kalkınmayı hedef olarak belirleyen Park Chung Hee 1961-1966 yılları arasında, ülkenin ilk beş yıllık ekonomik kalkınma planını yürürlüğe koymuş; enerji kaynaklarını yöneterek, altyapıyı geliştirerek, temel endüstriyi yapılandırarak kalkınma planlarını desteklemiştir (Khaled, 2007, s.6). Fiyat istikrarını amaçlayan, ticaret serbestisi sağlayan, ihracatı teşvik eden bir dizi makroekonomik politikayı da yürürlüğe koyan Park yönetiminin bu politikaları, 1961-1972 yılları arasında emek-yoğun bir yapı arz ederken, 1973 sonrası dönemde sermaye-yoğun bir şekilde gelişim göstermiştir (Delican, 1995, s.162-165; Ergelen, 2014, s.32).

Kalkınma planlarının uygulamaya koyulduğu dönemlerde sadece ekonomik yapıda değişimler yaşanmamış, ekonomideki gelişmelere paralel olarak emek piyasalarında da yapısal değişimler yaşanmıştır. 1963-1979 yılları arasındaki işsizlik oranları ve işgücüne katılım oranlarında önemli değişimler meydana gelmiştir. Yıllar içerisinde ekonomik gelişmeye paralel olarak yeni sanayi dallarının kurulması ve bu sanayi dallarında çalışacak yüksek miktarda işgücünün istihdam edilmesiyle birlikte işsizlik oranlarında düşüş yaşanmaya başlamıştır. 1963'te %8,1 olan işsizlik rakamları 1979 yılında %3,9'a gerilemiş, sadece erkek işgücünde değil, yıllar içerisinde kadınların işgücüne katılımında da ciddi artışlar yaşanmıştır. 1963 yılında kadınların işgücüne katılım oranı %37 iken, 1973'e gelindiğinde bu rakam %43,3'e yükselmiştir (Kim & Bae, 2004, s.26-27). Ancak sanayileşmenin geliştiği bu yıllarda düşük ücretler ve çalışma koşullarındaki olumsuzlukların, işçileri

ortak hak ve çıkarları doğrultusunda bir araya getirdiği de görülmektedir. Lakin, General Park'ın devlet liderliğinde uyguladığı kalkınma planları içinde hedeflediği ihracat odaklı büyümede “ucuz ve itaatkâr işgücü” önemli bir maliyet avantajı sağlamaktadır. Dolayısıyla, bu avantajı korumak için hükümetin özellikle 1961-1979 yılları arasında emeğin örgütlenmesinin önüne geçmek için çeşitli yasa ve uygulamaları hayata geçirdiği görülmektedir. 1963 yılında İş Kanunu'nun revize edilmesi, 1970 yılında yabancı sermayeli şirketlerde örgütlenmenin yasaklanması, 1972 yılında ise Ulusal Güvenlik Kanunu'nda yapılan değişikliklerle toplu görüşmelere sınırlama getirilmesi ve her türlü toplu eylemin yasaklanması bu dönemde hayata geçirilen uygulamalardan sadece birkaçıdır (Lee, 2016, s.288; Kim & Bae, 2004, s.76).

Kore'nin kalkınmasında ve sonrasındaki ekonomik gelişiminde önemli payı olan devlet liderliğindeki planlı kalkınma programlarının uygulanmasına General Park yönetimi sonrasında ülkenin yönetimine gelen diğer liderlerce de devam edilmiştir. 1979 yılında General Park'ın suikastı ve onu takiben ülkenin yaşadığı siyasi belirsizlikle birlikte ülkenin büyüme performansı kısa süreli bir durgunluk yaşamış, 1980 yılında GSYİH %-2,1'lik büyüme oranı kaydetmiştir. Sonrasına ise, 1980-1988 yılları arasındaki ekonomik göstergelere bakıldığında, 1980 yılında 1,598 doları gösteren kişi başına düşen milli gelirin yıllar içinde arttığı göze çarpmaktadır. 1981 ve 1982 yıllarında artış gösteren GSYİH, 1987 yılında %11'lik büyüme oranı ile on yıl önceki yani Park Hükümeti dönemindeki büyüme oranını tekrar yakalamış, kişi başına düşen milli gelir ise 3,201 dolara yükselmiştir. Ayrıca 1980 yılında %5,2 olan işsizlik oranı 1988 yılında yarı yarıya düşerek %2,5'e gerilemiştir. Düşen işsizlik oranları ile birlikte işgücüne katılım oranlarında kadınlar açısından da olumlu gelişmeler sağlanmış, 1980 yılında %42,8 olan kadınların işgücüne katılım oranı, 1988 yılına gelindiğinde %45'e yükselmiştir. Görsel 1'de 1963-1988 yılları arasında Kore'de azalan işsizlik ve yıllar içinde artan işgücüne katılım oranları detaylandırılmıştır (Kim & Bae, 2004, s.24-27).

Yıl	İşsizlik Oranı (%)	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İşgücüne Katılma Oranı-Kadın (%)	İşgücüne Katılma Oranı-Erkek (%)	Yıl	İşsizlik Oranı (%)	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İşgücüne Katılma Oranı-Kadın (%)	İşgücüne Katılma Oranı-Erkek (%)
1963	8.1	56.6	37.0	78.4	1976	3.9	59.7	43.2	77.4
1964	7.7	55.7	36.0	77.6	1977	3.8	59.4	41.7	78.7
1965	7.3	57.0	37.2	78.9	1978	3.2	59.9	43.3	77.9
1966	7.1	56.9	37.0	78.9	1979	3.8	59.5	43.3	76.9
1967	6.1	56.9	37.5	78.5	1980	5.2	59.0	42.8	76.4
1968	5.0	58.0	39.1	79.0	1981	4.5	58.5	42.3	75.8
1969	4.7	57.8	38.3	79.6	1982	4.4	58.6	43.4	75.0
1970	4.4	57.6	39.3	77.9	1983	4.1	57.7	42.8	73.7
1971	4.4	57.4	39.5	77.2	1984	3.8	55.8	40.7	72.1
1972	4.5	57.7	39.6	77.5	1984	4.0	56.6	41.9	72.3
1973	3.9	58.4	41.5	76.8	1986	3.8	57.1	43.1	72.1
1974	4.0	58.9	41.5	77.7	1987	3.1	58.3	45.0	72.5
1975	4.1	58.3	40.4	77.4	1988	2.5	58.5	45.0	72.9

Görsel 1: 1963-1988 Yılları Arasında Kore'de İşsizlik ve İşgücüne Katılma Oranları, (Kim & Bae, 2004, s.26-27).

1980'lerden itibaren sanayileşme stratejilerinde değişime giden Kore, ağır sanayiden teknoloji yoğun sanayilere doğru geçiş yapmıştır. Bu süreçte dışa açık ekonomi modelini de benimseme yolunda politika değişikliğine giden Kore, uluslararası pazarlarda değeri giderek artan teknoloji ürünlerini ihracat eden önemli ülkelerinden biri haline gelmiş ve ekonomik yükselişini sürdürmüştür (Bahtiyar & Bakır, 2013, s.100-102). 1986-1988 döneminde, yaklaşık %12'lik bir artışla büyüyen Kore ekonomisi bu dönem hızlı büyümenin yanı sıra, düşük ve istikrarlı enflasyonla en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır (Cho, 2015, s.250-251). Kendinden sonraki döneme zengin bir bütçe bırakan dönemin hükümet başkanı Chun Doo Hwan, dış ticaret fazlası, yüksek ekonomik büyüme ve fiyat istikrarını sağlayarak üç alanda da başarılı olmuş ve Kore mallarının dünya pazarına açılmasında da önemli rol oynamıştır (Won & Özer, 2013, s.61). Tüm bu ekonomik gelişmelerin yanı sıra, emek hareketi cephesinde de gelişmeler yaşanmıştır. Sanayileşme politikalarının getirdiği ihtiyaçla kırsaldan kente göçler başlamış, sanayide çalışan işçi sayısında da büyük artış yaşanmıştır. Bu işçiler arasında, tüm baskı ve engellemelere rağmen, artan dayanışma ve sınıf bilinci 1970'lerden itibaren artış gösteren işçi ihtilafları ve eylemlerine de yansımıştır. 1972 yılında 505 bin olan sendikalı işçi sayısı, 1980'de bir milyona yaklaşırken, 1972-1980 yılları arasında toplamda 2.321 grev meydana gelmiştir. 1987 Büyük İşçi Hareketi öncesinde ise sendika sayısı 4.103, sendikalaşma oranı %13,8, sendikaya üye olan işçilerin sayısı da 1 milyon 267 bine ulaşırken sadece bu yıl içinde 3.749 grev ve lokavt meydana gelmiştir (Kim & Bae, 2004, s.78-90).

1988-1998 yılları arasında ise, Kore ekonomisinde büyüme oranları yıldan yıla farklılık göstermesine rağmen artan ihracat ve ithalat rakamları ve kişi başına düşen milli gelirle birlikte ekonomik performans da artarak devam etmiştir. 1988 yılında 4,268 Amerikan Doları olan kişi başına düşen milli gelir, sadece beş yıl içinde 7,811 Amerikan Dolarına yükselmiştir. 1996 yılında ise milli gelirin 11,380 Amerikan Dolarına yükseldiği görülmektedir. Ancak 1997 yılından itibaren Asya krizinin de etkisiyle büyüme ve milli gelir rakamlarında düşüşler yaşanmış ve 1998 yılında milli gelir beş yıl önceki rakamların da altına düşmüştür. Ticarete ilişkin ihracat ve ithalat rakamlarında da 1993-1997 yıllarında yükseliş kaydedilirken, 1997 yılını takip eden yılda en büyük düşüş yaklaşık %35 oranında azalışla ithalatta yaşanmıştır. Bu dönemde yabancı yatırımcılar kredilerini ve birikimlerini Güney Kore'den çekerek kriz sırasında Kore ekonomisini daha da zor duruma sürüklemiştir. Para biriminin de değeri düşen Kore'de, tüketim ve yatırım harcamalarında yaşanan gerileme ile birlikte ülke ekonomisi Asya krizinden etkilenen ülkelerin başında gelmiştir (Bahtiyar & Bakır, 2013, s.102; Kim & Bae, 2004, s.24-25).

1988-1998 yılları ekonomik gelişmelerin yanı sıra, demokratikleşme ve endüstri ilişkileri açısından da önemli bir dönemdir. General Park'ın suikastı sonrasında başka bir askeri darbe ile başa gelen Chun Doo Hwan ve hükümetinin baskıcı yönetimine karşı başta öğrencilerin önderlik ettiği ve işçilerin katılımıyla ülke çapında gösterilere dönüşen eylemler sonucunda hükümet demokratikleşme bildirisini kabul etmek zorunda kalmıştır. 1987 yılında Büyük İşçi Hareketi ile birlikte, cumhurbaşkanının seçimle belirlendiği yeni bir anayasanın kabul edilmesi ve sivil bir devlet adamı olan Kim Young-sam'ın Kore'nin yeni lideri olmasıyla otuz yıldan fazladır askeri yönetimle yönetilen Güney Kore halkı, sivil demokrasiye başarılı bir şekilde geçiş yapmıştır (Lew, 2000, s.28). 1987-1989 yılları arasında çalışma ilişkilerinde yapılan yeni düzenlemelerle sendikaların iç işlerine devlet müdahalesi kısıtlanmış, sendika faaliyetlerine, sendikal örgütlenme ve sendika yetkilisi olma yeterliliğine ilişkin getirilen kısıtlamalar kaldırılmış, sadece işletme/işyeri sendikalarına değil, diğer sendika türlerine de izin verilmiştir. Ayrıca sendikaların siyasi faaliyetlerine izin verilmesi, savunma sanayi çalışanlarının endüstriyel eylemlerine ilişkin kısıtlamaların, kamu sektörününkiyle eşleşecek şekilde değiştirilmesi gibi kapsamlı düzenlemelere de gidilmiştir (Bae, 2006, s.7-10). Ancak, Asya Krizinden önemli ölçüde etkilenen ülkelerin başında gelen Kore'de, 1997 ve sonrasında uygulanan neoliberal politikalar, işgücü piyasasının daha fazla esnekleşmesi, düşük ücretler, güvencesiz çalışma gibi sorunları ortaya çıkarırken, sendikasız ya da sendikaların baskı altında tutulduğu işyerlerine yönelik uygulamaların da artmasına zemin hazırlamıştır (Lee, 2011, s.772-773).

Güney Kore'de Chaeboller

Chaeboller, yönetiminde ya da finansal kontrolünde kurucu ailenin yer aldığı, bağımsız firmalardan oluşan büyük işletme grupları olarak bilinmektedir (Kim Eun Mee, 1997, s.3; Murillo & Sung, 2013, s.2) Amsden de chaebolleri, Kore'nin modern sanayinin kuruluşuna öncülük eden büyük iş grupları olarak tasvir ederken, büyüklüğü ve çeşitliliği açısından da bu iş gruplarını Japonya'nın savaş öncesi kurulan ve Zaibatsu olarak adlandırılan büyük iş gruplarına benzetmektedir (Amsden, 1989, s.9). "Chaebol", Kore dilinde servet sahibi zümre ya da zengin grup anlamını taşımaktadır (Premack, 2017, s.3). Günümüzde Güney Kore'deki neredeyse tüm küresel şirketlerin chaebollere ait olması ve ülkede ekonomik kalkınma sürecinin başlangıcından beri tüm ekonomik faaliyetleri yürüterek Kore markalarını uluslararası pazarlarda önemli yerlere getirmesi, bu şirketlerin varlığını Güney Kore'de ayrıcalıklı yerlere taşımıştır. Devlet liderliğindeki ekonomik kalkınmaya katkıları inkar edilemezken, 1997 Asya Krizinden başlayarak neden oldukları ekonomik ve sosyal sorunlar sebebiyle sürekli eleştirilerin hedefinde olmalarına rağmen Güney Kore ekonomisinde egemen güç olmaya da devam etmektedirler (Saadah, 2018, s.127).

Birçok chaebolün kökeni Japon sömürge dönemine kadar uzanmaktadır. Sömürge dönemi sonrasında Japonlardan geriye kalan tesisler, dönemin iş insanlarına değerlerinden çok daha düşük olarak satışa sunulmuş ve şirket gruplarının bugünkü temellerinin atılmasına zemin hazırlanmıştır. Planlı kalkınma döneminde hükümetin stratejileri doğrultusunda belirlenen sektörlere yatırım yapan ve yeni kurdukları endüstrilerle istihdam sağlayan chaeboller, ülkenin ekonomik hedeflerini gerçekleştirmesinde önemli birer aktör haline gelmiştir (Khaled, 2007, s.7-8). Günümüze geldiğinde Güney Kore'de varlığını sürdüren toplam altmış dört chaebol tarafından açıklanan 2019 yılı gelirlerinin, ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYİH) %84'ünü oluşturduğu görülmektedir. 2019 yılında en çok satış yapan chaebol, GSYİH'nın %19,4'ünü de temsil eden ve 314 trilyon won (260,6 milyar ABD Doları) gelir elde eden Samsung Grup'tur. Samsung'u, GSYİH içindeki %11,5 payı ve 185 trilyon won satışı ile (153,5 milyar ABD Doları) Hyundai Motor takip etmektedir. Samsung ayrıca en fazla net kâr elde eden şirket grubudur. Altmış dört chaebolün toplam net kârı 57 trilyon won'a (47,3 milyar ABD Doları) ulaşırken ve Samsung tek başına bu rakamın 19 trilyon won ile %34,3'ü (15,7 milyar ABD Doları) temsil etmektedir (Kyung-hwa, 2020).

Kore'de planlı sanayileşme süreci, chaebollerin ortaya çıkmasına ve hızla büyümesine zemin hazırlamıştır. Devlet, hem ölçek ekonomilerinden yararlanmak hem de Kore'nin uluslararası pazarlardaki rekabet gücünü arttırmak için chaebollerin büyümesini desteklemiştir. Devlet teşvikleri, ucuz banka kredileri, vergi destekleri, çeşitli sübvansiyonların yanı sıra bu firmaların yerli pazarlarda yabancı firmaların rekabetine karşı korunması sanayileşme sürecinde hem Kore ekonomisinin gelişmesine hem de chaebollerin hızla büyümesine imkân sağlamıştır. Bu mali destekler yardımıyla hem yatay hem de dikey olarak büyüyen ve kendilerine bağlı yeni iştirakler kuran chaeboller, sermayeyi de harekete geçirerek yeni sektörlere girmiştir. 1970'lerin sonlarından itibaren, hükümet planları doğrultusunda ağır metal ve kimya endüstrilerinde de önemli yeni yatırımlar yapan bu şirketler, birçok sektörde iştirakleri olan dev birer şirket gruplarına dönüşmüştür (Bae, 2006, s.6).

Chaebollerin çok uluslu Amerikan şirketlerinden ya da sürekli karşılaştırıldıkları Japon şirket gruplarından farklı pekçok yönleri bulunmaktadır. Amerikan şirketlerinde sermayedarlar ile yönetim birbirlerinden ayrılmış, görev ve sorumluluklar açık bir şekilde tanımlanmıştır. Japon grup şirketlerinde (Keiretsu) ise, idare ve kontrol kurucu aile de değil Amerikan şirketlerinde olduğu gibi profesyonel yöneticilerdedir. Oysaki chaebollerde, şirketlerin yönetimi ve kontrolü kurucu ailedir. Yani, şirket yönetimlerinde kurucu ailenin ikinci ya da üçüncü kuşak varisleri yer almaktadır. Sadece yönetsel anlamda değil finansal yapı ve örgüt kültürü açısından da farklılık gösteren chaebollerde, Amerikan şirketlerindeki hissedarlar sistemi ya da Keiretsulardaki banka merkezli finansman sisteminden farklı olarak sermaye kurucu ailenin mal varlıkları, şirket tahvilleri ve banka borçlanması gibi finansal araçlardan gelebilmektedir. Örgüt kültürü açısından ise, Amerikan şirketlerinde çalışanlar arasında bireysellik ön planda iken, uzak doğu kültüründe belirgin olan kolektivism Japon ve Kore şirketlerinde varlığını sürdüren önemli bir özelliktir. Ayrıca geçmişten gelen ve devam eden kurucu ailenin hakim otoritesi ve lider gücü, chaebollerde çalışanlar üzerinde etkili olup, sadakat, itaat, birlik duygusu, karşılıklı yükümlülüklerin yerine getirilmesi gibi davranış

karakterlerinin kurum kültürüne yerleşmesinde etkili olmuştur. Örneğin, chaebollerde, bugün hayatta olan pek çok kurucu başkan, yönetimde olmasa bile onursal başkan vasfıyla kritik konularda karar verme otoritesini hala elinde tutmaktadır (Kavurmacı, 2020, s.85-86).

Premack, Güney Kore markalarının kendi topraklarında sahip olduğu etki karşısında pek çok kişinin şaşkına dönebileceğini vurgulamaktadır. Zira, bir Koreli'nin günlük yaşam içerisinde pek çok defa chaebol marka ya da iştiraklerine ait ürün ya da hizmetleri kullandığını belirtmektedir. Bu konuda ülkenin en büyük chaebolü olan Samsung üzerinden örnek veren Premack, bir Koreli'nin Renault-Samsung marka araba ve Samsung marka akıllı telefon kullanmasını, Samsung'un inşa ettiği apartman dairesinde yaşamasının, Samsung'un AVM'lerinden yine Samsung kredi kartları ile alışveriş yapmasının, çocuklarını Samsung eğlence parkına götürmesinin ya da Samsung Tıp Merkezi'nde tıbbi bakım almasının günlük hayatlarındaki rutin aktiviteler olduğunu dile getirmektedir (Premack, 2017, s.2-3). Kyung-hwa tarafından da belirtildiği üzere chaebollerin ekonomi içindeki yoğunluğu oldukça güçlüdür. Pekçok uluslararası yazında da Kore'den, *Chaebol Cumhuriyeti* ya da *Samsung Cumhuriyeti* olarak bahsedilmektedir (Harvie & Lee, 2003, s.262-263; Kyung-hwa, 2020). Bugün yarım yüzyıldan fazla bir süredir Güney Kore ekonomisine liderlik eden, yarı iletken ürünler, elektronik, ağır sanayi, perakende, otomobil, gemi gibi kilit endüstrilerin çoğunda, egemenlik kuran chaebollerin Güney Kore'nin ekonomisi, toplumu ve siyasetindeki ağırlığı baskın bir şekilde hissedilmektedir. Geçmişten gelen hükümetle sıkı sıkıya bağlı ilişkileri ve hâkim ekonomik güçleri nedeniyle hem tüketicileri hem de ekonomiyi her yönden etkileyen bir konumda oldukları görülmektedir.

Chaebollerde Endüstri İlişkileri: Samsung, Hyundai ve LG Grup Firmalarının Sendikal Örgütlenmeye İlişkin Tutumları

Endüstri ilişkileri çerçevesinden bakıldığında yaklaşık üç milyon çalışanın bulunduğu ve yine neredeyse istihdam edilenlerin %10'unun temsil ettiği bu işletme gruplarında düzenli çalışanların sendikalaşma oranının 2020 yılı itibarıyla %36,4'e ulaştığı görülmektedir (MOEL, 2020). Bu noktada büyük şirket gruplarında sendikal yoğunluğun yüksek olması, bu şirketlerin endüstri ilişkileri açısından da değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Zira, 2020'de istihdam oranının %65,7'lerde gerçekleştiği Kore'de, ücret, çalışma koşulları, şirket içi eğitimler, sosyal yardımlar ve işletme prestiji gibi sebeplerden de, işgücünün tercihi bu şirket gruplarından yana olmaktadır (Kim & Bae, 2004, s.180-189; MOEL, 2021).

Güney Kore'de sendikacılığın ve örgütlü hareketin üç belirgin özelliği bulunmaktadır. Bu özelliklerin birincisi hâkim örgütlenme modelinin işyeri/işletme sendikacılığı oluşu, ikincisi sendikaların saldırgan ve kavgacı tutumlarının olması ve üçüncü olarak da büyük şirketlerin (chaeboller) yarattığı çatışmacı endüstri ilişkileri ortamının varlığıdır (Lee, 2005, s.3). Bunun yanı sıra, chaebollerde endüstri ilişkileri uygulamaları da birbirinden farklılık göstermektedir. Bu uygulamalarda kamu politikalarından farklı olarak chaebol kurucu ve yöneticilerinin sendika karşıtı tutumları da önemli bir etken olmuştur. Özellikle bazı chaebollerin kuruluşlarından itibaren bazılarının ise uluslararası piyasalarda artan rekabet ve gelişmeleri neden göstererek sendikal faaliyetlere katılan işçi ve işyerlerine karşı iş akdi sonlandırma, taşeron ya da geçici işçilerle çalışma, tazminat davaları açma gibi sendikal hareket ve örgütlenme karşıtı uygulamaları hayata geçirdikleri görülmektedir (Kavurmacı, 2020, s.207).

Kuşkusuz, çalışma ilişkileri açısından büyük işletmeler ile KOBİ'ler arasında işyeri uygulamalarında diğer ülkelerde de yasalar çerçevesinde farklılıklar görülebilmektedir. Ancak bu farklılıkların Güney Kore'de daha belirgin olarak görülmesi ve çalışma ilişkilerine yansımaya etki eden bazı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerden en çok öne çıkan, hükümet tarafından geçmişten günümüze kadar chaebollere verilen imtiyazlardır. 1980'lere kadar devletin teşvik ve finansal imtiyazları ile büyüyen chaeboller, 1980'lerin sonlarına doğru teknolojik ürün ihracatçısı olarak uluslararası pazarlarda dikkat çekmiştir. Bu sayede yurt dışından ucuz kredi ve sermaye yatırımı bulan şirketler, artık devlet desteğine ihtiyaç duymamaya başlamıştır. Kim, bu dönemi "hükümetin chaeboller üzerindeki etkisinin zayıflamaya başladığı yıllar" olarak yorumlamaktadır (Kim, 2001, s.22). Ülkenin ekonomik

gelişiminde giderek daha önemli birer aktör haline gelen chaeboller, hem istihdama katkıları sayesinde çalışma ilişkileri üzerinde hem de geçmişten günümüze kurdukları politik ilişkiler sayesinde siyasal iktidar üzerinde önemli nüfuz sahibidir. Bu konuda en açık itiraf Kore'nin on altıncı cumhurbaşkanı olarak 2003-2008 yılları arasında görev yapan Roh Moo-hyun'dan gelmiştir. Roh, *"gücün hükümetten piyasaya aktarıldığını ve hükümetin artık iş dünyasının çıkarlarına aykırı politikalar yapamayacağını"* dile getirmiştir (Park, 2015, s.14).

Çalışmada yer alan LG, Samsung ve Hyundai Grup'un karşılaştırmasında, bu üç büyük chaebolün seçilmesindeki önemli etken her birinin endüstri ilişkileri çerçevesinde farklı birer tutum ve yönelim sergilemesidir. Yönetim-sendika iş birliğine dayanan işyerleriyle Kore'de çalışma ilişkilerinde farklı bir yere sahip olan LG Elektronik ile kuruluşundan itibaren işyerlerinde sendikal örgütlenme karşıtı duruşa sahip Samsung, ülkenin çalışma ilişkileri uygulamaları içinde iki zıt kutbunu temsil etmektedir. Hyundai Motor ise Hyundai Grubun lokomotif görevini gören en önemli iştiraklerinden biridir. Her ne kadar Hyundai Grup yönetimi kendi içinde sendikal örgütlenme karşıtı bir yaklaşım sergilese de Hyundai Motor çalışanlarının biraya gelerek Hyundai Motor İşçileri Sendikası'nı kurmasına ve ülkenin en önemli işçi sendikalarından birisi olmasına engel olamamıştır. Bu noktada chaebol yönetimleri arasındaki farklılıkları gözlemleyebilmek ve bu kuruluşların endüstri ilişkilerindeki yaklaşımlarını daha iyi anlayabilmek için ülkenin önde gelen ve en büyük beş chaebolü içinde yer alan LG, Samsung ve Hyundai Grup'un endüstri ilişkileri yaklaşımlarına yakından bakmak faydalı olacaktır.

LG Grup

1958 yılında kurulan LG Grup, 2019 yılında ulaşmış olduğu 53 milyar dolarlık küresel satış ve beş ana faaliyet alanı ile Kore'nin ve dünyanın önde gelen üreticilerinden biridir. Ürün yelpazesinde ev eğlence sistemleri, mobil iletişim, beyaz eşya ve klima sistemleri, araç bileşenleri olan şirket, panel TV'ler, mobil cihazlar, klimalar, çamaşır makineleri ve buzdolapları gibi ürünler açısından da piyasada önemli yere sahiptir. 136 milyar dolarlık geliri ile dünya çapında üretim yapan LG Grup'un, 13'ü elektronik, 25'i kimya ve 28'i telekom olmak üzere 63 firması bulunmaktadır (LG Electronics, 2020, s.2-9). Grup bünyesindeki LG Elektronik, küresel ticaret politikasıyla dünya pazarında aktif bir rol oynamakta ve yaklaşık 74,000 yönetici ve çalışanı ile 142 şubeyi kontrol etmektedir (LG, 2021).

LG Elektronik çalışanları tarafından 1963 yılında kurulan sendika, günümüzde Kore İşçi Sendikaları Federasyonu çatısı altında çalışmalarına devam etmektedir. Sendika kurulduğu yıllarda, LG yönetiminin baskıcı müdahalelerine maruz kalmış, işverenden bağımsız bir işleyiş yürütememiş, 1987'ye kadar işveren tarafından işçilerin örgütlenmesine olumsuz yaklaşmıştır. 1987 yılında ise, ülke genelinde başlayan işçi hareketleri, LG Elektronik İşçi Sendikası'nı harekete geçirmiş, mevcut sendika yönetimine baskı yaparak işverenden bağımsız özerk bir yönetim istemiştir. Ülkedeki genel grev ortamı devam ederken sendika, yönetimden ücret artışı ve çalışma koşullarında iyileştirmeler de talep etmiştir. 1989 yılına kadar devam eden işçi-işveren tarafının bol grevli çekişmelerinin sonucunda, sendikanın yöneticileri tamamen değişmiş, işyeri yönetiminden bağımsız ve militan sendikacılık anlayışıyla bilinen işçiler sendika yönetime geçmiştir. Bu yıllarda yapılan grevler yüzünden finansal olarak da zora giren LG Elektronik'te, finansal kayıpların yanında ürünlerin teslim tarihinde de ciddi sorunlar yaşanmıştır. Tüm bu yaşananlar üzerine firma endüstri ilişkilerinde çalışan odaklı bir politika izleyeceğini dile getirerek sendika ile anlaşma yoluna gitmiştir. Nihayetinde, 1994 yılında LG Elektronik'in yayınlamış olduğu bir reklam işyeri yönetimi ve sendika iş birliğinin özeti olmuştur. LG Elektronik'te örgütlü 12 sendikanın liderlerinin bir araya geldiği ve *"bundan sonra ürün kalitesinden kendilerinin sorumlu olduğunu"* söyledikleri reklam LG Elektronik'te yeni bir dönemin başladığının habercisi olmuştur (Kim & Bae, 2004, s.177-178).

1995 sonrası işyeri yönetiminin ve sendikanın ortaya koyduğu bu ortak çaba, şirketin işleyişine ve örgüt kültürüne de katkı sağlamıştır. İşyeri yönetiminde önemli bir aktör haline gelen sendikanın işbirlikçi yaklaşımı Asya krizinde işleri LG Elektronik lehine çevirmiş, kriz sürecinde işyerlerinde diğer chaebollerde olduğu gibi herhangi bir anlaşmazlık ya da grev yaşanmamıştır. Kriz sonrasında Kore'deki diğer büyük şirketler gibi küçülmek zorunda kalan ve gruba bağlı bazı şirketlerini kapatmak zorunda kalan LG Grup, sendika aracılığı ile işten çıkarılan çalışanlarla hiçbir ihtilaf yaşamadan anlaşma yoluna gitmiştir. Ayrıca kriz dönemine denk gelen toplu pazarlıklarda herhangi

bir anlaşmazlık yaşanmamış, şirketin zor günlerinde destek olmak isteyen işçiler ve sendika, şirket tarafından önerilen ücreti pazarlığa dönüştürmeden kabul etmiştir (Kim & Bae, 2004, s.178).

Günümüzde de Kore İşçi Sendikaları Federasyonu'nun en önemli iştiraklerinden biri olan LG Elektronik İşçi Sendikası, sosyal sorumluluk fikrini fiilen uygulamaya geçiren öncül sendikalardandır. 28 Ocak 2010'da LG Elektronik Sendika temsilcileri tarafından sosyal olarak zayıfları korumak, sendika operasyonlarının şeffaflığını geliştirmek, işyeri ortamının iyileştirilmesi gibi önemli başlıkların yer aldığı *Sendikal Sosyal Sorumluluk Sözleşmesi* imzalanmıştır. Bu sözleşme kapsamında sendika ayrıca çalışanların verimliliğini arttırmak için, sendika üyelerinin yaşamlarını iyileştirmeyi amaçlayan bir işyeri merkezi açma, öğrenciler için çeşitli eğitim programları, çalışanlar için cinsel taciz karşıtı eğitimler, şirketin çocuk bakım tesislerinin genişletilmesi ve taşeron işçilere danışmanlık hizmetleri vermek gibi uygulamaları programlarına aldığını açıklamıştır (Wol-san, 2014). Ayrıca sendika ve şirket yöneticilerinin üçer aylık dönemlerle bir araya geldiği toplantılarda, çalışma ilişkilerine dair sorunlardan, toplu pazarlığa kadar pek çok konu tartışılmaktadır. Çalışanların haftalık toplantıları ve sendika, işyeri temsilcisi, yöneticiler gibi tarafların bir araya geldiği aylık toplantıların yanı sıra, aylık bölge toplantıları ve forumlar da, çalışan odaklı endüstri ilişkileri sisteminin kurulması ve sağlıklı işler hale gelmesi açısından hem şirket hem de sendika için önem arz etmektedir. Günümüzde 10,034 üyeye sahip olan bu sendika, üye sayısı bakımından Kore'deki toplam LG çalışanlarının %28'ini temsil etmekte ve 32 yıldır yaptıkları yıllık toplu pazarlık görüşmelerini herhangi bir ihtilaf olmadan sonuçlandırmasıyla bilinmektedir (LG, 2021).

Hyundai Grup

Hyundai Grup ya da Hyundai Motor Grup, 1947 yılında Hyundai Mühendislik ve İnşaat Şirketi olarak ticaret hayatına başlamıştır. Aslında, şirketin 1945 yılında Güney Kore'nin Japon Sömürgesinden kurtuluşundan itibaren, büyük devlet inşaat ihaleleri ile ülkenin hızlı sanayileşmesinde ulaşım altyapısını inşa etmekten sorumlu olarak önemli bir rol üstlendiği bilinmektedir. Modern zamanlar anlamını ifade eden Hyundai ismi, Korece *modern* veya *şimdiki* anlamına gelen "Hyun" ve *çağ* veya *nesil* anlamına gelen "Dai" kelimesinden türemiştir. 1967 yılında Hyundai Motor şirketinin kurulmasıyla başlayan süreç sadece şirketi ülkenin lider otomotiv firması haline getirmemiş, gemi yapımından elektroniğe, lojistikten servis sektörüne kadar pek çok alanda ülke ekonomisi üzerinde etkili, en önemli aile şirketlerinden (chaebol) biri konumuna taşımıştır (Hyundai, 2021).

1987 yılında ortaya çıkan demokratikleşme hareketi ve genel grevler işçilerin örgütlenmesi için zemin hazırlarken, özellikle Hyundai'de çalışan bağımsız aktif sendikacılar da bir araya gelerek sendikalaşma adına ilk adımları atmıştır. Şirketin Ulsan'daki üretim tesisinde başlayan bu oluşum zamanla Hyundai'nin diğer işyerlerine de yayılmıştır. 1987 yılında ulusal çapta başlayan işçi hareketleri ile birlikte kendi özgür sendikalarını kuran Hyundai çalışanları, Hyundai Grup İşçi Sendikaları Birliği adı altında faaliyetlerine başlamıştır. Sendika, özellikle Hyundai'nin işçiler üzerinde uyguladığı düşük maliyetli rekabet stratejisine karşı savaşılmasında aktif rol oynamıştır (Kwon & O'Donnel, 2001, s.115-116). Şirket içerisinde sendikal oluşumları fark eden Hyundai yönetimi, önce işyerlerinde işveren yanlısı sendikalar kurarak bu durumun önüne geçmeye çalışmış, bazen de çalışanlara gözdağı verme ya da korkutma gibi yöntemlerle örgütlenmeyi engelleme yoluna gitmiştir. Hyundai Grup içinde Hyundai'ye bağlı iştiraklerde kurulmuş birçok bağımsız sendika bulunmaktadır. Hyundai Ağır Metal İşçileri Sendikası, Hyundai Motor İşçileri Sendikası, Hyundai Mühendislik ve İnşaat İşçileri Sendikası, Hyundai Elektronik İşçileri Sendikası bunlardan sadece birkaçıdır. Örgütlendikleri dönemden itibaren hem şirket yöneticilerinin hem de işveren yanlısı işyeri sendikalarının engelleme ve sert müdahalelerine maruz kalan işyerindeki sendikalı işçiler, zamanla işverene karşı daha örgütlü ve mücadeleci bir yaklaşım içine girmiştir. Bu süreç içerisinde Hyundai'nin en büyük işyerlerinden biri olan Hyundai Motor bu aktif sendikacıların faaliyet merkezi haline gelmiştir. 1993-1995 yılları arasında Seul, Kyungki, Inchon gibi diğer bölgelerde de sendikal örgütlenmeye aktif olarak liderlik eden Birlik, 1995 yılında Kore İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun kurulmasına öncülük etmiş ve özgür işçi hareketlerini bölgesellikten çıkarak ulusal bir nitelik kazandırmıştır. Günümüzde, Hyundai Ağır Metal İşçileri Sendikası ve Hyundai Motor İşçileri Sendikası hem sektörel güçleri hem de temsil ettikleri işçi sayısı bakımından Kore'nin en

büyük işçi sendikalarından olup, Kore İşçi Sendikaları Konfederasyonu içerisinde önemli birer güçtür (Kwon & O'Donnel, 2001, s.118-121).

Hyundai Motor İşçileri Sendikası gibi ve yine gruba ait Kia Motor'da örgütlenmiş işçi sendikası da işyerlerindeki örgütlenme güçleri ve işçiler üzerindeki etkileri yüzünden her zaman yöneticilerin hedefinde olmuştur. Şirket yönetimi sendikanın gücünü zayıflatmak için taşeronlaşma, uzun mesai saatleri, iş yeri rotasyonu gibi uygulamalara yönelmiştir. Bir başka Hyundai iş yeri olan Daewoo Motor da 1990 yıllarda sendikaya üye işçileri işten çıkarmak ve işyerini sendikasız işyerine dönüştürmek için eylemlerde bulunmuştur. Yine bu yıllarda şirket içerisinde performans odaklı insan kaynakları sistemini uygulamaya koyan şirket, çalışanları yönetime daha fazla dâhil ederek işçileri ödüllendirmeyi ve böylelikle sendikanın gücünü zayıflatmayı hedeflemiştir. Bir süre işe yarayan bu yöntem, işçilerin daha sonra yönetim nazarında hoşnutsuzluğunun artmasıyla başarıya ulaşamamış ve 1990'ların sonlarından itibaren sendika tekrar güç kazanmıştır (Park, Lee, & Woo, 1997, s.253).

Bu dönemde yaşanan Asya Krizi, Hyundai'yi de olumsuz etkilemiş sadece Hyundai Motor'da 2000'den fazla işçi işten çıkarılmıştır. Bu süreçte organize edilen grevlerde, şirket yönetimi ile karşı karşıya gelen birçok sendikalı işçi ve sendika yöneticisi işten çıkarılmış, sendika liderleri tutuklanmış ve ceza almıştır. Geçmişten günümüze Hyundai yönetimi de işyerlerinde hem sendikal faaliyetleri hem de toplu pazarlık süreçlerini sekteye uğratabilecek pek çok girişimde bulunmuştur. Örneğin şirket birçok kez toplu pazarlık sürecinde sendika üyelerini provoke ederek olayların çıkmasına ve sürecin sekteye uğramasına neden olmuştur. Sendika üyesi işçilerin işyerlerinde ayrımcılığa uğraması, grevlerde sendikal işçilere karşı fiziksel güç kullanılması da şirketin başvurduğu yollardan sadece birkaçıdır (Kwon & O'Donnel, 2001, s.125-128). Bir başka örnekte de, 1995 yılında Ulsan'daki Hyundai Motor üretim tesisinde işten çıkarılan Hyundai sendikasına bağlı bir işçi, artan üretim kotaları ve buna bağlı olarak giderek kötüleşen çalışma koşullarını neden göstererek işyerinde kendini yakarak protesto etmiştir. Bu protesto, diğer işçilerin de destek göstermesiyle büyük çapta bir greve dönüşmüştür. Ancak sert müdahalelerin de yaşandığı grevde birçok işçi fiziksel şiddete uğramış ve ağır yaralanmıştır. Devamında şirket tarafından sendika liderleri de dâhil olmak üzere pek çok işçiye karşı dava açılmış ve haklarında hapis cezasına karar verilmiştir (Dicker, 1996, s.217).

Hyundai'nin sendika karşıtı tavırları sadece Kore'ye özgü değildir. Diğer ülkeler de yerleşik üretim tesislerinde de örgütlenme karşıtı politikalarını devam ettirmektedir. Örneğin Almanya'nın Rüsselsheim şehrinde faaliyet gösteren Hyundai Motor Avrupa Teknik Merkezi'nin sendika ve toplu sözleşme karşıtı tavırları hem Almanya hem de Avrupa'daki işçi kuruluşları tarafından pek çok kez gündeme taşınmıştır. Kore'de olduğu gibi buyurgan ve anti-sendikal tavırlarını Almanya'da da devam ettiren şirketin, gücünü merkezden aldığı görülmektedir. Hyundai ayrıca sendikalı işçileri kara listeye alması ve grup şirketlerinde çalıştırmamasıyla da bilinmektedir. Bu duruma ilişkin bir örnek de 2008 yılında Amerika'daki Georgio West Point'te yaşanmıştır. Stratejik bir bölge olan West Point, Kia'nın üretim tesislerine ev sahipliği yaparken, bölgeye yakın olan Atlanta'da geçmişte General Motors (GM) ve Ford'un üretim tesislerine ev sahipliği yapmıştır. 2006-2008 yılları arasında GM ve Ford'un fabrikalarını kapatmasıyla bu bölgelerde yaşayan yaklaşık 2000 vasıflı işçi işsiz kalmıştır. 2008 yılında üretim tesisi için işçi alım ilanları veren Kia, geçmişte GM ve Ford'da çalışan ve ilanlara başvuran hiçbir işçiyi işe almamıştır. İlerleyen zamanlarda, dolaylı yollardan işyerinin sendikalı bir işyeri olmasını istemediğini dile getiren Kia'nın, GM ve Ford'un sendikalı işyerleri olmasından kaynaklı, bu işyerlerinde çalışan işçileri kara listeye aldığı ve iş başvurularını kabul etmediği ortaya çıkmıştır (Hübner, 2014, s.11-19).

Hyundai'nin sendikal özgürlükleri ve çalışma hakkını ihlal ettiği, yasal olmayan uygulamalarda bulunduğu pek çok kez kamuoyuna yansımış ve şirket bu uygulamalar yüzünden eleştirilmiştir. Geçici işçi çalıştırma, kötü çalışma koşulları, düşük ücret uygulamaları ve haksız işten çıkarmalar şirketle birlikte anılan uygulamalardan sadece birkaçıdır (Cho, 2006, s.18-19). Bunların yanı sıra Hyundai Grup, sendika ve sendika üyesi işçilere açmış olduğu yüksek tazminat davaları ile de bilinmektedir. 2010 yılında greve giden işçilerin eylemleri sonucunda yaklaşık olarak 27 bin aracın üretimini gerçekleştiremediklerini beyan eden şirket, işçilerden ve sendika liderlerinden kaybettikleri zararın telafisini yargı yolu ile talep etmiştir (Nam, 2013). Grev katılan işçilere

toplamda 16 dava açarak, işçilerin bağlı bulunduğu sendikadan yaklaşık 9 milyon Euro tazminat almıştır (Facing Finance, 2014).

Samsung Grup

Lee Byung-Chul tarafından 1938 yılında Güney Kore Daegu'da kurulan Samsung, kırk çalışanı ile kurulmuş balık ve erişte üreten küçük bir şirket olarak ticaret hayatına başlamıştır. Zaman içerisinde giderek büyüyen şirket 1947'de merkez ofisini Seul'e taşımış ve 1951'de Samsung Moolsan'ı (şimdiki Samsung Corporation) kurmuştur. Dönemin devlet başkanı Rhee Syngman'ı ile olan yakın ilişkisi sayesinde yeni kurulacak fabrikaları için döviz desteği de sağlanan Başkan Lee, 1951 yılında şeker fabrikası ve 1954'te de ülkenin en büyük yün fabrikası olan Cheil Industries Inc.'i kurmuştur. Endüstrileşmenin önemine ve gerekliliğine inanan Lee Byung Chul, Samsung ve ona bağlı iştiraklerini her yıl farklı alanlarda ürün çeşitliliğine yönlendirmiş ve Samsung Grup'un neredeyse tüm sektörlerde endüstri lideri olmasını istemiştir. Chaebollerin güç kazandığı 1970'li yıllarda, Samsung da yenilikçi ürünlere yatırım yapmış ve Kore'de ilk siyah beyaz TV üretimiyle de Samsung Elektronik'in temellerini atmıştır (Andolfo, 2018, s.52; Hemmert, 2012, s.31). Günümüzde Samsung Grup, elektronik, makine ve ağır sanayi, finans ve servis sektörü başta olmak üzere kendine bağlı onlarca iştiraki ile 74 ülkede faaliyet gösteren ve dünya genelinde 300 bine yakın çalışanı olan çok uluslu bir şirket olarak Kore'nin ekonomisinde önemli bir yere sahiptir (Samsung GSG, 2021). 2020 yılında yayınladığı bir raporda, 2019 yılının en büyük chaebollerini listeleyen Kore Adil Ticaret Komisyonu, listenin ilk onunda Samsung, Hyundai Motor, SK, LG, Lotte, POSCO, Hanwha ve GS gibi önemli şirket gruplarının olduğunu açıklamıştır. Komisyon, Samsung Grup'un iştiraklerinin sayısında azalma olmasına rağmen, grubun en büyük iştiraki olan Samsung Elektronik'in kazancı sayesinde Samsung'un listenin başındaki yerini koruduğunun da altını çizmiştir (Jung, 2020).

Ancak Samsung Grup, farklı sektörlerde faaliyet gösteren onlarca iştiraki olmasına rağmen kurulduğu yıldan bu yana birkaç iştirakinde işçilerin örgütlenebildiği ve genel olarak örgütlenmenin şirket yönetimlerinde engellendiği bir işyeri olarak bilinmektedir. Bu politikada kurucu başkan Lee'nin sendika karşıtı sert tutumu büyük rol oynamıştır (Kim & Bae, 2004, s.184). Öyle ki şirket yarım yüzyıllık tarihinde ilk toplu sözleşmesini 2021 yılında imzalamıştır. Şirket tarihinde ilk kez aralarında Samsung Elektronik Ofis İşçileri Sendikası, Samsung Elektronik ABD İşçi Sendikası, Samsung Elektronik İşçi Sendikası ve Ulusal Samsung Elektronik İşçi Sendikası olmak üzere bir grup sendika ile 2020 yılında görüşmelere başlayan şirket yetkilileri, 2021 yılı ağustos ayında bu sendikalarla anlaşmaya vararak toplu iş sözleşmesini imzalamıştır. Aslında imzalanan bu ilk toplu sözleşme ile Samsung Grup yönetimi, kurucu başkan Lee'nin sendika karşıtı duruşundan uzaklaşarak Samsung'un "bundan sonra asla sendikasız olarak adlandırılmayacak" bir işyerine dönüşeceğinin mesajını vermiştir (Kim, 2021; Kim & Yeon, 2021).

Samsung'un böylesi önemli bir adımı atmasının arkasında yatan nedenlerin başında, şirketin uzun yıllardır bilinen sendika karşıtı uygulamaları ile ilgili 2019 yılında üst yönetimin mahkeme karşısında suçlu bulunup, hapis cezası alması yatmaktadır. Dava konusu soruşturmalar, 2013 yılında çalışanların sendikalaşma çabalarına şirketin müdahale yöntemlerini açıklayan gizli şirket belgelerinin kamuoyuna sızdırılmasıyla başlamıştır. Soruşturma kapsamında onlarca yönetici için iddianameler hazırlanmış ve yıllarca sürececek birbiriyle ilişkili birçok dava açılmıştır. İddialar arasında sendika liderlerinin kaçırılması ve fiziksel şiddete uğramasından, şirket yöneticilerine verilen "işyerlerinde sendikalaşmayı önlemeye yönelik özel eğitimlere" kadar çok sayıda işçi hakları ihlali vakası yer almıştır. Sonuç olarak başta Samsung Elektronik'in Yönetim Kurulu Başkanı Lee Sang-hoon olmak üzere, Başkan Yardımcısı Kang Kyung-hoon ve birçok yetkili görev yaptığı sırada sendikalarla ilgili yasayı ihlal etmekten hapis cezasına çarptırılmıştır. Mevcut ve eski Samsung çalışanları da dâhil olmak üzere davada 32 kişi hakkında suçlamalarda bulunulmuş ve bu kişilerden 26'sı suçlu bulunmuştur (IndustriALL, 2013; Lee, 2019).

Ayrıca Aralık 2013'te, Kore Metal İşçileri Sendikası (KMWU) ile birlikte Kore Sendikalar Konfederasyonu (KCTU), Küresel Sanayi İşçileri Sendikası (IndustriALL Global Union) ve Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC) gibi önemli organizasyonlar bir araya gelerek, Kore hükümeti hakkında resmi şikâyette bulunmuştur. Taraflar şikâyetlerinde; işçilerin örgütlenme

özgürlüğü, toplu pazarlık ve toplu eylem haklarının korunmadığını ve bu hakların ILO 87 ve 98 Nolu Sözleşmeleri'ne aykırı olarak Samsung tarafından ihlal edilmesine göz yumulduğunu beyan etmiştir (ITUC, 2016, s.24).

Samsung'un sendika karşıtı politikalarının Hyundai'de olduğu gibi sadece Kore'de değil, şirketin faaliyette olduğu diğer ülkelerde de uygulanması konuyu işçi hakları ve örgütlenme özgürlüğü adına kamuoyu nezdinde daha da önemli hale getirmektedir. Çünkü Samsung'un, diğer ülkelerde bulunan tedarik zinciri içerisinde de yaklaşık 1,5 milyon çalışan bulunmaktadır. Geçmişten günümüze başta sendika karşıtı faaliyetler, illegal taşeron uygulamaları, uzun çalışma saatleri, düşük ücretler, işyeri kazaları ve işçi ölümleri gibi pek çok sorunla gündeme gelen Samsung ve iştiraklerinin faaliyette olduğu bazı ülkelerdeki işçi ihlalleri uygulamaları ilişkin örnekler de aşağıda detaylandırılmıştır (ITUC, 2016; s.5-18);

- Çin: Çocuk işçi çalıştırma, zorla çalıştırma, zorla ve fazla mesai, kötü çalışma koşulları, iş sözleşmesi ihlalleri, işçi sağlığı ve güvenliği ihlalleri, sözlü ve fiziksel taciz, ayrımcılık.
- Endonezya: Sendika karşıtı işyeri politikaları, işçi sağlığı ve güvenliği ihlalleri sebebiyle yaşanan işçi ölümleri, askeri ücretin altında işçi çalıştırma, taşeronlaşma uygulamaların yaygınlığı.
- Filipinler: Sendika karşıtı faaliyetler, yasadışı işten çıkarmalar, asgari ücretin altında işçi çalıştırma, işçi sağlığı ve güvenliği ihlalleri, işyerinde sözlü taciz.
- Hindistan: Çırak emeğinin istismar edilmesi, işyeri kazaları ve yaralanmaları, düşük ücretler.
- Tayland: Sendika üyelerini hedef alma, taşeronlaşma uygulamalarının yaygınlığı.
- Tayvan: Sendika üyesi işçilerin işten çıkarılması, çocuk işçiliği, sağlıksız işyerleri, düşük ücretler, uzun çalışma saatleri, ödenmeyen fazla mesailer, taşeronlaşma uygulamalarının yaygınlığı.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Kore'nin ekonomik gelişiminde önemli katkıları bulunan chaebollerin örgütlenmeye bakışları ve sendikalarla ilişkileri söz konusu olduğunda hepsinin farklı tutum ve taktikleri olduğu görülmektedir. Her ne kadar Samsung, Hyundai ve LG Grup örneklerinden yola çıkılarak, ülkenin endüstri ilişkileri yaklaşımları ortaya koyulmaya çalışılsa da bu üç örnek üzerinden bir genelleme yapmak doğru olmayacaktır. Zira bu çalışmadan da anlaşılacağı üzere her chaebolün kendi çalışma ilişkileri politikaları mevcuttur. Kore'nin en büyük chaebolü Samsung, kuruluşundan itibaren sendikalara karşı duruşu ve işyerlerinde sendika istemediğini açıkça dile getirmesiyle bilinmektedir. Her ne kadar, şirket yönetimi sendika karşıtı duruşunu değiştirmek için son yıllarda çeşitli girişimlerde bulunsada bu geçen süre içinde toplu sözleşme müzakerelerini geciktirmek için kullandıkları yöntemler sebebiyle, bu değişimlerin hayata geçmesinin belli bir süre alacağı da tahmin edilmektedir.

Diğer açıdan Hyundai'nin yönetimi ise, her zaman işyerlerinde örgütlü sendikaya karşı direnen, güç kullanan ve yönetim yanlısı sendikayı destekleyen bir işyeri olmuştur. Sendikal harekete karşı tavrını özellikle; üretim tesisini bölerek sendikal faaliyetleri engelleme, otomasyon üretime geçerek ya da taşeron şirketlerle çalışarak işyerlerinde işçi sayısını azaltma veya işçi çıkarma yoluna gitme, sendika üyelerine baskı ve ayrımcılık yapma gibi uygulamalarla göstermektedir. Ancak tüm bu sendika ve örgütlenme karşıtı politika ve uygulamalara rağmen, Hyundai şirketlerinde örgütlenmiş sendikalar ülkenin en önemli ve etkili sendikaları arasındadır. Geçmişte, 1987 Kore demokratikleşme hareketinin de önemli birer üyesi olan Hyundai'de örgütlenen sendikalar üye sayılarıyla ve grevleriyle sadece Hyundai'nin değil ülkenin endüstri ilişkilerinde yaşadığı dönüşümler üzerinde de etkili olmaktadır.

Son olarak, LG Grup'un işyerlerinde örgütlenmeye karşı tutumu, Hyundai ve Samsung örneklerinden oldukça farklılık göstermektedir. Her ne kadar LG Elektronik'in de geçmişinde sendikal örgütlenmeye karşı bir duruş mevcut olsa da sonraki yıllarda şirketin izlediği bu politikada değişime gidildiği görülmektedir. İşçi ve yönetim arasındaki çatışmacı ilişkilerden kaynaklanabilecek sorunların şirketin geleceği açısından önemli riskler doğurabileceğini düşünen LG Elektronik yönetiminin, özellikle 2000'li yılların başından itibaren endüstriyel ilişkilerinde iletişimin ve sosyal diyalogun öne çıktığı çatışmasız endüstri ilişkileri anlayışını benimsediği gözlenmektedir.

Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre, chaebollerin işyerlerinde ulusal mevzuatlar çerçevesinde kendilerine has endüstri ilişkileri uygulamaları olduğu görülmektedir. Bazı örgütler, LG örneğinde olduğu gibi sendikalarla uyum içerisinde endüstri ilişkilerini yönetirken, bazılarının da Samsung ve Hyundai'de olduğu gibi süreçleri uzatma ya da sekteye uğratma eğiliminde olduğu söylenebilir. Bu noktada kuruluşlarından itibaren çalışma ilişkileri açısından birçok deneyim kazanan bu kuruluşların, kendi çıkarları doğrultusunda işyerlerinde sendikalaşma ve örgütlenme hareketine karşı farklı yaklaşım sergilediklerini söylemek doğru bir tespit olacaktır.

Kaynakça

- Amsden, A. H. (1989). *Asia's Next Giant South Korea and Late Industrialization*. New York: Oxford University Press.
- Andolfo, I. (2018). *Chaebols, the engine of the Korean economy: a case study*. Department of Business and Management Chair of Corporate Strategies. Erişim adresi https://tesi.luiss.it/22481/1/687771_ANDOLFO_IMMACOLATA_687771_Andolfo_Immacolata.pdf
- Bae, K. S. (2006). *Collective Bargaining in Korea*. ILO-Japan Multi-Lateral Project.
- Bahtiyar, G., & Bakır, H. (2013). Güney Kore ve Türkiye Ekonomilerinin Makroekonomik Performans Açısından Karşılaştırılması. E. Atay & G. Karsan (Eds.), *Kore'de ve Türkiye'de Yönetim içinde*, s.91-126., İstanbul: Avrasya Enstitüsü Yayınları.
- Cho, D. (2015). *Growth, Crisis and the Korean Economy*. New York: Routledge Pub.
- Cho, S. (2006). *Employment Relations in the Automobile Industries of Japan, Korea and China - Focusing on Nonstandard Workers in Toyota, Hyundai and Shanghai Volkswagen*. Erişim adresi <https://www.jil.go.jp/profile/documents/Cho.pdf>
- Delican, M. (1995). *Sanayileşmenin Endüstri İlişkilerine Etkisi (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. İstanbul Üniversitesi.
- Dicker, R. (1996). South Korea Labor Rights Violations Under Democratic Rule. *Ucla Pacific Basin Law Journal*, 14(2), 196-242.
- Ergelen, S. (2014). *Güney Kore Çalışma İlişkileri Üzerine Bir İnceleme (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Facing Finance. (2014). Hyundai Motor Group: Precarious working conditions. Erişim adresi <https://www.facing-finance.org/en/database/cases/hyunda-motor-group-precarious-working-conditions/>
- Harvie, C., & Lee, H.-H. (2003). Export-led Industrialisation and Growth: Korea's Economic Miracle, 1962-1989. *Australian Economic History Review*, 43(3), 256-286. <https://doi.org/10.1046/j.1467-8446.2003.00054.x>
- Hemmert, M. (2012). *Tiger Management: Korean companies on world markets*. UK: Routledge.
- Hübner, C. (2014). *Labour Relations at Hyundai: A Critical Review*. Geneva. Erişim adresi https://www.industrialunion.org/sites/default/files/uploads/documents/hyundai_-_unfair_play_-_industrial_42014_-_engl.pdf
- Hyundai. (2021). Hyundai History. Erişim adresi <https://www.hyundai.news/eu/articles/press-releases/over-50-years-of-progress-the-history-of-hyundai.html>
- IndustriALL. (2013). Executives condemn Samsung for union busting. Erişim adresi <https://www.industrialunion.org/industrial-executives-condemn-samsung-for-union-busting>

- ITUC. (2016). *Samsung Exposed - Modern Tech, Medieval Conditions*. Erişim adresi https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/samsung_web_en.pdf
- Jung, M. (2020). FTC Announces List of Korea's 64 Largest Chaebol Groups. Business Korea. Erişim adresi <https://www.businesskorea.co.kr/news/articleView.html?idxno=45210>
- Kavurmacı, A. (2018). The Place of R&D and Education Policies in South Korea's Economic Development. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 74, 51-64. <https://doi.org/10.26650/jspc.2018.74.0003>
- Kavurmacı, A. (2020). *Güney Kore'de Chaeboller ve Endüstri İlişkileri*. İstanbul: Ekin Yayınevi.
- Khaled, M. (2007). Park Chung-hee's Industrialization Policy and its Lessons for Developing Countries. In *A Paper for the World Congress for Korean Studies-2007*. Busan. Erişim adresi <https://www.geocities.ws/mortuzakhaled/park.pdf>
- Kim, B. (2021). Samsung signs collective agreement with unions ahead of leader's release. The Korea Times.
Erişim adresi: https://www.koreatimes.co.kr/www/tech/2021/08/133_313811.html
- Kim, D. O., & Bae, J. S. (2004). *Employment Relations and HRM in South Korea*. UK: Ashgate Publishing Ltd.
- Kim, D. O., & Kim, S. (2003). Globalization, Financial Crisis, and Industrial Relations: The Case of South Korea. *Industrial Relations*, 42(3), 341-367. <https://doi.org/10.1111/1468-232X.00295>
- Kim, Eun Mee. (1997). *BIG BUSINESS, STRONG STATE (Collusion and Conflict in South Korean Development, 1960-1990)*. New York: State University of New York Press.
- Kim, T. Y., & Yeon, Y. S. (2021). Samsung Electronics signs its first collective bargaining agreement. *Korea JoongAng Daily*. Erişim adresi <https://koreajoongangdaily.joins.com/2021/08/12/business/industry/Samsung-Electronics-labor-union-collective-agreement/20210812190806898.html>
- Kim, Y. S. (2001). *Structural Weaknesses of The Korean Chaebol: Moral Hazard and The Korean Financial Crisis (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. The University of Northern British Columbia, Canada.
- KOSIS. (2021). Major Indicators of Korea. Erişim adresi <https://kosis.kr/eng/>
- Kwon, S.-H., & O'Donnel, M. (2001). *The Chaebol and Labour in Korea: The Development of Management Strategy in Hyundai*. (First Edition, Ed.). London: Routledge Publishing.
- Kyung-hwa, S. C. (2020). S. Korean chaebols comprise 84% of GDP but only 10% of jobs. *Hankyoreh*. Erişim adresi https://english.hani.co.kr/arti/english_edition/e_business/949236.html
- Lee, B. H. (2016). Employment Relations in Korea. G. J. Bamber, R. D. Lansbury, N. Wailes, C. F. Wright (Ed.), *International and Comparative Employment Relations içinde*, s.266-290., (6th Editio). Sage Publications Ltd.
- Lee, C. (2005). *Labor and Management Relations in Large Enterprises in Korea: Exploring the Puzzle of Confrontational Enterprise-Based Industrial Relations*. DigitalCommons@ILR.
- Lee, J. (2011). Between Fragmentation and Centralization: South Korean Industrial Relations in Transition. *British Journal of Industrial Relations*, 49(4), 767-791. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8543.2011.00876.x>
- Lee, M. (2019). Samsung execs sentenced to jail in union-busting case. Erişim adresi <https://en.yna.co.kr/view/AEN20191217009300315>
- Lew, Y. I. (2000). *Brief History of Korea*. The Korea Society. New York.
- LG. (2021). LG. Erişim adresi <https://www.lg.com/global/our-stories>

- LG Electronics. (2020). *2020 LGE Corp. Pres.* Erişim adresi <https://www.lg.com/global/investor-relations-company-info>
- MOEL. (2020). Survey Report on Labor Conditions by Employment Type. Erişim adresi https://laborstat.moel.go.kr/hmp/tblInfo/tblInfoPopup.do?listId=118_161
- MOEL. (2021). Latest Numbers. Erişim adresi <https://www.moel.go.kr/english/main.jsp>
- Murillo, D., & Sung, Y. (2013). Understanding Korean Capitalism : Chaebols and their Corporate Governance, *ESADEgeo Position Paper 33*, September.
- Nam, H. W. (2013). Hyundai union workers told to pay W9 billion. *The Korea Times*. Erişim adresi https://www.koreatimes.co.kr/www/news/nation/2013/12/116_148248.html#
- Park, H. J. (2015). Korea's Post-1997 Restructuring: An Analysis of Capital as Power. *Review of Radical Political Economics*, 48(2), 287–309. <https://doi.org/10.1177/0486613415594147>
- Park, Y. B., Lee, B. H., & Woo, S. H. (1997). Employment Relations in the Korean Automotive Industry: Issues and Policy Implications. *The Economic and Labour Relations Review*, 8(2), 248–268. <https://doi.org/10.1177/103530469700800204>
- Premack, R. (2017). South Korea's Conglomerates. *SAGE Business Researcher*. <https://doi.org/10.1177/237455680324.n1>
- Saadah, K. (2018). The Impact of Samsung Scandal in South Korean Corporate Culture: Is Corporate Governance Necessary?, *Global&Strategis*, 11(2). <https://doi.org/10.20473/jgs.11.2.2017.126-134>
- Samsung GSG. (2021). Samsung Group Affiliate Companies and Performance. Erişim adresi https://sgsg.samsung.com/newpage/newpage.php?f_id=samsung_performance
- The World Bank. (2020). The World Bank Data. Erişim adresi https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2020&most_recent_value_desc=true&start=1960&view=chart
- Ungson, G. R., Steers, R. M., & Park, S. (1997). *Korean Enterprise: The Quest for Globalization*. Harvard Business School Press.
- Wol-san, L. (2014). *Corporations, Unions and CSR in South Korea*. Erişim adresi <https://www.amrc.org.hk/content/corporations-unions-and-csr-south-korea>
- Won, N. J., & Özer, A. (2013). Kore ve Türkiye'de Darbelerin Karşılaştırmalı Analizi. E. Atay & G. Karsan (Eds.), *Kore'de ve Türkiye'de Yönetim içinde*, s.49-69., İstanbul: Avrasya Enstitüsü Yayınları.
- WTO. (2021). International trade statistics. Erişim adresi <https://data.wto.org/>

Extended Abstract

This study traces the impacts of the chaebols examining their influence on the parties to employment relations and key employment relation processes. This study also provides information on comparative employment relations within the example of Korean chaebols. There are several reasons why this study focused on the comparative approach of chosen chaebols. First, chaebols played an important role in transforming the country into one of the world's largest economies. In addition, a significant number of union members work in large firms in Korea. Lastly, it will provide insight information in employment relations practices in large size companies in Korea. In the point of this view, this study consists of three parts. The first part examines the economic development process in Korea. The next following part provides the characteristics information of chaebols. In addition to that, it underlines their effects on economic growth and employment relations. The third part analyses the union movement in chaebols. In particular, it analyses chaebols' attitudes towards union organizations on Samsung, Hyundai and LG Group examples.

Historically, there have been significant changes in Korean employment relations since the economic development stages. Therefore, this study aims to provide background information about Korean employment relations and

related issues such as the role of the chaebols in shaping employment relations. Throughout the period of economic development in the 1960s, labour rights for workers remained suppressed and disciplined by the government according to their economic development strategy. In the 1960s, the authoritarian government played a central role in the economic development stage and adopted new plans based on low-value-added export products manufactured by cheap and obedient workers. In the meantime, the government suppressed the labour movement to maintain the low wage and disciplined workforce to achieve rapid economic development. Therefore, they restricted all kinds of union activities. During this time, the government set the goals and policies, business enterprises (family-owned businesses also called chaebols) followed the rules. As a result, the Korean economy achieved remarkable growth during the 1970s. However, the working conditions and union rights remained poor, and the suppressive labour policy created the low price production system, which attracted foreign investment.

Between 1970 and 1980, economic and labour indicators such as GDP and labour force participation rates increased. In the economic development process, government-supported family-owned businesses on purpose by providing cheap loans and tax incentives. The government promoted those businesses as partners in their export-driven policy. Therefore, family-owned businesses called chaebols had expanded rapidly in the 1980s. Since then, the Korean economy's dependency on chaebols has increased sharply. Until 1987, the state and the employers were the powerful parties in employment relations and unions could not raise their voice for the issues related to the workforce. Today, some employers (chaebols) recognised unions as business partners such as LG Group whereas most others did not accept them like Hyundai or Samsung. Instead, they intervened in the labour relations in their workplaces and preferred to avoid cooperation with unions. In conclusion, chaebols have had many experiences in terms of industrial relations since their establishment. Nevertheless, they all have different industrial relation approaches within the framework of the law as indicated in this study.

Giresun/Tirebolu Merkezindeki Geç Osmanlı Dönemi Su Yapıları*

Water Structures Of Late Ottoman period in The Centre of Tirebolu in Giresun

Ahmet Ali BAYHAN¹
Özgül YILDIRIM GÜNEŞ²

Araştırma Makalesi / *Research Article*
Geliş Tarihi / *Received*: 27.10.2021
Kabul Tarihi / *Accepted*: 18.11.2021
Doi: 10.48146/odusobiad.1001628

Atıf / Citation: Bayhan, A. A. ve Yıldırım Güneş Ö., (2021). “Giresun/Tirebolu Merkezindeki Geç Osmanlı Dönemi Su Yapıları” ODÜSOBİAD 11(3), 1011-1034, Doi: 10.48146/odusobiad.1001628

Öz

Giresun iline bağlı Tirebolu İlçesinde XIX. yüzyıl ortasından XX. yüzyıl başına tarihlenen Geç Osmanlı Dönemine ait birçok dini, sivil ve askeri yapı mevcuttur. Çalışmanın konusunu ise Tirebolu'nun merkezinde yer alan sivil yapılar içerisindeki çeşme, su terazisi ve hamamdan oluşan su yapıları oluşturmaktadır. Bu kapsamda bahsi geçen su yapılarının tarihsel süreci, bani-yapı ilişkisi, mimar-usta, malzeme-teknik bilgileri, konumları ile mimari ve süsleme özellikleri incelenmiştir. Tespit edilen tüm su yapılarının buradaki uygulanış biçimleri irdelenmiş, yapılarla çağdaş dönemde inşa edilmiş taşra ve başkentteki genel örneklerle üslupsal benzerlik ya da farklılıklar üzerine karşılaştırmaya gidilmiştir. Amaç Karadeniz taşrasında çoğunlukla toplumun ileri gelenleri tarafından inşa ettirilmiş olan ve Osmanlı mimarisinin sanatsal evrelerindeki belirli üslupları taşıyan bu mimari eserler üzerindeki yansımaları mekân-toplum ilişkisi ile ekonomik ve tarihi gelişim çizgisinde çok yönlü yaklaşımla takip edebilmektir. Bu yaklaşımlar gözetilerek, süreç içerisinde yıkılan veya modern dünyanın yüksek mimarisi arasına sıkışıp yok olmaya yüz tutan tarihi yapıları Sanat Tarihi disiplini çerçevesinde belgelemek ve alanda yapılacak yerel araştırmalara kaynak oluşturabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Geç Osmanlı, Giresun, Tirebolu, Mimari, Su Yapıları.

Abstract

There are many religious, civil and military structures belonging to the Late Ottoman Period dating from the mid of XIX. century to the beginning of XX. century in the center of Tirebolu District in Giresun. The subject of this study consists of water structures composing of a water gage, a fountain and a Turkish bath located in registered street taking part in the centre of Tirebolu. Within this scope of this study the historical process, the architect -structure relationship, architect-master, materials-tehcnical data, the locations and the properties of architecture and dressings of these water structures are investigated. The adhibition forms of these structures are examined and the stylistic similarities or differences are compared with the general examples in the provincial and capital cities built in the contemporary period. The aim of the study is to pursue the reflections on these architectural works being built by the notables of the society in the Black Sea and having certain styles in the artistic phases of Ottoman architecture in line with place-society relationships and economic and historical developments with the multi-directional approach. Considering these approaches, it is aimed to document the historical structures being destroyed and facing extinction because of the modern high-rise buildings within the scope of the discipline of art history and to be a resource for local researches in the field.

Keywords: *The Late Ottoman, Giresun, Tirebolu, Architecture, Water Structures.*

Giriş

Günümüzde Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Giresun iline bağlı Tirebolu ilçesi, geçmişten beri önemli liman noktası olan Trabzon'a geçiş güzergahı üzerinde yer almaktadır. Küçük liman kenti Tirebolu, Harşit Çayının batı kısmındaki koy ile koy etrafındaki üç burun ve güneyindeki sırtlar üzerine

* Bu makale, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Gerçekleştirilen “Giresun İli, Tirebolu İlçesi, Gazipaşa Caddesi Üzerinde Bulunan Geç Dönem Osmanlı Yapıları” isimli tezden üretilmiştir.

¹ Prof. Dr., Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ORDU, bayhanahmetali@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2496-6136.

² Sorumlu yazar: Arş. Gör., Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü ORDU, ozgulyildirim@odu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9092-8990.

kurulmuştur. Kent gelişimi, kıyı kesimi boyunca başlamış, coğrafi şartların el verdiği ölçüde geriye, yüksek yerlere doğru yayılım göstermiştir. Harşit Vadisi de zamanla Tirebolu'nun iç kesimlerle bağlantı kurmasına ve kent yerleşiminin gelişmesine katkı sağlamıştır (Bekdemir, 2016, s.13, 15-17, 18). Tarihi Antik Çağ'a kadar uzanan Tirebolu, Osmanlı Devleti Dönemi'ne dek farklı etnik-dini grupları üzerinde barındırmış bir yerleşim yeridir. 1461 yılında Trabzon'un fethedilmesinin ardından Fatih Sultan Mehmed tarafından Osmanlı Devleti topraklarına katılmış olan (Sümer, 1992, s. 45) Tirebolu'nun özellikle bu dönemden sonra kent dokusu, coğrafi şartların el verdiği ölçüde kale ve limanla gelişmeye başlamış mahalleleşme yapısı da şekillenmiştir (Bekdemir, 2016, s. 20). Konu kapsamında incelenen yapıların XIX. yüzyıl ortası, XX. yüzyıl başına tarihlenmeleri sebebiyle Tirebolu'nun bu yüzyıllardaki konumu, nüfusu ve kent dokusunu oluşturan genel unsurları üzerine kimi noktaları aydınlatmak, bahsedilecek yapıların hangi ortamda üretildiğini sorgulamak açısından gereklidir. Bu bağlamda kronolojik olarak bakıldığında XVIII-XIX. yüzyıllarda Tirebolu'da ayanlar döneminde ekonomik açıdan önemli gelişmeler yaşanmış Tirebolu kentleşmeye başlamıştır. Buldukları yerleri geliştirici roller üstlenen ayanlar, özellikle etki alanlarındaki kırsımlarda kamu için birçok yapı inşa ettirmişlerdir. Kentin ileri gelenleri arasındaki ağalar, denizciler ile efendiler (müderris, imam vb.) denilen gruplar da Tirebolu'daki çoğu yapıların banileri olmuş buraya katkıda bulunmuşlardır (Sümer, 1992, s. 46-47, 122, 128; Emecen, 2016; Bostan, 2002, s. 27, 44). XIX. yüzyılın başında 1805 yılına ait Şerhiyye Sicili defter kaydından Tirebolu'da dokuz mahallenin yer aldığı ve bu mahallelerin genellikle camiler etrafında kurulduğu anlaşılmaktadır ki, bu Tirebolu kent dokusunu görebilmek açısından önemlidir. Zaten Osmanlı kentlerindeki mahallelerin, bağımsız bir ibadet alanı veya külliye çevresinde düzenlenmesi olağandır. XIX. yüzyılın başında demografik yapıda, nüfus çoğunluğu Müslümanları, kalan nüfus ise Rum ve Ermeni halkı içermektedir. Farklı etnik ve dini grupların meydana getirdiği kozmopolit alanda, grupların kendi dillerine ait mahalle isimleri oluşmaya başlamıştır (Yüksel, 2003, s.21, 23). XIX. yüzyılda kimi seyyahların verdiği bilgiler ise önemlidir. Yüzyılın ilk çeyreğinde, 1813-14 yılında yaptığı seyahatler sırasında Tirebolu'ya gelen İngiliz John Macdonald Kinneir, Tirebolu'daki liman varlığına değinmiş, 400 hane, 2 han, eski bir Rum kilisesi ile yontu taştan yapılmış levanten yapılara benzer kemerli kapı ve pencereleri olan hükümet konağından bahsetmiştir. Dağ ve uçurum kenarlarındaki yerlere dağılmış evlerin, Giresun'daki evlere kıyasla daha iyi olduğunu da belirtmiştir (Kinneir, 1818, s. 329-331). 1817 yılında Tirebolu'yu ziyaret etmiş olan Per Minas Bijişkyan da kent görüntüsünün güzel olduğunu belirtmiş, halkın Türk, Ermeni ve Rumlardan oluştuğunu ifade etmiştir (Bijişkyan, 1969, s. 38-39). 1836 yılında W. J. Hamilton, Tirebolu'nun maden varlığı, mevcut halkı ve yapılaşması konusunda bilgiler aktarmıştır. Burada 400 Türk evi ve 100 Rum evinin, dört cami, 1 hamam ve Rum kilisesinin olduğunu belirtmiştir (Hamilton, 1842, s.257-259). Aynı yıl Charles Texier, Hamilton gibi Tirebolu'da 400 Türk evi 100 Rum evi olduğunu ifade etmiştir (Texier, 2002, s. 205). Yüzyılın ilk yarısına doğru 1840 yılında, Tirebolu'yu özellikle görmek istediğini belirten Fallmerayer, Tirebolu'da 500 evin içinden, 100 evin Hristiyanlara ait olduğunu söyleyerek dönemin mevcut nüfus hakkında bilgi vermekte aslında diğer seyyahlarla aynı veriyi paylaşmaktadır (Fallmerayer, 2002, s. 140, 144-146, 148, 164). 1846'da buradan geçen Fransız Seyyah Hommaire de Hell, küçük bir kent olan Tirebolu'nun konaklarının ağaç işçiliğini beğendiğini, 600 hanenin 150'sinin Rumlara ait olduğunu yazmaktadır (Sümer, 1992, s. 125, Akt; Hell, 1854). 1855-56 yıllarına ait genel salnamede Trabzon Eyaleti'nde livalar içerisinde Gümüşhane bulunmakta, Tirebolu bu tarihlerde Gümüşhane livasına bağlı görülmektedir (Sümer, 1992, s. 128; Çadircı, 2011, s.86). 1860 yılında ise henüz Trabzon'a bağlı kazalar arasında Tirebolu yoktur (Ortaylı, 2000, s.123). 1864'te yayınlanan Vilayet Nizamnamesinde, Tirebolu Trabzon'a bağlı bir kazadır (Çadircı, 2011, s.73). 1867'de halen kaza olan Tirebolu'nun nüfusu, yaklaşık 2300, haneleri ise 218 dir (Şaşmaz, 2014, s. 320). 1869'da Türk erkek nüfusu, Ermeni ve Rum nüfusundan epey fazladır. Ermeni nüfus ise Rum nüfusuna göre çok azdır (Sümer, 1992, s. 130). 1869 yılında ulaşım alanlarının genişletildiği, vapur ile taşıma da yabancı şirketlerin epey fazla olduğu kayıtlarda görülmektedir. Örneğin, Avusturya Şirketi vapurları İstanbul-Trabzon seferinde, hareket ettikten sonra Tirebolu limanına da gelmektedir (Karaman, 2008, s.53). 1888 yılında Tirebolu sahilinde bir liman dairesinin inşasıyla ilgili belgeler önemlidir (Aydın, 2015, s. 490). Bu belge, Tirebolu'nun liman alanı olmasını sürdürdüğünü ve geliştiğini göstermektedir. Limanların öne çıkması ile malları taşımak için uygun yolların yapılması zaruri olmuş, bu yüzden kara ve demir yolu yapımı hususunda

projeler üretilmiştir. 1888’de söz konusu belge işleme konulmuş aynı yıl Liman Dairesi inşası başlamıştır (Yüksel, 2010, s. 22). 1889 yılında seyyah Vital Cuinet, nüfusun ağırlıklı Müslüman olduğunu kalan nüfusun Rum ve Ermeni halk olduğunu belirtmektedir. Cuinet, kentteki yapılar hakkında bilgi vererek, 1600 ev, birçok dükkân, farklı sayıda Rum ve Ermeni Kiliseleri, 8 cami, 2 han ve 1 hamam gibi birçok yapı sıralamıştır. Ayrıca burada küçük bir kışla ile silah deposu olduğundan ve Telgraf istasyonu varlığından söz etmektedir (Karaman, 2016, s. 182, 186; Cuinet, 1892). 1890’lı yıllarda Şemseddin Sami ise Trabzon kazası Tirebolu’nun, 10.000 kişilik nüfusunun Müslüman, Rum ve Ermenilerden oluştuğunu belirtmektedir. Yapılar hakkında az bilgi veren yazar, burada bir Rüşdiye Mektebi, birkaç cami varlığından söz etmektedir (Yüksel, 2007, s. 67. Akt; Sami, 1308, s. 1719). 1893-1894 yıllarına ait nüfus sayımında Türk nüfusun fazla, Rum ve Ermeni nüfusun daha az olduğu görülmektedir (Sümer, 1992, 131-132). 1893-1894 yılında Coğrafyacı Ali Cevad Bey, Tirebolu’da 8000 nüfusun 5600’ünün Türk Müslüman olduğunu belirtmekte, 8 cami, 2 Rum Kilisesi, 350 dükkân, 2 han, 15 fırın, 1 hamam, 8 değirmen, 1 askeri depo ve 1 kışlanın var olduğunu söylemektedir (Yüksel, 2007, s. 59, Cevad, 1313, s. 367-368). Tirebolu’da iktisadi ve ticari gelişim bakımından 1893-1894 yıllarında Ziraat Bankası şubesi ile aynı yıl Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası açılmıştır (Sümer, 1992, s. 134; Yüksel, 2007, s. 96). 1895’te ise iskele ve rıhtım inşası başlamıştır (Yüksel, 2010, s. 22).

XX. yüzyılın başında 1900 yılına ait Trabzon Salnamesinde Tirebolu’nun, Trabzon merkez sancağına bağlı olduğu görülmektedir. Buradaki nüfus bilgilerine göre Müslümanlar sayıca en fazla kısmı oluştururken bunu sırayla Rumlar ve Ermeniler takip etmektedir (Çadırcı, 2011, s. 98). 1902-1909 yıllarına ait salnamede de nüfus oranlarının fazlalık sıralamaları hala değişmemiştir (Sümer, 1992, s. 131). 1902’de Reşadiye mahallesi ile farklı yıllarda eklenen mahalleler görülmektedir (Yüksel, 2016, s. 36). 1902 yılında Karadeniz kıyılarının ziyaret eden L. Ramber, Tirebolu’yu bazı İtalyan kentlerine benzetmektedir. Şehrin konutlarının kademeli olarak yerleştirildiğine, mahallelerinin temiz görüldüğüne değinmektedir. 1904-1905 yılında Türk nüfusu gayrimüslimlerden fazladır (Sümer, 1992, s. 131, 133, 134, 136). 1917 yılında Ruslar Tirebolu’yu bombalamış, saldırı bitene dek Trabzon sancağına bağlı Tirebolu, Canik sancağına bağlanmıştır (Yüksel, 2009, s. 8,11). Bu dönemde bazı yol projeleri de yapılmış fakat savaş nedeniyle uygulamaya konulamamıştır (Yüksel, 2007, s. 204-205). XV. yüzyıl ikinci yarısından itibaren farklı sancaklara bağlanan 1920 yılından itibaren Giresun Vilayetine geçen Tirebolu, (Yüksel, 2007, s.121; Darkot, 1979, s.381; Sümer, 1992, s. 128) XX. yüzyıl içerisindeki gelişimlerden payını almış, çoğu tarihi yer gibi XXI. yüzyıla gelene dek geleneksel dokusunu yavaş yavaş kaybederek bugüne ulaşabilen mimari eserleriyle modern dünyanın bir parçası haline gelmiştir.

Konu ile önceden yapılan çalışmalara bakıldığında Faruk Sümer’in “*Tirebolu Tarihi*” Ayhan Yüksel’in “*Tirebolu: Bir Sahil Kasabasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1788-1858)*” kitaplarında yapıların isimleri ve kitabelerine yer verilmiştir. Mehmet Fatsa’nın “*Giresun Yöresinde Osmanlı Vakıfları ve Vakıf Eserler (Dini-İlmi Hayat ve Sosyal Kurumlar)*” isimli kitabında günümüze ulaşabilen ve ulaşamayan yapılar hakkında bilgi almak açısından önemli olan bazı vakıf belgeleri yayımlanmıştır. Gazanfer İltar’ın, yapıların varlığını tespit ve takip açısından faydalı olan “*Giresun İl Kültür Envanteri*” isimli kitabında Tirebolu merkezi üzerindeki yapıların mimari özellikleri, genel fotoğraf ve çizimleri verilmiştir. Bu çalışmada ise Giresun Tirebolu merkezinde Geç Osmanlı Dönemine ait 7 çeşme, 1 su terazisi ve 1 hamam yapısının üretildiği ortam üzerinde durulmuş, yapıların mimari özelliklerinin yanı sıra taşra ve başkentteki genel örneklerle üslupsal benzerlik ya da farklılıkları üzerine değerlendirmeler yapılmış, bani-mimar özelinde detaylı bilgiler verilmiştir. Günümüze ulaşmayan yapılar ise ana kaynaklardan tespit edilerek çalışmada sunulmuştur. Neticede Tirebolu’daki su yapıları tek bir yayın içerisinde değerlendirilmiştir.

Su Yapıları

1.Kethüdazade Mehmet Emin Ağa Çeşmesi (Selim Ağa Çeşmesi) ve Su Terazisi

Bulunduğu Yer: Çarşı Mahallesi.

Kitabesi: Kuzey cephede, sivri kemerli niş içerisinde ayna taşını ortalayan 0.85 x 0.70 m ebadında orijinal bir kitabe yer almaktadır. Dikdörtgen biçimli mermer üzerine oyulmuş, sülüs hatla yazılmış dört satırlık Osmanlıca kitabeden ise çeşmenin banisi ve yapım tarihiyle ilgili bilgilere ulaşılmaktadır.

Benâ hazîhil-'aynel-mubâreke reîsül bevvabîn Emin Ağa
el-müştehir bi-Kethüdazâde ekreme'llahu Te'alâ bilfelâhi
Ve's-sa'adeti li-senetin semâni hamsine ve mi'eteyn ve elf
1258 yılı Cemaziyel ahir ayında (Sümer, 1992, s. 190).

Görsel 1. Selim Ağa Çeşmesi Kitabesi

Banisi: Yapının banisi dönem ayanı Kethüdazade Mehmet Emin Ağadır. Kethüdazadeler, nüfuzlu bir ayan ailesi olup bani kimlikleriyle öne çıkmaktadırlar (Emecen, 2001).

Yapım Tarihi: 1258 H. / 1842 M. yılında inşa edilmiştir.

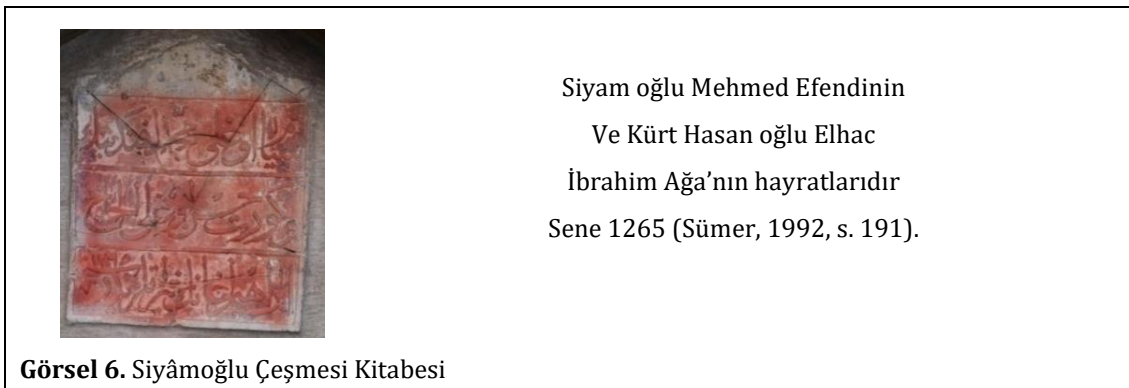
Mimari ve Süsleme Özellikleri: En erken tarihli çeşme olan bu yapı, 4.9 x 4.4 m ebadındadır. Bu bakımdan boyut açısından diğer çeşmelerden ayrılmakta, tek anıtsal-büyük yapı grubu içerisine girmektedir. Çeşme nedeni bilinmeyen bir şekilde banisinden farklı olarak "Selim Ağa" ismiyle anılmaktadır. Düzgün kesme taştan inşa edilmiş kağır yapıyı, konumu açısından bir meydan çeşmesi olarak tanımlamak mümkündür. Kare planlı, üç yüzlü çeşme, dikey uzanan dikdörtgen cepheye sahiptir. Üç yüzünden yalnızca kuzey ve batı taraftakilerinin faal olduğu, önlerinde bulunan yalıklardan anlaşılmaktadır. Doğu yüzü, zeminden belli bir seviyeye kadar duvara yaslı, işlevini bilmediğimiz başka bir öge kapatmaktadır. Bu öge, çeşmenin güneydoğusuna bitişik gibi duran su terazisiyle bağlantılı olabilir. Genel itibarıyla yalın yapı, süsleme kompozisyonu detaylarından ziyade genel hatları ve boyutuyla daha belirgindir. Tüm yüzdeki cepheler, düz satırlı olmayıp profilli sivri kemerli özelliktedir. Sivri kemerler, kuzey ve doğu yüzlerde, bilezik şeklinde kaideleri olan silmeli başlıklara sahip sütunçeler üzerine oturmaktadır. Kemerin oturduğu üzengi taşları ise hafifçe dışa taşırılmıştır. Üzengi taşının hizasında, ayna taşını bölen katlı silme uygulaması görülmektedir. En üst kısım, silmeli dar saçakla sonlandırılmıştır. Kuzey ve doğu yüzlerde ayna taşını ayıran silmelerin altındaki zemine yakın yere, mermerden yapılan dikdörtgen bir yalak yerleştirilmiştir. Kuzey yüzün ayna taşında orijinal olmadığı düşünülen pirinç bir musluk bulunmaktadır. Batı yüzdeki ayna taşında ise herhangi bir lüle veya musluk yoktur. Kuzey cephede, maşrapaları asmak için askılar görülmektedir. Kuzey cephenin her iki üst köşe bitimlerinde, pahlı dikdörtgen form içine sarkıt yerleştirilmiştir. Doğu yüzün cephesinde, sivri kemerin bittiği noktanın hemen aşağısında oval bir açıklık yer almaktadır. Sivri kemerin alt seviyesinde diğer cephelerdeki gibi ayna taşını ayıran silmeler sonradan eklendiği düşünülen öğeden dolayı görünmemektedir. Dar profilli bir saçakla sonlandırılan Selim Ağa Çeşmesinin güneydoğusuna uzanan ve çeşme arkasındaki yol üzerinde bulunan kağır su terazisinin bani-yapım yılını belirten herhangi bir kitabesi bulunmamaktadır. Fakat su basıncını düzenleyip suyu ölçerek dağıtma (Çeçen, 1999, s. 110, 189) işlevi gözetildiğinde ve XIX. yüzyıla ait çeşmelerin sayısının fazla olmasından kaynaklı yapının bu çeşmelerle çağdaş inşa edildiği tarafımızca düşünülmektedir. Terazî gövdesi üzerinde 1947 yılına ait restorasyon bilgisini içeren bir kitabesi bulunmaktadır. Sekizgen planlı, kulevari bir görünüme sahip su terazisinin cephesini alt ve üst kısımda birer silme dolanmaktadır. Çeşmenin batı cephesinin bitiminde metal kapak ile kapatılmış duvara yaslı bir birim bulunmaktadır. Kapağın açıldığı alan, su gereksinimini karşılamak için yapılmış su haznesidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde yapı, hazneli çeşme grubuna girmektedir. Çeşmenin her iki yüzünde istenilen vakitte su ihtiyacını gidermeye yönelik açıp kapatılan-kesilebilen (burma) genellikle de ucunda dönemin zevkine uygun musluk (pirinç, bakır vb.) yerleri bulunmaktadır.

2. Kürt Hasan Oğlu Elhac İbrahim Ağa-Siyâmoğlu Mehmed Efendi Çeşmesi (Siyâmoğlu Çeşmesi)

Bulunduğu Yer: Hamam Mahallesi.

Kitabesi: Sivri kemerli niş içerisinde, kemerin birleştiği kısmın hemen altında ayna taşını ortalayan 0.35 x 0.35 m ebadında orijinal bir kitabe yer almaktadır. Kare biçimli, tepesi, üçgen bir formla sonlanan mermer üzerine oyulmuş sülüs hatla yazılmış üç satırlık Osmanlıca kitabeden ise çeşmenin banisi ve yapım tarihiyle ilgili bilgilere ulaşılmaktadır.

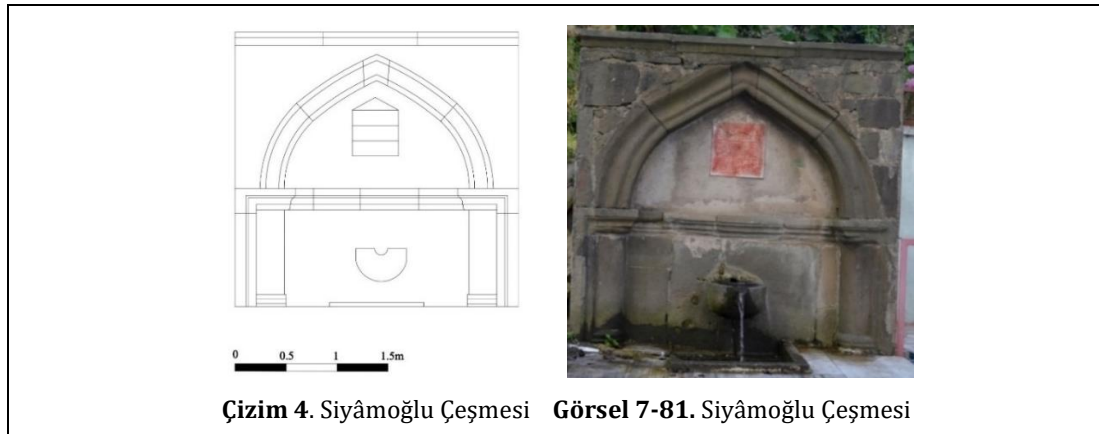
Banisi: Yapı banileri Kürt Hasan Oğlu Elhac İbrahim Ağa ile Siyâmoğlu Mehmed Efendi'dir. Çeşme, bugün halk arasında Siyâmoğlu Çeşmesi adıyla anılmaktadır.

İki bani hakkındaki araştırmalarda bazı bilgilere erişilmiştir. İleri gelen ailelerin, nikah şahitliğinde bulunduğu da yaygın bir gerçektir (Yüksel, 2008, s. 28). Yüksel'in nikah kayıtlarını yayımladığı kitabında, 1891 yılındaki bir nikahta, Hamam Mahallesi'nde, Siyamioğullarından Mehmet Efendi şahit olarak geçmektedir. Tarihi belirtilmeyen başka nikahta ise bu kez nikahı kıyılan kişi, Hamam Mahallesi'nde ikamet eden Siyamioğullarından İbrahim Efendi'dir (Yüksel, 2008, s. 115). İki farklı kayıttan, Hamam Mahallesi'nde Siyamioğullarının ikamet ettiği çıkarımı yapılabilir. Çeşmenin, Hamam Mahallesi'nde yer alması ve 1891'deki şahidin de yapı banisiyle aynı ismi taşıması baninin, bu kişi olabileceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Kürt Hasan Oğlu Elhac İbrahim Ağa ile ilgili yapılan araştırmada ise 1899'daki nikahta, şahit olarak Kürt Hasanzade Mehmet Efendi ismine rastlanmaktadır (Yüksel, 2008, s.336). Bu bilgi bize doğrudan bani ismini vermese de yakın muhitteki Kürt Hasanzadelerin varlığını kanıtlamaktadır. Neticede bu muhitteki kişilerce çeşmenin inşa ettirildiği anlaşılmaktadır (Yüksel, 2008, s. 28).

Yapım Tarihi: 1265 H. / 1848 M. yılında inşa edilmiştir.

Mimari ve Süsleme Özellikleri: Siyâmoğlu Çeşmesi, boyut açısından küçük ölçülere sahiptir. Çeşme 2.02 x 1.87 m ebadında, düzgün kesme taştan yapılmış kağir bir su yapısıdır. Konumu bakımından köşe çeşmesi grubuna girmektedir. Dikdörtgen planlı tek yüzlü çeşme, dikey uzanan dikdörtgen cepheye sahiptir. Süsleme özelliklerine bakıldığında genel olarak motifsiz, yalın bir görüntü sunmaktadır. Çeşmenin cephesi, düz satırlı olmayıp profilli sivri kemerli özelliktedir. Sivri kemerler, bilezik şeklinde kaideleri olan silmeli başlıklara sahip sütunçeler üzerine oturmaktadır. Kemerin oturduğu üzengi taşları ise hafifçe dışa taşırılmıştır. Üzengi taşının hizasında ayna taşını bölen katlı silme uygulaması görölmektedir. En üst kısım, silmeli dar saçakla sonlandırılmıştır. Ayna taşını ayıran silmelerin hemen altında, oval bir yalacık bulunmaktadır. Lüleyle gelen su, yalacığın ucundaki pahlı kısımdan zemindeki dikdörtgen bir yalağa boşalmaktadır.

Yapı, yalacık uygulaması bakımından incelenen diğer çeşmeler içerisindeki iki örnekten birisidir³. Yapı, belirli bir kaynaktan su ihtiyacı temin edilebilen çeşme grubundadır. Kaynaktan çeşmeye gelen su ise sürekli aktığından salma çeşme türüne girmektedir.

Çizim 4. Siyâmoğlu Çeşmesi Görsel 7-81. Siyâmoğlu Çeşmesi

3.Naibzade Mehmed Tevfik Efendi Çeşmesi (Naibzade Çeşmesi)

Bulunduğu Yer: Yeniköy Mahallesi.

Kitabesi: Ayna taşını ayıran silmelerin üstünde, orta hizada, 0.575 x 0.38 m ebadında orijinal bir kitabe⁴ yer almaktadır. Dikdörtgen biçimli mermer üzerine oyulmuş, sülüs hatla yazılmış dört satırlık

³ Diğer Çakıroğlu Çeşmesidir.

⁴ Naibzade Çeşmesi üzerinde yer alan bu kitabenin, Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nde yapılan

Osmanlıca kitabeden ise yapının banisi, kimin için yaptırıldığı ve yapım tarihiyle bilgilere ulaşılmaktadır.

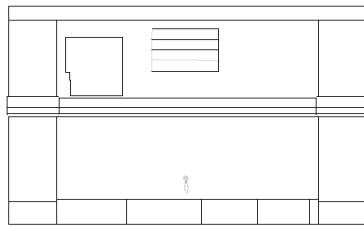
Görsel 9. Naibzade Çeşmesi Kitabesi

Naibzâde Mehmed Tevfik Efendi çûn,
Bir zevce eş ki sâht çûnîn hoş binâ-yi nev
Zühdî kalem çı keft betârih-i cevhereş
Â ez çeşmesâr-ı Hadice binûş ve rev
1275 (Sümer, 1992, s. 191).

Banisi: Çeşmenin banisi, Naibzade Mehmed Tevfik Efendi, Tirebolu'nun ileri gelenlerinden Naibzade Osman Efendi'nin oğludur (1828-1885). Çeşitli yerlerde kaymakamlık görevinde bulunan idari görevli Mehmet Efendi, eşi Hatice Hanım için bu çeşmeyi yaptırmıştır (Yüksel, 2007, s.163). Çeşme günümüzde Mehmet Efendi'nin ismi ile anılmaktadır.

Yapım Tarihi: 1275 H. /1858 M. yılında inşa edilmiştir.

Mimari ve Süsleme Özellikleri: Boyut açısından büyük ölçülere sahip çeşme, 2,95 x 1,80 m ebadında düzgün kesme taştan yapılmış kagir bir su yapısıdır. Konum açısından, tek yüzlü duvar çeşmesi grubuna girmektedir. Dikdörtgen planlı tek yüzlü çeşme, yatay uzanan dikdörtgen cepheye sahiptir. Genel itibariyle yalın olan yapıda, süsleme detaylarıyla karşılaşmamaktadır. Çeşmenin cephesi, düz satırlı olup yine aynı formda bir kemere sahiptir. Aslında düz saçak, kemeri oluşturmakta ve niş görevini görmektedir. Bu açıdan diğer çeşme örnekleri içerisinde tektir. Düz kemer görünümü elde edilen çeşmenin ayna taşı, silmelerle ikiye ayrılmıştır. Ayna taşını bölen silmeler ise çok katlıdır. Bu silmeler üzengi taşının hizasından devam etmektedir. Ayna taşını ayıran silmelerin altında, yalağa yakın orijinal olmayan pirinç bir musluk yer almaktadır. Kaynaktan çeşmeye gelen su ise sürekli aktığından yapı, salma lüveli çeşme türüne girmektedir. Musluktan akan suyun döküldüğü yere, dikdörtgen formlu bir yalak yerleştirilmiştir. Ayna taşını ayıran silmelerin üstünde ise orta hizada orijinal kitabe ile kitabenin hemen doğusunda metal kapak ile kapatılmış su haznesi alanı bulunmaktadır.

0 0,5 1 1,5m

Çizim 5. Naibzade Çeşmesi

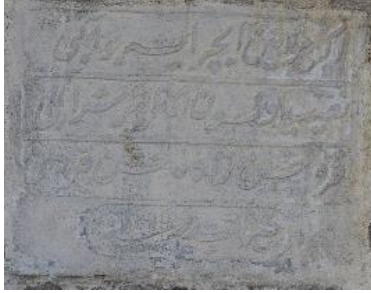
Görsel 10. Naibzade Çeşmesi

çalışmalarda 1999 yılında tescillenmiş Tirebolu Hamamının küllan kısmında yer aldığı görülmektedir. Aslında hamama da ait olmayan kitabe, 2012'de tescillenmiş Naibzade Çeşmesine sonradan getirilmiş olmalıdır. Bahsi geçen bu kitabede cevher yoluyla tarih düşürme durumu görülmekte olup (ebced hesabı ile noktalı harflerin toplamı da 1275 yılını vermektedir) bu durum özenli ve sanatsal mahiyettedir. Çeşmenin hem bir kadına ithaf edilmesi hem de kitabenin böyle bir özelliğe sahip olması inşa edilmiş çeşmenin de işçiliğinin fazla olması gerektiğini düşündürmektedir. Bkz. (TKVKBKM, Giresun-Tirebolu Tescilli Devam Eden Sivil mimarlık, Anıtsal ve Resmi Yapılar Belgesi, 28-09-81 nolu dosya) ve (TKVKBKM, Giresun-Tirebolu Tescilli Devam Eden Sivil mimarlık, Anıtsal ve Resmi Yapılar Belgesi, 28-09-25 nolu dosya).

4.Kara Hasanzade Hasan Kapudan Çeşmesi (Hasan Kapudan Çeşmesi)

Bulunduğu Yer: Yeniköy Mahallesi.

Kitabesi: Sivri kemerli niş içerisinde, ayna taşını ortalayan 0.40 x 0.31 m ebadında orijinal bir kitabe yer almaktadır. Dikdörtgen biçimli mermer üzerine oyulmuş, sülüs hatla yazılmış dört satırlık Osmanlıca kitabeden ise yapının banisi ve yapım tarihiyle ilgili bilgilere ulaşılmaktadır.

Görsel 112. Hasan Kapudan Çeşmesi Kitabesi

Eğer Mü'min içere ise bu âbi
Nasib olsun ana kevser şarabı
Kara Hasanzâde Hasan Kapudan
Hayratıdır. Sene 1294 (Sümer, 1992, s. 192).

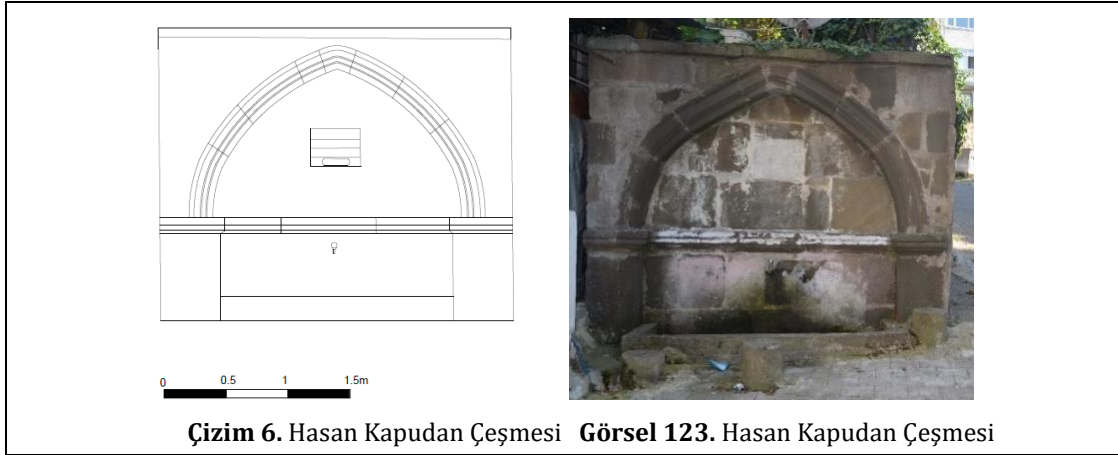
Banisi: Tirebolu'nun tanınmış ailelerinden (Sümer, 1992, s. 192) Kara Hasanzadelerden, Kara Hasanzade Hasan Kapudan isimli kişidir. Bani, kayıtlarda hem mal taşır hem de ticaret yapan tüccar kaptanları ve denizciler içerisinde varlıklı kişi olarak geçmektedir (Yüksel, 2010, s.137). İleri gelen ailelerin, nikah şahitliğinde bulunduğu önceden ifade edilmişti (Yüksel, 2008, s. 28). Doğrudan bani ismi geçmese de merkezde yer alan çeşitli mahallelerdeki çoğu nikahta Karahasanzadelerin şahitlik yaptığı kayıtlardan anlaşılmaktadır⁵.

Yapım Tarihi: 1294 H. / 1877 M. yılında inşa edilmiştir.

Mimari ve Süsleme Özellikleri: Boyut açısından küçük ölçülere sahip çeşme, 2.80 x 2.06 m ebadında, düzgün kesme taştan yapılmış kagir bir su yapısıdır. Konumu bakımından köşe çeşmesi grubuna girmektedir. Dikdörtgen planlı, tek yüzlü çeşme, yatay uzanan dikdörtgen bir cepheye sahiptir. Süsleme özelliklerine bakıldığında genel olarak motifsiz, yalın bir görüntü sunmaktadır. Çeşmenin cephesi, profilli sivri kemerli özelliktedir. Sivri kemerler, silmeli başlıklara sahip sütunçeler üzerine oturmaktadır. Kemerin oturduğu üzengi taşları ise hafifçe dışa taşırılmıştır. Üzengi taşı hizasında, ayna taşını bölen katlı silme uygulaması mevcuttur. En üst kısım, sade dar saçakla sonlandırılmıştır.

Ayna taşını ayıran silmelerin hemen altında ise orijinal olmayan sonradan eklenen bir musluk bulunmaktadır. Yapı, bu özelliğiyle istenilen vakitte su ihtiyacını gidermeye yönelik açılıp kapatılan-kesilebilen (burma) çeşme örneğini teşkil etmektedir. Musluktan akan suyun döküldüğü zeminde, dikdörtgen bir yalak yer almaktadır. Yalağın gerisinde ise yapıyla çağdaş olduğu düşünülen silindirik formlu üç dinlenme-oturma taşı bulunmaktadır. Yapı, belirli bir kaynaktan su ihtiyacı temin edilebilen çeşme grubundadır.

⁵ Bkz. (Yüksel, 2008, s.95,330,340,361,498). Ayrıca 1902'deki nikahta Çarşı Mahallesi'nden Kara Hasanzade Ali Efendi'nin şahit olduğu görülmektedir. Yüksel, dipnotuna bu kişinin Hasan Kapudanın oğlu olduğunu düşmüştür (2008, s. 410).

Çizim 6. Hasan Kapudan Çeşmesi Görsel 123. Hasan Kapudan Çeşmesi

5. Çatal Çeşme

Bulunduğu Yer: Cıntaş Mahallesi.

Kitabeleri: Dört kitabesi mevcuttur. Tek yüzdeki iki çeşmenin, sivri kemerlerinin içerisinde, ayna taşını ortalamayan birer orijinal kitabe bulunmaktadır. Sağda sivri kemerli niş içerisinde, ayna taşını ortalamayan 0.35 x 0.23 m ebadında orijinal bir kitabe mevcuttur. Dikdörtgen biçimli mermer üzerine oyulmuş, sülüs hatla yazılmış üç satırlık Osmanlıca kitabeden, yalnızca çeşmenin yapım tarihiyle ilgili bilgilere ulaşılmaktadır ⁶.

Menba-ı âb-ı hayattan eyledi cûş u hurûş
Cur'ası ruha safadır eyle ey dilteşne nûş
18 Receb 1332 (Sümer, 1992, s. 192).

Görsel 134. Çatal Çeşmede Sağ Kısımda Bulunan Çeşme Kitabesi

Solda sivri kemerli niş içerisinde, ayna taşını ortalamayan 0.35 x 0.23 m ebadında orijinal ikinci kitabe yer almaktadır. Dikdörtgen biçimli mermer üzerine oyulmuş, sülüs hatla yazılmış üç satırlık Osmanlıca kitabeden ise yapının banisi ve yapım tarihiyle ilgili bilgilere ulaşılabilmektedir.

Yapdurup Kaymakam Sami Bey etdi halkı şâd
Akdı su icra kılındı Cum'a gün resm-i küşâd
1330 Mayıs. (Sümer, 1992, s. 192).

Görsel 145. Çatal Çeşmede Sol Kısımda Bulunan Çeşme Kitabesi

⁶ Kitabe çevirisini yapan Sümer, yılı 1322 olarak çevirmiştir. Fakat kitabe bilgileri verilirken doğru olan yıl yani 1332 tarihi aktarılmıştır (Sümer, 1992, s. 192).

İki sivri kemerin birleştiği kısmın ortasında, 0.475 x 0.36 m ebadında başka bir orijinal kitabe bulunmaktadır. Dikdörtgen biçimli, mermer üzerine oyulmuş sülüs hatla Osmanlıca yazılmış dört satırlık kitabe tam çevrilememektedir. Fakat ikinci satırında görülebilen yazılardan "...bu çeşmeyi bina eyledi...?" ibareleri ile dördüncü satırda yazılan "1227 H.?" tarihli çeşmenin ilk 1812-1813 M. yıllarında yaptırıldığını düşündürmektedir. Çeşmenin en üst kısmına ise belediye tarafından bir onarım kitabesi yerleştirilmiştir.

Görsel 156. Çatal Çeşmede İki Çeşmenin Birleştiği Yerdeki Kitabe

Görsel 16. Çatal Çeşme Onarım Kitabesi

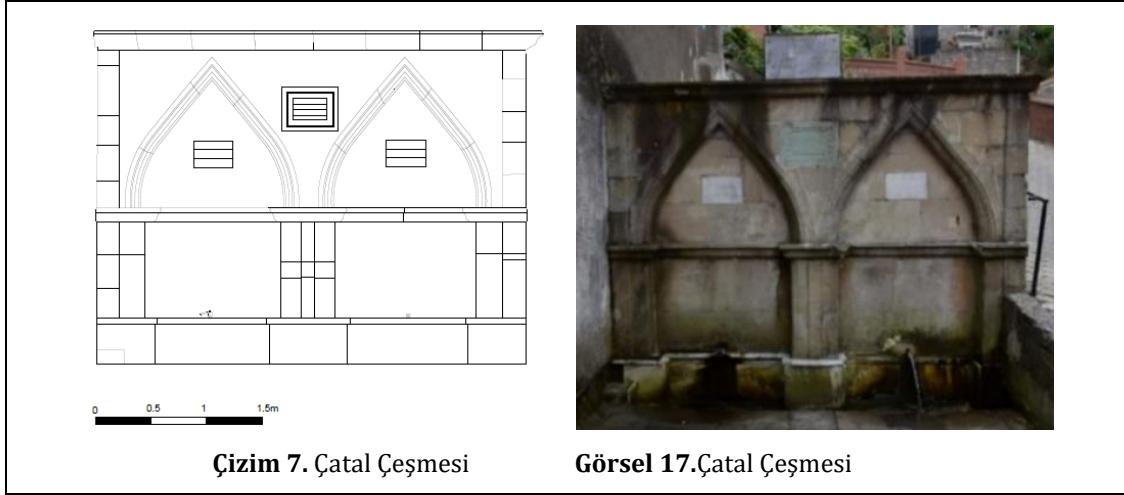
Banisi: Çeşme banisinin sol kitabedeki yazılardan, Sami Bey olduğu anlaşılmaktadır. Sami Bey kaynaklarda halka karşı şefkatli (Sümer, 1992, s. 192) bir kaymakam şeklinde geçmektedir. Fakat çeşme, tek cephede iki ayrı çeşmenin sivri kemerlerle oluşturduğu düzenden olacak ki, bani ismiyle değil "Çatal Çeşme" ismiyle anılmaktadır⁷.

Yapım Tarihi: Tek yüzünde, çift çeşmesi olan yapının ayrı iki kitabesi ile birleştikleri kısımda, orta hizada bir kitabesi daha bulunmaktadır. Ortadaki kitabenin ikinci satırında görülebilen yazılardan "...bu çeşmeyi bina eyledi...?" ibareleri ile dördüncü satırda yazılan "1227 H.?" tarihi çeşmenin ilk 1812-1813 M. yıllarında yaptırıldığını düşündürmektedir. Sağdaki kitabeden çeşmenin 1332 H. / 1914 M. yılında, soldaki kitabeden ise çeşmenin 1330 R. / 1914 M. yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Çeşmenin üst kısmına ortalı hizada olan bir onarım kitabesi ise belediye tarafından yerleştirilmiştir. Kitabeye göre çeşme 1973 yılında onarım görmüştür.

Mimari ve Süsleme Özellikleri: Boyut açısından büyük ölçülere sahip çeşme, 3.58 x 2.86 m ebadında, düzgün kesme taştan yapılmış kağır bir su yapısıdır. Konumu bakımından köşe çeşmesi grubuna girmektedir. Dikdörtgen planlı, yatay uzanan dikdörtgen cepheye sahiptir. Tek yüzlü çeşmenin cephesinde iki çeşme bulunmaktadır. Bu açıdan çeşmeyi tek yüzlü, iki birimli köşe çeşmesi olarak tanımlamak mümkündür. Ya da ikiz, tek yüzlü çeşme de denilebilmektedir. Yapının cephesindeki her çeşme, ayrı kemerlerle vurgulanmıştır. Profilli sivri kemerler, düz kaideli silmeli başlıklara sahip ayaklara oturmaktadır. Kemerin oturduğu üzenği taşları hafifçe dışa taşırılmıştır. Simetrik bir plan uygulaması olan iki çeşmede, üzenği taşının hizasında ayna taşını bölen silme uygulaması görülmektedir. En üst kısım, silmeli dar saçakla sonlandırılmıştır.

Ayna taşını ayıran silmelerin altında zemine yakın yerde ise lüleler bulunmaktadır. Bu bakımdan yapı gelen suyun sürekli aktığı salma lüleli çeşme türüne girmektedir. İki çeşmeden de akan suyun döküldüğü zeminde, dikdörtgen bir yalak yer almaktadır. Ana cephenin arkasında, külah formunda biten bir bölüm mevcuttur. Bölümün üzerinde, metal kapak ile kapatılmış su haznesi bulunmaktadır. Çeşmenin üst kısmına ortalı, dikdörtgen formu bir onarım kitabesi ise belediye tarafından yerleştirilmiştir.

⁷ İki sivri kemerin birleştiği kısmın ortasında tam okunamayan kitabede muhtemelen bu çeşmenin ilk banisi yer almaktadır. Diğer çeşmeler doğrudan bilinen ilk bani isimleriyle kataloğa alınmışken Çatal Çeşmede bahsedilen ihtimalden kaynaklı böyle bir isimlendirmeye gidilmemiş bugün şekli itibarıyla anıldığı ismi katalogta kullanılmıştır.

Çizim 7. Çatal Çeşmesi

Görsel 17. Çatal Çeşmesi

6. Çakıroğlu Çeşmesi

Bulunduğu Yer: Yeniköy Mahallesi.

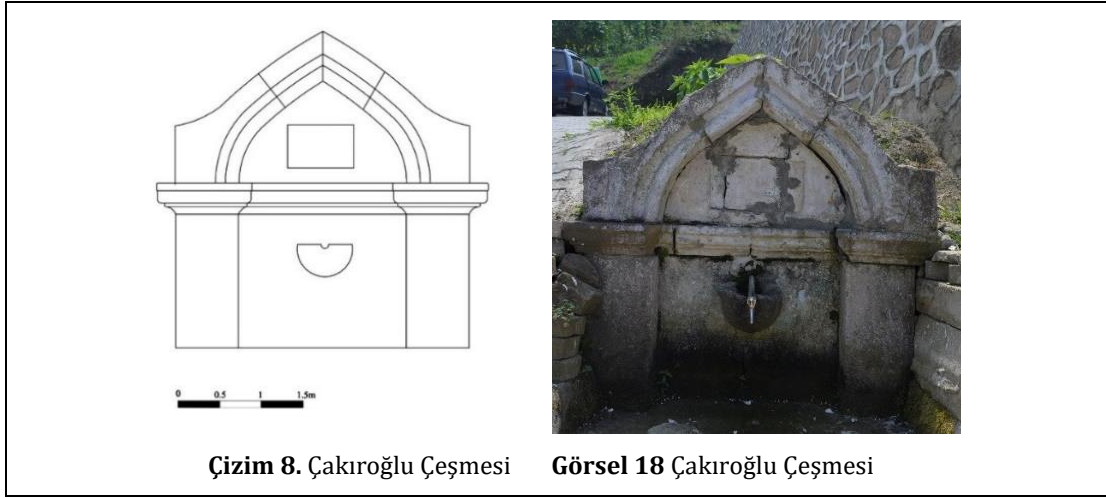
Kitabesi: Kitabesi mevcut değildir. Sivri kemerli niş içerisinde, kemerin birleştiği kısmın altında, ayna taşını ortalayarak kitabelik kısmı, 0.45 x 0.25 m ebadındadır.

Banisi: Bilinmemektedir. Fakat günümüzde “Çakıroğlu” ismiyle anıldığı için çalışmaya bu isimle alınmıştır. Çakıroğlu ismiyle yapılan araştırmalarda, Yüksel’in nikah kayıtlarındaki isimlerden yine bazı bilgilere erişilmiştir. Çarşı Mahallesi’nde Çakır Ağa Oğlu, Yeniköy Mahallesi’nde ise Çakıroğulları isimleriyle anılan kişiler bulunmaktadır (2008, s. 84, 393). Doğrudan bu kişilerin yapının banisi olduğu konusunda net bir yaklaşımda bulunulamamaktadır. Ama özellikle merkezde yaşayanların, diğer örneklerde görüldüğü üzere genellikle yapı banileri olduğu tespit edildiğinden, çeşmenin bugün bu isimle anılmasının da tesadüf olmadığı ifade edilebilir.

Yapım Tarihi: Çakıroğlu Çeşmesinin kitabesi mevcut olmadığından hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Fakat taşıdığı özelliklerin, diğer çeşmelerle olan benzerliği bize bu yapının da XIX. yüzyılda ya da XIX. yüzyılın başında yapıldığını düşündürmektedir.

Mimari ve Süsleme Özellikleri: Deformasyona uğrayan çeşme, boyut açısından küçük ölçülere sahip olup 1.50 x 1.58 m ebadındadır. Düzgün kesme taştan yapılmış kagir su yapısı, konumu bakımından köşe çeşmesi grubuna girmektedir. Dikdörtgen planlı tek yüzlü çeşme, yatay uzanan dikdörtgen cepheye sahiptir. Süsleme kompozisyonu bakımından sade düzendedir. Çeşmenin cephesi, profilli sivri kemerli özelliktedir. Sivri kemerler, silmeli başlıklara sahip düz ayaklar üzerine oturmaktadır. Kemerin oturduğu üzengi taşları ise hafifçe dışa taşırılmıştır. Üzengi taşının hizasında, ayna taşını bölen katlı silmeler görülmektedir.

Ayna taşını ayıran silmelerin hemen altında ise oval bir yalacık bulunmaktadır. Lüleye (sonradan günümüze ait musluk eklenmiştir) gelen su, yalacığın ucundaki pahlı kısımdan zemindeki geniş, dikdörtgen bir yalağa boşalmaktadır. Yapı, yalacık uygulaması bakımından Siyamoğlu Çeşmesi’nden sonra gelen ikinci farklı örnek olup belirli bir kaynaktan su ihtiyacını temin edebilen çeşme grubuna girmektedir. Kaynaktan çeşmeye gelen su ise sürekli aktığından bu yapı salma lüleli çeşme türüne girmektedir.

Cizim 8. Çakıroğlu Çeşmesi

Görsel 18 Çakıroğlu Çeşmesi

7. Atlıyolu Çeşmesi

Bulunduğu Yer: Hamam Mahallesi.

Kitabesi: Orijinal kitabesi mevcut değildir. Kaş kemerli niş içerisinde, ayna taşını ortlayan 0.53 x 0.38 m ebadında kitabelik yerinde orijinal kitabe yerine onarım kitabesi yer almaktadır. Kitabeye göre çeşme, Belediye tarafından 1973 yılında onarılmıştır.

Görsel 197. Atlı Yolu Çeşmesi Onarım Kitabesi

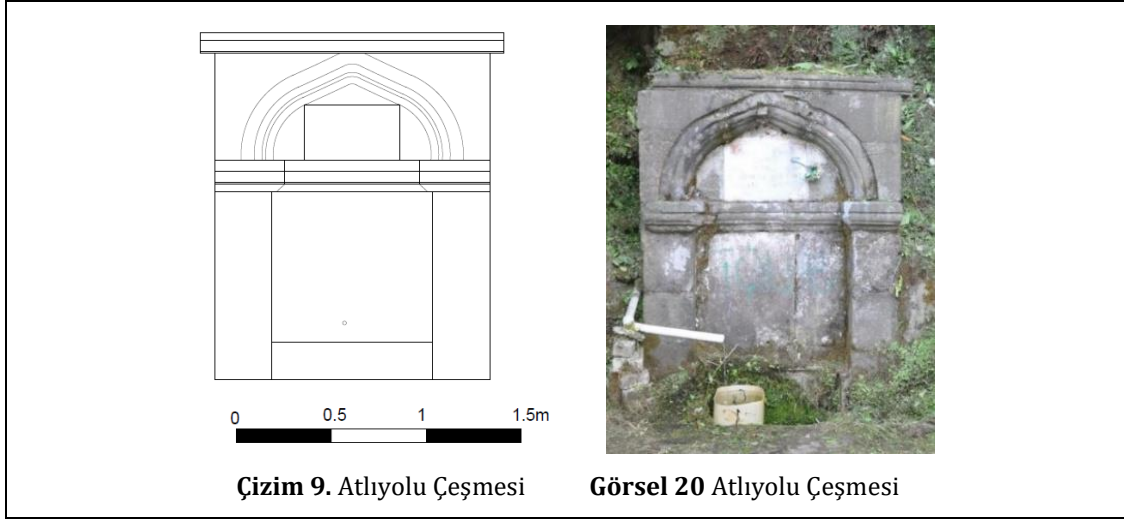
Banisi: Bilinmemektedir.

Yapım Tarihi: Atlıyolu Çeşmesinin kitabesi mevcut olmadığından hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Yalnız taşıdığı özellikler bakımından, diğer çeşmelerle olan benzerliği bu yapının, XIX. yüzyılda ya da XX. yüzyılın başında inşa ettirildiğini düşündürmektedir.

Mimari ve Süsleme Özellikleri: Deformasyona uğrayan boyut açısından küçük ölçülere sahip çeşme, 1.62 x 2.00 m ebadında, düzgün kesme taştan yapılmış kagir bir su yapısıdır. Atlıyolu Çeşmesi, konumu bakımından duvar çeşmesi grubuna girmektedir. Dikdörtgen planlı, tek yüzlü çeşme, uzun dikey bir cepheye sahiptir. Süsleme özelliklerin bakımından motifsiz, yalın bir görüntü sunmaktadır. Çeşme cephesi, profilli kaş kemerli özelliktedir. Kemerler, silmeli sütun başlıklarına sahip ayaklar üzerine oturmaktadır. Kemerin oturduğu üzengi taşları ise hafifçe dışarıya taşırılmıştır. Üzengi taşı hizasında, ayna taşını bölen katlı silme uygulaması mevcuttur. En üst kısım, silmeli dar saçakla sonlandırılmıştır.

Ayna taşını ayıran silmelerin altında, su gelen gözde, musluklar yer almamakta su ise sürekli akmamaktadır. Bu bakımdan yapı, istenilen vakitte su ihtiyacını gidermeye yönelik açıp kapatılan burmalı çeşme örneğini teşkil etmektedir. Musluktan akan suyun döküldüğü zeminde ise dikdörtgen

bir yalak yer almaktadır. Yapının doğu cephesinde yer alan kapaklı alan su haznesi olup yapı, hazneli çeşme grubuna girmektedir.

8. Tirebolu Hamamı

Bulunduğu Yer: Çarşı Mahallesi.

Kitabesi: Mevcut değildir.

Banisi: Bilinmemektedir.

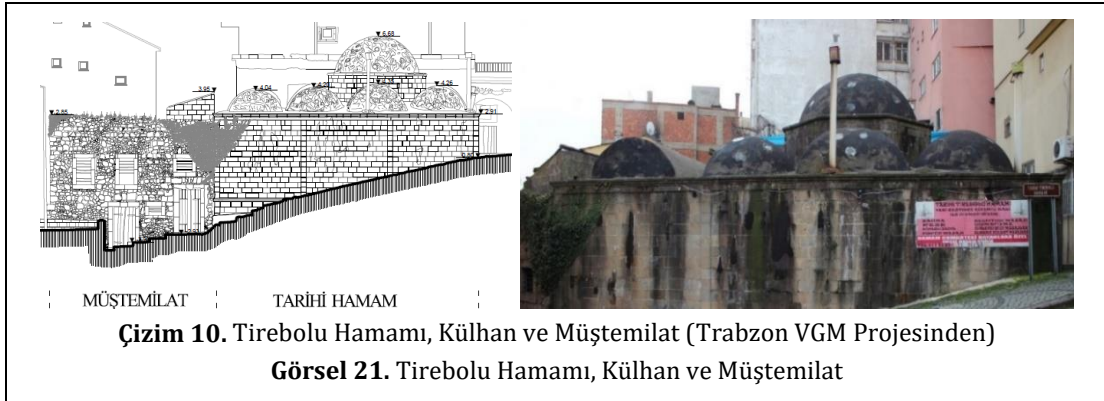
Yapım Tarihi: Yapının inşa tarihi bilinmemektedir. Hamamın hangi dönemde inşa edildiğini ya da hangi dönemden beri var olduğunu belirten ifadeler ise incelenen birincil kaynaklarda geçmemektedir. Fakat yapının taşıdığı özellikler açısından tarafımızca XIX. yüzyıla tarihlendiği düşünülmektedir.

Mimari ve Süsleme Özellikleri: Halk tarafından “Tirebolu Hamamı” olarak anıldığı için çalışmaya aynı isimle alınmıştır. Bugün kullanılan hamamın üzerinde yapılan müdahalelerden ötürü özellikle soyunmalık-camegâh kısmı ile soğukluk ve sıcaklık bölümlerindeki bazı yapı öğelerinin ve bunların malzemelerinin kısmen değiştirildiği görülmektedir. Tüm bu değişikliklere rağmen hamam büyük oranda özgünlüğünü ve tarihi özelliğini korumaktadır. Düzgün kesme taş malzemedен yapılmış, Tirebolu Hamamı'nın cephe düzeni, sade ve yalın olup cepheler profilli saçaklarla sonlanmaktadır. Tarihi hamam, başkent ile taşradaki diğer hamamlar gibi plan açısından Osmanlı Klasik hamam tipolojisi içerisinde “haçvari dört eyvanlı, dört köşe halvet hücreli tip” grubuna girmektedir. Değiştirilmiş camegâh-soyunmalık bölümüne, kuzey cephedeki kapı ile geçiş sağlanmaktadır. Tek yerden giriş sağlanan hamamın soğukluk ile sıcaklık bölümleri, kadın ve erkeklerin başka günlerde ortak kullanabildiği şekilde olup yapı, tek fonksiyonlu hamam özelliği göstermektedir. Günümüz malzemeleriyle yapılmış iki katlı soyunmalık-camegâh bölümü orijinalliğini yitirmiştir. Soyunmalıktan soğukluk bölümüne geçiş sağlayan basık kemerli bir kapı bulunmaktadır. Derinliği oldukça geniş olan kapı küçük bir koridor görüntüsü sunmakta olup aynı uygulama sıcaklık bölümüne geçiş sağlayan kapıda da görülmektedir.

Soğukluk bölümü, doğu-batı yönünde uzunlamasına dar dikdörtgen plana sahip olup içerisinde klasik hamamlarda mevcut olan tıraşlık, hela gibi kısımlar yer almaktadır. Üzeri beşik tonozla örtülü olan soğukluk kısmının her iki ucunda, düzgün kesme taşla sınırlandırılan yarım kemerli alanlar bulunmaktadır. Tıraşlık ve helalar ise kemerle sınırlandırılmış bu alanlar içerisinde yer almaktadır. Soğukluğun zemini, mermerle kaplı olup kemerli alanların hemen arkasında yer alan tıraşlık kısmı, birbirinden ayrı iki bölme olarak doğu uçta bulunmaktadır. Tıraşlığın bir bölümünde, günümüz musluğu diğerinde ise orijinal pirinç musluk yer almaktadır. Tıraşlık bölümünün tümünde küçük mermer tekneler ve sekiler bulunmaktadır. Soğukluğun batı ucundaki helaya ise basık kemerli yine derinliği fazla olan bir kapıdan girilmektedir.

Soğukluktan sıcaklık bölümüne, basık kemerli kapıdan geçiş sağlanmaktadır. Derinliği geniş olan kapı, küçük bir koridor gibidir. Sıcaklık bölümü, "haçvari dört eyvanlı, dört köşe halvet hücreli" bir plana sahiptir. Ortada, sekizgen formlu göbek taşı ile onu çevreleyen eyvanlar (umumi yıkanma yerleri), köşelerde ise hücreler-halvetler (özel yıkanma yerleri) bulunmaktadır. Malzeme bakımından sıcaklığın geneli, zeminden duvarın belirli seviyesine kadar mermerle kaplanmış, kurnalar, sekiler ve diğer yıkanma yerleri mermerden yapılmıştır. Eyvanlar, düzgün kesme taştan kemerli bölmelerle belirtilmiş olup üzerleri beşik tonoz ile örtülmüştür. Halvetlere, insan boyutlarına göre küçük, basık kemerli derin kapılar aracılığıyla geçilmektedir. Halvetler, tromplar üzerine oturmuş kubbeciklerle örtülmüştür. Göbek taşının tam üzeri ise sekizgen kasnak üzerine oturtulmuş büyük bir kubbeyle kapatılmıştır. Tüm bu örtü öğelerinde filgözü pencereler yerleştirilmiştir.

Hamamın güney cephesine bitişik, bugün üst örtüsü yıkılmış üçgen planlı, ayrı bir mekân bulunmaktadır. Mekân, kuzeyde külhan bölümünün ateşlik kısmını, güneyde ise müstemilat olarak kullanılmış alanı kapsamaktadır. Müstemilat burada görevli kişinin kaldığı aynı zamanda hamam için gerekli ihtiyaçların da depolandığı birimdir. Müstemilatın cephesindeki iki ayrı giriş kapısının, ilkinden merdivenlerle külhan bölümünün ateşlik kısmına erişilmektedir. Külhanın da beşik tonozla örtüldüğü görülebilmektedir. Külhanın ateşlik bölümüne ve müstemilata giriş sağlayan çift kanatlı ahşap kapıların, orijinal olduğu tahmin edilmektedir. Müstemilata açılan kapının lentosu üzerindeki duvarda, oyma tekniğiyle yapılmış bitkisel bir süslemeye yer verilmiştir. Üçgen planlı mekânın cephelerinde, farklı boyutlarda ve düzende demir parmaklıklı pencereler bulunmaktadır. Müstemilatın içi yıkık durumdadır.

Günümüze Ulaşmayan Su Yapıları

Kronolojik sırayla tanımlanan çeşmelerin haricinde günümüze ulaşmayan yapılar ya tahrip olmuş ya da yol inşası gibi farklı işlemler sırasında yıkılmıştır (Sümer, 1992, s.191). Eski dönem fotoğrafları arasında, herhangi bir su yapısı detayı yokken, vakıf kayıtlarından, salnamelerden ve kalan kitabelerden faydalanarak bu yapıların niceliksel özellikleri, merkez içerisindeki yerleri, banileri, tarihleri, kime ithafen yaptırıldıkları ve onlara vakfedilen mülkler (Emecen, 2001, s. 207; Fatsa, 2008) hakkında kimi bilgilere erişilebilmektedir. Örneğin, 1870 yılına ait salnamede, on dokuz çeşmenin varlığından bahsedilmektedir (Sümer, 1992, s. 132). Bugüne kalan bir kitabeden ise Yeniköy Mahallesi'nde bulunuyorken yol yapımı sırasında yıkılan Zaimoğlu Çeşmesi hakkında bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Sümer (1992, s.191) tarafından okunmuş bu kitabeden, çeşmenin Zaim Mustafa Ağa tarafından 1850 yılında inşa ettirildiği anlaşılmaktadır (Yüksel, 2004, s. 45, 28).

Günümüze ulaşmayan hamam yapıları hakkında da yine salname ve vakıf kayıtlarından bazı bilgilere erişmek mümkündür. Örneğin 1870 yılına ait salnamede bir hamamın, 1904-1905 yıllarına ait salnamelerde ise iki hamamın varlığından bahsedilmektedir. Sümer, hamamlardan bir tanesinin, ağalar döneminden kaldığını ama yerinin bilinmediğini diğerinin ise bugün var olduğunu fakat kullanılmadığını belirtmektedir (Sümer, 1992, s. 132-133). Öyle ki bu bilgilerden Tirebolu'da şu ana kadar en fazla iki hamamın varlığı anlaşılmaktadır. Bunlardan biri bugünkü Tirebolu Hamamı diğeri ise kayıtlardan hareketle Çarşıbaşı Mahallesi'nde, Ayan Kethüdazade Mehmet Emin Ağanın inşa

ettirdiği hamam olmalıdır (Emecen, 2001, s. 207). Özetle kayıtlardan merkez üzerinde, yalnızca iki hamamın geç dönemde varlığı tespit edilmiş olup birinin günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşmayan bu yapıların, malzeme-teknik, süsleme ile mimari özellikleri, çizim ve fotoğraf gibi materyallerin eksikliğinden dolayı değerlendirilememiştir. Fakat dönemdeki diğer yapılarla karşılaştırıldıklarında boyut farklılıkları olsa da genel olarak benzer anlayışla yapıldıkları tahmin edilmektedir. Bahsi geçen, değerlendirilen tüm çeşmelerin Tirebolu'nun ileri gelenleri tarafından inşa ettirilmesi de aynı beğeniyle ortaya çıkan yapıları beraberinde getirmiş olmalıdır. Ayrıca XIX. yüzyıl ilk yarısından XX. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen çeşme ve hamamların, kısmen ya da tamamen günümüze geldiği düşünüldüğünde, özellikle de bir alanda çoğunun var olması⁸ durumu değerlendirildiğinde toplumun ayan, ağa ve kaptan gibi kişilerinin ne kadar üretken olduğu ve Tirebolu merkezinin ne kadar işlek bir konumda olduğu tespit edilebilmektedir.

Değerlendirme Ve Karşılaştırma

Tarihsel Değerlendirme-Bani-Yapı İlişkisi ve Mimar-Usta Bilgileri

Osmanlı Dönemi'nde İslami inanç temelindeki temizlik anlayışıyla bağlantılı olarak halkın günlük ihtiyacını karşılayan, sosyal yaşantının bir parçasını oluşturan ve yoldan geçenlere su ikram edilmesi için hayrat amaçlı yaptırılan farklı tipteki bu su yapıları, bahsedilen özellikleri sebebiyle buldukları yere dinamizm katan birimler olarak zamanla kentteki yerlerini almışlardır. Kitabelerinden ya da taşıdıkları özelliklerden hareketle XIX. yüzyılın ilk yarısından XX. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen yapılar, sınırlanan alandaki en erken tarihli yapıları oluşturmaları bakımından önemlidir. Su yapılarında, bahsi geçen çeşmelerin kitabelerinden ve kayda alınmış vakıf belgelerinden, yapıların banilerine, yapının kimler için ve ne zaman inşa edildiğine dair bilgiler mevcuttur. Başkent ve taşra kitabelerinde, genellikle bahsedilen bu bilgiler detaylı verilirken mimar-usta isimlerinin belirtilmesine pek rastlanmamaktadır. Geleneksel uygulamalar bağlamında taşra örneği olan Tirebolu'daki çeşmelerde de mimar ya da usta isimlerine yer verilmemiştir.

Bani-yapı ilişkisi bağlamında çeşmeler özelinde kitabe ve farklı kayıtlardan hareketle dört ayrı değerlendirme yapılmıştır. İlk değerlendirme, banilerin buldukları konumlar ve taşıdıkları unvanlar üzerinedir. Bu bakımdan Tirebolu'daki çeşmelerin, toplumun ileri gelenlerince yani nüfuz açısından etkili yerlerde olan ağa, efendi ya da ayan gibi unvanlara sahip kişilerce inşa ettirildiği tespit edilmiştir. Özellikle ayan statüsündeki banilerin, Selim Ağa Çeşmesinde olduğu gibi, boyut açısından daha anıtsal-büyük ölçüleri tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu gibi tercihler, çeşmeler arasında anıtsal-büyük ve küçük çeşme gruplarının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Tabi ki boyut kavramını banilerin statüleri ile ekonomik durumlarının yanı sıra güç temsili-prestije hizmet anlayışlarıyla da açıklamak mümkündür. İkinci değerlendirme, yapıların bani sayısıdır. Bu bakımdan kitabesi bulunan yapılardan Siyamoğlu Çeşmesinin iki, kalan çeşmelerin tek banili olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü değerlendirme, yapıların kimler için inşa ettirildiğiyle ilgilidir. Naibzade Çeşmesinin başkası adına, diğer çeşmelerin ise doğrudan kişilerin kendisi adına yaptırıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca Naibzade Çeşmesini, diğer çeşmelerden ayıran en önemli özellik kadına ithaf edilen tek yapı örneğini temsil etmesidir. Dördüncü ve son değerlendirme ise banilerin, farklı yerlerdeki su yapıları için olan imar faaliyetleri üzerinedir. Bu bakımdan, Selim Ağa Çeşmesi banisi, Kethüdazade Mehmet Emin Ağa'ya ait bir çeşmenin daha varlığı tespit edilmiştir. Selim Ağa Çeşmesinden farklı olarak, doğrudan Emin Ağa'nın ismiyle anılan Trabzon'daki çeşme, baninin burada komutan⁹ olduğu vakitlere denk inşa edilmiş, fakat sonradan yıktırılmıştır. Günümüze ulaşmış eski fotoğrafından hareketle beş satırlık bir kitabesi olduğu anlaşılan çeşme, Selim Ağa Çeşmesinden altı yıl öncesine, 1836 yılına tarihlenmektedir (Karpuz, 2018, s. 122). Su terazisinin banisi ve mimar usta bilgileri bulunmamaktadır. Fakat yapının, çeşme mimar ve ustalarıyla benzer statüdeki kişiler olabileceği düşünülmektedir. Tirebolu Hamamıyla ilgili ise herhangi bir kitabe ve kayıt bulunmamaktadır. Bu nedenle yapının, banisi hakkında bir bilgi yoktur. Ayrıca çeşmeler gibi su terazisi ile hamamın da

⁸ Kayıtlarda, yapıların konumu örneğin hangi mahallede buldukları genellikle verilmiştir.

⁹ Bkz. (Sümer, 1992, s. 121).

mimar ya da usta isimleri hakkında herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kaynaklarda Tirebolu Hamamı dışında günümüze ulaşmayan bir başka hamamın, Çarşıbaşı Mahallesi'nde bulunduğu ve Ayan Kethüdâzade Mehmet Emin Ağa tarafından inşa ettirildiği yukarıda açıklanmıştı (Emecen, 2001, s. 207). Bu bakımdan günümüze gelmeyen bu hamamın banisi Kethüdâzade Mehmet Emin Ağa'nın, yukarıdaki Selim Ağa Çeşmesi de dikkate alındığında aynı yerde birden fazla su yapısı inşa ettirdiği görülmektedir.

Görsel 22. Trabzon Kethüdâzade Mehmet Emin Ağa Çeşmesi
(Karpuz, 2018, s. 123)

Konum ve Mimari Özellikler

Su yapılarından çeşmeler, konumları bakımından duvar (Naibzade Çeşmesi, Atlıyolu Çeşmesi) köşe (Siyamoğlu Çeşmesi, Hasan Kapudan Çeşmesi, Çatal Çeşme, Çakıroğlu Çeşmesi) ve meydan çeşmesi (Selim Ağa Çeşmesi) olarak üçe ayrılmaktadır. Zaten Osmanlı'da XV. yüzyıldan XX. yüzyıla dek duvar ve köşe çeşmelerinin (Kara Pilehvarian, 2000, s. 26) gerek taşra gerekse başkentte farklı cephelerle düzenlenmiş örnekleriyle karşılaşılmakta olup merkezdeki geç dönem çeşmelerinde de bu hâkim tipler görülmektedir. Ordu'daki XIX. yüzyıla tarihlenen Oluksuyu Çeşmesi, XIX. yüzyıla tarihlendiği düşünülen Ordu Kabana Çeşmesi I ve Kabana Çeşmesi II (Tali, 2019, s.82, 92, 94) konumları bakımından duvar çeşmelerini oluştururken, XIX. yüzyıla tarihlenen Trabzon'daki Kethüdâzade Mehmet Emin Ağa Çeşmesi Ordu'daki Altınordu Saray Mahallesi Ali Katip Çeşmesi gibi örnekler köşe çeşmelerini temsil etmekte ve Tirebolu'daki örneklerle benzerlik göstermektedirler (Tali, 2019, s.88, 2019, 197). Başkentte XIX. yüzyıla tarihlenen çeşmelerde konumları bakımından Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Pertevniyal Valide Sultan Çeşmesi gibi birçok yapı duvar çeşmesi, Yusuf Ziya Çeşmesi ve Ahmet Bey Çeşmesi gibi birçok yapı köşe çeşmesini temsil etmekte olup Tirebolu'daki çeşmelerle benzerdir (Kara Pilehvarian, 2000, s. 134-144). Meydan çeşmeleri ise XVIII. yüzyılda Lale devrinden itibaren anıtsal örnekler olarak başkentte inşa edilmeye başlar. Yakın çevrede üç yüzlü meydan çeşmesi olarak Ordu, Ulubey Beşoluk Çeşmesi, Ordu, Kumru Küçükakçakese Mahallesi Çeşmesi (Tali, 2019, s. 120, 133; Bayhan, 2015, s.12; Bayhan ve Ekinci, 2018, s.230), Samsun Bafra Alibey Çeşmesi, Samsun Bafra Taşlı Çeşme, Samsun Bafra Hüseyin Bey Çeşmesi (Bayraktar, 2016, s. 335, 340, 349) başkentteki, XVIII. Yüzyılda, Topkapı III. Ahmed Çeşmesi, Tophane, I. Mahmud Çeşmesi, Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi, XIX. yüzyılda Bezmi Alem Valide Sultan Çeşmesi örnekleri önemlidir (Bayhan, 2015, s.12). Tirebolu'daki Selim Ağa Çeşmesi, Osmanlı'nın geç döneminde ortaya çıkan anlayışın taşradaki bir yansıması olarak önemlidir. Çeşmeler kare (Selim Ağa Çeşmesi) ve dikdörtgen planlı (Siyamoğlu Çeşmesi, Atlıyolu Çeşmesi, Naibzade Çeşmesi, Hasan Kapudan Çeşmesi, Çatal Çeşme, Çakıroğlu Çeşmesi) olup genel cephe biçimlerine göre dikey (Selim Ağa Çeşmesi, Siyamoğlu Çeşmesi, Atlıyolu Çeşmesi) ya da yatay dikdörtgen biçimli olarak düzenlenmiştir (Naibzade Çeşmesi, Hasan Kapudan Çeşmesi, Çatal Çeşme, Çakıroğlu Çeşmesi). Taşra ve başkentte ise erken dönemden geç döneme dek birçok örnek benzer plandadır.

Hamamının sıcaklık bölümlerindeki "haçvari dört eyvanlı, köşelerde hücreleri olan plan tipi" Tirebolu Hamamıyla aynıdır (Kula Say, 2017, s. 319). Fakat bu yapılardan taşradaki örnekler tekli hamam, başkentteki örnek ise çifte hamamdır.

Su yapıları içerisinde boyutları farklılık gösteren çeşmeler, büyük ölçekli (Selim Ağa Çeşmesi) veya küçük ölçeklidir (Naibzade Çeşmesi, Siyamoğlu Çeşmesi, Hasan Kapudan Çeşmesi, Çatal Çeşme, Çakıroğlu Çeşmesi, Atlıyolu Çeşmesi). Maşrapalık nişleri bulunmayan çeşmelerin ikisinde (Siyamoğlu ve Çakıroğlu Çeşmesi), ayna taşı önünde yer alan yalacık-çanakcık öğeleri çeşme mimarisi açısından değişik uygulamalardır. Yılmaz Önge'nin çalışmalarında "Suluk Çeşme" ismiyle tanımladığı çeşmelerde, karakteristik özellik olarak yalacık-çanakcık öğeleri öne çıkmaktadır. Tirebolu'daki Siyamoğlu ile Çakıroğlu Çeşmeleri de özellikle suluk çeşme tipini üçe ayıran Önge'nin, ilk tipine ait suluk çeşmelerle benzerlik göstermektedir. Bu uygulamada, yalacık-çanakcık tas görevi görmekte, dökülen su maşrapa kullanmadan içilebilmektedir. Edirne'de, XVII. yüzyıla tarihlenen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Çeşmesinde bu özellik görülmektedir (Önge, 1997, s. 15-16; Önge, 1981, s. 199-200). Taşrada yakın çevre örneklerinde ise Ordu'da, XIX. yüzyıla tarihlenen Ayrılık, Kestane Kurtlu Çeşmeleri ile Altınordu Delikkaya Mahallesi Zeynep Çeşmesi, Altınordu Teyneli Mahallesi Çeşmesi, Çaybaşı Çayır Camii Çeşmesi gibi Ordu'da yer alan daha birçok çeşmede benzer uygulamayla karşılaşmaktadır (Tali, 2019, s. 98-108). Kare kaideye oturan, sekizgen gövdeli, kulevari bir görünüme sahip su terazisi, dar profilli bir saçakla sonlanmaktadır. Yapıyla birebir benzer taşra yakın çevrede bir örnek bulunamamış olup yukarıda belirtildiği gibi Edirne'de yapıyla çağdaş olmayan daha erken tarihlere denk gelen birkaç örnek (Zeybekoğlu, Kıran Çakır ve Özenç, 2007, s. 32-33) başkentte ise geç döneme ait Hamidiye Su Terazisi kulevari görünümü bakımından örnek gösterilebilir (Sönmezer ve Şahin, 2017, s. 604-605). Tirebolu Hamamının soyunmalık bölümü değiştirilmiş olup yapının, soğukluk bölümünün içindeki tıraşlık ve hela birimleri dahil genel mimari düzeni, yine sıcaklık bölümünün eyvan ve halvet birimleri dahil genel düzeni Osmanlı klasik döneminden geç dönemine dek yapılan hamamlarla benzerlik göstermektedir. Taşrada yakın çevre örneklerine bakıldığında Osmanlı'nın klasik dönemine tarihlenen XVI. yüzyılda inşa edilmiş Trabzon'daki İmaret Hamamı, XVIII. yüzyıla tarihlenen Alaca Hamamı (Karpuz, 2018, s. 104, 108) ile Ordu'da XIX. yüzyıla tarihlenen Ünye Saray Hamamı (Tali, 2019, s.67-73) genel mimari düzenleri açısından Tirebolu'daki hamamla benzerlik göstermektedir. Başkent örneklerinde de hamamlar, işlevleri bakımından benzer mimari özellikte düzenlenmişlerdir.

Cephe Özellikleri

Su yapıları içerisinde çeşmelerin cepheleri tek (Naibzade Çeşmesi, Siyamoğlu Çeşmesi, Hasan Kapudan Çeşmesi, Çatal Çeşme, Çakıroğlu Çeşmesi, Atlıyolu Çeşmesi) veya üç (Selim Ağa Çeşmesi) yüzlüdür. Bu çeşmeler içinde konumları bakımından köşe çeşmesi grubundaki tek yüzlü örnekler (Siyamoğlu Çeşmesi, Hasan Kapudan Çeşmesi, Çatal Çeşme, Çakıroğlu Çeşmesi) Erken Osmanlı Döneminden beri görülüyorken, üç yüzlü örnekler (Selim Ağa) Klasik Osmanlı döneminden, Geç Osmanlı dönemine kadar görülmektedir (Kara Pilehvarian, 2000, s. 26). Ayrıca tek yüzlü çeşmelerde tek kemerli (Denktaş, 2000 s. 189, Denktaş, 2010, s. 142), yan yana iki farklı kemerli ikiz yani iki birimli örneklerle Osmanlı'nın klasik dönemlerinden beri karşılaşmaktadır. Taşrada çoğu yerde karşılaşılan bu örneklerden XVIII. yüzyıla tarihlenen Erzurum Bakırcı Camii Çeşmesi ve Erzurum Narmanlı Cami Çeşmesi (Yurttaş, Özkan vd. 2008, s. 207, 250) ile başkent İstanbul'da XIX. yüzyıl başına tarihlenen II. Mahmud Çeşmesi konumu bakımından duvar çeşmesi grubuna girse de ikiz tek yüzlü çeşme örneğini temsil etmektedir (Kara Pilehvarian, 2000, s. 40, 137). Bu bakımdan merkez üzerinde bir çeşme (Çatal Çeşme) bu özelliği taşımaktadır. Neticede Tirebolu merkezde Osmanlı'nın geç dönemine tarihlenen çeşmelerin, konum ve yüzlerinde Osmanlı'nın erken ya da klasik döneminden itibaren yaygın tipin hâkim olduğu görülmektedir. Cephedeki niş biçimlerine göre ise dikdörtgen (Naibzade Çeşmesi), çok profilli sivri kemerli (Selim Ağa Çeşmesi, Siyamoğlu Çeşmesi, Hasan Kapudan Çeşmesi, Çatal Çeşme, Çakıroğlu Çeşmesi) ya da çok profilli kaş kemerli (Atlıyolu

Çeşmesi) örnekler mevcuttur. Özellikle cephe bitimleri ya düz bir dar saçakla sonlanmakta (Selim Ağa Çeşmesi, Siyamoğlu Çeşmesi, Naibzade Çeşmesi, Hasan Kapudan Çeşmesi, Çatal Çeşme, Atlı Yolu Çeşmesi) ya da kemer, yapı için bitiş kısmını oluşturmaktadır (Çakıroğlu Çeşmesi).

Giresun'da özellikle Şebinkarahisar'da XIX. yüzyıla tarihlenen Alay Çeşmesi (İltar, 2014, s. 274), taşra yakın çevre örnekleri içerisinde, XIX. yüzyıla tarihlenen Trabzon'daki Kethüdazade Mehmet Emin Ağa Çeşmesi ile Ordu'daki Oluksuyu Çeşmesi, XIX. yüzyıla tarihlendiği düşünülen Ordu Kabana Çeşmesi I-II ile XX. yüzyıla tarihlenen Kıranyağmur Çeşmesi (Tali, 2019, s. 81, 91, 93, 139) çok profilli, sivri kemerli ve kaş kemerli cephe özellikleriyle Tirebolu'daki çeşmelerle benzerlik göstermektedir. Bu çeşmeler de düz, dar bir saçakla sonlandırılmıştır. Ayrıca Kıranyağmur Çeşmesi, üç yüzlü olması sebebiyle Selim Ağa Çeşmesine benzemektedir (Tali, 2019, s. 139).

Başkent İstanbul'da ise XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başına tarihlenen çeşmeler, çoğunlukla cephe düzeni ve mimari şekli ile Avrupalı üsluplardan etkilenmiş olup bu dönemde çeşmelerde yeni düzenlemeler görülmektedir (Ödekan, 1992, s. 285). Bu açıdan Tirebolu'daki çeşmelerde birebir bir benzerlik görülmemektedir. Fakat yine de gerek taşra gerekse başkentte, erken dönemden beri kullanılmış, nişi oluşturan değişik tarzda kemerler, yalın ayna taşı ve üzerindeki kitabe ile yalaktan oluşan uzun yıllar tercih edilen sade, klasik çeşme tipinin, geç dönemde az da olsa devam ettiği bilinmektedir. Özellikle de XV. yüzyılda sivri kemerli nişlerin uygulandığı örneklerle karşılaşılmaktadır (Kara Pilehvarian, 2000, s.37). Tirebolu'da karşılaşılan Naibzade Çeşmesi dışındaki tüm çeşmeler, klasik çeşme tipi tanımına uymakta olup kemer biçimi bakımından kaş kemerli Atlıyolu Çeşmesi haricinde tümü sivri kemerli özelliktedir. İstanbul'da XIX. yüzyıla tarihlenen Abdullah Ağa Çeşmesi ve Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi ile Horhor Çeşmesi (Kara Pilehvarian, 2000, s.25, 164) kemer biçimleri farklı olsa da klasik çeşme tipine uymaktadır. Ayrıca bu çeşmelerin kemer yüzeylerindeki düz görüntü yerine Tirebolu'daki çeşmelerde yoğun profilli örnekler farklılık göstermektedir. Bu bakımdan taşra ve başkent örnekleriyle kıyaslandığında Tirebolu'da beğeni kazanan bir çeşme üslubunun sürekli uygulandığı görülmektedir. Hatta benimsenen bu üslubun Cumhuriyet Döneminden sonra Tirebolu'da 1928 yılında inşa edilen Gaçan Çeşmesi gibi örneklerde de sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

Görsel 24.8 Gaçan Çeşmesi

Su terazisinin ise sekizgen gövdesinin alt ve üst kısmını birer silme dolanmakta olup cephe genel olarak yalın bir görünüme sahiptir. Tirebolu Hamamı da düz cepheli olup dar bir saçakla sonlandırılmıştır.

Süsleme Özellikleri

Su yapılarında, süsleme kompozisyonu açısından tüm çeşmeler yalındır. Naibzade Çeşmesi hariç diğer tüm çeşmeler, profilli sivri kemerli özelliktedir. Bütün çeşmelerdeki sütunçe ve ayakların başlıkları hizasında devam eden çok katlı silmeler, çeşmeleri ikiye bölmektedir. Çeşme yüzeyleri, üzerlerinde belli bir süsleme çeşidine ait motifler barındırmasa da bu uygulamalar sayesinde cepheler hareketlilik kazanmaktadır. Giresun Şebinkarahisar'da XIX. yüzyıla tarihlenen Alay Çeşmesi

(İltar, 2014, s. 274), taşra yakın çevrede, XIX. yüzyıl ilk yarısına tarihlenen Tirebolulu olan Kethüdazade Mehmet Emin Ağa'ya ait Trabzon'daki Kethüdazade Mehmet Emin Ağa Çeşmesi ile Manastır Çeşmesinde (Karpuz, 2018, s. 121, 123) profilli kemer ile silmenin yoğun olduğu cephe uygulamaları Tirebolu'daki çeşmelerle benzerlik göstermektedir. Fakat Manastır Çeşmesinin bitiş kısmı düz devam eden, dar bir saçakla değil Trabzon'da çoğu çeşmede uygulanan üçgen biçimle sonlanmaktadır.

Başkent örneklerine bakıldığında ise XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde, çeşmelerin konumları, işlevleri ve estetik görüntüleriyle ilgili önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Evvelden tamamen işleve hizmet eden daha yalın yapıların yanı sıra işlevi yine göz önünde tutulan fakat estetik beğeniye daha fazla cevap veren XIII. yüzyıla tarihlenen İstanbul Sultanahmet, Üsküdar III. Ahmed ve İstanbul Bereketzade Çeşmesi, İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi, İstanbul Tophane Çeşmesi, İstanbul Ayrılık Çeşmesi gibi daha birçok süslü örneklerle karşılaşmaktadır. Ayrıca bu çeşmeler üzerinde Avrupalı üslupların etkisi hissedilebilmektedir. Tirebolu'daki çeşme örnekleri ise daha çok işleve yönelik bir anlayışla yapılmış sade özellikli olup gerek taşra gerekse başkentte erken dönemden beri kullanılmış nişi oluşturan değişik tarzda kemerler, yalın ayna taşı ile yalaktan oluşan (Kara Pilehvarian, 2000, s.25) klasik çeşme tipini temsil etmektedir. Bu çeşme tipinin, batılı etkilerin görüldüğü çeşmelerle çağdaş olarak varlığını sürdürdüğü ve XIX. yüzyılda az da olsa devam ettiği bilinmektedir. Yalnızca bu çeşmelerin kemerlerindeki düz görüntü yerine Tirebolu'daki çeşmelerde yoğun profilli örnekler farklılık göstermektedir. Bu bağlamda günümüze ulaşan çeşmelerdeki süsleme detaylarında, XVIII-XIX. yüzyıllardaki başkent veya bazı taşra çeşmelerinde görülen, sadece Avrupalı üslupların ayrı ya da bir arada (eklektik) uygulanabildiği örgesel sunum yakalanamamaktadır. Bunun bir sebebi bahsedilen üsluplardan her yerin etkilenme durumunun farklılığı olup başkent ve önemli taşra yerlerinde mimaride daha derin değişimler yaşanırken küçük taşra yerlerinde gelenekselliğin sürmesidir (Kuban, 2017, s. 8, 98, 102). Kulevari bir görünüme sahip su terazisinin cephesindeki silmeler dışında yüzeyinde süsleme bakımından yapıya hareketlilik kazandıracak bir uygulama yoktur. Yapı tamamen işleve yönelik olup sade bir özellik taşımaktadır. Taşrada ve başkentteki örneklerde de genellikle süslemesiz sade yapılarla karşılaşmaktadır (Zeybekoğlu, Kıran Çakır ve Özenç, 2007, s. 32-33; Sönmezer ve Şahin, 2014, s. 606). Tirebolu Hamamı genel itibarıyla yalın işlevsel özelliktedir. Yalnızca külhan kısmına açılan ahşap giriş kapısının üzerinde, bitkisel bir motif kabartma tekniğiyle yüzeye işlenmiştir. Taşrada yakın çevredeki Trabzon ve Ordu'da XIX. yüzyıl-XX. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen hamamlar ile başkentteki hamamlarda genel olarak yalın işlevsel hamam özelliği görülmektedir (Karpuz, 2018, s. 104, 108; Tali, 2019).

Mimari Unsurlar ve Malzeme ve Teknik Özellikler

Su yapıları içerisinde, Tirebolu Hamamının, çoğunlukla orijinal kalan soyunmalık ve sıcaklık bölümlerinde, özellikle basık ve yarım kemerli formda kapılar görülmektedir. Hamamın, çoğunlukla orijinal kalan soyunmalık ve sıcaklık bölümlerinin üst örtülerinde, Osmanlı'da her döneme ait taşra ve başkentteki çoğu hamamlarda yer alan filgözü pencereler görülmektedir. Su yapıları içerisindeki çeşmelerde, kemerleri taşıyan, silmeli başlıklara sahip, düz ayaklar (Naibzade Çeşmesi, Çatal Çeşme, Çakıroğlu Çeşmesi, Atlıyolu Çeşmesi) ile kaide ve başlıklarında yoğun silmeye sahip bilezikli sütunçelerle (Selim Ağa Çeşmesi, Siyamoğlu Çeşmesi) karşılaşmaktadır. Düz ayaklı örnekler bakımından, Trabzon'daki Kethüdazade Mehmet Emin Ağa Çeşmesi, Ordu'daki XIX. yüzyıla tarihlenen Oluksuyu Çeşmesi ve XIX. yüzyıla tarihlendiği düşünülen Ordu Kabana Çeşmesi I-II de (Tali, 2019, s. 81, 91, 93) başkentte, XIX. yüzyıl ilk yarısına tarihlenen Abdülmecid Han Çeşmesi ile XIX. yüzyıl ikinci yarısına tarihlenen Ramiz Ağa Çeşmesi, sütunçeli örnekler de XX. yüzyıla tarihlenen Kiranyağmur Çeşmesi (Tali, 2019, s.139) Tirebolu'daki çeşmelerle benzerlik göstermektedir. Çeşme sütunçelerinin yoğun silmeli, bilezikli olarak cami ve konut örneklerinde de yaygın kullanılması bu mimari unsurun genel bir beğeni kazanarak yerel mimaride sıklıkla tercih edildiğini göstermektedir.

Su yapıları içerisinde Tirebolu Hamamının, çoğunlukla orijinal kalan soyunmalık bölümünün üst örtüsü beşik tonoz ile örtülmüştür. Sıcaklık bölümünde ise göbek taşının üzeri kubbe, eyvanlar beşik tonoz, halvetler ise küçük kubbelerle örtülmüştür. Yine külhan bölümü üzeri beşik tonozludur. Zaten Osmanlı'da erken dönemden geç döneme dek gerek taşra gerekse başkent hamamlarında, kubbe, kubbecik ve tonozların örtü elemanı olarak tercih edildiği bilinmektedir. Yalnızca tonoz çeşitleri farklılık gösterebilmektedir. Su yapıları içerisinde çeşmeler, su terazisi ve hamamın duvar örgüsü, genellikle düzgün kesme taştan inşa edilmiş olup bu yapılar kâgirdir. Taşra ve başkent örneklerinde de çeşme ve hamam gibi ıslak hacimli birimlerde taş malzeme kullanılmıştır. Fakat yapılarda kullanılan taş çeşidi, çevre ve iklim faktörlerinden kaynaklı olarak farklılık göstermektedir. Ya da ekonomik durum, prestij ve ulaşım gibi etkenler de kullanılan malzemenin çeşidini etkilemektedir

Sonuç olarak Geç Osmanlı Dönemi'nde geniş uygulama sahasına sahip çeşitli üslupların, Karadeniz taşrasında küçük bir alanda toplanmış bu mimari eserlere yansımaları belirli ölçütlerle Sanat Tarihi disiplini ile monografik olarak değerlendirilmiş Osmanlı Devleti'nin taşra kenti Giresun-Tirebolu'daki geç dönem imar organizasyonu, küçük bir ölçekte ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Yazar Katkı Oranları

Çalışmaya 1. Yazar: %50; 2. Yazar %50 oranında katkıda bulunmuştur.

Kaynakça

- Aydın, Y. E. (2015). 19. Yüzyıl'da Tirebolu Limanı. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5 (12), 483-95.
- Ali Cevad Bey. (1313). *Mem'alik-i Osmâniyye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı I. İstanbul*. Mahmud Bey Matbaası.
- Bayhan, A.A (2015). Ulubey, Akpınar Mahallesi'nden Bir Meydan Çeşmesi Örneği: Beşoluk Çeşmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5(11), 8-18.
- Bayhan, A.A. & Ekinci, İ. (2018). Tarihi Süreçte Ordu-Milas (Mesudi-ye/Hamidiye) Yolu ve Bu Güzergah Üzerindeki Bazı Eski Yapı Kalıntılarının Düşündürdükleri. (Ed. Mehmet Okur, Volkan Aksoy, Yüksel Küçükler, Ahmet Nafiz Ünalmiş) İlkçağlardan Günümüze Jeostratejik ve Politik Açından Karadeniz (s. 215-242). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bayraktar, M.S. (2016). *Samsun'da Türk Devri Mimarisi*. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Bekdemir, Ü. (2016). *Tirebolu'nun Coğrafi Özellikleri*. Ayhan Yüksel (Haz.), Tirebolu Tarihi Yazıları: Tarih, Ekonomi, Kültür ve Sosyal Hayat (s. 13-25). İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Bijişkyan, P. M. (1969). *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası (1817-1819)*. Hrand D. Andreasyan (Çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Bostan, H. (2002). *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Cunet, V. (1892). *La Turquie d'Asia*. I. Paris.
- Çadırcı, M. (2011). *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çeçen, K. (1999). *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Darkot, B. (1979). *Tirebolu*. Meb İslam Ansiklopedisi (Cilt. 12, 1. Kısım, s. 381-82). İstanbul: Meb Basımevi.
- Denktaş, M. (1994). *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- . (2000). *Karaman Çeşmeleri*. Kayseri: Kıvılcım Yayınları.
- . (2010). *Divriği'de Osmanlı Camii ve Osmanlı Çeşmeleri*. Sivas: Çığır Ofset Matbaa.

- Emecen, F. (2001). "Doğ̈u Karadenizde Âyânlık; Tirebolulu Kethudazâde Mehmet Emin Ağa." *Belleten Dergisi* LXV. (242). 193-215.
- . (2016). *Ayan'ın Ölümü: Kethüdazade Mehmed Emin Ağa'nın Terekesi*. Ayhan Yüksel (Haz.), Tirebolu Tarihi Yazıları:Tarih, Ekonomi, Kültür ve Sosyal Hayat (s. 97-129). İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Eyice, S. (1960). İznik'de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme. *Tarih Dergisi*, C.XI, s.15: 99-120.
- . (1994). *Hamamlar*. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (Cilt. 3, 537-542). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- . (1997). *Hamam*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.15, s. 402-430). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM.
- Fallmerayer, J. P. (2002). *Doğ̈udan Fragmanlar*. H. Salihoğ̈lu (Çev.). Ankara: İmge Yayınevi.
- Fatsa, M. (2008). *Giresun Yöresinde Osmanlı Vakıfları ve Vakıf Eserler (Dini-İlmi Hayat ve Sosyal Kurumlar)*. Giresun: Giresun Belediyesi Yayınları.
- Hell, H. (1854). *Voyage en Turquie et en Perse*. Paris.
- Hamilton, W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia with Some Account of Their Antiquities and Geology. Volume II*. London: John Murray, Albemarle Street.
- İltar, G. (2014). *Giresun Kültür Envanteri*. İstanbul: Dönence Basım ve Yayın.
- Karaman, O. (2008). 19. Yüzyılın İkinci Yarısı ile 20. Yüzyılın Başlarında Giresun Kazasında Ulaşım. *Uluslararası Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 45-60.
- . (2016). *Fransız Vital Cuinet'e Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında Tirebolu*. Ayhan Yüksel (Haz.), Tirebolu Tarihi Yazıları: Tarih, Ekonomi, Kültür ve Sosyal Hayat (s. 182-192). İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Karpuz, H. (2018). *Trabzon Merkez ve İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kinneir, J. M. (1818). *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the Years 1813-1814*. London: John Murray, Albemarle-Street
- Kuban, D. (2017). *Türk Ahşap Konut Mimarisi 17-19. Yüzyıllar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kula Say, S. (2017). *Erken Dönem Osmanlı Hamamlarında Eğ̈risel Örtüye Geçiş Sistemleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kürkçüoğ̈lu, C., ve Gerger, R. (1997). Şanlıurfa'daki Tarihi Su Yapıları. *Türkiye İnşaat Mühendisliği 14. Teknik Kongresi*, 23-25 Ekim, İzmir.
- Ortaylı, İ. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değ̈işim, Makaleler 1. "19. Yüzyılda ŞTrabzon Vilayeti ve Giresun Üzerine Gözlemler" Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Ödekan, A. (1992). Kent içi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme. Semavi Eyice Armağ̈anı: İstanbul Yazıları (s. 281-298). İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Önge, Y. (1981). Türk Mimarisinde Suluk Adını Verdiğimiz Çeşmeler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 115-121.
- . (1997). *Türk Mimarisinde Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Pilehverian N., Urfaloğlu, N. ve Yazıcıoğlu L. (2000). *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Sönmezer, Ş., & Şahin, S. (2014). Hamidiye Su Terazisi, Tarihi, Mimarisi ve İşlevi. *Bellekten Dergisi*. 78 (282). 599-610.
- Sümer, F. (1992). *Tirebolu Tarihi*. İstanbul: Etam Matbaa.
- Şaşmaz, M. (2014). *Trade Reports Of The Trebizond Province On British Documents 1830-1914. I-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şemseddin Sami. (1308). *Kamusu'l A-lam, III*.
- Tali, Ş. (2017). *Ordu Merkez Saray ve Yalı Hamamı Mimari Tarihlendirilmesi*. Sultan Murat Topçu, Remzi Aydın (Ed.), Sanat Tarihi Yazıları Prof. Dr. Kerim Türkmen Armağanı (s. 605-622). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- . (2019). *Ordu ili Tarihi Su Yapıları (Hamam-Çeşme-Kagir ve Ahşap Köprüler)*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi III. Cilt. A. Suat (Çev.)*. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Yıldırım Güneş, Ö. (2020). *Giresun İli, Tirebolu İlçesi Gazipaşa Caddesi Üzerinde Bulunan Geç Dönem Osmanlı Yapıları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yurttaş, H., Özkan, H., Köşklü, Z., Tali, Ş., Okuyucu, D. Geyik, G. ve Kındığılı M. (2008). *Yolların, Suların ve Buluştuğu Şehir Erzurum*. Ankara: Kariyer Matbaacılık.
- Yüksel, A. (2003). *Tirebolu: Bir Sahil Kasabasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1788-1858). Tirebolu 1 Numaralı Şer'iyye Sicili (Tahlil-Çeviriyazı)*. İstanbul: Kitabevi.
- . (2004). *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Tirebolulu Memurlar (1879-1909)*. İstanbul: Kitabevi.
- . (2007). *Giresun Tarihi Yazıları. (3. baskı)*. İstanbul: Kitabevi.
- . (2008). *Tirebolu Kazası Nikah Kayıtları (1861-1906)*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- . (2009). *"Giresun Tarihinden Sayfalar"*. Giresun Valiliği.
- . (2010). *Geçmişten Günümüze Tirebolulu Denizciler*. İstanbul: Bengi Yayınları.
- . (2016). *Tirebolu Tarihine Genel Bir Bakış. Ayhan Yüksel (Haz.)*, Tirebolu Tarihi Yazıları: Tarih, Ekonomi, Kültür ve Sosyal Hayat (s. 27-36). İstanbul: Arı Sanat Yayınları
- Zeybekoğlu, D., Kıran Çakır, H., & Özenç, A. (2007). Edirne'deki Su Terazilerinin Analizi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 8(1). 29-33.

Extended Abstract

Tirebolu district of Giresun province of the Eastern Black Sea Region is located on the transit route to Trabzon having been an important port point. Tirebolu whose history dates back to Antique age has been a place that hosting different ethnic-religious groups till the last quarter of the 15th century when it became a part of the Ottoman Empire. The urban fabric especially after the Ottoman Period of Tirebolu started to develop with a castle and a port within the bounds of geographical conditions and the neighborhood fabric was also shaped. Many religious, civil and military constructions belonging to the Late Ottoman Period dating from the middle of XIX century to the beginning of XX. century were constructed. The subject of the study is composed of water structures locating in the centre of Tirebolu including 7 fountains (Naibzade Fountain, Siyamoğlu Fountain, Hasan Kapudan Fountain, Çatal Fountain, Çakıroğlu Fountain, Atlyolu Fountain, Selim Ağa Fountain), 1 water gage and 1 bath (Tirebolu Bath).

Within this scope the historical process of the water structures, the architect –structure relationship, architect-master, materials-tehcnical data, location-architect and the adornment properties are investigated. Within the scope of this study, it is dwelt on the location, the population and the general urban fabric constituent of Tirebolu dating from the middle of XIX century to the beginning of XX. Century, the historical process is detailed, construction atmosphere is questioned.

In the context of the the architect –structure relationship, it is confirmed that landed proprietors in Ottoman Empire having improving roles ,aghas, sailors and effendis (mudarris,imams) among the notables of the district had many buildings built for the public in the XVIII-XIX centuries The adhibition ways of all water construction are scrutinised, the constructions and the general examples inthe provincial and capital cities being built in the contemporary period are compared in terms of stylistic similarities or differences. The quantitative features, the places, the architects, the history of the destructed or destroyed structures, the informations about whom they were built for and the properties dedicated to them are presented in the study by benefiting from foundation registrations, annuals and inscriptions.

It has been determined that all the buildings having masonry and simple frontage designs have certain styles in the artistic phases of Ottoman architecture. The aim of the study is to pursue the reflections on these architectural works being built by the notables of the society in the Black Sea in line with place -society relationships and economic and historical developments with the multi-directional approach. Considering these approaches, it is aimed to document the historical structures being destroyed and facing extinction because of the modern high-rise buildings within the scope of the discipline of art history and to be a resource for local researches in the field. Consequently, the reflections of the various styles having a wide adhibition area in the Late Ottoman Period on these architectural works gathering in a small area in the Black Sea province are evaluated with certain criterias monographically with the discipline of Art History, the late period reconstruction organization in Giresun-Tirebolu, the provincial city of the Ottoman Empire is propounded on a small scale. As a result, the water structures in Tirebolu are evaluated in a single edition.

Örgütsel Başarısızlık: İşletme Fonksiyonları Açısından Bir Değerlendirme

Organizational Failure: An Evaluation in Terms of Business Functions

Rabia Kübra TÜNEL¹
Yasemin HANCIOĞLU²
Derya ÖZTÜRK³

Derleme Makale / Review Article
Geliş Tarihi / Received: 01.10.2021
Kabul Tarihi / Accepted: 10.11.2021
Doi: 10.48146/odusobiad.1001564

Atf / Citation: Tünel, R. K., Hancioğlu, Y ve Öztürk, D., (2021). "Örgütsel Başarısızlık: İşletme Fonksiyonları Açısından Bir Değerlendirme", *ODÜSOBİAD*, 11(3), 1035-1052, Doi: 10.48146/odusobiad.1001564

Öz

Küreselleşmenin artması, iletişim ve bilişim teknolojilerindeki gelişmeler, inovasyonun öneminin artması günümüzdeki rekabet anlayışını değiştirmektedir. İşletmeler değişen bu rekabet anlayışıyla birlikte yeni arayışlara doğru yönelmektedir. İşletmelerin geleneksel amaçlarından biri olan kar elde etmektir. Bununla birlikte, değişen rekabet anlayışına uyum sağlayarak topluma hizmet etmesi ve yaşamını sürdürmesi gerekmektedir. Birden fazla amaca aynı anda etkili ve verimli bir şekilde ulaşmaya çalışan işletmelerin, hem örgütsel hem de çevresel faktörlerden dolayı başarısızlıkla karşılaşma ihtimalleri vardır. Bu başarısızlığı tespit edebilmek, yönetebilmek ve ortadan kaldırabilmek üst düzey yöneticiler ve departman (fonksiyon) yöneticilerinin sorumluluğundadır. Her yönetici başarısızlıkla karşı karşıya kalma riskinin bilincinde olmalı ve başarısızlığı ortadan kaldırmada etkin rol oynamalıdır. Çalışmada örgütsel başarısızlığa neden olabilecek faktörler işletme fonksiyonları açısından ayrı ayrı ele alınmaktadır. Tüm fonksiyonlar açısından bir değerlendirmenin yapılmasının nedeni ise, her bir fonksiyonun işletmenin amaçlarına ulaşmasında katkıda bulunmasıdır. Örgütsel başarısızlık ancak bütüncül bir bakış açısıyla tam olarak anlaşılabilir. Çalışmada ayrıca bütüncül bir değerlendirme yapılarak başarısızlık faktörlerinin nasıl başarı faktörlerine dönüştürülebileceği, fonksiyon yöneticilerinin hangi sorumlulukları alması gerektiği tartışılmaktadır. Yapılan teorik değerlendirme sonucunda, işletme fonksiyonlarından kaynaklanan bazı başarısızlık faktörlerinin birbirleriyle ilişkili olduğu ve işletmenin etkililiğini olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Bu olumsuz etkiyi azaltmak ya da ortadan kaldırmak disiplinler arası holistik bakış açısı ile mümkün olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel başarısızlık, Yönetim, Pazarlama, Üretim, Muhasebe ve Finans Fonksiyonları

Abstract

Increasing globalization, developments in communication and information technologies, increasing the importance of innovation change today's understanding of competition. Businesses are heading towards new searches with this changing understanding of competition. One of the traditional goals of businesses is to make profit. However, it needs to serve the society and survive by adapting to the changing understanding of competition. Businesses trying to achieve multiple goals effectively and efficiently at the same time are likely to encounter failure due to both organizational and environmental factors. It is the responsibility of senior managers and department (function) managers to detect, manage and eliminate this failure. Every manager should be aware of the risk of facing failure and play an active role in eliminating failure. In the study, factors that can cause organizational failure are discussed separately in terms of business functions. The reason for making an evaluation in terms of all functions is that each function contributes to the achievement of the goals of the business. Organizational failure can only be fully understood from a holistic perspective. The study also discusses how failure factors can be transformed into success factors by making a holistic evaluation, and what responsibilities function managers should take. As a result of the theoretical evaluation, it can be said that some failure factors arising from business functions are related to each other and negatively affect the efficiency of the business. It will be possible to reduce or eliminate this negative effect with an interdisciplinary holistic perspective.

Keywords: Organizational failure, Administration, Marketing, Production, Accounting and Finance Functions

¹Sorumlu Yazar, Arş. Gör. Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, ANKARA/TÜRKİYE, e-posta: rktufaner@ankara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0090-3114.

²Doç. Dr. Ordu Üniversitesi, Ünye Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, ORDU/TÜRKİYE, e-posta: yaseminhancioglu@odu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6337-1314.

³Doç. Dr. Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORDU/TÜRKİYE, e-posta: deryaozturk@odu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5287-6600.

Giriş

Rekabet, bütün olarak değerlendirildiğinde ekonomiye fayda sağlamaktadır. Bunu da girişimi teşvik ederek ve kaynakların etkili ve verimli şekilde kullanılmasını sağlayarak gerçekleştirmektedir (De Bono, 2000, s. 85). Günümüzde rekabet edebilirlik daha zorlu hale gelmiştir. İşletmelerin faaliyette buldukları çevre faktörlerinin çok hızlı değiştiği görülmektedir. İşletmelerin bu değişime ayak uydurabilmesi ve yaşamını sürdürebilmesi, işletmeleri yeni arayışlara doğru yönlendirmektedir.

İşletmelerin yeni arayışlarına yön veren önemli kavramlardan biri ise sürdürülebilirlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürdürülebilirlik, üretkenlik ve çeşitliliğin devam etmesi sağlanırken, sürekli olabilmeye özelliğini korumaktır (Hancıoğlu ve Türkoğlu, 2017, s. 238). Sürdürülebilirlik kavramı işletme fonksiyonlarıyla yakından ilişkilidir. İşletme fonksiyonlarında karşı karşıya kalınan bir aksama, yanlış stratejinin benimsenmesi, yanlış kararların uygulamaya aktarılması, olayların statik bir biçimde ele alınması gibi durumlar örgütsel başarısızlık kavramını ortaya çıkarabilir. Örgütsel başarısızlığa neden olabilecek durumlar bazen yöneticiler tarafından önemsiz, geçici, belli bir fonksiyonu ya da belli bir paydaşı etkileyen bir durum şeklinde değerlendirilerek görmezden gelinir. Örgütsel başarısızlığa neden olabilecek her bir faktör işletme üzerindeki etki boyutu ne olursa olsun yöneticiler tarafından incelenmeli, ortadan kaldırılmalı ya da azaltılması adına düzenleyici önlemler alınmalıdır. Aksi takdirde işletmenin sürdürülebilirliği tehlikeye girecek, örgütsel başarısızlığın kümülatif etkisi belki de işletmenin yaşamının sonlanmasına neden olabilecektir. Çalışmada bu doğrultuda, örgütsel başarısızlığa neden olabilecek faktörler fonksiyon temeline göre ele alınmıştır.

İşletmelerin kurulma esnasında aklına gelebilecek en son düşünce örgütsel başarısızlığa uğrayabilecek olmalarıdır. Fakat işletmelerin dönem içerisinde çok çeşitli sebeplerle faaliyetlerini devam ettiremez hale geldikleri ve böylece başarısız olabildikleri de bilinen bir gerçektir. Hatta başarısız olan işletmelerin sayısının başarılı olan işletmelerden çok daha fazla olduğu da bilinmektedir. Yine de yapılan çalışmalarda, örgütsel başarısızlığın incelenmesi her zaman örgütsel başarıya göre ikincil olarak değerlendirilmektedir. Yani başarısızlık genellikle daha az önemli ya da örgütsel başarı üzerine araştırmayı tamamlayıcı olarak görülmektedir (Mellahi ve Wilkinson, 2010, s. 531).

İşletmelerin başarısızlıklarının etkilemiş oldukları alanların çok geniş olması sebebiyle bu konuya olan ilgi de artmıştır. Bu bağlamda işletmelerin yaşam döngüleri boyunca başarısızlığa uğramalarına neden olan faktörlerin ortaya çıkarılması, başarısızlık sürecinin yönetilmesi ve de işletmelerin faaliyetlerinin sürdürülemez hale gelmeden önce tahmin etmeyi mümkün hale getiren erken ikaz sistemlerinin tanımlanmasıyla ilgili olarak çalışmalar yapılmıştır. İşletmeler geleneksel yönetim anlayışlarından vazgeçerek, bilgiye dayanan iş yapma yöntemlerini uygulamaya geçirmeleri yani aynı zamanda da işletmenin tüm birimleri ile entegre çalışmaları gereklidir. Bilgiye dayanan iş yapma yöntemlerini kullanmayan yani entegre olamayan işletmeler örgütsel başarısızlığa mahkumdurlar.

Örgütsel Başarısızlık Kavramı

Başarısızlık teriminin, akademik literatürde farklı tanımlarının keşfedilmesiyle birlikte birçok anlama sahip olduğu söylenebilir. Bilim insanları işletmelerdeki başarısızlıklara atıfta bulunmak için duraklama, örgütsel ölüm, piyasadan çıkma, iflas, kısıntı (azaltma) ve aksaklıklar gibi terimleri kullanmaktadırlar.

Başarısızlık, hem biyolojik sistemlerin hem de sosyal ve ekonomik organizasyonların en temel özelliğidir (Ormerod 2005'ten aktaran Mellahi ve Wilkinson, 2010). Başarısızlığın bağlamı dış etkiler içerse de, başarısızlık için kontrol odağı organizasyonun içindedir ve başarısızlık yöneticilerin "eylemleri veya ihmalkar eylemsizliği" sonucunda ortaya çıkmaktadır (Gillespie ve Dietz, 2009:129).

Örgütsel başarısızlık, "kaynak sıkıntısı, istikrarsız hedef tercihleri ve stratejik seçeneklerin yetersiz olduğu bir durum" şeklinde tanımlanmaktadır. Örgütsel başarısızlık büyük ölçüde, işletme fonksiyonlarındaki olumsuzlukların bir işlevidir (McMillan ve Overall, 2017, s. 272-273). Örgütsel başarısızlık "bir organizasyonun kendi mikro nişine (microniche) adaptasyonundaki bir bozulma ve bununla bağlantılı olarak organizasyon içindeki kaynakların azalması" şeklinde tanımlanabilir (Cameron ve diğerleri, 1988, s. 9'dan aktaran Mellahi ve Wilkinson, 2004, s. 22). Başka bir tanıma göre ise, örgütsel başarısızlık; (1) operasyonların istemsiz bir şekilde durdurulması, (2) işletmenin iflas etmesi veya (3) sahiplikte istem dışı bir değişikliktir (Habersang ve diğerleri, 2019).

Bir kuruluşun rekabet etme yeteneği, uygulanabilirliği tehdit eden kritik bir eşiğin altında bozulduysa örgütsel başarısızlık kavramından bahsedilebilir. Örgütsel başarısızlığın belirtileri arasında pazar payının kaybedilmesi, sürekli düşük veya negatif karlılık, kritik kaynaklarda (finansal, beşeri ve teknolojik) daralma ve/veya meşruiyet kaybı sayılabilir (Mellahi ve Wilkinson, 2010).

Başarısızlık, kuruluşun meşruiyetini tehdit eden ve kuruluşun bir veya daha fazla paydaşının refahına zarar verme potansiyeline sahip olan organizasyonel temsilcilerin eyleminden (veya eylemsizliğinden) kaynaklanan tek bir büyük olay veya kümülatif olaylar dizisi olarak tanımlanmaktadır. Bu durumlar şu şekilde belirtilebilir (Gillespie ve Dietz, 2009, s. 128-129):

- Birincisi örgütsel başarısızlığın, örgütsel düzeyde kendini göstermesi için başarısızlığın örgütün meşruiyetini tehdit edebilecek kadar büyük olması gerekmektedir. Meşruiyet krizi, başarısızlığın iki açıdan sorgulanmasından kaynaklanabilir: (1) kuruluşun temel misyonunu veya temel sorumluluklarından birini yerine getirme kapasitesi (örneğin, P&O Ferries için güvenli ulaşım, New York Times için doğru gazetecilik), (2) kuruluşun yaygın olarak kabul edilen etik standartları benimseme durumu (örneğin, ölüme neden olabilecek, istismarcı veya dürüst olmayan iş uygulamalarından kaçınma).
- İkincisi, başarısızlıktan kaynaklanan algılanan potansiyel veya gerçek zarar, çalışanların kendileri tarafından değil, müşteriler, hissedarlar veya daha geniş bir etki düzeyiyle toplum gibi paydaşlar tarafından karşılanabilir.
- Üçüncüsü, başarısızlık, organizasyonda yetkilendirilen, bilgilendirilen ve görevi yerine getirme adına olanaklar tanıyan çalışanların eylemlerinin veya ihmalkar bir tavırla eylemsizliklerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığının düşünülmesidir.

Başarısızlık fikrinde, hem zamanla oluşan, kümülatif bir süreci hem de aralıklarla oluşan durum temelli bir oluşumu içeren çerçeveyi anlamak önemlidir. Organizasyonun farklı seviyelerde hazırlıklı olması adına çok sayıda değişken tanımlanır. Değişkenlerin belirlenmesi aşamasında örgütsel çöküş için bir katalizör olarak hareket etme potansiyeline sahip dış olaylar gözden geçirilir. Örgütsel bağlamda insan eylemlerinin doğasında bulunan kusurlar ve başarısızlıklar da, giderek daha ciddi durumlara ve başarısızlık süreçlerine dönüşme riski taşır. İç ve dış faktörler ile çalışan ve yönetici davranışlarından kaynaklanan durumlar birbirinin üzerine birikerek basit, karmaşık ve felakete yol açan başarısızlıklarda kendini göstermektedir (McMillan ve Overall, 2017, s. 275-276).

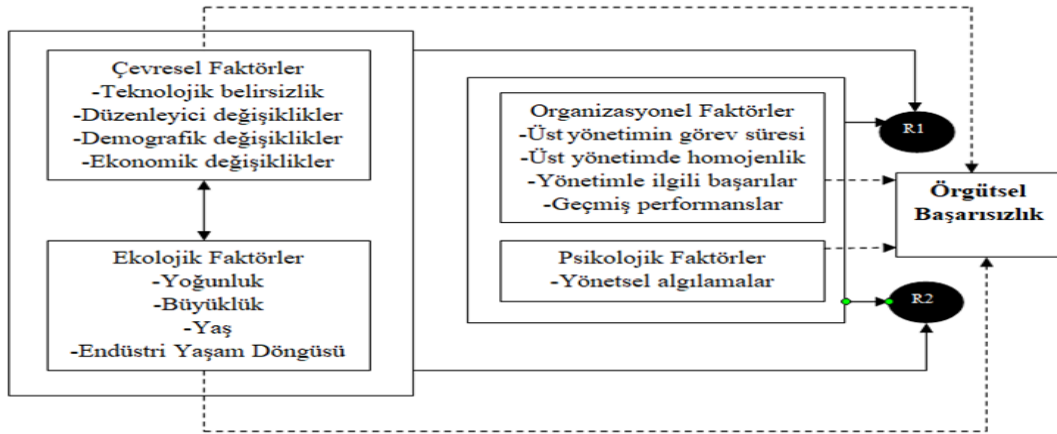
Organizasyon düzeyinde hatalar sonucunda ortaya çıkabilecek başarısızlıklar, finansal skandalları (örn, Enron, Worldcom, Parmalat), aldatma (örn, New York Times tarafından ortaya konulan intihal ve uydurma raporları), yetersizlik (örn, ABD Federal Acil Durum Yönetim Ajansı'nın Katrina kasırgasına tepkisi), ölümcül, önlenebilir kazalar (örn, Union Carbide'nin Bhopal'daki kimyasal sızıntısı, BP'nin Texas rafinerisindeki yangını), savunmasız kişilerin kullanılması (örn, çalışma şartları kötü işyerlerinde çocuk işçilerin çalıştırılması), büyük zorunlu iş kayıpları (örn, 1990'larda IBM), organizasyonun finansal yapısında büyük çöküşler ve iflaslar (örn, AIG, Freddie Mac ve Fannie Mae, Northern Rock) şeklinde belirtilebilir (Gillespie ve Dietz, 2009, s. 127).

McMillan ve Overall (2017, s. 275-276), başarısızlığı farklı stratejik örgütsel kapasitelerle ilgili üç karar verme seviyesinde zamanla oluşan ve kümülatif bir yanlış hizalama süreci olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu durum, organizasyonel hedeflerle ilgili olarak karar alma ve uygulamaya aktarma sürecinde yanlış hizalamaların sayısının artması ve sonuçta felaket getiren başarısızlıkla karşılaşma anlamına gelmektedir. Bir organizasyonda yanlış hizalamalar hem dikey hem de yatay olarak oluşturulabilir.

McMillan ve Overall (2017, s. 272-273) tarafından organizasyonlarda başarısızlığa neden olabilecek üç konu bağlamında stratejik kapasiteyi ele alan yönetim perspektifi sağlayan bir model oluşturulmuştur: Örgütsel öğrenme, örgütsel planlama, örgütsel çeviklik, her biri sırasıyla, basit, karmaşık ve felakete yol açan başarısızlıklara neden olabilmektedir. Modelde, belirli olaylar önemlidir, ancak örgütsel başarısızlığın zamana dayalı bir süreç olduğu fikriyle tanımlanabilen içsel süreçlerde önemlidir. İlk seviyede, genellikle taktiksel ve operasyonel faaliyetlerde örgütsel öğrenmenin yeterli düzeyde olmaması (veya örgütsel öğrenmeden sapma), genellikle çalışan veya müşteri açısından basit başarısızlıkları beraberinde getirmektedir. Bu durumun telafi edilmesi ve

örgütsel öğrenmenin gerçekleşmesi adına bazı önlemler alınmaktadır. İkinci seviyede, gelecekteki olaylar ve olay döngüleri hakkında öngörü eksikliği veya minimum planlama, karmaşık başarısızlıklara yol açmaktadır. Karmaşık başarısızlıklar, işletmenin hayatını sürdürmesi ve performansını arttırarak devam edebilmesi adına yüksek risk içeren zorluklar yaratır. Karmaşık başarısızlıklara örnek olarak, müşteri ihtiyaçlarıyla uyumayan ürün lansmanları, hastanede bir hastaya yanlış teşhis konulması ve bir yazılım programında tekrarlayan hatalar sayılabilir. Örgütsel öğrenmenin yetersiz olması ve planlamada öngörü eksikliğinin kümülatif etkisi, üçüncü seviyeye, yani felakete yol açan başarısızlıklara neden olabilir. Bu başarısızlık bir organizasyonun her düzeyinde meydana gelen ve büyük yapısal kurumsal dönüşümler olmadan düzeltilemeyen toplam başarısızlık şeklinde ifade edilebilir.

Mellahi ve Wilkinson (2004, s. 32-33) tarafından oluşturulan modelde örgütsel başarısızlığın belirleyicileri dört başlıkta ele alınmıştır: Çevresel faktörler, ekolojik faktörler, organizasyonel faktörler, psikolojik faktörler. Bununla birlikte, örgütsel başarısızlığı daha iyi anlamak için dış etkenlerin ve örgütsel faktörlerin başarısızlığa neden olacak şekilde nasıl etkileşime girdiğinin anlaşılması gerekmektedir. Dış ve iç çevrenin çeşitli yönlerinin etkisi ve bu çevreler arasındaki ilişkiyi tasvir eden kavramsal çerçeve şeklinde görülmektedir (Görsel 1). Bütünleştirici çerçevenin temel bir aksiyomu, her bir perspektifin altında incelenen farklı teorik varsayımların ve bağlantıların uzlaştırılması değil, aynı zamanda, birlikte örgütsel başarısızlığın tek bir perspektiften daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamasıdır. Kesikli çizgiler, çevresel ve ekolojik faktörlerin, örgütsel faktörler üzerinde bağımsız bir etkisi olabileceğini belirtmektedir. Bu doğrudan etkilerin aşırı durumlarda geçerli olacağı ileri sürülmektedir (büyük çevresel felaketler, ekonomik krizler, Enron ve Worldcom vakalarında olduğu gibi yönetimin yanlış davranışları). İç çevre ve dış çevre arasındaki etkileşimler R1 ve R2 ile temsil edilmektedir. İşletme düzeyinde, model genellikle yönetim eylemlerinin tek başına başarısızlığa yol açmadığını göstermektedir. Yönetim eylemlerinin öngörülebilirliğini arttırmak için, endüstri dinamikleri ve işletmenin faaliyet gösterdiği çevre daha geniş bağlamda ele alınmalıdır. Model, farklı iş çevrelerindeki işletmelerin aynı iç faktörlerde farklılıklar göstereceğini ileri sürmektedir. Önerilen modelde, yoğunluk, büyüklük, yaş, endüstri yaşam dengesi, organizasyonel faktörlerin örgütsel başarısızlık üzerindeki etkilerine aracılık edebilir (R1).

Görsel 1. Örgütsel başarısızlığın belirleyicilerinin bütünleştirici bir çerçevesi (Mellahi ve Wilkinson, 2004)

Miner ve diğerlerinin (1996) çalışmalarında 6 örgütsel başarısızlık faktörü tanımlanarak, iki kategoriye ayrılmıştır: Doğrudan ve yorumlayıcı etkiler. Her işletmede ortaya çıkabilecek içsel veya fiili örgütsel başarısızlığın, popülasyon düzeyinde bir öğrenme çerçevesi uygulayarak popülasyon düzeyindeki dönüşümü etkileyebileceği araştırılmıştır. Popülasyon düzeyinde öğrenme, ortak deneyimlerden kaynaklanan bir organizasyon popülasyonunda rutinler ve yapıdaki sistematik değişim şeklinde tanımlanmaktadır.

Başarısızlığın doğrudan etkileri (Miner ve diğerleri, 1996: 239-241),

- Seçilen organizasyonların ve rutinlerin kaldırılması (Removal of selected organizational and routines): Ekonomik ve örgütsel teoriler uzun zamandır organizasyonların ve rutinlerin kaldırılmasıyla değişebileceğini ileri sürüyorlardı. Geleneksel ekonomik teori, başarısızlığı, başarısızlıklardan sonra popülasyonda farklı rutinlerin birleşimini sağlayan verimsiz örgütleri ortadan kaldırmanın bir yolu olarak görmektedir.

- Kaynakların serbest bırakılması (Release of resources): İlgili etki, bir işletmenin fiili veya içsel başarısızlığından dolayı kaynakların o işletmeden diğer bir işletmeye tahsis edilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bir işletmedeki başarısızlık, bir diğerinin gelişimi için kısmi bir canlandırıcı görevi görmektedir. Belirli işletmelerin başarısızlıkları, daha sonra yeni işletmelere tahsis edilebilecek yönetsel ve teknik yetenekleri ortaya çıkarmaktadır.

Herhangi bir sektörde, bir işletmenin başarısızlığı, yeni alanlarda çaba göstermeye yardımcı olan zaman ve dikkati de serbest bırakabilir (Barlett, 1983'ten aktaran Miner ve diğerleri, 1996).

- Telafi edici uygulama (Compensating action): Bir endüstride daha fazla başarısızlığın önüne geçme çabaları, işletmelerin içsel veya fiili başarısızlıklarının üçüncü önemli maddi sonucunu temsil eder. Hükümet faaliyetleri, bu müdahalelerin önemli bir kaynağını temsil etmektedir.

- Uyarı etkisi (Alerting effect): Örgütsel başarısızlığın diğer bir potansiyel etkisi, bir endüstrideki diğer işletmeler için uyarı etkisidir. Bölgesel ekonomilerin ve bazı endüstrilerin açıklamaları, büyük işletmelerin başarısızlıklarının veya dramatik gerilemelerinin, diğer işletmeleri kendi endüstrileri veya en azından işlerini uygulama veya yürütmede temel sorunlar olabileceği sonucuna varmaya teşvik edebilmektedir.

- Çıkarımsal öğrenme (Inferential learning): Diğer ortamlardaki başarısızlık, bir şeylerin yanlış olduğuna dair bir sinyalden fazlası olarak hizmet edebilir ve belirli temel işlerin potansiyel değeri veya bunları gerçekleştirme yöntemleri hakkında çıkarımsal öğrenmeye izin verebilmektedir.

- İkinci el meşruiyet (Second-hand legitimacy): Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri radyo yayıncılığı topluluğundaki endüstri evriminin birkaç aşaması.

Bireyler ve yöneticiler başarısızlık tehdidi gibi olumsuz koşullarla karşılaştıklarında, davranışları iki boyuta göre değişebilir: görevi yerine getirme veya ihmal. Görevi yerine getirme yani eylem, yöneticilerin tehdidin bilinçli veya başka bir şekilde farkına varması ve bununla aktif olarak başa çıkma derecesini ifade eder. İhmal, yöneticilerin bilişsel olarak dikkatlerini mevcut durumdan ne ölçüde uzaklaştırabilecekleri ve aktif olarak statükoyu sürdürmeye çalışabilecekleri anlamına gelmektedir (Mellahi ve Wilkinson, 2010, s. 535).

Örgütsel başarısızlığa kısmen katkıda bulunabilecek beş psikodinamik faktör listelenmiştir: inkar, rasyonelleştirme, idealleştirme, hayal etme ve simgeleştirme. Bu faktörler bireysel ve organizasyonel öğrenmenin önündeki engeller açısından ele alınmaktadır, bununla birlikte aynı zamanda örgütsel başarısızlıkla ilgilidir (Brown ve Starkey, 2000).

İnan, Besler ve Tonus (2006) örgütsel başarısızlık nedenleri ve yöneticilerin başarısızlığı başarıya dönüştürme yollarını araştırmışlardır. Araştırma sonuçları, araştırmaya katılan yöneticilerin örgütsel başarısızlık nedeni olarak gördüğü ilk beş faktörün; nitelikli işgücü eksikliği, planlama yetersizliği, yönetim yetersizliği, ürün ve teknoloji geliştirme yetersizliği, değişime uyum yetersizliği olduğunu ortaya çıkarmıştır. Başarısızlığın üstesinden gelmede kullandıkları ilk beş yöntem arasında etkisiz yöneticilerin tolere edilmesi, yönetici geliştirmeye öncelik verilmesi, her düzeyde etkili planların yapılması, değişime hızla uyum sağlanması, çalışanların motive edilmesi yer almaktadır.

Thornhill ve Amit (2003) başarısızlığın nedenlerinin işletme yaşının bir fonksiyonu olarak değiştiğine dair genel önermeyi, 339 Kanadalı işletmenin iflas örneklerinden alınan verilerle değerlendirmişlerdir. İşletme başarısızlığının altında yatan faktörleri ve yeni işletmelerin başarısızlık mekanizmalarını eski işletmelerle karşılaştırmışlardır. Değerlendirme sonuçları genç işletmelerin yönetim bilgisi ve finansal yönetim yeteneklerindeki yetersizlikler nedeniyle başarısız olduklarını doğrulamaktadır. Öte yandan eski işletmelerin çevresel değişime uyum sağlayamaması nedeniyle başarısız olma olasılığı yüksektir.

Örgütsel başarısızlığa olan ilgi artışı dikkat çekici olsa da, örgütsel başarısızlıkla ilgili araştırmaların çoğu farklı disiplinler arasında büyük ölçüde bölünmüş durumdadır ve durum hala da böyledir. Farklı disiplinlerden bilim insanları farklı araştırma sorularını ele alırlar, araştırmaları farklı teorik temeller üzerine inşa ederler, farklı metodolojik yaklaşımlar kullanırlar ve farklı sonuçlara ulaşırlar. Sonuç, örgütsel başarısızlığın nedenleri, örgütsel başarısızlığın yönetimi, nasıl önlenebileceği veya düzeltilebileceği hakkında farklı bakış açılarının olduğu ve farklı disiplinlerdeki teorisyenlerin söylemlerinden oluşan bir "Babil Kulesi" etkisidir. İşletme ve yönetim araştırmalarında, örgütsel başarısızlık çalışmaları örgütsel başarıyı konu alan çalışmalara göre her zaman ikincil olarak kabul edilmiştir (Mellahi ve Wilkinson, 2010).

Örgütsel Başarısızlığın İşletme Fonksiyonları Açısından Değerlendirilmesi

Yönetim Fonksiyonu

Yönetim ve organizasyon alanında araştırma yapan bilim insanlarını şaşırtan temel soru şudur: Organizasyonlar neden ve nasıl başarısız olur?. Bu sorudan hareketle aşağıda yönetim ve organizasyon alanında örgütsel başarısızlığa neden olabilecek faktörler incelenmiştir.

Yönetimsel başarının çalışanların doğru şekilde yönetilmesine bağlı olduğu bir gerçektir. Çalışanların örgüt hakkındaki algıları, birbirleriyle ve yöneticileri ile ilişkileri, olumlu/olumsuz düşünceleri, yöneticileri pek çok örgütsel davranış konusuyla karşı karşıya getirmektedir. Örgütsel sessizlik, örgütsel sinizm, örgütsel stres, örgütsel tükenmişlik, örgütsel dedikodu, örgütsel intikam, örgütsel mağduriyet, örgütsel sahtekarlık, örgütsel yabancılaşma gibi çalışanların performansını, örgüte bağlılığını, iş tatminini ve örgütsel anlamda verimliliği azaltabilecek konular yöneticiler tarafından tespit edilmez ve gerekli önlemler alınmaz ise örgütsel başarısızlığa neden olabilecektir. Örgütsel sessizlik, çalışanların örgüt ile ilgili problemler ve katkı sağlanabilir alanlar ile ilgili bilgi, görüş ve düşüncelerini; bilişsel, duygusal ve davranışsal sebepler ile kolektif olarak örgüt ile paylaşmaması şeklinde tanımlanmaktadır (Bayın Donar, 2019, s. 288). Örgütsel sinizm, bireylerin çalışmakta olduğu örgüte yönelik, kuşku ve hayal kırıklığına dayanan güçlü olumsuz duygularla geliştirdiği negatif tutumdur (Yeşilaydın, 2019).

Örgütsel yaşamda strese yol açabilecek faktörler işin yapılış şekli ile ilgili olabileceği gibi, örgüt yapısından, fiziksel çevre şartlarından ya da bireylerin kendi özelliklerinden kaynaklanabilir. Örgütün amaç ve yöntemlerinin belirgin olmaması, bölümler arası çekişmeler, sıkı gözetim, kararlara katılamama, sistemdeki karmaşıklıklar, örgütteki bireylere beslenen duyarlılık düzeyi, çalışma ortamının sıcaklık, nem oranı, ışıklandırma, gürültü durumu, çok fazla veya çok az iş, zaman baskısı, vardiyalı çalışma düzeni, işte tehlike unsurunun varlığı, rol belirsizliği ve rol çatışması, iş güvensizliği, çalışanın isteklerinin engellenmesi, ilerleme olanağının olmaması, yetki ve sorumluluk dağılımındaki güçlükler, davranışların kısıtlanması, amaçlarla çatışan politikalar işletme içinde önemli stresler oluştururlar. Yanlış yönetilen bir stresin hem bireysel hem de örgütsel maliyeti oldukça fazladır (Özkalp ve Kirel, 2005, s. 431-442). Bu durumda örgütsel stres örgütsel başarısızlığa neden olan önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir. Örgütsel tükenmişlik, bireyin, basit ve fiziksel yorgunluktan çok, yapılan iş ve çalışma düzeninin gerektirdiği aşırı olarak algıladığı zihni yük, kariyer amacından sapma ve değişime uymada kendini çaresiz hissetmesini ifade etmektedir (Koçel, 2015, s. 532).

Örgütteki bireylerin, çalışma arkadaşları, astları, yöneticileri hakkında olumsuz şekilde konuşması örgütsel dedikodu kapsamındadır (Limon, 2020). Örgütsel intikamda çalışanlar birbirlerine birden fazla şekillerde zarar verebilmekte ve iş yaşamında saldırgan davranışlar ortaya çıkabilmektedir (Cezlan, 2020, s. 173). Örgütsel mağduriyet örgütteki saldırgan davranışlar ile alakalı bir kavram olarak ortaya çıkarken çalışan ve örgüt açısından olumsuz etkiler ortaya çıkaran bir kavramdır (Tekin, 2020, s. 222). Örgütsel sahtekarlık nedeniyle ortaya çıkan güven problemi çalışanlar arasındaki ilişkilerin olumsuz yönde etkilenmesiyle sıkıntılı süreçleri beraberinde getirebilir. Örgüt itibarının zarar görmesiyle işgücü devir hızı yükselir, istihdamda zorluklar yaşanır, iş ortamında verimlilik düşer (Gökalp ve Demir Uslu, 2020, s. 265-266).

Küresel rekabet ile birlikte organizasyon yapıları ve yönetim uygulamalarında ortaya çıkan hızlı, köklü ve sürekli değişim süreci içinde çalışanların buna ayak uyduramaması, kendilerini yeni rollerinde yetersiz hissetmeleri, mevcut bilgi ve becerilerinin yetersiz hale gelmesi gibi nedenlerle örgütsel yabancılaşma kavramı ortaya çıkabilir (Koçel, 2015, s. 531). Örgütsel yabancılaşma,

işgörenin kendini iş sürecinden dışlaması ya da sürece adapte edememesi ve iş yaşamında kendini gerçekleştirememesi neticesinde iş görenin ortaya koyduğu tepkidir (Aydın, 2020).

Kişiler arası çatışma, gruplar veya ekipler halinde birlikte çalışan iki veya daha fazla kişi arasında meydana gelen çatışmadır. Kişilik özellikleri, tutumlar, değerler, kültür dahil birçok bireysel farklılık kişiler arası çatışmaya yol açabilmektedir. Hedefler, beklentiler, değerler, önerilen uygulamalar ve bir durumun en iyi nasıl ele alınacağı konusundaki yaklaşımlarda bireysel farklılıklar kaçınılmazdır. Organizasyonda çatışmaya neden olan faktörlerin belirlenmesi, çatışma yönetimi sürecinde ana aşama olarak kabul edilmektedir (Beheshtifar ve Zare, 2013). Çatışma ile etkili bir mücadele veya yönetimi için örgütün çatışmayı orta düzeyde tutması ve bunu daha ileriye götürmemesi gerekir (Özkalp ve Kirel, 2005, s. 401).

İşletmelerde her faaliyet önce dikkatli bir şekilde yapılacak planlama ile başlamaktadır. Her planlama, yapılacak faaliyetlerin erişmek veya ulaşmak istenilen, arzu edilen durumu gerçekleştirmeye yöneliktir (Eren, 2008, s. 167). Yöneticinin planlamaya önem vermemesi, amaç ve hedefler belirlenirken kısa, orta ve uzun vadeli zaman ufukları ile işletmenin stratejilerinin göz önünde bulundurulmaması örgütsel başarısızlığa neden olabilir. Bununla birlikte çeşitli amaçlar, bunlara ulaştıracak yollar, araçlar ve imkanlar açısından seçim ve tercih yapmakla ilgili zihinsel, bedensel ve duygusal süreçlerin toplamı (Eren, 2008, s. 185) şeklinde tanımlanan karar verme süreci yöneticiler ve çalışanlar için kritik öneme sahiptir. İşletmelerde çeşitli hiyerarşik düzeylerdeki kurumsal, stratejik, yönetsel, operasyonel kararlar; bilgi ve enformasyon eksikliği, amaçlar ve sorunların net olarak tanımlanmaması, seçim kriterlerinin yetersiz olması, belirsizliğin fazla olması, çözüm alternatiflerinin birbirine çok yakın olması, risk almak istememe gibi (Koçel, 2015, s. 167) nedenlerle alınmayabilir. Kararların karar verme sürecinin aşamalarına özen gösterilmeden alınması, kararsızlık nedeniyle faaliyetlerin aksaması örgütsel başarısızlığa neden olabilir.

Günümüzde organizasyonlarda değişim gerekliliğinden çok dönüşüm ve organizasyonların yeterli hızda değişip değişmediği, sürekli değişimin nasıl sağlanabileceği, organizasyonların kendilerini nasıl “öğrenen organizasyon” haline getirebilecekleri tartışılmaktadır (Koçel, 2015, s. 783). İşletmeler klasik bir paradoksla karşı karşıya görünmektedirler: “Değişmek zorundayız, ancak değişim girişimlerimizin çoğu başarısız oluyor” (Burnes ve Jackson, 2011). Organizasyonlarda değişmeyen tek şey değişimdir, değişimlere ayak uyduramayan, esnek bir yapıya sahip olmayan, örgütsel öğrenmenin yetersiz düzeyde olduğu işletmeler örgütsel başarısızlık kavramıyla karşı karşıya kalabilecektir.

Kriz, örgütsel istikrar ve statükonun temelden askıya alınması veya bozulmasıdır (Seeger vd., 2005, s. 80). İşletmelerin çevresinde meydana gelen olayların sayısının gerek işletmenin kontrolü dışında gerekse işletmenin uyguladığı stratejilerin başarısızlığından dolayı artması kriz kavramını işletme yaşamının önemli bir parçası haline getirmektedir. Yöneticiler kriz ortamından en az zararlı çıkabilmek için işletme içi ve dışı etkileşimleri hızlı ve zamanında yapabilmeli yani krizi yönetebilmelidir. Kriz yönetiminde önemli olan krizden kaçmak ya da krizi çözmek değil krizi doğmadan önlemek veya krizi örgüt açısından başarıya dönüştürmektir (Bağdaş, Bakan ve Özyılmaz, 2015). Örgütlerde kriz yönetim sürecinin etkin bir şekilde tasarlanmaması örgütsel başarısızlığı beraberinde getirecektir.

Girişimcilik, pazardaki fırsatların iş fikrine dönüştürülerek yeni iş ve işletmelerin oluşturulduğu dinamik bir süreçtir. Girişimcilik açısından amaç, girişimin kuruluş ve var oluş nedenidir. İşletme faaliyetlerinin en rasyonel biçimde sürdürülmesi girişimcinin ilgi alanına girmekte iken, yeni iş olanaklarının bulunması ve yapılacak yeni yatırımlara işletmeye yeni açılımlar sağlanması da yine gerçekleştirmesi gereken işlevlerdir. Bu işlevleri yerine getirirken girişimi başarısızlıkla karşı karşıya bırakabilecek faktörler vardır. Bu faktörler şunlardır: sermaye yetersizliği, kuruluş yerinin doğru seçilmemiş olmaması, rekabet aktörlerinin dikkate alınmaması, yetersiz planlama, yetersiz zaman, kendine aşırı güven, eğitim düzeyinin yetersizliği, yönetim becerisi ve takım oluşturamama, girişimcinin işini sevmemesi, ticaret bilgisinin yetersizliği ve hazırlıklı olmadan işe başlamaktır (Marangoz, 2016). Yeni işletmeler için kritik zorluk, başlangıç sermayesi tükenmeden önce değerli kaynaklar ve yetenekler oluşturmaktır. Yeniliğin getirdiği zorlukları atlatan eski işletmeler arasında da, rekabet ortamındaki değişimlere yeni kaynak ve yetenek kombinasyonlarıyla uyum sağlamak zorunludur (Thornhill ve Amit, 2003).

Bir işletme, genel amaçlarına erişebilmek için stratejisini planlarken ve geliştirirken bu planları uygulamak için gerekli insan kaynağına gelecekte sahip olup olmayacağını değerlendirmelidir. Tüm planların karşılanması için kaç çalışana ya da hangi yeteneklere ihtiyaç duyulduğunu belirledikten sonra, insan kaynakları birimi, mevcut durumda işletmede kaç çalışan olduğunu ve planlanan zaman diliminde kaç personelin emekli olacağı veya başka şekillerde işletmeden ayrılacağını belirler. Bu bilgi ile insan kaynakları yöneticisi; işletmenin kaç tane daha çalışanı işe alması gerekeceği, bu çalışanların hangi niteliklere sahip olması gerektiğini veya işgücü talebini daha etkili bir biçimde karşılayabilmek için işten çıkarmanın gerekli olup olmadığını öngörebilir (Ferrell, Hirt ve Ferrell, 2017, s. 198-199). Yönetici tarafından ilgili konularla alakalı yanlış öngörüler, işletmelerde örgütsel başarısızlık nedeni olabilecektir.

İşletmeler için doğrudan gözlemlenemeyen ve kolayca ölçülemeyen maliyetlerin ortaya çıkmasına neden olan iki kavram personel devir hızı ve işe devamsızlık oranıdır. Personel devir hızının yüksek olması, işletmeden çok sayıda personelin ayrıldığı anlamına gelmekte iken; personel devamsızlığı ise, personelin çalışması gereken yer ve zamanda iş başında bulunmaması anlamına gelmektedir (Can ve diğerleri, 2012). Üretim aksamaları, durmaları, personel-yönetim ilişkilerinin bozulması, ürün kalitesinin düşmesi, personelin örgüte bağlılığının azalması, kurum içi huzursuzlukların artması gibi nedenlerle arzulan bir durum değildir. Her iki kavramda insan kaynakları yöneticileri tarafından düzenli periyotlarla takip edilmez ve gerekli düzeltici önlemler alınmaz ise örgütsel başarısızlığa neden olabilir.

Kurumsallaşma, bir işletmenin şahıslardan ayrı olarak standartlara, kurallara, uygulamalara sahip olması, çevresel değişimleri izleyen yapılar kurması, değişimlere uyumlu olabilecek örgüt yapısının oluşturulması, kendi yapısına özgü iş süreçleri ve iletişim biçimlerini bir örgüt haline getirmesi sürecidir. Kurumsallaşmanın işletmelerin sürdürülebilirliği için hayati öneme sahip olduğu bilinmektedir (Taştan, 2020). Kurumsallaşmayı, işletmeyi tamamen profesyonellere bırakmak, bir kenara çekilmek, denetim yapmamak, herkesin sözüne göre hareket etmek, işletmenin sırlarını dışarıya aktarmak, bir sürü danışman toplamak gibi algılayan aile işletmelerinin yaşamları genelde kısa olmaktadır. Örgütsel başarısızlığın temel nedeni aile işletmelerinin kurumsallaşması sırasında aile yönetimi ve işletme yönetimi arasındaki ilişkilerin profesyonelleşmemesi, işletmelerin hala geleneksel yöntemlerle idare edilmeye çalışılmasıdır. Bununla birlikte gelişmiş güzel yanlış kurumsallaşma uygulamaları işletmeleri hantallığa itebilir ve bu yüzden işletmelerdeki yaratıcı gelişme yok edilebilir (Atilla, 2016, s. 91-94).

Vekalet yaklaşımı, işletmenin sahipliğinin yönetimden ayrılmasının işletmenin sahiplerinin isteklerinin dikkate alınmasına neden olacağını öne süren örgütsel kontrol ile ilgili fikirlerdir. Ahlaki tehlike sorunu ve olumsuz seçim, işletmeyi örgütsel başarısızlıkla karşı karşıya getirebilir. Ahlaki tehlike sorunu, işletme sahiplerinin işletme ile ilgili bilgilere üst düzey yöneticiler kadar sahip olmamalarını, üst düzey yöneticilerin kişisel menfaatleri yönünde faaliyet göstermelerine sebep olma sorunudur. Olumsuz seçim ise, hissedarların üst düzey yöneticileri işe aldıklarında onların önceliklerini ve yetkinliklerini belirlerken sınırlı yeteneklerinin olmasından kaynaklanmaktadır (Karabulut, 2020). Kurumsal yönetim, bir işletmenin yerel ve uluslararası kanunlara, şeffaflık ve hesap verebilirlik gerekliliğine, etik normlara, çevresel ve sosyal davranış kurallarına uyduğu anlamını taşımaktadır (Varol, 2019, s. 67). Kurumsal yönetim ilkeleri doğrultusunda faaliyetler sürdürmek, yönetim kurullarını güçlendirmek, uzun dönemde işletmelerin başarılarını arttıracak ve devamlılığını sağlayacaktır. Kurumsal yönetim ilkeleri, işletme tarafından yeterince benimsenmediyse paydaşların bu yöndeki beklentileri karşılanamayacak, örgütsel başarısızlık beraberinde ortaya çıkabilecektir.

Üretim Fonksiyonu

İşletmelerin temel amaçlarından biri uzun vadede yaşamlarını sürdürmek ve kar elde etmektir. Bunu sağlayabilmek için de daha az emek, zaman ve maliyetle yüksek verimlilik düzeyinde faaliyette bulunurlar. Üretim en genel tanımıyla, insan ihtiyaçlarını karşılamak üzere üretim faktörlerinin (doğal kaynaklar, emek, sermaye ve girişim vb.) uygun ortamda bir araya getirilerek mal ya da hizmet haline dönüştürülmesidir. Kar amacı gütsün ya da gütmesin tüm örgütlerde müşteri istek ve beklentilerini karşılayacak mal ve hizmetlerin üretilmesi işletmenin varoluş sebebidir. Bu gerçekleştirilemediği takdirde işletmenin sürekliliği söz konusu değildir. Uzun vadeli bir yaşamda örgütlerin üretim faaliyetinde bulunurken başarısızlıklarla karşılaşma ihtimalleri çok yüksektir.

İşletmelerin yoğun rekabet koşullarında başarılı olabilmesi için yöneticilerin zamanında, doğru ve isabetli kararlar alması gerekir. Sürekli değişen çevre koşulları karşısında üretim yöneticilerinin bu değişikliklere yeteri kadar uyum sağlayamaması örgütsel başarısızlığın en önemli nedenlerinden biridir. Müşteri istek ve beklentilerinin hızla değişmesi, küresel pazarlarda yaşanan rekabet, hizmet sektörünün gelişimi, ulusal ya da uluslararası pazarlarda işletmelerin rakiplerine kıyasla daha düşük maliyetle daha kaliteli ürünler sunması, üretimde kullanılan kaynakların sınırlı olması vb. faktörler örgütsel başarısızlıkta rol oynayan çevresel koşullar arasında yer almaktadır. Değişen çevre koşullarına ayak uyduramayan örgütlerin varlığı tehdit altına girecektir. Aynı pazarda benzer tüketici gruplarına yönelik mal veya hizmet sunan tüm işletmelerin yeni teknolojileri kullanmasına karşın, belli bir işletmenin yenilikleri takip etmemesi durumunda işletmenin ürünleri kalite ve fiyat bakımından rekabet edemeyecek ve müşteriler diğer işletmelere yönelecektir. Örgütlerde sınırsız kaynak kullanımıyla müşteri doyumu sağlanabilir. Oysa ki doğada olduğu gibi sistem içinde de üretim kaynakları kıttır. Bu kaynakların sınırsız kullanımı mümkün değildir. İşletmenin elindeki mevcut kaynakların etkin ve verimli kullanılmaması durumunda örgütsel başarısızlık da kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla, üretim kaynaklarının verimli kullanımı örgütün amaçlarına ulaşabilmesi açısından zorunluluk oluşturmaktadır. Çünkü düşük maliyetle ve yüksek kalitede üretim sadece kaynakların verimli kullanılmasıyla mümkün olabilecektir. Üretim yönetimiyle, kaynakların en etkin bir biçimde kullanılması, kayıpların en aza indirilerek verimli çalışması ve kalite yönünden istenilen seviyeye çıkarılması hedef alınmaktadır (Tekin, 2012, s. 6).

Doğal felaketler örgütlerin çevrelerine uyum göstermeleri durumunda da örgütsel faaliyetleri belli oranda etkilemektedir. Doğal felaketlere karşı hazırlıklı olmak, kaynağı doğal felaketler olan krizin zararını önemli ölçüde azaltmaktadır (Genç, 2004, s. 340). Doğal olarak ortaya çıkan deprem, sel gibi felaketler örgütün denetimi dışında meydana gelen olaylardır. Örgütleri büyük ölçüde etkileyen etmenler arasında yer alan bu faktörler, örgütün kriz ortamına girmesine sebep olmaktadır (Akdağ, 2001, s. 40). Bu doğrultuda, doğal felaketlere karşı gerekli önlemlerin alınması, afeti önleme olanağının olmamasına karşın, afet sonrası oluşacak olumsuzlukları önlemeyi veya olası zararları azaltmak açısından önemlidir. Satıcının hammadde ve malzemeyi geç göndermesi, işgücünden kaynaklanan hatalar, işgücü dönüşü, iklim, enflasyon, ekonomik durgunluk gibi koşullar tesadüfi dalgalanmalara örnektir. Üretim sisteminin birçoğunun kendi denetimi dışındaki bu tesadüfi dalgalanmalar çerçevesinde çalışması gerekir. Gerçekte üretim süreçlerinde dalgalanmalar tesadüfi değil, kuraldır ve dalgalanmaların sistem üzerindeki etkisinin azaltılması önemli bir yönetim görevidir (Üreten, 2006, s. 10).

Üretim fonksiyonu, işletmenin genel yönetimi ve organizasyonu içinde önemli bir yer tutmaktadır. Örgütün alt sistemleri olan pazarlama, finansman, muhasebe ve diğer işletme fonksiyonlarıyla sürekli bir ilişki ve etkileşim içerisinde. Örneğin üretim fonksiyonu; işletmeler için gerekli olan işgücünün istihdam edilmesinde insan kaynakları yönetimi fonksiyonu, üretim için gerekli olan her çeşit hammadde, ürün, malzeme, donanım ve hizmetlerin temin edilmesinde satın alma fonksiyonu, üretilen mal veya hizmetlerin tüketiciye ulaştırılmasında pazarlama fonksiyonu ile uyumlu bir şekilde çalışmalarını sürdürmektedir. Örgütün herhangi bir fonksiyonunda meydana gelen bir gecikme diğer fonksiyonların faaliyetlerini de olumsuz yönde etkileyecektir. Dolayısıyla başarılı bir üretim sistemin kurulabilmesi için öncelikle katılımcı ve destekleyici bir yönetim anlayışı liderliğinde örgüt kültürünün oluşturulmasına ihtiyaç vardır. Bu sağlanamadığı takdirde örgütsel başarısızlık kaçınılmaz olacaktır. Bir örgütün kültürü ne kadar güçlü ise, örgüt üyelerinin davranışları daha büyük ölçüde kontrol edilebilmektedir. Çoğunlukla güçlü bir örgüt kültürü, üyeler arasında artan işbirliği, dayanışma ve örgüte bağlılıkla sonuçlanır. Bunun sonucunda yüksek performans, motivasyon artışı, işten ayrılma oranlarında düşüş, kuralların ve bürokrasinin azaldığı kontrol ve öğrenme gibi birtakım süreçlerin içselleştirildiği bir çalışma ortamı beklenilmektedir (Köksal, 2007, s. 52).

Günümüzün rekabetçi küresel ortamında örgütler, yetenekli çalışanları cezbetme, işe alma ve elde tutma zorluklarıyla karşı karşıyadırlar. Bununla birlikte örgüt çalışanlarının yenilikleri benimsemeye istekli olması ve örgüte karşı yüksek derecede bağlılık geliştirmeleri örgütlerin karşı karşıya kaldığı diğer önemli zorluklardır. Bu zorlukların üstesinden gelemeyen örgütlerde örgütsel başarısızlık söz konusudur. Bunun için örgütler; çalışanların karar verme sürecine dahil edilmesi, kişisel ve mesleki yeteneklerini geliştirmeleri için eğitim imkanları sağlaması, yeterli ücret ve çeşitli

sağlık programları gibi çeşitli işyeri uygulamalarını benimsemeye odaklanmaktadır. Örgüt çalışanlarının kişisel gelişiminin sağlanabilmesi için önce onların yeteneklerinin keşfedilmesi ve daha sonra da keşfedilen bu yeteneklerden yüksek oranda yararlanılması gerekir. İnsan faktörüne verilen değer arttıkça çalışanların verimliliği artacak, moral ve motivasyonu yükselecektir. Bunun sonucunda çalışanların yeteneklerinin en yüksek düzeyde kullanımı sağlanacaktır. Böylece daima verimli çalışan işçi daha çok üretecek ve işletme verimliliği artacaktır. Bu nedenle çalışanların eğitilerek motive edilmesi, etkili bir şekilde yönlendirilmesi, bilgi, beceri ve yeteneklerinin geliştirilmesi önemlidir. Çünkü çalışanların motive edilerek kişisel yeteneklerinin geliştirilmesi durumunda çalışanlar kendilerine sunulandan çok daha fazlasını örgüte kazandıracaktır.

Kalitesiz hammadde ve malzeme kullanımı, taşıma sistemlerinin yanlış seçimi, depolama şartlarının yetersiz ve elverişsiz olması, kötü yerleşim düzeni, iş akışının düzensiz olması, işgücü eğitiminin yetersiz olması vb. nedenlerden dolayı işletmelerde atık malzeme oranı artmaktadır. İşletmelerde üretim faaliyetleri sonucu ortaya çıkan atık malzeme oranının yüksek olması ise işletmenin verimliliğinin düşmesine neden olan önemli etkenlerden biridir. Bu durum işletmenin başarısızlığı noktasında kilit rol oynayabilmektedir. Bu sorunların iyileştirilmesine yönelik yöneticilerin malzeme kullanımını en aza indiren ürün tasarımı, iş akış sisteminin malzeme tasarrufu sağlayacak şekilde düzenlenmesi, depolama şartlarının sağlıklı ve güvenli hale getirilmesi gibi bir takım çözüm önerileri geliştirmeleri önerilebilir. Bunların gerçekleştirilmesi sırasında işletmede atık malzeme oranı azalacak, buna karşılık üretim miktarı artacağından verimlilik artışı da gerçekleşmiş olacaktır.

Bir imalat veya hizmet işletmesi için kuruluş yeri seçimi ve kapasitesi örgütün başarı veya başarısızlığı üzerinde güçlü etkileri olan stratejik bir karardır. Kaynakların uzun dönemli tahsisini gerektiren bu kararların birçok durumda değiştirilmesi zor ve hatta imkansız olduğu için yöneticilerin kuruluş yeri kararını vermeden önce potansiyel kuruluş yerlerine ilişkin ayrıntılı bir analiz gerçekleştirmeleri gerekir. İşletmenin kuruluş yeri seçilirken maliyetleri minimum kılan aday kuruluş yeri optimum kuruluş yeri olarak belirlenmelidir. Böyle yapılmadığı takdirde işletme yanlış yerde kurulmuş olur ki, bu nedenden kaynaklanan hammadde temini, taşıma maliyetleri, pazarlama, ulaşım ve altyapı sorunları gibi birçok sorunların giderilmesi için harcanması gereken maliyetlerin yüksekliği, işletmede verimliliği olumsuz etkileyen örgütsel başarısızlık riskini artıran bir unsur olarak görülmektedir. Kuruluş yerinin seçiminde göz önüne alınması gereken faktörler işletmeden işletmeye farklılık göstermektedir. Hammadde tüketimi yüksek olan işletmelerin hammadde kaynağına yakın olması, pazara kolay ulaştırılması gereken ürün üreten işletmelerin ise pazara yakın olması önemlidir. Ancak mutlaka işletmenin hammaddenin işletmeye taşınması, mamulün pazara taşınması ve üretimin gerçekleştirilmesi için gerekli maliyetleri minimize edecek bir kuruluş yerini belirlemesi önerilmektedir. Aynı şekilde, değiştirilmesi zor olduğu için etkisi sürekli olan bir diğer örgütsel başarısızlık riskini artıran unsur da kapasitedir. İşletmenin kapasite planlaması da başlangıçta bilimsel verilere dayalı analizler yapılarak uygun büyüklükte belirlenmiş olmalıdır. Aksi takdirde, özellikle gereğinden daha büyük kapasite ile kurulmuş olan işletmelerde atıl kapasite oluşacak, bu ise birim maliyetlerin artmasına, verimliliğin ise düşmesine neden olacaktır. Bu nedenle işletmelerin tam kapasite olmasa bile teorik kapasiteye mümkün olduğunca yakın kullanım oranlarını yakalaması gerekmektedir. Öte yandan, gereğinden daha küçük kapasite ile kurulmuş olan işletmelerde ise belli dönemlerde talebin karşılanamaması durumu ortaya çıkacak, bu ise müşteri memnuniyetsizliğine, pazar payının küçülmesine ve müşterilerin bir kısmının kaybedilmesine yol açacaktır.

İşletme kurulurken hangi üretim teknolojisinin ve makine teçhizatının kullanılacağına karar verilmesi örgütlerin başarısını etkileyen önemli unsurlardandır. İşletmelerde pahalı ve gereksiz ileri teknoloji seçilmiş olması maliyetlerin büyük oranda artmasına, tam kapasite çalıştırılmamaları nedeniyle kapasite boşluğu maliyetlerine ve vasıflı işgücü maliyetlerinin artmasına neden olacaktır. Diğer taraftan işletme teçhizatının uygun seçilmemiş olması durumunda ise gerekli bakım-onarım işlerinin zamanında yapılmaması sorunuyla karşılaşılacaktır. Bakım onarım işlemi geciktirilen ya da uygun yapılmayan makine teçhizatın hem ekonomik ömrü kısılacak ve hem de performansı düşecektir. Üretim hattında beklenmeyen zamanlarda meydana gelen duraklamalar üretim kayıplarına ve hatta iş kazalarına neden olabilecektir. Bu konularda bilinçli bir yönetim anlayışı ve planlı bir yaklaşımla alınamayan stratejik kararlar örgütü başarısızlığa götürmede etkili olabilmektedir. Sistemin koruyucu bakım faaliyetleriyle makine arızalarının ortaya çıkmaması ya da minimize edilmesi yönünde tedbirler alınabilir.

Kötü çalışma koşulları örgütleri başarısızlığa götüren faktörlerden birisidir. Çalışma ortamının gürültülü, aşırı soğuk ya da sıcak, yetersiz aydınlatma ve havalandırma vb. fiziksel koşullarının uygunsuzluğu, aşırı ve uzun çalışma saatleri, ergonomik şartlara uyulmaması nedenlerinden dolayı çalışanlarda yorgunluk ve motivasyon eksikliği görülmektedir. Bu durum çalışanların iş yaşam kalitesinin düşmesine ve dolayısıyla da örgütsel başarısızlık yaşanmasına neden olmaktadır. İş yaşamının kalitesi bir taraftan çalışanların refah ve memnuniyetini etkilerken bir taraftan da onların verimlilikleri üzerinde etkili olmaktadır. Çalışanların kendi iş arkadaşlarıyla olan ilişkileri, yönetimin kalitesi, yönetimin tüm çalışanlara adil davranması, içinde bulunulan çevrenin koşulları, çalışma koşulları, ücretlendirme sistemleri çalışanların iş yaşam kalitesini belirleyen unsurlardır. Bütün bu unsurlar; çalışanın refahı, işten aldığı hazzı, tatmini ve doyumunu etkilemekle kalmamakta aynı zamanda onların daha verimli çalışmalarını da olumlu yönde etkilemektedir.

Günümüzde örgütsel başarısızlığın önemli faktörlerinden birisi de işletmelerin müşterilerine etkin bir servis sistemi yönetimi oluşturmamalarıdır. İşlenecek olan parçanın iş istasyonlarına geliş zamanlarının ve bunların istasyonlarda işlem görme sürelerinin değişken olması nedeniyle, istasyon doluyken gelen müşterilerin beklemesi ya da istasyon boşken müşteri gelmemesi söz konusu olabilir (İlyasoğlu, 1983, s. 113). Bu durumda, müşteriler işlem görmek için beklemek zorunda kalabilirler, başka bir işletmeyi tercih edebilirler, programlar aksayabilir ya da kaynaklar atılabilir ve tüm bu sorunlar, işletmeye birtakım maliyetler yükler. Bu tür sorunlarla karşılaşan yöneticiler, gelen siparişleri işlemek için gerekli iş istasyonu sayısının belirlenmesini sağlayacak bekleme hattı analizine ihtiyaç duyarlar. Bekleme hattı sayesinde aksama ve tıkanıklık sonucu katlanılacak maliyetlerin düşmesi sağlanacak, müşteri doyumunu yükselecektir (Üreten, 2006, s. 106).

Müşterilerce beğenilmeyen, talebi olmayan ürünlerin üretimi örgütü başarısızlığa götürecektir. İşletmeler mal ve hizmet üretmek, bunları tüketicilere ulaştırmak, satmak, elde ettikleri gelirle üretim faaliyetlerini devam ettirmek ve ortaklarına bir takım kar payı dağıtmak durumundadır. Bu nedenle ürünü tüketici tarafından kabul görmeyen bir işletmenin piyasada başarılı olma şansı bulunmamaktadır. Hele ki son derece yoğun rekabetin yaşandığı günümüzde tüketiciler de oldukça bilinçli ve seçici davranmaktadır. Tüketici işletmenin ürününü beğenmediği takdirde rahatlıkla başka bir işletmeye gidip kendi arzuladığı özellikteki başka bir ürünü satın alma imkanına sahiptir. Bu nedenle ne üretileceğinin seçilmesi ve bunun tüketici ihtiyaç ve beklentilerine uygun bir şekilde tasarlanması örgütsel başarının elde edilmesinde önem taşımaktadır.

Pazarlama Fonksiyonu

Pazarlama fonksiyonu, müşteri istek ve ihtiyaçlarını en uygun şekilde karşılamak üzere üretilen mal veya hizmetlerin üreticiden müşteriye ulaşımını, sunumunu ve satışını sağlamaktadır. İşletmenin diğer fonksiyonları görevlerini ne kadar iyi yaparlarsa yapsınlar, ürünü pazarda kabul görmeyen örgütlerin başarı şansı bulunmamaktadır. İşletmelerde pazarlama fonksiyonu üretici ile tüketici arasında köprü görevi üstlenerek müşteri tatmininin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, günümüzün yoğun rekabet ortamında pazarlama faaliyetleri hayati bir öneme sahiptir. Modern pazarlama anlayışının odak noktası tüketici olduğuna göre, işletme pazara dönük eylemlerinde tüm örgütsel faaliyetlerini tüketicinin istek, ihtiyaç ve beklentileri üzerinde yoğunlaştırmak zorundadır. Bu ise pazarlama yöneticilerinin hedef pazarın özelliklerini ve bu pazardaki tüketicileri iyi tanımasını gerektirmektedir. Bir pazarlamacı hangi pazarda bulunursa bulunsun, hedef pazara uygun mal ve hizmetleri işletmenin amaçları doğrultusunda etkin bir şekilde sunmadığı takdirde örgütü başarısızlığa götürebilir. Bir pazarlama yöneticisi aynı ihtiyacı gidermede farklı kişilik yapısı, yaşam tarzı, demografik, sosyo-kültürel ve ekonomik özellikteki tüketicilerin farklı mal ve hizmet özelliklerinden tatmin olacaklarını bilmeli ve buna uygun stratejiler geliştirmelidir. Ayrıca pazarlama yöneticisi, hedef pazar bölümü ya da bölümlerindeki tüketicilerin tutumlarını ölçebilir ve değerlendirebilirse, onların satın alma davranışlarını tahmin ederek belirli başarılar sağlayabilir (İslamoğlu ve Altunışık, 2017, s. 149).

Pazarlama yönetimi hedef pazara uygun ürün ile ilgili kararlar alırken, ürün kalitesi, ürün özellikleri, ürün dizaynı ve ürün standartlarına uygunluk gibi kriterleri göz önünde bulundurmaktadır. Örneğin, fiziksel özellikleri bakımından kaliteli olmasına rağmen kullanıcıya düşük faydalar sağlayan ve kötü dizayn edilmiş birçok ürünün pazarda başarılı olma şansı yok denecek

kadar azdır. Tüketicieye sağlayacağı fayda ve kalite yanında, ürünün göze hitap eder tarzda ve psikolojik açıdan da alıcısını tatmin edebilecek biçimde dizayn edilmesi gerekmektedir (Altunışık ve diğerleri, 2016, s. 313). Fiyatlandırma kararları, işletmenin satışlarını, kârını ve dolayısıyla da başarısını etkilediği için pazarlama yöneticileri tarafından dikkatle kullanılması gereken etkili bir pazarlama aracıdır. Eğer işletme piyasada var olma amacını, pazardaki pozisyonunu dikkatli belirlerse ve buna bağlı olarak fiyatlandırma stratejisini doğru oluşturursa, işletme hedeflerine daha rahat ulaşma imkânına sahip olur (Kotler ve Armstrong, 1997, s. 496). Pazarlama yöneticilerinin müşterilerine uygun fiyatlı mal ve hizmet sunmak, uygun ödeme yöntemleri geliştirmek, maliyetleri göz önüne alarak fiyat belirlemek, piyasa fiyatlarını takip etmek ve rekabet için uygun fiyat belirlemek gibi fiyatlandırma ile ilgili görevleri bulunmaktadır. Pazarlanan bir ürünün başarılı bir şekilde satılması için müşterinin istediği yerde ve zamanda uygun miktarda hazır bulundurulması gerekir. Bu durumun sağlanabilmesi ancak etkili bir dağıtım kanalıyla mümkün olabilir. İşletmeler piyasadaki en iyi ürünü üretmek ve bunları tanıtmaya imkanına sahip olsalar bile, eğer tüketici ona ulaşmakta zorluk çekiyorsa, o ürüne karşı isteği kırılabilir ve alternatiflerine yönelebilir. Bu nedenle örgütün pazarda başarılı olabilmesi için uygun bir dağıtım kanalı seçilerek, ürünün müşterilere ulaştırılması gerekir. Bir işletme tüketici istek, ihtiyaç ve beklentilerine uygun mal veya hizmetlerini başarılı bir tutundurma programı ile tüketicilere ulaştırarak çok sayıda müşteri edinebilir. Hedef pazardaki tüketiciler işletmenin ürün veya markalarını tanımıyorsa, sunduğu faydalardan haberdar değilse işletmenin ürün ya da markasının yerine rakip ürün veya markaları tercih edebilecektir. Diğer bir ifadeyle, işletme etkin bir tutundurma karması araçlarıyla hedef kitleye ulaşamamışsa örgütün pazarlama programının başarı şansı da olmayacaktır. Pazarlama yönetimi mal ve hizmetin tanıtımında yoğun reklam kampanyaları, satış geliştirme, doğrudan pazarlama ve halkla ilişkiler gibi çeşitli iletişim araçlarını kullanarak pazardaki müşterilerine ulaşabilir. Böylece işletme sürekliliğini sağlayabilir ve rekabet üstünlüğü elde edebilir.

Teknolojide meydana gelen değişimler sonucu ürün yaşam süreleri giderek kısalmaktadır. Günümüzde işletmeler ürünlerini daha hızlı bir şekilde piyasaya sunmakta, müşterilerin yeni ürün veya hizmetlere olan talepleri artmaktadır. Dolayısıyla bu yeni ürün ve hizmetleri hızlı bir şekilde geliştirip sunamayan, ürün ve hizmetlerinde yenilik yapamayan işletmelerin rakipleri karşısında sürdürülebilir rekabet avantajı kazanmaları mümkün olmamaktadır. Ayrıca işletmelerin müşteri istek ve ihtiyaçlarını yeni gelişmelere uygun olarak tanımlayamamaları da örgütlerde başarısızlığa neden olabilmektedir. Bu nedenle pazarlama yöneticilerinin tüketicilerin ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri fark ederek geliştirilmesini sağlamaları gerekmektedir.

İşletmenin amaçlarından biri de müşterilerine yüksek kaliteli mal ve hizmet sunumuyla müşteri memnuniyetinin sağlanması sonucu gelirlerini artırmaktır. Bu bağlamda çalışanların tatmin edilmesi örgütün başarısı için son derece önemli olmaktadır. Çalışanlar sosyal ve ekonomik anlamda tatmin edilemezse, işinden ve işyerinden memnun olmayan mutsuz çalışanlar ortaya çıkacaktır. Bunun sonucunda örgütsel başarısızlık ve dolayısıyla mali kayıplar söz konusu olacaktır. Bir çalışanın tatmin düzeyi ne kadar yüksek olursa, motivasyon düzeyi de o kadar yüksek olacak ve ürettikleri mal ve hizmet kalitesi de artacaktır. Bu durumda dış müşteri tatmini de sağlanacaktır. İşletmede insan kaynaklarını başarılı ve etkili bir şekilde yönetmek isteyen işletmeler, müşterilerine yönelik yapmış oldukları ödüllendirme programlarını, işletme çalışanlarına da uygulamaları gerekmektedir. Bu bağlamda, işletme çalışanlarına müşteri gibi davranmak ve onları uzun dönemde işletmede tutmaya çalışmak, etkili ve önemli bir yönetim uygulamasıdır (Gel, 2007, s. 78; Yıldırım, 2012, s. 14).

Muhasebe ve Finans Fonksiyonu

İşletmeler, varlıklarını sürdürmek ve korumak, kar elde etmek ve topluma hizmet etmek amacıyla kurulurlar. Fakat işletmelerin muhasebe hileleri ve aldatmalarının, ölümcül kazaların, çevresel afetlerin neden olduğu kurumsal başarısızlıkları, tüketici isteklerine cevap verememeleri, teknolojik gelişmeleri takip edememeleri zaman zaman örgütsel başarısızlığa uğrayabileceklerini bariz bir biçimde görünür kılmıştır (Gillespie ve Dietz, 2009, s. 127).

İşletmelerin finansal anlamda başarısızlık yaşadığını çok sayıda göstergeyle tespit etmek mümkündür. Bunlar; işletmenin sermayesinin %50'sinin kaybedilmesi, iflas etmiş olması, işletmenin sahip olduğu varlıklarının %10'unun kaybedilmiş olması, işletmenin borçlarını ödemekte zorluk yaşaması, işletmenin üretiminin durdurulması, işletmenin borçlarının varlıklarının toplamının

üstüne çıkması, işletmenin üst üste üç yıl zarar beyan etmiş olması olarak sıralamak mümkündür (Aktaş vd. 2003, s. 12).

İşletmelerde finansal açıdan başarısızlık iki ana başlık altında incelenebilir. Bunlar, ekonomik başarısızlık ve finansal başarısızlıktır.

Ekonomik başarısızlık, işletmelerin sermaye maliyeti ve karlılıkları ile alakalı bir kavramdır. İşletmelerin sermaye maliyetleri karlılıklarının üzerinde ise bu işletmeler ekonomik yönden başarısız işletme olarak kabul edilirler (Dağlı, 1994, s. 130). Ekonomik yönden başarısızlık içerisinde olan işletmelerin borç kullanarak elde ettiği kaynakları; sermaye maliyetini düşürmek için ve de nakit akışlarını artırıcı önlemler uygulamak için kullanabilir (Sayılğan, 2017, s. 461).

Ekonomik olarak başarısız olan işletmeler artan işletme riski nedeniyle sermaye maliyetini arttırmaktadır. Bu sebeple faiz giderlerinde artış olması karlılığı azaltır. Böylece de ekonomik başarısızlık yanında finansal başarısızlığı da getirmektedir (Sayılğan, 2017, s. 462). Finansal başarısızlık işletmelerin finansal zorunluluklarını yerine getirirken güçlük çekmesi veyahut bu zorunlulukları sürdürememesi olarak ifade edilmektedir (İçerli ve Akkaya, 2006, s. 414). Diğer bir tanıma göre ise, işletme politikaları, alınan finansal kararlar ve işletmenin başka alanlarında meydana gelen başarısızlıklar sonucunda oluşan hedeflere ulaşamama durumunu ifade eder (Okka, 2009, s. 928). Yani işletmenin tüm fonksiyonlarıyla alakalı olarak karşılaşılan problemleri çözümlenmediğinde, işletme hedeflerine ulaşamaz ve bu durumda başarısızlık söz konusu olur. İşletmenin bu başarısızlığının nakit çıkışlarını arttıran ya da nakit girişlerini azaltan etkileri olmaktadır. İşletmenin belirlediği hedeflere ulaşmadaki başarısızlığı sonucunda finansal başarısızlık söz konusu olur (Sayılğan, 2017, s. 463). İşletmenin likidite yetersizliği nedeniyle borçlarını ödemekte sıkıntı çekmesi teknik başarısızlık olarak tanımlanırken, işletmenin yasal yola başvurarak faaliyetini sonlandırması durumu ise iflas olarak tanımlanır (Brigham ve Gapenski, 1994, s. 1015). Teknik anlamda başarısızlık yaşayan işletmelerin durumunun kötüye gittiği söylenebilir ve çok sık olmasa da bu tür başarısızlıklar iflas ile sonuçlanmaktadır (Altman ve Hotchkiss, 2006, s. 5).

İşletmelerde örgütsel başarısızlığın ortaya çıkmasında çeşitli nedenler etkili olmaktadır. Fakat işletmeler istenilen hedeflere başarı ile ulaşmak isterlerken öncelikle işletmenin finansal açıdan başarısını göz önünde bulundurmaktadırlar (Özalp ve diğerleri, 2006, s. 125). İşletme faaliyetlerinin her aşamasında ortaya çıkabilecek olan örgütsel başarısızlığın muhasebe ve finans birimini ilgilendiren nedenleri, işletme içi nedenler ve işletme dışı nedenler olarak sınıflandırmak mümkündür.

İşletmenin faaliyetleriyle alakalı olarak ortaya çıkan, işletmenin kontrol edebileceği nitelikte olan nedenler işletme içi finansal başarısızlık nedenleridir. İşletme içi finansal başarısızlıkların nedenleri genel olarak yönetimin hatalı ve yetersiz olması, aşırı şekilde borçlanma, yetersiz işletme sermayesi ve de yetersiz nakit akışı olarak dört başlık olarak incelenebilir. Bunlara örnek olarak; işletme sermayesinin az olması, faaliyet giderlerinde meydana gelen artış, denetim sisteminin zayıf olması, bütçe kontrol sistemlerinin etkin olmaması, finansal performans bilgilerinin doğru olarak oluşturulmaması, büyüme planlarında oluşan yetersizlikler, bölümler arasındaki koordinasyon yetersizliği, satışlardaki sürekli azalış, maliyetlerdeki aşırı artış verilebilir (Longenecker ve diğerleri, 1999, s. 504; Poyraz, 2008, s. 534).

Yapılmış olan bir araştırmada ise; finansal gösterge oranlarından olan cari oran ve nakit oranının artması, asit test oranının azalması, işletme sermayesi devir hızının faaliyetlerden elde edilen kaynakların borçları karşılama oranının azalması, faiz ve vergi öncesi karın aktif varlıklara oranının artması başarısızlık olasılığını anlamlı bir şekilde arttırdığı gözlemlenmiştir. Bunların yanı sıra, finans yöneticileri ve diğer birim yöneticilerinin 'doğru' kurumsal yönetim uyguladığı işletmeler uzun dönemde başarılı olma şansını arttırmaktadır (Ersan ve Ertan, 2018, s. 203).

İşletmenin finansal başarısızlığı üzerinde küresel finansal krizin de anlamlı şekilde etkisi olduğu görülmektedir. Diğer yandan işletmenin yaşının artması yazında yapılmış tüm modellerde olduğu gibi işletmenin finansal başarısızlık olasılığını azalttığı gözlemlenmiştir (Ersan ve Ertan, 2018, s. 203).

İşletmelerin finansal açıdan başarısız olmalarındaki en önemli paya sahip olan kişiler işletmenin finansal kararlarını veren yönetimdir. Bu nedenden dolayı işletmenin finansal yönetim ekibinin uygun kararı doğru zaman içerisinde verebilecek gerekli bilgi birikimine ve yeteneğine sahip olan kişilerden oluşması gerekmektedir. Bir başka açıdan da finansal yöneticiler, sermaye, işletmenin kar dağıtım, stok, yatırım ile personelinin sorumlulukları, yetkileri, maaşları gibi mevzularda diğer birimlerin yöneticileri ile fikir birliği ve uyum içinde olması ve de bu mevzularda karşılımları çıkan sorunları çözebilecek yeteneğe sahip olmaları gerekmektedir (Taşpınar Cengiz ve diğerleri, 2015, s. 65).

İşletmenin üst yönetimi tarafından verilmiş olan kararları incelenen bir araştırmada işletmeyi başarısız olmaya iten kararları vermiş olan yöneticilerin, ilk öncelikle sorunu doğru belirlemek, alternatif çözümler araştırmak yerine problemle ilgili kararı verip daha sonra bu kararı dayanak gösterecek delilleri bulmaya çalıştıkları görülmüştür (Nutt, 2002). Finansal yöneticilerin karar verebilmeleri için gerekli olan bilgilere ulaşabilmeleri hususunda yetersiz oldukları ve tam olmayan bilgi ve tecrübelerle verilmiş olan kararların tatmin edici neticelere ulaştırmada yeterli olmadığı sınırlı rasyonellik teorisinde belirtilmiştir (Simon, 1997, s. 291-293).

İşletme dışı finansal başarısızlık nedenleri ise işletmelerin dış çevre ile olan iletişiminden kaynaklanan ve de yöneticilerin kontrolü dışında gelişen nedenlerdir. Bunlar; makroekonomik çevre, politik ve yasal çevre, toplumsal çevre ile doğal çevredir (Sayılğan, 2017, s. 465).

İşletmeler, bulunduğu çevre ile etkileşim içerisindeyler. Rekabet şartları dikkate alınarak yüksek performans gösterenlerin ödüllendirildiği, düşük performans gösterenlerin ise cezalandırıldığı ve etkililik ile verimlilik temeline dayanarak faaliyetlerin yürütüldüğü çevre olan makroekonomik çevre de kaynak temini en önemli husustur. Kıt kaynaklara ulaşmada başarılı olabilen, az kaynak kullanımı sağlayarak yüksek performans gösterebilen ve finansman kaynakları üzerinde kontrolü elinde tutarak diğer işletmeleri kendisine bağlayabilen işletmeler daha düşük örgütsel başarısızlık riskine maruz kalmaktadır (Çivici ve Kale, 2009, s. 96; Scott, 2003'ten aktaran Taşdöven, 2013, s. 424).

Kaynak bağımlılığı teorisi işletmenin makroekonomik çevresindeki bağlarını inceleyip açıklayan bir teoridir. Bu teori işletmelerin yaşam döngüleri boyunca varlıklarını devam ettirebilmeleri nedeniyle iletişim içinde oldukları çevrelerinden fon elde etmenin gerekli olduğundan ve işletmelerin fon sağlamanın hangi şartlar altında gerçekleştiğinden bahsetmektedir. Teoriye göre, işletmelerin yaşamlarını sürdürülebilmeleri için gerekli olan fonların tamamını ellerinde bulundurabilmelerinin imkansız olduğunu savunmaktadır. İşletmeler ihtiyaç duydukları fonların belli bir kısmını çevrelerinden elde etmeleri gerekmektedir. İşletmelerin yaşamını başarılı bir şekilde devam ettirebilmesi fonlarının ne kadarının elinde olduğu ve çevresinden bu fonları sağlama yeteneğine ne derecede haiz olduğuyla doğrudan bağlantılıdır (Pfeffer ve Salancik, 1978, s. 108). Hammadde, sermaye, emek, bilgi ve donanım gibi yaşamla ilgili fonlara sahip olması işletmenin öbür işletmelere olan bağımlılığını azaltacağı gibi yaşama şansını da arttıracaktır. Yani diğer işletmeleri kendine bağlayabilme hususunda avantajlı olan işletmeler, çevrelerinde bulunan işletmelere kaynak temin edebilen ve diğer işletmelerin de güvenini kazanabilen işletmelerdir. Bahsedilen avantaj işletmelerin aynı zamanda başarısız olma olasılıklarını da düşüren bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatürdeki çalışmalar göstermektedir ki, işletmenin başarısı ve yaşamına devam edebilmesi sahip olunan fonlar ve önemli kaynaklara ulaşabilme yeteneği ile doğru yönlü bir ilişkiye sahiptir (Sheppard, 1995, s. 28; Meydan, 2010, s. 17).

Sonuç ve Öneriler

İşletmelerin toplum hayatında artan önemi, yönetim kavram ve uygulamaları üzerinde daha fazla yoğunlaşmasını beraberinde getirmiştir. Çünkü bir yöneticinin başarısızlığı, pek çok kişi veya grubu etkilemektedir. İşletmede paydaşlara karşı sorumlulukların yerine getirilmemesi, yanlış ve yetersiz bir organizasyon yapısının kurulması, organizasyonlarda gerekli değişim ve dönüşümlerin gerçekleştirilmemesi, iletişim konusundaki yetersizlikler, kurumsallaşmanın yeterli düzeyde olmaması, kurumsal yönetimin işletmeyle bütünleştirilememesi, stratejik ve operasyonel açıdan karar vermede problemlerin yaşanması, yönetici-çalışan ya da çalışanların kendi aralarında yaşanan anlaşmazlıklar sonucunda ortaya çıkan çatışmalar, personel seçiminin hem nitelik hem de nicelik açısından işletmenin amaçlarına uygun gerçekleştirilememesi, insan kaynakları planlamasının etkin bir şekilde yapılamaması, karşılaşılan krizlerin etkin yönetilememesi veya krize neden olabilecek

faktörler için proaktif bir bakış açısıyla önlemlerin yeterli düzeyde alınmaması örgütsel başarısızlığa neden olabilecek faktörlerdir. Bu faktörlerin her işletmede farklı şekillerde ve düzeylerde ortaya çıkacağı söylenebilir. Başarısızlığın bağlamı dışsal etkileri içerebilse bile, başarısızlığın kontrol odağı işletmenin içindedir.

Stratejik planlama, inovasyon, yeniden yapılanma ve organizasyon yapısının yeniden tasarlanması konusundaki uzun vadeli çabalar, kurumsal skandallar, kusurlu ürünler, zehirli sızıntılar, çalışan şiddeti, tesis patlamaları veya terör saldırıları ile yok olabilir. Dahası, bu tür felaketlerin etkileri bir işletmenin imajını etkileyebilir ve bu negatif etki onlarca yıl geçmek bilmeyebilir. Bazı durumlarda, meydana geldiği gibi Exxon Valdez petrol sızıntısı ve Union Carbide'ın Bhopal felaketinin ardından tüm endüstrinin etkilenmesi de bir sonuçtur (Seeger ve diğerleri, 2005, s. 78-79).

Yöneticiler tarafından yönetim ve organizasyon alanındaki örgütsel başarısızlığa neden olabilecek her bir konu ayrıntılı bir şekilde incelenmeli ve çözüm önerileri ya da önleyici önlemlerle ortadan kaldırılmalı ve engellenmelidir. Örgütsel başarısızlığa neden olabilecek faktörler; işletmelerin faaliyette buldukları sektörün özelliklerine, büyüklüğüne, türüne (üretim ya da hizmet işletmesi), yaşına, organizasyon yapısına, benimsediği yönetim uygulama ve yaklaşımlarına göre farklılık gösterebilecektir. Literatür incelendiğinde örgütsel başarısızlığa neden olabilecek faktörlerin etkileri ayrı ayrı önemliken, asıl göz önünde bulundurulması gereken durum kümülatif etkileridir. Sürekli değişen çevre koşulları ile karşı karşıya kalan işletmeler stratejik çalışmalara önem vermezler ise başarılı olma şansları yok denecek kadar azdır.

İşletmelerin uzun vadede yaşamlarını sürdürebilmeleri, müşteri istek ve beklentilerine uygun mal ve hizmetleri üretmelerine ve bunları tüketicilere ulaştırmalarına bağlıdır. Bu noktada, işletmelerde örgütsel başarısızlığa neden olabilecek üretim ve pazarlama fonksiyonları alanındaki her bir faktörün stratejik bir şekilde incelenmesi ve gerekli tedbirlerin alınması önem kazanmaktadır.

Örgütsel başarısızlık faktörlerinden işletmelerin finansal başarısızlığa sebep olan etkileri planlı bir biçimde analize tabi tutularak detaylı bir şekilde incelenmesi gereklidir. İşletmelerin finansal başarısızlıklarının sebebiyet verdiği dolaylı ve doğrudan maliyetleri mevcuttur. Bu maliyetler işletmenin içinde bulunduğu finansal sistemin fonları daha etkin bir biçimde kullanabilmesine engel teşkil etmektedir. Finansal başarısızlık yaşayan işletmelerin sayılarının azaltılabilmesi yalnızca iş dünyası açısından önemli olmamakla birlikte finansal başarısızlıkların azalmış olması ekonomik ve toplumsal problemleri de azaltmaya yardımcı olmaktadır. Finansal başarısızlıklarda artış olduğu zamanlarda istihdam problemi ortaya çıkar, üretim ve yatırım azalır buna bağlı olarak da gelirler azalmaktadır.

İşletme içi ve işletme dışı faktörlerin çok dikkatli bir şekilde izlenmesi finansal yönden başarısızlığın olumsuz yöndeki etkilerinden de koruma sağlamaktadır. İşletmelerin oluşan riskleri yönetebilme ve bunları fırsata çevirebilme yeteneklerine haiz olmaları halinde finansal başarısızlığa uğramaksızın yaşamlarını sürdürebilmeleri ve de karlılıklarını devam ettirebilmeleri mümkündür.

İşletmeler, örgütsel başarısızlık yaşamamaları için, diğer birimlerle iletişim içinde bulunarak, bilgiye dayanan iş yapma tekniklerini uygulamaları gerekmekte aynı zamanda da toplam kalite yönetim anlayışını tüm birimlerin benimseyerek uygulaması gerekmektedir. Bilgiye dayanmayan iş yapma teknikleri beraberinde finansal başarısızlıkları da getirmektedir. Finansal yönden oluşacak bu başarısızlıkları önleyebilmenin en etkili yolu problemlerle karşılaşmadan önce tedbirler almaktır. Muhtemel problemlerin belirlenmesi ve gereken tedbirlerin alınabilmesi etkili kısa ve uzun vadeli planlama yöntemlerinin işletme içinde uygulanması ile mümkün olabilmektedir. İşletmeler katlanabilecekleri riskleri ve etkilerini çok iyi hesaplamak zorundadırlar.

Yazar Katkı Oranları: 1. Yazar %40, 2. Yazar %35, 3. Yazar %25 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Akdağ, M. (2001). Halkla İlişkiler ve Kriz Yönetimi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
- Aktaş, R., Doğanay, M. ve Yıldız, B. (2003). Mali Başarısızlığın Öngörülmesi: İstatistiksel Yöntemler ve Yapay Sinir Ağı Karşılaştırması, Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi, 58(4), 1-24.
- Altman, E. I. ve Hotchkiss, E. (2006), Corporate Financial Distress and Bankruptcy: Predict and Avoid Bankruptcy, Analyze and Invest In Distressed Debt, 3rd Edition, New Jersey: John Wiley&Sons.
- Altunışık, R., Özdemir, Ş. ve Torlak, Ö. (2016). Pazarlama İlkeleri ve Yönetimi, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Atilla, İ. (2016). Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma ve Kurumsal Yönetim Uygulamaları, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Aydın, S. (2020). Örgütsel Yabancılaşma, (Ed: M. Avı ve E. Kara), Örgütsel Davranışta Güncel Konular, 163-177, İstanbul: Hiper Yayın.
- Baydaş, A., Bakan, İ. ve Özyılmaz, A. (2015). Kriz ve Kriz Yönetimi, (Ed: İ. Bakan), Çağdaş Yönetim Yaklaşımları: İlkeler, Kavramlar ve Yaklaşımlar, İstanbul: Beta Basım.
- Bayın Donar, G. (2019). Örgütsel Sessizlik, (Ed: Y. Demir Uslu, Y. Hancıoğlu, G. Yeşilaydın, N. Oral Kara), Örgütsel Yaklaşımlar-I, 276-296, Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Beheshtifar, M. ve Zare, E. (2013). Interpersonal Conflict: A Substantial Factor to Organizational Failure, International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 3(5), 400-407.
- Brigham; E. F. ve Gapenski L. C. (1994). Financial Management: Theory and Practice, 7.Edition, The Dryden Press.
- Brown, A. D. ve Starkey, K. (2000). Organizational Identity and Learning: A Psychodynamic Perspective, Academy of Management Review, 25(1), 102-120.
- Burnes, B. ve Jackson, P. (2011). Success and Failure in Organizational Change: An Exploration of the Role of Values, Journal of Change Management, 11(2), 133-162.
- Can, H., Kavuncubaşı, Ş. ve Yıldırım, S. (2012). Kamu ve Özel Kesimde İnsan Kaynakları Yönetimi, 7.Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cezlan, E. Ç. (2020). Örgütsel İntikam, (Ed: Y. Demir Uslu, Y. Hancıoğlu, G. Yeşilaydın), Örgütsel Yaklaşımlar-II, 171-186, Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Çivici, T., Kale, S. (2009). İnşaat Firmalarının Kurumsal Çevrelerine Stratejik Tepkileri, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 11 (2), 94-109.
- Dağlı, H. (1994). İşletme Başarısızlıkları ve Alınması Gerekli Önlemler, Verimlilik Dergisi, Sayı: 1, Ankara: MPM Yayınları.
- De Bono, E. (2000). Rekabet Üstü (Sur/Petition), (Çev: O. Özel), 2. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eren, E. (2008). Yönetim ve Organizasyon (Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar), 8.Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Ertan, A. S., Ersan, Ö. (2018). Finansal Başarısızlığı Belirleyen Etkenler: Türkiye İmalat Sektörü Örneği, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 40(2), 181-207.
- Ferrell, O. C., Hirt, G. A., Ferrell, L. (2017). İşletme, (Çeviri ed: U. Akkücüük), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. (Business (4th edition) orijinal çalışma basım tarihi 2013).
- Gel, O. (2007). CRM Yolculuğu. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Genç, N. (2004). Yönetim Organizasyon-Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gillespie, N., Dietz, G. (2009). Trust Repair after Organizational-Level Failure, Academy of Management Review, 34(1), 127-145.
- Gökcalp, Y., Demir Uslu, Y. (2020). Örgütsel Sahtekarlık, (Ed: Y. Demir Uslu, Y. Hancıoğlu, G. Yeşilaydın), Örgütsel Yaklaşımlar-II, 255-269, Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Habersang, S., Küberling-Jost, J., Reihlen, M., Seckler, C. (2019). A Process Perspective on Organizational Failure: A Qualitative Meta-Analysis, Journal of Management Studies, 56(1), 19-56.
- Hancıoğlu, Y., Türkoğlu, S. (2017). Değişen Rekabet Anlayışı ve Sürdürülebilirliğin İşletmeler Üzerindeki Etkileri BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'ndeki İşletmelerin Etkinliğinin Araştırılması, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 16. ÜİK özel sayısı, 237-252.

- İçerli, M. Y., Akkaya, G. C. (2006). Finansal Açından Başarılı Olan İşletmelerle Başarısız Olan İşletmeler Arasında Finansal Oranlar Yardımıyla Farklılıkların Tespiti, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 413-421.
- İlyasoğlu, E. (1983). *Üretim Sistemlerinin Yönetimi*, 2.Baskı, İstanbul: Venüs Ofset.
- İslamoğlu, A. H. Altunışık, R. (2017). *Tüketici Davranışları*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Karabulut, A. T. (2020). Kurumsal Yönetim ve Yönetim Kurulları, (Ed: P. Başar, D. Celayir), *Kurumsal Yönetim ve Risk Yönetimi*, 141-149, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Koçel, T. (2015). *İşletme Yöneticiliği*, 16. Baskı, İstanbul: Beta Basım A. Ş.
- Kotler, P., Armstrong, G. (1997). *Principles of Marketing*, 7th Edition, New Jersey: Prentice Hall.
- Köksal, K. (2007). Yükseköğretimde Örgüt Kültürü ve Alan Araştırması, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Limon, S. (2020). Örgütsel Dedikodu, (Ed: Y. Demir Uslu, Y. Hancıoğlu, G. Yeşilaydın), *Örgütsel Yaklaşımlar-II*, 108-118, Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Longenecker, C. O., Simonetti, J. L., Sharkey, T. W. (1999). Why Organizational Fail: the View from The Front-Line, *Management Decision*, 37(6), 503-513.
- Marangoz, M. (2016). *Girişimcilik*, 3.Baskı, İstanbul: Beta Basım.
- McMillan, C. J., Overall, J. S. (2017). Crossing The Chasm and over The Abyss: Perspectives on Organizational Failure, *Academy of Management Perspectives*, 31(4), 271-287.
- Mellahi, K., Wilkinson, A. (2004). Organizational Failure: A Critique of Recent Research and A Proposed Integrative Framework, *International Journal of Management Reviews*, 5/6(1), 21-41.
- Mellahi, K., Wilkinson, A. (2010). Managing and Coping with Organizational Failure: Introduction to the Special Issue, *Group & Organization Management*, 35(5), 531-541.
- Meydan, C. H. (2010). Kaynak Bağımlılığı, İşlem Maliyetleri, Örgütsel Ağ Ve Yeni-Kurumsal Kuram ile Örgütlerin İttifak Oluşturma Sebepleri Üzerine Bir İnceleme, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 9 (2), 17-40.
- Miner, A. S., Kim, J. Y., Holzinger, I. W., Haunschild, P. (1996). Fruits of Failure: Organizational Failures and Population-Level Learning, (Ed: In J. B. Keys, L. N. Dosier.), 239-244, *Academy of Management Best Paper Proceedings*.
- Nutt, P. C. (2002). *Why Decisions Fail: Avoiding the Blunders and Traps that Lead to Debacles*, San Francisco: Berrett-Koehler Publishers.
- Okka, O. (2009). *Finansal Yönetim Örnek Olayları ve Örnek Çözümler*, 2. Baskı, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özalp, İ., Besler, S., Tonus, Z. (2006). Örgütsel Başarısızlık (Organizational Failure): Başarılı İşletmelerin Bakış Açısından Örgütsel Başarısızlık Nedenleri ve Çözüm Yolları, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 21(249), 121-134.
- Özkalp, E., Kirel, Ç. (2005). *Örgütsel Davranış*, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, Yayın No: 149.
- Poyraz, E. (2008). *Açıklamalı Örneklerle Finansal Yönetim*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Pfeffer, J., Gerald R. S. (1978), *The External Control of Organizations: A Resource Dependence Perspective*, New York: Harper and Row.
- Sayılgan, G. (2017). *Soru ve Yanıtlarıyla İşletme Finansmanı*, 7.Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Seeger, M. W., Ulmer, R. R., Novak, J. M., Sellnow, T. (2005). Post-crisis Discourse and Organizational Change, Failure and Renewal, *Journal of Organizational Change Management*, 18(1), 78-95.
- Sheppard, J.P. (1995). A Resource Dependence Approach to Organizational Failure, *Social Science Research*, 24, 28-62.
- Taşdöven, H. (2015). İç Güvenlik Teşkilatlarında Örgütsel Başarısızlığın Belirleyicileri, *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6 (12), 421-439.
- Taşpınar Cengiz, D., Turanlı, M., Bağdatlı Kalkan, S., Köse, İ. (2015). Türkiye'deki İşletmelerin Finansal Başarısızlığının Faktör Analizi ve Diskriminant Analizi ile İncelenmesi, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 23, 62-79.
- Taştan, S. (2020). Kurumsal Yönetim Çerçevesinde Etik Sorumluluk ve Kurumsal Vatandaşlık, (Ed: P. Başar, D. Celayir), *Kurumsal Yönetim ve Risk Yönetimi*, 117-139, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Tekin, E. (2020). Örgütsel Mağduriyet, (Ed: Y. Demir Uslu, Y. Hancıoğlu, G. Yeşilaydın), Örgütsel Yaklaşımlar-II, 210-227, Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Tekin, M. (2012). Üretim Yönetimi, 8. Baskı., Konya: Günay Yayınevi.
- Thornhill, S., Amit, R. (2003). Learning from Failure: Organizational Mortality and The Resource-based View, Analytical Studies Branch Research Paper Series, Canada: Micro-Economic Analysis Division.
- Üreten, S. (2006). Üretim/İşlemler Yönetimi: Stratejik Kararlar ve Karar Modelleri, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Varol, A. (2019). Tüm Boyutlarıyla Kurumsal Sosyal Sorumluluk, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Yeşilaydın, G. (2019). Örgütsel Sinizm, (Ed: Y. Demir Uslu, Y. Hancıoğlu, G. Yeşilaydın, N. Oral Kara), Örgütsel Yaklaşımlar-I, 297-311, Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Yıldırım, E. (2012). Müşteri İlişkileri Yönetiminde Bilgi Yönetimi ve Teknoloji Desteği İle CRM Analizi (Yüksek Lisans Tezi), Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Extended Abstract

Today's understanding of competition is changing with globalization, developments in information and communication technologies, and the increasing importance of innovation. Businesses are moving towards new pursuits with a changing understanding of competition. The objectives of the businesses also differ in order to adapt to the changing understanding of competition. Businesses need to make profit, serve the society and be sustainable. In order to achieve this, they operate at a high efficiency level with less labor, time and cost. Businesses that aim to achieve multiple goals efficiently and effectively at the same time are likely to face organizational failure due to both environmental and organizational factors. (aradaki cümleyi çıkarttım) The only constant thing in businesses is change. Businesses that cannot keep up with the changes, do not have a flexible structure, and have insufficient organizational learning may face the concept of organizational failure. Situations such as a disruption in the departments (functions) of businesses, the adoption of the wrong strategy, the transfer of incorrect decisions to practice, and the static handling of events reveal the concept of organizational failure. There are many factors that cause organizational failure in businesses. In the model created by Melahi and Wilkinson (2004: 32-33), the factors of organizational failure are discussed under four headings: Environmental factors (technological uncertainties, regulatory changes, demographic changes, economic changes), ecological factors (density, size, age, industry life cycle), organizational factors (top management tenure, homogeneity in senior management, managerial achievements, past performances), psychological factors (managerial perceptions). However, in order to better understand organizational failure, it is necessary to understand how external factors and organizational factors interact to cause failure. These factors can vary in each of the businesses. It is the responsibility of senior managers and department managers to be able to identify, manage and eliminate organizational failure. Every manager should be aware of the risk of failure and should play an active role in eliminating failure. Situations that may cause organizational failure can sometimes be ignored by managers by considering them as insignificant, temporary, affecting a certain function or a certain stakeholder. Every factor that may cause organizational failure, regardless of the size of its impact on the business, should be examined in detail by the managers, and regulatory measures should be taken in order to eliminate or reduce it. Otherwise, the sustainability of the business will be compromised, the cumulative effect of organizational failure may possibly lead to the end of the life of the business. Identifying and preventing factors that can lead businesses to organizational failure is the function of an effective management. The ability to foresee some factors in advance and take the necessary measures allows businesses to change on a planned basis. As a result of the conducted studies, it is seen that organizational failure in businesses occurs if businesses cannot be sufficient to identify, prevent or respond appropriately to changes that occur in their problem areas.

In this regard, the concept of organizational failure and the factors that can cause organizational failure are discussed separately in terms of business functions. The reason for making an evaluation in terms of all business functions is that each function contributes to the achievement of the goals of the business. Organizational failure can only be fully understood from a holistic point of view. The study also discusses how failure factors can be transformed into success factors by conducting a holistic assessment, and what responsibilities the business's function managers should take. As a result of the theoretical assessment, it can be said that some failure factors arising from business functions are related to each other and negatively affect the effectiveness of the enterprise. It will be possible to reduce or eliminate this negative effect with an interdisciplinary holistic perspective.

Galton'dan Günümüze Zekâ ve Zekâ Kuramları

From Galton to the Present: Intelligence and Intelligence Theories

Gamze İNCİ¹

Derleme Makale/Review Article

Geliş Tarihi / Received: 15.09.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 13.11.2021

Doi:10.48146/odusobiad.996062

Atıf / Citation: İnci, G., (2021) "Galton'dan Günümüze Zekâ ve Zekâ Kuramları" *ODÜSOBİAD* 11(3), 1053-1068, Doi: 10.48146/odusobiad.996062

Öz

Geçmişten günümüze merak edilen ve araştırılan zekâ kavramı oldukça karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Zekâ özellikle 21. yüzyılda da üzerinde önemle durulan ve araştırmacıların ilgisiyle takip ettiği konuların başını çekmektedir. Bu çalışma temel olarak zekâ ile ilgili geçmişten günümüze tarihsel ve kavramsal olguları belirli bir hiyerarşi içerisinde sunmayı amaçlamaktadır. Bu temel amaç çerçevesinde makalede ilk olarak zekâ araştırmalarına ilişkin ilk çalışmalar hakkında bilgiler verilmiştir. Bununla birlikte alanda çalışan önemli araştırmacıların zekâya ilişkin ortak tanımlama girişimleri özetlenmiştir. Ardından belli başlı zekâ kuramlarına ilişkin bir sınıflandırma yapılmıştır ve yapılan sınıflandırmaya yönelik açıklamalar verilmiştir. Son olarak zekâyı açıklamaya yönelik geçmişten günümüze araştırmacılar tarafından ortaya konmuş kuramlardan birçoğu tarihsel hiyerarşi içerisinde sunulmuştur. Sonuç olarak zekâyı yönelik yapılan birçok çalışmaya rağmen günümüzde halen ortak bir tanım ve kuramdan bahsetmenin mümkün olmadığı görülmektedir. Ortaya konulan her kuram ve çalışma zekâyı yönelik bir önceki kuramın tamamlayıcısı olarak nitelendirilebilir. Nitekim zekâ doğrudan gözlenemeyen karmaşık bir olgudur.

Anahtar Kelimeler Zekâ, Zekâ Kuramları, Zekâ Kuramlarının Sınıflandırılması, Psikometrik Kuramlar, Bilişsel Kuramlar.

Abstract

The concept of intelligence, which has been wondered and researched from past to present, has a very complex and multidimensional structure. Intelligence is at the forefront of the issues that are emphasized and followed by researchers in the 21st century. This study basically aims to present the historical and conceptual facts about intelligence from past to present in a certain hierarchy. In the framework of this main purpose, firstly, information about the first studies on intelligence research is given in the article. Also, the common identification attempts of important researchers working in the field regarding intelligence are summarized. Then, a classification was made on major intelligence theories. Finally, many of the theories put forward by researchers from the past to the present to explain intelligence are presented in the historical hierarchy. As a result, it is seen that despite many studies on intelligence, it is still not possible to talk about a common definition and theory even today. Each theory and study put forward appears as a complement to the previous theory for intelligence. As a matter of fact, intelligence is a complex phenomenon that cannot be observed directly.

Keywords *Intelligence, Theories Of Intelligence, Classification Of Intelligence Theories, Psychometric Theories, Cognitive Theories.*

Giriş

Zekâ kavramı geçmişten günümüze farklı disiplinlerden birçok araştırmacının ilginçliğini çekmiştir. İlgili alanyazın incelendiğinde zekâ kavramına ilişkin pek çok araştırmanın yapıldığı ve her araştırmacının oluşturduğu kurama göre zekâyı farklı nitelendirmelerde bulunduğu görülmektedir. O yüzden zekâ kavramı, üzerinde farklı görüşlerin olduğu, ortak bir tanımda birleşmesi çoğu zaman zor ve tartışmalı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sternberg (2003) bu durumu ülkelerin tarihine benzetmektedir. Nitekim ülkelere ait tarihler de anlatıcısına göre farklılaşabilir. Zekâ kavramı da ülkelerin tarihlerinde olduğu gibi araştırmacına, dönemin şartlarına ve kültürel olgulara göre her

¹ Arş. Gör., Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kütahya, e-posta: gamzenci@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9647-2536

zaman farklı tanımlar almıştır. Öyle ki araştırmacıların bu konuya ilgisi gün geçtikçe artmaktadır (Sternberg, 2003).

Zekâ ile ilgili ilk araştırma ve tanımlamaların Yunan mitolojilerine kadar gittiği görülmektedir. Önceleri felsefenin bir parçası olarak değerlendirilen bu konu 19. yüzyılda psikolojinin bir bilim olarak doğmasının ardından en çok araştırılan konular arasına girmiştir.

Stanley (1976), zekâ ve üstün zekâ hareketinin büyük babası olarak Galton'u, ebesi olarak Binet'i, babası olarak Terman'ı ve annesi olarak Hollingworth'u işaret etmiştir. Zekâ ile ilgili ilk çalışmaların Sir Francis Galton (1822-1911) tarafından yapıldığı bilinmektedir. İngiliz araştırmacı Galton aynı zamanda Charles Darwin'in kuzenidir ve Darwin'in yürütmüş olduğu kalıtım çalışmalarından etkilenmiştir (Davis ve Rimm, 2004; Gürel ve Tat, 2010). Galton öncelikle bireysel farklılıklar üzerinde araştırmalar yapmış ve zekânın kalıtım ile ilgili olabileceği üzerinden çalışmalarını yürütmüştür. Galton bireyin kalıtsal olarak sahip olduğu bedensel ve devinimsel özelliklerin zekânın bir ölçüsü olduğunu belirtmektedir (Finkel ve McGue, 1997). Galton kurduğu laboratuvarında kişilerin bedensel ve devinimsel hareketlerini incelemiş, bunları zekâ ile açıklamıştır. Bu araştırmalar sonucunda bireysel farkları kalıtsal zekâyâ bağlamış ve raporlaştırmıştır (Davis ve Rimm, 2004; Stenberg, 2003). Galton'un çalışmalarında zekânın çevresel etkilerden çok az etkilendiği üzerine görüşler mevcuttur (Clark, 2002).

19. yüzyılın ortalarına kadar zekâ kavramı hep tek boyutlu olarak incelenirken 20. yüzyılın başlarından itibaren zekâyâ ilişkin çalışmalarda zekânın çok boyutlu bir kavram olarak ele alınması dikkat çekmektedir. Günümüzde halen kullanılan modern zekâ testlerinin kurucusu olan Binet zekâyı çok faktörlü yapısı ile ele almıştır. Binet'in geliştirdiği zekâ testinde de zekânın bu çok boyutlu yapısını ölçen etkinliklere yer verilmiştir (Stenberg, 2003). Zekâ testlerinin uygulanması ve popüler bir hal almasının ardından zekâ bölümü kavramı ilk olarak Wilhem Shern tarafından bu dönemde alanyazına kazandırılmıştır. Tüm bu gelişmeler ve araştırmalara rağmen zekâ tanımı üzerinde o dönemde halen ortak bir görüş mevcut değildir.

1921 yılında eğitim psikolojisi dergisi (*Journal of Educational Psychology*) editörlerin gerçekleştirdiği sempozyumda zekâ konusunda uzmanların görüşlerinin yer aldığı bir çalışma yürütülmüştür (Sternberg, 2003; Sternberg, 2015). Bu çalışmada zekâ ile ilgili çalışma yürüten 14 uzmandan zekâ kavramını tanımlamaları ve zekânın nasıl ölçülmesi gerektiğine yönelik soruları yanıtlamaları istenmiştir. Yapılan bu çalışmanın sonucunda elde edilen bilgilerden bir makale yazılmıştır (Miles, 1957; Sternberg, 2015). Alanda uzmanlaşmış 14 kişinin oluşturduğu bu kavramsal tanımlar incelendiğinde uzmanların hepsinin farklı cevaplar verdiği görülmüştür. Bununla birlikte tanımlardan hareketle zekâ hakkında ortak bazı noktalara da değinildiği belirtilmelidir (Sternberg, 2003). Özellikle tanımlarda vurgulanmaya çalışılan çevreye uyum ve öğrenme kapasitesi özellikleri dikkat çekicidir. Bu çalışmadan yaklaşık 60 yıl sonra Sternberg ve Detterman, 1986 yılında yaptıkları benzer çalışmayı zekâ konusunda çalışan 24 alanında uzman kişi ile yürütmüşlerdir (Karabey ve Yürümezoğlu, 2015; Sternberg, 2003; Sternberg, 2015). Bu çalışmada da ortak bir tanımda hemfikir olunamamakla birlikte yine çevreye uyum becerisi, öğrenme becerisi gibi ortak özellikler paylaşılmıştır (Sternberg ve Detterman, 1986). Bununla birlikte birinci çalışmadan farklı olarak üst-biliş (metacognition) olgusu ikinci çalışmada öne çıkan betimlemeler arasında yer edinmiştir (Sternberg, 2003).

Zekânın çok boyutlu ve karmaşık yapısı farklı araştırmacıları farklı kuramlar ile zekâ kavramını açıklamaya itmiştir. Stenberg (1985) Başarılı Zekâ kuramında Üçlü Saç Ayağı Kuramı ile zekâyı analitik zekâ, sentezci zekâ ve pratik zekâ olmak üzere üç boyutta incelemiş (Öznacar ve Bildiren, 2012) ve bu üç boyutta denge sağlayabilen kişilerin başarılı olabileceğini belirtmiştir (Van-Tassel Baska, 1998).

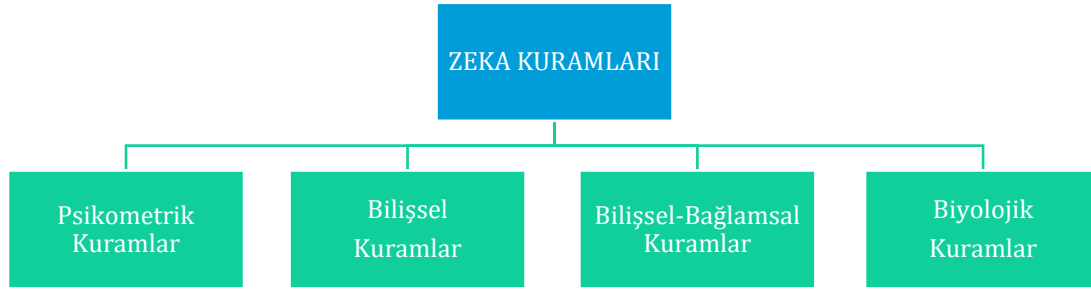
Spearman ise 1904 yılında zekâ ile ilgili ortaya koyduğu Çift Faktör kuramında zekânın farklı boyutlarının birbiriyle olan ilişkisini incelemiştir. Piaget, zekânın zihinsel gelişim süreçleri ile ilgili olduğu savını ortaya atmış ve bunları gelişim süreci içerisinde değerlendirmiştir. Günümüzde halen çok yaygın olarak kabul gören kuramında ise Gardner, zekânın farklı farklı türlerde inceleyebileceğini

ve kişiden kişiye zekânın farklı türlerinin baskın olabileceği savı üzerinde durmaktadır (Özsoy, 1989).

Çalışmanın bir sonraki bölümünde geçmişten günümüze ortaya atılan zekâ kuramlarının sınıflandırılmasına yer verilecektir.

Zekâ Kuramlarının Sınıflandırılması

Zekâ ile ilgili ortaya atılan birçok kuram olduğu gibi bu alanda çalışan araştırmacılar farklı sınıflandırma yaklaşımları da ortaya koymuşlardır (Gardner, 2011; Pal, Pal ve Tourani, 2004; Sternberg, 2003; Sternberg, 2015). Örneğin Sternberg zekâ kuramlarını dayandıkları metaforlar ve sistemlere (Örn; antropolojik, epistemolojik, sosyolojik vb.) göre sınıflandırmayı önerirken Gardner ve bazı diğer araştırmacılar kuramları baskın oldukları perspektifler ve etkilendikleri yaklaşımlara (örn; bilişsel, psikometrik, gelişimsel, biyolojik vb.) göre geleneksel bir sınıflama önermişlerdir (Plucker, 2001). Zekâ modellerine ait alanyazında bulunan geleneksel sınıflama aşağıdaki gibidir.

Görsel 1. Zekâ Kuramlarının Sınıflandırılması

Psikometrik kuramlar genelde zekânın yapısını anlamaya çalışan kuramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kuramlarda “Zeka nedir?” ve “Zekayı oluşturan yapılar nelerdir?” sorularına cevap aranmaktadır (Britanica online encyclopedia, 2020; Sternberg, 2015). Psikometrik kuramların çıkış noktası Galton yaklaşımlarından ziyade Binet yaklaşımlarına dayanmaktadır. Psikometrik kuramın en önde gelen kuramcısı İngiliz psikolog Charles E. Spearman olarak gösterilmektedir. Zekâ ile ilgili ilk önemli çalışmasını 1904 yılında yayımlayan Spearman’ın *Çift Faktör Kuramı* günümüzde de önemli kuramlar arasında yerini korumaktadır (Gardner, 2011a; Sternberg, 2003). Bireysel farklılıkları temel alan bu kuramda zekâ testleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu kurama göre zekânın değerlendirilmesi kapsamında genellikle zekâ yaşı ve takvim yaşı hesaplamalarına yer verilmektedirler (Karabey ve Yürümezoglu, 2015). Bu yaklaşımı benimseyen kuramlar faktör analizi ve korelasyon gibi matematiksel ve istatistiksel işlemler kullanmakta oldukları için psikometrik kuramlar olarak değerlendirilmektedirler (Gardner, 2011b; Sternberg, 2003).

Bilişsel kuramlar zekânın yapısı ve bölümlerinden ziyade insan zekâsında yer alan süreçlerle ilgilenmektedir (Sternberg, 1985). Zekâ ile ilgili çoğu bilişsel yaklaşım zekânın aslında bir dizi temsil ve bahsedilen bu temsiller üzerinde işleyen bir dizi süreç olarak bahsetmektedirler (Sternberg, 2015). Bu kuramlara göre daha zeki insanlarda bu süreç daha hızlıdır ve daha iyi temsil edilmektedir. Bilişsel kuramın öncüleri arasında Piaget, Vygotsky ve Feuerstein gibi araştırmacılar önde gelmektedir. Özellikle Piaget’nin yaptığı çalışmalar incelendiğinde bu çalışmalarda bireysel farklılıklar üzerinde durulmadığı görülmektedir. Bilişsel kuram bağlamında Piaget zekâyı bilişsel şemalardan ve çevre ile etkileşim sonucu gitgide olgunlaşan bir yapıya sahip olgu olarak görmektedir (Sternberg, 2003). Piaget ’ye göre zekâ farklı aşamalardan ve dönemlerden meydana gelerek süreç içerisinde olgunlaşır. Bu dönemler bir biri üzerine birikerek inşa edilir yani kümülatif bir ilerlemeden bahsedilebilir (Piaget, 1972). Vygotsky ise bilişsel gelişim üzerinde anne, baba, yetkin akran gibi toplumsal desteklerin önemini vurgular. Ona göre bilişsel gelişim üzerinde eğitimin ve desteğin

önemi büyüktür, nitekim çocuk ilk başlarda bu desteklerden yoksun kalırsa başaramayacaktır (Vygotsky, 1978).

Bilişsel-bağlamsal kuramlar bilişsel süreçlerin çeşitli çevresel bağlamlarda nasıl işlediği ile ilgilienmektedir (Stenberg, 2015). Başka bir ifadeyle bilişsel-bağlamsal kuramlar var olan bilişsel süreçlerin zekâyı açıklamada önemli olduğunu düşünmekle birlikte belirli becerilerin gelişimi için bilişsel süreçlerle birlikte çevresel ve kültürel uyumunda gerekli olduğunu vurgulamaktadırlar (Gardner, 2011a). Bilişsel bağlamsal kuramlar içerisinde en çok kabul görenler Robert Stenberg'in Başarılı Zeka Kuramı ve Howard Gardner'ın çoklu zeka kuramı gösterilmektedir (Britanica online encyclopedia, 2020; Sternberg, 2003).

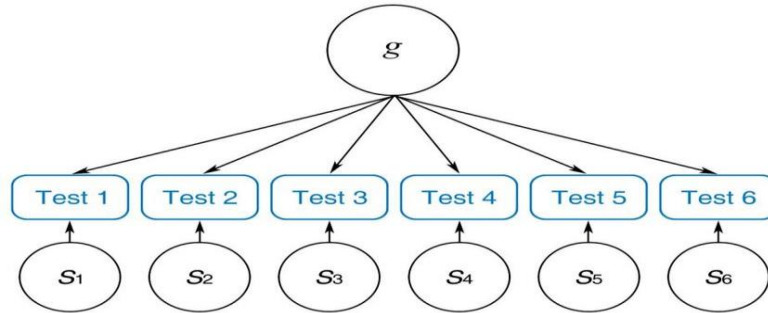
Biyolojik kuramlar bahsedilen diğer üç kuramın aksine zekânın yapısı, bileşenleri ve bilgiyi işleme süreçlerini incelemekten ziyade gerçek bir zekâ tanımı için beynin yapısının incelenmesi ve anlanması olduğunu vurgulamaktadırlar. Başka bir ifadeyle bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılar zekânın temel olarak beynin içinde yer aldığı ve dolayısıyla beynin fonksiyonlarıyla açıklanabileceğini öne sürmektedirler (Gardner, 2011b; Sternberg, 2003). Bu kurama göre IQ olarak ifade ettiğimiz ve zekâ testleriyle ölçtüğümüz şey aslında beyin içerisinde belirli bölgelerle (kısmen prefrontal kortekste (PFC) ve neokortekste) ilgili görünmektedir (Stenberg, 2015).

Zekâ ile İlgili Kuramlar ve Tanımlar

Çalışmanın bu bölümünde zekâ kavramı tarihsel süreç içerisinde dayandığı kuramlara ve aldığı tanımlara göre açıklanmaya çalışılmıştır.

Çift faktör kuramı

Spearman ilk olarak 1904 yılında bir grup öğrencinin farklı derslerdeki sınav sonuçlarında anlamlı bir ilişki saptamış ve faktör analiz yöntemini geliştirmiştir. Benzer çalışmalarında zekânın farklı alanlarda başarı sağlayabilme yetisi olarak değerlendirmiş ve buna genel yetenek şemsiyesi altında bakmıştır. Spearman' a göre zihinsel bir etkinlik için öncelikle genel bir yeteneğe ve söz konusu etkinlik içinde özel bir yetenek alanına ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlar zekâyı oluşturan iki temel faktör olarak görülmüştür. Bu faktörlerden genel yetenek "g" olarak adlandırılırken özel yetenek "s" olarak adlandırılmıştır (Feldhussen, 1997; Gür, 2017). Bu kurama göre kişinin genel zekâ düzeyi "g" yi değerlendirilerek elde edilmelidir. Yani zekâyı ölçmek için "g" yi ölçmenin gerekliliği üzerinde durulmaktadır (Özguven, 1994).

Görsel 2. Spearman'ın (1927) Çift Faktör Kuramı.

Genel zekâ kuramları Galton ile başlayarak Spearman'ın ortaya koyduğu kuramlara kadar devam etmiştir ve Terman, Spearman'ın ortaya koyduğu kuramdan etkilenmiş ve genel zekâyı ölçmek için çalışmalar yürütmüştür. Bu çalışmalar genel zekâyı ölçmeyi hedefleyen ilk çalışmalarına temel oluşturarak uzun yıllar etkisini sürdürmüştür (Kirişçi, ve Sak, 2018). 1916 yılında geliştirilen Stanford Binet Zekâ Testi ve 1947 yılında geliştirilen Raven Standart İlerleyen Matrisler Testi genel zekâyı ölçmeyi hedefleyen testler arasında gösterilebilmektedirler.

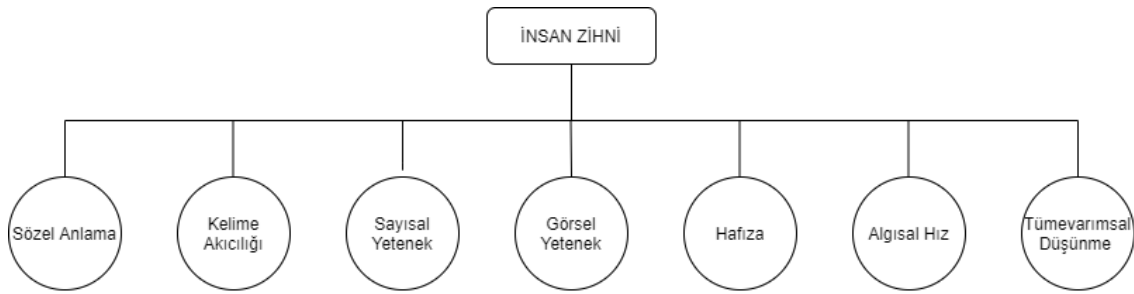
Çok faktör kuramı

Zekâ ile ilgili yapılan çalışmaların devam etmesi ile birlikte bazı araştırmacılar zekânın tek boyutlu bir yapı ile açıklanamayacağı ve çok boyutlu bir yapı içerdiği savını ortaya koymuşlardır. Bu araştırmacıların başında Thorndike gelmektedir. Thorndike (1909), zekânın “g” gibi tek bir faktörle ifade edilemeyeceğini ve zekânın birbirinden farklı yapılardan meydana geldiğini ifade etmiştir. Buna göre bir kişinin zekâ kapasitesinin ölçülebilmesi için zekâ düzeyi, zekâ genişliği ve zekâ hızı gibi farklı bileşenlerin ölçülmesi gerekmektedir (Pal, Pal ve Tourani, 2004; Özgüven, 1994).

Thorndike’ a göre soyut zekâ, pratik zekâ ve toplumsal zekâ olmak üzere üç tür zekâ vardır. Soyut zekâ sembollerle düşünmeyi gerektirir. Pratik zekâ mekanik zekâ olarak da adlandırılabilir ve aletleri, cihazları, makineleri kullanabilme yeteneği olarak açıklanmaktadır. Toplumsal yani sosyal zekâ ise kişiler arası ilişkileri kurma ve bunlara göre hareket etmeyi sağlar (Baymur, 1969).

Zihinsel yetenekler (grup faktör) kuramı:

Thurstone (1887-1955) Chicago Üniversitesi’nde bir grup öğrenci ile yaptığı faktör analizine dayanan çalışmalardan sonra zekânın çok boyutlu olduğu savını ortaya koymuştur (Wasserman ve Bracken, 2012). Uzun süren çalışmaların ardında Thurstone yedi farklı ana zihinsel faktör alanından bahsetmektedir. Bunlar; sözel anlama, kelime akıcılığı, sayısal yetenek, görsel yetenek, hafıza, algısal hız, tümevarımsal akıl yürütmedir (Özgüven, 1994). Bahsedilen bu yetenek alanları kendi içerisinde farklı alt boyutlar barındırmaktadır.

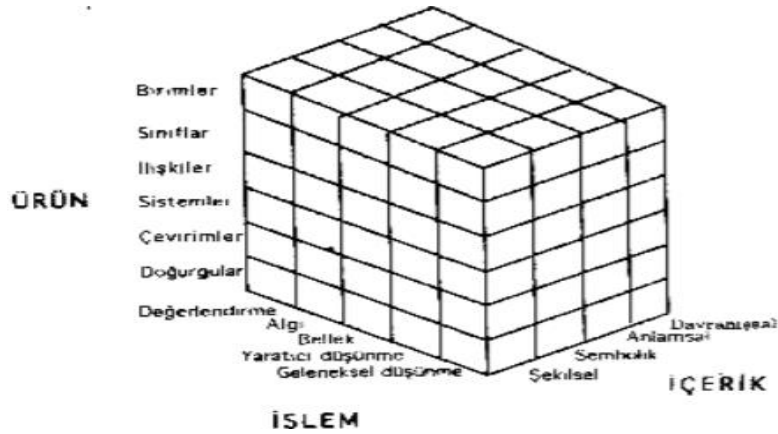

Görsel 3. Thurstone'un (1938) Zihinsel Yetenekler Kuramı (Guilford, 1967)

Thurstone zihinsel yeteneklerin mozaïği oluşturan parçalar gibi yan yana geldiğinde zekâyı oluşturduğunu söylemektedir. Bu açıdan bakıldığında kuramın üstün zekâlılık kavramının da birden farklı zihinsel faktörün birleşiminden açığa çıktığı söylenebilir (Feldhussen 2005; Kaufman ve Sternberg, 2008). Thurstone bu kuramdan yola çıkarak günümüzde kullanılan ve Türkçeye Temel Kabiliyetler Testi olarak çevrilen zeka testini geliştirmiştir (Pal vd., 2004; Özgüven, 1994).

Zekâ yapısı kuramı

Guilford, Thurstone’un zihinsel yetenekler kuramını benimsemiş ve araştırmalarıyla bu kuramı geliştirerek zekâ yapısı kuramını ortaya koymuştur. Zekâ yapısı kuramına göre zekâ; işlemler, içerikler ve ürünleri barındıran bir yapıya sahiptir ve bu yapılar birbiri ile ilişkili süreçleri barındırır. İçerik olmadan zihinsel işlemlerin yapılması ve sonucunda ürün elde etmek bu kurama göre olası değildir (Guilford, 1967).

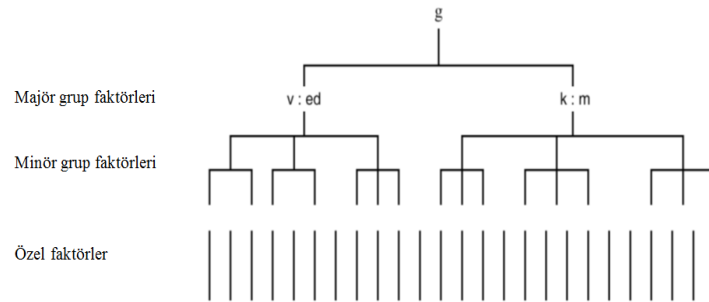
Görsel 4. Guilford'un Zekâ Yapısı Kuramı

Kuramın işaret ettiği bu temel üç boyut (işlemler, içerik ve ürün) kendi içerisinde de farklı bileşenlerden meydana gelmektedir. Guilford'a göre işlemler beş, içerik dört ve ürün çeşidi altı bileşenden oluşmaktadır. Bunların her biri farklı kombinasyonlar şeklinde meydana gelebildiği için bu kurama göre farklı yetenekler meydana gelebilmektedir (Butcher, 1968). Guilford bu farklı kombinasyonların hepsini çapraz sınıflamaya aldığına 5x4x6= 120 farklı faktör ile karşılaşmaktadır (Tunalı, 2007).

Vernon'un Hiyerarşik Kuramı

İngiliz psikolog Philip Vernon'un çalışması Vernon'un ortaya attığı bu kuram aslında Spearman'ın iki faktör kuramı ve Thurstone'nun çok faktör kuramı arasındaki ayrılıkları dolduracak niteliktedir. Vernon zekâyı farklı boyutlarda değişkenlik gösteren yetenekler birlikteliği olarak betimlemiştir.

Vernon zekâyı 4 farklı seviyede değişen yetenek kümeleriyle açıklamaktadır. 1. Seviye en yüksek düzey olarak adlandırmıştır. Bu evrede kişiler arasındaki farklılıklar genel zekâ 'g' olarak açıklanmıştır. 2. seviye olarak bir sonraki düzey pratik, mekanik ve fiziksel yetenekler ana grup faktörleri olarak belirtilmiştir. Sonraki seviye olarak adlandırılan 3. seviyede ana grup faktörlerinden farklı olarak küçük faktörler yer almaktadır. Son olarak 4. seviye olan alt seviyede ise spesifik özellikler "s" yer olmaktadır (Pal, Pal ve Tourani, 2004; Vernon, 1961).

Görsel 5. Vernon'un Hiyerarşik kuramı (Guilford,1967)

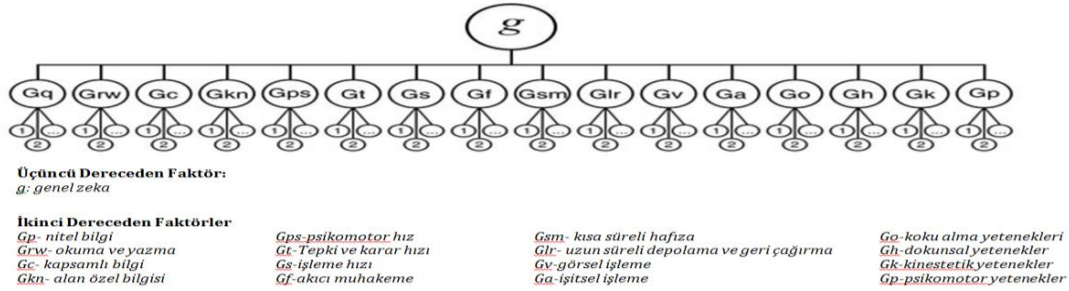
Vernon'un kuramında geliştirdiği model ilk bakıldığında diğer hiyerarşik modellere çok benzese de bu model aslında bir faktör analizinin raporlarının bir yansımasından ibaret değildir Burada kümeler birçok faktör analizinin özetinden elde edilmiş farklı katmanlar halinde görülmektedir. Bu nedenle bu modelde diğerlerinde olduğu gibi hiyerarşik bir düzene rastlanmaz. Aksine yetenekler hiyerarşinin farklı katmanlarında değişip yeniden birleşebilir (Schneider ve Newman, 2015).

Cattell-Horn-Carroll Kuramı

İlk olarak 1943 yılında Cattell tarafından meydana atılan bu kuram daha sonrasında öğrencisi Horn tarafından geliştirilmiştir. Bu kurama göre zekâ birbirini tamamlayan iki parçaya ayrılır. Bu parçalardan biri akıcı zekâ diğeri ise kristalize zekâ olarak adlandırılır (Johnson ve Bouchard, 2005). Bu kurama göre akıcı zekâ genetik olarak gelen ve çevreden bağımsız olarak kişinin problem çözüme becerisi olarak tanımlanmaktadır. Kristalize zekâ ise genetik faktörlerin çevresel etkileşimler sonucunda meydana çıkması ile öğrenilen ve kültürle birlikte şekillenmiş ve içselleştirilmiş bilgileri işaret etmektedir (Horn, 1982; Tunalı, 2007).

Cattell akıcı zekânın beynin sinirsel ve biyolojik altyapı ile ilişkili süreçlere bağlı olduğunu vurgular. Bu açıdan bakıldığında öğrenmenin sinirsel alt yapısı olarak akıcı zekâ karşımıza çıkar. Dolayısıyla genetik etmenler akıcı zekâyı doğrudan etkiler. Kristalize zekâ ise genetik etmenlerden doğrudan etkilenirse de dolaylı olarak etkilenir. Çünkü doğumdan sonra kristalize zekânın toplumsal ve kültürel yönünün gelişiminde akıcı zekânın rol oynadığı kabul edilmektedir (Aydın, 1999).

Cattell-Horn-Carroll (CHC) Kuramı ise Cattell ve Horn'un akıcı ve kristalize zekâ kuramı ile Carroll'un üç katman kuramının birleşiminden meydana gelmiştir (McGrew, 1997). Bu açıdan bu kuramın geniş kapsamlı bir kuram olduğu söylenebilir (Schneider ve McGrew, 2012). Nitekim günümüzde kullanılan birçok IQ testinin dayandığı kuram CHC kuramıdır. Bu kuramın teori ve uygulama arasında bir köprü niteliğinde olduğu belirtilmektedir (McGrew, 2005, 2009).

Görsel 6. Cattell-Horn-Carroll Kuramı (Buckley, 2018)

Görsel CHC kuramında yer alan üç katmanı göstermektedir. G'nin ikinci ve üçüncü derecen faktörleri katmanlar halinde belirtilmiştir. Bu kuram birçok faktörü bünyesinde barındırmasına rağmen halen sonuçlandırılmış bir kuram olarak görülmemektedir. Şu an kuram 84 birinci dereceden faktör içermektedir (Schneider ve McGrew, 2012; Schneider ve Newman, 2015). CHC kuramında iki katman en önemli katman olarak görülür. İkinci katman kuramın en önemli katmanı olarak ifade edilmektedir (Davidson ve Kemp, 2011).

Çoklu zekâ kuramı

Çoklu zekâ kuramı Gardner tarafından 1983 yılında ileri sürülmüştür. Bu kurama göre zekâ temelde problem çözüme ve zengin bir çevrede ürün meydana getirme bileşenlerinin sonucudur (Gardner, 2011b). Gardner'a göre zekâ karmaşık yapısı nedeniyle bir faktör ile açıklanamaz ve farklı birçok alandan oluşabilir. Bu nedenden dolayı, insan zekâsının belirli araçlarla nesnel olarak ölçülebileceği tezini reddeden Gardner zekâyı dokuz farklı türe ayırmaktadır. Bu zekâ türleri; mantıksal-matematiksel zekâ, sözel-dilsel zekâ, görsel-uzamsal zekâ, müziksel-ritmik zekâ, bedensel-kinestetik zekâ, içsel zekâ, sosyal zekâ, doğacı zekâ ve son olarak varoluşçu zekâdan oluşmaktadır (Gardner, 2011b). Gardner'a göre çeşitli bilgi alanları 1980'lerin başından beri önemli ölçüde ilerlemiştir. Bununla birlikte Gardner kendi kuramının artık geçerli olmadığı yönünde ifadeler kullanmaktadır. Ve bunun nedeni, başlangıçta geliştirdiği belirli zeka listesine artık bağlı olmamasıdır (Gardner, 2016).

Başarılı zekâ kuramı

Sternberg ilk olarak 1997'de üç tür zekâ alanından bahsetmektedir. Bunlar; analitik, yaratıcı ve pratik zekâdır. Bu kurama göre zekâ bu üç saç ayağının birleşiminden meydana gelmektedir (Sternberg, 1997). Analitik zekâ mantıksal düşünme, akıl yürütme, değerlendirme yapma ve karşılaştırma yapabilme gibi süreçleri içerir. Yaratıcı zekâ daha önce karşılaşılmamış yeni durumlarla baş etmeyi ve problemlere sıra dışı çözümler üretmeyi içerir. Pratik zekâ ise analitik ve yaratıcı zekânın günlük hayatta kullanılması ve uygulanmasıdır (Sternberg, 2005).

Analitik zekâ standartlaştırılmış zekâ testlerinden elde edilen puanlarla ölçülebilmektedir. Analitik zekâsı yüksek olan öğrenciler bu tür zekâ testlerinde yüksek puanlar alırlar (Sak, 2008; Sternberg, 2005). Sternberg bireylerin sadece bir zekâ alanında değil bu tüm alanlarının farklı birleşimlerinde başarı sağlayacağını vurgulamaktadır. Bu kurama göre sadece bir zekâ alanında belirginleşen bireyler kendilerini kabul ettirmede başarı sağlamakta zorlanmaktadır (Kurt, 2008).

Piaget'nin Zekâ Kuramı

Piaget, yaşadığı dönemin paradigmalarına uygun bir şekilde zekâyı genel anlamda "bilme yetisi" olarak ifade etmektedir (Piaget, 1972). Piaget ortaya sürdüğü bu yaklaşımının teorik çerçevesini "genetik epistemoloji" olarak betimlemektedir (Piaget, 1972; Niaz, 1991). Bu betimlemede genetik bireyin gelişimsel özelliklerini işaret ederken, epistemoloji bilginin doğasını, kapsamını ve geçerliliğine gönderme yapmaktadır. Piaget böylelikle zekânın biyolojik bir boyuta sahip olduğunu belirtmekle beraber zekânın ikili doğasının altını çizmiştir. Bunu ise biyolojik ve mantıksal süreçlerle açıklamıştır (Chen ve Siegler, 2000, Müller, Eycke, ve Baker, 2015).

Piaget'in zekâ ve bilmeye yönelik açıklamalarında özümleme, uyumsama ve şema kavramlarına sık rastlanmaktadır. Özümleme ve uyumsama tamamlayıcı işlevler olarak görülmektedir. Bu işlevler organizma ve çevre arasındaki alışverişin ve etkileşimin genel sonucu olarak görülür (Müller, Eycke ve Baker, 2015). Genel anlamda özümleme bilginin içselleştirilmesi süreci olarak nitelendirilebilir. Özümleme organizmanın karşılaştığı yeni bir durum var olan şemalarla açıklanma durumudur. Bu şemalar organizmanın çevreyi yani dünyayı anlamlandırmak için oluşturduğu yapılarıdır. Şemalar süreç içerisinde deneyimlerle çoğalır. Uyum (adaptasyon) ise doğuştan gelen bir beceridir. Organizma oluşturduğu şemalarla çevreye uyum sağlamaya çalıştıkça başarılı olur. Bu becer beraberinde dengeyi getirir (Chen ve Siegler, 2000; Piaget, 1972; Piaget, 1985).

Bu bağlamda Piaget, Spearman gibi tek ve genel bir zekâ olgusunun üzerinde durmaktadır. Bununla birlikte Piaget, Spearman'dan farklı olarak zekânın belirli gelişim aşamalarından geçerek genel hali aldığı öne sürmüştür. Piaget bu aşamaları genel olarak Duyusal-motor dönem, İşlem öncesi dönem, Somut işlemler dönemi, Soyut işlemler dönemi olarak sınıflandırır (Piaget, 1972; Piaget, 1985; Sternberg, 2003).

Denizyıldızı kuramı

Şekilsel olarak denizyıldızına benzetilen bu kuram Tannenbaum tarafından 1983 yılında geliştirilmiştir. Beş ucu olan bu denizyıldızının her bir ucunda zekâyı oluşturduğu öngörülen beş özellik bulunmaktadır. Bunlar; genel yetenek, ayırt edici özel yetenek, çevresel faktörler, zihinsel olmayan (diğer) faktörler ve şans faktörleridir (Bildiren, 2018; Gür, 2017).

Genel yetenek ölçülebilir yetenek alanı olarak ifade edilmektedir. Kurama göre bahsedilen genel yetenek standartlaştırılmış zekâ testleriyle ölçülebilir ve bireysel farklılıkların belirlenmesi için kullanılır. Özel yetenek bireyin belirli bir alanda sahip olduğu yetenek alanına işaret eder. Müzik ve resim yeteneği gibi alanlarda kendini gösterir ve genellikle erken yaşlardan itibaren ortaya çıkar. Çevresel faktörler bireyin yakın ve uzak çevresinden zekânın etkilenebileceği alanı işaret etmektedir. Şans faktörü yaşamdaki rastlantılar ile ilgilidir. Doğru zamanda, doğru yerlerde ve kişilerin yanında olmak potansiyel zekânın ortaya çıkmasına destekçi bir etmen olarak görülmektedir. Zihinsel olmayan diğer faktörler ise bir işe adanmışlık, gönüllülük, kendine olan inanç gibi zihinsel faktörlerden bağımsız alanları işaret etmektedir (Bildiren, 2018; Tannenbaum, 2000).

Üçlü çember modeli

Renzulli zekâ ile ilgili yaptığı çalışmaların ardından 1986 yıllarında üçlü çember modelini ortaya koymuştur. Bu modele göre üstün zekalı birey ortalama üstü genel veya özel yetenek yaratıcılık ve motivasyon (göreve bağlılık) kümelerinin ortak kesişimi içerisinde yer alabilen birey olarak tanımlanmaktadır (Renzulli, 2003). Genel yetenek alanı soyut düşünebilme, kelime akıcılığı, hafıza ve muhakeme becerilerinden oluşmaktadır. Özel yetenek alanı ise resim, müzik, dans, matematik ve dil edinimi gibi belirli, bir alanda ortalama üstü beceri sergilemeyi kapsamaktadır. Kuramın bir diğer halkası olan yaratıcılık bileşeni bireyin farklı, yenilikçi sıradan olmayan düşünce yapılarını kapsamaktadır (Renzulli, 2012). Yaratıcılık orijinalliği de beraberinde getiren süreçleri içerir. Motivasyon ise bir işe adanmışlık, görev üstlenme isteği ve sabır gibi doğrudan zihinsel işlevler içerisinde olmayan alanları işaret etmektedir.

Kurama göre üstün bir başarının elde edilebilmesi için bahsedilen bu üç kümenin arasında belirli bir düzeyde etkileşim gerçekleşmelidir. Bir bireyin üstünlük ölçütlerini karşılayabilmesi için bahsedilen alanların hepsinde akranlarının %85'inden ve bir kümeden en az birinde de yine akranlarından % 98 daha başarılı olması gerekmektedir (Renzulli, 2005).

Beşgen kuramı

Kuram 1995 yılında Sternberg ve Zhang tarafından ortaya atılmıştır. Sternberg ve Zhang'a göre bir çocuğun zekâsı belirlerken sadece IQ puanının kullanılması yetersiz görülmektedir (Bildiren, 2018). Bu kuram göre beşgen şekilde oluşturulan şeklin her bir köşesi bir zekâ kriteri olarak değerlendirilmektedir. Bu beş köşe olağanüstülük kriteri, enderlik kriteri, kanıt kriteri, üretkenlik kriteri ve değer kriteri olarak adlandırılmaktadır (Sternberg ve Zhang, 1995).

Bu kurama göre olağanüstülük kavramı bireyin içerisinde bulunduğu toplumdan farklı ve özgün olmasını gerektirmektedir. Olağanüstülük kavramında zihinsel kapasite bakımından bireyin fark yaratması beklenmektedir. Enderlik ise bireyin az rastlanan yeteneklere sahip olması anlamına gelmektedir. Üretkenlik bireyin yetenek sahibi olduğu alanlarda herhangi özgün bir ürün ortaya koyması demektir. Kanıt kriteri bireyin bu bilişsel özelliklerin ispatlanması ve kabul edilmesi olarak tanımlanabilir. Değer ise bireyin yaşadığı toplumda ve çevrede ihtiyaç duyulan ve değerli olabilecek alanlarda yetenek sergilemesini gerektirmektedir (Sternberg ve Zhang, 1995).

Ayrımsal üstün zekâ ve üstün yetenek kuramı

Gagne'nin ileri sürdüğü modelde alanyazında sıklıkla birbirinin yerine kullanılan üstün zekâ ve üstün yetenek terimlerinin birbirinden ayrılması üzerine odaklanmıştır. Bu kurama göre üstün zekâ kalıtsal olarak doğuştan gelen ve en az bir yetenek alanında kendini gösteren özelliktir. Gagne (2000) üstün zekânın karmaşık bir süreç sonucunda üstün yetenek alanına dönüştüğü fikrini savunmaktadır. Bu kurama göre üstün zekâ bir potansiyel iken üstün yetenek bu potansiyelin açığa çıkmış ve performansa dönüştüğü haldir (Sak ve Bal-Sezerel, 2018). Kuram üstün yetenekli her bireyin üstün zekâlı olduğunu varsayarken her üstün zekâlı bireyin üstün yetenekli olmayacağına odaklanır (Trautmann, 2005, Akt. Gür, 2017).

Bu kurama göre dört farklı üstün zekâ ve yetenek alanı vardır. Bunlar; zihinsel alan, yaratıcılık, duyuşal motor ve sosyo-duyuşal alanlardır. Üstün zekânın üstün yetenek alanlarına dönüşebilmesi için belli katalizörler gerekmektedir. Bu katalizörler bireysel faktörler, çevresel faktörler ve şans faktörleri olarak sıralanmaktadır (Gagne, 2000).

Sonuç ve Öneriler

Zekâ karmaşık doğası gereği birçok araştırmacı için ilgi çekicidir. Zekâ olgusu binlerce yıldır Platon ve Aristoteles dâhil olmak üzere felsefeden başlayarak birçok disiplinin araştırma konusu olmuştur. Eski Yunan ve Çin devletleri gibi birçok medeniyette zekâyâ yönelik ilk çalışmaların kamu görevi ve askerliğe seçim yapmak için başladığı bilinmektedir. Bu karmaşık olguya yönelik deneysel ilk çalışmalar Galton ile başlayıp günümüzde halen devam etmektedir. Öyle ki zekâyâ yönelik ortak bir tanım ve kuramdan bahsetmek henüz mümkün değildir. Zekâ olgusunu anlamaya ve açıklamaya çalışan birçok kuramın ortak noktaları olmakla birlikte her kuramcı yaşadığı döneminin ve kültürün

etkisi ile birlikte zekâ ile ilgili farklı birçok boyutu ortaya koymaktadır. Bu kuramların herhangi birini diğerinden daha başarılı ve kabul edilebilir görmek bu bağlamda değerlendirildiğinde işlevsel sonuçlar sağlamayacaktır.

Zekâ ile ilgili ortaya atılan farklı kuramlar farklı tanımları da beraberinde getirmiştir. Günümüzde bile halen ortak kabul gören ve eksiksiz olduğu düşünülen bir zekâ tanımından ve kuramından bahsetmek güçtür. Kuramcıların zekâ ile ilgili farklı bakış açısına sahip olmasının en büyük nedeni ise bakış açılarının yaşanan döneme, toplumsal ve kültürel değerlere göre farklılaşması olarak açıklanabilir (Kirişçi ve Sak, 2018; Serpel, 2000; Stenberg, 2007; Sternberg, ve Grigorenko, 2004). Zekâ kavramı ve kuramları ile ilgili ortak bir tanıma ulaşılmamış olmakla birlikte yapılan tanımlarda ortak bileşenlere rastlamak mümkündür. Analitik düşünme, muhakeme, sentezleme, çözüm üretme, akıl yürütme ve yeni durumlara uyabilme bunlardan bazılarıdır (Tunçdemir, 2004). Birçok araştırmacı özellikle çağdaş kuramlarda zekânın farklı yetenek kümelerinden meydana geldiği yönünde ortak bir görüşe sahip olsa da bu kümeleri oluşturan yetenek türlerinin neler olduğu konusunda görüş ayrılıkları farklı kuramların oluşmasına neden olmaktadır (Bildiren, 2018).

Zekâ araştırmalarına yönelik ortaya konan kuramlar incelendiğinde ilgili kuramların gelişim evrelerinin psikoloji biliminin gelişimine paralellik gösterdiği görülmektedir. Özellikle psikometri biliminin gelişmesi ile birlikte zekâyı ölçmeye yönelik girişimlerin daha belirgin bir hal aldığı söylenebilir. Bunun sonucu olarak zeka kuramlarında 1800'ü yılların sonunda ampirik yöntemlere geçişle birlikte felsefi bir temelden daha bilimsel bir temele geçiş görülmektedir.

Tarihsel akış içerisinde zekâ ile ilgili kuramların dönemin kültürel yapısından ve bilimsel paradigmasından önemli ölçüde etkilendiği ve şekillendiği söylenebilir. 19. yüzyılda ilk çalışmaların büyük ölçüde kalıtım varsayımından etkilendiği görülmektedir. Nitekim o dönemde Darwin'in Evrim Teorisi çalışması büyük yankı uyandırmış ve kabul görmüştür. 20. yüzyılın başından itibaren bilimdeki paradigma dönüşümleri ve psikoloji bilimindeki gelişmeler zeka kuramlarında da değişimi beraberinde getirmiştir. Bu dönemde zekânın kalıtım dışında farklı faktörlerle açıklanabileceği ve ölçülebileceği inancı hâkim olmuştur. Günümüzde ise zekânın çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu görüşü ile birlikte ekolojik kuramların kabul görmesiyle birlikte artık zeka üzerindeki çevresel etmenlerin varlığı kabul görmektedir. Ayrıca 20. yüzyılda daha karmaşık sistem teorilerinin varlığı ve son birkaç on yılda disiplinler arası yaklaşım ve tekniklerin geliştirilmesi de dikkat çekicidir.

Zekâ olgusu ile ilgili kuramlar incelendiğinde tek boyutlu yapıdan çok boyutlu bir yapıya doğru bir evrim ortaya çıkmaktadır. Geleneksel zekâ anlayışları zekânın tek boyutlu yapısı ve niceliksel olarak ölçülebileceği üzerinde durmaktadırlar. Bu kuramlarda aslında hedefin zekâyâ yönelik bir ölçüm yapma olduğu ifade edilebilir. Çağdaş zekâ kuramları incelendiğinde ise zekâyâ ilişkin ifadelerin tekil değil çoğul bir yapı ile incelendiği görülmekle beraber zekânın gelişimsel ve etkileşimsel yapısı da vurgulanmaktadır.

Zekâ olgusunu anlamaya ve bir kavram olarak tanımlamaya yönelik çabalar uzun yıllar boyunca devam edecek gibi görünmektedir. Çünkü zekânın anlaşılabilir ve tanımlanabilir olması insanların yeteneklerine ve ihtiyaçlarına yönelik bir öngörü sağlama çabası olarak değerlendirilebilir. Ortaya konan zekâyâ ilişkin kuramlar ve anlayışlar aynı zamanda günümüzde çeşitli eğitsel ve psikolojik müdahalelerin yapısını da belirleyecek niteliklerde sonuçları da beraberinde getirmektedir. Zekâ kuramlarının incelenmesi özellikle günümüzde her disiplinde kabul gören bireysel farklılıklar olgusunun da temelini oluşturduğu için önemlidir.

Gelecekte zekâyâ yönelik farklı zekâ kuramları ortaya konacaktır. Ancak gelecekte ortaya çıkacak bu kuramların çerçevesine ilişkin bir tahmin yürütmek zor görünmektedir. Bununla birlikte tarih boyunca geliştiren zekâ kuramlarının yaşanan dönemin ve toplumun özelliklerini geniş ölçüde yansıttığı göz önüne alındığında gelecekte de bu etkileşimin büyük oranda olması öngörülebilir. Bu bağlamda bakıldığında günümüzde etkili olan disiplinler arası yaklaşımın zekâ kuramları da etkileyeceği söylenebilir.

Kaynakça

- Aydın, O. (1999). *Wj-Rcog'un 'analiz-sentez ve kavram oluşturma' alt testlerinin Türkiye'ye uyarlanması ve ilköğretim 1. kademe öğrencilerinin akıl yürütme yeteneklerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Baymur, F. (1969). *Genel psikoloji*. İstanbul: İnkilap ve Aka Kitapevi Koli. Şti.
- Bildiren, A. (2018). *Üstün yetenekli çocuklar*. Ankara: Pegem.
- Britannica Online Encyclopedia (2020). *Human Intelligence*. (06.03. 2020 tarihinde erişilmiştir).
- Butcher, H. J. (1968). *Human intelligence: its nature and assessment*. New York: Methuen.
- Chen, Z., & Siegler, R. (2000). Intellectual Development in Childhood. In R. Sternberg (Ed.), *Handbook of Intelligence* (pp. 92-116). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511807947.006.
- Clark, B. (2002). *Growing up gifted. Developing the potential of children at home and at school*. (5th ed.). Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.
- Davidson, J., & Kemp, I. (2011). Contemporary models of intelligence. In R. Sternberg & S. B. Kaufman (Eds.), *The Cambridge Handbook of Intelligence* (pp. 58-84). Cambridge: Cambridge University Press.
- Davis, G. A., & Rimm, S. B. (2004). *Education of the gifted and talented (5th ed.)*. Pearson Hall, Inc.
- Finkel, D., & McGue, M. (1997). Sex differences and nonadditivity in heritability of the Multidimensional Personality Questionnaire Scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(4), 929.
- Gagné, F. (2000). Understanding the complex choreography of talent development through DMGT-based analysis. K. A. Heller, F.J. Mönks, R. J. Stenberg, & R. F. Subotnik (Ed), *International handbook of giftedness and talent içinde* (s. 67-79). USA: Elsevier Science Ltd.
- Gardner H. Multiple intelligences: prelude, theory and aftermath . In: Sternberg R , Fiske S , Foss D , eds . *Scientists making a difference* . New York, NY : Cambridge University Press ; 2016 . p. 167 - 70 .
- Gardner, M. K. (2011a). Theories of intelligence. In M. A. Bray & T. J. Kehle (Eds.) *The Oxford Handbook of School Psychology* (pp. 79-100). Oxford: Oxford University Press.
- Gardner, H. (2011b). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books.
- Guilford, J. P. (1967). *The nature of human intelligence*. New York: McGraw-Hil.
- Gür, Ç. (2017). *Eğitimsel ve sosyal-duygusal bakış açılarıyla üstün yetenekli çocuklar*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gürel, E. ve Tat, M. (2010). Çoklu zekâ kuramı: tekli zekâ anlayışından çoklu zekâ yaklaşımına. *Journal of International Social Research*, 3(11).
- Horn J.L. (1982) The theory of fluid and crystallized intelligence in relation to concepts of cognitive psychology and aging in adulthood. F.I.M. Craik, & S. Trehub (Ed.), *Aging and Cognitive Processes içinde* (s.237-278). Boston, MA: Springer.
- Johnson, W., & Bouchard Jr, T. J. (2005). The structure of human intelligence: It is ver-bal, perceptual, and image rotation (VPR), not fluid and crystalli-zed. *Intelligence*, 33(4), 393-416. doi:10.1016/j.intell.2004.12.002.
- Karabey, B. ve Yürümezoğlu, K. (2015). Yaratıcılık ve üstün yetenekliliğin zeka kuramları açısından değerlendirilmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40 (86-106).

- Kaufman, S. B., & Sternberg, R. J. (2008). Conceptions of giftedness. S. I. Pfeiffer (Ed), *Handbook of giftedness in children* içinde (s. 71-91). Boston, MA: Springer.
- Kirişçi, N ve Sak, U. (2018). Özel yetenek tanımı sınıflamaları ve kuramları. M. A. Me-lekoğlu ve U. Sak (Ed.), *Öğrenme gücü ve özel yetenek* içinde (s. 136-151). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Kurt, E. (2008). *Raven Spm Plus Testi 5.5-6.5 yaş geçerlik, güvenilirlik, ön norm çalışmalarına göre üstün zekalı olan ve olmayan öğrencilerin erken matematik yeteneklerinin karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- McGrew, K. (1997). Analysis of the major intelligence batteries according to a proposed comprehensive Gf-Gc framework. In D. Flanagan, J. Genshaft, & P. Harrison (Eds.), *Contemporary Intellectual Assessment: Theories, Tests, and Issues* (pp. 151-179). New York: Guilford Press.
- McGrew, K. (2005). The Cattell-Horn-Carroll theory of cognitive abilities: Past, present and future. In D. Flanagan & P. Harrison (Eds.), *Contemporary Intellectual Assessment: Theories, Tests, and Issues* (2nd ed., pp. 136-181). New York: Guilford Press.
- McGrew, K. (2009). CHC theory and the human cognitive abilities project: Standing on the shoulders of the giants of psychometric intelligence research. *Intelligence*, 37(1), 1-10.
- Miles, T. R. (1957). Contributions to intelligence testing and the theory of intelligence: on defining intelligence. *British Journal of Educational Psychology*, 27(3), 153- 165.
- Müller, U., Ten Eycke, K., & Baker, L. (2015). Piaget's theory of intelligence. In *Handbook of intelligence* (pp. 137-151). Springer, New York, NY.
- Niaz, M. (1991). Role of the epistemic subject in Piaget's genetic epistemology and its importance for science education. *Journal of Research in Science Teaching*, 28(7), 569-580.
- Özguven, İ.E. (1994). *Psikolojik testler*. Ankara: Yeni Doğu Matbaası.
- Öznacar, M. D ve Bildiren, A. (2012). *Üstün zekâlı öğrencilerin eğitimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Özsoy, Y. (1989). *Özel ilgi ve eğitim gerektiren çocuklar çalışma raporu*. Ankara: UNICEF Bilgilendirme Seti.
- Pal, H. R., Pal, A., & Tourani, P. (2004). Theories of intelligence. *Everyman's Science*, 3.
- Plucker, J. A. (2001). Looking back, looking around, looking forward: The impact of intelligence theories on gifted education. *Roeper review*, 23(3), 124-125.
- Piaget, J. (1972). *The psychology of intelligence*. Totowa, NJ: Littlefield Adams.
- Piaget, J. (1985). *The equilibration of cognitive structures*. Chicago: University of Chicago Press.
- Renzulli, J. S. (2003). Conception of giftedness and its relationship to the development of social capital. N. Cplangelo & G. A. David (Ed), *Handbook of gifted education* içinde (s. 75-88). Boston: Allyn & Bacon.
- Renzulli, J. S. (2005): The three-ring conception of giftedness: a developmental model for promoting creative productivity. Sternberg, R., J., & Davidson, J. E. (Ed), *Conceptions of Giftedness* içinde (s. 246-279), Cambridge: Cambridge University Press.
- Renzulli, J. S. (2012). Reexamining the role of gifted education and talent development for the 21st century: A four-part theoretical approach. *Gifted Child Quarterly*, 56(3), 150-159. doi: [10.1177/0016986212444901](https://doi.org/10.1177/0016986212444901).
- Sak, U. (2008). Test of the three-mathematical minds (M3) for the identification of mathematically gifted students. *Roeper Review*, 31(1), 53-67.

- Schneider, J., & McGrew, K. (2012). The Cattell-Horn-Carroll model of intelligence. In D. Flanagan & P. Harrison (Eds.), *Contemporary Intellectual Assessment: Theories, Tests, and Issues* (3rd ed., pp. 99–144). New York: Guilford Press.
- Schneider, J., & Newman, D. (2015). Intelligence is multidimensional: Theoretical review and implications of specific cognitive abilities. *Human Resource Management Review*, 25(1), 12–27.
- Serpell, R. (2000). *Intelligence and culture*. In R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of intelligence* (p. 549–577). Cambridge University Press.
- Stanley, J. C. (1976). Concern for intellectually talented youths: How it originated and fluctuated. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 5(3), 38-42.
- Sternberg, R. J. (1985). Implicit theories of intelligence, creativity and wisdom. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(3), 607-627. doi:10.1037/0022-3514.49.3.607
- Sternberg, R. J. (1997). The concept of intelligence and its role in lifelong learning and success. *American psychologist*, 52(10), 1030. doi:10.1037/0003-066X.52.10.1030.
- Stenberg, R. J., 2003, Intelligence. Weiner, I. B. (Ed.). *Handbook of psychology, history of psychology* (Vol. 1) içinde (136-152). New Jersey, John Wiley & Sons.
- Sternberg, R. J. (2005). The theory of successful intelligence. *Interamerican Journal of Psychology*, 39(2), 189-202.
- Sternberg, R. J. (2007). Intelligence and culture. In S. Kitayama & D. Cohen (Eds.). *Handbook of cultural psychology*. (pp. 229-241). Springer, New York, NY.
- Sternberg, R. J., & Detterman, D. K. (1986). *What is intelligence?* Norwood, NJ: Ablex.
- Sternberg, R. J., & Grigorenko, E. L. (2004). Intelligence and culture: how culture shapes what intelligence means, and the implications for a science of well-being. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*, 359(1449), 1427-1434.
- Sternberg, R. J., & Zhang, L. F. (1995). What do we mean by giftedness? A pentagonal implicit theory. *Gifted Child Quarterly*, 39(2), 88-94. doi: 10.1177/001698629503900205.
- Tannenbaum, A. J. (2000). A history of giftedness in school and society. : K. A. Heller, F. J. Mönks, & R. Subotnik (Ed), *International handbook of giftedness and talent* içinde (s. 23-53). USA: Elsevier Science Ltd.
- Thorndike, E. L. (1909). A note on the accuracy of discrimination of weights and lengths. *Psychological*. 547-568). New York: Guilford Press. Intelligence
- Sternberg, R. J. (2015). Multiple intelligences in the new age of thinking. In *Handbook of intelligence Review*, 16(5), 340
- Tunalı, S. (2007). *Somut işlemsel dönemdeki üstün ve normal zekâlı çocukların somut düşünme yeteneklerinin incelenmesi ve Raven Standart İlerleyen Matrisler Tes-ti'nin 8- 9 yaş çocukları üzerinde geçerlilik, güvenilirlik, ön norm çalışması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) İstanbul Üniversitesi sosyal Bilimler Ensti-tüsü, İstanbul.
- Tunçdemir, İ. (2004). Çok sesli müzikte üstün bir yetenek: Fazıl Say. *Uluslararası İn-san Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-21.
- Vernon, P. E. (1961). *The structure of human abilities* (2nd ed.). London: Methuen.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Wasserman, J. D., & Bracken, B. A. (2013). Fundamental psychometric considerations in assessment. In J. R. Graham & J. A. Naglieri (Eds.), *Handbook of psychology: Assessment psychology* (2nd ed., Vol. 10, pp. 50–81). Hoboken, NJ: John Wiley.

Extended Abstract

When the related literature is analyzed, it is seen that much researches have been conducted on the concept of intelligence and different qualifications to intelligence according to the theory created by each researcher. For this reason, the concept of intelligence often confronts us as a difficult and controversial concept, with different views and uniting in a common definition. Sternberg (2003) likens this to the history of countries. As a matter of fact, the dates of the countries may differ according to the narrator. As in the history of countries, the concept of intelligence has always received different definitions according to the researcher, the conditions of the period, and cultural facts. In fact, the interest of researchers on this subject is increasing day by day (Sternberg, 2003). This subject, which was previously considered as a part of philosophy, became one of the most researched subjects in the 19th century after the birth of psychology as a science. In this part of the study, the classification of the intelligence theories put forward from past to present will be included.

As there are many theories about intelligence, researchers working in this field have introduced different classification approaches (Gardener, 2011; Pal, Pal, & Tourani, 2004; Sternberg, 2003; Sterneberg, 2015). For example, while Stenberg proposes to classify intelligence theories according to the metaphors and systems (e.g., anthropological, epistemological, sociological, etc.), Gardner and some other researchers have proposed a traditional classification of theories based on the dominant perspectives and the approaches they are influenced (e.g. cognitive, psychometric, developmental, biological, etc.) (Plucker, 2001). The traditional classification found in the literature of intelligence models is as follows.

Educational psychology journal in 1921 (Journal of Education Psychology) conducted a study in which the opinions of the relevant experts were included in the symposium held by the editors (Sternberg, 2003; Sternberg, 2015). In this study, 14 experts working on intelligence were asked to define the concept of intelligence and answer questions about how intelligence should be measured, and a report was prepared from the information obtained (Miles, 1957; Sternberg, 2015). When the conceptual definitions made were examined, it was seen that all of their experts gave different answers. However, based on definitions, common views on intelligence were also reached (Sternberg, 2003). Particularly, the features of environmental adaptation and learning capacity, which are tried to be emphasized in the definitions, are remarkable. Approximately 60 years after this study, Sternberg and Detterman (1986) conducted their similar work with 24 experts working on intelligence (Karabey and Yürümezoğlu, Sternberg, 2003; Sternberg, 2015). In this study, although it is not possible to agree on a common definition, common characteristics such as environmental adaptability and learning skill were shared (Sternberg & Detterman, 1986). Also unlike the first study, metacognition is among the prominent features in the second study (Sternberg, 2003).

The multidimensional and complex structure of intelligence led different researchers to explain the concept of intelligence with different theories. Stenberg (1985) analyzed intelligence in three dimensions, namely analytical intelligence, synthesis intelligence and practical intelligence, and stated that people who can balance these three dimensions can be successful (Van-Tassel Baska, 1998).

Spearman, on the other hand, examined the relationship between different dimensions of intelligence in the Double Factor theory he put forward in 1904. Piaget put forward the argument that intelligence is related to mental development processes and examined them in the development process. In his theory, which is still widely accepted today, Gardner emphasizes the argument that intelligence can be examined in different types and that different types of intelligence can be dominant from person to person (Özsoy, 1989).

As can be seen, different theories about Intelligence have brought different definitions. Even today, it is difficult to talk about the definition and theory of intelligence, which is still accepted as common and thought to be complete. As can be seen, different theories about Intelligence have brought different definitions. Even today, it is difficult to talk about the definition and theory of intelligence, which is still accepted as common and thought to be complete. Although a common definition regarding the concept and theories of intelligence has not been reached, common components can be found in the definitions made. Analytical thinking, reasoning, synthesis, producing solutions, reasoning, and adapting to new situations are some of them (Tunçdemir, 2004). Although many researchers have

a common view that intelligence consists of different sets of talents, especially in contemporary theories, differences of opinion about what kinds of abilities constitute these sets cause different theories to be formed (Bildiren, 2018).

When theories about intelligence are examined, it is seen that the relevant theories are parallel to the development of psychology. It can be said that attempts to measure intelligence have become more pronounced, especially with the development of psychometrics. As a result, with the transition to empirical methods in the intellectual theories at the end of the 1800s, a transition from a philosophical basis to a more scientific basis is observed.

When the theories on the phenomenon of intelligence are examined, an evolution from a one-dimensional structure to a multi-dimensional structure occurs. Traditional intelligence conceptions, which describe intelligence as a one-dimensional structure, emphasize that intelligence is a one-dimensional structure and can be measured quantitatively. In these theories, it can be stated that the aim is to measure intelligence. When contemporary theories of intelligence are examined, it is seen that the expressions of intelligence are examined with a plural rather than singular structure, but also the developmental and interactional structure of intelligence is also emphasized.

In the future, different intelligence theories related to intelligence will be suggest. However, it seems difficult to make a prediction regarding the framework of these theories that will emerge in the future. Notwithstanding, considering that the theories of intelligence developed throughout history reflect the characteristics of the period and society to a large extent, this interaction can be predicted to be largely in the future. In this context, it can be said that the interdisciplinary approach that is effective today will also affect the theories of intelligence.

Atıf / Citation: Tolgahan Karaimamoğlu, *Ortaçağ Avrupa'sında Salgın Hastalıklar*, İstanbul, Selenge Yayınları, 2021, 128 sayfa, ISBN 978-605-4944-94-1

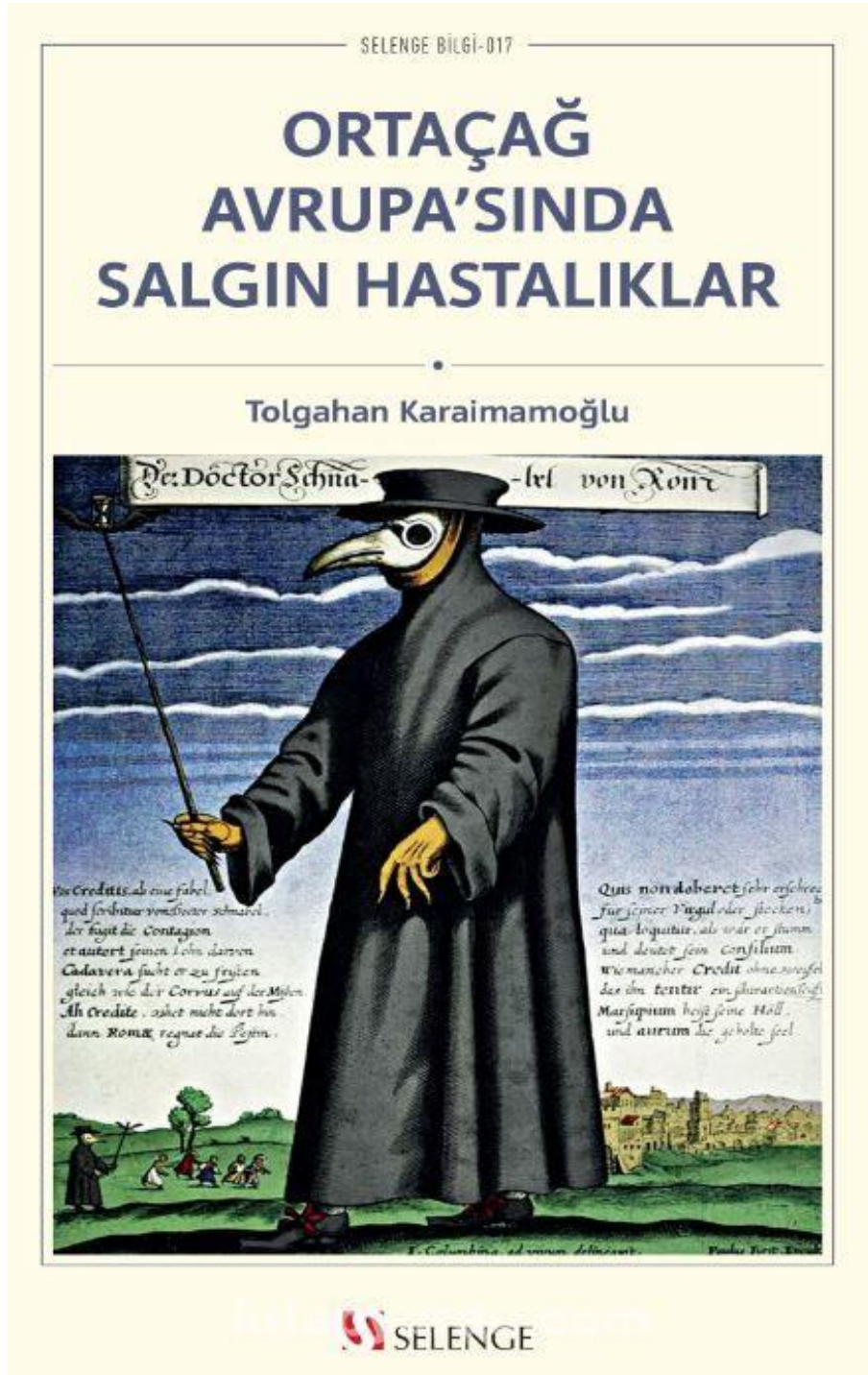
Mustafa YILDIRIM¹

Kitap İncelemesi / Book Review

Geliş Tarihi / Received: 13.10.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 26.10.2021

Doi: 10.48146/odusobiad.1009098

Hastalıklar, canlı hayatı var olduğu müddetçe yaşamını devam ettiren bir olgudur. Tarih boyunca insanlar da hastalıklarla beraber yaşamaya devam etmişlerdir. Hastalıklar sebebiyle sıkıntı yaşayan insanların bir kısmı engelli durumuna düşerken bir kısmı da yaşamlarını yitirmişlerdir. Hastalıklarla her dönem mücadele eden insanoğlu, Ortaçağ'da da bu mücadelesinden geri kalmamıştır. İşte Tolgahan Karaimamoğlu tarafından kaleme alınan bu eser de Ortaçağ'da insanların karşılaştıkları hastalıkları konu edinmiştir. 2020 yılında "Kara Ölüm ve Büyük Britanya'ya Etkileri (XIV. Yüzyıl)" teziyle doktorasını tamamlayan yazar, Ortaçağ Avrupası'nda tıp, hastalıklar ve doğa tarihi üzerine çalışmalar yapmaktadır.

Kitap, giriş bölümüyle (s.7-9) beraber on iki bölüm ve kitabın sonunda bulunan salgınlar kronolojisinden oluşmaktadır. Yazar, giriş bölümünde hastalıkların yaşam kadar eski olduğunu ve insanların bilerek veya bilmeyerek çeşitli müdahalelerle bu hastalıkları ortaya çıkardıklarını belirttikten sonra Ortaçağ Avrupa'sında hüküm süren çeşitli hastalıklara değinmiştir. Bu hastalıklar arasında en sık görünenler tifüs, grip, tifo, veba gibi hastalıklardır. Bu salgınlardan dolayı can kayıplarının yaşandığı dönemde insanların yaşının elliye dahi bulmadığı vurgulanmıştır.

Birinci bölüm (s.9-17) "İnsanlığın Görünmez Düşmanla Mücadelesi: Mikrop Harbi" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde mikropların insan sağlığına verdiği zararlardan bahsedilmiştir. İnsanların, ilk çağlarda mikropların sağlığa verdiği zarardan bîhaber olması nedeniyle Hitit, Pers, Antik Yunan, Mezopotamya'da çok sayıda salgın hastalığın baş göstermesi kaçınılmaz olmuştur. Buna bağlı olarak da can kayıpları yaşanmıştır. Nüfusun artması, kıtlık, savaşlar, domuz vb. hayvanların tüketilmesi ve insanların doğaya bilinçsizce müdahalesi salgın hastalıkları artıran sebepler arasında gösterilmiştir. Ortaçağ'daki kara vebanın ilk büyük pandemi olması, Kolomb'un Amerika'yı keşfinden sonra Avrupa'ya gelen frengi, Sanayi Devrimiyle beraber yeni hastalıkların görülmesi gibi değerli bilgiler barındıran bölümün sonunda yirminci yüzyılda görülen çocuk felci, domuz gribi, AİDS gibi hastalıklara yer verilmiştir.

İkinci bölüm (s.17-23) "Kim Ortaçağ Avrupa'sında Hastalanmak İster?" başlığı altında incelenmiştir. Başlık, hastalığın tedavisinin hastalıktan daha tehlikeli olduğunu vurgulamak için atılmıştır. Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı olarak ikiye ayrıldıktan sonra Kilise her şeye karıştığı gibi tıbbı da müdahale etmiştir. Nitekim hastalar, doktora gidip iyileşseler dahi Kilise'ye de uğramışlardır. Bu da kiliselerde bulunan azizlerin "şifa kaynağı" olarak görülmesine neden olmuştur. Hastalıkların tedavisinde uygulanan bir diğer yöntem de falcılık ve büyü gibi hurafelerdir. Bu küçük ama faydalı bilgiler bize aslında Ortaçağ Avrupa'sının ne durumda olduğunu göstermesi bakımından kıymetlidir. Bu bölüm onuncu ve on dokuzuncu yüzyıllar arasından kurulan tıp fakültelerinden bahsedilerek bitirilmiştir.

"İnsanlığın Ateşli Hali: Sıtma" başlığını taşıyan üçüncü bölümde (s.23-33) sıtma hastalığı incelenmiştir. İlk olarak sıtmanın antik çağlardan itibaren en fazla cana mal olan hastalık olduğunu belirten yazarın bu sayının milyarla ifade edildiğini belirtmesi, hastalığın tehlikeli boyutunu okuyucuya göstermesi bakımından değerlidir. Bu bakımdan sıtma, âfet olarak nitelendirilebilir. Eserde Avrupa'da "malaria" olarak bilinen sıtmanın sivrisinekler aracılığı ile bulaştığını ve Afrika'dan Asya, Orta Doğu, Anadolu ve Avrupa'ya ulaştığı belirtilmiştir. Sıtmanın şiddetini artırmasının en önemli sebepleri arasında insanların bilinçsizce ağaç kesmelerini ve sulak alanların sivrisineklerle kaplanmasını gösteren yazar, tedavisi için hem Avrupa'da hem de Anadolu'da faaliyetler yürütüldüğünü belirterek bölümü bitirmiştir.

Dördüncü bölümde (s.33-39) çiçek hastalığı "Benekli Canavar: Çiçek" başlığı altında incelenmiştir. Bölümde ilk olarak çiçek hastalığının bulaştığı yöntemden ve sebep olduğu ölüm oranından bahsedildikten sonra çiçek virüsünün on bin yıl önce Afrika'dan dünyaya yayıldığı tahmini yapılmıştır. Çiçeğin ilk klinik deneylerinin M.Ö. 340'ta Çin'de başladığını belirten yazar, hastalığın Ortaçağ'da Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya yapılan fetih hareketleri sonucu Avrupa'ya yayıldığını aktarmış ve çiçeğin Vikingler arasında yaklaşık yirmi bin insanın ölümüne sebep olduğunu belirtmiştir. Bölümün sonunda hastalığın şiddetinin 15. ve 16. yüzyıllarda artırmaya başladığının belirtilmesi, okuyucuya hastalığın "Yeniçağ hastalığı" olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ancak çiçeğin Ortaçağ'da yaptığı etki verildikten sonra 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar hastalıkla ilgili bilgiler verilmesi, kitabın başlığı ile uyumluluk göstermemektedir.

Beşinci bölüm (s.39-45) "Aziz Antonius Ateşi: Ergotizm" başlığı altında incelenmiştir. Bölümün başında ergotizmin (çavdarmahfuzu) belirtilerinden ve bulaşma yollarından bahsedildikten sonra ilk olarak M.Ö. 600'de Asur Tabletlerinde geçtiği aktarılmıştır. Hastalığın ismi ise 3. yüzyılda Kızıldeniz kıyısında inzivaya çekilen Aziz Antonius'a dayandırılır. Ortaçağ Avrupa'sında 950 ile 1350 yılları arasından etkili olan hastalığın aynı zamanda kıtlığa yol açtığı belirtilmiştir. Bu kıtlıkla beraber hastalık sadece Fransa'da kırk bin insanın ölümüne neden olmuştur. Coğrafi keşiflerle birlikte patatesin Avrupa'ya 1540 yılında gelmesiyle çavdar gibi hastalık yapan hububat ürünleri tüketilmemeye başlanmış, 17. yüzyılda patatesin çavdarın

yerine almasıyla kıtlık ortadan kalkınca hastalığın etkisini yitirdiği okurlara aktarılmıştır. Ancak coğrafi keşifler ve sonrası dönem bilgileri Ortaçağ'ın konusu değildir. Dolayısıyla verilen bilgilerin kitap başlığı ile uyuşmadığı görülmektedir.

“Yürüyen Ölüler: Cüzzam” başlığını taşıyan Altıncı bölümde (s.45-57) cüzzam incelenmiştir. İlk olarak cüzzam kelimesinin anlamından bahsedildikten sonra hastalığın belirtileri ve çeşitleri üzerinde durulmuştur. Cüzzama dair ilk bilgiler, M.Ö. 1550'de Mısır'da ortaya çıkmıştır. M.Ö. 330'da Mısır'da yazılan kronike göre M.Ö. 1550'li yıllarda yaklaşık seksen bin kişi cüzzamdı. Hastalık batı kaynaklarına göre Büyük İskender tarafından Hindistan'dan Avrupa'ya taşınmıştır. Cüzzam hastalığı sadece bilimsel kitaplarda değil İncil ve Tevrat'ta da zikredilmiştir. Cüzzamlılar Ortaçağ'da ikinci sınıf insan muamelesi görmüşlerdir. Lanetli olduklarına inanılan cüzzamlıların ölüme dahi terkedildikleri görülmüştür. Yazarın bölüm içinde kullandığı görseller, okuyuculara hastalığın anlaşılabilirliğini artırması bakımından önemlidir.

Yedinci bölümde verem hastalığı (s.57-65) “Kral Dokunuşu: Tüberküloz (Verem)” başlığı altında incelenmiştir. Günümüzde aşı ile tedavi edilen akciğerlerde görülen hastalığın ilk bulgularına Neolitik Çağ'da Akdeniz'de rastlandığı yazar tarafından dile getirilmiştir. Ortaçağ'da 1000 - 1400 yılları arasında etkili olan hastalığın Avrupa'da özellikle soylu sınıfında görüldüğü belirtilmiştir. “Dermansızlık” olarak bilinen hastalığın tedavisinde Ortaçağ'da hurafelere başvurulmuştur. Aynı zamanda Fransız hekim Guy de Guliac ve İngiliz hekim John Mirfield hastalığın tedavisini bulmak için çalışmalar yapmıştır. Yazarın bu bölümde sanayi devrimi zamanında hastalıkla ilgili bilgiler vermesi, eserin başlığı ile uyumlu olacak şekilde sınır koyulmadığını göstermektedir.

Sekizinci bölümde (s.65-75) “Ortaçağ Avrupa'sında Görülen Diğer Hastalıklar: Tifüs, Tifo, Dizanteri, Kızamık, Skorbüt, Uyuz” başlığı altında Ortaçağ'daki diğer hastalıklar incelenmiştir. Bu hastalıkların ortak özelliği olarak bulaşıcı olmalarının sebebini Avrupa'da sağlıksız gıda tüketimi ve dışkıya bağlayan yazar, Avrupa'nın insan sağlığı açısından o dönem sıkıntılı bir süreç geçirdiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda hastalıklarla ilgili kısa bilgiler veren yazar ilk olarak tifüse değinmiştir. Tifüs, Ortaçağ Avrupa'sında ilk olarak Salerno'da görülmüş ve hastalık olarak kabulü 1083'teki Granada savaşında olmuştur. Tifonun tıp ki tifüs gibi yıkıcı etkisi Avrupa'da büyük olmuş ve Ortaçağ'da çok sayıda insan tifo yüzünden hayatını kaybetmiştir. Dizanteri ise bağırsak sistemini ciddi bir şekilde tahrip eden bir hastalıktır. Bu hastalık genellikle Ortaçağ'ın soylu kesimlerini etkilemiştir. Bizans İmparatoru IV. Konstantin, İngiliz Krallar Henry ve John gibi isimler dizanteri nedeniyle hayatlarını kaybetmişlerdir. Yazarın bir başka değindiği hastalık ise skorbütür. C vitamini eksikliğinden kaynaklanan skorbütten dolayı Kolomb'un keşifleri sırasında iki milyon insan hayatını kaybetmiştir. Bölümün sonunda ise uyuza yer verilmiştir. Ortaçağ İngiltere'sinde uyuzun önüne geçmek için Kraliyet yasalarının uygulanmaya başladığını belirten yazar, bu yasalarla yaklaşık iki yüz yıllık bir dönem sonunda İngiltere'ye hijyenin geldiğini vurgulamıştır.

Dokuzuncu bölüm (s.75-83) “Hasta Haçlılar: Haçlı Birlikleri Arasında Görülen Hastalıklar ve Etkileri” başlığı altında incelenmiştir. İlk olarak büyük savaş hareketlerinin çeşitli hastalıkları bir bölgeden bir bölgeye taşıyabileceğini anlatan yazar, Haçlı Seferleri ile Avrupa'da görülen hastalıkların Anadolu ve Orta Doğu'ya, Orta Doğu ve Anadolu'da görülen hastalıkların Avrupa'ya taşındığını belirtmiştir. Kudüs Kralı Amaury, Alman Kralı Ludwing, Fransa Kralı Louis bu hastalıklardan nasibini almıştır. Özellikle VII. Haçlı Seferinde skorbüt, dizanteri, sıtma gibi hastalıklar oldukça etkili olmuştur. Haçlıların özellikle Akka'dan hastalıkları Avrupa'ya taşındığı bilgisi bulunan eserde buna delil olarak Akka'da 12. ve 13. yüzyıllarda hüküm süren St. John Tarikatı'nın merkezi karargahlarında yapılan analizlerde balık tenyası ve parazitlerin bulunmasını göstermiştir.

Onuncu bölümde (s.83-107) veba hastalığı detaylı bir şekilde incelenmiştir. “Avrupa'nın Çehresini Değiştiren Veba: Kara Veba” başlığı altında incelenen hastalık, Ortaçağ'ın sonlarına doğru özellikle 1347-1352 arasındaki yıllarda yıkıcı etki göstermiştir. Hastalığın Çin'den İpek ve Baharat Yolu ile Avrupa'ya ve tüm dünyaya yayıldığını belirten yazar, Avrupa'da yirmi üç milyona yakın insanın hayatını kaybettiğini belirtmiştir. Avrupa'nın o dönem seksen milyona yakın nüfusu olduğunu düşündüğümüzde eser, bize vebanın Avrupa'da yıkıcı bir şekilde iz bıraktığını göstermiştir. İnsanlar, vebadan o kadar etkilenmişler ki dönemin resimlerinde, tablolarında, heykellerinde ve edebi eserlerinde bu etki görülmüştür.

On birinci bölümde (s.106-111) “Avrupa'nın Kara Veba'dan Öğrendikleri: Karantina Uygulamasının Başlangıcı” başlığı altında Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde yapılan karantina çalışmaları aktarılmıştır.

On ikinci bölümde (s. 113-119) frengi hastalığı incelenmiştir. “Kolomb'dan Avrupa'ya Biyolojik Bir Hediye: Frengi” başlığı altında incelenen bölümde hastalığın cinsel temas yoluyla bulaşan bir hastalık olduğu, toplumlarca farklı isimlerle anıldığı ve insanlar arasında aşağılama, suçlama vazifesi gördüğü belirtilmiştir. Her ne kadar hastalığın ne zaman ortaya çıktığı bilinmese de Kolomb'un Amerika'yı keşfinden sonra Avrupa'ya gelmesi bizlere hastalığın Amerika kökenli olduğunu göstermektedir. Bölümün sonuna doğru belirtilerini ve tedavi yöntemlerini aktaran yazar yapılan tedavi çalışmalarına da değinmiştir.

Kitabın sonunda Tıbbın Öncü İsimleri ve Salgın Hastalık Kayıtları Kronolojisi (s.121-122) bulunmaktadır. Kaynakça (s.123-126) ve Dizin (s.127-128) ile eser bitirilmiştir.

Sonuç olarak, Ortaçağ'da veremden tifoya, cüzzamdan vebaya kadar olan çeşitli hastalıkların anlatıldığı eserde konu bütünlüğü açısından hastalıkların belirtileri, tedavi yöntemleri ve hastalıktan ölen insanların belirli bir düzen çerçevesinde aktarıldığı görülmektedir. Hastalıklar incelenirken kitap içinde gösterilen tablolar ve görseller eseri zenginleştirmiştir. Ancak yazarın hastalıkları, ilk ortaya çıktığından kitabın başlığı ile uyumlu olacak şekilde Ortaçağ'a kadar incelemesi başarılı iken bazı hastalıkların etkilerini Yeniçağ hatta Sanayi Devrimi'ne kadar aktarması eserin sınırları konusunda bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Örneğin yukarıda değindiğimiz hastalıklardan ergotizm ve çiçek hastalığının Ortaçağ dönemindeki bilgilerini verdikten sonra yazar, bu hastalıkları Sanayi Devrimi'ne kadar incelemiştir. Kitabın başlığını "Ortaçağ Avrupası'nda Salgın Hastalıklar" olarak düşündüğümüzde sınır koyulmadığını görmekteyiz. Yine eserde Ortaçağ ile ilgili olmayan hastalıklara da yer verildiği görülmektedir. Örneğin "frengi" hastalığının, Kolomb'un 1492'de Amerika'yı keşfinden sonra hastalık olarak görülmesi Ortaçağ'ın konusu olarak değerlendirilemez. Bunun dışında tüm bu hastalıklarla ilgili tıp tarihinde yüzlerce eserin bulunduğunu düşündüğümüzde eserin özet bir eser olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu eser, özellikle insanlar günümüzde covid-19 gibi bir salgınla mücadele ederken geçmiş çağlardan günümüze kadar bu tür salgınların etkilerini ve sonuçlarını göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Özetle, salgın hastalıkların geçmişten günümüze etkilerini incelemek isteyen meraklı okuyucular için mutlaka görülmesi gereken bir eserdir.